

Rbl. 10.75

Сопрус

A. KOPTJAJEVA

A. KOPTJAJEVA

Сопрус

A. KÕPTJAJEVA

Sõprus

ROMAAN

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
Tallinn • 1958

Originaali tiitel:

Антонина Коптяева

ДРУЖБА

Советский Писатель

Москва 1956

Tõlkinud V. Kruus.

Kunstiliselt kujundanud V. Toots.

ESIMENE OSA ,

«Varsti on Don, sealt aga on Volga käega katsuda. Kuhu me küll välja oleme jõudnud!» lausus yelsker Hižnjak kibedusega.

Kirurg Aržanov ei vastanud midagi, kortsutas ainult rohkem oma tolmuseid kulme ja hammustas huuli, mis kuivasid janust — tõepoolest, kaugemale polnud enam kuskile minna!

Nad seisisid veoautokastis kabiiniservale toetudes ja vaatlesid vastu nägu puhuva tuule pärast silmi kissitades ümbrust.

Tee kulges läbi rikaste Doni steppide. Põldudel kähardus lopsakas hirss. Kõrged päevalilled, longuvajunud ja langetatud peadega, sarnanesid väsinud sõduritega, kes läksid korratus rivis kagusse. Kahisesid üliküpsed nisupead...

«Vilja pole jõutud ära koristada. Nüüd läheb see tule-roaks,» mõtles Ivan Ivanovitš.

Ka Hižnjakil mõlkus sama meeles — sõda ei lasknud vilja kokku panna. Oli näha, kuidas kombain oli alustanud rõõmsalt tööd, koristanud lapikese põldu, jätnud maha õlekuhjad ja läinud siis oma teed. Siin-seal laiusid väljad, mille roostetama lõõvas roheluses lebasid mingid mürlakad — kõrvitsad, õrnkollased melonid, täidlased arbuusid. Tuhmjal helkisisid lehtede varjul rasked viinamarjakobarad. Talumajad uppusid viljapuuaedadesse, nõgudes aga kooldusid valmis vilja all metspirnipuud ning kasvasid laukapuutihnikud täis mahlakaid siniseid marju.

«Kui palju tööd ja vara lendab tuulde,» ütles kirurg.

Velsker Hižnjak vangutas nukralt oma punast kahupead. Mis seal rääkida! Seal uitas kari tee ääres... Kellele ta kuulus? Lüpsmata lehmad astusid raskelt, nende paistetanud udarad takistasid kõndimist ja nisadest purskus piima. Loomad vaatasid järele kiiresti tormavatele autodele ja ammusid heitunult. Toitu oli külluses, ent siiski tundsid nad millegipärast hirmu.

Nagu hiigelsilmad mustasid kõikjal mürsulehtrid. Näis, nagu vaatleks maapind seda kõike ja küsiks: «Inimesed! Mida te minuga teete?!»

Labingud olid kandunud juba Doni lähistele. Suurtükide mürin ja pommide lõhkemine pani vappuma Doni-äärsed tasandikud, kaikus vastu nõgudest, kus kasvasid tihedalt tammed ja sajakoorse põõsad, mille punetama-lõõnud lehed piserdasid stepiorgusid otsekui verega.

Majades valitses vaikus. Sõjaväeüksused taandusid, nendega koos ka rahulik elanikkond. Tuhandetest jalga-dest ja ratastest tõusvad tolmutpilved roomasid ja keerlesid tee kohal. Taganejate näod olid ärevad. Jutt oli katkendlik ja vaikne. Isegi lapsed olid mõttikud. Kuidas küll kõmises läänes! Emadel olid silmis pisarad, tuli jätta kõik, mis oli aastatega kogutud. Paljud põgenesid tulest puupaljaina.

Välihaigla, kus töötasid velsker Hižnjak ja kirurg Aržanov, oli pommitamise ajal tugevasti kannatada saanud. Tema varustuse riismed, ellujäänud personal ja haavatud asusid nüüd veoautodel, mis aeglaselt liikusid koos üldise vooluga.

«Sõidame viimaseid kilomeetreid mööda mustmulla-maad!» hüüdis Hižnjak, heites pilgu tagasi, kus tulekahjusuitsu jäi Rostovimaa ja haljendav Ukraina. «Doni taga algab liiv, punane savil ja lagedad soolakud. Oh!...»

Velsker lõi käega ja vaikis.

Sügavast orust üleviiva silla juures peatus inimvool. Sõdurid, õed ja sanitarid ruttasid alla allika juurde, kõlistades katelokkidega ja päästes jooksul plaskusid vöölt.

Autolt hüppas maha ka Hižnjak, ämber käes, ja tema järel Ivan Ivanovitš.

Samal hetkel ujusid teadmata kust välja kuus hallikat «Junkersit». Nad liikusid eemal, ent Ivan Ivanovitš tun-

dis nende kommet vaadelda seda, mis lennuki tiiva all sünnib. Nii oligi. Lennukite kuuik hargnes ja sööstis pikeerima... Kuuldus langevate pommide terav vihin. Kirurg heitis end käigu pealt pikali okkalisse stepirohtu. Eluinstinkt surus teda vastu maad, kuid mure inimeste pärast sundis pead tõstma. Ta nägi kangestudes, kuidas sõjaväepluussis, rihmaga vöötatud naine hüppas autolt otse plahvatuse kohale.

Aga lennukid rivistusid uuesti ja hakkasid taas pikeerima surmakarussellina ülevalt alla, jälle üles ning ümber-ringi.

Tolmukeeris polnud veel alla laskunud, kui Ivan Ivanovitš juba püsti kargas ja teele ruttas... Kõikjal oli näha suuri pommilehtreid, mille kohal hõljus sinkjashall suits, kildudeks pilbastatud autosid ja kummulivajunud veo-keid, mida lõhkemised olid paisanud teelt kümnete meetrite kaugusele. Võimatu oli aru saada, missugused olid hobuste või missugused inimeste jäänused.

Kirurgi pruunid silmad välkusid vihast.

«Säh sulle, Punane Rist!» hüüdis kohalerutanud Hižnjak ja asetas tee äärde ämbritäie vett, mida nüüd enam polnud vaja. «Mis see siis tähendab?» küsis ta vihast keedes.

Ivan Ivanovitš ei vastanud. Hižnjaki hüüatus, mis purskus esile kui hinge valukarje, ei vajanudki vastust. Purustusest tekitatud pilt vapustas ühteviisi kõiki kohale-tõtanuid. Üks kirurgidest istus tolmutse tee veerel ja hoidis käte vahel haavatud pead. Naisarst otsis närviliselt ja kiirustades individuaalpakendit.

«Laske ma seon!» Ivan Ivanovitš võttis hellalt, kuid sun-diva liigutusega mähiserulli ta värisevatest kätest.

Naine nuttis suure häälega, sest hukkunute hulgas oli ka tema mees. Nad mõlemad olid rindele tulnud otse ülikoolist. Ivan Ivanovitš nägi naise valust moonutatud nägu ja keha värisemist, ent ei kuulnud nuttu, sest ta oli plahvatusest veel täiesti kurt.

Heledalt ja säravalt nagu stepi kukkunud päike lõomas läheduses kuivanud korgijalakatukk, mis oli täis möödunud aastasi stepikatuuni kergeid kerasid.

Haavatut sidudes vaatas Ivan Ivanovitš oranžkollast tulelinti ja talle meenus hullunud vanaeit, kes tantsis ühe purustatud Ukraina küla tänaval. Naise hallid juuk-

sed olid sassis, närune rätik vajunud kaelale, tema nagu oli sünge ja ta tantsis vaikides ning keskendunult nagu teeks tööd. Vahetevahel hüüdis ta: «Ilus! Ilus!...» Iga paari ringi järel seisatas naine ja alustas siis uuesti tantsimist. Igaühel, kes teda tantsimas nägi, läks süda raskeks. Külaelanikud vaatasid teda samuti vaikides, ainult mööduvad punaarmeeelased lausused:

«Kunas me küll lööme fašistidel hambad sisse kõigi nende «ilusate» tegude eest?»

«Kunas?» mõtles Ivan Ivanovitš, keda kurvastas sõprade hukkumine.

2.

Päeva jooksul päikesest kuumaks köetud stepp hingas öösel soojust... Tähed särasid madalal stepi kohal nagu laste imestunud silmad. Jalge all sahises augustikuu kuivanud rohi, mahe-mörkjäs koirohuhõng hõljus maa kohal. Niisugusel ööl peaksid stepis uitama ainult armunud! Kuid praegu vappus maapind mürinast ja taeva läänepool loitsid lakkamatult lõhkemiste sähvatused. Seal samas kõrval aga avanesid tulised lõuad ja paiskasid välja ähvardava rõõgatuse... Nad avanesid jälle ning jällegi kostis mõirgamiste. Pimedusest hakkas sähvima tihedalt punaseid puhanguid. Kõrgel taevas põrisesid lennukid. Horisondil kerkisid pimedusest tuhmilt helkivad vaenlase valgustusraketid.

Ivan Ivanovitš komistas, ta jalad jäid kinni pikka vääti. Tumedad lehed sahisesid hoiatavalt. Ümberringi oli laiail paisatud midagi ümmargust ja suurt.

«Denis Antonovitš, näed, kus kasvavad sinu kolmepuudased kõrvitsad!...» naljatas ta kibedusega. «Aga homme, ülehomme sõidavad nendel sakslaste tankid...»

Kõrvitsad — ja äkki tankid! Sõidavad üle! Miks küll tahtis velsker Hižnjak Kamenuškas, lähispolaartingimustes, seal, kus ei kasva isegi kuused, kasvatada kõrvitsat? Mis rõõmu on nendest! Oleks veel arbuusid... Kui palju on neid siin laiail pillatud!

Öösel, kui Suur Vaner vehmriga põhjas horisonti riivas, tegi Hižnjak ettepaneku puhkama jääda.

«Me pole tänägi vähe maad ära käinud,» ütles ta, vaadates Linnufeed.

Sõbrad sõid leiba ja heitsid pikali torkiva stepiheina kuhjade alla. Hižnjak paistis kohe magama jäävat, aga Ivan Ivanovitš pani käed pea alla ja vaatas üksisilmi madalasse taevasse, mis oli suurte tähtedega üle külvalud. Ta lamas ja mõtiskles, kuulatades läänest kaikuvat lakkamatut tumedat kõminat. Idast kostis seniitkahurite tulistamist, midagi lõhkes ka seal... Lähemal aga mürisid autod. Inimesed läksid jalgsi ja sõidukitega... Kandsid pampe ja uniseid lapsi, vedasid oma lehma, ajasid kolhoosikarja. Kord kostis öös õiged, kord kõnelust, kord vankripõrinat ja relvade tärinat — ja see kõik vaigus illa. Oli näha, et suurem inimvool kogunes üleveokoha juurde. Veel nüüdki, millal vaenlane lähenes juba Donile, oli stepp inimestest tulvil!

«Kuidas ta meid jällegi minema ajas!» mõtles Ivan Ivanovitš südant ängistava ärevusega. «Me ei suuda teda peatada. Ometi otsustatakse praegu maa saatust. Fašiste ei või ühegi hinna eest Stalingradi lasta.»

Siis meenus ootamatult arstile ta naine. Otse sõja eel lahkus Olga... Perekond lagunes ja ükski omastest ei saatnud kirurgi rindele. Nüüd on aga lõplikult hävitatud ta rindeperekond, suur, julge, sõbralik kollektiiv, ja uute kaotuste kurbus lasus hingel, mis oli kalgistunud vaenlase elajalikkusest. Hukkusid seltsimehed, kellega oli tulnud läbi elada ja ületada nii palju raskusi. Ivan Ivanovitš meenutas oma teed rindearstina. Ka kirurg võitleb rindele, andes haavatuid tagasi rivvi... Vähe sellest, et ta töötab ennast säästmata, ta uurib ja üldistab ka sõjas saadud raskeid kogemusi, et need ei läheks rahvale kaduma. Sõda lõpeb, aga haigused ning traumad ei kao ja Ivan Ivanovitš mõtles sellest, et koos haigla varandusega hävisid ka tema teadusliku töö materjalid, mis olid saavutatud nii kalli hinnaga. Peaaju trauma kõige ägedama perioodi vahetud vaatlused terve aasta jooksul, kirurgi märkmed, väljakirjutused haiguslugudest, mis olid tehtud une- ja puhketundidel. Tuleb alustada uuesti...

Hižnjak nuuksatas äkki, katkestades Ivan Ivanovitši mõtisklused.

«Mis sul on, Denis Antonovitš?»

«Ei midagi!» vastas too erksa, vaikse häälega. «Laman ja mõtlen... Kas tõesti ei peata me neid ka siin? Kas tõesti tungivad nad Volgani? On vaja ainult ületada Don

ja jälle on ees tasandik, sile nagu laud. Ma tean ju... Kaheksateistkümnendal aastal võitlesin seal. Tulin vabatahtliku velskrina ratsaväelastega Stavropolist... Koos tööliklassiga andsime Tsaritsõnis valgetele jätistele vastu löugu, aga nüüd tallame seal vaenlastele teed! Võtavad meil kõrist kinni...»

Hižnjaki hääl katkes ja vaibus.

«Kui ma olin alles poisike,» lausus ta vähe aja pärast, «varastati mu isalt latern... Mina ei võtnud, ei olnud seda näinudki, aga taat ei uskunud, peksis mind ohjharudega. Oh, kuidas ma tookord nutsin! Ainult üks kord elus olen ma nutnud. Nüüd aga rõhub nagu puudane kivi mu südant. Olen karmistunud, karastunud. Kui aga mulle meenusid meie arstid ja õed, hakkasin äärepealt nutma. Kuid tõelisi pisaraid pole: iga pisar sööb silmad peast, näe, missugune mürk on minusse kogunenud!»

Hižnjak tõusis astukile ja kaugusest paistva tulekahju punasel taustal eraldus erilise selgusega ta iseloomulik profiil, nagu oleks see sõega joonistatud: püstnina ja ülespoole kaardunud pikad ripsmed.

Puhkeajal ei süüdatud lõkkeid, isegi suitsetati ettevaatlikult, sõda aga pildus vägivaldselt mööda steppi laiali oma tuletähiseid. Läänes lõomas lakkamatu kahuritule kuma.

Ivan Ivanovitš tõusis ja asus teele.

«Läki edasi, kallid sõber! Peame kiiremini mõnes haiglas tööle asuma.»

3.

Põuast kõrbenud pruunpunane kõrb. Okkad. Madal hallikas koirohi. Siin-seal läbipaistvad lillade õietäpiketega kaetud põõsad. Ei allikaid ega puid, ainult kitsad vaod uuristavad nagu kortsud maa kuiva nägu. Päike kõrvetab halastamatult ja helesinised kangastused voo-gavad palavas õhus: viirastuslikud jõed ja järved pais-tavad kõikjal, ärritades väsinud pilku.

Lage steppl! Ent siingi pole vaikne — taamalt kostab Doni taga paisuvate lahingute müra, ehkki helesinised kaldamäed on ammu vaatepiirilt kadunud. Üksikud laiali-paisatud inimrühmad voorivad itta.

«Kuhu me läheme, Denis Antonovitš? Mis me eksleme siin nagu desertöörid?»

«Küll ütlesite! Seal on tee, mis viib Kalatšist Stalin-grad. Varsti on Krivaja Muzga raudteejaam. Seal peaks ilmtingimata olema haiglaid. Näete, seal valendab mi-dagil! See on veetorn. Me oleme siin küllalt ringi hulku-nud, need on tähelepanuväärased kohad.»

«Oo jaal!» Ivan Ivanovitš lisas sammu. «On aga pai-gad! Ega te asjatult siit Kamenuškasse ei põgenenud.»

«Sinna ma ei läinud mitte siit, vaid Kubaanist. Aga siin oleks võinud olla kõige rikkam maa-koht. Kui hea maa siin on! Võid künda kümneid kilomeetreid, aga kus-kil ei jää ader kinni. Päike kõrvetab aprillist novembrini. Kõik puuviljad, riis ja puuvill kasvaksid siin. Ainult vett on vähel...»

«Seda kõige tühisemat!» ütles Ivan Ivanovitš väsinult.

«Teeme kohe selgeks, kuidas siin lood on!» ütles Hižn-jak, möödudes lõhutud sõnnikuhüttidest küla serval.

«Õelge, naiskodanik, kas teil on siin sõjaväehaiglaid?» pöördus ta üle punutud kõrkjatara noore päevitunud ja meeldiva välimusega naise poole, kes väljus suviköögist.

«On küll, ja hästi suured!» kostis lapselikult kiirusta-des lävelseisev ahtake tütarlaps, kes oma kauni näo poo-lest sarnanes emaga.

«Ole parem vai!» katkestas naine teda pahaselt, kuid pehme ukraina aktsendiga. «Võib-olla on nad spioo-nid...»

«Mitte nii ägedalt, kaunitar!» ütles Hižnjak solvunult.

«Nad on ju sõjaväelased...»

«Ka sõjaväelaste hulgas leidub...»

«Ma olen ju Kubaani mees. Mis sa minu arvel oma valvsust üles näitad? Me oleme meedikud, arst ja velsker, sellepärast me otsimegi haiglassse teed. Oleksime võinud ka tänaval sõjaväelastelt küsida, kuid, tõtt öelda, rahu-likke elanikke nähes tundsin rõõmu. Vast müüte meile kruusi piima?»

«Milleks müüa? Kui olete omad, mis siis veel niisu-guste tühjade asjadega õiendadal?» hüüatas stepilanna, kes nüüd uskuma jäi, lõi värvava valla ja silmitses huviga doktorit.

«Inimesed annavad oma elu. Ja meiegi, rahulikud elanikud, liigume nüüd hästi ettevaatlikult — aeg-ajalt

pommitatakse. Ta, neetud, liigub edasi! Eile panime kõrva vastu maad ja kuulsime siis, kuidas kõmises. Täna aga kostab niigi. Räägitakse, et nad laskvat kahuritest.»

Kõneldes lendas naine kärmesti mööda õue, kus kasvasid toredad lillaõielised põõsad, millest lõuna pool punutakse pärgi, nende vahel väänlesid väädid väikeste tuhmunud kõrvitsatega. Ta tõi piimakruusi ja kausi soolatud kurkidega.

«Mida on, seda pakume. Laske hea maitsta.»

«Kus su peremees siis on?» küsis Hižnjak, kes tahtis sööma hakata, ent tahtmatult pidi vaatlema kaunist stepilannat.

See peenikese sipelgataljega naine, kelle lakkmustad läikivad juuksed olid tihkesse sõlme keeratud ja mustad silmad sädelesid, otsekui voogaks neis lõunamaa päikese palav helk, hämmastas teda äkki oma julguse, lapseliku rõõmu ja naiivse näoilmega. Nähtavasti töötas ta niisama mängeldes, kergelt ja kiiresti nagu ta rääkis, hingas ja kõndis, hoides pisut sissepoole oma päevitunud paljaste jalgade kitsaid labasid.

Ivan Ivanovitš, huvitunud Hižnjaki küsimusest, vaatas samuti naist ja heitis siis pilgu lapsele. Selles tagasihoidlikus savionnis elas alles hiljuti õnn.

Ent naise nägu süngestus järsku, kustus silmade sära ja suunurgad langesid nukralt allapoole.

«Mees? Jäi möödunud aastal Smolenski alla... Oli seniitkahurväelane... Aga haigla on siinsamas kõrval,» ütles ta viivukese vaikimise järel. «Sööge, siis tüdruk saadab teid sinna. Ta on mul õige terane.»

«Miks te ei evakueeru?» küsis Ivan Ivanovitš osavõtlikult.

Stepilanna lausus mõtlikult:

«Aga võib-olla ei lastagi fašiste üle Doni? Kuhu siis veel taganeda — Volga on ju siinsamas! Me kaevasime endile varjendid — jookseme sinna, kui pommitatakse. Meilt sõitsid vähesed ära. Väeosad lahkuvad, aga usk, et see kõik möödub, elab rahvas edasi. Kasakad ei ole Donilt liikunud — nemad aga ei salli sakslasi sugugi.»

«Aga teie?»

«Meie? Meie haaraksime neil kõrist. Juba ammu-ammu tulime steppi ja siia ka jääme. Doni kasakad ei lasknud meid varem oma jõearsetele maadele. Me asusime siia

vastumeelselt, hiljem aga harjusime. Võib-olla ei meeldi mõnelele stepp, meile on ta aga väga armas...»

«Vaadake, seal,» näitas tütarlaps madalatele kungastele, mis asusid valgendatud sõnnikuonnidest eemal. «Tilalt pole näha, aga müldonnid on tohutu suured. Arstid on ka kõik sõjaväelased, ainult valgetes kitlites. Haavatuid on kohutavalt palju! Nad ägavad! Oigavad! Üks tahtis kandraamilt maha hüpata. Karjus muudkui: «Edasi, edasi!»»

Ivan Ivanovitš ja Hižnjak, kes kuulasid tütarlapse juttu, sammusid vaikides haigla poole. Nüüd märkasid nad, kuidas teelt, kus tolmupilvedes liikus inimvool Volga suunas, eraldusid hallikasrohelistes jooned. Need olid kergelt haavatud. Veoautod sõitsid läände otse mööda steppi.

«Kui te lõõlt vabanete, tulge jälle meile, me kostitame teid kaimakiga,» ütles tüdruk, ulatades hüvastijätkuks oma päevitunud käe.

«Mis see «kaimak» on?» küsis Ivan Ivanovitš Hižnjakilt, jälgides pilguga väikest stepilannat.

«See on kuumutatud piimalt võetud koor.»

4.

Välihaigla peakirurg Rešetov pesi kausis käsi ja dikteeris tema poolt sooritatud operatsiooni kirjeldust. Kuigi elatanud kirurgi kõhetust näost võis lugeda ülimat väsimust, hääldas ta sõnu erilise selgusega. Haiguslugu on ju otsene tegutsemisjuhtnõör kõigile, kes järgmistes etappides võitlevad haavatu elu eest. Laua ääres istuv noor punaarmeelelane kirjutas, hoides ettevaatlikult paberilehti oma seotud käega.

Mängates tulijaid, kiindusid Rešetovi tumepruunid elavad silmad Ivan Ivanovitšisse.

«Mida te soovite, kolleeg?»

«Tahaksime teie juurde tööle asuda. Siin on meie dokumendid. Siin on ka haiglaülevaade luba,» vastas Ivan Ivanovitš lühidalt ja viitas siis Hižnjakile: «See siin on minu assistent.»

«Kas jäite maha?» huvitus Rešetov ja luges paberit, ilma et ta seda oleks puudutanud.

«Ei, meie haigla purustati teel.»

«Jah, surub peale kõigest väest.» Rešetov ohkas, silmitsedes uuesti terava pilguga uustulnukaid. «Noh, mis siis ikka... Meil ei jätku käsi, aga haavatute vool kasvab üha. Jääge sidumisosakonda.»

«Hästi,» nõustus Ivan Ivanovitš, mõistes, et peakirurgil on vaja neid proovida, enne kui laseb tõsise töö juurde, ent ta peatus tahtmatult operatsiooniruumi lahtise ukse juures.

«Killust haavatud,» ütles kirurg Larissa Firsova. Tema lauale asetati haige ülaltpoolt põlve lõmastatud jalaga, millest tilkus verd, mida ei olnud suutnud peatada isegi flagell. Sanitarid võtsid ära kanderihmad ja sideme. Seal lamas sõdurisaapas jalg, eraldudes võõrastavalt lahtirietatud kehast.

«Ta on šoki olukorras. Mis te vaatate, Larissa Petrovna?!» märkis sinnatulnud Rešetov.

«Võimatu on oodata, kuni ta šokist toibub. Ma opereerin teda kohe.»

«Vapper naine!» mõtles Ivan Ivanovitš, jälgides heakskiitvalt ta tegutsemist. «Ka mina oleksin sarnasel juhul viivitamatult opereerinud.»

Larissa Petrovna, keskendunud kogu oma olemusega töösse, amputeeris jalga. Ta kiired ja täpsed, kuid naiselikult pehmed liigutused kõitsid Ivan Ivanovitši tähelepanu.

«Töötab kaunit,» märkis Ivan Ivanovitš. «Ja on ka ise kaunis.»

Larissa Petrovnast oli valge maski alt näha vaid ülemine näoosa. Kõrge otsaesine, tugevasti kortsus kulmud, langetatud ripsmed. Naise silmad olid suunatud praegu lahtisele haavale. Nõtked sõrmed hoidsid kord hiigelsuurt nuga, kord näpitsat, mis sulges verejooksu. Assisteeriv õde ulatas talle sae... Ebameeldiv, kirurgide poolt vihatud operatsioon, ent Ivan Ivanovitš nägi, et amputeerimine toimus hiilgavalt: jala kont peaks jääma parim võimalikkudest.

Naiskirurge on rindel palju ja nad töötavad hästi. Tulnud sellele järeldusele, tundis Ivan Ivanovitš, et temas kõik keeb tahtest viivitamatult tegutseda. Laudade juu-

rest kostis opereerivate kirurgide vaikset kõnelust, instrumentid kõlisesid, ja see kõik vaibus venivasse kaeplikku soigumisse: sanitarid tõid kohale ning tühjendasid uusi kandraame...

5.

«Lähme sidumistuppa, Denis Antonovitš!»

Valgete linadega kaetud seintega sidumistuba näis kitsana sealviibivate arstide, pooleldi riietatud sõdurite, õdede ja sanitaride tõttu, kes kandsid puntrasse seotud operatsioonipesu ja pesukausse, milles olid vatist tampoonid, kägardunud verised marlirätid ja kokkukuivanud sidemed. Oli kohe näha, et Doni pärast olid käimas ägedad lahingud. Mida tugevamini vaenlane peale surus, seda raevukam oli vastupanu, seda rohkem tuli siia haavatu. Poole tunni jooksul oli Hižnjak juba kohanenud uue olukorraga ja kui kostis õhuhäire ning põrand jalge all hakkas kõikuma, ei märganudki ta seda.

Ivan Ivanovitš unustas samuti solvamise, mis oli talle osaks saanud Rešetovi poolt, kes oli otsustanud teda veel proovida, hoolimata pingelistest aegadest. Tööd oli siin palju. Siia saadeti ka raskelt haavatuid. Sündis nagu iseenesest, et noored arstid küsisid äsjasaabunud Ivan Ivanovitšilt nõu. Ta aitas peatada tugevat verejooksuaju pehmetes kudedes, näitas, kuidas õmmelda kodarluu närvi noaga läbilõigatud käes, mida tavaliselt ei soovitata rindeolukorras teha, konsulteeris killust haavatud laiarinnalise, pikakasvulise kuulipilduri Kotenko silmamuna kõrvaldamise juures.

«See on ju tõeline elevand,» ütles kohaleilmunud Hižnjak, ja kerge naeratus ei libisenud üksnes üle kirurgide nägude, vaid vilksatas ka Kotenko muldhallil näol.

«Hea veel, et vasak silm, sihtimise juures peab selle nagooni kinni pigistama!»

«Oh sind, elevand Kotenkot!» Ivan Ivanovitš tahtis silutada jämedatoimelises sargis sõduri jõulist õlga, ent kummikinnastes käed olid verega määrdunud ja ta hoidis neid endast eemal, kui ta haavatule näkku vaatas ning kirurgile nõu andis, kuidas toimida. Puudutamata sõdurit ja näitamata oma hingeliigutust, läks doktor kiiresti kausi juurde käsi pesema.

Järgmise operatsiooni ajal oli Ivan Ivanovitš niivõrd tegevuses killu kaelahaavast eemaldamisega, et ta ei märganudki, kuidas peakirurg Rešetov sidumistoas ta selja taha seisma jäi ja tema tööd minutit kümme vaatles.

«Kätte saite!...» ütles Rešetov heakskiitvalt noogutades. «Nagu näete, jätkub tegemist ka sidumistoas. Me ei jõua... Kuulge, kolleeg, mis oleks, kui ma läheksin ja puhkaksin paar-kolm tundi, teie aga töötaksite minu laua taga?»

6.

Enne puhkama minekut läks Rešetov jaotuspunkti, kus sõjaväevelskrid, kes olid askeldamisest ümber kukkumas, võtsid vastu haavatute voolu. Rattad ragisesid, autod surisesid, kollakäshallis tolmus paistsid kord härgade laiad sarvehargid, kord rühikate kaamelite pead. Kõrval olid muldonid haavatute jaotamiseks. Kergelthaavatud läksid sealt sidumistuppa, siis ligematesse tagalahaiglatesse, ülejäänud suunati operatsiooniruumi.

Välihaigla elas rindeelu, kajastades kõiki neid pingutusi, mida talus armee kaitse eesliinil.

«Kirurg Aržanov väärrib tähelepanu,» otsustas Rešetov, astudes pikkade sammudega künklikul maapinnal, mis oli kaetud okaste ja punase stepirohu vaibaga (sapöörde töö — see on sama, mis sõja-aja aedniku töö). «Jah, kõigest paistab, et ta on tõsine mees, tal on suurepärase tehnika ja ta ei pea pimesi silmas juhtnööre.»

Aga Ivan Ivanovitš läks juba operatsiooniruumi.

«Kuul on südant riivanud!» ütles talle Larissa, uurides haiget, keda sanitarid väljaspool järjekorda operatsioonilaua juurde kandsid. «Sooritame selle operatsiooni koos! See on sideohvitser, kes sai pommitamisel kõigest pool tundi tagasi haavata.»

Ivan Ivanovitš astus ligi ja vaatas ning kuulas samuti haiget. Jah, vigastus oli raske: pisut allpool vasakpoolset rinnanibu oli rebenenud servadega auk, millest iga hingetõmbe ja liigutuse juures niris verd. See oli väga sarnane südamevigastusega.

Sellal, kui valmistuti operatsiooniks, vaatles Ivan Ivanovitš Larissat kõrvalt. Tihedad tumedad kulmud, suur, kuid ilus kongnina; valge arstimütsi alt langes ruuge juuksesalk kõrva peale, hallid silmad mustade ripsmete

raamis olid vidukil kas pahameelest või väsimusest. Põses oli lõbus lohuke, kuid näos polnud naeratuse jälgegi. Harjumuse kohaselt hõõrus ning loputas ta käsi vees, aga kogu tema olemusest võis lugeda, et ta võib siinsamas ümber kukkuda ja magama jääda.

Larissa oli kahekümne kaheksa aastane. Ta pärines Stalingradist nagu Rešetovgi. Seal lõpetas ta ka meditsiinilise instituudi, aga tööle tuli asuda Moskvast, kus ta mees õppis Sõjaväe Akadeemias. Nüüd pöördus ta kodulinna tagasi hoopis erilisel viisil — taandudes armee varjus, lähenes haigla linnale samm-sammult. Niisugune tagasitulek ei valmista rõõmu. Oh, ei valmista! Stalingradis elavad ta ema ja kaks last. Noorem, Aljoša, on viie aastane. Poisil on erakordne muusikaanne. Vanaema kirjutas, et ta uus õpetaja on temaga väga rahul. Vanaemal ei tule esmakordselt lapselaste eest hoolitseda. Ta hoidis neid, kui Larissa õppis instituudis. Ta ei keeldunud neid enda juurde võtmast ka sõjapäevil, kui tütar, kes oli paratei liige, läks rindele. Kuidas neil praegu läheb? Kas nad said evakueeruda Volga taha? On nad elus? Terved? Linn on ju õhurünnakute ohus.

Ja üsna harva, nähes tuttavaid paiku, meenus Larissale möödunu.

Koolis õppis ta viitele, komsomolitööst võttis aktiivselt osa ja armastas lõbutseada. Kuid oma välimusega polnud ta rahul:

«Nina on kasvanud seitsmekordseks, aga mina pean seda üksi kandma.» Ei meeldinud talle ka lohukesed põskedes. «Inimestel on põsed nagu põsed, aga minul oleks nagu otsekui kahe sõrmega kokku pigistatud. Niisugused lohukesed sobivad ainult püstninaadele. Ja kaelal tungivad veel kondid esile!...»

«Küll sa oled rumal, Larissa!» lausus ema ohates, kes imetles erku puna tütre näos, tema tihedaid raskeid palmikuid. «Võta kulmud või silmad — täpselt isa suust kukkunud!»

«No jah, sulle see meeldib, kuna on «isa suust kukkunud»,» ütles Larissa juba naerdes. Ka tema armastas isa, heasüdamlikku, laulda armastavat terasesulatajat.

Hiljem ta abiellus, lõpetas instituudi, läks-täidlasemaks ja kenamaks. Valged hammasteread olid tihedad, naer oli rõkatav, silmadest aga paistis kord selge mõtlikkus, kord

nii siiras rõõmuhelk, mis lausa põletas seda, kellele ta
otsa vaatas.

Nüüd seda nukra naeratusega meenutades näis talle, nagu poleks sellest mitte aasta, vaid vähemalt kaksküm-
mend aastat möödunud...

«Siiski, mulle näib, et on vigastatud kops, aga mitte süda, ja verevalang pleurasse suureneb,» ütles Ivan Ivanovitš summutatud häälel, vaadeldes haavatut, kes tegi kramplikke pingutusi end laualt püsti ajamiseks. «Vaadake, kui rahutu ta on. Tal on õhupuudus, nägu ja huuled on sinised. Kahtlemata on tal šokk, kuid šoki nähted on tüüpilisemad kopsust haavatule. Kas ta kõhib? Mitte alati ei kaasne kõha.»

Ivan Ivanovitš valkis ja küsis siis nagu kõhklevalt: «Õelge, kas te olete siin sisemiste rinnahaavade puhul rakendanud närvide novokaiini blokaadi?»

Larissa oli huvitatud näoga.

«Ei...»

«Aga mina olen rakendanud. Ma tegelesin sellega juba enne Soome sõda... Lülitades välja valutunde, säilitab selle blokaadi rakendamine haige jõudu. Ta hoiab ära krampliku köhimise ja lämbumishood isegi lahtise pneumotooraksi puhul.»

Ivan Ivanovitš tõmbas kummikindad kätte ja läks laua juurde, rääkides sellest, mis teda praegu tervenisti haaras.

«See on imeväärne vahend šoki vastu... Vaadake... Kui see oleks kasutusel kõikides polkude medpunktides, siis saabusid rinnast haavatud parimas seisukorras diviisi haiglasse ja operatsioonid võiksid toimuda edukalt. Mis peaasi, see on lihtne ja kättesaadav igale arstile igas olukorras. Tehakse üks süstimine kaela ja juhitakse sinna novokaiini, mis valgub mõlemasse närvi, nii sümpaatilisse kui ka hulgunärvi.»

Ivan Ivanovitš pesi piiritusega haavatu kaela, võttis õelt süstla novokaiini lahusega ja hakkas otsima unearterit.

«Näpu all ongi ta lööki tunda,» ütles ta, teades, et kirurg teda mõistab. «Ma teen siia nõielaaga süsti...»

Arst vajutas ettevaatlikult ja täpselt nõela kaela ja juhtis sinna ravimi.

«Nüüd on valu välja lülitatud ja ma võin mähise hoo-
pis vähema riskiga ära võtta,» seletas ta, võttis pintse-

liga luuvalt tampooni ja hakkas haava ette valmistama, seejärel tegi ta operatsioonivälja ulatuses kohaliku tui-
menduse.

Pikk loige avardati näpitsatega kolme sõrme laiuses allpool rinnanibu. Siis saeti läbi ribi rinnakorvi «akna» looke.

...anda? Ei, siin pole süda. Šoki seisund ei tulene mitte... Rinnakorvi haavade puhul seisab operatsiooni... veel selles,» rääkis Ivan Ivanovitš toonil, millega ta oli harjunud rääkima arstidega, kes sattusid tema juurde olse instituudipingist, «et operatsioon toimub koos kokivastaste abinõude tarvitamisega... Katsed haiget kokist toibutada enne operatsiooni viivad enamasti ainult selleni, et operatsioon tuleb teostada hiljem, kui haavatu on hoopis halvemas olukorras.»

lõösse sukeldunud, vaikis Ivan Ivanovitš. Larissa, haaratud tema meisterlikkusest, jälgis teda. Kiiresti ja osavalt assistendi kohustusi täites vaatles ta pingsalt, mida tegi Aržanov, püüdes tema võtteid endale meelde jätta. Teda ällatas uue kirurgi oskus kasutada vasakut kätt samuti nagu parematki. See andis ta liigutustele peaaegu silmaga tabamatu kiiruse ja erilise väleduse, mis on keeruliste operatsioonide puhul hädavajalik. Aja ja haigete jõu sääst oli suur.

«Tubli mees!» märkis Larissa mõttes.

«Kas tõstame sind pisut? Ära karda, me abistame sind hästi.»

Ivan Ivanovitš kutsus sanitari, käskis tal tõsta pealust ja pöördus uuesti Larissa poole: «Varem me ei teinud rinnakorvi haavade puhul vereülekannet. Kartsiime südant koormata, aga sõjaaegsed kogemused näitavad teist — on tarvis transfundeerida ja suurtes annustes. Mõnikord ainult see päästabki.»

Ivan Ivanovitš vaikus jälle. Eredalt kerkis ta mällu noa-
hoobist haavatud naine kauges Kamenuškas... See pol-
nudki nii ammu, kuid hoopis teises ja sugugi mitte prae-
gusega sarnanevas elus! Kuidas siis oli süda äkki seisma
jäänud ja nagu lind, keda hingeõhuga soojendatakse,
kirurgi peopesal uuesti värisema hakanud! Kui vaikne,
vaikne oli siis kõik ümberringi. Nüüd lebab sadu haava-
luid operatsiooniruumi lähedal, nad on abitud nagu
rinnalapsed, aga nende kohal undavad lennukid...

Kirurg teeb lõike, millest oleneb inimese elu, kuid maapind vappub ta jalge all lähedastest plahvatustest ja kogu muldonn väriseb nagu hirmunud loom.

Ivan Ivanovitš laiendab «akna» avaust. Rinnakorvi õõs on täitunud verrega. Kirurgid ammutavad verd, nõristades seda läbi marli sellekohasesse spetsiaalse lahusega vedelikunõusse ja hakkavad kohe tegema vereülekannet haavatu parema käe veeni. Peagi tuleb nähtavale tuksuv süda.

«Nii ongi, süda ei mängi siin mingit rolli,» ütles Ivan Ivanovitš. «Vaadake kopsu, Larissa Petrovna! Siin on kogunenud pleura õõnde õhku ja verd. Näete, milles on asi! Kus on kild? Kas on aega seda otsida?»

Ivan Ivanovitši pruunide silmade pilk muutub ping-saks, tumedad külmud on ninajuurel kortsus. Otsust tehes kirurg mõtleb ja kaalutleb. Mõtteid väljendab ta kuuldavalt, ehkki näpid väljendused ei ole määratud kuulajale — otsust kaalutakse veel kõrd kõigi töökogemuste alusel.

«Vahest oleks parem lihtsalt kinni õmmelda...» tegi Larissa ettepaneku, vaadeldes rebimishaava kokkutõmbunud, nagu närtsinud kopsuga.

Ivan Ivanovitši näkku ilmus elav tähelepanu. Ta oli jõudnud juba avastada verevalangu põhjuse — kopsuarteri haru rebendi — ja asetab klambreid veresoonte otsetele.

«Haav on kopsutipu lähedal, mida läbivad suurimad bronhid, veenid ja arterid. Siin on iga hetk kallid, kuid proovida võib.» Ivan Ivanovitš vaatas vereanumale — kas läheb sisse või mitte?

Ka Larissa vaatas sinna. Laiaõlgse, pikakasvulise Aržanovi kõrval näis ta väikesena.

«Vaevu-vaevu, ent läheb siiski. Niipalju kui on võimalik selles olukorras.»

Ivan Ivanovitš ohkas ja katsus ettevaatlikult sõrmega kopsu.

«Lahtist pneumotooraksit esineb selles sõjas rohkesti. Eriti seal, kus on snaipereid,» kõneles ta vaikselt ja katkendlikult. «Fašistid peavad nimelt sellele jahti. Sihivad mundri kolmandale nööbile. Meile teiega aga toob see kolmas nööp rohkesti vaeva... Tabavad otse kopsu tippu... Siin!» lausus ta pärast lühikest pingelist vai-

lust. «Olsekohe saan ma kätte vigastatud koha ja enne muu kokkuõmblemist püüan eemaldada killu.»

Kirurg kummardus murelikult haige peatsi kohale. Too hinga poolavatud suuga, hingates lühidalt ja kiiresti nagu kala kuival. Sinetavale näole tekkisid higipiisad.

«Kopsutippu on tarvis täiendavalt tuimendada. Piserdame seda novokaiiniga,» ütles Ivan Ivanovitš õe poole poordudes ja sellega mõista andes, mida ta praegu vajab. «See vähendab häirete ohtu,» ütles ta uuesti vaikselt Larissale.

Ta tegi vajaliku, ja oma assistendile ülalt alla vaadates lisas ta kirurgi tõsidusega, kes on harjunud oma kogemust noorematega jagama:

«Kopsu tungida on soovitatav kas nööri instrumendi või sõrmega, lõiked on ohtlikud, võib kahjustada vereanumad...»

Larissa kuulas ja võttis kirurgi käest vastu kõik, mida ta vajab, ja samuti kõik muu, mis segas arsti avatud operatsioonihaava juures, mille äärtele olid pandud käetrikud ja marlitükid. Larissal oli tulnud õmmelda haavu lihtise pneumotooraksi puhul, kuid veel kunagi polnud ta kõrvaldanud võõrkeha nii kopsutipu lähedusest. Kuulades uut suurte kogemustega kirurgi, kes polnud kitsi nõuannetega, kujutles ta ennast käituvat niisuguse operatsiooni juures vaikivana ja rangelt keskendunult. Oma noori ja enamikus vilumatuid abilisi meenutades hakkas tal häbi.

«Kõik väsivad, kõigil on raske, kuid ka sõjas tuleb jagada kogemusi. Just sõjas tuleb rohkem kui kuskil mujal jagada kogemusi,» mõtles ta tänutundega oma asjaleitud töökaaslasele.

Larissa vaatas uuesti tema käsi, mis olid nagu kaks tarka olevust. Nad ei seganud teineteist. Suured, imeväärselt osavad mehekäed tegutsesid võrdõiguslikult, vasak allus kirurgile samuti nagu paremgi. Vahetevahel tekkis pause, mis olid küllaldased selleks, et hinge tõmmata, kuid need polnud mitte kõhkluse ega kiiruse vähendamise hetked, nendele järgnes kõik, mis avas kirurgi strateegilise mõtte. Vast alles nüüd mõistis Larissa täielikult, mis tähendab sõna «operatsiooniväli». Selles ei väljendunud mitte ainult hiilgav tehnika, mis baseerus anatoomia tundmisel, vaid hea, tark algatus võitles siin

inimesele tekitatud kurjaga. Ohe sellise lühikese pausi ajal tõstis Larissa pilgu kirurgile. Võimas rind valge kitli all, õlad, mis olid laiad isegi nüüd, kus nad koomaletõmbunuina ja vähe kühmas liikusid vastavalt küünarnuki liigutustele, altpoolt marliirätikuga kaetud nägu... Larissa südant tabas nagu löök. Imeväärne nägu! Nii pruunid, keskendunud silmad kui ka tumedad kulmud, mis olid ninajuurel kokku kasvanud, ja kõvasti kokkupigistatud huuled väljendasid tarka energiat. Mees kergitas kulme ja avarale laubale ilmusid äkki teravad iseloomulikud kortsud.

«Vaata aga, missugune sa oled!» vilksatas Larissal läbi pea ja ta hing oleks nagu naeratanud, nii hea tunne helises temas. «Ta tuletab nagu kedagi meelde...»

Pärast hetkelist pingutust kerkis Larissa mällu juhuslikult Donil nähtud kindral Tšuikov. Jah, kirurg sarnanes millegipoolsest selle kindraliga. «Kas haavatu oleks talunud närviblokaadita operatsiooni?» küsis ta eneselt. Tal oli juba küllalt kogemusi, et vastata sellele küsimusele. «Ei, haavatu oleks võinud jääda lauale. Ta oleks võinud surra noa all. Nüüd aga tõuseb ta jalule, kallid seltsimees!» Selle mõtte juures tõusis doktor Aržanov Larissa silmis veelgi.

Ivan Ivanovitš aga kompas samal ajal uuesti kildu, juhtis pintseti järk-järgult kopsu, võttis selle vahele tüki metalli ja tõmbas ettevaatlikult keerutades selle sügavusest välja.

Oli kuulda taas seniitkahurite tulistamist. Mootorid undasid tüütavalt. Läheduses kostis pommi vihinat, kuid plahvatust millegipärast ei järgnenud. Kõik, mis sündis väljaspool muldonni katust, kajastus vaid väga nõrgalt teadvuses, mis tegeles millegi muuga. Kuid Ivan Ivanovitš, vilksamisi oma kaaslastele pilku heites, märkas tahtmatult tema rahulikkust. Mask Larissa näol oli kerkinud kuni silmadeni ja kaugele eemale ulatuvad kaharad ripsmed eraldusid kontrastselt valgelt marlilt.

7.

Õösel ärkas Larissa piinava rahutustundega. Peakohal keerlesid lennukid, maapind aga, kuhu oli kaevatud blindaaž, oleks nagu ohanud ja arglikult vabisenud. Nõrgalt

poleks laual tahmalamp. Ka tulekeeleke vilkus ehmunult lahtlukes tolmuses valgusringis.

«Milla see kõik kord lõpeb?» sosistas Larissa ja märkas samas peaaegu kohkunult, et sakslased on Doni äärde välja jõudnud. Nüüd ei tohi isegi mõelda, et sõda võiks lõppeda...

«Kas kirurg Aržanov on niisugustel üksindustundidel rahulik või ei?» mõtles Larissa ootamatult. Ta tahtis näha seda tugevat meest, rääkida temaga, ammutada tema kindlusest lootust.

Aržanov tuli siia pärast lüüasaamist. Haigla, millega ta taandus, oli hävitatud ühel tolmusel Doni-tagusel teel. Ja siia tuli komandör armeeta... Lihtsalt relvadeta inimene, kuigi sõjaväelase sinelis, naljaka siilisoenguga, tumedate, liikuvate kulmudega kõrge ninajuure kohal. Ei, ta pole lihtsalt inimene, vaid inimene, kes on varustatud suurte teadmistega, ning otsekohe nõudis ta endale kohta kaitses ja vallutas selle samas...

Ligidal kõmas tugev plahvatus. Larissa väristas paljaid õlgu, istudes sirgelt kirstuga sarnaneva puuvoodi kõval aluskotil. Hakkas jahe, ta sirutas käe sõduripluusi järele ja keris oma pika palmiku tihkesse sõlme, kinnitades seda kümme-konnan nõelaga.

«Mis kell on?»

Harjunult tõstis Larissa käe ja vaatas kella helendavat numbrilauda — see oli ta mehe kingitus.

Oli kell kaks öösel. Vahetus aga on kell kuus hommikul.

Kella tiksumist ei olnud kuulda. Liiva sabisemist laest oli aga kuulda... Selle kella kinkis Aleksei pärast väikese Aljoša sündimist... Larissa meenutas endale mehe kaunist nägu, ta rõõmsat ja tähelepanelikku vaadet, tema elegantset, rütmilist sõjamehekõnnakut... Ta oli tankist. Nüüd juhib ta tankibrigaadi. Juba teist aastat on nad lahus!... Ja juba neljandat kuud ei ole kirja.

Selle aja jooksul on üle elatud kõike: pisaraid, kaotusehirmu ja armukadedusepuhanguid — mees on ju ilus, noor, hea, julge ja meeldib arvatavasti paljudele naistele ja tütarlastele. Ja rindel armastatakse — ja kuidas veel armastatakse! Siin leegitsevad kõik tunded tugevamini, sest inimesed on iga hetk surmaohus, aga nii väga tahetakse elada!

«Kuid mina pole ei mõttes ega pilguga veel kordagi

sulle truudust murdnud, Aljoša!» ütles Larissa mõttes, nagu õigustades end millegipärast mehe ees. «Ma tunnen siin hirmu ja mul on raske, kuid siiski ma ei kahetse, et tulin rindele. Teisiti poleks olnud võimalik!»

Ta pani saapad jalga ja istus laua äärde. Und ei olnud enam. Larissa võttis kulunud välitaskust mehe ja laste pildid, juba korduvalt läbiloetud kirjad, mis kandsid rinde-elu jälgi. Ent nüüd ei saanud ta neid lugeda. Nagu kauge kutse kostsid õpetavad sõnad, ridade vahelt aga tungisid nagu võrgust läbi ja vaatasid temale kergitatud kulmude alt uurivad, mõtlikud silmad. Kui heatahtlikku energiat kiirgab sellest inimesest! Ta äratas mõtteid ja valmset huvi töö vastu. Ausalt tunnistades pole aga olukord kaugeltki soodne loominguliselt töösse suhtumiseks. Nii kerge on muutuda siin automaadiks. Kulgeb kohutav, lõputu konveier: tuleb lõigata, õmmelda, võtta välja kuule ja kilde! Ja äkki tuleb niisugune, siiliharjased peas, ja lausub:

«On vaja mõelda!»

Ise kõnnib inimeste hulgas okkalisena ja rahutuna nagu siil. Ja uuesti midagi naeratusetaolist, ammu unustatud, otsekui valguskiir liigahtas end Larissa valutavas hinges.

Niisugune ongi see lugupeetud Ivan Ivanovitš! Ja Rešetovgi kavatseb juba kasutusele võtta vagosümpaatilise blokaadi meetodit. Imettegevad süstid panid kohe kogenud kirurgi pea pöörutama. Ja pole ka ime: inimesed taluvad mõeldamatuid kannatusi, aga selgub, et neid saab väga hõlpsasti kergendada.

«On vaja mõelda!»

«Kuid kas see on hea, et ma nii palju Aržanovist endast mõtlen?» küsis Larissa iseeneselt, suutmata anda vastust.

Kuidagi ei oleks suutnud ta öelda, et see on halb: kas tõesti need mõtted alandavad teda või Alekseid? Kuid samal ajal pidi ta endale tunnistama, et kui tal oleks mehe aadress, ei sõandaks ta kirjutada oma ootamatust huvist Aržanovi vastu.

Raskelt ohates pani Larissa kirjad ettevaatlikult kokku ja asetaski need tagasi välitaskusse, peitis ära ka pildid. Ainult ühe jättis ta kätte ja vaatles seda kaua-kaua. Eri riides mees purjesportlase ülikonnas ja kummisaabastes

seisab oja kaldal. Ta hoiab kätel kolmeaastast Aljošat, kel on süles suur kala nagu puuhalg. Kõrval seisab hilake Tanja nagu hele võilill ja hoiab kinni isa küünarnukist. Kõik kolm naeravad. Eluskala on iga hetk libisemas kaldaliivale. Seda on näha ka poisi pingutatud käelõhest ja kala kooldunud sabast — arvatavasti peksles ta sellega, kui fotograaf kohale jõudis. Larissat ennast ei ole siin — ta õiendab parajasti lõkketule juures... Jah, see oli Volgamaal aasta enne sõda. Nad olid terve perega Stalingradis külas ja käisid kalal... Larissale meenus veel sõit mehega samal suvel Sarpinski järve äärde ja steppi. Mees ise juhtis autot, ta tegi seda meisterlikult.

«Vaata, Larissa, sideohvitser!» ütles ta äkki. «Kas pole arnane?»

Ja Larissa nägi, kuidas metskits stepi kõrges rohus tormas edasi nagu lind, vaevu puudutades maapinda oma peente jalgadega.

«Nüüd kohe ajab ta teised põgenema. Õigemini mitte tema, vaid meie oma masinakäraga hirmutame nad jooksmas. Ta ainult püüab meist mitte maha jääda!» hüüdis Aleksei, kes jõudis jälgida nii metskitse kui ka teed, millel kihutas auto, ja vaatles silmanurgast Larissat.

«Vaata! Vaata!» nõudis ta, ise erutatud, kaunis ja kelmikas. «Kui oleks praegu «U 2»!»

Anna talle lennuk, ja ta kihutaks tõepoolest madallennul mööda steppi, tundes liikumisest joovastavat rõõmu... Stepitee, hall ja sile nagu asfalt, lookles nende ümber, aga veerjal mägisel horisondil värelesid mingisugused täpid. Loojanguelses roosas stepis liikus loojuvast päikesest ülekülvatud kuldne hoovus — muinasjutulise kiirusega tormas tuhandepäine metskitsekari. Näis, nagu oleks kogu stepp paigalt nihkunud ja liikuma hakanud.

«Veel üks diviis! Veel üks! Vaata, Larissa, nad ei jää autost maha. Meil on peal seitsekümmend kilomeetrit! Kaheksakümmend...»

«Aljoša! Mu kallid poisid!» ütles Larissa nüüd kurvalt ja vidutas silmi, hoides tagasi silmi valguvaid pisaraid.

Ta silme ette kerkis taas vaimustunud Aleksei, päikesest põlenud stepp koltunud halli koirohuga, loojangu-punast kuldne metskitsekari ja valkjad tolmupilved, mis tõusid keradena tuhandete kapjade alt.

Kõik rõõm on minevikus, nüüd aga on vaid surmatoov

mürin, lõputu hirm tuleviku ees ja laste elu pärast. Kõik oleneb sellest, kuidas lõpeb sõda! Unesti kuulis ta mõttes lähedast ja sõbralikku bassihäält.

«On vaja mõelda!»

«On seda nuhtlust veel vaja!» lausus Larissa pahaselt, aga ta silmis, mis olid erutusest tumedad ja läikisid palavikuliselt pärast nuttu, süttisid hellad tulukesed.

8.

Larissa tõmbas sineli selga, pani pilotka pähe ja lahkus muldonnist. Sügav pimedus haaras ta endasse. Stepi ja nägematu asula kohal puhus tugev tuul, piitsutades näkku teravat tolmu. Läheduses polnud ainustki valgussädet. Liivatorm varjas kaugete tulekahjude kuma ja kui nägemine harjus pimedusega, paistsid need vaevumärgatavate tuhmide laikudena.

«Küll on põrgulik öö!» ütles naine, hoides käega sinelihõlmu, mida tuul sakutas ja tiris.

Tuul tormas Larissale kallale nagu peni, lükates teda oma võimsate käppadega. Kas või kuku ümber.

Larissa kummardus ettepoole, hoidis käega pilotkat ja mõtles: «Kuhupoole minna?»

Tuul näis tõepoolest ennast ketist lahti kiskunud olevat... Isegi tervetel inimestel on praegu hirmus olla stepi lahtise taeva all, aga mida tunnevad siis veel haavatud või väikeste lastega põgenikud?!

Ent enne olgu siiski juba niisugune liivatorm kui pommitamine... Tormises pimeduses undas vaikselt vedur ja Larissa pöördus rõõmsalt hääle suunas. Nüüd oli võimalik orienteeruda. Ent äkki kuulis ta keset ulgumist ja tuule vihinat ühetasast «tuk-tuk, tuk-tuk». Just nagu oleks tuksunud suur süda.

Ja see tuksumine pani tugevamini lööma ka Larissa enda südame. Seal, kust kostis hää, oli operatsiooniruum, seal töötas ka mootor.

«Näib, nagu oleksin erutatud. Vaata, kus uudis!» mõtles Larissa, kuid ta eneseironia ei õnnestunud. «Jah, täna ma lähen enneaegselt mitte sellepärast, et seda on vaja, vaid sellepärast, et ma tahan näha Aržanovit,» ütles ta hinges õiglane ja selge hää. «Kuid milleks see

loolk? Milleks? Praegu ei ole aeg ega koht taolisteks muudlusteks! Oli seda õnnetust mulle veel vaja!»

Ent hoolimata tarkadest kaalutlustest sammus ta edasi mootori pöksumise suunas ja talle näis nüüd, nagu oleks ta südamelööke kuulda kogu stepis.

«Milline traagikomöödia!» sosistas ta õnnetuna, et ei anda olla mõistlik, leidis siis kobamisi ukse ja astus poolpimedasse esikusse.

Haavatute nägemine, kes ootasid opereerimise järjekorda, muutis ta otsekohe tõsiseks. Ta võttis sineli ära, pani kitli selga ja läks operatsiooniruumi.

Nii imelik kui see ka oli, aga suures ruumis, kus oli nii palju esemeid ja inimesi, kohtas ta pilk esimesena Aržanovi silmi.

Sel hetkel tegi too just enda ees lebavale haavatule kohalikku tuimendust ja vaatas juhuslikult tulija poole. «Kas juhuslikult?» Puna valgus Larissa näkku ja ta möödus teretamata.

«See on juba ebaseltsimehelik!» ütles ta endale etteheitvalt, valmistudes tööle asumale. «Kas niimoodi võib? Nagu seitsmeteistkümne-aastane plika!»

«Ma olen nähtavasti Larissa Petrovnat millegagi solvanud,» mõtles omakorda kurvalt Ivan Ivanovitš, kes teadmata miks oli naise tulekut oodanud.

Ent eriline ilme Larissa näos ja äkki puhkenud puna ei jäänud talle märkamatuks.

«Kas olete kaimaki unustanud?» meenutas Hižnjak, kui operatsioon oli lõppenud. «Arvatavasti on nad juba ära läinud, need meie tuttavad. Ja mis seal rääkidagi: terve öö keerutavad pea kohal nagu kuradid. Kogu stepi ajavad ja pilluvad rauda täis!»

«Tõepoolest, kuidas me siis nüüd ilma kaimakita jääme?!» naljatas Ivan Ivanovitš mõtlikult.

Nüüd, kus tuli unustada nii uni kui puhkus, võis kaskate maiustoidu meenutamine Hižnjaki poolt paista ainult naljana...

«Palun sööma asuda!» ütles sanitar napsiklaaside ja võileibadega kandikut käes hoides.

Ivan Ivanovitš võttis juustuvõileiva ja hammustas vastumeelselt. Ta silmad ekslesid hajameelselt toas ringi, siis märkas ta Firsovat, kes seisis ühe kaugema laua ääres, ja ta nägu elavnes.

«Kuidas napsiga jääb?» tegi ettepaneku sinnailmunud Rešetov, kes võttis vastu temale kuuluva osa.

«Ei. Töö ajal ei võta ma tilkagi suhu.»

«Aga niisuguse koormuse juures ei ole see ju sugugi kahjulik,» vastas Rešetov tõsiselt. «Ega siis teiesugune hiiglane ühest sõrmkübaratäiest purju ei jää!»

«Ei, muidugi mitte, aga ma siiski ei võta...»

Ivan Ivanovitš ei lõpetanud lauset ja vaatas uurivalt lähenevat Firsovat.

Naine astus, pea püsti, kiirel sammul nagu alati, surudes kergelt vastamisi oma kummikinnastes käsi. Kuid ta kõnnak oli täna ebatavaliselt elav.

«Kõrvaldasin praegu maost killu,» teatas ta Rešetovile. «See oli läbistanud eesseina... Nii suur kild,» ja Larissa näitas sõrmedega killu suurust.

«Pole midagi, päris tore võileib!» naeratas Rešetov.

«Jah, meid võorustatakse rikkalikult!» lausus Ivan Ivanovitš sapiselt.

«Noh, ja mis siis nüüd teha?» ütles Larissa pahuralt ja väljakutsuvalt, ent ta silmade sügavuses, mis olid pööratud Aržanovi poole, sädelesid jälle hellad tulukesed.

Ivan Ivanovitš ei märganud üldse Firsova teravat tooni, vaid võttis kogu oma olemusega vastu tema vaate soojuse; ja Larissa tundis seda. Isegi tema kõrvad hakkasid ümmarguse arstimütsi all õhetama. Ta keeratas end ringi ja läks pesukausi juurde käsi pesema.

«Täna on ta hoost!» ütles Rešetov naisele järele vaadates. «Töötas poolteist vahetust ja tuli uuesti tagasi, ilma et oleks õieti puhunudki. Ja kuidas ta töötab! Kuld- sed käed ja selge pea. Temast tuleb kuulus kirurg!» Rešetov vaatas tähelepanelikult kuulavat Ivan Ivanovitši. «Arvatavasti sai ta mehelt kirja. Too ei ole enam ammu naisele kirjutanud, naine on aga uhke ja kinnine. Sulgub endasse ja muutub ligipääsmatuks. Teised halisevad ja nutavad, mõned hakkavad murest üle aisa lööma, see aga on niisugune «ära puutu mind!». Teda vaatavad paljud Ilus naine. Pole midagi ütelda.»

«Siis selles on asil!» mõtles Ivan Ivanovitš. «Seepärast ongi ta täna nii õitsev. Rõõmustab. Sellepärast vaatate mindki lahkemalt.»

See riivas teda millegipärast.

Ent kohe toodi uus haige.

«Mul on silmade ees punased rõngad ja ristluud valutavad nagu vanal eidel,» kaebas Hižnjak, «või on see ilma muutusest. Stepis on kohutav torm. Õõ on must, umberringi undab ja vilistab.»

«Aga Larissa Petrovna ei kartnud, ta tuli siiski,» ütles Ivan Ivanovitšile pähe. «Rešetov räägib õigust, temast saab kuulus kirurg.»

9.

Keskpäeval vaigis torm ja hakkas puhuma palav edelatuul, nagu oleks avatud kuumaks köetud hiigelahju uks. Tolm hajus. Inimesed vaatasid rõõmsamalt. Ent äkki ilmus taevavõlvile rühm vaenlase lennukeid, nagu igatseksid nad lahingut.

Sel päeval töötasid kirurgid nagu tavaliselt, ehkki operatsioonilauad aeg-ajalt vappusid ja plahvatuste mürin näis kostvat otse pea kohalt. Vingu ja kibedat väävli- suitsu tungis muldonni. Haavatud jäid vaikseks. Ei oigeid ega karjatusi. Kahvatud, vahakarva näod, tardunud silmad. Maapind vappus nii, et valgete linadega kaetud laetalad ragisesid.

«Oi, mis see on?» sosistasid õed.

«Näib, et nad on jõudnud meieni,» ütles Larissa kiiresti operatsiooni lõpetades. «Võimatu on töötada — ma poleks peaaegu unearterit üles leidnudki, raputas nii, et suutsin vaevalt jalul püsida.»

Operatsiooniruumi tuli kiirustades, peaaegu joostes, Rešetov. Ta hingeldas erutusest ja kiirest käigust ning ta sügavaist kortsudest lõhestatud nägu näis hallina.

«Varjendisse, varjendisse!» käsutas ta. «Siia jäämine on ohtlik!» Minnes Ivan Ivanovitši juurde, teatas ta madaldatud häälel:

«Jaotuspunkt, apteek ja röntgenikabinet on purustatud. Varustusladu põleb... Peamine rünnak oli suunatud suurele sidumistoale. Kogu meditsiiniline personal... Te mõistate?...»

* ■

Teisel päeval tuli käskkiri: haigla töö seisma jätta ja evakueeruda Volga vasakule kaldale.

Õösel algas laadimine kaubavagunitesse.

Ümbritsev stepp oli pime, lausik ja lõputu nagu meri. Tasasel horisondil kumasid tulekahjud.

Sajad saapad tampisid kõva, kuiva maapinda... Ravi-
mite, terav lõhn segunes koirohu lõhnaga ja kibeda suit-
suga, mida ajas seisva rongi musta seina taga välja ve-
dur. Ešelon seisis haigla blindaažide vastas asuval teel.

Käsilatena valgusjuga libiseb üle vagunis lamavate
haavatute tihedate ridade, kuid valgustab äkki kahtlaselt
vaikseks jäänud sõduri teravnenud nägu... Kirurg möö-
dub pikkade sammudega nõudvast, ohkavast, sõimlevast
haavatust, ent seisatab äkki kandraami juures, kus võit-
leja lamab vaikselt oma sinelil või sõduripluusil. Kui
palju tähelepanu nõuab niisugune haavatu!

«Sellel seersandil oleks vaja veel nädalake vaikselt
lamada,» mõtiskles Ivan Ivanovitš, vabastades ettevaat-
likult kandraami serva ja lastes selle vaguni põrandale.
«Niil raske peaju trauma, aga ta tuleb edasi saata, teda
häirida ja sellega uuesti traumat põhjustada!»

«Kui me vaid pommide alla ei satuks!» mõtles Larissa
hirmuga tumedat taevast vaadates. «Nagu tookord Har-
kovi all.»

Painava unenäona meenus sünge öö, leegid, mis haara-
sid vaguneid, tiules lehvivad tulelained, nende kohutav
pragin, langevate pommide vilin ja haavatute karjed.
Päästa õnnestus paljusid, aga milliseid põletushaavu said
õed, sanitarid ja arstid! Jäi mälestus ka Larissale: piker-
gune arm õlal — killu tabamus. Ka kulmud olid kõrbenud
ja juuksed põlenud — terved salgud tuli pärast ära lõigata.

Ent hoolimata ärevusest tundis Larissa sügavat peide-
tud rõõma. Nagu märkamatult vaatas ta ringi, otsides
pilguga inimest, kes oli viimastel päevadel vallanud ta
mõited. Ent äkki ängistas uus piinav tunne ta südant.
Haigla reorganiseeritakse ju. Ei tea, keda kuhu saade-
takse... Ja võib-olla lähevad nende teed homme doktor
Aržanoviga igaveseks lahku. Tema läheb ühes, Aržanov
aga teises suunas.

«Ja ongi hea!» ütles Larissa enesele. «Mingu pealegi,
aga mina jään Stalingradi alla. Saadan ema ja lapsed
Volga taha, ise aga taotlen endale tööd mõnes sanitaar-
pataljonis. Ma ei kanna ometi selleks juba teist aastat
sõdurisinelit, et hüljata oma kodulinna hädas!»

Kulgi ta nii otsustas, ei suutnud ta siiski kujutleda, et
Aržanov lahknub jaädavalt ta elust.

«Ta on mulle vajalik nagu inimene, töökaaslane.»

«Kui pääseksime ilma õhurünnakuteta!» ütles ta Hižn-
jakule, valmistudes koos temaga kandraami tõstma.
Nüüd tundis ta ka selle punajuukselise velskri vastu
sõmpnallat: oli too ju Aržanovi sõber.

«Kõik on segi paisatud, pea peale pööratud, aga äkki
sõda lõpetatakse ründavad jälle,» kostis Hižnjak. «Kanname
haavatuid, nagu varastaksime midagi; pimedas, kii-
realt...»

Maanal kerkisid stepi kohale valgustuspommide valged
lained. Lähemale... Lähemale... Augustitaeva läbipaist-
vus pimeduses möödusid nägematud lennukid.

Maal, kus kerkisid raketid, kõmisesid seniitkahurid, säh-
kivad tulejoad. Donilt kostis tugev plahvatus ja samal
hetkel pöörasid kõik pead sinnapoole.

Ešelon hakkas liikuma Stalingradi poole — määratu
mure, väljavenitatud, pimeduses hajuv rong. Vagunite
avatud uste kohal hõljuvais vedurisuitsu-pilvedes vilku-
vad tähed nagu sädemed.

«Meie sügis on kuldne,» ütles kirurg Rešetov vaguni
ma najale toetudes. «August, september ja oktoober on
talvil päikest.»

«Ilm on täiesti suvinel!» lausus keegi kahetsevalt. «Just
nagu loodud fašistidele!»

«Aga steppi!» jätkas Rešetov pisarateni liigutatult. «Nii
kavadel kui ka hilissügisel on ta imeilus! Maikuul
lõhnab maad tulpide vaip. Millised värvid! Ja metslinnud
ning loomad! Järvede ja Volga kohal kaigub lindude hää-
tsusi. Pardid. Haned. Leetseljakutel on järvekormora-
nid, nad seisavad laialisirutatud tiibadega nagu mustad
ristikesed ja soojendavad end päikeses. Teate, kuidas kor-
moranid kalu püüavad? Sõidad paadis ja näed äkki veest
väljaulatuvate mustade kaelte tihedat poolringi — need
on kormoranid, kes ajavad kalu leetseljakule. Linnud su-
kelduvad ja ajavad kalu taga ning piiravad neid üha
tihedamini justkui noodaga. Kormoran ujub nii, et teda
pole näha, ainult kael ulatub veest välja nagu kepp. Ja
äkki — look, teine, ja veest tõuseb lendu suur lind, kes
arnaneb mustjashalli hanega. Just nagu välgatus!...»
lisas Rešetov. Rešetovi nägu polnud näha pimeduses, mis

oli tulvil oigeid ja vagunirataste lõksumist. Kui ta va-
kis, näis Ivan Ivanovitšile uskumatuna, et seda oli rää-
kinud Rešetov.

«Ta kirjutab nähtavasti luuletusi!» mõtles Ivan Ivano-
vitš. «Kuidas ta rääkis!... Meie taganeme, tema aga
meenutab kormorane ja tulpet... Arusaadav, kodupaika
on raske maha jätta! Ja meil kõigil on raske.»

10.

Larissa sõitis teises vagunis. Kui keegi hakkas kõvasti
oigama, nõudis juua või kaebas halva asendi üle, süütas
õde laterna ja valgustas haavatuid. Vagun õõtsus, haava-
tud lamasid tihedalt reastikku. Selleks et kergendada ühe
olukorda, tuli tülitada tema naabreid.

«Ma tükun pisut,» ütles õde kaeblikult. «Kui me kohale
jõuame, siis pole nagunii aega puhata.»

Larissa ei vastanud. Ta ei tahtnud magada. Nüüd, kus
tuli olla tegevuseta, haaras painav rahutus teda täielikult.

Ukseaval seistes jälgis ta kaua, kuidas sinkjashallis
pimeduses järgnesid neile tähed ja kuidas horisondil leh-
visid punaste leekide tiivad. Nad laienesid, taandusid ja
paisusid siis uuesti kurjaennustavalt. See oli sõda, mis
seal lendas!

«Kes siis veel, kui mitte mina, peaks kändma sõjaväe-
arsti vormi?» oli ta aasta tagasi oma emale öelnud,
vabastades end ta kramplikust embusest. «Olen ju partei
liige.» Larissagi süda oli siis seisatanud: tuli maha jätta
poeg ja tütar. Ta tundis, et emal ei ole nendega kerge.
Larissa isa suri enne sõda külmetuse tagajärjel, pärast
seda, kui ta aitas päästa poisikesi, kelle paat oli Volgal
jäämineku ajal ümber läinud.

«Kustus nagu küünal!» ütles ema läbi pisarate.

Ema oli elanud isaga üksmeelselt ning sõbralikult ja
ei tahtnud lahkuda oma armsakssaanud pesast.

Larissa istus vaguni põrandale, sirutas välja väsinud
jalad ja toetus küljega vastu tukkuvat õde. Palju aega
on möödunud?

Naabri raskeks muutunud pea rõhus ta õlga. Vagun
vappus; rattad kriuksusid ja ragisesid. Ja äkki pimestab
silmi jõe ere sina. Volgal! Armas Volgal! Kuldne liiv. Sade

hevad lained. Päike. Kuumus. Kõikjal kaldal suplejaid.
Inevu helesinisel taustal eraldub teravalt sportlase
prunkstvarvi kuju. Nüüd ta elavneb ja hüppab signaali
peale tornist alla.

«Isal Isal!» hüüab Tanja käsi plaksutades.

Aljo juba pöörab hüppaja end ringi, tema väljasiruta-
tud rehvid hilinevad pea kohal ja ta langeb hoogsalt vette,
kui ta taas huppelornist eemal virvendavast sinast.

Tanja palju on tas elurõõmu, kui ta päevitunud märja
liivale jookseb naise ja laste juurde. Mõlema käe-
ga hõlmab vaike Aljoša ta märgi kiharaid ja naerab nii,
et seal jääb rõõmust rinnas kitsaks...

Larissa ärkab.

Ent hinges on raske. Näib, nagu oleks see kõik olnud
unne. Kui Aleksei rindele läks, ei paistnud ta su-
rta. Lõppidamliku ja noorena. Mõne päeva pärast läks
ta Larissa.

«Ma olen sind kogu aeg meeles kandnud, Aljošal!» lau-
ub ta heale, ent nagu tuhmunud kujule. «Ma armastan
sind. Sest vaatamata kõigele, ootan ma sind!
Miks ei kirjuta sa mulle enam?»

11.

«Rešetovile ma ütleksin, et tal on kirjanduslikke andeid.
Igal juhul on tal eeldusi,» mõtles Ivan Ivanovitš, meenu-
tades viimaste päevade jooksul esmakordselt Olgat. Va-
tem mõtles ta naisele lakkamatult. Isegi siis, kui ta töö-
tas, oli väsinud või erutatud, pakitses ta hinges parane-
matu haav; vahel nõrgemalt, vahel tugevamalt, kuid an-
dis end tunda igal sammul. Näis, nagu oleks saanud
hulike sõna «Olga» kurbuse sünonüümiks.

«Kuid temal on see ükskõik. Elagu naine pealegi oma
elu. Hea, et ta ära läks, kui armus, ega jäänud mu kõr-
val kulmana, tühja hingega! Stalingrad löökide all -
on juba tõeline häda! Kull Rešetov sattus hoogul!»

Ivan Ivanovitš astus vaguni ukse alla ja vaatas välja
oli algamas kirkas hommik.

«Tulbid, kormoranid! Tõepoolest, ainult poeet või jahi-
mees võib armuda sellesse nukraste maakohta. Ja veel
mugune looduse ümberkujundaja nagu Hižnjak! Tõe-
poolest, mis on siin head?!»

Päikesest ülekülvatud stepp laius halli vaibana. Raudteeveerul kulgesid kollakashallid savikünkad, kuid mitte ühtki põõsakest. Jah, nukker ja elutu nagu poolkõrb. Mustlaslaagri teravatipulised telgid seisis tankide poolt lõhutud stepitee kõrval. Lahtirakendamata hobused sõid tee ääres kõrges rohus. Armetu sõnnikuhüft, mille kõrval seisis naine, rasked käed rippu; ta paljad jalad olid tumedad nagu muld. Kas võib praegu seista, käed rippu? Inimene, keda on allutanud kõrb... Ja polegi imestada: millele siin toetuda? Kuidas siin elada?

«Võib-olla mõnele ta ei meeldi, aga meile on armas,» meenusid doktorile ilusa stepilanna sõnad. Ei, inimene on siiski tugev!

«Aga Larissa...». Ka Larissa Petrovna on kohalik. «Väga kinnine ja uhke,» ütles tema kohta Rešetov. Mis siis, see pole halb. Uhkel Heas mõttes, muidugi. Ta pole kõrk, vaid inimene, kes tunneb oma väärtust, usaldab oma jõudu. Tal on seljas sinel ja kittel ning ees mask. Temas on kehastunud kohusetunne ja piiritu andumus.» Ivan Ivanovitš oli juba jõudnud tähele panna, et ainult siis, kui Larissa temale vaatab, süttib ta hallides silmades soe tuluke ja näole valgub naeratus, mis üsna pisut puudutab suunurki. Aga puna, punal... Ei ühtki liigset sõna ega liigutust. Arusaadav, tal on ju perekond. Igatseb laste järele. Teda peaks demobiliseeritama. Tagalasse evakueerima.

«Lähen koos Rešetoviga,» otsustas Ivan Ivanovitš ootamatult. «Kuhu läheb tema, sinna lähen ka mina — ka meile,» parandas Ivan Ivanovitš, mõeldes oma heale sõbrale, Denis Antonovitš Hižnjakile. «Ta ei jää meist maha.»

Rong pööras. Ta tõmbus looka, vedades pikka koosseisu kollaseist künkaist mööda. Äkki möödusid roheli- sed istikud: akaatsiad, tatari vahtrad, rohkesti viljapuuaedu ja päris ootamatult suurepärane männimets — noor, varjukas, kahune, ühtlaselt kasvanud, nagu rõõmustades küllasest soojusest ja päikesest.

«Sadoovaja kõrgendik,» ütles Rešetov, astudes samuti ukse juurde. «Roheline puudevöönd ulatub ümber kogu Stalingradi. Kaheksateistkümnendal aastal polnud ain- satki põõsakest. Selle siin istutasime juba meile,» lisas Rešetov uhkusega, vaadates heldimusega puid; ent ta

nagu võttis samas mõttikult kurva ja tähelepaneliku ilme. «Siin oli kaheksateistkümnendal aastal Tsaritsõni kaitse- punkt.»

Tallul olid Volga ääres rasked ajad. Kogu maa kannas kohutava pinget — nälg, korralagedus ja igat sorti intervendid. Igast urkast tõstis pead ka meie endi, vene rüütel... Meid piirasid siin sel ajal krasnovlased. Nad hüüdsid jõukudena stepis. Nii ongi meelde jäänud — talg, kuumus, veri ja tolm. Tolm keerles pilvedena... Tallul ju polnud siin seda õnnistust,» kordas Rešetov, viidates uuesti möödalibisevatele metsamassiividele. «Oli vaid lohutu tolmukeeris. Siin nimetatakse seda naljatades Stalingradi vihmaks.»

«Aga krasnovlased?» meenutas ajast haavatud nooruke kurbalt sihtur. «Kas te kihutasite nad, tookord meile?»

See küsimus lõi mõlemal kirurgil südamesse. Neile meenus haige olukord. Nad teadsid, et tal oli jäänud veel väga vähe elada ning et ta ei ela üldrahaliku võiduni.

«Aga muidugi!» vastas Rešetov veldi aja pärast. «Kõik tehaste töölised läksid polku — keegi ei tundnud puh- lusi — ja löid koos punaarmee üksustega bandjuklasi- krasnovlasi, kes said oma nime nende atamani, kindral krasnovi järgi — viimane oli Doniäärsete sakslaste agent. Kuid nad nägid üsna viletsad välja, kui me nad Voropanovo ja Karpovka taha löime. Rahvas oli ka siis võimatu.»

«Aga kas siis... fašistid... sakslased... olid juba hord siin?» küsis haavatu raskelt hingates, just nagu tekkides katki linikut, mis varjas ta teadvust.

«Olid. Ka tookord lähenesid sakslased koos valgetega Stalingradile, olles enda alla haaranud Ukraina. Teed on neile tuttavad...»

Sadoovaja taga kerkis paremal pikk kõrgendik, mis oli kaetud väikeste majakestega. See oli äärelinn Ülem-Jel- sanka. Ees helendas sinav Volga. Rong ruttas, tõttas. Tolmused tänavad muutusid asfaltteedeks, mõlemal pool kerkisid majad ning taas laius kõikjal rohelus. Tuul kii- rutas pehmeid puudesalku ja mustilised lehed värisesid. Päike tõusis Volga kallaste kohale, kus siin-seal keset lühedat metsa kirendasid külad, heites oma helendavat laiget jõe lainetavale pinnale, mis kannab oma vett läbi

vene tasandike, varjuliste kuusesalude ja kuldsete Valdai metsade. Siin ta on, see jõgi, mis on tuttav juba lapsepõlvest nagu hällilaul. Rong sõitis linna sisse, otse tõusvale päikesele vastu. Need hetked olid erutavad, kuid mitte sugugi rõõmsad. Ivan Ivanovitš vaatas ja tundis, kui tugevasti ta süda rinnas tagus. Talle meenus Saraatovi ülikool. Selle jõe kaldal möödus ta noorus.

«Ma ei lähe teisele kaldale,» teatas ta Rešetovile otsa vaadates, «võtan vastu ükskõik millise määrangu, kuid ainult siin.»

12.

«Rivistuda rühmadena perroonile! Stalingrad-Esimesse saabub sanitaarrong!»

Varem olid alalised sanitaarrongid Ukrainast tulnud läbi Belaja Tserkovi, Rostovist ja Krimmist aga läbi Tihoretski. Kahe rinde, Edela- ja Lõunarinde haavatud toodi haiglasse Stalingradi sanitaarsalga tütarlaste poolt. Siit evakueeriti haavatud edasi Astrahani, Saraatovi, Volga taha ja Uraali. Aga nüüd oli sattunud linn «tervenisti sanitaarpauna», nagu ütlesid kõrgemad sõjaväelased; haavatutele jäi vaid üks tee — Volga vasakpoolsele kaldale.

Nataša ruttas koos oma sõbrataridega kiirel sammul platvormile. Ta oli rühmavanem ja oli just äsja saanud kuueteistkümne aastaseks. Ta oli pikakasvuline tütarlaps, sirge ninaga, raskete heleruugete, kuklal sõlme seotud patsidega. Vaevumärgatavate kulmukriipsude all leegitsesid sinised silmad nagu stepijärved ja allapoole ulatuvad kuldseid ripsmed olid nii pikad, et nende otsad puutusid kokku, kui ta silmi pilutas. Ta ei muretsenud oma välimuse pärast, ei kasutanud koketeerimiskunsti ja ta päevitunud näo ilme oli nii naiivselt tõsine, et isegi noored sõdurid nimetasid teda sageli tütrekeseks või õekeseks.

«Jäta mind siia paika, tütreke — katkestad end ära!» oli talle möödunud korral öelnud hiiglase kehaehitusega kuulipildur.

Pärast haavataasaamist tuli tal kõrvaldada vasak silm ja õhurünnakul sai ta teel veel killust jalga haavata. See oli Kotenko, keda sõbrad Hižnjaki nalja pärast Elevandiks hüüdsid.

Vandales õrnale ümarale, udemetega kaetud näole, tühjale tühjele sõdur:

«Aeti plikakesed kokku! Pillavad mind veel maha ja ma võin haiget saada!»

Midagi taolist kuulda oli solvav. Veel kunagi polnud tundunud kandraami maha pillanud, kuigi vahel, siis, kui juhtus Kotenko-taoline haige, kes peale muu oli veel kippunud, nagu oleksid õlad raksunud ja kõhus midagi alla vajunud.

Kõigi ei olnud tütarlapse ja naise sanitaarsalka ajanud nad olid sinna läinud ise.

Või ehk sõidaksid vanaema juurde Vladimirovskis? küsis enne seda Natašalt ta isa, Trofim Petrovitš Kotenkov, kohaliku väikese, ent kiire auriku «Gasitel» juht. «Sõidaksid koos emaga... Nii teil kui ka minul vahulikum...»

Nataša oli perekonnas ainus laps. Juba varases lapsepõlves armastas ta üle kõige «kooliõpetajat» mängida. Algu «õpetas» ta oma nukke, siis sõbratare — oli tunda oma eekuju ja mõju. Koolis oli ta pioneerijuht. Nüüd näis lapsepõlv talle kauge minevikuna. Kunagi ta tegeles edukalt muusikaga, luges palju ja käis turul toiduaineid ostmas, korrastas tube, armastas jäätist ja sidrunivahvleid, aga üle kõige armastas ta «uidata ja unistada». Ja see jäigi meelde...

Vanade vahtrate võrad varjutasid armsat Moskva tänavat, mis viis otse Volga kaldale. Kui jooksid jõe äärde, võisid otse hulluda päikeseküllusest, valgusest, vabast avarusest, mis avanes lapse ahnete silme ees. Jõekallas ja pargid seal lähedal olid tütarlaste alalisteks jalutuspaikadeks. Nii tore oli kõndida oma valdustes — mööduda lillepeenardest, istuda hulgakesi pingil palavas päikeses silmi pilutades! Puude tihe lehesik sahisas tuulehoogudes. Lakkamatult pladisesid purskkaevu veejoad. Ja kõik see oli igaveseks sinu, nagu maja Moskva tänaval, kus sa elasid, nagu parved ja laevade avanidest tulvil Volga. Kuuvalgetel öhtudel viisid varjused alleed nii läbipaistvasse sügavasse sinasse, et hing jäi kinni. Nataša võis seista tundide kaupa betoonist kaldabarjäärile toetudes ja vaadelda aurikuid, mis löiksid veepinnale kuldse väreleva tee, mille helk viis jõelaguse eeslinnani — ka kuu tõusis Volga tagant. Juba

lapsena käis Nataša Astrahani lähedal mere ääres, kus elasid ema sugulased. Ja jälle Volga, kord sinine, kord päikesest ülekuulatud, siis must sügavik, mida valgustas tähepaiste. Punased ja rohelised boid ujusid pimeduses. Hobuserauakujulise lahe kaldal laiusid kauguses maapinna lähedal Astrahani tuled. Siin veetis Tšernõševski oma viimaseid elupäevi. Nataša vaatles tulesid ja mõtles. Kui ta oleks elanud tol ajal, siis poleks ta tahtnud olla ei Veera Pavlovna, Lopuhhov ega Kirsanov, vaid ainult Rahmetov. Kindlasti oli ka Tšernõševski ise niisugune. Siin, Astrahanis, töötas revolutsioonipäevadel Kirov...

Laev liikus ranniku poole, möödudes nõndanimetatud Suurest Leetseljast. Vastu tulid kutrid, vedades endi järel aukudest läbipuuritud parrastega suuri lotje, mis olid pea ääreni vett täis — nad tõid elavaid kalu. Kaluriasulates kaitsesid põimtarad kaldaid üleujutuste eest. Majad ja viljaalad seisid vaiadel. Rasvas varesed jalutasid ümber laiskade koerte, kes nuusutasid neid, ent varesed ei pööranud sellele tähelepanu. Ainult sead, mustad ja küürakad nagu metssead, tuhnisid okkalise vesipähkli vartes ja ujusid hullates jõe keskele.

Kaldad olid kaunid oma omapärases, nukras ilus. Kahe inimese kõrgused võimsad kõrkjad ulatusid lamedatele leedetele. Üks käänak järgnes teisele. Ratasauriku müritundus kõlatu tamburiinina, mis saadab uljast tantsu.

Nataša kuulatas, siludes õrnalt tõmmuks päevitunud käega päikesest soojaks tõmbunud reelingut ja kujutles, et tantsija tantsib kükktantsu, veereldes kord vurrina või klõbistades metsikult kandadega, ning tema ere särk põleb ning lõõgab otsekui lõke tuules.

Pärast seda sõitu hakkas Nataša armastama bajaanimängu ja jättis peaaegu täiesti hooletusse viiuli, ehkki muusikakoolis, kus ta õppis, ennustasid viiuliõpetajad talle suurt tulevikku.

«Kui hoogne!» ütles ta, libistades tugevate sõrmedega mööda klahve. «Kuulake, tüdrukud! Kuule, ema! See on tõeline vene meloodia!» Ja ta ise kuulatas ka, varjates silmade sära; pisut silmi pilutades puutusid juba ripsmed kokku.

«Ma ei sõida kuskile, isa!» ütles ta Tšistjakovile. «Ma ei taha, et sakslased vallutaksid meie linna.»

Kaanaku tagant ilmus nähtavale sanitaarrong. Oleks juba neg olnud harjuda sellega, ent iga kord, kui Nataša nägi neglaselt perroonile lähenevat sanitaarrongi, kannatas ta erutusest. Tütarlapsed rivistusid juba rühmadeks. Neil olid seljas mustad treeningülikonnad, peas tšerõd ja käisel Punase Risti märk. Nad ootasid pingsalt, valmis tegevusse formama.

Vagunid olid kuulidest läbi lastud ja täis mürsukildude mure. Oli kohe näha, et rong tuli rindelt. Alalistes sanitaarrongides lebasid haavatud kolmekordsetel naridel, mis moodustasid ülesriputatud kandraamidest, mida võis ära võtta ja viia vabalt läbi vahekäigu. Siis tulid sanitaarrongid: kaubavagunid, samuti vastava sisustusega, mis lihtsamad. Nendele järgnesid loomavagunid.

«Desinfitseeritakse, riputatakse õlgi alla ja kõlbab küll!» ütles ta, et meie käsi käib rindel üha halvemini!» sosistas Natašale Liina Lankova, elav punajuukseline lokaalide tütarlaps.

«Hea küll. Ole vait!» katkestas Nataša teda karmilt, vaadates otsa sanitaarsalga komandörile Galijevale.

Galijeva oli umbes neljakümne aastane. Tal olid sinakaspruunid lühikeseks lõigatud juuksed, kitsad läikivmuslased silmad, ja ta oli nii tõmmu, et kui teda tuli ta kümneaastane tütar koos vanaemaga vaatama, siis kõik naljalt:

«Svetlana pole sinu oma. Sa oled ta kuskilt varastanud!»

«Ta on isasse läinud!» teatas vanaema uhkelt, patsutades tõmmu käega lapselapse kahuseid kiharaid. «Sündides oli ta valge nagu talleke. Muslima ütles tookord: «Olgu ta nimeks Svetlana!»»

«Kas ta saatis nad Volga taha?» mõtles Nataša.

«Üks rühm vaguni peale!» lausus Galijeva sanitaarsalga tüdrukutele. «Neil on ka haiglatöötajad kaasas, nad aitavad teid,» ja ta hüppas sportlase kergusega esimesena loomavaguni kõrgele lävele.

«Kui haavatu on üleni kipsis, siis kanda kandraami seljakesil!» meenutas ta ülalt kõlava häälega.

Nataša tundis seda käsku, ent tööhasardis polnud aega seda arvestada.

«Aga kui jälle õhurünnak tuleb!» torises Liina. «Eelmine kord laadisime me ešloni maha tunni ja neljakümne viie minuti asemel viiekümne minutiga.»

«Galijeval on meist kahju,» kostis Nataša. «Ta ütleb, et me oleme tütarlapsed ja ei märkagi, millal ennast ära venitame.»

Nende sõnadega ruttas Nataša kättejuhatatud vagunisse ja pidi peaaegu kokku pörkama pikakasvulise mehega teise järgu sõjaväearsti vormis.

Vaadates sõbralikult tütarlast, pöördus ta ukse poole ja ütles bassihäälel:

«Hakakem peale, Grigori Gerassimovitš!»

«Mitte nii, te ei võta õigestil» segas end ägedalt vahele Liina, rikkudes seega igasuguseid alluvusreegleid ja puna valgus ta kahvatusse, peene, kelmika nina ja suure, täidlase suuga näkku. «Kanderaame ei tohi liigutada! See häirib ju haavatu psüühikat!»

«Tõsi, tütarlaps!» vastas arst. «Ent kahjuks ei tunne see haige enam midagi...»

«Grigori Gerassimovitš!» hüüdis Nataša, märgates vagunis Rešetovit, kes aitas välja kanda surnud kahurväelast. «Kuidas te siia sattusite?»

«Meid formeeritakse ümber. Liiga tehti meile. Ah, Nataša, küll sa oled suureks kasvanud!» lisas Rešetov nukralt, meenutades Nataša palveid ja pisaraid sõjakomissariaadis, kui toimus mobilisatsioon. «Sa oled nüüd sanitaarsalgas?»

«Jah, alates juulikuust elan kasarmuolukorras,» teatas Nataša uhkusega ja vaikis, tõstes koos Liinaga ettevaatlikult haiget, et asetada teda kanderaamile.

«Aga kus isa on?»

«Isa on Volgal. Ta on kapten nagu ennegi, nüüd on ta auriku «Gasitel» komandör. Päevad ja ööd sõidab edasi-tagasi üle jõe.»

«Nataša, kullake,» ütles Rešetov äkki taibates, «kas poleks võimalik paigutada teie juurde korterisse kahte seltsimeest? Doktor Ivan Ivanovitš Aržanovitš ja velsker Hižnjakki. Minu elamispinnal juba elatakse...»

«Jah, palun!» vastas Nataša kiiresti, silmitsedes, keda haavatutest võiks võtta järgmiseks. «Meil on praegu kodus ainult ema ja temagi väga harva — ta on järjest kaitsevööndit ehitamas...»

«Ma otsustasin jääda Stalingradi,» ütles Larissa. «Grigori Gerassimovitš, aidake mind arvelt maha võtta. Viidagu mind üle ühte siinsesse sanitaarpataljoni.»

«Lül on ema, lapsed, milleks peaksite sääraselt riskima?» vaitis Rešetov vastu. «Muide, kas nad on siit ka minud?»

Ivan Ivanovitš ja Nataša nägid, kuidas Larissa nägu muudeti.

«Ma tahtsin ka seda paluda, et mind lubataks praegu koju minna. Kui nad on veel siin, siis ma mõjutan neid oma võimuga. Aga mis minusse puutub, siis olen otsustanud.»

Hästi, Larissa Petrovna, ma räägin teie pärast armee sanitaarosakonnas ja kaadriosakonnas,» lubas Rešetov. «Te voite minna, ma räägin haiglaülemaga. Ta ütles, et läheme homme vasakule kaldale. Meil ei vedanud ka siin: see ešelon läheb juba homme tagasi eeslinile. Kas teate,» pöördus Rešetov Ivan Ivanovitši poole, «meil pole siin ühtleesilda üle Volga, ülevedamine toimub vaid parve-

konelus toimus jaamahoones, mis oli kohandatud haavatute vastuvõtuks rongidelt. Siin viibis mõnisada inimest, Kõrvalsaalis sumises samasugune inimvool. Arstid, kes lamavate ja istuvate sõdurite vahel silma paistsid oma valgete kittlitega, jaotasid haavatuid evakuatsioonitugilate vahel.

«Märkige aadress üles: Moskva tänav kakskümmend viis, korter viis,» ütles Nataša, kuuldes perroonilt käsklust. «Me olime kolm ööd-päeva valves, kuna tehase sanitaarsalgad täitsid rinde kiirtellimust. Nüüd läheme kasarmusse,» jätkas ta, «aga õhtul on meil mõni tund vaba aega, väike puhkus, ja ma lähen koju. Tundke end seal usna vabalt!» hüüdis ta juba jooksmiselt.

«Ma tunnen teda sellest ajast, kui ta oli alles nii pikk.» Rešetov näitas käega vähem kui meeter maapinnast. «See polenud kuigi ammu. Aga nüüd juba töötab... Sanitaarosakonnas räägin ma ka edast. Mis stalingradlane ma siis olen, kui taandun Volga taha?»

Kolmekesi lahkusid nad jaamahoonest ja läksid tänavale. Hižnjak, Ivan Ivanovitš ja Rešetov — kõik kolm

vaatasid kiiva pilguga, kas linn on terve ja milliseid jälgi on temasse jätnud rinde lähedus. Nad nägid puistestel puude vahel seniitkahurite torusid, mis olid kaetud kirjude võrkudega. Kõikjal mustasid kaevikvarjendid, kollakas kleepuv tolm kattis asfalteeritud kõnniteid. Möödusid sõjaväeosad. Teede ristumiskohtadel seisis sõjaväelastest liiklusjuhid. Kõrvuti afišsidega olid seintel sõjalised loosungid ja suurte tähtedega kirjutatud sõnad: «Pommivarjend», «Gaasivarjend». Ja samas olid ka sissekäigud endiste kaupmeeste keldritesse, mis uhkeldavalt algasid kõnniteedelt; aastasadadele vastupidavad tellistest barjäärid kentsakate plekist katustega, allaviivad astmed, mitmepuudane taotud hingede ja konksudega rautatud uks, mis lausa kõneles endise peremehe jõukusest. Uus linn tungis peale, kuid ei olnud suutnud veel allutada vana, endist, tugevasti ehitatud Tsaritsõni. Ja kõik oli siin esialgu veel terve, kuigi rinde hingust oli tunda juba igal sammul.

Armee sanitaarosakonna ülem, elatanud, hallinevate juustega sõjaväelane, võttis kirurgid peagi vastu.

«Meil ongi just käsil liikuva haigla moodustamine Stalingradi piirkonna teenindamiseks,» ütles ta, õiendades mitme laual oleva telefoniga; kord helises üks, kord teine, kord kõik korraga. «Lahingus karastatud arste on meil väga vaja. Vaatame, vaatame!» Ta võttis dokumentid, sealhulgas ka Larissa Firsova omad ja kortsutas kergelt kulme: «Miks seltsimees ise ei tulnud? Perekont, lapsed? ... Ja soovib siia jääda? Hm...» Ta vaatas uurivalt Rešetovi otsa, siis aga uuesti dokumentidele: «Näo- kolju kirurg, aga seltsimees Aržanov on neurokirurg? Teie ja seltsimees Firsova võiksite töötada erihaiglas.»

«Tulge meile vastu, ma väga palun! Andke meile neuropatoloog ja me muudame teie välihaigla erihaiglaks,» ütles Ivan Ivanovitš sügavalt veendununa.

«Vaenlase nina all?! Te naljatate!» hüüdis sanitaarosakonna ülem. Vajus siis aga mõttesse ja vaatas mõne hetke silmi pilutades ühte punkti ning trummeldas sõrmedega lauale. Äkki virgus ta. «Erihaiglast ei tule midagi välja, ent olukord kujuneb väga ja väga keeruliseks. Võib-olla tuleb siin üle astuda paljudest üldmaksivatest reeglitest. Me määrame teid,» ta pöördus Rešetovi poole, «haigla juhatajaks; teie nimetamise osas ja ...» ta heitis

silgu laululillaotatud dokumentidele, «ja seoses Firsova nimetamisega teie käsutusse lepin ma kohe kokku. Teid määratakse me peakirurgiks ...»

Ivan Ivanovitš vastas:

«Pannan õigustada usaldust.»

Iliznukki vaatles sanitaarosakonna ülem kauem, nii et tema Antonovitš hakkas rahutult paigal tammuma ja tellistekivipunased plekid ta tuulest karedaks tõmbunud näol muutusid veelgi tumedamaks.

«Kuhu ta siis mind paneb?» mõtles velsker ja valmis- tati juba ütleva, et ta soovib jääda Aržanoviga kokku, ent sanitaarosakonna ülem ennetas teda:

«Te olete nähtavasti vanad rindekaaslased. Noh, mis te ikka, võideldge ka edaspidi koos.»

15.

Larissa väljus uksest ja seisatas terrassil, vaadeldes linnatähti ja lopsakate õitega lilleklumpe vaksahesisel, kivist ja puust, kaunite majadega äärestatud tänavaid. Naljakult ja täpse liigutusega kohendas ta sõduripluusi, võõrrihma, asetaski mugavamini välitasku ja astus saapakandjatega kergelt klõpsutades kiiresti asfaldile, mis oli soojendatud augustipäikesest. Ta oleks võinud pöörduda kohe Rešetovi poole, Saraatovi tänava poole, ent ta ei suutnud vastu seista kiusatusele viia oma lastele kingitusi. Võib-olla pole nad veel ära sõitnud ... Ta möödus Gogoli tänava mitmekorruselistest hoonetest. Nüüd olid siia muidugi koolilaste paigutatud haavatud. Ent aknad, mis läikisid päikese kaes, olid läbipaistvad kui selge vesi, ja Larissat, kes oli palju päevi mooda saatnud välihaigla muldonnis, ei meeldinud enam ükski, nii paraaduksed allapäikest tänavapoolel kui ka rikkalikult kaunistatud fassaadid. Lõõgumaiselt valge linn, mis kerkis helge sinise taeva poole, näis talle erakordselt kaunina. Linn elas veel rahulikult, ja see rahulik elu, mida küll varjutas juba läheneva sõja ähvardus, rõõmustas samuti Larissat. Praegu ei märganud ta tumedaid plekke kodulinna helgel näol, all nagu armunu ei märka puudusi armsa näol ammu- unustatud kohtumishetkel. Kõik on hea, kõik on ilus, kõik rõõmustab.

«Kui kohutav on see, mis nüüd rindel sünnib,» mõtles ta. «Ja kui imekaunis on siin, kus kõik töötavad ja kõnnivad ohutult lahtise taeva all.»

Langenud Võitlejate Väljakul oli oblastikomitee range hoone massiivsete kivist röödudega, selle kõrval valendas draamateatri frontooni valge kolmnurk ning sirge, gigantne sammastik, mille juurde viis marmorlõvidega kaunistatud trepp. Suured elumajad, puistee lopsakas roheline ja «trügimise väljak», — noorsoo armastatuim jalutuskoh, kus puhkepäeviti oli võimatu läbi pääseda — ja lähemal nurgal neljakorruseline universaalmagasin, mis kaarega ulatus väljakule. Majade vahelt helkis ja sätestas Volga. Larissa siirdus üle tänava ja läks poodi... Alumise korruse vitriinid olid väljastpoolt kaetud liivakottidega, hoones aga põles sel säraval suvepäeval elokter. Vaatamata sellele, et lahingud kulgesid juba Doni lähistel, oli siin palju ostjaid.

Larissa läks lasteriletuse osakonna leti juurde ja palus endale näidata tütarlapse talvepalitut.

«Kui vana ta on?» küsis müüja. «Missugusele vanusele?» kordas ta küsimust, vaadates austuse ja äkki tärpanud sümpaatiatundega noort naist, kes oli rietatud sõjaväearsti vormi.

«Kaheksa-aastasele,» vastas Larissa suure vaevaga. Tal nõoris midagi kõri — nii tähtsa sündmusena näis talle lapsele palitu ostmise.

See tähendas ju seda, et poole tunnikese pärast on tüdruk temaga... Ka ema ja Aljoša, kui nad ei ole sõitnud veel Volga taha! Muidugi oleks parem, kui nad oleksid ära sõitnud... Ent... võib-olla õnnestub neid veel näha... Praegu ei saanud Larissa mõelda millelegi muule.

«Siin on kena mantlikene,» ütles müüja, asetades letile rätsepakunsti toote pehmest helesinisest drapist. «Vaadake, kui tore lõige, taskud, nõöbid ja oravanahast kraekene. See on hoopis midagi muud kui mutt või värvitud küülik, on soe, ilus ja vastupidav. Võib-olla näib teile see värv liiga heledana?» jätkas müüjanna. «Poisile vast küll, aga tütarlapsed hoiavad oma asju väga korralikult.»

«Jah, muidugi!» ühmas Larissa, püüdes end valitseda, ja silistas samuti oravanahast kraed ning katsus nõöpe.

«Ma tahan selle palitu. Näidake mulle veel madruseülikonda viieaastasele poisile...»

Pakkidega koormatuna lahkus ta poest ja läks peagi juustes oma põiktänavasse Saraatovi tänava kõrval. Nüüd ei vaadanud ta enam paremale ega vasakule. Kõju, lähenemist koju!

Larissa asus teisel korrusel. Juba eemalt vaatas ta kinnistuleva pilguga tuttavaid aknaid. Ei, aknad polnud, nende tagant õhkus elu: lilled aknalaudadel, linnud ja tselluloidist papagoi, mis rippus üles- ja allakardina pinguletõmmatud nõõri küljes... Kõik näpu allati...

Nii vaatlleb terane lind, kes naaseb oma poegade juurde, valysalt rohelist tihnikut.

Peened rohukõrred õõtsuvad tuules, mättail paistab muudumudaastane kuivanud kulu, ja puuleht, mis on rippunud jäänud ämblikuvõrgu hõbedastesse niitidesse, hõlguvalt liigub õhus. Kõik on korras. Lipsti kõrvale, et petta ei saaks, ja siis kiiresti sambia ja sulgedega vooderdatud juurde, kus otsekohe virguvad ja hakkavad nõudlikult piiksuma veel udusulis järeltulijad. Toita, kaitsta, hoopendada omaenda kehaga — mis võiks olla väikesele inimesele või emale veel armsam ja tähtsam kui niisugune hoolitsus!

Ent naine jättis oma pesa ja läks väga kauaks kaugemale... Ärevusega südames ja raskelt hingates astus ta meesti üle koduläve.

«Ema!» hüüatas heleda häälega pikakoivaline, ahtake ning heledapäine tütarlaps ja tormas täie hooga tulijale vastu. «Vanaema! Vanaema! Tule ruttu vaatama, ema tellis!»

Tütarlapse rõõmuhüüatus segunes pisaratega, nutsid mõlemad, nii väike kui suur.

Pillates ostud põrandale, istus Larissa ettejuhtuvale toolile, aga tütar hüppas nagu kitseke, kerge ja soe, talle alla, võttis ta kaela ümbert kinni ja külvas näo üle suudlusega.

«Ema! Ema! Vanaema nutab kogu aja. Iga päev nutab ja räägib: «Oh, mu vaeslapsed!» Vanaema, tule juba kiiresti! Vaata, siin ta on, see meie ema!»

«Ah, Tanjake, sa oled ikka samasugune kelluke! Ja kui suureks sa oled kasvanud!»

Larissa võttis õrnalt tütre roosatamalöönud näokese oma pihkude vahele, hoidis teda pisut eemal ja imetles lapse hallikassiniseid silmi kitsaste kulmudega, naeris rõõmsalt ning suudles õrna põske ja püstninakest väikeste liikuvate sõõrmetega. «Tanjake, minu aare!» Ent ta pilk eksles hirmunult toas ringi. «Aga kus on Aljoša?» küsis ta tüdrit vastu rinda surudes ja korraka näost valgeks muutudes.

«Teda pestakse! Ta on vannis! Vanaema peseb teda. Teie seal, tehke kiiremini!...»

Larissa ohkas kergendatult ja tõusis püsti, hoides tüdrit mõlema käega kõhnade põlveõndlate kohalt ja hingates sisse tema lühikestesse patsidesse palmitsetud kuldsete juuste sooja lõhna.

«Kuhu nad siis jäävad?...»

Ent Tanja vaatas talle küsivalt otsa.

«Kas sa ei tahaks mu vihke vaadata? Ma õpin ju nüüd juba. Aljoša õpib muusikat, aga mina käin koolis. Meil on palju aineid, aga muusikatuunde ei ole. Aljoša mängib juba paremini kui õpetaja. Tõsi, tõsi! Õpetaja ise rääkis vanaemale. Ka mina õpin väga hästi! Läksin teise klassi. Ma olen täitnud kõik ülesanded. Aga kui ma näen, et vanaemal on silmad punased, siis muutun nii ku-urvaks. Akki sa ei tulegi ega näe minu hindeid.»

«Miks ma ei peaks siis tulema?» ütles Larissa, silitades hellalt täiskirjutatud vihikuid.

«Noh, tead!...»

Tütarlaps kartis välja öelda kohutavaid sõnu, aga Larissale näis see võimatuks. Ta pidi ellu jääma, et näha oma lapsukest, ta ei võinud surma saada.

«Tead, mis ma Puškinist olen ära õppinud,» sädistas Tanja kõlava häälega. «Tamm roheline Lukomorje ääres.» Ma õppisin ise. Keegi ei käskinud mind. Lukomorje ääres!» Suured, hallikassinised silmad läikisid salapäraselt. «See peab olema kaugel, kaugel. Ma otsisin kaardilt — ei ole kuskil. Marja Petrovna, meie õpetaja, ütleb, et see on muinasjutt. Ent kas muinasjutus on nii:

Seal ennenähtamatuid loomi
Käib radu senitundmatuid...

See on tõesti olemas. Seda rääkis ka isa, kas sa mäletad, siis, kui ta Uraalis käis. Õpetatud kass on tõesti ole-

ma — loomi dresseeritakse ju. Et metsavaimud ringi liiguvad ja haldjas oksal istub, on muinasjutt. Aga Lukomorje on ju olemas, eks ole?»

«Mis «eks ole?» küsis Larissa rõõmsalt ja mõtlikult. «Kaardil ei ole ju.»

«Seda ei ole siis veel leitud. Ei ole avastatud.»

«Aga teie Puškiniga avastasite!»

Li Larissa mõtles, et Tanja on enam arenenud, kui ta states laps peaks olema.

«Mina nii vana olin, siis me uskusime veel nii palju metsavaimudesse ja jumalassegi. Ja eksnes nii vanalt, vaid ka hiljem!» — «Tubli, kui tahme nüüd siis vanaema ja Aljoša juurde...»

Larissa pöördus, kuid ta ei jõudnud teha veel sammugi. Kalli kandamiga, kui üks hooga lahti paisati ning tõusnud — elatanud naine kuklasse vajunud valge rätikuga ja märja põllega ning tõmmu, paljasjalgne poisikese lühikestes pükstes ja lahtise särgikaelusega — ta tormasid.

«Ma-ah!» hüüdis Aljoša lävelt.

«Kas Larissal! Mida kõike me siin küll ei mõtelnud! Seal võitlete, aga meil on iga päev pikk nagu aasta,» ütles ema nutust katkendliku häälega, toetudes tütre õlmalale. «Kas sa kauaks tulid? Ega sa nüüd enam ära tulla? Oled kõhnaks jäänud. Ei ole sugugi oma nägu.»

«Li, on küll oma nägu,» protesteeris Aljoša, tõugates otsesisega ema kõhtu ja püüdes sattuda ta käte vahele. «Ma oleksin sind kohe ära tundnud,» ütles ta ja suudles ema. «Niisugune sa oled! Sõitsid minema! Ja isa sõitis ka ära. Meie oleme vanaemaga üksi. Aga eile püüti meie lauaal kinni sakslane. Fašistide salakuulaja...»

16.

Sanitaarsalga tüdrukud läksid sööklasse rivis. Nataša tundis, et ta tuigub väsimusest, ja päike kõrvetas ka veel armutult läbi tiheda treeningülikonna. Üle öla riputatud gaasimask ja sanitaarpaan tundusid kive täis olevat.

Nüüd kulub minna Volgasse suplemale!» ütles Liina pead pööramata, ise üleni higine. Ta hele näoke õhetas (päevitus ei hakka peale õrnale nahale) ja punased

juuksekiharad rippusid bareti ääre alt välja. Ta kõndis pooleldiavatud suuga ja koormakandja raske väsinud sam-muga, olles kaotanud oma kerge lennukuse. Kuid tema väheldased pruunid, ent terased silmad silmitsesid vilk-samisi ümbrust. «Kui nüüd saaks olla sandalettides ja kerges suvekleidis. Küll oleks tore!» jätkas ta oma soo-vide väljaladumist, astudes ikka samasuguse raske sam-muga ja tundes läbi paksu saapatalla kuuma asfaldi peh-must. «Ja magada tahaks. Küll tahaks pugeda kuskile varjulisse kohta... Senka!» sosistas ta, äkki nagu muu-tudes.

«Ah, jäta!» vastas Nataša, tundes kiivast pahameelt oma kalli sõbratari pärast.

Temagi vaatas silmanurgast Semjon Netšajevit... Muidugi, poiss on tore. Seda enam veel, et oli Sevastoo-polis. Sai haavata. Pidi uppuma. Nüüd aga on jälle val-mis lahingusse minema. Seisab kõnniteel, lehvitab Lii-nale madrusemütsiga ja naeratab rõõmsalt. Madruse-pluusi väljalõikest paistab tugev kael. Silmad on mustad ja tulised. Sirge nina rõhutab kulmude kaari ja suurt hästivormitud suud. Niisugust nägu ei unustata kiiresti. Ent milleks on seda kõike praegu vaja? Ja Nataša pöö-ras pahaselt ära. Seda Liinat küll!

Pärast hommikusööki siirdusid mõlemad sanitaarrüh-mad kasarmusse. Päeval magati.

«Noh, tütarlapsed, nüüd olete te puhanud ja söönud, küllap tahate jalutada?» küsis Galijeva oma tütarlastelt, kui nad olid õhtust söönud ja uuesti kasarmusse tagasi pöördusid.

«Endastmõistetavalt,» vastas Liina elavalt. Ta oli jõudnud selga panna valge kleidi ja jalga tõmmata kau-nid kingad, ent gaasimask ja sanitaarpaun rippusid nüüdki üle õla (häire puhuks). Ta puuderdas end peegli ees.

Ka teised tüdrukud ehtisid ja kaunistasid end. Ainult Nataša jättis selga treeningülikonna.

«Aga mis sina siis mõtled?» pöördus Galijeva emaliku hoolitsusega tema poole.

«Mul pole tarvis peigmehi ligi meelitada,» lõikas Nataša pahuralt.

«Mõtle järele, seltsimees komandör, kui vanaks saad, hakkad kahetsema! Olgugi et sa oled alles laps ja ei

...et veel elul» ütles meeldiv mustapäine püstinna Tamaara Spirina, kes oli samuti Nataša rühmast.

Tamaara oli üheksateistkümnene aastane, kuid ta oli juba tolnud ja terve aasta armees ning eesliinil olnud, kus ta oli valiköögis kokana. Seal sai ta jalga haavata, ta ei unustanud kuu aega haiglas ja lonkas nüüd märgata-delt. Ta polnud niisugune riukukk nagu Liina, ent kujut-tas end kühmalt, et on kõige kogenum inimene maa-l.

«Tütarlapsed, ma mõistan kõiki!» ütles Nataša mõtli-kalt. «Ta polnud mitte üksnes rühma vanem, vaid ka tema komandör. Olen palju raamatuid lugenud! Ja kogu aeg mõtlen — mõtlen sellest, mis elus sünnib. Meie, kom-mandörid, noored, peame olema praegu kristallpuhtad, et meil loepoolst eeskuju võetaks.»

«Aga me olemegi kõige puhtamad,» ütles Tamaara rõhusalt ja paljastas naeratades oma valged hambad. «Natašakene, armas! Täna tuleb Petja mulle külla! Neid ei ole siia ümberformeerimisele. Kas ma pean temaga tutvuma, või ei, mis sina arvad?»

«Ah, muidugi. Aga mulle teeb see haiget, et te unus-te meie sõpruse, kui käite oma Petjadega ja...» Nataša naeratas Liinale. «Senjadega. Praegu on sõda, fašistid tulevad meie linna sisse murda. Tuleb mõelda ainult sel-le!»

Liina istus sõbratari kõrvale ja embas teda tugevasti. «Me ju lootasime olla sõbrad kuni surmani. Sõda lõpeb, me jätkame õpinguid koolis, pärast seda läheme insti-tuuti. Sina muidugi pedagoogilisse, mina kirjandusinsti-tuuti, minust saab kindlasti kirjanik! Tomka, kuhu sina läheb?»

«Geoloogilisse,» ühmas Tamaara, kes seisis ebamuga-vat asendis ja silmitses mingit korratust oma tualeti juures; hammaste vahel hoidis ta nõela niidiga. «Minu Petja on topograaf, ja mina tahan koos temaga taigasse minna.»

Tütarlapsed, küll te olete õnnelikud!» ütles Galijeva rõõmsalt naeratades ja naril end mugavamalt seades. «Teie suus kõlab «geoloogilise, pedagoogiline» nii ker-gelt, sest — tõepoolest on sinna kerge astuda. Oleks alustanud tahmist õppida! Mulle ei õpetatud nooruses üldse tähtsust. Suur osa minu elust möödus kasutult. Oma

Svetlanakesest tundsin rõõmu. Nüüd läheks ta juba neljandasse klassi... Aga võta näpust! Ja mis nüüd on? Neil päevil saadan ta koos emaga Volga taha Maljajevkasse. Fašist roomab siia ja kogu elu on tema pärast lõhutud!» Galijeva ohkas. «Enne revolutsiooni kandsin ma farandžaad. Alles kaheksateistkümnendal aastal kaheksandal mail võtsin selle eest ära. Naiste organisaator sidus mulle pähe punase rāti. Ma alustasin kõnet, erutusin ja puhkesin nutma. Nüüd ma isegi ei tea, miks!...» Galijeva vajus mõttesse. Ta kuivetanud, tõmmu nagu mustade vidukil silmadega näis tütarlastele kaunina. «Tatari poisid nägid mind ja raakisid emale ära. Te tunnete ju teda... Nüüd on ta hoopis teistsugune. Aga too kord oli ta äge ja mina kartsin teda... Tulin peolt, panip käes, tema aga ei lasknud mind sisse. «Sa tallasid usu jalge alla.» Kolm ööd veetsin perenaise juures. Too rahustas kogu aeg: «Kõik läheb hästi, kõik läheb hästi.» Tuli siiski kaevata naistöö osakonda. Saadeti militsioonäär ja kaks delegaati kirjaliku kohustusega. «Vaata, kodanik, paberil on pitsar all.» Tatarlased tundsid pitsari ees suurt aukartust. Ema kirjutas alla, et ta mulle liiga ei tee. Aga aasta pärast tulid meie juurde Volga taha valged. Nende sabarakud andsid mind ja teisi üles. Meid pandi vanglasse ja peksti iga päev. Aga ema tõi mulle söögipoolist ja nimetas vangivalvureid «seltsimeesteks». Need peksid ta siinsamas tänaval läbi.» Ootamatult naeratas Galijeva helgelt, ta silmad läikisid kavalalt. «Siis õppis ema tundma, mis vahe on punase ja valge vahel. Ja kui punalaevastiklased meid vabastasid, heitis ta ise farandžaa minema ning hakkas abistama aedade istutamisel, pesi haiglale ja lasteaiale pesu ja astus koos minuga kirjaoskamatusse likvideerimise ringi. Eile jooksis ta minu juurde jaama. Oli kuidagi arevil «Muslima», ütles ta, «sina tead arvatavasti rohkem kui raadios räägitakse... Kas tõesti tulevad valged tagasi? Sabas keegi lobises midagi selletaolist, nagu ehitaksid fašistid juba silda üle Doni...» Ma ütlesin talle, et nad ei tule, et me lööme nad tagasi. Ma suutsin teda veenda, aga nüüd ma kardan, et ta ei taha Volga taha sõita. Aga seda on vaja! Tütarlapsed, mulle näib, et tulevad samasugused lahingud kui Tsaritsõni all.»

Galijeva vaikis huulde hammustades. Pisarad lämmasid

teid teda ilmselt, ent ta võttis end kokku ja jätkas kuulamist.

«Ta on see vaenlane, kes küll selle farandžaa välja kandku seda pealegi rikkad, kellel pole midagi. Aga põllul või juurviljaaias, kui mehed on läheduses, tunned end selles töötades nagu kibitkas. Kuum,»

«Aga miks te kartsite end näidata?» küsis Llina, asel pea Nataša õlale.

«Oll niisugune seadus. Elasin aastaid tatari perekonnas ja peremees ei näinud mu nägu. Kui ta tuli, keeldus temale selja ja katsid näo kinni. Ja nii tuli teha kõikide võraste meeste juuresolekul.»

«Oll see on alandav!» ütles Nataša.

«Mä ei taluks ma seda ühegi hinna eest!» vastas Llina tuliselt.

17.

«Minutatakse ronge, mis lähevad Volga taha, Basatki ja Eltoni suunas,» rääkis Semjon Netšajev koidide juures. «Nüüd lähevad evakueeritavad röövlasse otse mööda steppi kas jalgsi või autodel.» «Kas teil vist nüüd jätkub?» küsis Ivan Ivanovitš.

«Jätkub kergitas oma musta kulmu, ent vastas tagasivõtmiselt — ta austas kirurge:

«Jätkub,» ja vaatas peremehe poole. «Trofim Petrovitš, jutustage meile, kuidas te üleveoga toime tulete?»

«Minu laevnik Trofim Petrovitš Tšistjakov oli vana sõdur ning oli sellele uhke. Vurrud hakkasid tal juba minema ja juusteski oli rohkesti halli. Ta oli võtnud 1905. aasta sündmustest Musta mere laevastikus,»

«Kuidas te toime,» ütles ta, siludes sõrmega nägu. «Veame rahvast üle jõe öösel ja päeval. Ja kujutage endale ette, kui rahutud on naised, juba nad kipuvad rasi! Üks tahab minna riiete järele, teine kardab, et nad hapnevad sahvris üle, kolmandal jäi maha suitsu- ja kala. On seda vähe, mida võib välja mõelda alati elava naise ajul!»

«Mä isa, sa õpid meid veel tundma!» ütles Nataša naljalt.

«Aga, Trofim Petrovitš, kas sa nägid jakuudi tütarlast, kes töötab üleveol õena?» küsis Semjon Netšajev, kes armastas küll küsida, kuid ei osanud kuulata. «Küll on tore tüdruk, ja kui uskumatult rahulik on ta veel õhuhäire ajal! Ise aga ei oska ujudagi.»

Liina kortsutas kulme. Ent Ivan Ivanovitš muutus äkki tähelepanelikuks ja küsis kähku:

«Kuidas ta nimi on? Kust ta tuli?»

«Kuidas ta nimi on, seda ma pole saanud veel kindlaks teha, aga et ta on Jakuutiast, see on kindel. Ma kuulsin, kuidas ta poistele rääkis, et Jakuutias on väga külm ja vähestel on seal tahtmist supelda. Ta kõneles veel kaevandustest mingi jõe ääres, see oli vist... Kamenuška.»

«Kamenuška?» Ivān Ivanovitši näole ilmus rõõmus erutus. «See on ju Varja Gromova! Meie operatsiooniõde Semjon, kullake, viige mind tema juurde!»

«Ma saadan teid ise sinna!» ütles Nataša, märgates nü Semjoni kohmetust kui ka Liina närvilist liigutust, kes oli äkiline nagu püssirohi.

«Aga kes teil bajaani mängib?» küsis Denis Antonovitš, kes rõõmustas samuti Varjast uudiseid kuuldes (perekondlikku õhkkonda sattudes oli ta silmanähtavalt kurvaks muutunud).

«Mina mängisin. Ent mis mängimisest võib praegu juttu olla?» Nataša kehtas õlgu. «Praegu pole aeg muusikaga tegelemiseks!»

«Mängi, Natašake!» palus ema, kes Liina ja Hižnjak abiga lauda kattis. «Mängi, tütreke, miks sa püüad vagi südant tuimaks teha.»

Ja ema jäi Nataša kõrvale seisma. Ta oli pikakasvuline, sale, noorusliku näoga, ning tema juuksed olid samuti heleruuged nagu tütrelgi, kuid lokkis.

Nataša vaatas emale hellalt otsa.

«Kohe mängin.»

Ta võttis bajaani ja, käigul rihma lahti tches ja bajaani manguvalmis seades, läks üle toa ning istus pisut eemale nagu oleks ta tahtnud end eraldada üldisest ringist, kuulata ja tunda end hetke jooksul endise Natašana, te. ja lõbusa tütarlapsena.

Ta silmad olid põolsuletud ja kuskile kaugusse vaadates tombas ta bajaani laiali. Ning tuba täitsid nii kõla

val, vabadusest õhkuvad helid, et kuulajatel süda võpata ja nad jäid vaikides oma kohtadel kuulatama.

Ees avardub ääretu meri,
Ta kaugustes lainetemäss...

Lootspill oleks nagu kõnelnud ja laulnud. Ta rääkis tunde ja surmast, ta näis kutsumat ja täitis südant meeldiva kurbusega. Hižnjak, kes samovariga tuppa tuli, tardus hetkeks lävel ega hinganud, pööras vaid pea kõrvale nautu lousva auru eest. Ivan Ivanovitšil, kes toetus lauga lauale, tulid tahtmatult pisarad silmi. Tšistjakovil näis puru olevat silma sattunud. Nataša mängis suure kinnisõnaga.

«Atah!» hüüdis äkki Semjon Netšajev ja lõi rusikaga vastu lauda, nii et nõud klirisesid. «Mulle lööb, see viis nagu noaga südamesse.»

Liina sööstis ta juurde. Ta teadis, et Netšajev kuulis seda laulu mootorlaeval «Svanetia», mida sakslased pommitasid lahtisel merel. Seda laulu laulsid uppuvad inimesed, haavatud Sevastopoli meremehed, naised...

«Senja! Senjake!» sosistas Liina talt kinni haarates, kuna ta oli kohkunud teise ilmest. Näis, nagu oleks Senja tga soonekene värisenud.

«Naed sa, ema!» ütles Nataša kahvatades. «Praegu ei tunda igauks muusikat kuulata...»

«Ka minul endal käriseb midagi südames, kui ma mängin,» ütles Nataša Ivan Ivanovitšile, minnes temaga välja mustavasse, sooja õhe.

Linn oli täielikult pimendatud. Koerad haukusid. Imelik, kui palju neid linnas leidis! Ja stepist tulev koirohuhõhn oli vaiksetel tänavatel nii teravalt tunda, nagu oleksid rahutud stepid tulnud otse linna keskele — tallatud, murev rohi lõhnas tugevasti. Läbipaistmatu pimedus hõrenes pisut, puude vahelt paistsid säravad tähed. Ja äkki muutusid nähtavaks ka majad, imelikult kõrged, valvavad, pärani avatud akendega. Ja see, et suhteliselt varasul öhtutunnil polnud akendel näha ei inimesi ega heli, tulesid, et majad asetsesid nii kõrgel ja oli avatud õhurünnakuile, andis linnale mahajäetud, elutu, kurvalt liigutava ilme.

«Missugune see Varja Gromova on?» küsis Nataša.

«Väga tore tütarlaps,» vastas Ivan Ivanovitš lihtsalt. «Kujutus Varjast on seotud suure osaga minu elust, minu tööga ja minu isiklike elamustega.»

«Te olite väga rõõmus temast kuuldes...»

Kõikide majade ees pidasid tunnimehed valvet, katusel vestlesid vaikse häälega kohaliku õhukaitse võitlejad. Linn ei maganud ja kui Ivan Ivanovitš seda märkas, kuulis ta paljudest jalaastumistest tekitatud kõminat ning mööda asfalti libisevate autode sahinat — tänavaliiklus ei vaibunud ka pimedas.

«Tulge minu järel!» tegi Nataša ettepaneku, kui nad kaldale jõudsid. «Siin on kõikjale kraave kaevatud. See skväär asub pioneeride palee ees. Kui teil oleks aega vaadata meie pioneeride paleed, siis teil jääks seda nähes suu lahti,» ütles ta äkki lapseliku vaimustusega. «Lihtsalt muinasjutuline. Astud sisse ja kangestud. Eriti esimesel korral. Kui uhked kroonlühtrid ja saalid, aknad on aga otse Volga poole! Kui palju valgust, päikest ja sära! Helesinine...» Nataša ei lõpetanud lauset, ta komistas ja vaikis järsku.

Ümberringi sahlisesid noored aiad, ülal aga laius sügav ja selge, läbipaistvalt sinine taevas siravate tähetulukesega. Ivan Ivanovitš vaatas ja meenutas ühtlasi tunamullust suve Kamenuškas, majaesistes aiakestest närtsinud sügisese rohu ja lillede lõhna ja samasugust sinist, kuid kõrget mäestikutaevast, kus mängles tähtede sära... Ta ohkas, ent nüüd valdasid teda teised mured ja teised mõtted. Ta kuulis pimeduses segaseid kõnehääli, oigeid, mootorite puksumist, aerude kriginat tulides. Mida lähemale jõele, seda credamalt löid helkima selle pinnal tähtede värelevad tulukesed, seda kuuldamalt loksusid laevade liikumisest tekkinud lained ning seda enam oli tunda jahedust.

Järsaku veerjas kallas oli kuni veeni inimestest tulvil. Evakueerujate tulv kompsude ja kohvritega. Unised lapsed tuikusid jalgadel; siin oli ka haavatuid kandraamid. Ootamatult kerkisid esile lehmade suured pead, puhudes möödujaile kuuma hingust, oli tunda sooja piima lõhna; tihedalt kokkusurutud kari ootas parvele pääsemise järjekorda...

«Siin ongi peamine üleveokoht,» ütles Nataša ja, heites pilgu tagasi kaldajärsakule asetatud mälestussamba mudole siluetele, seletas: «See on stalingradlane, Nõukondliku kangelane lendur Holzunov, kes võitles siin pataulas, seal, kaldal, aga on restoran «Metroo». Nüüd on siin varjend haavatute jaoks, keda me saadame otse taha. Oodake mind siin pisut, ma otsin üles ülevõttekomandandi ja küsin temalt, kas ta tunneb Varja Gromovat...»

Nataša astus kõrvale ja otsekuul sulas pimedusse.

«Tore tüdruk!» mõtles Ivan Ivanovitš. «On näha, et annab oma hinge eesmärgi heaks. Ja nõuab sedasama kahtlusest nooruse sirgjoonelisusega, mis ei talu kompromisse. Kuidas me oleksime rindel toime tulnud ilma meeslohverdavate naiste abita?! Aga Varjakene?» Ivan Ivanovitš muutus rahutuks. «Tööd tehes annab ta kõik, mis tal on. Selles on nad Natašaga ühesugused! Ent miks mõjub talle minu siiailmumine? Ja mulle endale? Kõik lähen ma Denis Antonovitšiga rindele, aga hüvasti jätta pole kellegagi — kas ma mitte sellepärast ei mõnnustanud nii väga temast kuuldes?»

Samal hetkel kostis kauge sireeni kähisev undamine. Ja üha paisudes, toetatuna vedurite, tehaste ja aurikute undamisest, kaikus mustava maapinna kohal õhuhäire signaal. Ühtedes äratas ta õudust, teisi kutsus vastuvarust. Prožektorite kiired suundusid taevasse nagu sinised mõõgad ja hakkasid seda käratult lõikama. Seniitormiskude lõhkemisel tekkisid kõrguses punased kerake-

Nataša hüppas välja pimedusest ja haaras Ivan Ivanovitši käest kinni.

«Ma lippan kasarmusel! Varja Gromova tuleb vasa-kult kaldalt kutriga «Pääsuke». Nad on praegu jõe keskel. Oelge Varjale meie Moskva tänava aadress. Ka mina tahan temaga tuttavaks saada.»

Ja Nataša jooksis kergelt jõesmäge, hoides kae ning kinnarnukiga oma suurt sanitaarpauna.

Ivan Ivanovitš vaatas talle järele, heitis siis pilgu taevasse, kus ristuvates valguskimpudes vilksatas äkki lennuk. Prožektorid jälitasid teda järelejätmatult ja kuri-

teolt tabatu laskus allapoole, nagu oleks koorem, mida ta vedas, teda järsku maa ligi surunud. Trasseerivate kuulide ja mürskude mitmevärvilised lindid lõikasid ta tee läbi, seniitmürskude lõhkemisest paiskusid punased kimbud tema ümber laiali ja lennuk hakkas langema, algul aeglaselt, nagu oleksid prožektorite kiired teda ülal hoidnud, siis kiiremini. Hetkeks katsid teda suitsupilved ja ta sööstis kõrgusse tungivate ähmaste siniste mõökade vahel hoogsalt alla.

«Hästi tehtud!» sosistas arst erutatult ja pöördus järjalt jõe poole. Hukkuvalt lennukilt juba varem visatud valgustuspommid hõljusid veel ikka langevarjudega õhus ja heitsid taile surnukahvatut valgust.

Nuud oli kõik nähtav nagu päeval. Raske pargas püksiiri taga eemaldus just äsja kaldast. Seal istusid ja lamasid haavatud. Vastu tuli vilgas kutter, taga teine pargas, millel õlg õla kõrval seisis relvastatud, sinelites sõdurid. Nende näod vaatasid ülespoole ning pöördusid üksmeelselt vaenlase mootori mürina suunas. Pommiplahvatused tõstsid üles veesambaid nii vasaku kalda ääres kui ka kaugemal, kus kai ääres mustasid laevade liikumatud kered ja kus kummalise selgusega eraldusid veepinnast puust majakesed ja nende taga peenike ning kõrgetüveline kaevukookude mets. Jõelt kostis appikarjeid. Aga kuskil seal, «Pääsukesel», väikesel, isegi tibatillukesel laevakesel, asus Varja.

«Junkersid» viskasid oma kandami alla ja pöördusid tagasi. Seniitkahurite mürskude lõhkemine, mis saatis neid patareist patareini, tähistas nende lennuteed. Kui oli antud lõpusignaal, sammus Ivan Ivanovitš vaikselt mööda tühjaksjäänud kallast. Tolmune õhk oli tulvil kõrbemise ja püssirohu lehka. Läks uuesti pimedaks, ainult tulekahjude kuma mängles ülestuhnitud maapinna kohal, mis näis end liigutavat, elustatuna valgusest ja varjudest: uleveokoha läheduses põles midagi ja punases suitsupilves näisid kai, laevade piirjooned ja väikesed, siia-sinna visklevad inimkujud eriti mustadena. Tulekahjud paistsid ka kaugelt Volga käärast, äärmisest linnaservast Krasnoarmeiskist. Nagu süüdatud tõrvik ujus mööda pikk naftapargas, paisates õhku punakuldseid jugasid, mis peegeldusid vees värelevate kustumatute ja vaibumatute leekidena.

Aluvendavas valguses silmas Ivan Ivanovitš äkki väikest kutrit, mis oli äsja maabunud silla ääres, ja ahtasest, pilotika alt paistva lopsaka juuksesõlmega tütarlast olumaga kokkutõmmatud sõduripluusis, lühikeses seelikus ja saabastes, sanitaarpaun küljel. Tütarlaps jooksis mööda maabumissilda, olles vaid viivu nähtav ebatõelises, vilkuvas valguses, ent Ivan Ivanovitš tundis ta kogu ära.

Varja! hüüdis ta ja ruttas tütarlapse poole.

Ent ta teed takistas inimvool: alustati haavatute pealelaadumist. Neid talutati käe alt kinni hoides, või kanti kanderaamil. Ivan Ivanovitš tundis teravat rohulõhna. Ta puudis minna teiselt poolt, ent Varvaara asus praegu tinnusumma keskel, mis tungles kai poole, kus peatus kutrima sinnatoodud pargas. Seistes otse vee ääres, nägi Ivan Ivanovitš uuesti Varjat: ta talutas vöökohalt tugevasti kinni hoides suurekasvulist punaarmeelest, kelle kael loetus ta õlgadele.

Kutter oli tulnud pargasega oma järjekordselt reisilt ja hoolimata õhurünnakuohust alustati uuesti pealelaadumist. Kui Ivan Ivanovitš seda märkas, hakkas ta samanguse kindlusega, nagu oleks ta oma haiglas, abistama kandjaid ja sanitare haavatute kandmisel. Kui ta nägi läheduses Varjat, vaatas ta rõõmsalt otse tema teravalouhisse näkku, milles hämaruses hiilgasid mandlitaolised silmad. Eredad teravate piirjoontega huuled väljendasid väsimust ja otse vihasst ägedust.

Varjakel! ütles Ivan Ivanovitš haleda, väriseva häälega.

Ka Varja võpatas, ent ta tahelepanu oli sel hetkel keskendunud väikesele takistusele, mida tuli haavatul ületada: pargasele minnes tuli astuda selle veidi üleskerkinud trepilaudade äärtele. Ivan Ivanovitš sirutas abistamiseks käe. Kahekesi viisid nad pingutusest nõrga punaarmeele oma kohale ning panid ta istuma, ja alles siis vaatas Varja arstile nii otse ja lihtsalt silma, nagu poleks juhtunud midagi imestamisväärset, nagu oleksid nad alles eile lahkunud ja nagu oleks nende kohtumine olnud loomulik.

«Ma teadsin, et kohtan teid,» ütles tütarlaps kõlava, ent kurva häälega. «Kallis Ivan Ivanovitš, kui ärarääkimata kohutav on sõda! Mu süda tagus äsja nõnda, et

ma mõtlesin, et ta hüppab kurgust välja! Ma ei suuda kuidagi harjuda pommitamisega.» Varja naeratas abitult. «Aga siiani võitlen ma alles tagalas. Praegu olen ma evakuatsioonipunktis, mis teenindab üleveokohta. Kui esimest korda pommitati, oli isegi põnev; taevast oli üleni kaetud värviliste tuledega. Siis aga purunes kõrval pargas ja inimesed hakkasid uppuma. Me päästisime tookord kakskümmend kuus inimest. Algul viskasime neile kõike, mis kätte puutus, ja hiljem tõmbasime nad pardale. Ent sellest ajast peale kardan ma. Oh, ma pean tööle hakkama!» Varja pöördus äraminekuks, ent aeglustas siis sammu ja ütles endise maheda ja kartliku häälega: «Suudelge mind, sest võib-olla me ei näe enam teineteist.»

Ivan Ivanovitš embas teda vaikides ning suudles teda hellalt poolehoiuga otse huultele. Varja silmad löid otse ta näo ees eredalt särama, siis surus neiu hetkeks end tema rinna vastu, eemaldus kohe ja ruttas kaldale, kust lõputult kanti haavatuid.

Ivan Ivanovitš läks Varjale järele, kuid ta tõrjutis uuesti eemale. Kui talle meenus Nataša poolt antud ülesanne, siis oli püksuv ja ähkiv kutter end juba ringi keeranud ja inimestest tulvil pargas eemaldus kaist. Arst ligines uuesti jõeale, läks otse vee äärde ja hüüdis valjusti:

«Varja! Sind paluti tulla Moskva tänavale kakskümmend viis, korter viis.»

«Aga kes?» kostis pargaselt tõsine mehehää.

«Nataša Tšistjakova.»

Ja juba eemalt kostis Ivan Ivanovitšini läbi sadama mootorimürina ja lainete laksumise:

«Õde, sind paluti... Moskva tänav... korter viis.»

Lennurünnaku ajal ei langenud ühtki pommi üleveokohta keskossa. Pärast lõpusignaali valgusid sanitaarsalga tütarlapsed mööda kasarmut laiali. Mõned heitsid kohe magama. Kerra tõmbununa uinus ülestegemata asemel ka Galijeva. Ta oli sukkades, alusseelikus ja suure ümmarguse väljalõikega pihikus.

«Ta on haige,» ütles Tamaara, kattes oma komandöri üheksavaga. «Kuid mina ei taha magada. Tütarlapsed, kallikesed! Küll ma suudlesin, suudlesin Petjat, küll ma ulgusin, aga temaga koos koju ei läinud. Ta kiirustas ära, siis aga algas häire... Säh sulle «vaba aeg»!»

Tamaara asetaski end Liina ja Nataša kõrvale, kes istusid sirgelt ühel koikul. Sinise lambi valgusel näis ta tõnnu püstina nägu väga kahvatuna. Silmad olid pöörast paistes.

«Lend, Liinake, kui raske mul on,» jätkas ta ohates. «Ja pealekauba läks ka kohtamine veel nurja... Kui Petja minema hakkas, võttis ta mul kätest kinni ja ütles: «Noh, tüdruk, ela hästi!» Ja mina pistsin nutma. Koos temaga olin ma valgevene rindel, koos võitlesime Moskva all, aga nüüd jäin temast maha.»

«Kas seal oli raske?» küsis Liina vaikselt ja mõtles.

«Aga muidugi! Ma töötasin väliköögis kokana ja viisin eesliinile sooje lõunaid. Sõitsin oma köögiga ringi — see oli niisugune kahe rattaga kaarik katla ja küttekoldega — ja vedasin kapsasuppi, putru või teed. Enne rünnakut andsin välja kuivtoitu. Mulle anti tark, rahulik hobune. Kui sattusin tule alla, pöörasin orgu või metsatukka, hobune tõmbas jalad enda alla kõverasse ja heitis otse vahele maha. Nii tegin siis, kui olin juba harjunud, aga algul, esimene kord, kui mu ümber mürsid vihised ja lendasid, hüppasin ma vankrist maha, tõmbusin knuru ja peitsin pea väliköögi alla. Mul läks hästi, sest hobune oli tulistamisega harjunud, aga oleks mul olnud teistsugune loom... Oleks võinud edasi tõmmata ja mul pea otsast ära rebida. Hiljem poisid, kes mu vägitegu pealt vaatasid, naersid hirmsasti. Aga ükskord sõitsin ma ühe saksa patrulli peale — olin pöördunud valele poole.

Ta siis oma keeles karjuma pistis, tõusid mul juuked püsti, pilotka lendas kus seda ja teist. Andsin hobule piitsa ja keerasin tagasi. Oli hea, et ta laskma ei hakanud, juhtusin korraliku inimese peale! Nägi, et maisterahvas. Aga küll ma kihutasin!... Sõitsin otse kaevikusse ja lõhkusin köögi ära. Hea veel, et hobune terveks jäi.»

«Aga sina ise?»

«Ma sain muidugi haiget, aga ega ma sellepärast veel

ei nutnud... Sa käisid ju ka kohtamas?» küsis Tamaara ootamatult, vaadates Liina valget, sinisetäpilist kleiti.

Liina raputas kelmikalt oma punaseid lokke, mis olid niisama käharad ja paksud nagu Tamaara mustad juuksedki.

«Käisin!» Ja samas vaatas ta tõsiselt Natašale. «Senja tahab, et ma lähaksin temaga koos perekonnaseisuametisse, aga ma ei julge. Noh, mis perekonnaelu sellest välja tuleb?! Teda saadetakse ühele poole, mind teisele. Ja ära öelda ma ka ei suuda — Senjast on kahju. Ta räägib, et on valmis kõigeks, kui teab, et mina teda ootan.»

«Ja mis sa mõtled teha?» küsis Tamaara elava huviga.

«Seni pole ma midagi otsustanud, nõu pidada pole aga kellegagi, on ainult Natašakene, aga tema armastust ei tunnista.»

«Pea emaga nõu,» ütles Nataša. —

Vaatamata sellele, et Liina oli temast kaks aastat vanem, suhtus Nataša temasse kui nooremasse õesse. Liina oli evakueerunud Odessast. Ta kasvas seal üles lastekodus, praegu aga oli ta võetud Tšistjakovide perekonda nagu oma laps.

«Räägi emaga,» kordas Nataša ja tõusis; ta oli laiaõlgne ja tugev ning tütarlapse selge vaatega, kes veel eales pole tundnud armastust.

«Kuhu sa lähed? Heida magama — puhka,» soovitasid Tamaara ja Liina ühest suust.

«Lähen haiglasse. Komissar palus täna tulla. Haiged ootavad.»

«Kas lähed Gogoli tänava haiglasse?»

«Ei, Moskva — meie omasse.»

Ka kasarmud asusid Moskva tänavas. Nataša väljus ööpimedusse ja kõndis jälle mööda siidiselt kahisevat vahtra-alleed. Ta teadis, et linn ei maga hilisest ajast hoolimata. Päeval ja öösel töötasid pingsalt tema gigantised tehased, töötati Volga üleveekohal. Armee- ja rindestaapides, partei oblastikomitees ja linna kaitsekomitees lahendasid kommunistid nende ees seisvaid sõjalisi ülesandeid; operatsioonilaua taga seistes päästsid kirurgid haiglates tuhandeid inimesi. Nüüd tundis Nataša erilist armastust kodulinna vastu, kuhu oli tungimas vaenlane.

«Kas tõesti juhtub nii, nagu mõtleb Galijeva? Kas tõesti võivad fašistid Stalingradi alla?» mõtles ta südamevaluga. «Aga siis purustavad nad ju kõik ära! Meie aiad ja hooned paleed... Aga mis teen siis mina?» küsis Nataša mureseft. «Milleks ma kõlban?» Ja sammudes piki tühjalt jäänud akaatsiahekki, vastas ta kohe: «Hakkan töötama autotäitmisaljonis. Kui on vaja, lähen luuresse. Igalt poolt pausen ma läbi, tunnen linnaäärseid rajoone kuni linnale.»

Alte mõtte juures läbis tas tütarlast äkiline judin ja ta kiiremini klõpsusid asfaldil ta jämedatoimeliste saadete kantsid. Ta hing ei igatsenud kanglastegusid ja tolle kuulsusjanust, vaid seepärast, et otsustav tegutsenne oli muutunud eluliseks vajaduseks. Nataša ei leppinud, et ta võiks surra, ja surma võimalus ei hirmutanud teda.

Liina suundusid üleveekoha poole, sõiduteel lihtsate vaheosad. Ja samas kerkis tänava ääres haigla ja tulin vaikselt kohisevast jõest. «Selles majas on aastal kunnenda armee staap ja Sõjanõukogu.» Liina muutunud mälestustahvlile palkonitega kaunistatud laelil seinal. Ülal, fassaadil, on suurte, kuldteega kirjutatud samad sõnad. Ent nüüd polnud enam: ei palkoni mustrilisi võresid ega kirja, kõik oli muutunud pimedusse.

Liina ees kandsid sanitaarsalga teise rühma tütarlapsed haavatuid autobussist välja. Sel päeval olid need vaksalis valves. Nataša tervitas neid, keda ta hääle kuulis ära tundis, sisenes vestibüüli, riputas käsitasku talle kaasimaski varna ja käigul temale ulatatud kitlit. Liina suundus palatisse, kus lamasid punaarmee haiged. Varem lamasid haiged siin viis kuud, nüüd saadeti neid evakueerida viie päeva jooksul.

«Kõik tõmbub üha koomale ja koomale,» mõtles Nataša rohuva rahutustundega. «Nad on tunginud juba linnani. Ka lõunast hiilivad ligil.»

Liina oodati juba. Päev erines siin vaevalt ööst: haigete loomine ja evakueerimine toimus vahetpidamata. Haiged olid küll kannatlikud, ent valud ei lasknud neil unustada, värsked haavad pakitsesid ja põletasid nagu tule. Sellele lisaks olid ilmad veel kuumad ja haavatud inimesed õhupuudusest.

«Sa tulid!» hüüatas Kotenko rõõmsalt. «Aga meie pidasime sind juba kadunuks.»

«Õde, mul oleks tarvis koju kirjutada,» ütles nari istuv punaarmee lane, kelle laia rinda kattis kipsist pantser.

«Ma kirjutan ise pärastpoole su kirja valmis,» lubas elatanud madrus, kes oli ka üleni sidemetes, mille vahelt paistis sinine keerukas tätoveering. «Jutusta meile midagi, tütreke! Sa oskad seda nii ilusasti teha!»

«Räägi kolmest musketärist,» meenutas Kotenko lapseliku kannatamatusega. «Mis nendest edasi sai?»

Nataša tuletas meelde, millega ta eelmine kord oli lõpetanud, läks toa keskele ja seisis seal käed risti rinnal. Tal oli peas «Mtsõri», «Vaskratsanik» ja Byroni «Tasso kaebus». Terved peatükid «Jevgeni Onegini», Nekrassovi «Vene naised», Tjutševi luuletusi ja Bunini värvikas «Sügis» ning veel palju, palju kauneid värssi ja kujusid oli talle tema lapselikus värskes mälus!

Mets nagu maaliline loss —
Violetis, purpuris ja kullas, —
Kui lõbus, kirev sein-koloss
Ta tõuseb lagendiku mullast...
On sügis vaikse lesena
Läind oma lossi elama...

Ei, tänavune sügis ei astunud vaikselt oma lossi, see põles...

Aastasest suhtlemisest haigetega oli Nataša seda aude tooriumi hästi tundma õppinud. Ta teadis juba, et sõjast ei maksa neile rääkida. Nad kuulasid ahnelt igasuguseid muinasjutte, seikluslugusid, aga eriti meelsasti tahtsid nad armastusjutte kuulata.

Tütarlaps luges punaarmee lastele ette Puškini ja Leontjevi värssi, jutustas Hugo ja Balzaci, Gontšarovi ja Dumas' romaane. Mis talle seal ei meeldinud, jättis välja või tegi ümber.

«Kolmest musketärist,» meenutati kõikjalt kooris.

Nataša liigahtas pisut ja hakkas jutustama. Ta jutustas elavalt, nagu oleks ta kõike seda kunagi pealt näinud. Ja keegi ei imestanud seeütle, kui jutustaja mõne kord muutus tegelaseks loos, mis juhtus kolmsada aastat tagasi.

«Kuulavad nagu lapsed ja unustavad isegi oigamise,» ütles Nataša oma heledaid patse palmitsedes. «Ma ei tea seda isegi, kuidas ma niikaugele jõudsin, et minust on saanud midagi vanaema taolist. Lähem sinna teadmises, mida oodatakse — jutusta meile midagi! Ja ma pean siis, tuletades meelde kõike olnut ja olematut!»

«Jah, neist on kahju otsekui oma sugulastest,» lausus doktor Varja mõttlikult. «Ja südamele on nii valus, kui midagi millegagi aidata ei saa!»

Varja ei osanud varjata oma tundeid. Kui tal oli esimest korda vaba hetk, läks ta kohe Ivan Ivanovitšilt saadud aadressil ja kurvastas väga, kui teada sai, et tema sõbrad ja tuttavad inimesed olid juba ära sõitnud. Tujvus Nataša lohutas teda mõningal määral ja nende vahele algas vastastikune sümpaatia.

«Ma tahtsin nii väga teiega tuttavaks saada,» ütles ta tõsiselt. «Madrus Semjon Netšajev käis siin ja ütles, et te ei oska ujuda. Kas tahate, ma õpetan teid! Ma oskan hästi ujuda.»

«Lüüan!» vastas Varja ja ta silmad särasid. Ent kohe ta naeratus ja üle ta kõhna näo libises sünge vari. «Kui sa ei taha, ei ole vaja, ma ei taha, et sa ujumiseks aita, kui satud pommi alla — lähed põhja nagu kivi...»

«Aga kui see sünnib kalda lähedal?» küsis Nataša, «siis sa võid aidata, et sa ei satuks pommi alla?»

«Ma usun, et ma siis unun välja. Kas võib siis uppuda kalda lähedal?»

Tütarlapsed vaatasid teineteisele otsa ja puhkesid naerma.

«Kus te elate?» küsis Nataša.

«Vasakul kaldal üleveokoha lähedal blindaažis. Siia pole mul õnnestunud rindele pääseda!» Varja naeris, kuidas kibestunult ja erutatult, kui ta jätkas: «Ma ei taha, et Ivan Ivanovitš vähemalt nüüdki võtab mind oma haiglasse.»

«Ta näib olevat väga tore inimene,» märkis Nataša.

«Kui te vaid teaksite, milline kirurg ta on!» hüüatas Varja.

«Algul ma arvasin, et ta on teisse armunud. Ta oli nii toonud, kui kuulis...» lausus Nataša lihtsameelselt ja

takerdus, nähes, kuidas külalise nägu muutus järsku surnukahvatuks — isegi ta huuled tõmbusid valgeks ja ta langetas oma tihedad värisevad ripsmed.

Nataša arvas, et tütarlaps kukub, ja sirutas kiire liigutusega käed tema poole.

«Andestage!» lausus ta tuliselt «Mõnikord ma olen loll. Te armastate teda? ... Tõsi?»

«Tõsi!» vastas Varja juba naeratades. «Tal oli siis ikkagi hea meel?»

«Väga,» kinnitas Nataša kiiresti, kibedasti kahetsedes, et ta ei saa tütarlapsele jutustada midagi tõsisemat Aržanovi tunnetest.

Ja tõepoolest, miks jutustab ta vaimustusega raamatute kangelaeste armastusest ja kannatustest ning on pahane, kui see juhtub ka temale lähedaste inimestega?

«Nagu Semjon Liinaga,» mõtles ta, «ka neil pole kuigi kerge: armusid, tahavad abielluda, aga on sõda. Aga kuidas Tamaarakene nuttis oma Petja pärast!»

«Teie ei ole vist veel kedagi armastanud?» küsis Varja, jälgides uurivalt, kuidas Nataša näoilme muutus.

Nataša oleks tahtnud soliidse mõtte otsesest vastusest kõrvale põigelda, ent ei sõandanud.

«Jah, mulle ei meeldi keegi nii eriliselt. Vast ehk kui mõni just tõsiselt... Aga ei, kuidas sa ütled tõsisele inimesele, et midagi niisugust pole vaja? Tõsi, see on raske?»

Varvaara silmades vilksatas nõrk naeratusehelek. Ta tundis end täiskasvanuna selle suure tüdrukuga võrreldes! Ent Nataša sõnad meenutasid talle Logunovi.

«Jah, tõesti raske,» kinnitas Varvaara tõsiselt. «Nendes küsimustes on üldse raske selgust saada. Näiteks, Ivan Ivanovitši jättis naine maha. Ta armastas naist väga. Aga naine läks teisega.»

«Ma ei mõista seda!» hüüdis Nataša tuliselt, tundes kohe kaasa arstile, kes ei säästnud oma elu haavatud võitlejate päästmisel ja keda nii julmalt oli solvatud. «See on kõlvat! Nõukogude naisele on see lihtsalt habistav! Sellest võib aru saada, kui minnakse ära halbade inimeste juurest... Niisugusel juhul aga tuleks karistada!»

«Aga kas on siis parem elada inimesega, keda sa armasta?» küsis Varja

Nataša langetas heledajuukselise peakese, kerged korterel kulumise vahel päevitunud laubal kõnelesid sügavast meelklusest.

Ta vanemate eeskuju kõneles sellest, mis on igavene, püsiv armastus! Ja ainult niimoodi armastada, kui tuleb selleks aeg, mõtles ka Nataša.

Kõik näis olevat väga lihtne. Tagasihoidlik, kahest et ja kõõgist koosnev korter. Söögituba, kuhu hiljuti oli viidud sirmi taha magama Nataša ja Liina, suur, kottitappudest ja kressidest varjutatud veranda. Aken- del lilled, kõikjal raamatud, kooliõpilaste vihikud, mida ema oli koju toonud... Iial polnud siin kuulda sõimamist, keegi ei solvanud kedagi, ja niipalju kui mäletas Nataša, ei räägitud kunagi teistest inimestest halba. Kes võiks siin teist maha jätta? Mõeldamatu!

«Nii on tulevikus ka minult» otsustas Nataša, kes elavnes äkki ja hüppas püsti, nagu oleks ta heitnud endal raske koorma, mis rõhus teda lakkamatult sellest ajast, kui ta pörkas kokku sõja julma hävitustööga.

«Lähme Volga äärde! Te peate tingimata tutvuma minu isaga ja minema üle tema laevale,» ütles ta rõõmsalt, võttes kapist kaks krobelist vahvelkäteratikut, ereda värvilises tsellulooskarbis seebi ja kaks supelkos- ket, mille endale ning teise, ema oma, Varjale. «Lähme,» ütles ta teid ujuma.»

«Küll, proovime,» nõustus Varja kõhklevalt, andes tütarlapse tujule. «Üks jakuut, Nikita Burtsev, ei olnud samuti ujuda, kuid õppis ära. See juhtus siis, kui ta sõitis koos Ivan Ivanovitšiga taigasse. Ei tea, kus nüüd Nikita peaks olema?» lausus Varvaara nukra- lt, nagu endamisi arutades.

21.

Pataljoni komissar Platon Logunov asus rünnaku ajal allipaigutatud roodu asetuses paremal tiival, mida vaenlase võimas lennuvägi lõputult pommitas. Olukord oli väga raske, kaotused olid suured ja Logunovil tuli otsustada langenud roodukomandöri. Rünnak lõõdi ta- meel, ent telefoniside komandopunktiga oli uuesti katke- nud ning tuli välja saata käskjalg.

Tihe kuulisadu, mis täksis stepirohtu ja kergitas kõrgendiku nõlval üles tolmukeeriseid, sarnanes vihmavalin-guga, mille alt läbijooksmine ei meelitanud kedagi. Kuid olukord kaitselõigus oli niivõrd tõsine, et kellelgi tuli paratamatult riskeerida ja hiilida pataljoni komando-punkti. Telefoniside kordaseadmimine enne pimeduse tulekut oleks olnud mõtlematu risk.

Enne raporti kirjutamist surus Logunov hetkeks silma vastu periskoobi okulaari. Ta nägi jälle, kuidas fašistide tagalas kogunesid tankid, mis ronisid vilkalt mööda nõ-gusid ja olid kättesaamatud sel lihtsal põhjusel, et polgu suurtükipatarei oli maha surutud pommitamisega õhust.

«Asi on räbal!» mõtles Logunov, vaadates ühendus-käiku, mis oli plähvatuste tagajärjel päeva jooksul liiva peaaegu täis varisenud, tankihävitajate kaevikuid ja mulla alla mattunud ainsat tankitõrjekahurit. «Kui olek-sime möödunud ööl asunud uuele kaitsejoonele... Fašis-tid ei oleks ikkagi meist sammugi maha jäänud. Aga nüüd hoiame neid siin kinni.»

Logunov kujutles endale Doni äärde kogunenud sõja-väge ja rahulikke elanikke. Ülepääsu oli vaja kaitsta ükskõik millise hinna eest.

«Kui saaksime täiendust. Tulevad tankid... Mis me nendega teeme? Ei oska kujutledagi!... Kui meile an-taks juurde tankitõrje püsengi.»

Kahtlane liikumine madalas nõos paremal köitis Logu-novi tähelepanu ja ta andis miinipilduritele käskluse. Sa-mal hetkel lajatas lask ja näis, nagu oleks midagi puru-nenud.

«Läks!» märkis Logunov, jälgides miini, mis läbi suit-suse sina puurides tungis kiiresti taeva poole ja kadus sinna nagu lingust heidetud must kivi. Kuskil kaugemal teeb ta järsu kaare ja tabab märki, külvates vinguvaid kilde.

Selle mõttega istus Logunov vaikivate telefonide kõr-vale kaeviku põhja ning võttis välitaskust märkmiku ja pliiatsi. Asetanud planšeti põlvedele, märkis ta kiiresti üles roodu kaotused inimkoosseisus, kaotused varustu-sosas, juhtis tähelepanu silmapiirile kogunevatele tanki-dele ja nõudis täiendust. Samas kõneles ta ka pataljoni poliitöölisena inimeste moraalsest enesetundest.

«Vaatamata suurtele kaotustele on kõik rünnakud ta-

rost loodud ja see hoiab ülal kaardiväelaste võitlus-võimet.»

Kaotused polnud üksnes suured, vaid tohutud. Ent Lo-gunov ei hakanud pikalt seletama, otsustades, et tema kättesaadavaks tehtud arvud räägivad ise enda eest. Pa-taljonikomandör arvestab seda oma raportis polgu-komandörile ja saadab kindlasti täiendust.

Logunov peatus Logunovi pilk käskjalal, elavate silmadega silmitses silmitselt väledal punaarmeelehel Mohhovil.

«Mine pataljonikomandöri juurde, sõber.»

«Ist nii, pataljonikomandöri juurde!»

Mohhov kohendas asjalikult oma sõduripluusi ja sukel-ohenduskäiku. Ta jooksis, kukkus ja roomas ning tema snapakontsade plekid väljahtasid hõbedaselt.

22.

«Loomulikult võivad tankid ka kõrvalt mööda minna,» mõtles Logunov, kannatamatult käskjala tagasitulekut ootades. «Stepp on lai. Meie kõrgendik üksi ei saa takis-tada Donile. Mis meil siis on? Ei terassiile, ei traat-tõrjetega dzotte. Käputäis sõdureid kuival ja paljal maa peal.» Logunov püüdis maha suruda oma ärevust ja andis käskluse, mis jooksis mööda kaitseliini nagu kiikide lahvatus.

«Valmistuda tankirünnaku tagasilöömiseks!»

«Lubage ette kandal!» hüüdis hingeldav Mohhov, kes lauges nagu taevast kaevikusse.

«Laavatud?» küsis Logunov, haarates tal käest kägar-tõnu sedelikese.

Mohhov raputas pead. Ta oli mullane ja verine, eruta-tud läbielatud ohust, enda uljusest ja sellest, mis tuli läbi elada kõige lähemal ajal.

«Võtke paberitükike, mis ülepeakaela oli rebitud märk-miseks...» Logunov vaatas masinlikult täiskirjutatud paberitükile ja luges seda veel kord: «Teie vastu on paisa-tatud nelikümmend tanki.» Logunov katkestas lugemise. «Nelikümmend tanki! Pole midagi ütelda! Nähtavasti said hitlerlased käsu meie kõrgendik maapealt minema juhtida, et sellest ei jääks isegi mälestust steppi! «Vaen-liku rünnaku toetab lennuvägi ja miinipildujad...» Mii-

nidega külvatakse meid ngunii kogu aeg üle. «Võtke roodu juhtimine enda peale.» Nende sõnade juures Logunov ohkas tahtmatult, nagu valmistudes raskust oma õlgadele võtma. Mis oli roodust järele jäänud? Ja lõpuks peamine: «Tlg. toim. om. jõud.» Pataljoni komandör ilmselt kiirustas väga! Ka teistes sonades oli poolikuid ja vahelejäetud tähti. Logunov luges edasi, tühjendades tilkhaaval kibeduse karika. «Täiendusega ärge arvestage. Püsige kindlalt. Polk jääb kaitseliinile vastava erikorralduseni.»

Need mõned read, kirjutatud tuttava, kiirustava ja laialivalguva käekirjaga, otsustasid saatuse... Tähen-dab, teisiti ei saa.

«Lühidalt ja selgelt!» Logunov vaatas sidemehele, kes värisevale sõrmedega harutas lahti eredavärvilist tubakakotti, ja mõtles: «Noh, mis siis ikka, käsk on käsk. Ja kui sellele lisandada võitlejate kõrge teadlikkus, siis ei ole tegemist just väikese jõuga. Ja ka kahuril on soomustlõbivaid mürske...»

Iletkega muutus Logunov. Nüüd võis mõelda vaid ühele: kuidas osutada tugevaimat vastupanu ja toime tulla oma jõududega, nagu oli käsk.

«Granaadid ja süütepudelid valmis panna!» meenutas Logunov võitlejatele ja komandöridele, kõndides mööda kaevikut ja vaadates veel kord norivalt üle temale usaldatud lõiku, ehkki ta nägi, et kõik ettevalmistused olid juba tehtud, nagu ta sedagi nägi, kui nõrk oli kaitse.

«Jalavägi tankidest koondtulega ära löigata! Tankitõrjepüssid ja kuulipildujad asetada mööda kaeviku joont! Kindlustada meeskonna vahetus kuulipildurite haavatasamiste puhuks! Kui tankid läbi murravad, tuleb neid tagant tulistada. Kui te ei taha surra, siis pidage kindlalt vastu!»

Võitlejad mõistsid ka ise, et teist väljapääsu pole. Juba kolm päeva vaevlesid nad selles põrgus, milleks oli saanud nende nimetu kõrgendik Doni stepis, ent siiski läks nende süda kergemaks, nähes noore komandöri pere-mehelikult asjalikku ilmet. Nagu ei märkaks nad üldse pommirahet, mis tõstis musti mullapilvi nende varjendi kohale, proovisid sõdurid relvi ja asetasiid neid paigale panid võimalikult kättesaadavasse kohta kuulipildujate linnid, padrunid ja granaadid.

«Laskukahurvägi on lahinguvalmis, seltsimees komis-son!» hüüdisid võitlejad Logunovile naljatades, ent seal-jootes varjas muie nende nägudel suurt ärevust.

«Tõelised mehed, pidage meeles toredat vene vanasõna: kahle surma pole, ühega aga tuleme toime. Katsume «tõelst jagu saada.»

«Tah ei varitse üks surm, vaid igaüht varitseb tuhat surma,» kostis soomusväelane siberlane Ivan Korobov, kes juba vahest korda kümme oli proovinud ja nühkinud oma suurt, kohmakat tankitõrjepüssi ja nüüd keeras endale sõrmejämmede pläru. Tema helesinised, sügaval peituvad silmad vaatasid julgelt, isegi lõbusalt, ent huuled olid kuivad kas palavusest, januust või erutusest, ning ta ei saanud pläru kuidagi kinni kleepida.

«Noh, kui igaüht varitseb tuhat surma, aga seni oleme me siiski veel elus, siis ei hakka meie peale ükski vagaböö» hüüdis Logunov.

Ja just nagu vastuseks tema sõnadele lõi maapind võitlejate jalgade all kõikuma ja hetkeks läks kaevikus täiesti pimedaks. Siis ronisid inimesed hingeldades välja nende peale langenud mullasamba alt ja tõmbasid vaevaga hinge.

«See oli alles tükk!» lausus Korobov, sülitades välja veri ja pläruotsa — kukkudes oli naabri püssipära hõlunud talle vastu nägu.

Vähe põrutada saanud, ei taibanud nad äkki, et tulis-tamine on lõppenud, ent hetke jooksul kandus kõikide teadvusse sõna:

«Tankid!»

Läbi aeglaselt laskuva suitsu- ja tolmupilve nägid pumaarmeelased üsna lähedal otse nende poole liikuvaid tankke. Need otsekui ujusid keerlevas sombus, kõikusid kollase tule kiirtekimbus, ja mürskude lõhkemine pani inimesti kõrgendiku vappuma. Tankide taga, neist maha jäämata, jooksis jalavägi...

«Ah, kurat!» hüüdis soomusväelane Korobov tigidalt ja tulistas tankitõrjepüssist.

«Ara rabele!» ütles Logunov valjusti. «Tapa neid, nagu sa tapsid karu taigas!»

Üks tankidest, mis oli tankitõrjekahuri tulistamisest polema läinud, peatus. Kiirelt ja tihedalt tõusis suits

ning heledad tulelindid kerisid end ümber mustade suitsukerade.

«Nii on õige! Anna neile!» hüüdis Logunov, kes ei märganudki seda, ja tulistas automaadist hallikasrohelistes mundris dessantväelasi, kes varisesid põlevalt tankilt.

Teine tank paistis suitsupilvest rauast hiiglasena. Kiiresti liikuvate roomikute tagant ülespaiskuvate mullakamakate vahel jooksis jalavägi. Logunov asetas automaadile uue ketta ja jätkas tulistamist juba rahuliku otsustavusega.

«Tabas! Põleb! See on minul!» kostis kõrvalt Korobovi erakordselt peenike hääl.

Logunov vaatas ja nägi leekidest haaratud tanki ning seda, kuidas veel üks tank peatus, takerdudes mingile takistusele, ja sai kohe tabamuse teiselt tankihävitajalt.

Roodu kaevikute ees põles juba umbes kümme tanki, ent ülejäänud asusid läbimurdele.

«Granaadid valmis pannal!» andis Logunov käskluse ja tundes rinnas erakordset külmust haaras granaadikimbu ning varvastele tõustes viskas selle tugeva heitega tanki roomikute alla, mis mürinal sööstis tema peale. Ta jõudis veel näha, kuidas kogu kaitseliinilt lendasid granaadid ja et tema poolt visatud kimp ei lenanud sinna, kuhu ta sihtis. Kas värises ta käsi, või tegi tankist juhusliku pöörde kõrvale... Järgmisel hetkel langes Logunov kaevikupõhja, nii nagu langesid kõik, kes terveks jäid. Häbi ja kahetsus vaheldus tas vihaga, kui tanki raudkere roomikuid lõgistades uhkas talle vastu kuumust ja puistas üle kuiva mulla vihmaga.

«Nüüd tean ma, miks inimesed granaatidega tankide alla viskuvad...» mõtles Logunov ja kui kaevikus veidi valgemaks läks, hüppas ta püsti ja karjus, pingutusest panasena:

«Jalaväele tuldi!»

23.

Rünnak oli tagasi löödud.

Logunovi roodu võitlejad kogunesid uuesti kaevikusse. Neid oli vähe järele jäänud. Nad istusid, kasutades hetkelist puhkeaega, suitsetasid palju, jagasid hommikul välja antud kuivtoitu. Mõned olid palavikuliselt erutatud

«Kuidas ta kargas tankitõrjekahuri meeskonnale! Puhustas kahuri ja hakkas triikima. Kui ma siis kargasin ta vioksin süütepudeli talle otse tagumikku! Kuidas ta polema läks!» jutustas Korobov, vehkides poisiliht oma suurte kätega. Ta silmad põlesid tahmases tules heledalt ja raevukalt. «Aga ma talle äigasinki!» koristas ta, sunnitud peatuda. Ta õlad olid laiad, nina püsine, luumed paistetunud ja ta sõduripluusi avatud kaelus oli puhkunud verega koos.

«Kahju poistest! Ja ka kahurist on kahju, nüüd oleme täiesti kahuriteta,» mõtles Logunov raskelt ohates.

«Tubli, Korobov!» ütles roodu politruk Horoško. «Oled sa metallurgide Korobovide dünastiast?»

«Ei,» segas end vahele ikka veel sünge Logunov. «Ta on korutapjate dünastiast. Endine jahimees, elukutselt mehnik. Me oleme temaga ühe töö mehed. Mis sul on, Horoško, su kael on verine? Ja pluus on verd täis jooksnud. Kas oled haavatud?»

«Muidagi taolist ma ei tunne, vahest sain vähe kriimustada...»

Võlker võttis tankihävitajal kiivri peast ja Logunovi talle olid lömbusid tahtmatult valusalt kipra: umbes peopoolne verine nahariba tuli koos kiivriga ära ja jäi tippuna, paljastades Korobovi skalpeeritud kolba.

«Tasut!» sosistas Logunov.

«Tasutagu oleks pool pead minema viinud. Aga tema ei lundnudki,» kõnelesid võitlejad elevalt.

«Palavas löömingus on alati nii,» seletas punajuukseine Horoško, kes oli nõrke, tugev ja tormakate liigutustega.

Kasutades kõige väiksemaidki nõgusid, lohistasid sanitaari lahinguväljalt vigastatud, poolsurnud inimesi. Nad paistsid sõjatehnika rusud, läbilastud kiivrid, rebitud, verised kaltsud. Ümberringi vedelesid linnad. Nais, et inimesed olid harjunud juba igasuguse laadiga, ent ometi oli neil raske vaadata kahekümne aastaast mehemurakat, kel pea oli nagu kirvega lõigatud.

«Mis kiiver see on?» küsis Logunov arusaamatuses, vaadates täiesti tervet kiivrit.

«Ma tormasin rünnakusse ilma kiivrita, aga siis tuli meelde ja haarasin võõra.»

«Sind tuleb saata polgu medpunkti,» teatas velsker, valmistudes sidet tegema. Samal ajal võttis Korobov pisikese peegli ja vaatles ennast kaela õieli ajades; tema paksud huuled läksid solvunult prunti nagu lapsel.

«Oh, sind küll!» ütles ta ja vidutas hetkeks silmi. «Kogu mu soeng on nässus! Tõmba see lapp esialgu paari pistega kinni, seltsimees velsker. Hiljem me aru tame, mis teha, esialgu aga kõlban ma sellegi välimu sega siin küllalt.»

Logunov tahtis vastu rääkida, aga tema südant haaras äkki midagi nlisugust, et tal hing jäi kinni ja ta pööras ümber. Roodust polnud jäänud järele üle kolmekümne mehe, hingetõmbamisel aga on iga hetk lõpp. Logunov vile meenus, kuidas rünnaku ajal sai killust surma rühmakomandör, kuidas ta pea langes rinnale ja õlad vajusid longu, ainult sõrmed surusid ikka veel kramplikult kergekumipilduja laadi, kuidas tapetu siis pikka mööda, nagu järele mõeldes, kas Rukkuda või mitte, rinnatisest eemale vajus ja maha varises. Aga tema, Logunov, ei tundnudki sel päeval hetkel kaotuse valu, ütles vaid enesele: «Sa pead teda asendama.» Nüüd aga, pärast verist rünnakut, peab iga rooduvõitleja olema kümne eest väljas.

Kaunis augustiõhtu laskus stepi kohale... Taevaseer val kumas pidulikult loojang. Ta vaarikpunased, oranžid ja kuldsed toonid võitlesid maa kibeda suitsuga, muutsid selle tükati õrnroosaks, ent ei suutnud siiski talt jagu saada, ja tõmbusid ise roosteseks, hallikaks, muutusid kiiresti, kustusid, valades maapinna üle kurja endelise, raevuka ja kohutava punaga.

Kellelgi polnud praegu mahti imetleda õhtu kaunidust. Kuid siiski, vaadates enda ümber, meenutas Logunov südameärevuses viimast suve Kamenuškas ja viimast õhtut — jumalagajätku Varjaga, kui neiu istus kõrgel pingil tema ja doktor Aržanovi vahel. Oli valus ja pisarateni kurb — Varja igatses kogu hingega Aržanovi järele. Ja siiski näis möödunud elu imekaunina! Tähe sirasid sametsinises taevas. Koidusära pimestas silmi. Ja karge lumevalendus kattis puhta vaibana maapinda. Inimesed armastasid ja kannatasid kõigi oma inimtusnetega. Aga praegu oli Logunovile ja tema võitlejatele kõik suletud kaitserõngasse. Neil oli vaid üks kirk, üks

moel, üks eesmärk — pidada siin võimalikult kauem vastu, mitte lasta vaenlast Donini.

«Noh, sobrad, me peame teiega tagasi lööma ka selle rünnaku,» kõneles Logunov sõduritega kindlal häälel, vaadates, kuidas stepi kohale, kus polnud veel jahtunud päeva pulavus ega hajunud hiljutise lahingu müra, tõusis must ohku rakett.

Ja kaitseliinil algas uuesti liikumine.

«Varsti oleme päris lagedal maal,» ütles Logunov. «Kaevame end pisut sügavamale.»

Võrdsest kõigi teistega haaras ta lahida ja hakkas lüües välja loopima mulda, mis päeva jooksul oli õhust varisenud. Pea kohal aga vihisesid ja undasid juba mürsud. Kaks tulekollet mänglesid lähenevas pimeduses; seal, kus seisis saksa patareid, ja vene polgu asukoht. Endise polgu!

Võitlejad peitsid end kiiresti kaevikusse. Ühe tugeva lahingute juures lõi kild Logunovi lahida varre läbi ja Logunov kukkus tasakaalu kaotades näoga vastu tolmut sooja seina.

«Atab! Poisid, puhkame, ja teeme suitsu!» hüüdis ta, meenutades oma vanaisa, Uraali metsaraiujat. Ja äkki muutis talle naljakas, et võib tõepoolest hetke puhata selle põrgumüra. Ent ta ei naeratanud. Kõik temas oli viimase võimaluseni pingul ja pisarad olid üsna lähedal, ent need polnud hingelise jõuetuse pisarad, vaid suure armastuse ja suure, ennastalgava vihkamise pisarad.

Mida tumedamaks muutus lõunamaa öö, seda eredamult mängles stepi kohal lahingutuli. Taevas koos sirasid tähtede müriaadiga kadus, jäi järele vaid lamba- ja suurune, mustjashall ja karune taevatükk, mille all lendasid ja helkisid punased, kollased, sinised, rohelised tuled, mis paiskusid keradena laiali.

«Materdavad kõvasti, koerapojad!» ütles Horoško. «On naha, et neil on nii palju varustust, et seda pole kuskile panna.»

Aga kui roodus polnud järele jäänud rohkem kui kakskümmend meest, oli läbi kahurimürina kuulda lähenevate tankide raginat, millele lisandusid peagi ka kõik teised hääled.

Ja ka see rünnak löödi tagasi. Ent kaevikutes oli imebalt vaikne. Kas oli see võit või täielik lüüasaamine?

Logunov seisis rinnaga kaeviku seina najale toetudes ja pühkis näolt verd. See oli tema, kes pani põlema ühe tanki. Ent Logunov ei võidutsenud. Vaikides vaatas ta lahkuvale vaenlasele järele ega suutnud end kohalt liigutada.

«Kas te olete veel elus, seltsimees komissar?» kuulis ta Mohhovi summutatud häält.

«Jah. Aga kes on veel? ... Kuidas on teistega?»

Raketid kustusid, vaid trasseerivate kuulide värvilised sädemed lendlesid pärast lõpusignaali ja tankid põlesid, heites musti värelevaid varje kaevikute siksakkidele.

«Kes on veel elus?» küsis Logunov võõra väsinud häälega ja, komistades veel soojadele laipadele, laks koos Mohhoviga pimedusest kostva oigamise suunas.

Nurga tagant tulid välja kaks meest — politruk Horoško ja Korobov. Nad toetasid kaenla alt haavatut — see oli velsker.

Kõik. Kahekümnest oli järele jäänud viis.

«Missuguseid vägilasi me siin kaotasime!» ütles Logunov. Ta võttis kiivri peast ja pühkis habenenemata silmi. Ka teised võtsid kiivrid peast ja seisid hetke vaikides surnute keskel. Ainult velsker oigas lakkamatult, nõrgalt ja kumedalt nagu maa alt: ta oli saanud raskesti haavata.

«Mohhov! Käi kaevikud läbi ja vaata, kas ei ole kedagi ära viia. Meie Vanjaga läheme siia poole.» Logunov ohkas raskesti. «Vaatame — ja läheme edasi pataljoni staapi. Seal pole nähtavasti samuti mitte kedagi: meie juurde ei saadeta käskjalga. Ei, vaata, seal jookseb keegi. Nähtavasti taandumiskäsk...»

24.

Neli punaarmeelest istusid metsaga kaetud orus. Nende vahel lebas mustal kuival maapinnal viies teravneva, ülespoole sirutatud lõuaga. Ta keha oli välja sirutatud, näole oli tardunud jäine süngus.

Summutatud lahingumüra kostis nüüd idast, aga siin, nõos, oli kuulda isegi, kuidas langesid tammelt tõrud, pikad ja teravad nagu püssikuulid. Võitlejad kaebasid madalavõitu haua, aetasid sinna langenu, katsid ta heleroheliste kitsemuraka vartega ja ajasid haua kinni

«Ta oli vapper võitleja,» ütles Logunov ja samas tõusis talle Hližnjak, kes oli samasugune rindevelsker, «Vanja. Kus küll nemad võivad olla? «Jah, meie roodu võitles hästi. Kahju, et ta haud jääb kadunuks.» Logunov murdis lopsaka sajakoorse leekivpunase oksa, astis selle värskesse hauakünkasse nagu väikese lipu ja andis oma seltsimeestele otsa. «Esiatgu lähme üheskoos. Oot tulekuni jääme siia, aga kui pimedamaks läheb, läheme edasi mööda külavaheteid ja steppi, mööda metsamaad. Jätame relvad alles, ent otsesesse lahingusse vaenlasega astume vaid äärmise vajaduse korral...»

Need ühinesid väikese rühmaga kaks võitlejat, «jätetud» veel üks. Polgu jäänused lahusid piiramisrõnged. Mindi kompassita kanonaadi mürina suunas, mis lugevnes iga tunniga: sakslased ründasid raevukalt viimast liini enne Doni ületamist.

Teisel ekslemispäeval avanes nende ees karedavooluline Doni jõekäär kriidiküngastega paremal kaldal. Võitlejad heitsid murtud pöösastikku pikali ning vaatasid valvsalt ettepoole. Paistsid kaevikud, põlenud autod ja tankid, kõikjal vedeles kahureid. Seal oli küljeli vajunud tank, millel oli põgenemisel roomik maha tulnud, murtunud torn oli lennanud kaugele. Teine tank, mürsuheitri äärel, oli pöördunud põhjaga üles. Milline hirmus oli küll paiskas ja keeras kummuli neid terashiiglasid? Ent punaarmeeleste tähelepanu köitis see, mis toimus teel... Valge tolm rippus läbipaistva pilvena tee ja ulangi asulakese katuste kohal, mis asus alamal oru põhjas, ning ümbritsetuna sellest tolmust sammusid võõrad ved

«Kuhu nad ronivad?» küsis Mohhov. «Seltsimees komissar, mis te arvate?»

Logunov ei vastanud kohe. Teda valdas rõhuv tunne. «Tähtne tankikolonn, mis liikus mööda valget kriidist teed, suundus jõe poole. Nad ei võinud ju ometi laskuda sõjavärsakust allat... Tähendab, kogu see laviin läks ületama. Niisiis vaenlane oli tunginud Doni vasa-tule kaldale!»

Heites pilgu jõekääraku peegelsiledale pinnale ja purustatud remmelgale, mis alles hiljuti silmitses rõõmsalt helendavat jõepinda, vaatles Logunov vasaku kalda

«Onul» nurus poiss. «Ära hooli sellest, et ma olen väikest kasvu. Ma olen vapper. Vanaisa ütles seda,» selgitas Meljoša, punastades oma enesekiituse pärast. «Ma olen juba kaheteistkümmne aastane... Novembris saan kaksteist,» parandas ta kiiresti, ja jälle valgus tihe pöö-

Logunov ja Korobov lebasid heintel tühjas punutud laudas kõrkjaist katuse all. Rüüstatud lauda ukseid olid pärani. Koos lihaga väljamurtud lehmasarv vedeles küttepuude riida kõrval. Selle riida keskel oli peidus Mohhov, kaetud kuiva rohuga. Teisi punaarmee lasi varjas Meljoša õde Maria Tšekanova keldris ja suveköögi põranda all.

«Seitse häda ja üks vastutus,» ütles ta. «Puhake praegu, aga kui pimedaks läheb, siis asuge tee. Varsti toon arsti, ta elab siin lähedal. Ta nimi on Dimitri Ivanovitš Gorbatšev. Ta on suurte kogemustega, arstib haiged juba umbes aastat nelikümmend, aga võib-olla isegi poolsada. Ta töötab ka sõjaväehaiglas...»

Arst tuli lõepoolest ja mitte üksi, vaid koos velskriga. Tal olid kaasas kõik vajalikud kirurgilised instrumendid. Hammastunud Logunov nägi äkki enda ees Nikita Burtševit. Nad kaelustasid teineteist ja kumbki ei suutnud hulk aega sõnagi lausuda.

«Platon Artemovitš!» lausus lõpuks Nikita murelikult. «Mis siin küll sünnib, Platon Artemovitš? Meie omad aeti siit minema... Ka mina tahtsin ära minna. Jooksin haiglasse, seal aga olid haavatud. Nad nutsid... Kuidas sa neid maha jätad? Mu süda ei kannatanud seda välja ja ma jäin siia, Platon Artemovitš. Dimitri Ivanovitš räägib, et meile ei tehta midagi. Mina aga tean, et tehakse! Ent inimesed on abitud, pealegi on nad endised võitlejad. Ja nii ma otsustasin jääda nendega, Platon Artemovitš, kuni meie omad siia tagasi tulevad. Tulgu, mis tuleb.»

«Ei juhtu midagi, kallis sõber!» ütles kirurg Gorbatšev. «Ainult fašistidega kohtuda on vastik. Seepärast tuleksin ka mina koos teiega, aga ma olen selles liiga vana. Käimine teeb raskusi. Ja kuhu ma lähaksin? Teie saate võib-olla lõpuks veel võideldagi, aga minu lugu on räbal.»

«Miks te ütlete «võib-olla»?» vaidles vastu Logunov. «Me tuleme siia veel tagasi, kui nad minema lööme.» Kirurg lõi lootusetult käega.

«Noo — ärge siis meid kõiki veel maha matke!» lausus Maria erutatult. «Meil on mehed armees, meil on

lõpuks! Kõik ei saa ometi nii järsku katkeda. Isa ütleb

Logunovile isa, neljateistkümnenda aasta sõja invaliid, et lasknud endale pähegi tulla mõtet, et sakslased võiksid Donile päriselt peatuma jääda: «Oleme neid siin juba kolm aastat!»

Nikita abiga pani Gorbatšev Korobovile õmblusi.

«Miks laevas, et te tagasi tuleksite!» ütles ta võitlejale. «Ainult, millal see küll sünnib! Nüüd on lahingud Tallugradi all möödapääsmatud, sest siin, tühjas stepis, ei saa te nendele vastu panna. Aga meil Nikitaga on oma haigla, mis jäi asulasse... Seal lamab maas maas kui sada viiskümmend inimest! Ma veensin neid ja olen ka ise kindel, et sakslased meid ei puutu. Olin koos teie haiglastega saksa sõjas... teenisime Tšekanovi-isaga hea polgus. «Punane Rist» oli pühadus...»

«Oh, kallid Dimitri Ivanovitš!» vastas Logunov. «Siis oled hoopis teine sõda. Ja oleks olnud parem, kui te oleksite haavatud paigutanud majadesse laiali. Oleksite nad võinud peitnud enne, kui on hilja.»

«See on raske,» ütles Nikita. «Neid tuleb ju kanda, aga ma ei saa tassid läbi küla?... Meile anti käsk, et peidame kella kuut ei tohi tänavale ilmuda.»

«Josi,» kinnitas Gorbatšev. «Ja mis saab siis, kui leiad, et sõdur kas laudast või keldrist, siis on raske sest keldrist välja keerutada. Miks sa varjasid? Aga haiglas on haavatuid.»

Logunoviga hüvasti jättes surus Nikita kaua ta kätt, pisaratas, pisarad silmis, häbelikult, kohmetult ja

«Tule meiega, Nikita!» lipsas Logunovil tahtmatult üle mulle, ent ka ta ise oleks Nikita asemel vastanud: «Ma ei voi haavatuid maha jätta.»

*

Ohlipoole tõi Meljoša näljastele võitlejatele küpsekar-

la. «Kus ma neid küpsetasin?» sosistas ta ja istus Korobovi kõrvale. «Tädi Darja on põles ja seal ma siis küpsetasin kokka. Naised ei julge ahju kütta — toidu põle on ju sakslastel otse koera nina!»

Logunovi pimeduse saabumist ilmus põlss uuesti ja ta val-

just hingamisest ning sagedasest ninatõmbamisest järel das Logunov, et ta nutab ja et midagi on teda sügavasti vapustanud.

«Mis sul on?» küsis Logunov.

«Marja mees tuli tagasi. Oleni verine ja porine... Ta räägib, et meie omad said Rossoška jõel lüüa. Nende diviis oli läinud sinna Koltubani, aga sakslane oli seal meie omad juba sisse piiranud. Ja nüüd ei saavat enam aru, kus on omad, kus võõrad. Ja isegi siit, Vertjatšist, liiguvad fašistid sinna. Marja mees ütles, et neid võiks kinni pidada kas Pelšino teelahkmet või Koltubanis, kus on meie omad. Aga kes neid seal kinni peab?!»

Logunov vajus mõttesse.

«Kuule, poiss! Kuidas su õemehega on, kas temaga on lood väga halvad?»

«Ta on midugi haavatud, aga siia jääda ta ei taha.»

Logunov ei kuulanud enam edasi, ta kaalutles ping salt. Talle meenus vaikne heik teel, kui nad hiilisid Doni poole. Nii mõnigi kord, ja sugugi mitte harva, tuleb kolonnidel teel peatuda. Auto võib jääda liivasse kinni, midagi murduda või pommitatakse ning teel pole kaug aega kedagi, ainult sidemehed mootorrattastel pääsevad läbi. Horoško oskab saksa keelt... Saksa mundrit saada pole raske: lahingud käivad ka vasakul kaldal.

Logunov äratas magava Korobovi ja teatas talle Tšekanova mehe saabumisest, lahingutest Rossoška jõel ja plaanist, mis talle oli pähe turgatanud.

Meljoša kuulas hinge kinni pidades. Kui tedagi kaas võetaks! Kui ta oleks ainult pisut saurema kasvuga, et anda välja hitleri sõduri mõõtu. Küll ta alles näitaks fašistidele! Paarkümmend saksakeelset sõna, mis ole õpikust meelde jäänud, helisesid tal kõrvus...

«Onu!» sosistas poiss eratusest hingeldades ja tõmba komissari pluusivarrukast. «Ma juhatan teid. Ma tean kus see teelahe on!»

«Noh, vaatame!» ütles Logunov. Ta ei oleks tahtnud sellesse loosse segada last, kes polnud veel kaheteist kümne aastane.

«Räägi õega, kuidas me saaksime praegu korraldada nii, et võiksime kokku saada tema mehega ja meie Horoškoga...»

«Kui tõmbaksime kaasa ka kedagi haiglast?» and

«... see Meljoša, kelles tärkas lootus. «Näe, seal, orus, kus see maja.»

«... ov eligi juba labi katusepilu uurinud seda suurt pööningu, mille köökk asus siinse kombe kohaselt pool- lühikorrusel. Nikita ei läinud tal ikka meelest — noor- mees lükkub, asja ees teist taga.

«Härraväetud lamavad ülal, all ja esikus paljastel õlge- del,» rääkis Meljoša. «Ma lähen küsin, kes neist võib tulla. Härraväetud toodi sinna, kui sakslased juba jõe äärde- laskid ja kõiki teid tulistati...»

«Mille parem õe juurde,» kiirustas Logunov. «Siia ei jäänud ühtki kergelthaavatut. Meie meestele aga ütle, et nad istugu rahulikult ja oodaku käsklust — pimedat tihkult seisab meil ees tõsine ülesanne.»

Meljoša libistas end kiiresti heinte sisse tehtud auku kuulidus krõbinat ja ta hüppas kergelt alla.

«... on küll, ent ta tuleb siiski siia jätta,» otsustas Logunov sellise südamevaluga, nagu oleks Meljoša ta noorem vend.

Nüüd lamas ta, kahetsedes iga asjatult kaotsi minevat minutit, ja võpatas iga kord, kui punutud seinaga taga- linnul mõõdus uus kolonn.

«Pole viga, varsti läheme steppile» sosistas ta kõrval Vanja Korobov tuiselt. Nüüd valendas tal pea ümber mustus.

«Kui nad ainult meid siit ei avastaks,» sosistas Korobov jälle pärast viivu vaikimist. «Siis nad hävitavad praegu perekonna. Aga Meljoša on tore poiss!» lisas ta he- lalt muretatades. «Kui ma abiellun, tahaksin ka mina niisu- l poega. Kuus tükki niisuguseid oleks veelgi parem.»

«... Vanja, leidsid ka, millest heictadal» katkestas Logunov teda hoolimatult, kuid sealjuures meenus talle hoolimatult Varvaara.

Nüüd, kus siinviibimine oli omandanud mõtte, muutus Korobovi ärevus hirmuks. Ta tundis ühepalju hirmu nii Korobovi perekonna kui ka enese ja oma punaarmee- le pärast. Iga kahina juures läks ta süda külmaks.

«Kus on alles narr olukord!» ütles ta lõppeks. «Peidad mul nagu jännes ja muutud araks nagu janes.»

Ja äkki, kui kuulis alt samme, hakkas ta üleni väri- ma. Tegemist oli täiskasvanutega, oli selgesti kuulda, et seal polnud Meljoša. Üks tulijaist ronis katuse alla,

kompas kepiga heintes, leidis avause ja ronis nohisedes sealt sisse. Teine jäi alla ja tammus ühel kohal.

Logunov haaras püstolipära järele, ent talle meenus, et ei tohi lasta, ja ta tonksas vaikides küünarnukiga Korobovi, kes oli samuti valvel.

«Oh,» ohkas ta kuuldavalt, tundes läbi kahisevate kui vade heinte ära Horoško, kes roomas neljakäpukil.

«Kuidas on?» küsis Logunov kannatamatult.

«Me võtame ülesande vastu. Tšekanovi väimees juhib meid. Me rääkisime temaga, aga enne seda kuulsin ma läbi seina, kuidas ta kõneles oma naisega. Teda võib usaldada.»

Horoško oli vaevalt seda kõike öelda jõudnud, kui ta end pikali viskas, nagu tahtes summutada ägedaid südamelööke — läheduses kostis lõhkevate granaatide ragin. Logunov ja Korobov aga hüppasid poolistikule ja heinu alla surudes piilusid punutud, väljastpoolt savi- ja sõnnikuseguga kaetud seina prao vahelt välja.

Maja, kus asus haigla, oli hitlerlaste poolt sisse piiratud, kes täitsid ka peaaegu kõiki asula tänavaid ja õuesid.

26.

Haavatud koguti tõepoolest kokku alles siis, kui sakslased olid välja jõudnud juba üleveekohale ja ükski auto ei pääsenud enam asulasse ega asulast välja. Ent lahing jätkus. Tihedatest aedadest ümbritsetud haigla asus orus, ja hädasunnil kandsid sanitarid haavatud ühte kohta kokku. Gorbatšev, kes asendas vabatahtlikult polgu medipunkti kirurgi, ei katkestanud tööd, kuid iga lennukilt heidetud pomm oleks võinud lüüa pilbasteks palkhoone, kus asusid haavatud.

Siis saabus hetk, mil suurem osa sõdureid pidi asuma uuele kaitseliinile... Gorbatšev, kes peaaegu pool sajandit polnud seljast võtnud valget kitlit, hakkas haavatuid evakueerimise vastu valmistama. Ent evakueerimine osutus võimatuks. Siis valdas abituid inimesi kabuhirm.

«Mis meist saab?»

«Kas tõesti jäetakse meid siia maha?»

«Vennad! Sakslane on juba teel asulasset!» hüüdis keegi.

84

loomul ajal tormas ühest palatist välja roodu velsker Nikita Burtsev, hoides peopesaga vasakut õlga: veri jooksis tal sõrmede vahelt.

«Piduge kiiremini!» hüüdis ta kirurgi nähes.

«Vellsimees velsker, kas tõesti meie omad lahkuvad?»

«Kas tõesti on sakslane juba asulas?»

Aga mis saab meist?!» kostis igast nurgast.

«Lõalgu jääte siia. Aga väed asuvad uuele kaitseliinile,» ütles Nikita. «Me tuleme veel tagasi ja vallutame asula uuesti,» lubas ta kõhklevalt, «püüdes rahu- ja haavatuid, kes sarnanesid hirmunud lastega. «Saage meid praegu teid siit ära viia on võimatu. Me oleme ju julamehed...»

«Vellsimees velsker, te tõukate meid ju kindlasse surma...»

«Kallis pojuke, räägi komandõridega, häbista neid. Kas niiviisi võib?» hüüdis elatanud sõdur. Haavatud ei tahtnud enam rahulikult lamada. Jalutud, läbilastud, tihedest purustatud inimesed roomasid ja pöördusid Nikita poole. Kes liikuda ei saanud, ajas end asemel istuma. Gorbatšev vaikis, kuulates haavatute hädaldamist, ja lõpetas kiiresti sidumise.

«Votke meid kaasa!»

Nikita tõmmuks päevitunud nägu oli hail ja liikumatu. Ta üppujad haarasid inimesed temast kinni. Kui ta end lahti ei rebi, siis hukub ta koos nendega. Nad hukutavad tal

Üks võttis tal põlvede ümbert kinni, teine suudles teda la käsi ja õlgu, nõrgad värisevad sõrmed haavatud kinni ta riidetest ja kostis südantlõhestav nutt.

«Ät me seda ka veel näha peame saamal!»

«Tuleb välja, et kadunud on vanker kõigi oma nelja külaga,» ütles ootamatult rahuliku häälega peast haavatud madrus, kes lamas ühel koikul.

Ja tema rahulik, isegi pilkav häälmõjus velskrisse tõnu kui meeste meeleheitlik nutt. Nikitale meenus, et ta rood jättis siia oma elu pea viimse meheni, taan- tala tuli vaid peotäiel segipaisatud inimestel... Ja ta ei ta oleks püüdnud veel eemale tõrjuda tema poole ulatunud käsi, lausus ta valjusti:

«Arge heitke meelt. Ma olen kindel, et meie omad tulevad peagi tagasi. Möödunud aastal sunniti sakslased

85

Moskva all taanduma. Kas siis Vertjatšis ei saada neist jagu?! Ma jään teiega »

Gorbatšev, kes seisis liikumatult ühel kohal ja näppis pahuralt oma valgeid vurre, naeratas äkki.

«Noh, mis te ulute, poisid?» pöördus ta soojalt oma hoolealuste poole. «Kes te olete? Te olete haavatud, ja praegu pole teil sõdimisega midagi pistmist. Tähendab, keegi ei puutu teid ja ei tohigi seda teha, kuna on olemas sellekohased rahvusvahelised reeglid. Meid ei võeta kaasa ainult äärmisel korral, siis, kui teisiti pole võimalik. Seltsimees velsker kõneleb õigust — meie asula võetakse tagasi. Näete, ta ei löönud kartma, vaid jääb meiega.»

Kirurg võttis jalutu sõduri nagu lapse kätele ja viis ta oma kohale. Hootimata oma seitsmekümnest eluaastast oli ta suur, kondine ja tugev. Ning seetõttu, et ta ei põgenenud, vaid hakkas koos Nikitaga kõiki paigale aseta-
tama ja korrastama, pärast seda aga istus ja süüta-
endale asjalikult mahorkapläru, mida ta varem endale
palatites kunagi ei lubanud, rahunesid inimesed otse
maid...

«See komissar seal Tšekanovite juures rääkis õigust,» mõtles Gorbatšev, kui hitlerlased olid tunginud haiglasse. «Need pole sõdurid, vaid kurat teab kes! Ma ei tahtnud haavatuid erutada. Rääkisin rumalusi. Ja lõpupeolest — millega siin aidata saab?»

«Visati granaatel» ütles Korobov.

Logunov hammustas huulde, pigistas automaadi kabi-
vaatas ja vaikis.

Ta nägi, kuidas tolmust ja suitsust rāpases videviku veeti mööda tänavat valges kitlis meest.

«Kas pole see Nikita?» mõtles Logunov kohe.

Mees hakkas vastu, teda peksti, kuid millegipärast tiriti teda vägivaldselt edasi. Automaaturid ja kuulipidurid kallasid haigla kuulirahuga üle, ent Logunov üknes nägi, kuidas kerkis tuleleeki, laskmist ta aga ei kuulnud — ta oli nagu kurdiks jäänud. Too, keda äärmiselt mõõda tänavat, oli täiesti lõtv, ta jalad lohisesid mööda maad ja kui nad leidsid endale tugipunkti, sirgus ta uuesti, ilmselt hammustas ta kedagi sõduritest. Peatub teda hakati uuesti peksma ja lohistati jälle edasi. Nüüd aga kõitis Logunovi tähelepanu hoopis midagi muud

Fašistid ümbritsesid haiglat tiheda kärarikka massiga

...malolijad askeldasid ümber maja, sulgesid aknaid, ... midagi kohale, ja Logunov mõistis, et nad kalla- ... maja üle süüteainega. Ilmselt olid nad joobnud. ... polnud üksnes purjus inimeste huligaanitsemine, ... komandöri kapriis. Siin oli tegemist kogu ... süsteemiga. Logunovile meenus füüreri käskkiri: ... kaks-kümme miljonit venelast... Aga mis oli ... Logun, kui hävitada haigeid ja abituud... Hävi- ... kui nad terveks saavad ja laiali jooksevad, ... kissitas silmi, kui ere leek haaras halli puuehi- ... avas need samas — meeshäälte ühtne laine kai- ... gla kohal — haavatud karjusid.

paiskus üks aken lahti nagu klapptool ja madrus
orgis ning kinniseotud peaga ilmus nähtavale. Ta
granaadi, mis lõhkes hallikasrohelises inimsum-

...kesk- ja lõunapoolsetes äärelõigetes, kus on
...tungi viivitamatult vahele as-
...Logunov automaadi ja haaras samal ajal
...korobovi õlast.

«Tuleb välja, Kujula, Vanja, meie ei saa siin aidata,» ütles ta ja hoides hoiatavalt, märgates, kuidas Mohhovi pelgupaiga ümber hakkasid liikuma paju varred. «Tuleb välja, Kujula, Kujula endale ette, mis sünnib praegu Rossoš-

Ja leitis pikali, peitis näo kätesse ja otsekui kivistus, kuuldes hukkuvate punaarmeelaste karjeid

27.

«Valt hakkas pimenema, kui nad asulast lahkusid. Tõusis tähistaevas, mis paistis lugematutest kuulidest ja lühikestena, undasid nähtamatud lennukid. Aeg-ajalt hakkasid stepp pommipahvatustest ja nähtamatul teel sõjaväed lakkamatult autod ning tankid. Kui jõuaksime omeli õigeks ajaks! Kui me ettevõtte korda läheks!» mõtles Logunov palavikuliselt, viskades ümber kord raketid ohkutusmise puhul põllule kõhuli murruks ja maisivarte vahele, mille kuivanud lehed kahisevad nagu plekitükid.

Automaatide ja rakettidega varustatud võitlejad liiku-
 tid nüüd kahe rühmas. Kaks läksid koos Mohhovi ja

Meljošaga asulast otse mööda teed Koltubani; Logunov, Korobov ja Horoško, nende polgukaaslased ja Tšekanovi väimees liikusid teelahkme poole.

«Sa oskad hästi saksa keelt,» ütles Logunov enne teeasumist endisele ülikooli õppejõule Horoškole. «Ma oskan keelt halvasti, ent võin oma vähese sõnatagavara juures anda ükskõik millise käskluse. Ma harjutasid seda spetsiaalselt, kui olin piiramisrõngas Harkovi all. Sinu pane selga ohvitserimunder, mina aga hakkan reguleerida. Teised on automaaturid.»

Tuli minna kord joostes, kord roomates... Kui palju on küll stepsid teid! Ka kogenud inimesel pole siin kerge orienteeruda. Logunovile meenus Doni-tagune kõrgendik. Jah, seal oli rasked, ent parem, võrratult parem sellest, mida tuleb praegu taluda Rossoška all sissepiiratud diviisil. «Kõige kohutavam maailmas on just see, kui ei saa aru, kus omad, kus võõrad! Ent see segaduses võiks veel kuidagi orienteeruda, võiks minna läbimurdelegi, kui ei tuleks juurde üha uusi ja uusi vaenlase üksusi... Aga Nikita, Nikita hukkus ju!» põletas teda üha ahastama panev mõte. «Arvatavasti põles ära, aga kui see oli tema, keda tiriti mööda tänavat, siis on veel hullem!»

Äkki tõusis öömustast rohupöösast lendu põldpüüde parv ja hirmuvärin läbis kohaletardunud Logunovi.

«Ah, teid!»

Ta kujutles endale selgesti halle linnukesi, mustade silmapärlite, väljasirutatud kaela ja peene, mustri- ja sulestikuga, kes hulkusid istandustes ja juurviljaaedade ringi ja olid lageda stepi elavaks iluks. Seal aga tõusid mahajäetud sudaanirohu põllult vurinal lendu trapid muinasjutulised valged kanad. Kui palju kordi oli Logunov jälginud nende lendu sinistes avarustes. Ent nüüd öösel, kohutas kõik.

Siin oligi suur teelahe. Uheks haruks oli Koltubani poole viiv lõpetamata teetrakt, vasakult viis Panšinosse sissesõidetud maantee, paremalt läksid teed Rossoškasse ja veel mitmele poole. Kuhu just, kes seda teab! Stepp on suur ja lai, katsu siin aru saada! Nüüd olid pealegi tankide roomikud ja Volga äärde aetavate kariloomade sõrad lõhkunud kõik Volga poole viivad teed. Teelahe nägi välja üheainsa tolmuse väljana. Kõikjal vedeles polnud, purustatud vankreid, lõhutud masinaid, laipu. Va-

ad tulid asulast ja suundusid Rossoškasse. Viis paari minutit vaatas pimedusest ja leidis reguleerimisposti — see oli teelahkmel. Tulid motoriseeritud üksused, kahurvägi, laukid. Hitleri jalavägi sõitis autodel. Bensini lõhn oli koos tolmuga punaarmeeleastele näkku.

Tulid ja sõitsid. Närune lootusetusetunne hakkas Logunovis maad võtma. «Parem oleks võinud tulistada neid, kes haigla põlema panid!...»

Logunov ütles iga sõna, mis öeldi seal, kus seisis reguleerimispost, roomasid autode poolt üheskeerutatud tolmust varjatud punaarmeeleaste üsna tee äärde ja surusid nad vastu maad. Nüüd sarnanesid nad tardunud laipadele. Kui mõni tank oleks teelt kõrvale pööranud, oleks ta juba sealsemas laiaks litsunud.

Värssti kuulis Horoško saksakeelset parooli.

«Korras!» sosistas ta end Logunovi poole sirutades. «Nüüd võime julgemini tegutseda. Parool on: «Öö ja vastus: «Führer teab»...»

Ümberringi süttisid öiste lahingute välgud ja maad ümbritseva taamal mürisev kanonaad ning raskesti liikuvad pomumasinad. Möödusid tankid, motoriseeritud üksused ja teel jäi võrdlemisi vaikseks. Asula poolt koskema jalle kära — võimalik, et lennukitelt heidetud pommi lõhkemine takistas jõe korrapärast ületamist. Mahelangevas tolmupilves astusid teele kaks musta sõjaväelast, reguleerija laternaga ja valveohvitser. Kasutades vahetult vaheaega, suitsetasid nad, varjates end keebiga. Logunov huppega oli Logunov koos nelja mehega teel. Ta kuulas noa, ent pimedusest ilmusid veel kaks meest automaatidega.

Logunovi süda tõmbus kokku — lähemad sekundid olid otsustavad kõik. Neli meest vaatasid tema poole ja ootasid signaali.

Läheduses kostis uuesti lennukilt visatud pommi lõhkemine. Lendur tühjendas oma laadungi nähtamatu orientiiri järgi.

«Tuld!» hüüdis Logunov, ootamata tavaliselt järgnevat teist plahvatust, ja vajutas samas ka ise automaadi käigustikule...

Üks hitlerlastest oli veel elus.

«Parool? Parool?» küsis Logunov, teda vastu maad lihtsustades ega lasknud tal tõusta.

kohe Meljoška, kes lamas kägarasse tõmbununa kuskil Koltubani tee ääres stepis. Kas poiss oli varustatud raketidega? Kas ta kannatab ja ootab niikaua, kuni antakse signaal? Kuidas tunnevad end kaks punaarmeelest, kes laksid tema ja Mohhoviga?

Hiigelsuured tankid liikusid kohmakalt ja kiiresti teelaikme suunas, lõhkudes oma aplate roomikutega teed. Tankide luugid olid avatud: ka öösiti tegi kuumus liiga.

Lennukid lähenesid. Logunov kuulatas, unustades postil seelva reguleerija kohustused. Ei, ta polnud eksinud: Koltubani poolt kostis võimas kahurimürin. Tähendab, hitlerlaste eelkolonnid sattusid meie valvetõkkele. Logunovi õlult oleks nagu langenud koorem, nii äkki tiivustas teda oma julguse tajumine ja ta oli rõõmus õnnetumise üle.

«Signaal!» hüüdis ta peaaegu rõõmsalt, hüppas kõrvale ja haaras kabuurist rakettpüstoli.

Kõlasid tumedad lasud, valged välgukerad tõusid sisinal õhku, pahvatasid heledalt laiali, tõusid tulesammas teks ja veeresid otsejoones alla.

Ja üksteise järel tõusis õhku veel ja veel rakette, mis valgustasid inertsil mõjul edasiliikuvaid kolonne, pea kaotanud ohvitseri ja sõdureid. Ja kaugel eespool tõusid õhku raketid, märgistades kolme punktiga teed, mida mööda liikusid fašistid, — see oli üleskutse pommitamiseks.

«Tubli, Meljoša!» ütles Logunov, vaadates läbi tolmu valgeid rakette.

Kokkulepitud kohale teest eemal kogunes kaheksa asemel neli... Uks neljast ellujäänust kukkus kogu aeg korises ja hingeldas. See oli Horoško.

«Võta mul kaela ümbert kinni, nii on sul kergem,» lausus kurbusest haaratud Logunov, kuid haavatu käed ripusid jõuetult.

«Ei, mul ei lähe kergemaks... Poisid, ma tunnen, et minu lõpp on käes. Jätke mind: mul on valu ja sel pole mõtet!...»

Ta asetati ettevaatlikult maapinnale. Ent ta ei leidnud rahu:

«Kergita mind, Mohhov! Ah-jaa, Mohhov on ju tapetud! See oled sina, Korobov! Kergita mind! Ma tahan vaadata...»

Ent vaadata Horoško enam ei suutnud.

«Mul tuleb külasse tagasi minna,» ütles Meljoša Logunovile mitte sugugi lapseliku kurbusega. «Ma väänasin oma jala välja. Ei saa hästi astuda. Ja Marja hakkab...»

Nüüd pole tal kedagi oodata! Samal ajal kaugel, Rossoška all, orgudest lõhestavast künkastel ja granaatidest lõhutud põldudel tõi endale teed piiramisrõngast välja Koltubani fašistide väed, kes täiendust ei saanud, püüdsid elgi rõngast koomale tõmmata, olid aga osava manööveril tagajärjel jõuetuks muutunud.

«Nüüd, Vanja, otsime teed omade juurde. Kuhu me läbime minema?» Logunov vaatas tähti. «Siin stepis ei ole küll ilial olnud. Ent selge on see, et tuleb hoiduda Rossoškast, on niisiis sakslased. Hoidume veel paremini. Võib-olla läheb korda.»

Ja Logunov kujutles äkki selgesti, et nad kohtavad punaarmeelesti ja leiavad haigla, kus on Varvaara ja Ivanjak. Ka kohtumine Ivan Ivanovitšiga oleks rõõmsustanud Logunovi.

28.

Asula kitsas tänav kulges piki järskude kallastega. Kahel pool tolmust teed seisis savionnid, uppudes tolmupunasse. Palklavedel istusid naised palja jalu, talil peas, nende tööst krobelised käed olid asetatud põlvele ja nad rääkisid vaikselt. See purpurne õhtu, kolka-õhtu kesed ja vaiksed kõnelused muldril meenutasid Ivanovitšile midagi lapsepõlvest tuttavat. Ja ähmasid mälestused ning mõte, et siin, stepiasula juures, võetakse rahva saatust, täitsid ta südame valu- ja ängistundega. On käimas hirmus sõda! Kas muudab ta maa mingiks mahajäänud kolkaks või läheb igaüks vastu suurele tulevikule?

Õnne sõda, aga ehapuna on taevaserval; ümberringi müüritud kanonaad, melspartide parv aga lendab põldudel ja lüüges on ahastus, aga selle kõrval elab rõõm — ta on siin... Sirge hoiakuga range naine, ent tema teisast pilgust hakkab hinges soe...

Varem läksin ma sel ajal alati puhkusele. Võtsin mone oma poegadest — tütar oli õrnukene — paar

püssi, onge ja telgi ning surdusin kas Volga või Sarpinski järve äärde,» rääkis Rešetov Ivan Ivanovitši kõrval sammudes - nad mõlemad ruttasid haiglasse. «Naine riidles minuga selleparast hirmsasti. Ükskord võtsin ta kaasa, kuid ta vaevas mu surnuks. Taeva nimel, see polnud lõbu.» Rešetov naeratas heasüdamlikult. «Mis puhkus see on, kui tuleb aina lõkke ääres õiendada, küll küpsetada, küll keeta. Sääsed söövad. Siis segasid teda sääsed! Aga nüüd on ka tema rindel. Ta on vali haiglas, arst-terapeut. Nüüd kirjutab ta: «Küll oleks kena istuda kahekesi koos lõkketule ääres! Öö. Vaikus. Tuul on soe. Külje all heinad, pea kohal selged tähed. Järves lööb sulpsu kala, kõrkjad sahisevad üsna pisut, tõuseb udu. Kui kaunis see on! Ja äkki kaigub õhus metspartide kisa — nii et üle keha hakkavad sipelgad jooksuma — ja üle kogu järve kajab nende jutt: krja, krja.»

«Ka mina käisin varem jahil,» lausis Ivan Ivanovitš, kes jälgis silmadega pardiparve, mis kihutas mängeldes erkroosas taeva laotuses. Rešetovi sõnad aratasid kirurgis ununenud jahimehekire.

Ja talle turgatas pähe veel teine mõte — nad möödusid onnist, kus elas Larissa. Kui saaks istuda temaga järve kaldal lõkke ääres, vaadata tema sädelevatesse silmadesse ja lausuda: «Kallis, varsti saab kaks aastat, kui ma olen üks. Ma ei ole end asjatult kulufanud, ma armastan jälle ja usun sind ja kuulun igavesti ainult sulle.»

Iga päevaga tõmbas Ivan Ivanovitši üha tugevamini Firsova poole. Näis, nagu oleks mõttetu lasta targalt tundel sellises raskes olukorras, lakkamatus hingelises ja füüsilises masenduses, aga ta tärkas ometi, ta kasvab vallutab sind ja teeb rahutuks. Ja doktor Aržanov muutus ka ise endale armsamaks ja elu muutus talle veel kallimaks.

«Kuid mul pole mingit lootust õnnele!» mõtles ta. «Larissa Petrovna! on mees ja loomulikult ta armastab oma meest. On sõda, päeval ja ööl närib südant mure: kas küll saab? Kas jõuame vastu panna? Aga mis teed sina?» Ivan Ivanovitš ei teadnud isegi, millal teda Firsova poole tõmbama hakkas. Võib-olla juhtus see esimesel pilgul võib-olla hiljem, ent nüüd näis talle, nagu oleks ta elanud viimasel ajal vaid ootusest kohata seda naist.

«Aga ta armastab ju teist. Tal on lapsed. Kuid nad ei

nad ju midagi. Ma leidsin tema. Ja see erutab ja rõõmustab mind. Et ma tema leidsin, see on kõige tähtsam!» Rešetovi vali hüüatus lõikas katki Ivan Ivanovitši paljude kolkendlikud mõtted. Rešetov rääkis juba muust, pahaselt käsi, nähtavasti oli ta oma jutust nii haaratud, et ei märganudki kolleegi hajameelsust. Ivan Ivanovitš, kes ei saanud aru, millest oli jutt, vaatas kaua Steppi, mis oli päeval ruske, näis talle nüüd rohkem merena. Nõgu näis lahena. Seal olid juurvilja- ja kaevukookude pikad kaelad kooldusid lakkamatult. Oli tunda sügise lähe, ainult punane pipar vere- ja nartsimud põõsastel. Vett läks vaja nüüd mu-olse hüttide taga asus välihaigla. Siit oli linna domineerit nelikümmend, mitte rohkem.

Kirurgidest sõitis mööda väliköök. Oli tunda suitsu ja lihaga keedetud kapsasupi lõhna. Tütarlaps, kes oli nii noormeheks kui ka kokaks, piitsutas pahaselt higist hoolust.

«Hei, sina, venivillem!» hüüdis ta sealjuures poisiliku tenoriga.

Ivan Ivanovitš vaatas uuesti ringi ja tänav näis talle hoopis teistsugusena. Kõikjal oli näha sõjaväelasi. Seal ja seal seisis lõhutud hütid, piki varbaeda ning õue- ja austasid pommivarjendite kaevikud. Ja jutt lävedel ja haavatutest, kirjadest, kaevikute kaevamisest. Ta rindelahedane küla.

«Iraatsita sünnipaika maha jätta, kuigi, tuleb tun- da, see pole just kaunis,» märkis Ivan Ivanovitš.

«Aga mille poolest teie Põhi on parem?» küsis Reše-

«Mille poolest Põhi parem on? Seal on mäed. Ja jõed, siin aga pole silmal millelgi peatuda!»

«Oodake, küll hakkab teid ka stepp köitma! Vaadake, siin on! Aga värvid. Kus te olete näinud sellist värve? Kui poleks sõda...»

«Ah, tõsi, siin on avar, selleparast on ka õhk kerge.»

Ivan Ivanovitš ootamatult, ent siiralt. «Seltsimees kapten ussiga, lubage teie poole pöörduda!» ütles teravaninaline noormees, vaadates arstide üldismärke, milleks on farmatseutide embleem — kari- ussiga; ta oli sõduripluusis, mis ilmselt kuulus kel-

lelegi teisele, ja mustades treeningpükstes, mis olid topitud viltutallatud saabastesse.

Julgemata tõsta kätt oma soni äärde, seisatas ta kirurgide ees, ajades püüdlikult ette oma kitsa rinna, ja kogu ta olek kõneles valmisolekust kas või kohe kõik sinna-paika jätta ja esimese käsu peale minema tormata. Ent ta pilk eksles rahutult Rešetovi kuivetanud näolt Aržanovi rangele näole. Ta ei suutnud otsustada, kumb neist on aukraadilt kõrgem, ja pöördus siis nende mõlema poole korraga.

«Vaata, kus atestatsioon!» hüüdis Rešetov. «Milles asi seisab, seltsimees?!»

«Ma tunnen haavatutele kogu südamest kaasa ja tahaksin teenida ärmees, aga halva nägemise pärast ei võeta mind rivisse,» purskas noormees ühe sõõmuga kohmetult.

«Kas sa näed halvasti?»

«Jah. Oeldakse, et ma peaksin prille kandma, aga ma olen ainult kaheksateistkümneme aastane.»

«Ja mis sellest?»

«Tüdrukud... hakkavad naerma. Aga ma ei kardagi ühtki tööd. Ma võin teha kõike: pesta haavatuid, paigutada neid ümber, süüa lusikaga ja äärmisel juhul ka pesu pesta. Ma olen perekonnas vanim laps ja kui palju tuli mul vähemaid poisse hoida — algul olid emal kõik poisid... Mu nimi on Leonid Motin.»

«Kus su perekond nüüd on?» küsis Ivan Ivanovitš. «Tundes kaasa lihtsameelsele, kohmakale noormehel.»

«Isa on rindel autojuhiks, aga ema evakueerus koos lastekoduga ja võttis ka õed-vennad kaasa. Ta on seal kokaks.»

«Kas võtame?» küsis Ivan Ivanovitš Rešetovi otsa vaadates.

«Võtame.»

«Ma võtan ta enda juurde operatsioonijärgsesse palatisse,» teatas Ivan Ivanovitš. «Lähme, Ljonja!»

Arstide näod muutusid murelikuks. Eespool, astudes servas, hakkasid paistma haigla muldonnid Ljonja jõudvaevu kirurgidega sammu pidada, lohistades saapaid, mis tundusid ülearu suurtena, võrreldes ta poisilikult ahta kehaga.

«Kas teil läheb?» küsis Ivan Ivanovitš, astudes operatsiooniruumis Firsova laua äärde.

«Kas on!» Larissa näitas sanitaridele, kuidas haiget taastada, jalgis, kas tal on hea, ja pöördus alles siis Firsova poole. «Silme ees virvendab,» ütles ta tõsiselt. «Kas te pidanud mulle järele saatma...»

«Kas millal te oleksite siis puhanud?» meenutas Larissa. «Vahetisel ajal oli ta kõhnunud ja tal olid kurnatud välis-

olema koht pole siin,» mõtles Ivan Ivanovitš. «Kas tal on jõukohane niisugune koormus?»

«Jah, jaal!» kõneles pilkav hää ta hingest. «Häletse, Muidugi, ta tuleks siit ära viia ja hiljem hoopis võtta. Peita sinu laia selja taha.»

Ivan Ivanovitš punastas ja samas, teadmata ise mis-
t, punastas ka Larissa.

«Operatsiooni,» lausus ta kiiresti, saades võitu kohmetusest. «Siia toodi võitleja. Ta ei olnud üldse muu meese sarnane. Veretombust vaatas vastu ainult

pea. Isegi ei uskunud, et saab kinni õmmelda. Kuid ta toime. Talle ütlesin: teise silma asemele paned pro-

«Kas näed välja nagu ennagi. Ta surus peopesad nii kokku, raputas neid ja lahutas siis käsi. «Täna-
tan kogud haiglat!» Tõsi, eks ole kena?»

Larissa. Elevus muutis ta näo imekspandavalt
«Jah,»

«Kas teda ei võtaks ma töölt ära,» mõtles Ivan Ivanovitš. «Kasusega, hoolimata sellest, et midagi valusalt lii-

«Kas ta rinnas, kui ta vaatles imetlevalt Larissat: mitte
«Kas ei kuulunud ta naiselik ja inimlik ilu! «Mis sa
«Kas parandas ta end uuesti pahaselt. «Ole tänulik
«Kas eest, mis on!»

«Kas kame töötama ühes vahetuses,» tegi ta ootama-
tult ettepaneku, nähes, et Larissa valmistub juba operat-

«Kas vastu.»

«Miks?» küsis Larissa ja ta kulmud tõmbusid kortsu,
«Kas sa meenus talle kirurgi hulga meisterlikkus. Te-

«Kas on nii mõndagi õppida... Ja ta lausus: «Hea küll,
olen nõus.»

Ent Ivan Ivanovitš viivitas veel äraminekuga, jälgides Larissa osavaid liigutusi.

«Aga kuidas on teie perekonnaga? Kas nad evakueerusid?»

Kirurgi süstla järele väljasirutatud käsi varises pisut.

«Jah, muidugi. Nüüd peaks ema olema lastega juba Pensas. Seal elab mu isa vend,» seletas Larissa temale mitteomase avameelsusega.

«Tead, Larissa, mulle naib, et üks meie kolleegidest ilmutab huvi mitte ainult kirurgia vastu,» ütles talle neuropatoloog Sofja Veniaminovna Šefer, kui nad asulasse puhkama läksid. See tüsedavõitu, valju häälega naine, liikuva tõmmu näoga, mida ilustasid mustad sünnimärgid, paistis silma oma erilise lihtsusega ja rohmaka käitumisega.

«Keda te sellega mõtlete?» küsis Larissa kohmetudes.

«Lugupeetud doktor Aržanovitš.»

«Ei usu. Miks te nii mõtlete?» vastas Larissa sunnilt. Ta teadis, miks Sofja Veniaminovnal võisid tekkida teaduslised mõtted, ent oma hinges tahtis ta saada kinnitust sellele, mida ta ka ise aitas.

«Ma panin tähele, kuidas ta sind vaatab. Kurat võtaks! Lõppude lõpuks tahame me ju kõik elus õnne leida!» selgitas oma energilist hüüatust Sofja Šefer. «Larissa, kullake, ära mõista mind valesti. Ent mille muu kui mitte õnne eest me kõik siin võitleme! Mul oli armastatud inimene. Ta jäi pommitamise ajal teadmatult kadunuks. Ja mis teateid tast saabki olla? Selge, et sai surma. Vend langes Leningradi all. Tütreke suri blokaadi ajal nälga. Kui mind sealt välja toodi, olin nagu surma vari. Seda kõike tuli üle elada! Milleks ma praegu elan? Sõja ajal kvalifitseerusin ümber neuropatoloogist kirurgiks. Aitan teisi, julgustan neid, teen neile nalja, aga siin,» Sofja näitas rinnale, «ei ela mitte surma, vaid lootust. Pole tõsi! Ma saan jälle õnnelikuks! Minus tärkub uuesti armastus ja mul on jälle lähedased inimesed. Võib-olla kas ma pole seda väärt?» Ta isegi seisatas, pani käed kergelt puusa ja ta suurte mustade silmadega nägu väljendas sellist vankumatut kindlust, et Larissa tahtmatult naeratas.

«Just nii!» hüüatas Sofja, võttes Larissa naeratust kohe heakskiitu ja tunnustust tema õigusele õnneks.

...kohale aga laskus juba õhtu. Soe lõunamaine ilm mõrkja lõhnaga ja tähtedega, mis helkisid ma-... kahvatusinises taevas. Taevaservalt kostis nagu... On sõda, ja selle mõtte jalgas muutub süda

...siski ei suuda ma enam elada temast mõtlemata!» Larissa enesele, istus väsinult suvekõõgi lävele, kus... koos Sofjaga, ja kujutles Aržanovi heasüdam-... andlikku ilmet. «Ma lihtsalt ei kujuta ette, mis

...võttis saapad jalast, liigutas väikesi, vabastatud... ja tõmbas ka sokad ära. Püsti tõusmata tiris... ümberliuusi üle pea ja viskas selle kõikule, mis seisis... ukse vastas. Alati korralik Larissa muutus äkki... Vastu tahtmist võttis ta nõelad juustest, palmit-... i kõvemaks ja jäi mõtles vaatama Sofjat, kes... energiliselt hamaras puhtas õies.

«Lähem sinna, lauda taha suplema!» lausus Sofja Larissast möödudes. «Valasin hommikul vett... nüüd on see soojenenud.»

Larissa naeratas sõbralikult vastuseks ja hakkas tasa-... muma mööda siledat teed oma hütist kuni vär-... ja tagasi. Soe tuuleke paitas meeldivalt paljast... ja käsi, puudutas sportsärgi väljalõikest väljaula-... olgu ja selga, ka jalad, mis olid peaaegu põlvini... said oma osa. Just nagu lapsepõlves, kui ta koos... andilastega jooksis Volga äärde... Ja äkki kriik-... varav ja õuele ilmus pikakasvuline mees sõduri-... mutas ja sinelis. Sellest, kuidas süda äkki võpatas, tea-... Larissa, et see oli Aržanov. Ta oleks tahtnud ringi... pögeneda, saapad jalga tõmmata ja sõduripuu-... panna, ent mõtles samas ümber. Ta on ju küllal-... rudes, teised ei häbene niimoodi isegi tänaval

Ivan Ivanovitš tuli ja vaatas ega suutnud silmi... lussalt ära pöörata, kui too seisis algavas videvikus,... käed kõrval, ja toetus kindlalt oma paljastele jal-... olles valmis teda nii embama kui ka tagasi tõr-... lume puna hõogus naise veidi ülespoole vaatavas... ning valgus seal laiali. Nagu rõõmu tundes valen-... nõtkes kael, väljaulatuvate peenikeste rangluudega... ja ümarad õlad, mis muidu olid alati kaetud

sõduripluusiga. Veel ilal polnud Ivan Ivanovitš näinud Larissat niisugusena. Ja ta oleks nagu haaranud nähtut südamega, pilguga, mäluga, kogu inimese olemusega, kes oli puhas, ent kirklik oma tunnetes, mis olid seni allasurutud, ent purskusid nüüd lõppeks esile ja vallutasid ta täielikult.

Hetke jooksul vaikisid mõlemad, teadmata, millest rääkida.

«Aga kes on praegu valves?» küsis Larissa, et katkestada talumatut vaikust.

«Zlobin ja Grigori Gerassimovitš... ja Smolnikov on valves.»

«Ahaa, tähendab, meie läheme hommikul?»

«Jah, meie läheme hommikul kell kaheksa.»

«Ja Sofja Veniaminovna samuti?»

«Jah, Sofja Veniaminovna samuti,» kordas Ivan Ivanovitš, hirmuga tundes, et Larissa jälle kaugeneb temast. Juba läkski, peitis end, eraldus tavalise külma enesevalitsemise taha.

«Ta on tubli, see Sofja Šefer,» ütles Larissa juba tavalise häälega. Ja lisas valjemalt: «Niisiis, kell kaheksa? Täna, et te ütlesite. Head ööd!»

Ja ilma et ta oleks andnud kätt, pöördus ta ringi ning läks vaikselt valendavasse onni, kuumad põsed pooritud vastu tuult.

30.

«Teate, mis ma teile eile öelda tahtsin? Ma tahtsin öelda, et te olete muile väga vajalik. Mul on raske teid eemal olla isegi mõned tunnid.» Ivan Ivanovitš vaikus ja vaatas peaaegu hirmunult Larissa langetatud näkku.

Ou vaheaeg — aeg, mis oli ette nähtud lõanaks. Nao väljasid operatsiooniruumist, käis selle asemel, et sõita lasse minna, aeglustus nende samm poole maa peal toimusele teel, mis kõrval mustasid pommivarjendite kinniseid. Ei aeg ega koht olnud sobivad selleks, mida rääkis doktor Arzanov. Ent Larissa Firsova ei märganud seda praegu. Kuidas ta ootas ja kuidas ta kartis neid sõnu!

Nüüd seisis ta pooleldi ära pöördununa, silmad masinaga nagu kardaks ta, et Arzanov loeb neist, mis toimub tema südames.

Ahielus naine, kes palavalt armastab oma meest, oleks kogu meenutanud teda, nagu kilbiga katnud end ta duuga. Ent kui tolle kuju oli tuhmunud, milliseid sõnu ta siis vastuseks ülestunnistusele, mis teda erutab? «Mul on naine...» väitis Larissa teisele otsa vaatades.

«Mul pole naist!» lausus Ivan Ivanovitš kiiresti, esmasel silmelöögiselt end lahti oeldes oma minevikust.

«Mul on perekond,» jätkas Larissa, kes ikka veel ei vandanud Ivan Ivanovitšile otsa «Ma pole ju vaba.»

«Ma ei saa öelda, et mind rõõmustaksid suhted «lihtsamasama»,» lausus Ivan Ivanovitš, nagu poleks ta kuulnudki Larissa sõnu, vaid vastaks iseenda mõtetele. «Ma pole ilal tundeid jaganud. Ja praegu ei tea ma, mida teha ja kuidas edasi elada.»

«Võttis Larissal kätt kinni ja vaatas talle silma. «Ma pole te pole pahane, Larissa Petrovna?... Üelge midagi! Ainult head. Ärge mind lõplikult maha jätta.»

Larissa puhkes äkki naerma.

«Kas keegi on teid juba löönud... nii suurt meest?»

Ivan Ivanovitš ei jõudnud vastata. Pehme peopesa löis ta käele ja pigistas seda tugevasti.

«Ma ei taha silmakirjatseda ja ei paku teile ainult suust,» ütles Larissa, vaadates avameelselt ja tõsiselt Ivan Ivanovitšile otsa. «Ma ei saa olla avameelne ja loik, mis ma praegu teile ütlesin, poleks tõsi...»

«Aga mis on siis tõsi?» küsis Ivan Ivanovitš vaevu muudavalt.

Larissa vaikus. Tuul sasis ta tihedaid juuksekäharaid, mis ulatusid pilotka alt välja, keerutas hallikaid koirohuhulmaid teel. Päike kõrvetas täiesti suviselt ja helesinise kangaslused voogasid taamal pruuni lagendiku kohal, kust kandus tulekahjude kibedat hõngu ja suitsu. Kõik, mil nad vaikisid, oli kuulda kõikjalt plahvatustekumedit kaja.

«Aga mis on siis tõsi?» küsis Ivan Ivanovitš nõudvalt, vaadates Larissale otsa, ja nägi teda taas sellisena, nagu ta eile õues, hämaruses valendava stepimajakese ees.

Larissa tahtis olla pahur, ent tagasihoidmatu leegitsev armastus hakkas vastu tahtmist mänglema, ta näol. Silmad pildusid sädemeid, valged hambad välkusid pimes-

tavalts. Kõik see, millest hing oli tulvil, tungis iseenesest esile.

«Tõsi on see, et me oleme koos,» lipsas Larissal üle huulte. «Kas sellest pole praegu küllalt?»

31.

«Gaasigangreen,» otsustas Ivan Ivanovitš, kui ta oli üle vaadanud leitnanti Bereškovi, kes oli haavata saanud piiramisrõngas ja viibinud kaks päeva lahingus, kuni jõudis oma üksuse rindejoonele välja viia.

Väheldane haav reie alumises kolmandikus. See oli umbne killuhaav.

Ivan Ivanovitš kompas uuesti leitnandi tursunud jalga. Haige oigas tumedalt. Ta oigas pigem rahutuse kui valu pärast — protsess oli läinud juba kaugele. Ent kõik temas oli äärmuseni pingul ja ta reageeris teraselt ja aplalt kirurgi igale liigutusele. Pilt oli selge: surnud välimusega ja värvinguga lihas tungis kimbuna välja haavast... Ja turse ning kerge krigisemine pingulioleva naha all, mis oli kaetud pronksivärviliste laikudega. Muide, need laikud võivad olla ka mitmevärvilised.

Ivan Ivanovitš vaatas hallikaskahvatusse noorde, teravnenud näojoontega ja aukuvajunud silmadega näkku. Kodus, Siberis, ootab teda arvatavasti ema... Võib-olla ka naine lapsega...

«Kas krepitatsioon?» küsis juurde astunud Rešetov tasasel häälel.

«Kindlasti,» vastas Ivan Ivanovitš, vajutades sõrme otstega nahka haava ümber. «Kas tunnete? Ilmne nekroos.»

Haige vaatas hirmunult kirurgidele otsa. Siin, haiglas, oli vapper ohvitser muutunud tavaliseks haigeks ja närvitses väga, muretsedes vaid selle pärast, kas ta jalg jääb alles. «Krepitatsioon? Tont teab, mida see tähendab, ent mõlema arsti näo järgi otsustades ilmselt halba.»

«Kas te tunnete, kuidas nahk krudiseb, kui ma vajutan,» pöördus haavatu poole Ivan Ivanovitš, nagu oleks ta lügenud teise mõtteid. «Kuulake — just nagu kapsa leht... See ongi nekroos.»

«Aga miks?...»

Ivan Ivanovitš kõhkles hetke. Noor inimene vaatas... ja hirmu ja lootusega, oodates otsust oma saaduse üle. Ent tõde varjata polnud võimalik.

«Kudede kärbumisest ja lagunemisest tekkinud mullid.»

Ivan Ivanovitš nihutas end leitnandi poole ja, vaadates otse silmi, mis olid nüüd tulvil kurbust, ütles: «Kallid, teie elu päästmiseks tuleb ohverdada teie jalg.»

Ohvitseri kahvatu nägu muutus täiesti valjakarvaliseks.

«Kas tõesti teisiti ei saa? Kas tõesti «seda» ei saa peatada?»

Ivan Ivanovitš võttis kinni ta palavast ja niiskest käest, mis oli alles hiljuti nii tugev, nüüd aga värises...

«Kuidas saab siin aidata? Meie, arstid, oleme alles võimatu! Insenerid vallutasid õhu ja auru, vallutasid tule ja vee, meid aga ajab ummikusse mingi mikroob, täiesti uudne, palja silmaga nähtamatu olevus. Näiteks gaasigangreen — kõik, mis ta oma võimusesse saab, kuulub temale!»

«Kas tõesti pole seda võimalik peatada?» kordas Ivan Ivanovitš, katkestades Ivan Ivanovitši piinavad mõtted.

«Kas me siis ei takistaks, kui me suudaksime?» kirurgi väsinud häälest kostis nii palju inimlikku kaastunnet, et haavatu vidutas silmi ja hammustas huulde.

Lahingukomandöri uhkus ületas meeleheite. Akki peatada ta pilk teisel kirurgil.

«H, teist väljapääsu pole,» kinnitas Rešetov ohates. Amputeerida tuleb reieluu ülemises kolmandikus, peagi kubeme voldi juures.»

Õeldu kõlas nagu surmaotsus. Bereškovi tõmbus süda ahnalt kokku. Ta kattus uuesti higiga ja teda raputas hirmuvarin... Amputeerimine! Või lihtsalt õeldes — rabelenud piiramisest, pääsenud vangistuse häbist, taast, jõudis ta siia selleks, et muutuda sandiks. Ja Bereškovi südant täitis niisugune oodas, et ta mõtles:

«Oleks parem min mind tükkideks rebinud. Lahingus poleks ma nagunii midagi tundnud! Aga kuhu ma lähen nü noorelt ilma jalata?»

Talle meenus, kuidas ta pärast seitsme klassi lõpetamist hakkas maal kooperatiivkaupluse juhatajaks. Ta oli müüja, arvepidaja kui ka transporditööline. Põrandaid

pesi ta lesk ema, kes elas koos temaga tibatillukeses korteris poe kõrval. Kui oli tarvis midagi laost tuua, tõi ta üksipäini riidekanga, veeretasku välja kalatünni või haaras soolakoti otsest kinni ja tassis selle peaaegu sirge seljaga poodi, tundes rõõmu ostjate imetlevatest hüüatustest. Tütarlapsed olid tema pärast arust ära. Ja ka temale meeldis üks kangesti. Ent too oli veel päris pikkake ning ka ta ise oli tüdrukust vaevu neli aastat vanem ja viivitas kosimisega. Veel meenus talle, kuidas rajooni kaubandusosakonna juhataja tuli revideerima... Sellel ja eelmisel päeval oli Berežkov müünud väga rasvaseid heeringaid, mida osteti õhinal. Poe põrand oli soolveljalt täis tilgutatud. Berežkov kutsus ema korda looma ja hakkas ise noaga põrandat kraapima. Mustad laastud aina lendasid ta käte alt. Ema pühkis need luuaga ära ja pesi valged kohad veega üle.

Ning samal ajal tulid ülemused ja ta jäi kohmetult nende ette seisma, laades kummisaabastesse topitud kottpükstes, punetava näoga, nuga määrdunud käes.

«Pole vigal! Füüsiline töö on tervisele kasulik!» rahustasid nad ja arvatavasti ka kadestasid teda tollal ta nooruse, jõu ja südamepuhtuse pärast.

Kolme aasta sees oli tal kooperatiivis vaid üks kord puudujääk, siis, kui lattu pugunud kassõgis ja rikkunud ära umbes naela võid.

Ta sai preemia. Abiellus. Sõitis kaubandustöölise kassusele — ja äkki tuli sõda. Milleks see? Kellele seda vaia oli? Berežkov unistas sõidust põhja, Tšukotkasse, Ohhota mere kaldale. Ta oleks seal seadnud sisse eeskujuliku ja ilusa kaupluse. Ja sõda sulle nüüd — jalg lõigatakse ära! Kodu on poeg kasvamas. Saab varsti kahe aastase. Kirjutatakse, et olevat suur võrukael. Aga milliseks kujuneb nüüd noore naise elu? Kuidas edaspidi töötada?

Ta nägi nagu välgsähvatuses korraga kogu oma minevikku.

«Mis me siis teeme, kallid?» küsis kirurg kurvalt, et ilmselt mitte oodates vastuseisu.

«Teie teate paremini,» vastas haavatu katkendlikult hingates. «Kui mulle on määratud... elusalt kõhneda... Mis siin veel raakida...»

Kui noormees oli juba narkoosiga uimastatud ja o...

...olles märga vatti kohendades maski, nägi Ivan Ivanov haavatu silmanurgas pisaraid, mis pikkamisi... alla veeresid.

«Aga kui te oleksite teinud laia pilutuslõike?» küsis kirurg Zlobin, kes tuli siis, kui haavatu oli juba viidad pärast operatsiooni raviosakonna blindaaži.

...oma perekonnanime kiuste, oli Zlobin väga... nimene, kelle rahulikkus ja jõud olid peaaegu... rdsed. Näis, nagu poleks midagi maailmas saanud... lasakaalust välja viia. Üksuses räägiti, kuidas üks... selle blindaaži kõrvale, kus ta haavatuid sidus, lan... lahesaja viiekümne kilogrammine pomm.

«Läskte end! See on aegsütikuga pomm!» hüüdis sanitar metsiku häälega, märgates otse katuse muldkeha juures lennukipommi stabilisaatorit, ja tormas samas minema.

«Mis te karjute?» ütles Zlobin, pannes sideme ja kollediumipudeli käest. «Kui ta ei lõhkenud, siis ei lõh... aga kui on aegsütikuga, siis tuleb ta ära toimetada.»

Ta väljus ja hüüdis rahuliku, ent käskiva häälega sanitarile tagasi. Kahekesi kaebasid nad pommi välja, kandsid selle juurderutanud sapööride abiga kõrvale ja tulid tagasi muldonni, kus asus umbes nelikümmend raskelt haavatut. Vaevalt said nad üle läve astuda, kui kostis pommiplahvatus...

«See pole hea, vennas!» ütles siis Zlobin sanitarile. «Aitamise asemel tekitab paanikat.»

«Ma pole sapöör! Ja see oleks võinud olla ka tonnine pomm.»

«Seda enam! Siis oleks tulnud haavatud välja kanda.» Zlobin oli kolmekümnendates aastates. Stalingradi... tuli ta Moskvast. See pikakasvuline, laiaõlgne ja... rinnaga mees ei paistnud silma mitte üksnes oma... akaaluka iseloomuga, vaid ka raudse tervisega.

See inimene on tehtud vähemalt sajaviiekümneks aastat... räägiti tõsiselt tema kohta.

Zlobin polnud näinud leitnanti, kelle jalg amputeeriti. «Kas tõesti poleks saanud midagi teha?»

«Hilja. Te kujutage endale ette...»

Ja Ivan Ivanovitš, kes oli veel raske operatsiooni mõju all, hakkas talle jutustama.

«Aga ma siiski oleksin jätnud pikema kõndi,» ütles Zlobin kangekaelselt, arvestamata seltsimehe meeleolu.

«See oleks olnud võimatu, Leonid Aleksejevitš! Nekroos oli isegi juba siin,» näitas Ivan Ivanovitš kohta oma jalal pealpool põlve.

«Mul on ette tulnud taolisi juhtumeid,» jätkas Zlobin. «Ma võtsin tarvitusele amputeerimishaava ravimise lah-tise, sidemeta meetodi koos pideva nahatükkide ja lihaste pingutamise-ga.»

«Aga palati-infektsioon?» küsis Ivan Ivanovitš oota-matu huviga uue, kirurgias seni veel tundmatu meetodi vastu.

«Pole ohtlik. Vastupidi — õhu juurdepääs ja vaba eri-tuste vool haavast tapab gangreeni.»

«Aga kui kaua tuleb haavatut haiglas hoida?»

«Väga kaua. Siin, taganemise olukorras, on see mul-dugi raske...»

«Näete nüüd!» lausus Ivan Ivanovitš end nõrgalt õlgustades.

«Me oleksime võinud sideme alla asetada niidi pingule-tõmbamise jaoks ja transportlennukil haavatu kiiresti saata Saraatovi. Saraatovi haiglas on kirurg Sorokin. Selle meetodi suhtes me oleme temaga ühel arvamisel.»

«Ah, kurat võtaks!» ütles kurvaks muutunud Ivan Iva-novitš. «Kui ma oleksin seda varem teadnud.»

Jällegi mõtles ta oma võimetusest:

«Aralõikamine läheb kiiresti, aga katsu külge õmmelda... Miks algas gangreen? Haav oli ju tühi-ni! Kui raskeid haavu tuleb ette — ja ei juhtu midagi, läheb mööda! Isegi anaeroobsete bakterite olemasolu korral haavas ei haigestu mitte kõik gangreeni! Tähendab, organismis on mingi vastutoime, mis ei lase tekkida infektsiooni. Niisiis, kui organism ei saa ise jagu, tuleb temasse sisse viia pataljone, mis ründavad baktereid, ja luua seal vajalik vastutoime. Ulesanne seisab selles, et gangreeni puhul ilma amputeerimata toime tulla. Aga seniajani seisab amputatsioon veel esikohal.»

Larissa pooleldi maskiga kaetud nägu vilksatas ühe laua kohal operatsiooniruumi sügavuses ja Ivan Ivano-

... ääda sooienes. Ta hingas vabamalt, tahtis käsi minna, ent uuesti nagu magneediga tõmbas Fir-ta pilgud enda poole. Naine oli aga juba ära pööra-nud suvenemud tõesse.

Ivan Ivanovitš tegi veel mõned operatsioonid. Ta töö-tas kõrgendatud meeleolus. Kuid jälle heisesid ta kõr-vu Larissa eelmisel päeval öeldud sõnad: «Tõsi on see, et me oleme koos!» Jah, see oli imekaunis tõde! Kuigi luu-ne ei tekkinud õigel ajal,» mõtles ta. «Kuigi ka õnne pole. Ent mulle on meie kohtumine nii kallis, et ma olen kõigeks valmis, kui vaid sina ei kõhkleks.»

Üks päeval tuli operatsiooniruumi Rešetov, seisa-Ivan Ivanovitši laua juures, vaatles, aitas operat-siooni lõpetada ja lausus siis vaikelt:

«Nah, et meie asjad Donil on halvad.»

Ivan Ivanovitš vaatas talle teravalt otsa.

«Aga mis siis on?»

«Kõneldakse läbimurde võimalusest. Meie omad on minud viimasele piirile.»

Ivan Ivanovitš ei suutnud mõtteid koguda — teda tõmbas nende juurde tulnud Larissa nägu. Naine oli talle enesest väljas. Ta polnud karmilt sünge ega lühike, vaid segaduses ja rõhutatud ning ta suunurkades peidus midagi haledat. Näis, nagu võiks ta iga hetk nutta puhkeda.

«Mis teiega on, Larissa Petrovna?» küsisid Ivan Iva-novitš ja Rešetov nagu ühest suust.

«Mina... Mulle toodi praegu kiri. Mu perekond pole Stalingradist evakueerunud. Ema on haigestunud.»

«Äratke viivitamatult sinna!» lausus Rešetov kähku.

«Võtan teile viieks päevaks puhkuse. Sõitke esimese klassi autoga, mina aga vormistan siin kõik muu.»

«Tahan.» Larissa pöördus ukse poole.

«Larissa Petrovna!» Ivan Ivanovitš sõöstis talle järele. «Olge, kas ma saan teid millegagi aidata?»

«See tuleb teha mul endal. Nagemist... kallis Ivan Ivanovitš. Ärge saatke mind, Teil pole aega, ja ka mina ei taha hirmsasti. Kui te vaid teaksite, kui raske mul on...»

«Kui rahutu ma olen!»

Väga kiirelt oli Larissa läinud, kui doktor hakkas igatsust tundma — kas jookse või järele! Suure vaevaga sundis ta end tööle; haavatud, üks raskemalt kui teine, järgne-

sid üksteisele ja peagi võitis kirurg temas inimese. Ent rõõmusäde oli kustunud. Larissa tänased sõnad tõrjusid välja kõik muu: «Ma kiirustan hirmsasti! Kui te vaid teaksite, kui raske mul on ja kui rahutu ma olen!»

Larissat ei olnud enam siin ja see oli uus, juhm tõde Ivan Ivanovitš ei läinud lõunale, ta ei tahtnud süüa, ent umbes kel. viis päeval sündis rahutus teda operatsiooniruumist väljuma, et kas või eemaltki vaadata kohta, kus nad eile olid Larissaga seisnud. Tal on halb! Kas ta tõesti mõtleb ümber, kahetseb oma sõnu? Malestus kõnelusest, sellest, kuidas nad olid koos kõndinud, tegi ta meele jälle rõõmsaks. Oli hetk täis imeväärset vaikust. Päike paistis ja koirohulõhn — stepi soe hingus puhus vastu nagu.

Nüüd valitses Ivan Ivanovitši hinges Larissa. Ta mõtles temast ja nägi teda enda ees nagu ilmsi. Seal ta tulebki, räägib, naeratab. Ainult temale naeratab ta nii viisi...

Kirurg ohkas, tähtis juba minna operatsiooniruumi tagasi, ent samal ajal kostis ta selja taga erakordselt tugev plahvatus. Janist vaevatud stepp oigas nagu oleks ta tükkideks kistud ja nähtamatust sügavusest paiskus õhku lõputu, üha kasvav mürin.

«Mis see on? See on ju Stalingradis! Kas tõesti seal pommitatakse! Aga Larissa? Aga tema pere?» Ja doktorile näis, nagu vappuks maa ta jalge all.

Ja maapind vappus tõepoolest.

«Haavatud!» See mõte sundis Ivan Ivanovitši paigast liikuma. Ta läks operatsiooniruumi poole, ent aeglustas sammu. Asula poolt tuli kiirel sammul väga kahvatu ja väga rahulik Zlobin.

«Noh, seltsimees sõjaväearst, võtke end kokku!» hüüdis ta juba kaugelt. «Kaks ränka uudist korraga — Doni kaitse on läbi murtud ja fašistide tankid tungisid traktoritahasesse. Aga praegu algas õhurünnak Stalingradile. Kuhu ma lähen? Tööle. Kurat neid võtku, ei lohi ometi nüüd sattuda paanikasse!»

Doni kaitse on läbi murtud! ... Ja kaks kallist naist tõusid doktor Aržanovi silme ette: Denis Antonovitš Hlizinjak, keca oli arvatud kaardiväe sanitaarüksuse koosseisu, ja Varvaara Gromova...

Vaikselt augustiöö! hingab uinuv kaldavesi vaevukuul-
... Raske on aru saada, kus on taevast, kus maa —
... sätendavad, siravad tähed. Vaevutajutav tuul
kannib mängeldes mööda tähisavarusi ja tahtmatult
pulsutab rinda sügav ohe.

Varvaara viskas seljast sõduripluusi, võttis saapad
... ja astus mööda jahedat liiva allapoole. Vesi näis
... nagu äsjalüpsitud piim. Ta keeratas palmikud
... ümber pea ja hakkas pesema, pritsides endale
... külmutatuga vett vastu nägu.

«Kui laheks suplema!» vilksatas ahvatlev mõte.

Varvaara oskas juba tõepoolest ujuda, ent libistuda
... musta voogavasse sügavusse ja veel uksinda, seda
... ta julgenud miski hinna eest. Ta astus vastu taht-
... tagasi, kujutledes, kuidas vool haaraks teda kaasa
... kannaks kärestiku poole ja kuidas ta tormaks kal-
dale, neelates vett ning vingudes hirmust nagu paadist
väljavisatud kutsikas.

Tütarlaps oli juba harjunud pimedusega ja riidetudes
... ta sinna, kus mustendas parem kallas ning laius
... Seal polnud näha ei sädet ega tulukest. Taamal,
... aga olid käimas lahingud. Seal töötas välihaiglas
... Ivanovitš... Terav hirmuhoog haaras jälle Varvaa-
... Püüdsid tulevad üha lähemale. Ta oleks tahtnud
... haavatuid lahinguväljalt ära kanda, hävitada
... venlast nii, nagu oli kirjutatud üleveokohtadesse kleebi-
tud plakatitel. Meenutades, kuidas ta oli taigas tapnud
... lüveseid ja isegi karu, kes tuli jurta juurde, võttis ta
... mutomaadi, pani palavusest õhetava põse vastu laadi ja
... lühikivimusta silma pilutades sihtis hašartselt tühja sini-

... taevasse. Päeval ja ööl saatis Varja haigeid parga-
... laia veevälja, andis neile juua, kaitses päikese
... neid, kes teadvuse kaotasid või kellel nõrgenes
... meelegevus. Ta võitles kuidas suutis, ent janunes
... tseda rohkem, energilisemalt. Hiljuti oli ta üle ela-
... kullaltki suuri katsumusi... Pargasele sattusid haa-
... tud eseslased. Punaarmeeelased tõrjusid kaitse eemale
... umbritsesid hitlerlasi, et neid Volgasse heita, kui par-
... jouab keset jõge. Nad kippusid fašistidele karkudega
... allale. Tütarlaps varjas hitlerlasi hoopide eest. Ta nut-

tis, kui ta võitlejatele hüüdis: «Te näete, et mul endalgi on vastik nende juurde minna. Ent nad on samuti haavatud ja ma ei lase neid lüüa!» Ja punaarmeeelased rahunesid ning tõmbusid eemale.

Pärast seda õhurünnakut, mille järel ta kohtus Ivan Ivanovitšiga, pommitati veel kaks-kolm korda. Ent kõik olid kindlad, et linna ei anta ära. Lõputu põgenikevool liikus nii päeval kui ööl läbi üleveokoha, ent stalingradlased pidasid visalt vastu. Tõsi, haavatute hulk aina kasvas. Teisel pool Doni olid käimas ägedad lahingud. Ent ka see kinnitas veendumust, et armee seisab kindlalt kaitsel, ei tagane, ei lase kedagi läbi.

«Jah, meie ei lähe siit kuskile!» mõtles Varja oma auriku «Gasitel» poole suundudes, millele ta pärast «Pääsukese» riyist välja langemist oli üle läinud. Nüüd oli isegi kiirpargas «Gasitel» vigastatud ja komandör Trofim Petrovitš Tšistjakov, Nataša isa, teostas selle kiiret remonti.

«Sul käidi juba järel, tütrekel» ütles ta Varvaarale, ronides mehaaniku järel masinaruumist välja.

Ta pühkis räbalatega käsi ja temast õhkus Varvaarale kas masuudi või tehnilise õli lõhna.

Ta hallid vurrud, pisut pikk nina, tema mütsinoka all kord heatahtlikult, kord pahaselt helkivad mustad silmad, tema komme rääkida läbi «telefonil», kui ta seisis «sillal» (mis sama vahe sarnanes sillaga nagu telefongi sarnanes tõelise telefoniga), olid nüüd armsad Varvaarale nii nagu omal ajal meeldis talle kõik Jelena Denissovna ja Denis Antonovitš Hižnjaki juures. Terve elu kestel polnud tütarlapsel olnud perekonda ja ta kiindus kogu oma südamega töökaaslastesse.

Tšistjakoviga oli Varvaara sõbraks saanud, kui ta tagasisõitudel linna kasutas «Gasitelit», mitte aga parast, mis oli täis terveid võitlejaid ja sõjavarustust. «Gasitelil» leidis Varvaara alati endale tegevust. Ta kontrollis auriku apteeki, õpetas madrustele, kuidas esmaabi andes sidet teha ja lahaseid panna, kuidas kasutada individuaalpakendit, või võttis kätte kaltsu ja aitas korrapidajal kubrikus korda luua.

Omakorda püüdsid madrused ja kapten Tšistjakov talle teeneid osutada.

«Võta üks päästerõngas kaasa,» soovitas Tšistjakov kord Varvaarale.

«Aga milleks mul seda vaja on?» küsis Varvaara.

Tšistjakov pahandas koguni.

«Mis sa hoopled!» torises ta, näppides hallikaid vurre oma põhjamine misega ei näita sa kellelegi midagi.»

«Ma ei tahagi midagi näidata,» ütles Varvaara rahulolevalt. «Kuid ma ei hakka ometi selle rõngaga mööda parki minema. Ja... nüüd ma oskan ujuda,» kiitis ta endale.

«Kes mind otsimas käis, Trofim Petrovitš?» küsis Varvaara kähku.

«Evakuatsioonipunktist. On vaja saata kahte rasket haavatud komandöri Vladimirovskisse. Võta siit värsket sõjaväe poistid alles äsja töid. Minu naine tõi tomateid...» Hinnustades värsket saia kannikat, läks Varvaara kiirelt laevatrepi alla – oli vaja käsku täita. Aga võib-olla kaaks Ivan Ivanovitš korraldada nii, et võtab ta kaasa kaasa!

34.

Tavaline poolteiselonnine auto, millel oli vineerkast, mis läbi lopsaka lodumetsa. Hämaruses mustendavad koidesalgad liitusid tumedaks padrikuks, mis mõnikord muutus. Legendikel helkis veepegel. Rattad lugesid tihedalt sillapalke, jõe lähedus värskendas sõidukaaslaste meele olevaid inimesi ja jälle hõljus õhus suure sõjatee.

Koidikul peatus auto uudismaa peamise veesoone juures jõe ujusilla juures. Vastu tulid Volga üleveokohale liikuvad väcosad.

«Tõusimees! Sõidutage meid ettevaatlikumalt,» pööras Varja autojuhi poole, vaadates läbi aknakese kabiini. «Need on ju haavatud...»

«Siin nagu ei saa õiget hoogu sisse võtta,» vastas juht. «Tee on lõhutud, kaugemal on aga tühi lüüsküntud malmimügerikke täis stepp. Äkki lendavad hirmukid pea kohale ja hakkavad pommitama. Olgu need lüüsküntud stepp! Tühi ja hirmus. Uudismaal on siiski parem, kui lüüskem.»

Seletades veel midagi, juhtis ta auto laudadele, mis

olid asetatud ujuvatele palkidele ja varustatud käsipuudega. Rataste alt lendasid säravad pitsmed. Kui sõideti üle sillalülide, mis olid omavahel kettidega kinnitatud, kõikus nii sild kui ka auto.

Varvaara istus nagu hauduja kana, püüdes rappumise eest kaitsta tema hoolde usaldatud haavatuid, ning mõtles ikka ja jälle Ivan Ivanovitšist.

Kohtumisel oli ta Varjat suudelnud... Ta oli suudelnud hoopis teisiti kui jumalagajatul Kamenuškas. Ent kas ta tegi seda armastusest, mida ootas Varvaara? Miks ta ei taha, et Varvaara oleks temaga? Miks ei kirjutanud ta talle ainustki rida? Ei, Natašal on õigus — nüüd tuleb isiklik elu kõrvale jätta. Ent siiski valdas teda see isiklik elu ja Ivan Ivanovitš seisis jälle Varja kõrval ja naeratas.

Aga kahel pool teed laius lõputu ja piiritu stepp. Auto oli vaevu jõudnud asulatänavale ja eemaldunud veidi jõest, mille kaldaid kattis uudismaarohelus, kui kõik ümberringi juba kõrbeks muutus — kollane liiv, hallid soolalülid. Kõrvetavas päikeses voogasid sinised kangastused viirastuslikest järvedest ja telefonipostidest, mille undamine liikus edasi mööda steppi, külamajakes-test, mis sarnanesid kaugelt puude võradega, või aeglaselt raskeid puust tiiba keerutavast tuulikust, mis paistis kapsapeana, millel hall jännes kõrvu kikitab.

Kiirustades tulid aga vastu üleveekohale tõttavad väed. Tankid ja kahurvägi. Sõitis jätavägi külavaheteed sööbivat tolmu üles keerutades. Kõik olid noored. Nad laulsid, aga nende pilgud olid kurvad ja mõtlikud.

Me valvel seismas
Nii kindlalt sin,
Kui aga lausub töörahva riik...
...Hüüd vaenlasele:
Ära pauduta me maad,
Või muidu purustava tulelöögi saad!

«Kallid poisid!» sosistasid eidekesed jalgvärvavas seistes.

«Nad tulevad appi!» kõnelesid nukralt sõdurinaised.

Peatustes jooksid sõdurite juurde tütarlapsed, poisikesed, naised, kes pakkusid punaarmeelestele sooje saiaid.

hulitšid, tomateid, tassisid piimakannusid, arbuuse, keedetud mune.

«Pekske vaenlast, lapsukesed! Pekske teda tublisti. Äge laske fašiste Volga äärde!»

35.

... kulges mööda steppi ja laskus siis jälle haljendama uudismaale. Savionnid, plekk- ja õlgkatusega palkmajasid. See oli rajooni keskus Leninsk. Mõttetult, saviga määritud korstnad meenutasid Varvaara kodupaiga jurtade koldeid. Akki ilmus ülal nähtamatult tumedas rätis pea ja õlad. Ebaühtlastest laudadest tõusmast vaatas välja naine, hoides määrdund kätega kinni puuservast. Naisel rippus kaelas nööri otsas nõu-... Ta mõõtis pilguga naaberkorstnaid, sinist kaudu ja kadus. Ouedes oli kõikjal sõdureid ja paljasjalgetel päevitanud lapsi. Tolmust väljakut ümbritsesid valged kivimajad (kõigest oli näha, et praegu asusid seal inimesed).

... meesti ruuge stepp. Ja jälle kerkis tasasel horisonil samapiirile asula. Kuski polnud ainustki põõsakest. Samal asendus laia liivase tänavaga. Sammaldunud sõduritega puust majakesed olid tolmust nii hallid, et need olivat tuhaga üle raputatud.

«Mudimirovski!» teatas kerekas autojuht, lüües saaga vastu autoratast. «Arvasin, et kumm on tühi. Aga siinapoolegi.»

Autojuht ajas end sirgu ja heitis pilgu endameisterdaval autobussikabiini. Ilus õde huvitas teda ilmselt ja ta hakkis alustada kõnelust. «Siit läheb tee Baskuntšakki ja... hani, kuhu saab oma kolmsada kilomeetrit. Kuul... liiv... ja antiloobid — stepikitsed — jooksevad... ringi...»

... laiglas, milleks oli suur puust koolimaja, andis Varvaara haavatud üle.

Suudle mind, õde!» palus teda peast haavatud komandant. «Kogu tee näis mulle, nagu oleks mu väike õde... kõrval.»

Varvaara suudles teda kõhklemata. Ja kuna juba kord... juhtunud, siis suudles ta ka pblkovnikut, kellel oli

teeraputustest temperatuur tõusnud, ta suudles ka ilusat rühmavanemat, kes oli kõhust haavatud, ja pimedaks jäänud lendurit, põletishaavadega madrust ja noort kasahhi, murtud ja kipsi pandud jalgadega.

Varvaara istus kabiini, autojuht upitas end rooli taha.

«Ka teie elu pole just rahulik - ei saa magada ega puhata,» rääkis autojuht Varvaarale. «Muide, ma ise olen Baskuntšakist. Sündisin ja kasvasin soolakaevandustes. Meil pole järves vett, põhjani välja ainult soolalademed. Kaldad on valged nagu lum. Inimesele, kes sellega harjunud pole, paistab see väga veidrana. Kuid autojuhtidele on see suurepärane: sõidad mööda soola nagu mööda asfaldi. Seal ma hakkasingi autot juhtima. Saadgem tuttavaks. Minu nimi on Petja Rastokin. Teie töö on ikka raske küll, õde.»

«Sõda!» meenutas Varvaara lühidalt.

«Muidugi sõda. Kõik saavad vatti,» nõustus Petja Rastokin. «Muuseas, ärge imestage, et ma olen nii kerekas. Olen kõigest kahekümne nelja aastane. Lapsest saadik paisusin ma nagu pärmitainas.»

«Ma ei imestagi,» rahustas teda Varvaara, kes ei mõistnud päriselt oma kaaslaste muret. «Ma võin süüa ükskõik mida, aga paksuks ma ikkagi ei lähe,» lisas ta naiivselt.

Petja läks üleni punaseks.

36.

«Hea, et täna nii vähe pommitati. Saimme haavata kohale viia,» ütles Petja Rastokin käiku vahetades. «Siin leest ajast peale, kui vaenlane tungis Stalingradi alla pommitatakse siin iga päev. Selge — vägede koondamine. Aga kõige rohkem saab hukka rahulikke elanikke. Petja Rastokin heitis Varvaarale silmanurgast särava pilgu. «Vaikite? Hea küll, vaikige. Olete väsinud. Selge!»

Rääkides võttis ta kas hooplemiseks või enesekindlusest käe roolirattalt.

«Kas ta tõesti ka öösel niiviisi sõitis?» mõtles Varvaara pahaselt. «Paks ja soliidne mees, aga võlmal lõkard!»

114

«Te rääkisite natukese aja eest söömisest,» lausus Petja Rastokin uuesti. Ilmselt ei andnud talle rahu end enesearmastus. «Olen paks sellepärast, et mul on iseloom. Seal kus teine vihastub, ei tee ma väljagi.»

«Ma ei kannatanud enam Varvaara välja. «Te peaksite olema kurja naise võtma.»

«Ma ei ole ikka, ega kuri pole paha, kui ta oleks ainult hea tüdruk... Kui tal oleks hea süda,» selgitas Petja, vaadates uuesti kaaslast ja jõudes märgata, kuidas hetkeline rõõm vareles Varja väikese suu nurgas, mis oli erilisel viisil vaevatud näo kohta.

«Kas te olete rahvuselt tatarlane?» küsis mees pisut rõõmsalt.

«Tatarlane!» torises Varvaara pahuralt.

Siis ma võiksin teile midagi huvitavat jutustada...»

«Kõik on lõpetatud — sõjaväe liikluse reguleerimiseks tõstis lipu, peatas auto ja käskis Petja Rastokinil

«Autost kanderaamid välja ja viia Kesk-Ahtubasse

«Rühm mahajaanud jalaväelasi.

«Kui pisteti mulle kabiini kurtum vanamees,»

Petja Rastokin, kui auto oli kohalt liikunud. «Küll

«Küll on temaga igav!»

Varvaara polnud parem kurtumast ning jätkas

«Kõigepealt vaikimist. «Las räägib pealegi. Küllap

«Ega ta terve öö ja päeva ikka jaksa...»

«Küllap akki tekitab mõte, et ka autojuht töötab ööd ja

«Küllap, temas tahtmatult kaastunnet mehe vastu ja

«Küllap, huultelt lipsas ebamäärane hüüatus. Ta kaas-

«Küllap, allus sellest otsekohe hoogu.

«Küllap, need simuleerivad põrutust,» pidi ta alustama, ent

«Küllap, samas oma kumerat laupa, nagu püüaks ta

«Küllap, hoidenud mõtet kinni hoida. «Kas te panite tähele

«Küllap, li lähedal Tsarevis asuvaid maju?» alustas ta pea-

«Küllap, ilmselt. «Need on tehtud telliskividest, mis saadi

«Küllap, eevamistel. Jumala eest! Seal olnud vanasti tatar-

«Küllap, ordu pealinn. Umbes kuuskümmend versta Ahtuba

«Küllap, mööda ülespoole minna. Aga siis purustas ja

«Küllap, üks tatarlane linna ning hiljem mattis koike liiv.

«Küllap, hakati seal kaevama ja ehitama nendest tellis-

«Küllap, maju. Räägitakse, et olla seitsesada aastat

«Küllap, end, aga kõlisevad nagu klaas. Ma proovisin, kopu-

115

tasin neid. Küll on tugevad!» Petja Rastokin tõmbas hinge, vahetas silla ees lohus käiku ja vaatas uuesti Varvaara poole. «Te olete naga printsess tollest linnast,» ütles ta pisut pelglikult.

«Mida te kõike välja ei mõtle!» katkestas Varvaara, ent punastas.

«Aga miks ma peaksin välja mõtlema! Kui teil veel ilusad riided oleksid! ... Väljakaevamistel leiti sealt veel igasuguseid pärleid, kõrvarõngaid, käevõrusid. Kahe kümne teisel aastal sõitsid siia ameeriklased. Palkasid inimesi ja kaevasid lahti kurgaane. Ühest kohast leiti briljantidest silmadega kullast hobune...»

«Kas suur?»

«Mitte väga suur, aga küllaltki kogukas. Kas te olete abielus?» lõpetas Petja ootamatult.

«Aga mis see teisse puutub?» küsis Varvaara pahaselt.

«Aga miks mitte... Ma olen poissmees ja võin teile vastu huvi tunda...»

Varvaara kortsutas kulme. Algu oli tal kiusatus öelda, et ta on abielus ja ta mees on Stalingradi all rindel, kuid see näis talle liiga häbematuna.

«Kuulge, teie, Petja Rastokin,» ütles ta pahameelega hääles. «Kui te ütlete veel kas või üheainsa sõna, siis ma lihtsalt hakkan teid põlgama. Kui palju kannatust ja muret on kõikjal ümberringi, teie aga vuristate nagu värten!»

Pärast seda valitses kabiinis vaikus, kostis vaid mootorimürin ja vastu autot peksvate peente kivide kumragin.

«Ma ei vaiki sellepärast, et te mind häbistasite,» ütles Petja Rastokin, kui eespool hakkasid valendama Tsarevitski kõrged hooned, mis tõepoolest olid ehitatud vana tsarslinna kividest. «Kannatusi ja muret näen ma ka ise kogu ja küll ja minagi tunnen neile kaasa. Aga nii toredat tuldrukut näen ma vist esimest korda. Sellepärast muutusingi jutukaks, vait aga jäin sellepärast, et te no peale päris pahaseks ei saaks»

Varja ei jõudnud midagi vastata — läänes kostis mürin, mis raputas kuumusest kuivanud stepipinda ja üha kõvenedes muutus ühetasaseks mürinaks.

«Mis see on?» hüüatas tütarlaps.

Petja Rastokin, kes samuti oli ärevusse sattunud, pe

tas auto. Kõrge tolmuse stepirohu ja hallide soolakute kohal helendas endiselt hele päev. Päike oli jõudnud juba üle keskpäeva ja kõrvetas nagu ennegi, aga kaugusest leidis lakkamatu mürin.

«See on Stalingradis!» ütles juht.

«Hüppas autost välja, heitis tee äärde pikali ja pani kogu vastu maad. Ta priskest näost oli kadunud heaoluline ilme. «Ei tea, kas seal pommitatakse või tulistatakse linna kahuritest?» Ta astus astmelauale ja heitis ühe hiiglakere istmele. «Läheb lahtil!»

Kui nad Leninskisse sisse sõitsid, näis päike Varvaara jaoks ähmasena ja punasena. Seda võis põhjustada tõlm, mis seisis linnakese kohal, ent mürin läänes kostis üha tugevamaks.

«Mis seal küll sünnib?» mõtles Varvaara, süda täis mureleheidet ja rahunust.

Ja oli praegu valmis ülepeakaela sinna lendama, nagu ta oli sündmused, kui tema seal on, telse pöörde. Petja Rastokin hüppas autost maha, tuli aga samas kiirelt tagasi.

«Telefoni teel ja raadio kaudu teatati, et linn on hädaolus. Kell viis algas pommitamine.»

Auto lendas uuesti sinise taevakupliga kaetud steppi, mille laaneserval rullus kollakashall, paiguti must pilv. Oli nägematu tulekahju suits, Stalingrad põles.

37.

Linn on hädaolus! Linna purustatakse. Ta põleb juba, sinise jõe kaldal kõrgendikul seisev imekaunis valendav linn, mida palistab aegade rohelus ja mille valged tornid ja tornid löikuvad kuumal lõunamaise taeva sinasse.

«Lõukud vist jooksevad endal jalad rakku. Kui palju haavatuid!» mõtles Varvaara. «Aga mina sõid ümber ringi! Kas meie kutter on terve? Kuidas on Trofim Petrovitšiga? Ta ei lähe kuskile, kui tal laevatekk on algade all! Linna pommitatakse! Kuidas saab seal elada? Kes ei põle, see lämbub suitsu kätte. Inimesed põgenevad jõekaldale, aga sakslased lükkavad nad Volgasse! See ei või tösi olla!» karjus raevukas Varvaara hinges. «Ei tõuka! Me ju sõidame sinna! Kuidas siis teised põgenevad?»

Talle meenus ammu möödunud kevadine päev ja õrn-
sinise põhjamaa taeva all rühm jakkate, kes läksid põl-
lule, mis oli üles kändud esimese traktoriga.

«Vaadake, inimesed!» ütles laia poosarnadega
punases satiinsärgis traktorist tähtsalt «Vaadake ja
pidage mees: mina, jakkat Gavriil Sleptsov, oppisin
masinat juhtima. Mu isa, Jegor Sleptsovi, peksis urjadmik
nagaikaga surnuks. Ta kutsus isa enda poole ja tegi
näo, nagu sooviks talle austust osutada, tegelikult aga
tahtis tema üle irvitada. Tahtis teda üllatada uue asjaga,
mille ta linnast oli ostnud. Seda uut asja nimetati gram-
mofoniks. Selle kast oli samasugune nagu praeguselgi,
ainult toru oli suurem. Urjadmik asetas minu isa, Jegor
Sleptsovi, otse toru juurde ja pani plaadi peale. Kui sel-
lest torust inimese hääl isale otse kõrva karjus, ehmu-
vanamees, tahtis ära joosta ja tõukas kogemata gram-
mofoni. Grammofon kukkus maha. Toru läks mõlki.
Urjadmik peksis Jegorile näkku jämeda piitsaga, mis oli
punutud nagu naiste palmik, ja lõi ta silma välja. Ta
peksis vanameest kaua ja keegi ei julgenud vaese jakkade
kaitseks vahele astuda. Isa jõudis roomates koju ja
suri öösel. Mina, tema poeg, ei karda ühtegi masinat.
Mina kündsin meie põllu traktoriga üles.»

Niisuguse kõne oli kolhoosnike ees pidanud es-
mane traktorist nasleegis, kus kunagi elas Varvaara.
Tookord oli ta päris pisikese tüdrukuna seisnud näo-
hulgas ja ta südant oli vallanud uhkuse- ja rõõmutunne.
Taigas enam urjadnikuld polnud. Keegi ei tohtinud isegi
ähvardada taiga elanikke. Ja Varvaaragi, kes ei osanud
küll veel traktorit juhtida, ei kartnud seda sugugi.

«Aga nüüd ei tohi me karta tanke ja lennukeid, mil-
lega fašistid püüavad meid hirmutada!»

Ahtubas astusid punaarmeelehed vaikides omnibus-
välja. Inimeste näod, kes tunglesid silla juures relvade
veokite vahel, olid pingelised ja tõsised. Isegi liik-
ummikus seisma jäänud tsirkus, mille puurid asetasid
veoautodel, ei äratanud kellegi tähelepanu.

Ja auesti veeres auto läbi lopsaka metsa. Läbi suu-
vine veripanasena paistev päike libises metsahääl-
pundetaval peegelsiledal veepinnal. Punakalt helkisid
järved joeluhas, kus rohi ulatas vööni ja voogas
nagu lõikuseks küps viljapõld. Laiaharalised tammed

olid üksikuina avaratel luhtadel. Hõbedastesse lehte-
mähitud leinapajud, mida ajahammas oli purenud,
ardusid voogude kohale. Nii tammed võrad kui
hobe oli valgustatud tulekahjukumast, mis oli
poolde taevasse. Vanaaht seisis onni kõrval
väljal ja vaatas läände. Sõjaväeosa oli asunud
pidama, ent sõdurid ei söönud ega joonud, nad
vaatasid läände.

Loi suitsuvine paistis kaevukookude mets ja jõetaguse
laudvooderdisega majakesed, millede luugid
olidsid ainult kaitseks põletavate päikesekiirte eest.
Nüüd ei paistnud suits enam tiheda pilvena. Siit näis ta
liikete rõngastena kõrgusse kerkivat. Ta voogas, liikus,
palskus hiigeltulekeeltena alt üles. See oli mitmekihiline,
lähedase tulekahju suits. Maruliselt tuules keerle-
purpursed leegid meenutasid lehvivaid lippe.

Alas vappus veoauto ja peatus, just nagu oleks keegi
tallast kinni haaranud: rattakumm oli lõhkenud.
Peatuse põhjust ja lausumata Petja Rastoki-
nagi, haaras Varvaara oma sanitaarpauna, hüp-
autost välja ja jooksis Volga poole. Vaikseks jäänud
majas, elav liikumine tarade ja aiaplankude ääres,
taid tais inimesi, rahutult askeldavad poisikesed...
Võeti käänak ja Varvaara tormas kaldale.

See, mis ta nägi, vapustas teda hinge põhjani. Varja
itud osanud isegi kujutleda, et kivist linn võib nii
olla. See leegitses, nagu oleks ta ehitatud tõrvastest
aiaplankudest. Kümnete kilomeetrite laiune gigantne
leht leegitses üheainsa tohutu suure tulekahjuna. Jõgi
leegeldas purpurset tulekuma ja temas tõusid ja lange-
plahvatustest tekitatud vesipüksid. Nüüd seisis
pilv poolde taevast, aga alamal keerles tulest lõk-
puhutud ühtlane tulemass. Näis, nagu oleks linn
purjede all kuskile ujunud. Ka Varvaaral hak-
ide ees kõik ujuma ja ta kukkus

Ent see oli vaid hetkeline minestus. Vaevalt sai ta
puudutada, kui ta püsti hüppas, nagu oleks ta kõr-
tala saanud. Oli vaja viivitamatult tegutseda. Umber
nägi ta oma «Gasitelit». Too oli just kaldast
klumas. Lõbusalt tõusis suits ta korstnast.

«Võtke mind kaasa!» karjus Varvaara meeleheitlikult,
ide tormates.

Ent laevake lahkus juba. Tema poolt puksiiri võetud pargas eemaldus samuti kaldast ja parda ning sillapalkide vahel mustendas lai ava. Tütarlaps hüppas pikemalt mõtlemata jooksu pealt ja otsekohe haarasid temast kinni mitu tugevat mehekätt. Pargas oli täis punaarmee-lasi.

38.

Larissa istus autos ja vaatas murelikult aknast välja pööramata tähelepanu kaasreisijatele — väeosa staabi-meestele, kes püüdsid temaga vestlust alustada.

Mida enam ta lähenes Stalingradile, seda suurem hirm asus tema hinge. Stepp kihvas inimestest, jalgsi ja sõites tulid vastu kaevikuid ja tankitõrjekraave kaevama minevad tööliste, teenistujate ja koduperenaiste salgad, jalgsi ja sõites läksid idasse põgenikud. Likusid väeüksused. Vastutulijaid oli tunduvalt vähem ja Larissa mõtles:

«Aga siiski tõmbub rindejoon linna ümber koomale.»

Linna ümbruses kihvas tihe inimparv nagu sipelgapesa, kuigi siin ja seal tõusid mustad plahvatuste pilved.

Oligi linn. Auto pöördus kõrvalteele ja sukeldus üldisesse voolu, mis aeglaselt valgus väikeste puumajake-tega tänavasse. Siin algas äärelinn. Naise ilme mahenes ta mõtles kohtumisest lastega. Seal, kesklinnas, vaikselt kõrvaltänavas Saraatovi tänav läheduses...

«Lukomorje, oo jaa!» helises ta kõrvus kallid hääleke ja hallikassinised silmad olid salapäraselt ja mõhikult vidukil. «Et metsavaimud ringi hulguvad ja haldjad okstel istuvad, on muinasjutt, aga õpetatud kass on tõesti olemas. Loomi ju dresseeritakse.»

Tahtmatult väreles naeratus Larissa suunurkades.

«Aga Aljoša, Aljoša!» otse laulis ta hinges. «Kui saaks neid näidata Ivan Ivanovitšile!» vilksatas tal äkki labi pea absurdsena näiv mõte.

Märkamatuult pöördus tee kivist jõesängi, mille kaldad moodustasid igaveseks ehitatud majadest, mis olid kummaliste meetripaksuste müüridega, raudsest röödudest nikerdatud karniisidega, tornidega ja ümmarguste avade-tega esiküljel. Vilksatasid mööda uued mitmekorruselised ehitused. Siin ta on, Sta.ingrad! Larissale meenus ta eelmine siiasõit, mulje rahulikust elust.

Puuviljakiosk, mis oli tulvil õunu, arbuuse, meloneid ja kuste helepunaste tomatitega, kõitis ta tähelepanu.

Ta mõtles, et oleks hea osta paar väikest ümmargust melonit... Samas tekkis tänaval ummistus, auto taketi veoauto ja vankri vahele, mille ette olid rakendatud hooned ja mis oli koormatud mitmesuguste majapidamistarvetega — Larissat oleks nagu tõugatud.

«Ma tulen kohel!» ütles ta ust avades polkovnikule.

Ta valis välja kaks kollast lõhnavat melonit ja lippas tagasi. Samal ajal hakati ümberringi sagima ja jooksuma, vaadati edela suunas ja hüüti:

«Sakslased! Sakslased!»

Larissa jäi seisma, vaatas sinna poole ja ta süda oleks nagu lõhkenud... Musta äikesepilvena tõusid Dari mäe tagant üles saksa lennukid. Neid oli nii palju, et taevast muutus halliks.

«Pommituslennukid «Heinkel 111»,» ütles polkovnik autost välja vaadates.

Lennukid lendasid ulguva mürinaga, katsid linna, ootsusid raskelt nagu värisedes kannatamatusest ning tõitsid ja varjasid järk-järgult sinise õhuavaruse... Oli kuulda pommide vihinat. See viis Larissa kangestusest välja. Äkki kostis ta kõrvu seniitkahurite kuiv tärin ja ta nägi staabitöötajat, kes kabiinist talle pahaselt viipas...

Nüüd tõttasid inimesed keldritesse ja varjenditesse... Pooli pool kostis pommiplahvatus. Auto pöördus purustatud tänavalt põiktänavasse.

«Vaata ette, ajad veel mõne alla! Kuhu sa tormad?» ütles polkovnik ootamatu rahulikkusega. «Kust me võime leida, võib-olla kihutad sa just pommi alla!»

Pommid langesidki juba kõikjale. Mitmekorruseline maja tänavanurgal kõikus ja varises rusudeks nagu kottlikuhi, mida alt labidatega kaevatakse. Varisesid teinud, katus aga ei langenud alla, vaid tõusis kummi ja kokkulangevat korpust ennetades varises kokku keerleva punase tolmupilvena, kuhu segunesid ka vana ajakelamu osad, mis kakssada aastat oli säilitanud elavust hingust, nüüd aga ajas end korraks püsti ja varises suus kiviprügi-hunnikuks.

Auto tegi järsu pöörde ja sukeldus teise tänavasse, seal oli täis suitsu. Ka siin kõikusid majad ja varisesid kokku, jooksid murest ja õudusest hullunud inimesed,

ja leekide purpursed keeled tungisid esile plahvatustest välja rebitud akende avadest. Uus ummistus tõkestas auto tee. Ennekuulmatu mürin ja tulekahjuorgia oli haaranud juba kogu linna.

«Ma lähen jalgsi!» hüüdis Larissa, peaaegu jõuetu südamevalust.

«Jõuame kohe kesklinna, sealt on teil lähem,» ütles juht.

«Me võime võtta üleveokohale kaasa teie haige ema ja lapsed,» tegi polkovnik ettepaneku.

Auto liikus tagasi ja pöördus veel kord kõrvaltänavasse. Kiviprügi trummeldas vastu autopõhja. Larissa hingeldas kuumusest, suitsust ja lubjatolmust. Või oli see tappev igatsus, mis teda lämmatas, kõrist haaras?

39.

Väljaspool linna valitses hele päev, ent tänavad olid pimedad mustadest suitsupilvedest ja tolmukeeristest. Tulekahju valgus ja varjud õõtsusid ja pörkasid kokku nagu õösel.

Haigla neljakorruseline hoone Moskva tänaval oli juba leekidest haaratud. Majale olid juurde ehitatud sanitaride jaoks puust barakid, kus elasid ka Nataša ja Liina. Barakid põlesid samuti. Sanitaarsalga tütarlapsed päästsid sisustust ja medikamente, tassisid kaste, suuri pudeleid, vatrulle, marlit ja kotte asjadega.

«See siin on meie relv!» hüüdis Liina kähiseva häälega, haarates raske kasti äärest kinni. «Võta kinni, Nataša!»

Praegu oleks võinud Liinat ära tunda ainult ta punastest lendlevatest kiharatest, sest tema hiljuti nii valge näoke meenutas peaaegu neegritari oma.

«Aga haigla!... Ja haavatud!» kordas üha Nataša erutusest ja läkastamapanevast suitsust hingeldades.

Täielik nõutus, mis oli vallanud teda pommitamise algul, oli möödas. Nüüd oli Natašal vaid üks soov - jõuda kõikjale ja abistada kõiki. Hiljem nägi Nataša, kuidas tuttavast, põlevast majast kanti välja haavatuid kes sarnanesid suurte hirmunud lastega. Ülemised kor

rused põlesid ja kandjad tungisid sinna. Trepil tulid meile vastu aste-astmelt alla roomates need, kes suutsid liikuda. Purpurne tulehelk mängles akende taga, mille klaasid olid välja lennanud plahvatuste ajal. Haigete pesu paistis roosana, aga silmad nende moondunud nägudes leegitsesid nagu söed.

Palatisse joostes tormasid tütarlapsed kohe akende all seisvate voodite juurde ja hakkasid neid eemale tõmbama aknaraamidest, mille ümber keerlesid lõbusalt pinnased loomakesed. Tuul kandis tuppä suitsukerasid ja varisevate majade tolmu, puhus lõkkele katusel roomavad tulekeeled. Ka hoone sisemus põles.

«Võta mind, öde!»

«Öde, võta mind!» anusid haavatud just nagu väike lapsed.

Tütarlaste silmad käisid ringi. Kui saaks sülle võtta ja välja viia kõiki korraga!

«Pea vastu!» ütles Nataša lähemale võitlejale ning ei tea kust ta selle jõu võttis, aga ta tõstis mehe selga ja kandis palatist välja, ilma et oleks katsunud teada saada, mis või kus haavatul valutab ja kas kipsmähis peab vastu.

Tänaval haarasid teised haavatu ja kandsid Volga kaldale üleveokohale. Nataša tormas uuesti tulle ja suitsu. Ja uuesti kostsid kolmandal korrusel hüüded:

«Mind, mind, öde!»

Ning ta võttis valimata uue haavatu, asetas selle nagu koti oma peaaegu lapselikele, raskusest raskuvatele õlgadele ja ruttas põrmugi raskust tundmata trepist alla oma kannatlikult vaikiva elava kandamiga. Samasuguse kangekaelse ägedusega töötasid ta kõrval väike ent osav Liina, haigla komissar, palatiõde, püstinina Tomka, endine eesliini kokk, ja sanitaarsalga komandör Muslima Galijeva.

Haiged kanti välja ühest, teisest ja kolmandast palatist. Siis põlesid juba trepi käsipuud ja kandjaid ei lastud enam tulle.

«Ma ei suuda! Seal on veel inimesi!» ütles Nataša ja lukates kõrvale tuletõrjekomando võitleja, tormas üles, kust kostsid ebainimlikud oiged.

Ta tungis koridori, aga kõrgetest uustest paiskus vastu keerlev tulesammas. See tiirles tagasi pörkuva tütarlapse

ees, nagu võidutsedes, et sai lõigata tal ära tee oma saagi juurde. Nataša vaatas ringi. Pääs trepile oli samuti suletud. Varjates nägu talumatu kuumuse eest, astus tütarlaps akna alla. Plahvatus oli selle raami välja löönud. Nataša ronis aknalauale ja vaatas tänavale.

Sanitaarsalga tütarlapsed tõmbasid tänavasillutise kohale laiali rohelisi kangaid, just nagu kavatseksid nad hakata võrguga kalu püüdma. Nende pilgud olid suunatud ülespoole. Ja äkki veeres naaberaknast välja inimene valges ja lendas raskelt tiireldes alla. Siis veel üks ja veel...

«Haavatuid heidetakse alla!» mõistis Nataša ja kujutles kägarasse tõmbudes, kui valus on kukkuda nii kõrgelt raskesti haavatul, kes on teinud läbi operatsiooni.

Ent leek ronis juba tema juurde.

«Võtke mind vastu!» hüüdis ta ahastavalt ja südantlõhestavalt, lämbudes suitsust.

Samal ajal nägi ta, kuidas viienda või kuuenda haavatu järel ilmus nähtavale tuttav naine põlevas treeningülikonnas. Ta mustad lühikesed juuksed lendlesid just nagu kaarna tiivad. Ja siis pöördusid kõigi silmad akna poole, kus Nataša istus kägaras nagu pärdik.

Tütarlapsed tõid joostes kanga tema kohale.

«Galijeva heitis välja haavatud ja hüppas ka ise. Küll ta on tubli!» mõtles Nataša ja hüppas samal hetkel ka ise alla.

40.

Ummistus, mis oli tekkinud põleva haigla juures, tõkestas uuesti autol tee.

«Ma ei suuda enam niiviisi!» ütles Larissa, avas auto ukse ja hüppas sillutisele, mis oli kaetud telliskivikildude, kiviprügi ja kooldunud raudtaladega. Ent mõte haigest emast peatas teda uuesti. Ka lapsi on kergem autoga jõe äärde viia. Kes teab, kuidas nendega lood praegu on?...

Larissa tähelepanu kõitsid haavatud, keda kantl välja leegitsevast majast. Meditsiiniõed ja sanitarid kandsid jõe kaldale poolpaljaid, abitud inimesi. Neid

124

abistasid sidemetes kergelthaavatud sõdurid, kellel hakas pingutuse tõttu haavadest uuesti verd nõrguma.

Sõjaväelase ja kodanikukohustus peatas naiskirurgi, ent kohutav valu südames meenutas talle ta teise kohustuse... Suur, juba söestunud puu, mille oli läbistanud pommikild, langes üle tänava. See sulges veel kord mulle tee...

«Tamm roheline Lukomorje ääres...»

Langes maha tamm... Ja millise hirmuga on täide tulnud praegu lapse silmad!...

«Aga Aljoša! Aljoša!» helises Larissa hinges.

«Doktor, keda te otsite?» pöördus üks kergelthaavatud sõdur Larissa meeleheidet märgates kõva häälega tema poole. «Poisid, vaadake, see on ju meie seltsimees Pirsova!»

«Tõepoolest, tema!»

Sõdurite murelikud, nõest mustavad näod elavnesid. Tundes ära oma rindekirurgi, kogunesid nad otsekohe ta ümber.

«Kuhu te tahtsite minna, Larissa Petrovna?»

Ta sai suure vaevaga lausuda:

«Lapsed... Mul on lapsed siin... linnas.»

«Kas see on teie auto?» küsis kinniseotud näoga leitnant. Sidemete vahelt paistsid vaid suu ja silmad.

Larissa noogutas vaikides.

«Poisid, käed külge!» hüüdis leitnant ja umbes kümme sõdurit ruttas appi staabimeestele ja kandis auto peaaegu kätel läbi kiviprügi-hunniku.

Samasuguse karmi abivalmidusega tirisid nad kõrvale varisenud puu ja pöördusid joostes tagasi haigla juurde...

Larissa vaatas neile järele ja tardus uuesti, nähes, kuidas kolmanda korruse aknast end üksteise järel pesuväljal inimesed alla heitsid. Kukkudes keerasid nad õhus ringi ja pesu nende seljas näis kõrd mustana, kõrd roostetud.

«Mis see on?»

«Haavatuid heidetakse alla,» vastas talle polkovnik. «Nüüd hüppavad alla õed... Lähme autosse!»

Enne autosse astumist nägi Larissa tõttavaid sanitaarsalga tütarlapsi. Nende hulgas tundis ta ära Nataša

125

Tšistjakova. Üle kokkusulanud telliskivipankade hüpates hüüdis too joostes ja kätega vehkides:

«Poisid ütlesid meile, et teil jäid lapsed maha. Me aitame teid, kui midagi... Sõidame! Ma tean, kus...»

41.

Kolmeaastase poisikese hüüetele ei vastanud keegi. Teda oli jäetud «vaid hetkeks» üksi. Ema oli leiva järele läinud, õde oli lipanud tänavale palli tooma, mille ta rõdu äärelt oli alla pillanud. Siis kostis müra, millist poiss ilalgi varem polnud kuulnud. Ta peitis end hirmu pärast nurka, ronis siis voodi alla ja püsis seal kaua käpukil, ootas, kunas ema tagasi tuleb. Ema ei tulnud, ei tulnud ka õeke... Siis algas voodi all nohisemine, nutksumine ja lõpuks selline bassihäälnen ulgumine, et seda oleks võinud kuulda isegi koridoris plahvatuste mürinast hoolimata. Midagi välgus akna taga, läbi lõhutud aknaklaasi tungis sisse kuum tuul, asjad toas liikusid millegipärast iseenesest, kõikusid, hüppasid teise kohta, laest pudenes liiva ja valgeid kive.

«Ema-a!» Selle meeleheitliku hüüdega ronis poiss kiiruga voodi alt välja ja tatsas palja jalu ukse juurde. Uks oli suletud. Siis meenus talle õeke ja tema pall ja ta pööras ringi ning läks rõdu poole. Seal oli uks päram lahti. Lükates eest lehvivad kardinad, jooksis poiss nuttes rõdule... Valgejuukseline trulla, lühikeses, vaevu allapoole naba ulatuvas särgikeses hüppas raudvõre äärde, klammerdus oma soojade, paksude sõrmekestega mustade varbade külge ja uuesti kostis kutsuv hädakisa, mida ema kuulda ei võinud.

Seda kuulis üks teine ema.

«Tüdrukad!» hüüdis Galijeva, vaadates kahekorruselist maja, mis oli juba plahvatustest viltu vajunud. «Seal on laps! Ma lähen ja toon ta ära, teie aga jookse Firsovaga kaasa.»

Nende sõnadega ruttas Galijeva tüdrukutest ette ja jooksis nende silme all sissekäigu poole, mis asus otse rõdu all, kus seisis nuttev poiss valges särgis. Ta oli vaevalt jõudnud uksest sisse joosta, kui maja kohal val kus tuli ja tihe suitsupilv mattis kõik endasse.

«Ta sai surma!» hüüdis Nataša meeleheitlikult.

Sõnagi lausumata tormasid sanitarid sinna... Nend järgnesid ka Larissa ja tema sõjaväelastest kaaslasted.

Ümber kümme minutit ronisid nad mööda varemeid, kus kõik oli segunenud üheks hirmsaks hunnikuks. Siis tuli kokkuvarisenud trepi alt nähtavale must avaus, kust kostis oigeid... Pugedes teravate kildude vahelt läbi, lemmas Nataša sinna ja kompas kivide vahele pigistatud pead. Taskulambi nõrgas valguses helkisid lühikeseks lõngalud ronkmustad juuksed ja siis oli kuulda Galijeva hõngeldavat häält:

«Päästke! Raske on!...»

Sõjaväelaste ja Larissa abiga eemaldasid tütarlapsed puuri hetkega telliskivid, palgid, lauad.

«Onnelikult pääsenud!» ütles mootorrattaga sidemees, laies Galjevale. «Ma viin ta jõekaldale.»

Sidemehed kihutasid mootorratastega järjest pommitamise all, laveerides takistuste vahel.

Kui kallid on teadmised, et me pole oma lõksus maha jäänud ja meid pole unustatud,» mõtles Nataša, aidates Liinal siduda Galijeva verdtilkuvaid, ent elule mitte ohtlikke haavu. «Ka üle Volga käib liiklus, niisiis me ei kanna asjatult sinna haavatuid ega riskeeri eluga. Kas on mu ema?» mõtles tütarlaps samas piinava hirmuga. «Isa muidugi on Volgal.»

Sellest ajast kui Nataša mäletas, oli ta harjunud nägema isa kaptenina. Ta väike laevake nais tütarlapsele hoopis parem valgetest kiiraurikutest. Need sõitsid vaid piki jõge linnast mööda. «Gasitel» sõitis samuti piki jõge, kuid käis ka üle jõe teisel kaldal — kullatöökorstnad, millest paiskus korraka kümneid vikerlõuna helkivaid jugasid, võisid hammastada mitte ainult lapselikkude fantaasiat. Ühe sõnaga, Nataša ei võinud kujutleda «Gasitelit» kapten Tšistjakovita ega Volgat «Gasitelita».

«Oi, vaadake!» hüüdis Liina, kummardudes ja kaalu proopesal Galijeva sasitud juukseid. «Valged kui lumi. Millal ta kull halliks on läinud?»

«Aga võib-olla on ka minu Tanja rusude alla jäänud,» ütles Larissa kangestudes. «Ka tema juuksed võivad

halliks minna ja Aljoša juuksed... Oh, kui nad ainult terveks jääksid! Kui nad vaid ellu jääksid! Olgu millised tahes, kui oleksid vaid elus!»

42.

Auto loovis uuesti läbi rusudes tänavate. Tervete majade uksed olid pärani lahti... Kõikjal vedeles käest visatud esemeid, oli näha laipu... Akki tormas põik-tanavast välja elevant ja pidi peaaegu vastu autot pör-kama. Lendavad tuletukid kõrvetasid ta kipras nahka, mis sätendas punakalt, lont oli püsti nagu sarvepuhuja pasun, väikesed silmad heiksid metsikult...

«Ta on loomaaiast!» mõtles Larissa nukralt.

«Pidage!» hüüdis ta ja haaras autojuhi õlast kinni. «Näete, siin!» ütles ta autost välja hüppates ja kivistua sõna tõsisel mõttel, silmitsedes vormitud punase kivi-prügi hunnikat. «Näete... siin!» kordas ta mehaaniliselt.

«Mis on, Larissa Petrovna?» küsis Nataša juurde tõla tes. «Ma ei tunne seda kohta ära... Kas tõesti?» Ja ta tõstis silmad ning järgnes pilguga vaikiva naise vaa tele...

Osa seinu ulatus välja kokkuvarisenud rusude vahelt. Parustatud trepisüvikus oli akna alla jäänud pidama keskkülte radiaator.

«See oli meie aken!» ütles Larissa Natašale imelike rahuga. Ta hallid silmad vaatasid klaasistunult tihedate ripsmete vahelt nagu nukul. Ta nina, mis oli määrdunud räitsakatena ülalt alla sadavast tahmast, oli teravnenud. «See oli meie korter,» selgitas ta samasuguse mõtliku eemaloleva ilmega.

Nataša embas teda, raputas ja hüüdis:

«Ärge vaadake nii! Nad läksid kindlasti varjendisse.»

«Jah, kindlasti on kuskil siin läheduses varjend,» ha rasiid sellest mõttest kinni kõik Larissa teekaaslased.

Larissa nägu liigahtas, ta silmad elavnesid.

«Varjend? Tõsi! Neid arvatavasti aidati varjendi minna. Kuidas ma ise selle peale ei tulnud...» Napp haarates kinni päästvast mõttest, kordas ta: «Tõsi! Nad läksid arvatavasti sinna!»

128

luhandekilogrammise pommi plahvatus lämmatas ema haale. Inimesed langesid maha ja nende kohale kuum õhuline. Seina väljaulatuv nurk terveks- ja radiaatoriga akna all kadus valgesse pilvesse ja ei jäänud Larissa kodust enam midagi järele. Ta lend suure vaevaga põlvili ja hüppas püsti. Lahem varjend oli nurga taga...

«Kaväelased ja autojuht jooksid koos tema ja tütar- taga. Kõik tahtsid kergendada ema muret, kes rabeles nagu lind lekkide ees, kus hukkab tema pesa poju- taga»

«Selles majas oli varjend!» ütles ta, jäädes seisma ja lahtumata varemete juures.

Kuskilt ilmusid välja labidad ja kirkad. Tulid kohaliku hukutse võitlejad ja miilitsad. Tähendab, siin on rusude taga jäänud palju inimesi. Ent kus on sissepääs keld- risse?

Larissa haaras kinni raskest telliskividest müüri- pangast ja tõukas selle eemale. Ta kõrval alustasid tööd kuumusest, suitsust ja tolmust hingeldavad sanitaar- ja tütarlapsed. Selleks et leida sissepääs keldrisse, oli tarvis eemaldada kõik, mis oli varisenud tänava poole. Kuuekorruselise maja kohal tõusid kiviprügi kuh- kedest üles müürijäänused nagu kaljud. Terveksjäänud ümbrustunud asetsesid tühjuse kohal ja viisid tühjasse... A trepi kõrval paistis lahtise haavana toa nurk — h maholibisenud madratsi ja padjaga, peegel rippi s seina küljes, praht ja stukatuuri tükid ripnesid seal, kogu sein oli varisenud...

Larissa unustas, et ta on kirurg ja et tal tuleb hoida kasi. Kraapides oma sõrmed verele ja murdes küüsi, tungis ta lahti kõverakspaindunud raudlatte, tiris ja tõus neid jõuga, mida kümnekordistas meeleheide, lük- k eemale kivipangad, mida sidus tsement ja lubi. Ta tõus ja tema südames vaheldus meeleheide lootusesäde- dega. Kelder oli täis varisenud, ent õhk võis ju juurde tulla akna või lae pragude kaudu... Müüritükid ei tõusse asetseda tihedalt üksteise vastu... võis juhtuda nagu Galijevaga! Ta jäi ju terveks...

«Mu lapsed istuvad vanamaga kuskil õrvas ja oota vad päästmist.» See mõte virgutab Larissat. «Nad on

orus

129

muidugi elus! Kelder on ju määratu suur ning pole üleni sisse varisenud...»

Kui lahtimurtud vahelae alt ilmus nähtavale esimene laip, vaatles Larissa seda hirmunult. Ent siis hakkas ta jälle sama palavikulise kiirusega töötama...

Seal tuli kiviprügi alt nähtavale naise jalg villases verises sokis. Larissa emal olid haiged jalad ja temagi kandis suvel villaseid sokke. Larissa pööras villases sallis pea enese poole... Ei, see naine polnud tema ema. Paar hetke vaatas Larissa tapetut. Inimesed põgenesid majadest, teadmata, kas see jääb alles, kas nad veel astuvad üle koduläve. Kes jõudis, võttis endaga kaasa ka sooje asju. Külm on istuda pimedas ja niiskes keldris. Kandjad viisid laiba eemale ja asetasiid ta teiste kurbade korjuste kõrvale. Viieaastane tütarlaps rätikusse mähitud kassipojaga. Ka kassipoeg oli surnud. Punaarmeeleand karguga, käsi muljutud ja sinakaks tõmbunud.

«Ei, minu lapsed on elus,» ütles endale Larissa. «Kui ma nad ainult kiiremini üles leiaksin! Ma saadan nad ise kohe teisele poole Volgat.»

Akki tundis Larissa hukkunute hulgas ära oma ema näo.

«Kas see on teie ema?» küsis Nataša vankuvat Larissat toetades.

«Mu vaene emal!» ütles Larissa end tütarlapse kätt vahelt vabastades.

Valuga südames vaatas Nataša, kuidas Larissa tõstis ema pea ja suudles ta kokkupigistatud huuli.

Ent kas võib kaasa tunda, käed rüppes? Kust võtta nii palju pisaraid, et kogu selle mure üle nutta? Ja Nataša hakkas uuesti raevukalt loopima telliskive. Külge misest orvast toodi välja kaks poisikest ja kurdiks jäänud naine. Töö rusude eemaldamisel elavnes veelgi.

«Kas see on teie tütar, Larissa Petrovna?» kostis Liina hirmunud hääle kuskilt mustavast praost...

Ka Nataša pugus sinna ja siis tõstisid kaks paari noort käsi praost välja umbes kaheksa aastase tütarlapse laiba eest lahtises oravanahkse kraega sinises palitus. Laps polnud nägu. Palmikuisse palmitsemata juuksed liibusid tuhmunud krae külge...

Larissa võttis tütre vastu ühegi häälotsuseta.

«Võib-olla näib see värv teile heledana, ent tütarlaps...

hulavad oma asju väga korralikult...» kõlas ta kõrvus hääle kaugest minevikust...

Jah, tütarlapsed hoiavad oma asju väga korralikult! Aga miks on siis sinine palitu kortsunud? Miks on ta mirdunud verrega?... Tütarlapsed ju... Miski näis olevat Larissa mõistust. Sõjaväelased istusid juba seal, mis seisis läheduses tänaval. Autot nähes võpatis Larissa, tema silmadesse ilmus segane hirmuilmne ja ta rebis end kohalt lahti, surudes vastu rinda oma verise keldami.

Nagu avatud martäänahjust tungisid naabermaja laudriaknast välja möllavad leegid, mis õhkasid Larissale vastu talumalut kuumust, ent ta sammus midagi tundmata aknast mööda. Kui juht poleks autot peatanud, oleks ta end vastu radiaatorit puruks löönud.

«Võtke laps ja viige ta Esimesse Nõukogude haig-
lale!» hüüdis ta, tõstes kangestunud laiba autosse pol-
tatuks sülele, kes vaatles teda murelikult ja nõutult.

Auto hakkas liikuma, Larissa aga jäi istuma kõnnitee-
le, kus peopesad kokku surutud ja pea taha heidetud,

«Oleks ta näinud punakasmustas taevas mingit imet.
Larissa Petrovna!» ütles Nataša tema juurde joostes.
«Larissa tugevasti ta otsekui kivistunud õlgadest kinni
hõlguv mõistusele, kallist!»

«Suu on poisil...» hüüdis Liina, kes lähenes kanda-
võtte sülele.

Kas see väike ei hinganud. Elutult rippusid ta sirged
õlgad ja kantud saabastes jalakesed. Olespidi ninaga
õhusta tukaga umarat naokest kattis surmakahvatus.
Lapse talvejakk oli samuti lahti...

«Lina on... poisil!» kordas Liina.

Larissa pööras end tema poole, ent nähes surnud
poisi, vehkis kätega ja, peites näo peopesadesse, pöördus
hüüdega:

«Pole vajal! Pole vajal!»

«Aga ta on ju veel elus!» ütles Liina, tundes äkki lap-
se kerge soojust.

«Ta on veel elus!» kordas kajana Nataša. «Larissa
Petrovna, ta on elus...»

«Elus!» kordas ema, ja pisarad jooksid tal mööda põski
alla, jättes sinna mustad jooned.

Pargas kaldus aeg-ajalt lähedaste pommiplahvatuste tõttu küljeli ja mürdlained peksid ta külgi. Kui mootorite mürin kostis otse laevateki kohal, tõmbusid sõdurite pead tahtmatult õlgade vahele ja nende pilgud suundusid üles. Seisti liikumatult. Räägiti valjusti.

«Kui oleks ometi öö...»

«Aga mis see öögi parem on? Viskab valgustuspommi ja kõik on valge. Kas või korja nõelu.»

«Aga seniitkahurid töötavad. Kuidas nad küll sellises kuumuses vastu peavad?»

«Näe, üks «Heinkel» sai pihtal Läks põlema, leek tõuseb taevasse...»

«Tähendab, poisid pidasid vastu. Ka meie tulene toime. Tee lõbusam nägu, Petra, mis sa tammud nagu lahja ruun?»

«Aga kus sa seda lahjat ruuna näinud oled?» uralt nooruke punaarmealane solvunult.

«Näen leda praegu enda ees, tallas kõik mu jalad ära.»

«Noh, kui sa kõikide jalgade peal seisad, siis oled sa ise see ruun.»

Ootamatult rōkatas ümberringi naer, mis mõningal määral leevendas üldist pinget.

«Gasitel» aga manööverdas sel ajal, põigates kord kõrvale pikeerivate lennukite eest, kord aeglustades käiku. Kapten Tšistjakov arvestas nii puksiiri kiirust kui ka pargase liikumist, et hoida ära selle sattumist pommi alla.

«Ei tea, kuidas mu naisel praegu läheb? Kas Natašale on elus?» mõttes Tšistjakov linna poole vaadates. Linn põles, suitsus, korguses aga lendasid üha lennukid. Pommid langesid põlevatesse varemetesse ning kuldsete sädemete joad tõusid tule ja suitsu keskel õhku.

Lehvivad tulekeeled suitsukerades meenusid Tšistjakovile viienda aasta sünnimusi Musta mere laeva kass... Meenus tulekuma Krimmi kallaste kohal, linnasaamise kibedus ja vangilangenud «Potjomkin», mida konvoeeriti nagu kurjategijat eskaadri eest läbi...

«Noh, tollal ei osatud veel haarata relva... Aga muid. Kuidas me praegu laskime vaenlase Volgani? Maa sisse meesse on torgatud nuga.»

«Gasitel» tegi juba teist sõitu, viies haavatuid ja põlenud haavades inimesi ära paremalt kaldalt ja tuues täiesti vasakult, aga õhuhäire polnud ikka veel lõppenud.

«Tasakäik!» käsutas Tšistjakov ruupori kohale kumardudes.

...oli purustatud parve vettinud ja raske palk. Vindid sattudes võis viimane puruneda. Põlenud pargas, lammutikäänud lootsikud ja kutri tüki ujusid alla.

...hõljuva udu eraldas kapteni silm «Junkersite» siluette. Nad lendasid risti üle auriku sõidutee.

«Seis! Tagasikäik!» käsutas Tšistjakov.

...seisis sillal ja teda võis tabada õhurünnak just nagu sõdureidki pargasel. Tema relvaks oli vaid... ja juigus. Ta heitis pilgu pargasele. Liikudes... mõjul edasi, pingutas too trossi nagu tõrges hõlme, pööras end siis pikkamööda ja järgnes puksiirile. Aga juba vihisesid pommid ja leidsid ka sihi, paisates

...vusest üles pulbitsevaid veesambaid. Arvestus oli... õige ja kapten ohkas kergendatult:

«Jälle kord läks mööda!»

...unesti kostis teiselt poolt mootorite mürin... Pargas oli ligi kaheksasada sõdurit... Linna lahistel aga... kaimas lahingud. Oli vaja täiendust.

«Rool paremale!»

...lunkersid laskusid allapoole, oli kuulda, kuidas nad... vähendasid. Nad asusid pikeerima.

Nii aurik kui ka pargas olid kaetud roheliste põõsastega nagu nelipühade ajal, laeva vaskosad olid värvitud halliks, pardad mitmesuguste värvidega kirjatud. Maskeerimine... Muidugi, kui laev oli peidus lahesopis, siis oli... raske kaldast eraldada, aga siin, jõe kõige laiemas... kus oli nähtav iga pilbas, oli ta just nagu pähkel... Ja iga hetk võidi ta purustada nagu pähkel.

«Paremale! Taiskäik!»

Mida enam läheneti kõrgele paremale kaldale, seda selgemalt oli kuulda läbi pommimürina tulekahjude torumise kohin: laod, maabumissillad, sadam ja kai äärde... jaanud pargased olid tuest haaratud. Ent «Gasitel» kaptenil oli kask tegelda üleveoga. Põlesid asjade... mis põgenikud olid minema visanud, põlesid,

tapetute riided. Ellujäänud aga askeldasid... Nad jooksid kuskile, mattusid suitsu ja tulle, neile tulid vastu teised, ja kõik kandsid midagi. Ent mitte asju... Asjad olid kaotanud hinna, neid vedeles kõikjal. Kanti lapsi... ja haavatuid.

Tomp kurgus mattis hingamise, ent kapten köhis ja karjus vihaselt.

«Köis! Viska köis! Ah, sa logardi!»

Vai libises mööda, edasi polnud võimalik enam kuskil randuda. Aurik pööras nina vastu voolu ja heitis ankrud, peatades pargase madalamas kohas.

Sõdurid ja komandörid, hoides relvi märjaks saamast, hüppasid kiirustades põlvini või vööni ulatuvasse vette. Hüpati püksirihilt ja pargaselt. See oli Stalingradi pind tugev nagu kivi, lõhestatud kraavidest ja lehtritest, ülal aga oli suitsu mattunud järsk kallas.

Trofim Petrovitši kaugele nägevad silmad avastasid äkki sõdurite hulgas Varvaara.

«Ta on siin! Kust ta siia sai?»

Ja uuesti karjus ta pahase, kähiseva tenoriga, kiirustades laadimist:

«Noh, kiiremini, kiiremini!»

Lõhkepomme langes kogu kaldale. Süütepomine sada ülalt alla, aga kraavidest, kaldajärsaku koobastest ja ülalt linnast kandsid naised ja kohaliku õhutõrje võitlejad haavatuid ja töid neid pargasele. Evakueeritavaid surusid peale. Palsid kaasa võtta kas või lapsigi.

Maabamissild oli heidetud pardalt otse vette, vesi lirts laudade vahel, kui sanitarid ja neid abistavad linnaelanikud kandsid haavatuid pargasele.

«Kannatage lastega! Kuhu te neid enneaegselt topite?» torises Tšistjakov taevasse vaadates. «Kui ometi tuulet läände pööraks ja ajaks suitsu jõe kohale... Lapsed viime viimases järjekorras. Istugu niikaua varjend! Varja!» hüüdis ta Varvaarale. «Tütreke, ära end ära katkesta! Sa tead, mis sul toha tuleb, võta haavatuid vastu ja suuna nad kiiresti ja korralikult oma kohale.»

Tšistjakov vaatas auriku üle, kontrollis parandatud auke, ja jahtis laadimist, aga hinges valutas ja pakitses tal haav:

«Mis on naisega? Kus ta on praegu? Kus on Natišake?»

Hižnjak veeretask end veel sooja mürsulehtrisse ja tiris kogu jõust presentmantlit, millel lamas haavatud roodu-komandör Rjabov... Ulalt, linnulennu kõrguselt vaadates, sarnanes velsker ülesküntud põllul sipelgaga, kes ühleb oma kandamit kord sellel ümbert kinni hoides, kord jälle vedades nagu praegu ja surub oma mustades saamastes ja rohelistes sääresidemetes jalgu kõvasti maa-pinnasse. Ta tiris haavatu varjule ja askeldas oma sanitaarpauna kallal. Rjabov lamas, pea pööratud küljele. Selle tukk oli vajunud vahakarva otsaesisele ja langetatud ripsmete vahelt vaatav sinine silm oli tarretunud.

«Surnud!» mõtles Hižnjak ja ta silme ette kerkis tormine rünnak ja see vapper komandör keset kõige ägedamat lahingumõllu. Ent velskri sõrmed tundsid nõrka pulssi.

«Elust!» Hižnjak ohkas kergendatult. Velsker oli kandnud Rjabovi välja vaenlase tsoonist ja ta oleks olnud väga kurb, kui ta pingutused oleksid osutunud asjatuks.

Suurte, ent osavate kätega, mis olid kriimustatud maa-pinnal roomamisest, avas Hižnjak kantud komandöripantsi kaaluse, tõmbas varruka õmblusest lahti ning tegi lamprisüsti, kummardudes ise masinlikult kõrvale kildleest, mis vingusid mürsuaugu kohal. Alles pärast seda vaatas ta haava. Pealuutükid tungisid välja naha alt nagu talad kalkise katuse ääre alt, haavast tilkus loots verrega ka lõmastatud aju.

«Oh, sind!» hüüdis Hižnjak. «Läbistav haav paremas õmbluse piirkonnas.» Ja talle meenus, et Rjabov ei kukkunud kohe pärast pihtasaamist, vaid jooksis veel edasi, taastas ja lõi paar korda automaadi päraga pealetungivaid vaenlasi.

Teist haava polnud. Niisiis, kui Hižnjak tormas tema juurde, oli ta juba haavatud. Aga teadvust ta ei kaotanud, vaid võitles edasi. Annaks taevast tervetele niisugast tšurki! Ivan Ivanovitši huvitas alati, kuidas käitub peapõlts haavatu esimestel minutitel ja tundidel pärast haavatasaamist. Kas ta on teadvuseta või šoki olukorras? Aga suudad sa siis niisugusel korral kindlaks teha, kas tal on šokk, on ta teadvuseta, kannatab kõrgendatud ajurõhu all või on kõik korraga? Rjabov lebas lõdvalt.

aga äkki hakkas pomisema söimusõnu, ohkima, tõmblema ja matsutama huuli. Pulssi oli vaevalt tunda, hingamine oli aga niisugune, nagu oleks haavatu sügavalt hingates end kõrvetanud ja tõmbab nüüd vaevalt-vaevalt õhku sisse. Siin oli vaja neurokirurgi.

Hižnjak pesi lahusega haava ja hakkas siduma, meenutades kogu aja, kuidas ta oli peaaegu aasta töötanud koos Aržanoviga haiglates, kus oli peaaesjalikult tegemist peahaavadega. Siis nägi ta veriseid kolpi isegi unes. Saanud sideme valmis, katsus velsker uuesti pulssi, ja veendudes, et Rjabov on elus, püüdis august välja vaadata.

Sakslaste rünnak oli tagasi löödud, kuid kahuritule algas sealtpoolt küljest uuesti. Vihisedes langesid raua tüki kõrbenud, lõhestatud põllule. Mürsuaugust välja ronimine oleks olnud mõtlematu tegu — kõik elavad olevused surusid end vastu maad. See auk varjas Hižnjaki nagu kott. Tema rühma sanitarid olid kindlasti juba lahinguväljalt tagasi pöördunud ja saatnud haavatud medpunkti või läinud kaevikusse.

«Olen lõksus!» mõtles Hižnjak ja väristas külma tundes õlgu. «Kui fašistid rünnakule lähevad, siis tallavad nad meid siin puruks.»

Viha ja meeleheide täitsid velskri südant.

«Kui nad meid miinidega üle külvama hakkavad, siis on meil mõlemal nagunii lips läbi!» arutas ta valjusti. «Võtan parem praegu oma komandöri ja lasen jalga kodu poole.»

Tranšeed, kus istusid end varjates vene sõdurid ja milleni polnud rohkem kui viissada meetrit, tundusid praegu Hižnjakile tõelise koduna. Seal võis naabriga juttu puhuda, suitsetada, seal nägi, kuidas mehed asjalikult valmistusid lahingu vastu, proovisid relvi, laadisid automaadikettaid, seadsid kaeviku servale toetudes kokku kirjakesi...

«Pimedani on ju veel tohutu palju aega!» mõtles Hižnjak, pilutades silmi halastamatu päikese poole vaadates, mis seisis kõrgel taevavõlvil. «Enne õhtut veerevad selle lõhutud riba veel mitu korda nii omad kui ka vaenlased. Kui palju jääb siia inimesi lamama!...»

Surudes järjest nagu vastu maad ja pöörates end kaugemale kord ühelt, kord teiselt poolt lendavate tolmukeeristest, roomas Hižnjak uuesti mürsuaugu äärele ja vaata-

vaenlase kaevikute poole. Seal polnud märgata mingit tolmust. Fašistid istusid rahulikult oma kahuritule all ja valmistusid arvatavasti uueks rünnakuks. «Lulgu mis tuleb!» otsustas velsker, meenutades, et ees on kitsas ent sügav kaevik just nagu haud. «It on oma positsioonid kiviga visata. Arvatavasti on korid juba kaevanud sinna ühenduskäiguga...»

Uue rünnakut oli Hižnjak kui sanitaarrühmakomandant tundma õppinud tulevast lahinguvälja, jätnud meelde mürsuaugu, iga pöosa ja künka, teinud kindlaks vaenlase patareide tulistamise suunda. Kuhu võib roostetada, missugusesse ajutisse peidukohta tirida haavatuid... Ent nüüd oli tal kõik peast välja lennanud ja ta ei saanud selgesti vaid toda kaevikut...

Hižnjak võttis Rjabovil kaenla alt kinni, tiris ta kaeviku alt välja ja hakkas teda kummargil kiiresti mööda vedama. Samal ajal rauges ka tulistamine, aga Hižnjak viingusid ja vihisesid ikka veel ümberringi. Haavatuid saapakantsad tõmbasid jooni maapinnale, tõstes tõlmu nagu mootorratas, mis takerdub mööda välja vees konarlike kohtadel.

Kahurimürsk, mis oli sihitud arusaamatule liikuvale objektile, lõhkes selja taga. Nähtavasti mõtles sakslasest sõdur, et tegemist on kas purjus või hullumeelse vene jalgratturiga, kes teadmata kust on sattunud tulepiirile. Ka lähedusest kostva plahvatuse peale ei pööranud Hižnjak ümber. Pingutades kogu jõust, liikus ta pooljoostes. Ta tundis, et kaevikute maskeeritud rindadest, kust ta hiljuti koos oma võitlejatega oli välja hüpanud, on üsna lähedal. Ta kõryus helises, silme ees keerlesid punased rõngad. Tema küürus selja taga vihisesid läbi õhu automaadilasud. Võib-olla vaatas vaatleja komandopunkti. Lähedaste kuulide vilin kutsus Hižnjakis

...vaid kulmavärinad. Jälle kukkus mürsk üsna lähedale ning lõhkemisest tekkinud ohuline pari velskri kõhtu ja paiskas ta koos kandamiga maha. Kukkudes nägi ta selgesti enda ees tuftavat kraavi. Tehes meeleheitliku pingutuse, langes ta sellesse ning tõmbas sinna ka haavatuid. Hetke lamas ta liikumatult, ahmides kuivanud keha januselt õhku, mis oli segatud tolmuga ja püssirohuhaisuga. Siis avas ta oma sinised silmad, mille laienenud pupillides särasid tulukesed, ja jäi kuulatama — lähedal

pomisesid hääled, räägiti vene keeles. Midagi naeratuse-
taolist tekkis Hižnjaki laia suu ümber.

«Noh, kas vallutasite?» küsis ta, pöörates end vaen-
lase asukoha poole. «Laske hea maitstal!» Ja vaadates
oma musti küüsi, lisas rusutult: «Oh meditsiin, medit-
siin!»

45.

Hižnjak astus operatsiooniruumi nagu oma koju, lähe-
nes Ivan Ivanovitšile, ja nad vaatasid hetke vaikides
teineteisele otsa.

«Te olete näost päris mustaks läinud ja täiesti sisse-
langenud!» ütles vejsker tervituse asemel. «Miks te
ennast nii tapate?!»

«Ka sina, Denis Antonovitš, ei näe parem välja,» ütles
kirurg lahkelt ent murelikult, võttes uuesti skalpelli
kätte.

«Või veel! Kus see väljanägemine praeguste sünd-
muste juures paremaks saab minna. Meie omad suruti
Donilt minema.» Hižnjak ümahtas vihaselt: «Nüüd kae-
vasime end siia kaldale. Aga kas kauaks?»

Ta vaikis. Sinised silmad tõmbusid uduseks.

«Stalingrad... Ah?» lausus ta mõtlikult. «Linna kohal
on must suitsupily ja sealt kostab lakkamatu mürin. Me
oleme praegu just nagu saarel...»

Denis Antonovitš ei osanud kaua paigal seista ja
ohkida.

«Kus mu komandör on?» küsis ta ümber vaadates.
«Vaadake teda nüüd ise üle.» Suurest aukartusest Arza-
novi kirurgioskuse ees ei saanud Hižnjak ikka veel
temaga üle minna «sinale». «See on meie roodu koman-
dör,» selgitas ta. «Vapper, tark ja südamluk mees. Ta
nimi on Rjabov. Haavata sai ta seitsme tunni eest. Vaa-
dake ta läbi esimeses järjekorras... Kuhu ta suu
viidi?»

Ja Hižnjak sööstis kanderuumi juurde, mis oli asetatud
eesruumi. «Siin ta on, mu kullaket!»

Rjabov asetati lauale. Hižnjak pakkus end operatsiooni
juures abiks.

«Mulle on nüüd ette nähtud ööpäev puhkust,» rääki-
ta juba sellisel toonil, nagu poleks natukese aja

138

midagi kohutavat juhtunud. «Ma õõbin teie juures ja
lähen homme hommiku varakult tagasi oma väeossa...»

«Jah, teda on vaja kindlasti kiiresti opereerida,» ütles
Ivan Ivanovitš haavatut veel kord üle vaadates. «Purus-
tus on suur. Kui ma pisut kergitan kilde, mis on tungi-
nud ajju ja rõhuvad seda, siis sealt otse pritsib...»

«Haavatu teadvus on tumestatud,» mõtles Ivan Iva-
novitš. «Ent see, mida kõneles tast Hižnjak, on huvitav:
ümnestel minutitel pärast haavatasaamist ta veel jooksis
ja võitles... Missugune jõud võimaldas tal joosta ja
püssipäruga lüüa?!»

Ning uuesti kandusid ta mõtted Larissa ja selle juurde,
mis toimus Stalingradis... Selge oli vaid üks: mure ja
hirm tuleb alla suruda! Neile ei tohi praegu voli anda...
Ilea, et Hižnjak hommikuni siia jääb. Saab temaga koos
istuda ja Rjabovist vestelda, tuletada meelde üksikuid
detaile sellest, kuidas ta langes ja käitus.

Ent kui nad mõlemad operatsiooniruumist lahkumas
olid, lausus doktor:

«Oota, Denis Antonovitš, mul tuleb veel vaadata, kui-
das mu haiged end pärast operatsiooni tunnevad!» Ja
Ivan Ivanovitš ei sammunud asulasse, kus ta oli korteris
uue vana kolhoosinaise juures, vaid raskelt haavatute
blindaazidesse.

Laiad astmed viisid alla. Lagi oli paksudest palkidest.
Maa all oli lämbe ja poolpime, kuigi seal ei põlenud
avalised tahmalambid, vaid laternad, mis olid toodud
u. bruses asuvast sovhoosist. Kunagi käisid loomakas-
vatjad ja agronoomid kottpimedatel öödel nendega
ringi ja laohoidjad askeldasid nendega kuivatites ja aita-
des. Kõikjal, kuhu ei ulatunud stepi elektrijaamade sina-
kas valgus, väreles laterna kollakas, elav tuluke... Nüüd
aga lebasid maa all kurnatud inimesed, keda see tuluke
vaevaliselt valgustas...

«Teisel päeval tuli ta tagasi,» kostis nurgast Ljonja
Motini mahe tenor. «Ja tsareevitšil tuli jälle minna ja ves-
telda kuradiga... «Ma ju andsin sulle tööd!» — «Kõik
on valmis»...»

Ivan Ivanovitšile paistis, nagu oleksid oiged jäänud
vähemaks, ja ta läks jutustajat häirimata haavatu
juurde, kel oli lahtine pneumotooraks ja kes alles äsja
oli tulnud teadvusele pärast operatsiooni; ta katsus pulssi

139

ning kuulatas tahtmatult Ljonja laulvat häält. «Niisugune ta on, see rinde-elu. Seal sünnivad kõige hirmsamad koledused. Siin aga kuulatakse muinasjutte!»

«Tsareevitš vaatas aknast välja, ja tõesti — seal seisisid hooned, mille elektrituledest valgustatud aknad särasid nõnda et...»

«Aga kuradite ja tsareevitšite ajal polnud ju veel elektrivalgust!» kostis haavatud sapööri tugev bass.

«Olgu pealegi, ära sega,» ütles keegi ülemiselt narilt nõrgalt naeratades. «Varem elektrit ei tuntud ja siis ei saanud sellest kõnelda ka muinasjutus.»

«Lase edasi, tädi Motja!»

«Tee mulle suur järv,» lausus ta, «ja selles peavad ujuma ka kalad...»

Ivan Ivanovitš sammus ühe aseme juurest teise juurde, kuulates poole kõrvaga Ljonja väljamõeldist, ja hüüdis siis tasakesi:

«Motin!»

Ljonja ilmus kohe. Ta suured saapad seisisid ukse juures ja näis nagu oleksid nad oma vabalt lohakas poosis puhunud. Palja jalu aga liikus poisikesena kõhn Ljonja kuulmatult.

Ühelt jalalt teisele tammudes vaatas ta ootavalt oma šefi otsa. Ta silme all olid mustad varjud, püstnina oli teravnenud.

«Kas sa magasid täna?» küsis Ivan Ivanovitš ootamatult, jättes küsimata seda, mida oli kavatsenud.

«Veel mitte.»

«Aga eile?»

«Pisut magasin.»

«Kas sa valvad selle haige järele?»

«Muidugi! Istusin ta juures ühtejärke paar tundi, ehkki ta midagi ei küsinud. Praegu on nendel igav, kes ei saa magada. Ma ajan siis nendega juttu.»

«Kui midagi juhtub,» Ivan Ivanovitš noogutas valgetes sidemetes võitleja poole, kes lamas liikumatult, «kutsu kohe valvearst. Kas sa õppisid pulssi katsuma?»

Ljonja naeratas pisut kohmetult:

«Nüüd ma leian pulsi kohe üles ja saan aru, kui on midagi pahasti.»

«Nii, nii! On vaja aru saada ja mõista ja kui tuleb vahetus, on vaja puhata!»

Leitnant Berežkov ärkas raskest poolteadvusetusest... Kuivanud huultega sosistas ta: «Juua!»

Keegi ei kuulnud teda

«Juua!» ütles ta häälepaelu pingutades...

Ja talle meenus, et tal lõigati jalg ära...

Alles kaks päeva tagasi võitles ta koos oma rühma kaardiväelastega stepis, nad varjasid end nõgudes, roomasid mööda punaseid stepirohu puhmi, võitlesid siis talle ja jooksisid ning heitsid uuesti maapinnale pikali, tundes selle soojust ja haistes päikesest kõrvetatud stepirohu õrna mõrkjat hõngu. Ka haavatud Berežkov jooksis, roomas, kukkus ja tulistas lähivõitluse hasardis ning tulevahetuse ajal. Ta aitas seltsimehi siduda ja suitsetas koos nendega, peites pläru rusikasse. Ta arvas, et haav on kerge. Ja ka siis, kui teda hakkasid raputama külma-värinad, kui hakkas voolama higi ja teravad torked haavus, kus istus neetud kild, muutusid tugevaks pakitsevaks valuks, püüdis ta ikka veel jalul püsida, õhutades sõdureid, andes neile lootust, et nad peatselt jälle näevad oma polgukaaslasi.

Nüüd tuli talle äkki mõte:

«Kui õnnelik olin ma siis! Me võitlesime relv käes ja mu keha oli tugev ja kuulas sõna.»

Küll oleks tahtnud juua, ajas liiveldama ja miski ängistas südant. Oli lämbe ja rusuv. Igas soonekeses oli nukker värin. Ülemise nari põhi oli madalal ta kohal, seal viskles keegi sõnides, ja otse peatsis hingas surija kergete, lühikeste, nuuksuvate hingetõmmetega. Berežkov tundis hästi seda surmaeelset luksumist. Kus on arstid?

«Õde!» hüüdis Berežkov vaevukuuldavalt — ta suu oli liigesti kuivanud. «Mis teiega on? Kus te olete?»

Ta tahtis naril istukile tõusta. Ent terav valu ja nõrkus surusid teda patjadele tagasi. Hetkeks kaotas ta teadvuse. Ja uuesti hüüdis ta hääletult:

«Juua! Õde!»

Maa all oli sünge nagu hauas, tuhmit põlesid tahmalambid ja ikka veel nuuksus ta kõrva ääres surija. Samuti gangreen. Kõigil siin on gangreen... Mis haigus see küll niisugune on, mille puhul roiskub ja laguneb

inimese keha, mida hävitab mingi hirmus mürk. Milleks on vaja niisugust nuhtlust?

«Võib-olla ka minul «see» ei jää sellega, et lõigati jalg ära? Siin on ju kõiki opereeritud, aga ikkagi surevad... Ei, parem on jääda ilma jalata, aga siiski koju saada. Naine jätab maha, poeg mitte, ema aga rõõmustab ta üle ka niisugusena. Ema on ju üksainus! Aga töötada võib ka karguga!» Ja uus hirm, surmahirm, haaras haiget. «Miks meid siia üksinda jäeti?!»

«Doktor!» palus Berežkov meeleheitlikult ja nägi enda ees neidsamu silmi, mis oma heatahtliku vaatega olid teda operatsiooniruumis nutma pannud.

Suur tugev käsi kergitas ta pead, jooginõu külm tila puudutas ta kuivanud huuli. Paar tilka vett oleksid nagu kõrvetanud ta kurku ja haige ohkas valjusti.

«Kuidas sa ennast tunned?» küsis kirurg. Ta häälest kostis armastus ja mure ning Berežkov oleks tahtnud jälle nutta. Ent Berežkov ei armastanud kaevata.

«Häs-til» sosistas ta, kartes nagu laps, et pärast sellist vastust kirurg jätab ta kohe maha.

Ent too ei lahkunud, vaid seadis end nari kõrvalt aburetile mugavamalt istuma, võttis haige käe ja hüüdis vaikselt blindaaži sügavusse:

«Õdel»

Berežkov kuulatas. Talle tundus nagu oleks doktor eemaldunud temast, ainult ta käsi jäi siia. Arsti tugevad ja tundlikud sõrmed hoidsid kindlalt Berežkovi käerannet ja too, unustades kogu oma hirmu, oleks nagu ujunud kuskile ainsa teadmisega, et niikaua kui teda nii viisi hoitakse, ta ei upu.

«Olge hoolikam! Inimene on suremas ja kedagi ei ole siin,» kostis Berežkovini just nagu läbi vati karm, ent armas hää. Sõnad «inimene on suremas» teritasid leitud nandi teadvust. «Kas ma tõesti juba suren?» mõtles ta ja avas silmad.

Koikudevahelises käigus seisis valvearst, terapeut Smolnikov...

Smolnikovil olid punased põsed ja mustade juuste vahelt paistis paljas roosakas pealagi.

Ta seisis midagi närides ja vaatas kangekaelse rahuga haigla peakirurgile otsa. Ta nägu reetis hiljutise unisuse jälgi.

«See...» lausis Ivan Ivanovitš vihast hingeldades. «See on... palatiõde?»

«Ta tuleb kohe.» Smolnikovi hääles kõlas solvumus. «Kas ma pean siis ise mööda sööklaid jooksuma?...»

«Niisuguseid sööklaid?» tahtis küsida Ivan Ivanovitš, kuid selle asemel ütles ta juba vaikselt:

«Teravakujuline südame veresoonte häire! Anda kiiret tihkmeetodil füsioloogilist lahu! Glükoosi ja südamepreparaate. Me aitame sind otsekohe, kallid,» lausis ta ja muutis teisel toonil, kummardudes Berežkovi näo konale. Unustades väsimuse, käänas Ivan Ivanovitš Berežkovi poole ja kompas seda sobivat veeni otsides. «See ei töötanud peaaegu üldse, haige kattus ülemlaevaga, ta nägu tõmbus hallikaks.

«Kaabakas!... Kaabakas!» mõtles Ivan Ivanovitš ja läks Smolnikovi poole vaatamata vaikides ta käest läbi ravimiga. «Ka siin, rindel, käib ta oma teooria järgi — «süüa tuleb tihti ja vähe korraga. Supid on kahjulikud! Rasvased toidud on hukatuslikud!» Ei, kõige hukatuslikum maailmas on formaalne suhtumine inimesesse!»

Õde tuli tagasi, askeldas, jooksis ja tõi soojäänduskoti.

«Aga võib-olla põhjustab niisuguse olukorra protsessi areng?» küsis Smolnikov.

«Ih!» vaidles otsustavalt vastu Ivan Ivanovitš, kes oli juba vaadanud haava ja vahetas määratud sideme ülemist kihti.

Alles nüüd mõtles ta sellest, et oli toiminud õigesti, kui laustanud haiget teistkordse amputatsiooniga.

Ta istus uuesti Berežkovi paitsisse. Kiire pulss tõi näo tase kirurgi nakku, ta pruunid silmad särasid soojalt.

«Andke haigele sada grammi konjaki,» ütles ta õde poole pöördudes, «ja tehke tilkvereülekanne.» Viimased sõnad olid määratud Smolnikovile, ent too oli jäänud oma kõrvaloleva aseme juurde.

«Ka siin on asi ilmselt halb!» sosistas ta Ivan Ivanovitšile, näidates teisele haigele. «See on samuti kandidaat...»

«Jah, niisuguse järelevalve juures võite te teha kõik validaatideks!» katkestas Ivan Ivanovitš vaikselt ent kalgilt tema jutu. «Berežkovi järele tuleb valvata nagu kripposse kopsupõletiku raske kriisi puhul. Et ei tekiks

kopsu turse, katkestada tilkmeetodil lahuse andmine kohe, kui pulss muutub normaalseks. Ja otsekohe südamevahendeid ja glükoosi.»

Teisel haavatul, päris noorel leitnandil, kelle rasket hingamist oli isegi Berežkov märganud, nõudis olukord teistkordset kirurgilist vahelesegamist — gangreen oli tunginud amputatsioonijoone taha. Ivan Ivanovitš kutsus sanitarid ja tuli koos Hižnjakiga tagasi operatsiooniruumi...

«Berežkov oleks surnud, kui ma poleks palatisse vaa tama läinud!» ütles Ivan Ivanovitš Rešetovile väsinult ja erutatult. «Ja ka see oleks märkamata jäänud Smolnikov ei viinud seerumit mitte veeni, nagu ma talle korralduse tegin, vaid lihasesse, kuna kartis viia verre liiga palju võõraid valke. Ajas muidugi segamini, nüüd aga otsib põhjendust. Ljonja Motin on meil kuldne inimene. Kui palju on temas hingejõudu ja ta on haava tute vastu otse emalikult õrn. Tema juuresolekut on palat is kogu aeg tunda ja koos temaga ei teki haigetel üksindustunnet... Jaa, jaa, jaa, nüüd teen ma sügavad lõiked, aga siis anda veenisiseselt suurtes annus tes seerumit. Ma olen korduvalt katsetanud niisugust meetodit: sisse piiritust, naha alla morfiumi ja kampril, siis vereülekanne ja tunni aja pärast soojendatud seerumit.»

«Aga tulemus?»

«Enamatel juhtudel positiivne. Ainult muidugi aktiivse kirurgilise vahelesegamise korral. On esinenud ka surmajuhte. Muidugi mitte seerumi sissevõtmise tagajärjel, vaid rasketel, hiljaks jäänud juhtudel.»

Sellal, kui nad rääkisid, pesid kirurgid käsi, tõmbasid selga puhtad kitlid ja panid kindad kätte.

«Aga mis siis, kui amputeerida gangreeni puhul mu nagu soovitab Leonid Aleksejevitsš ja süstida teie meeto dil?»

Ivan Ivanovitš punastas siirast kohmetusest

«Mis minu meetod see on? Seda pole mina välja mõelnud. Meie haiglas kasutas üks kirurg seda ja mina haarasin sellest kinni.»

Rešetov ohkas murelikult.

«Aga Smolnikov ei haaranud sellest kinni. Kuid ta ei ole siiski halb arst...»

See infektsioon oli avastatud õigel ajal, ent haavatu üldine seisukord oli raske. Operatsioonist võtsid osa ka Rešetov ja Hižnjak. Operatsioonilaua juures algas tõeline lahing

Mees, kelle elu eest nad võitlesid, lamas aga tihedalt muletud lapselike kuldsete ripsmetega ja poolest saadik maskiga kaetud higisel näol kullendasid kerged udemed, mida veel kordagi polnud puudutanud habemenuga. Ta oli õppinud lendama suvises spordikoolis. Nüüd aga oli see kaheksateistkümnepaastane vabatahtlik juba autasustatud ordeniga.

Lõpetanud operatsiooni, suundusid kirurgid ja Hižnjak, kes nüüd ei jäänud sammugi maha oma endisest kohast, haigla palatisse. Ivan Ivanovitš asus kohe opereeritud lendurile seerumit sisse viima. Siis istus ta jälle Berežkovi juurde. Too lamas täiesti nõrgana ja vaiksena, ent rahulikult. Kirurgi nähes elustas ta pilku midagi naeratusetaolist.

«Kas ma jään elu, doktor?» küsis ta.

«Kindlasti.» Ivan Ivanovitš patsutas talle kergelt olule. «Niisugune vägilane ei tohi surra.»

«Küll ma täna sain alles vatti! Ja tundsin ka hirmul teil on siin vaikne, nagu sügavas tagalas, aga meil keeb nagu katell. Fašistid katsuvad meid lahti kangutada, meie aga raputame jälle neid,» jutustas Hižnjak, lõigates küpsid, mahlakaid tomateid.

Ta asetas punaste viilukate peale õhukesed, läbipaistvad sibulalõigud, puistas need üle soola ning pipraga ja lorkas kiirustades leiba, olles erutatud toidu nägemisest ja selle lõhnast. Siis otsis ta pingi alt pudeli viina ja peopesa hoobiga põhja alla lõi korgi pealt ära.

«Kas sa ei kahetse, et nõustusid minema meie juurest valiteenistusse?» küsis Ivan Ivanovitš.

«Mis seal kahetseda? Kuidas ma oleksin saanud keelduda? Sõjaväe värk. Diviisi sanitaarosakonna ülem tunneb mind ja nõudis sellepärast välja. Mina aga ei oska ära öelda.»

Kõrvalolevas köögis norskas vana perenaine. Lae all

pimeduses (akna ette olid riputatud igasugused kaltsud) sumisesid unised kärbsed. Nende rahulikku suminat lõhestasid rindeplahvatused, nagu kivipangad vaiksesse jõekääru langedes, ja idast, kus asus Stalingrad, kostis järelejätmatult undamine.

«Nad tabasid meid nagu tuvisid võrguga,» jätkas Hižnjak, lõpetades serveerimise. Ta võttis viina, kõhatas, hammustas suupistet peale ning vaatas mõne hetke vaikselt mälades keskendunud pilguga enese ette. «Kole on istuda tule all käed rüpes!» hüüdis ta. «Tunned end kohutavalt kaitsetuna, ümberringi aga lõhkeb raud ja iga tema kild on sulle surmaks. Aga hoopis teine tunne on, kui tormad rünnakule. Siis on vaid üks püüe, üks teadmine — edasi, edasi, — ja sa ei karda midagi. Sind kannab tuulispask ja sa tegutsed ise tuulispasana. Pühid kõik takistused teelt. Aga täna ma põgenesin peaaegu meeleheite äärel. Haavatu vajab rahu ja veel kord rahu, aga mul oli vaid üks mõte: temast kõvasti kinni hoida.»

«Tugev loomus!» ütles Ivan Ivanovitš, meenutades Rjabovi. «Tähendab, algu ta võitles «kuumana» edasi ega kaotanud kohe teadvust? Noh, räägi mulle temast veel... Missugune oli ta siis, kui teie ta üles tõtsite?»

Väsinud Hižnjak oleks tahtnud käega lüüa, ent tal meenus, et küsimus polnud esitatud lihtsalt uudishimust ja ta hakkas jutustama, elades uuesti läbi päeva sündmusi.

«Aga miks teie ei söö?» küsis ta muretsevalt.

«Ei taha.»

«Aga te sundige end. Jooge sada grammi, ja kõik on nagu käega pühitud.»

«Süda valutab, Denis Antonovitš!»

«Just sellepärast joogege!»

Ivan Ivanovitš raputas pead, ent võttis ometi klaasi Hižnjaki käest vastu.

«Kui ma täna surmaga silm silma vastu seisin, näi elu mulle eriti armas!» rääkis, velsker, kummardudes samovarile lähemale. «Mul meenus lapsepõlv Kubaani ja kuidas me Leenaga Martaigas riisikaid korjamas käisime, tuli meelde Tšažma ja lapsed... Lehitsesin kiiresti, kiiresti läbi kogu oma elu. Mul polnud tahtmist surra. Kuidagi ei tahtnud!... Oleme praegu sõjas, kui õhtuks ellu jääd, rõõmusta, söö, joo, maga kui võimalik,

et vajaduse korral oleksid jälle vormis. Muretseda, ja nolla jõuame hiljem. Mul tapeti täna kaks toredat sanitari... Ei leia sõnu, et öelda, kui toredad poisid nad olid! Mõlemad kommunistlikud noored ja üheksateistkümne aastased. Mõlema nimi oli Petruša. Tuleb süda kovaks teha... Aga kahju on neist, nad olid ju noored. Polnud elu veel õieti näinudki. Kes pole hellitanud naist ja last kätel hoidnud, poleks nagu elanudki maailmas.» Hižnjak vaatas Ivan Ivanovitši, tema aukuvajunud silmi, ja lakerdus. «Kahju, et ma Varjat ei kohanud,» jätkas ta, muutes meelega kõneainet. «Ta kurvastab vist, et me ei võlnud teda endi juurde haiglasse. Ei tea, kuidas tal praegu seal läheb?»

Ivan Ivanovitši nägu muutus süngeks. Ta nägi läbi sellisimehe mitte eriti kavalat diplomaatiat, kuid see kutsus temas esile terve parve uusi mõtteid, ning ta ei märkanudki velskri järjekindlust. Tõepoolest! Kui korraga tapeti kaks suurepärase Petrušat, kuidas võib siis kahetseda, et Varja siia ei sõitnud? Ka siin on ju iga hetk oodata tugevat lööki.

«Ah, ma ei jõudnud temaga selle üle rääkida,» ütles Ivan Ivanovitš. «Üleveokohal on praegu muidugi raske.»

«Seda ma räägingil...» ütles Hižnjak ebakindlalt, kurvastades doktori rahuliku tooni pärast. «Larissa Petrovna on niisiis linna läinud?»

«Tal jäi perekond sinna.»

«Ilus naine...» ütles Hižnjak uurivalt. «Isegi väga omapaatne ja julge nagu laps, kes pole muret näinud.»

«Hea arst,» väitis Ivan Ivanovitš tõsiselt ja naeratas ootamatult. «Tõsi, temas on midagi lapselikku. Istub seniks toolile, kui haavatu kohale asetatakse ja jääb sinna ülestõstetud kätega tukkuma. Akki võpatab, vaatab ringi ja ta silmad on soojad ning head...»

Hižnjak ei märganud kohe, kuidas tema poolt lahti kaanatud samovarikraanist jooksis vesi üle kruusi nare ja valgus mööda lauda laiali, ta sulges masinlikult kraani ja pühkis vaikselt vee põrandale... Teda ei hämmastanud niivõrd Ivan Ivanovitši sõnad kui ta näoilme.

«Ah, Varjake!» mõtles ta südamevaluga. «Sul ei vea! Kui Ivan Ivanovitš nüüd iseseisvasse, perekonnaga abielu- ja perekonnasessesse kiindub, siis saab temast põline poissmees.»

Hommikul tuli onni Zlobin. Ta jäi lävele seisma ja vaatles Hižnjakki, kes magas kõhuli, nina rusikasse surutud, ning Ivan Ivanovitši, kes oli end hiiglasena välja sirutanud ja norskas nagu vägilane. Magajate nägemine pani teda haigutama. Ta võttis sineli seljast, laotas selle puhtale savipõrandale ning heitis Aržanovi kõrvale pikali.

«See olete teie, Leonid Aleksejevitš?» küsis erksa meega Hižnjak.

«Jah. Minu onni pühkis plahvatus minema. Mul vedas! Üleüldse visati vaid paar pommi. Läksin koju — põrn ja tuhk.»

«Kas haavatuid toodi palju?» küsis Ivan Ivanovitš, kes samuti ärkas.

«Üsna rohkesti. Nüüd surutakse ka siin, edelas, meile peale.»

«Puhake siin,» ütles Ivan Ivanovitš Zlobinile. «Ma lähen operatsiooniruumi.»

Ta pani end riidesse, tõmbas saapad jalga ja läks pesema. Tinast kätepesemisnõu, mille tila sarnanes tee kannu toruga, rippus välistrepi kõrval traadi otsas. Lihtne vanaaegne riist. Hommikupäevase kaldus kiirte all lendasid sinavas lõunataevas kahekümnenenda sajandi õhupiraadid. Võib-olla oleksid fašistid seda kätepesemisriista nähes põlastavalt naeratanud. Ent doktor Aržanovi mõtted olid seotud Doni läbimurdega ja Larissa Firsova perekonnaga, kes ei olnud Stalingradist evakueeruda jõudnud, ja pritsis samasuguse ükskõiksusega nagu hüti pererahvaski, endale kiiresti naku sooja sogast vett ja niisutas pead. Kätepesemisriist polnud halb, vaid pigem ega parem nagisevast rõdust ja saviga võõbatu kõrkjaehitusest. Ent sellelt samalt õnelt viis vana perenaine igal õhtul haigla kööki annetusi: kas kümme muna või kannutäie piima. Ka temal olid lapsed armees ja ta kandis osakese oma emaarmastusest üle haavatud punaarmeelelastele.

Kammides oma sõnakuulmatuid siiljaakseid, laks Ivan Ivanovitš uuesti hütti. Zlobin magas juba surmaund nagu kunagi inimene, kes on kulutanud kogu oma vaimse ja füüsilise jõu.

Ka Hižnjak lamas veel, ent ta uni oli kadunud. Vaadates mõtlikult Ivan Ivanovitši otsa, lausus ta:

Mul on aeg minna oma vaeossa. Kui midagi... Kui linnas tuleb kaitsele asuda, siis palun end teie juurde. Te toelate mind, eks ole!»

Lõngemisel hetkel oli ta juba jalul, pesi end kiiresti, tõmbas vöö vööle ja, kui sanitar tõi haiglast katelokid, õpi ning pudruga, oli velsker juba täiesti lahinguvalmis.

«Varavalgel kuum toit,» märkis ta, «tähendab, et kinnita keha ja «vaiksemat» ära oota. Just nii,» lisas ta, vaadates lauale asetatud leiba, suhkrut ja konserve. «Oeldakse, et ka kuivad produktid on tunnusmärgiks, et algab lahing. Sellised tunnusmärgid on rheel-eesliinil... Aga teil siin lõhnab evakuatsiooni järele.»

Mõne minuti pärast sammusid kirurg ja velsker kiiresti mööda tolmust tänavat. Asulas oli tunda rahutust.

Naised talvepalitutes ja õlgadele heidetud villastes salitud tassid hommikukuumuses väikesi lapsi ning pampes, suuremad lapsed jooksid ja askeldasid, koerad lükkusid...

«Naete, kõik on jalul!» ütles Hižnjak, kes sammus Aržanovi kõrval ja vaatles asula onnikesi. «Täiesti õige, mingu minema, meil on siis siin lähedam...»

Velsker jäi äkki seisma, tema näol lõi särama ootamatu naeratus. «Ivan Ivanovitš, vaadake õigel! Kes too on?»

Ivan Ivanovitš vaatas ja ka tema näole ilmus rõõmus allatus. See oli Platon Logunov. Ta oli näost mustjaspruun, tema pluus oli lõhkine ja pleekinud, otsaesist varis määrdunud side, ta oli peaaegu tundmatu, kuid ometi mehest pilgust tuttav. Platon Kamenuškast... Ka Platon Logunov tundis ära omakandi mehed ja ruttas neile longates vastu.

«Elus? Oh, küll ma olen rõõmus!» lausus Hižnjak teda kaelustades. «Tulid ometi! Kas piiramisrõngast? Vaata, kus tubli. Kuulsime sinust. Eile lugesime rindelehest, kuidas ta seal tanke löite... Ka «lahinglehes» oli sellest juttu. Esitati autasustamiseks... Aga muidugi! Ja teie ei leagi sellest midagi?»

«Terel!» ütles Ivan Ivanovitš Hižnjaki kärarikast kõnevoolu katkestades.

«Terel!» kostis Logunov südamlikult.

Käepigistus, mille nad vahetasid, oli tugev ja sõdurlikult siiras.

«Tähendab, murdsid läbi Donile?»

«Jah. Ka Vertjatši ja Kalatši juures.» Logunov vaikselt ja lausus siis sügava kurbusega: «Vertjatšis hukkus Nikita Burtsev. Ta ei suutnud haavatuid maha jätta ja jätti nendega, fašistid aga panid haigla põlema...»

«Kas tõesti Nikita põles ära? Kuuled sa, Denis Antonovitš, mida tehti meie Nikitaga? Küll on kaabakad!» ütles Ivan Ivanovitš ja ta nägu tõmbus pilve.

Hižnjak noogutas ainult pead, leidmata sobivaid sõnu. Ka tema armastas Burtsevit.

«Aga mis teiega on, kas olete haavatud?» küsis Ivan Ivanovitš Logunovilt.

«Pisut. Nägu on täiesti tühine asi. Aga jalg lasti läbi. Nagu koer oleks jalasäärde karanud. Kõigepealt aga tuleb kiiresti läbi vaadata minu seltsimees. Vanja!» hüüdis Logunov ja aitas tõusta noorel võitlejal, kes oli istunud kaevikust välja loobitud mullahunnikule. «See on Vanja Korobov. Saage tuttavaks. Samuti s'berlane. Ühtsime temaga stepis ringi, kuni siia jõudsime.»

«Ma pean nüüd jooksuma,» tuli Hižnjakile akk meelde.

Ta sirutas veel kord Logunovile käe, teatas talle oma väliposti numbri ja jooksis edasi.

«Denis Antonovitš!» hüüdis Logunov talle järele sõttes. «Aga kuidas on Varjaga... kas temast pole uudiseid?»

«Ta on siin... Stalingradis. Üleveokohal.»

«Üleveokohal,» kordas Logunov säravate silmadega õnnelikult ja erutatult. Ja kahvatas samas — Stalingradi pommitati ju lakkamatult.

«Kas te nägite teda?»

«Muidugi!» kostis Hižnjak põiklevalt ja asus jälle kiiruga minema, hüüdes käigult: «Pole viga midagi, elus ja tervel!»

Ta poleks sel hetkel saanud Platonile öelda, et Varjaga ei käinud kohtamas mitte tema ise, vaid Ivan Ivanovitš.

«Paha lugu — lahingud lagedas stepis!» ütles Hižnjak arstile polgu medpunktis, kuhu ta oma sanitaari

dega viis haavatuid. «El pääse ligi vankri ega autoga. Saab ainult presentu järele vedades roomata ja mõnes kohas nõgudes võib koertega sõita. Aga ka see pole kuigi lohus — killud vihisevad ümberringi. Koerad harjuvad roomama. Aga kuidas on lood haavatuga vankrikeses? On ta elus või surnud?»

Väljudes medpunkti muldonnist, vaatas Hižnjak hoolitseva, kuid karmi pilguga sanitaari, kes suitsetasid madala katuserääst all.

«Ma kirjutan naisele veel kirjakese ja siis hakkame jälle liikuma!» Ka tema suitsetas, võttes taskust kagaridunud, murdekohtadelt juba kulunud kirja. «Ma kannan seda taskus juba terve ööpäeva...»

Velskri nägu muutus malbemaks, ta sinised silmad hakkasid heledalt särama. Helke vaatles ta ebaühtlasi, paiguti laialivalguvaid kirjaridu. Sellest hoovas higi ja passi rohu lõhna. Kuigi ümberkirjutamiseks polnud aega, ei saanud ometi jätta kirja saatmata. Akki tabab lohtrit ennast palav granaadikild ja naine ei saagi talt vastust ega tervitust. Olgu mis on, kuid Denis Antonovitš teab, kuidas Jelena Denissovna kirja üle rõõmustab...

«Tere, kallid naised!

Tere, kallid lapsed, Natašake, Kolja ja Pavlik!

Kirjutab teile isa, endine Kubaani kasakas, nüüd aga sanitaarrühma velsker Denis Hižnjak. Ma igatsen väga teie järele, mu kallid, kuigi meil siin selleks pole palju aega. Nārune vaenlane surub peale kogu jõust, me ei jõua teda tagasi lüüa. Seepärast ärge esialgu mind veel koju oodake. Kui juhtumisi haavata saan, siis näeme.»

Siin oli autor pannud punkti ja vajunud ilmsele mõtlesse. Võimalik, et kiri näis talle liiga järsk ja ta kujutles, kuidas naise helesinised silmad täituvad pisarast.

«Minu pärast ärge eriti muretsege,» kirjutas ta alamal, «ma pole siin ükski, vaid siin on kõik, kes on võimelised relva kandma. Peale selle pole minu töö ohtlik. Ma lähen koos oma sanitaridega võitlejate taga — õigemini me roomame kodus nendega ja korjame haavatuid kokku. Poisid, õppigu ja ärgu

lasku tempot langeda. Hoidke Natašakest. Tee talle minu valgest pintsakust suvepalitu, Leena. Talle see sobib, aga mulle on õlgadest kitsas. Kõiges muus ma usaldan sind nagu iseennast, Leena. Sa oled andnud mulle palju head ja helget, naine! Nüüd tänan ma sind ka selle eest, et ma tänu sinu kangekaelsusele hakkasin Siberit armastama. Sakslased vallutasid Ukraina, Krimmi ja kalli Kubaani. See on mulle väga valus, ent ma tean, kui suur ja tugev on meie maa. Ka siin oleks hea, kui poleks sõda. Tomatid kasvavad kahe rusika suuruseks, aga kõrvitsad... Kõrvitsad on siin nii suured, et ei ulata umbert kinni võhma! Kasvavad siin stepilagendikel ilma igasuguse hoolitsuseta.

Tervisi teile ka Ivan Ivanovitšilt. Ta töötab haiglas peakirurgina. Ja tead, Leena, kõikide tunnuste järgi on ta armunud siin ühesse kirurgisse, kelle nimi on Larissa Petrovna Firsova. Väga iseseisev naine, kuid abielus. Kas sa mõistad, kui raske sõlm on jälle tekkimas? Nägemist, minu kallid. Kallistan teid tugevasti ja suudlen.

Teie isa

Denis Antonovitš.»

Velsker keeras kirja ettevaatlikult kokku, asetas selle tagasi ümbrikusse, mõtles ja kirjutas suurelt aadressist kõrgemale «Lennupost», ohkas kõvasti ja sammus blindaži poole, kuhu võitlejate sõnade järgi oli läinud kirjakeandja.

49.

Liikuv välihaigla oli muutunud faktiliselt sanitaar-pataljoniks. Kõik arstid suhtusid sellesse, nagu pidanuks see nii olemagi ja jätkasid endiselt oma tööd. Ainult Smolnikov oli nagu nõeltel. Ta punased põsed olid muutunud viimasel ajal silmanähtavalt kahvatumaks ja isegi ta paljas pealagi kaotas oma läike ning roosa värvuse. Vana harjumuse kohaselt näris ta veel midagi iga poole tunni järel, ent ta hea toitumus kahanes silmanähtavalt.

«Grigori Gerassimovitš, miks te nonda kõhn olete? Kuid te sööksite nagu meie iludus Smolnikov «tihti ja vähe,

vähe ja tihti», vaadake, kuidas te siis kosuksite!» naljatas hoolimatu Sofja Veniaminovna.

Rešetov kortsutas kulme. Ivan Ivanovitš naeratas irooniliselt.

Sofja tundis sannuli, et Smolnikovi ei saa usaldada... Ta loepoolest — kuidas saigi temasse suhtuda kui tules laastatud arsti? Keda suutis ta eksitusse viia oma hoop-levi janesedemagoogiaga? Muidugi, olukord oli väga keeruline... Ka Sofja oli loobunud iga päev külma veega pesemisest ja Larissat oodates igavust tundma õppinud.

Täna öösel ärkasin ma ja tundsin igatsust,» kõneles Rešetovile valju häälega «Ma ei saa olla üksinda... Olen ma kartma hakanud või?... Laksin öue, kui oli nagu kergem. Tassisin siis oma magamisaseme välja ja seadsin end sisse vabas õhus. Lamasin ja kuulsin, kuidas Stalingradis müris, kuidas läänes ja lõuna poolel kõmmutati. Mõtlesin: «Asume tulerõngas!» Tõusin üles. Kõndisin ringi ja vaatasin, kuidas tulekuma Volga kohal vabises ja kasvas. Kogu taevast oli läbipaistvalt punane, nagu oleks ta hõõgunud. Vaatasin Doni poole, ka seal põles. Mul tulid koguni pisarad silmi, kui mõtlesin, kuidas meie võitlejatel seal praegu läheb! Nad kõik on ju nii toredad poisid!»

«Jah, tublid sellid,» ütles Rešetov, ohates kogu oma miselangenud, ent laiast rinnast. «Ma opereerisin eile üht... Tugev noormees, patareilane. Rusikad olid niisugused!» Rešetov pani kaks oma rusikat kokku ja raputas neid. «Sa õmble mind kinni, nagu kord ja kohus, doktor,» ütles ta mulle. «Mul on ees raske ja kiire töö. Neist tuleb jagu saada.» Ma arvasin, et ta kavatseb tulla minna, sest tal on kõhuhaav, aga ta tükib hoopis väcossa tagasi. Ma kuisin temalt: «Mida sa tahad teha oma sodimise eest?» Mõtles hetke ja ütles: «Fasis-tild kõremini minema ajada. Küll siis oleks lobi laialt!» Või olla te leiate, et see on lihtsameelne?»

Kuid sakslased pole ka rumalad,» segas end kõnelema Zlobin. «Täna võtsid meie omad vangid kolm snai-... ja tuli välja, et neil oli kolme peale kolm jalga...»

«Kuidas nii?»

Kõik olid ühe jalaga invaliidid. Ent nad olid ülihead inimesed. Neid viidi spetsiaalselt autoga kohale. Meie

sõdurid tundsid huvi — kuidas nad riskisid sellises olukorras rindele minna? Nad küsisid: «Mis teid seda tegema sundis?» Nood mõtlesid ja vastasid: seisame ideel ja kodumaa eest.»

Ivan Ivanovitš oli samuti huvitatud ja nihkus lähemale.

«Vastus on antud täiesti hitlerlike röövlite vaimus. Räägitakse, nagu oleks füürer lubanud neid autasustada, kui nad hävitavad vajaliku arvu venelasi.»

Selle peale Rešetov isegi sülitas kogu südamest.

«Mille poolest nad erinevad teeröövlitest! Nad on neidestki hullemad!»

«Ma mõtlen, me peaksime sanitaarosakonnale ette kande tegema,» ütles Smolnikov, kui Rešetov teatas jätkekordse «viie minuti» algust. «Teeme ettekande kogu kollektiivi nimel.»

Kulnud Rešetovi kortsulises näos kerkisid imestunud ja küsivalt ning ta vaatas paksu Smolnikovi pealaest jalatallani.

«Mille kohta?»

«Meil pole õigust riskida haavatute kontingendiga,» lausus Smolnikov, suutmata varjata arevust. Isegi tavaliselt nii sujuvad käeliigutused olid kohmakalt askeldavad. «Me oleme liikuv välihaigla, aga seisame sanitaarpataljoni liinil. See asetab meile suure vastutuse. See pole meie profiil. Me ei tohi siin, vahetus rinde läheduses, nii õelda, pooleldi piiramise olukorras, haavatuid hospitaliseerida.»

«Kuidas seda mõista, kas te käsitate neid heita tulistamise alla?» küsis Rešetov näost ebatavaliselt punaselt tõmbudes. «Olukord on selline, et tahaks kogu jõuga aidata linna kaitsjaid. Ja mina isiklikult kardan vahtu, et meid kutsutakse Volga taha.»

«Õigel!»

«Jah, tõsi!» kostsid elavad hüüded.

«Ja mis sellest, kui me oleme sanitaarpataljon?»

«Kes tahab rahulikult süüa, mingu tagalasse,» teatas Sofja Sefer.

«Noh, mis te nüüd räägite, seltsimehed!» hüüdis Smolnikov solvunult. «Nii kuidas teete teie, teen ka mina. Ma muretsen ju ainult haavatute pärast.»

«Nende eest tuleb muretseda esmajärjekorras siin.»

«Räägitakse, et praegu on üleminek Volgast samal ajal, kui rünnakul olla,» ütles Logunov.

Ta oli saatnud Korobovi vasakule kaldale ja jäänud ise siia, et end paar päeva ravida. Süda kiskus Logunovi Stalingradi poole, kus asus Varvaara, ent haavatud palg paistetas üles, ilmus punetus, tugev valu — tuli tahes-tahmata puhata. Aga niipea kui diviisi poliitosaakonnas saadi teada, et Logunov viibib haiglas, nimetati ta haigla komissariks.

Kuuldes Logunovi sõnu, vaatas Ivan Ivanovitš talle otsa ja mõistis, et ta mõtleb Varjast.

«Armas Varjakene, kui raske tal on!» mõtles ka Ivan Ivanovitš. «Ma pole veel tules karastatud,» kostis ta kõrvus Varvaara hääle. «Varvaara kahetses, et tal tuleb võidelda tagalas ja sattus nüüd otse põrgusse.»

Väljudes pärast töö lõppu operatsiooniruumi blindaažist, tõusis Ivan Ivanovitš nõo nõlvakule ja vaatas ringi. Idapoolne horisont uppus tihedasse suitsu. Paljastel stepi niitudel hõljus samuti sinkjas tulekahjusuits, millest laamal rusikana kerkis esile raudteejaama veetorn.

«Jah, pilt on nukker ka päeval,» mõtles Ivan Ivanovitš, meenutades Sofja Seferi sõnu. «Sefer näib nii tugevana, nagu ei suudaks teda miski murda ja ometi haaras teda mürk. Aga Larissa? Kus on Larissa? Muidugi ta sõitis paiselt ära. Võttis oma pisikesed ja ema ning läks Volga taha. Talle võib seda andeks anda. Ta pole Smolnikov. Oh seda Smolnikovi! Kui ärevuses too on!» Ja uuesti mõtles Ivan Ivanovitš Larissale, kes oli nii naiselik ja kangekaelne. Hea, et ta sõitis ära, mis sellest, et Ivan Ivanovitš teda praegu ei näe, kunagi hiljem näeb ta teda aga kindlasti! Kui aga... Sest kuidas seal müriseb. Just nagu oleks piinatud maapind paisanud endast välja omduse, kurbuse ja viha lõputu hädakarje.

50.

«Ivan Ivanovitš, meile tuli uus sanitar,» ütles Logunov haigla palatis.

Ivan Ivanovitš vaatas ringi. Pärast eredat päevavalgust tundus blindaažis hämarana. Kahekordsete naride vahelt ilmus kirurgi ette sanitar. Ljonja Motini ahtake kogu.

155

«Ma tunnen teda juba ammul» ütles Ivan Ivanovitš naeratades Ljonjale. «Juba jälle sa pole maganud ega teed joonud?» küsis ta murelikult.

«Miks ei ole. Sõin korralikult. Tomka keetis meile hiiglatorèda supi!»

«Aga suppi sa ei maitsenudki,» ütles keegi ülalt nõrga häälega. «Pane tähele, sa ei jõua varsti enam jalgu järelle vedada, aga meil ei lähe sellest põrmugi kerge maks.»

«Kas sa kuulsid?» Logunov patsutas Motini kõhnu õlgu — ka temale meeldis see püüdlik noormees. «Kuidas on kirjadega?»

«Pole. Tuleb kirjakeandja ja raputab kirjad lauale. Ka mina lähen juurde, vaatan, kas pole mulle kahte ridagi, aga ikka ei ole midagi.» Motin ohkas raskelt, teda rõhus omaste vaikimine. «Teised saavad iga päev, mina aga ootan asjata... Raske on oodata.»

«Kas sa ise kirjutad?»

«Aga muidugi!»

«Nähtavasti tuleb mul neid pisut häbistada,» ütles Logunov.

«Ei, milleks seda?» elavnes Motin. «Ema ei oska hästi kirjutada, aga vennad-õed on alles väikesed... Isa on rindel... Võib-olla on ta juba hukkunud...» ja häbene- des, et ta nii palju aega oli oma muredega ära raisanud, lisas Motin kiiresti: «Ivan Ivanovitš, vaadake, missugune abilise mulle tuli...»

Kõik kolm läksid blindaaži sügavusse. Ivan Ivanovitš otsis pilguga ja silmas vaigest poissi, kes istus napp äärel. Tibatilluke käeke paistis tumedana valgest side- mest, mis hõlmas haavatu õlga ja rinda, ristipandud jalakesed ei ulatunud kaugeltki muldpõrandani.

«Ma sõbrustan ka eraisikutega,» rääkis poiss peene häälega.

«Sa tahad siis sõjameheks saada?» küsis haavatu. «Hakka parem juba inseneriks või õpetajaks. Ega sõjaväe- lane olla pole hea. Kas sa näed, kui hirmus on sõda?»

«Hirmus,» nõustus poiss tõsiselt. «Meie vanaema ja Tanja tapeti. Pommiga. Ka mina olin rusude all. Terve maja varises kokku.»

«Kelle poiss see on?» küsis Ivan Ivanovitš Logunovi poole pöördudes.

«Kirurg Firsova pojake.»

«Larissa Petrovna oma? Kus ta siis ise on? Miks ta ei ole siia tõi? See on ju meeletus!»

«Muidugi meeletus,» vastas Logunov vaikselt. «Kuigi ma mõistan teda. Linna pommitamisel hukkusid ta ema ja kaheksa-aastane tütreke. Poisi suutis ta ellu tagasi luua ja ei taha teda üle Volga saata. Ta ütleb ise, et kui sureme, siis sureme koos.»

«Kas Rešetov teab?»

«Teab, kuid ütles, et ei tea midagi.»

«Ljošake,» hüüdis Ljonja Motin, «näita end meie dok- torile!»

Ommargune peake väikeste, eemalhoiduvate kõrva- dega pöördus hüüde suunas. Lühikese tuka alt vaatasid mustad silmad. Poiss vabastas ettevaatlikult oma käe haavatu peost, ronis koikult maha ja tuli nende juurde.

Tõstes oma ninakese üles, vaatas ta küsivalt Logunovi ja silmitses tähelepanelikult pikakasvulist uut doktorit.

«Noh, tere, kangelane, saagem tuttavaks!» lausus Ivan Ivanovitš poolnahtatades ja ta hääli värises.

«Ma pole kangelane!»

«Kui saad vanemaks, saad ka kangelaseks.»

«Parem marssaliks.»

«Ohool!» Ivan Ivanovitš võttis poisi sülle — too oli nõrke ja kerge nagu sulg — ja vaatas rõõmu tundes talle näkku. Ükski joon ei meenutanud Larissat.

«Isa nägu,» mõtles Ivan Ivanovitš ja ta süda tõmbus kokku. «Miks ta ennast ise mulle ei näidanud?»

«Sul on siin vist igav, seltsimees Ljoša?» küsis ta. «Sa peaksid veel mängima!»

«Varem ma mängisin...»

«Noh, näed!» lausus Ivan Ivanovitš kaastundlikult. «Aga siin on sul... igav,» lõpetas ta, leidmata jällegi sobivaid sõnu, kuid mõistis ka samal ajal, et olgu see blindaaž halb või hea, ta on ikkagi lapsele peavarjuks.

«Ma aitan siin. Mul ei ole igav,» väitis poiss. «Kusiti juua, ma ulatasin teekannu. Ma ajan haavatutega juttu. Onu Ljonja lubas mind.»

«Vaata, missugune sa pled!» spsis Ivan Ivanovitš ning, suutmata end tagasi hoida, suudles poissi õlale ja peenele kaelale. «Noh, mis seal ikka, tegutse, seltsimees marssal!»

Blindaažist väljudes tundis Ivan Ivanovitš erilise teravusega oma üksindust. «Nii see on, igatsesin ja tundsin rahunust, aga ta ei näidanudki end mulle! Läks oma murega Rešetovi juurde, aga mina olen lihtsalt... juhuslik, võõras inimesel!»

Kirjakandja sammus kiiresti mööda nõgu. Ta pungil küljetasku köitis doktori tähelepanu.

«Kui palju kirju! Kõigile kirjutatakse. Ka minul on raske oodata nagu Ljonja Motinilgi. Aga mul pole oodata kelleltki — kirjutavad ainult haavatud, omaksed aga olen kaotanud.»

51.

«Teile on kiril!» teatas lõbusalt Denis Antonovitš Hižnjak, kes istus laua taga muldonnis, kus ta nüüd elas koos Ivan Ivanovitši ja Zlobiniga. Onn asulas, kus arstid elasid, põles maha ja nad kolisid «uude korterisse», mis asus ülemises nõos haigla kõrval. Sõjaväeosa, kuhu viimasel ajal kuulus Hižnjak, suunati ümberformeerimisele ja velsker palus end tagasi määrata «oma» haiglasse.

«Varjalt,» selgitas ta, ulatades kirurgile õhukese ümbriku.

Ivan Ivanovitš võttis rõõmsalt kirja, ent ta pilk peatus velskri säraval näol. «Kas ka teie saite?»

«Kaks tükk. Jelena Denisovnal ja vanemalt pojalt Voroneži alt.» Hižnjak peatus, vaatas kirja Aržanovi käes ja lausus: «Naine kirjutab, et Olga Pavlovna on läinud koos Tavroviga rindele. Tavrov saadeti piirihüüstitele. Olga Pavlovna aga on ajalehe kirjasatja. Olga kirjutab Lecnale... Ta näib uue mehega hästi elavat. Nüüd ei ole ta siit kaugel, asub Kletski kandis.»

Hižnjak vaatas sõbra nagu kivinenud nägu ja lisas:

«Ärge mu peale pahane olge, ma soovin teile ainult head! Jumala eest! Kas te veel paremat võite leida kui Varja. Muidugi, maailmas on veel teisiigi peale Varja, aga teist nii armsat ja ustavat te vaevalt kuskilt leiata. On ju siin meiesuguseid mehi, et ehita või sild üle Volga, ja kõik on noored ja elu on täis riski — täna oled elus, homme aga võid kaduda nagu suits pilvedesse. Tütarlaps aga töötab tule all ja ei kannu peale teie kedagi mõttes...»

158

loesti?» kostis Ivan Ivanovitš hajameelselt.

«Ma räägin ju teiega!» ütles Hižnjak elavalt, tõmmas naril lebava sanitaarpauna enda poole. «Vaadake — kui tuleb kirja järel.»

«Ta kirjutab ju siis teile!» väitis Ivan Ivanovitš heatahtliku ilmega, mis jälle ilmus ta näkku, kui ta kujutles tütarlapse käsi, mis alles hiljuti hoidsid neid kirju, tema nagu ja raskeid pilotka alla kinnitatud palmikuid.

«Aga kellest ta kirjutab?! Lugege.» Hižnjak pani ümbrükud lehvikuna lauale. «Valige, ükskõik missugune.» Ivan Ivanovitš võttis ühe.

«Denis Antonovitš!» kirjutas Varvaara. «Hoolitsege veel natukegi Ivan Ivanovitši eest.»

«See veel puudus,» pomises Ivan Ivanovitš. «Nagu poleks Denis Antonovitšil midagi muud teha!»

Ta võttis teise kirja ja tõmbas ettevaatlikult ümbrikust välja täiskirjutatud paberilehe.

«Te võiksite paluda Ivan Ivanovitši, et ta võtaks mind enda juurde operatsiooniõeks. Kardan, et vajun ühel palaval päeval põhja, ilma et oleksin teid näinud.»

«Mis te siis selle peale vastasite?» küsis Ivan Ivanovitš, katkestades lugemise.

Noh, mis ma võisin vastata, kui meil on siin nii raske!» vastas Hižnjak mõningal määral segadusse viiduna.

«Aga mis te üleüldse kirjutasite?»

«Üleüldse?» Hižnjak punastas. Näis, nagu oleks kogu veri talle näkku valgunud ja see muutus «kaevikuvälgu» valguses tumedaks.

«Ma pole veel üldse vastanud.»

«Ühelegi kirjale?»

«Mitte ühelegi,» kinnitas Hižnjak.

«Ah, Denis Antonovitš! Denis An-to-no-vitš!» ütles doktor etteheitvalt. «Nii te siis suhtutegi sellesse kõige armsamasse ja ustavamasse!»

«Jõ! Kiire!» õigustas end Hižnjak. «Teate isegi... Kui vaba hetke, on vaja perekonnale kirjutada.»

«Jaa, jaa, ja!» kostis Ivan Ivanovitš juba hajameelselt. Talle meenusid uuesti Ljonja Motini sõnad: «Raske on oodata.» Talle tulid meelde ka Varvaara pisarad kauges Kamenuškas ja nende hiljutine kohtumine Volga ääres.

159

«Kallis, hea tütarlaps! Ka tema läheb vist kirjakandja juurde ja vaatab: «Kas ei ole mulle paari ridagi?»»
Ta avas ümbriku:

«Ma ootasin kogu aja, et te kirjutate mulle kas või paar sõnagi. Kas te tõesti ei vaja mind kui meditsiini-
nilist õde? Kunagi te kiitsite mind ja teile meeldi-
koos minuga töötada... Võib-olla ma olen pealetük-
kiv, kuid ma tahaksin omada kas või kübemesuu-
ruse paigakese teie südames. Meie väike aurik veab
vaenlase tule all hiigelsuurt pargast. Tal on raske
seda teha, ent hirmus on mõelda, et ükskord päästab
pomm ta sellest raskusest. Mind vaevab niisamuti
minu suur armastus. Ent mis oleksin ma ilma sel-
leta! Ka mina ei saa ega taha sellest vabaneda.
Mulle näib, ja nii on see vist ka teistega, et arma-
stus ei too ellu raskust, vaid rõõmu. Milleks ta su-
muidu on? Näib, nagu räägiksin ma iseendale
vastu. Ma läksin pisut sassi, aga sellest pole midagi,
kallis Ivan Ivanovitš. Hea seegi, et maailmas on
inimene, kelle pärast süda valutab. Ka see on ime-
ilus. Ja valutagu mu süda kas või kogu elu, kui vaid
teie saaksite elada ja töötada rahva heaks.

Alati teile ustav
Varvara Gromova.»

«Oh, sind, Varjake!» sosistas Ivan Ivanovitš ja vaata
Hižnjakile otsa.

Too kirjutas kiiresti-kiiresti kirja.

«Jelena Denisovnale?»

«Ei, Varjake! Kirjutan, et te lubasite hoolitseda selle-
eest, et teda tuuakse meie haiglasse operatsiooniks.»

«Jah, hästi. Ka mina kirjutan talle seda. Aga enne kui
me jõuame sellest ülemustele kõnelda, tuleb meil nähta-
vasti asuda uuele lünile. Kuuled sa, Denis Antonovitš,
mis väljas sünnib?»

«Miks ma ei kuule!» vastas Hižnjak, raputades kirjalt
mulda, mis pudenes laest pärast järjekordset põrumist.
Kuhu te lähete? Kas te magama ei heida?»

«Ei taha. Lahen vaatan, mis operatsiooniruumis sünni-
bib. Tervitage Varjat. Ma ei kogu nii palju kirju nagu
teie, enne kui vastan. Kui tagasi tulen, kirjutan kohe.»

«Aga oleks pidanud juba praegu kirjutama!» ütles
Hižnjak, vaadates ukse poole, mille taha kadus kirurgi
ruum kogu. «Siin sünnib kõik hetke jooksul. Ta ei
armasta sind, Varjake! Ei armasta! Kunagi ta sai Olgalt
kirja... Kuidas ta siis perutas ja kirjutas otsekohe vas-
tuse. Aga kui Olga nädal või kaks vaikis, siis langes
oolaja nägu sisse. Ei, ei tule Varjakesega välja. Ei tule
midagi välja.»

«Elavad sõbralikult! See on suurepärane, elagu pea-
legil!» mõtles Ivan Ivanovitš muldonnist väljudes. «Va-
rem torkas see mind, aga nüüd on kõik möödas. Olen
tegi rõõmus Olga pärast. Ta oli siiski hea. Nüüd on ta
arvatavasti veelgi parem — rikas elu kaunistab in-
imest.» Hoolimata niisugustest arutlustest ei tundnud
Ivan Ivanovitš mingit rõõmu. Isegi vastupidi — ta muu-
tus väga kurvaks. Ta oli armastanud inimest, kogu hin-
nalt, oli andunud talle ja põles läbi. Põles kohutavalt
halbi. Hea küll, ta tegi vea ja oli halb, ent kas ta ei taht-
nud siis oma viga parandada? Aga Olga vaikis, kogus
endasse viha ja kallast hiljem kõik välja.

«Koos Tavroviga läks rindele, aga minuga taigasse
ei sõitnud. Asub siin üsna lähedal! Pole midagi imes-
tada, kui kohtume veel! Ei, seda ma ei soovi. Elavad
hästi! Aga kas mina siis ei tahtnud hästi elada?!»

Ja uuesti tõusis Ivan Ivanovitši hinge selline valu,
kurbuse ja haavatud eneseuhkuse laine, et ta vankus ja
kukkus koguni.

Kui ta tolmust püsti tõusis, mõistis kirurg, et see pol-
nud lihtne kukkumine, vaid et ta oli haavatud.

«Kes mind tõukas? Nähtavasti paisati jälle dessant...
Ei halval ajal!» mõtles Ivan Ivanovitš pahameelega,
haavatud valu ja hirmu. Ta sirutas käe välja, see oli
terve. Sirutas teise — terve. Ta raputas jalgu — need
olid korras.

Kus siis?» Doktor pingutas end, istus, katsus külge,
mida, selga ja tundis äkki, et see juga jooksis mööda
kõiki õlast alla. «Ah, kurat!» Ta puudutas, mida ta ei
tahtnud teha oma haigetel, haava kaelal, ja raputas sõr-
medelt verd. «Jäin ammuli kui vahtima ja sain pihta.»

Ivan Ivanovitš tõusis püsti ja tõmbus samas kohe
küüru — kuulid vihisesid stepi kohal. Ta läks kummargil
mööda nõgu operatsiooniruumi poole, kohates teel järjest

võitlejaid, sidemehi ja kergelt haavatuid, kes läksid sanitaride saatel evakuatsioonipunkti. Operatsiooniruumi ta ei jõudnud. Pea hakkas äkki ringi käima ja ta pidi peaaegu jalust maha tõukama vastu tuleva naise, kellel oli sinel valge kitli peale tõmmatud.

«Seltsimees Aržanov, kullake, kas te olete haavatud?» kuulis ta Sofja Veniaminovna ehmunud häält.

Naine toetas doktorit kaenla alt ning, hoides tal teise käega kõvasti ümbert kinni, talutas edasi...

Tuul puhus kirdest, ümbrus uppus tulekahjust purpurseks värvunud suitsu.

«Ettevaatlikult!» lausus Sofja Veniaminovna, astudes mööda astmeid alla blindaaži, kus Aržanov oli alles hiljuti viibinud ja kus lamasid haiged pärast operatsiooni.

«Hästi! Me vaatame siin ka teid läbi!» teatas Sofja Veniaminovna, asetades Ivan Ivanovitši väikeses sidumistoas taburetile istuma ja hoides lampi nii, et ta sai vaadata tema haava. «Pole viga, oleks võinud olla ka hullem. Mõni millimeeter paremale ja teie elu oleks olnud läbi. Seltsimees Firsoval Tulge siia, kallist! On vaja pisut abistada.»

«Larissa!»

Ivan Ivanovitši süda jäi seisma.

52.

Terve õõ veetis Larissa oma pojakesega purustatud maja keldris. Kaua aega ei tulnud poiss meelemärkusele. Siis avas ta oma segased silmakesed, vaatas nendega teadvusetult ringi ja uinus siis uuesti. Ta ei rääkinud ühtki sõna, ei kuulnud midagi ega tundnud ema ära.

Poissi vastu rinda surudes tiirles Larissa terve õõ madalate võlvide all, nagu tahtnuks ta oma terveksjäänud lapsukest hädahust eemale kanda, ta suudles teda, soojendas oma hingeõhuga ja kartis hetkekski temaga istuda! Keldris püsis sinkjashall suitsulinik, kostis korrast semist ning õigeid — suitsu lõmmatas inimesi maa all. Vastu hommikut kohale ilmunud sanitaarsalga tütarlapsed kandsid haavatuid keldrist välja ja viisid ära ka Larissa, kes oli murest peaaegu hullumas.

Ta sattus jõekaldale sanitaarpataljoni. Kui teda pojast

lahutada taheti, hakkas ta metsikult vastu ja nuttis. Siis tuli ta juurde Nataša Tšistjakova.

«Kallis Larissa Petrovna,» ütles tütarlaps väsinud häälega. Ta silmad jooksid suitsust vett ja olid punased. «Te piinate nii ennast kui ka Aljošat. Niiviisi te tapate ta. Lapsele on tarvis rahu, teda on vaja ravida, aga teie tüssite teda nagu kass poega. Andke ta minu kätte ja rahunege. Ta jääb siia, ma ei anna teda kellelegi.»

Nataša silitas Larissa pead ja võttis talt vaikselt poisi. Ta tegi seda tapselt samuti, nagu võttis surnud lapsi hullunud emade kätelt. Mida kõike ta oli selle õõ ja päeva jooksul näinud!

Siis ärkas Larissa kuskil põrandal. Ta kõrval heintel istus vaikselt nagu nott linaga kaetud Aljoša ja toetas louga rusikatele. Hetke vaatlusid nad teineteist vaikides. Kõik läbielatu tõusis Larissa silme ette, süda, tõmbus kokku kohutavas valus. Ta pidi peaaegu karjutama. Ent ta poeg oli siin, ta kõrval, ja vaatas talle otsa mõtlikult nagu täiskasvanu.

«Aljoša!» sosistas ta vaevukuuldavalt.

«Maga, emake.» Aljoša kattis ta hoolikalt oma kuuesiluga. «Arst ütles — see on hea, et sa magad.»

«Aljoša...» sosistas ta uuesti ja surus poisi väikesed käed oma huulte vastu. «Kas sa kuuled mind?»

«Muidugi kuulen,» ütles too tõsiselt ja pisut imestunult. «Ma ei mäleta ainult, kuidas me siia tulime.»

Larissalt pääses valla raske oigesarnane ohe. Ent ta vaatlus poega, eraldamata ta nägu läbi pisaralevine. Ta tundis, et poiss on valmis nutma koos temaga, ja tõusis järsku liigutusega istukile, surudes tagasi kurku klippuvat muksumist.

«Kas sul on nüüd parem?» küsis poiss, nihutades ennast tema kõrvale ja võttes tal kaela ümbert kinni.

Sellest, kuidas poiss talle silmi vaatas ja temaga õrn oli, luges Larissa välja poisi soovi talt midagi küsida ja tema hirmust kartust, et see ema uuesti rõõpast välja viib.

Poiss küsis siiski:

«Kas nad tapsid nad? Jah?»

Larissa vaikis, suutmata lausuda ainustki sõna.

«Hüüti: «Ohuhäire! Ohuhäire!» Ja ka meie jooksi me end peitma. Me ei jooksnud kohe. Vanaema oli asemel

pikali. Aga hiljem, kui hakati laskma, kui kõik ümber-
ringi värises, hüppas ka vanaema püsti. Astus mõne
sammu ja kukkus. Me aitasime ta püsti. Me läksime veel
tagasi, võtsime pambu. Tanja tõmbas selga uue palitu. Ja
alles siis jooksime me varjendisse. Kõik jooksid sinna.
Aga tänaval oli pikali maas hobune... Vehkis jalgadega
ja ümberringi oli palju, palju verd. Aga voorimees istus
hobuse kõrval ja hoidis pead kinnil. Ja niikaua kui me
nägime, istus ta ikka nii. Ja ta põll oli ka põlvede kohalt
verine.

Vanaema aina karjus: «Aljoša, kiiremini, ära vahi
ringil!» Ja tiris mind käest. Aga Tanja tassis pampu. Ja
kõik põrus... Nagu praegu,» lõpetas Aljoša ja hakkas
nutma, nagu oleks ta alles nüüd mõistnud, mis tõepoo-
lest juhtunud oli...

Alles järgmise päeva hommikul suutis Larissa mõ-
telda, mis edasi saab. Talle tehti ettepanek minna vasa-
kule kaldale. Algul nõustus ta, ent kui ta vaatas halli ja
suitsust Volgat, kus toimusid plahvatused ja tõusid õhku
veesambad, siis ajas ülesõit talle hirmu peale. Talle näis,
et see on sama hea, kui ta võtaks oma poisi ja, teda pea-
kohal hoides, läheks vaenlase tulistamisele vastu.

Paljud elanikud põgenesid lastega tühja steppi nagu
maavärisemise ajal. Ja Larissale tuli meelde oma väli-
haigla...

Aržanovi meenutamine kutsus tas esile uue valusöösti
ja koos sellega ka häbi. Ta oli valmis end süüdistama, et
unustas sellest inimesest võlutuna oma emakohuse ja ei
teadnud seetõttu, kas ta lapsed õigel ajal ära sõitsid.
Larissa viis meeleheitele juba paljalt mõte, et sellal, kui
tema halge ema ja kallid kaitseta olevused olid saatuse
meelevallas, oli ta igatsenud Aržanovi järele.

Ja siiski otsustas ta tagasi pöörduda haiglasse. Seal
oli praegu ainus varjupaik temale ja ta lapsele, seal olid
inimesed, keda ta tundis, ja töö, mida ta pidi tegema.

Nii ta pöörduski tagasi...

53.

«Oi, Ivan Ivanovitš!» hüüdis Ljonja Motin, lüües
naiselikult käed kokku, ning hakkas askeldama, tõugates
kõiki oma teravate küünarnukkidega.

164

«Motin, ära rabele!» ütles Sofja Veniaminovna käski-
valt. «Anna järjekorras siia — piiritus, skalpell, side-
med.»

Ivan Ivanovitš vaatas kannatamatult ukse poole,
millele oli lina ette riputatud.

«Tere, Larissa Petrovna!» lausus ta, kui silmas nii
tuttavat kätt ning õlga ja pisut kuklasse heidetud uhket
pead — sidumistuppa astudes lõpetas Firsova kellegagi
kõneluse.

Naisele otsa vaadates hämmastas Ivan Ivanovitši
tema silmade karm, võõrastav vaade. See oli hoopis teine
naine. Ja muudatus Larissa näos, mis oli nende päeva-
dega nagu kokku sulanud, hämmastas teda samuti. Sil-
mad olid muutunud määratu suurteks ja lai ripsmeteloor
muutis nad veelgi leinalisemaks, laugude poolkaared ja
peene nina sõõrmed olid peaaegu läbipaistvad, kibedad
nõud aga vajutasid allapoole kõvasti kokkupigistatud
huulte nurki. See oli surmavalt haavatud inimese nägu,
mis kõigest hoolimata polnud sugugi vähem ilus kui
enne!

«Kallis! Mu vaesekel!» mõtles Ivan Ivanovitš. «Kui
palju sul tuli kannatada!»

Unustades, et oli haavatud, vaatas ta Firsovat, tundis
ta käepuudutust, mida usaldas, ja temas kasvas kõige
kiuste igatsus suure armastuse ja õnne järele.

«Õnnelik juhus,» ütles Larissa Sofja Veniaminovnale,
pöörates ta poole silmad, mis nagu poleks ilal säranud
naeratusest.

«Väga õnnelik,» kordas Ivan Ivanovitš mõttes, jälgi-
des Larissat, kes harjunud liigutusega tõmbas valget
maski ette. «See aitas mul täna sind näha!»

Armastatu silmad aga meenutasid talle naise kurbust
ja ka tema muutus nukraks.

«Kas teil hakkas halb?» küsis Sofja Veniaminovna
hirmunult, katsudes sõrmeotstega ta pulssi. «Ei, pole
midagi,» vastas ta enesele, asetades Ivan Ivanovitši
sidumislauale. «Hoidke pead nii. Me korraldame kõik
kohe. Teil tuleb siin hommikuni lamada...»

«Larissa Petrovna, seltsimees Rešetov kutsub teid ope-
ratsiooniruumi,» ütles vastu ööd Ljonja Motin.

Naril lebav Ivan Ivanovitš võpatas ja nägi, kuidas

165

Larissa ettevaatlikult vabastas oma käe magava poja-kese peost, kelle kõrval ta oli lahtiriietumata kägaras lamanud, kattis poisi tekiga, kohendas selle juukseid ja astus kiirel sammul naride vahelt läbi. Ivan Ivanovitš ootas, et Larissa tuleb tema juurde ja küsib ta enesetunde järele või heidab möödaminnes kas või pilgugi tema poole. Ta ise oleks läinud ja küsinud iga oma arsti käest. Kulgi kriimustus oli tühine, ta oleks siiski küsinud. Aga Larissa ei teinud seda. Läks välja.

«Emal» hüüdis Aljoša üles ärgates hirmunult.

Ivan Ivanovitš tegi liigutuse, nagu tahaks ta tõusta, aga poisi kõrvale ilmus Ljonja Motin.

«Maga, lapsuke. Ema läks tööle.»

«Kui ta ära läheb, siis ma kardan... et ta ei tule enam tagasi... Nagu vanaema...»

«Unusta, Ljošake!» ütles Ljonja Motin, istudes koiku servale ja silitades emalikult padjal mustavat ümarat peakest. «Sõjas on alati nii — täna elus, aga homme pole.»

«Me elasime kodus...»

«Pole midagi parata, kui sõda tuli otse koju. Ajame fašistid minema ja siis on jälle hea olla.»

«Aga kas see näohaavaga komandör on elus?»

«Ei, ta suri. Viisime alles nüüdsama ära.»

«Minu isa on kah komandör. Tankist. Emake oli rõõmus, kui me koos elasime. Ükskord ta naeris kohe nii, et pisarad tulid silma. See oli siis, kui me isaga teatrit tegime, mina mängisin klaverit, isa aga tantsis. Isa tõi meile kingitusi ja võttis meid sülle. Võttis sülle minu ja Tanja ja emakese ka... Või kõiki korraga...»

Blindaažis oli umbne. Lõhnas arstimate järele, haavatud oigasid. Eesriide taga sidumistoas rääkis valveõde midagi sanitarile, kes vahetas välja Ljonja Motini. Ja kõikidest nendest häälest kostis üle nõrk hirmunud lapsehää:

«Aga nad võivad ka minu isa ära tappa?»

«Maga, lapsuke, maga!»

«Kui tore on Ljonja Motin,» mõtles Ivan Ivanovitš. «Niisama hea noormees oli ka Nikita Burtsev. Ta hukkus oma kohuseid täites...»

Nõo nõlvakul asusid blindaažide urud. Ühe kõrval oli üles seatud väliköök. Madal mätastest lõõv. Ahl oli tellistest. Ahjust läks korsten mööda maad kaugemale. Oli käsk tuld teha ettevaatlikult, peasjalikult öösel. Aga mis oli siin karta, kui ümberringi lõõmasid tulekahjud? Öösel ja enne aovalgust oli tugev kahurituli ja lennukil pommitasid ning köök hilines hommikusöögiga.

Tamaara Spirina puhus sisisevatele halgudele ja pilutas kibedast suitsust märgi silmi. Ta kokamüts oli viltu vajunud, käharatega ümbritsetud püstinaga nägu õhetas ja oli nõega koos.

«Ptüi, kuramus!» ütles ta tõustes. «Ümberringi on nii kuiv, et isegi varblane ei saa kuskilt juua, halgudest aga jookseb vett. Selle eest peaks majandusjuhataja abi vanglat unes nägema! Kust ta siisugused vettinud notid välja võttis, mis kuidagi tuld ei võta!»

Valge kitli välkudes päikese käes kadus kokk blindaaži ja tõi välja väikese punase kohvrikese. Ta võttis sealt tükki makaronidega sarnanevaid kollaseid ja musti pulkakesi ja pistis need puude vahele. Oli kuulda kiiret energilist sahinat: tuli hakkas küttekoldes heledalt leegitsema nagu oleks ta üles äratatud.

«Nii-ii!» ütles Tamaara rahulolevalt ja võpatas, kuuldes selja taga samme.

«Tere, kange eit!» teretas teda Logunov.

«Terel!» vastas Tamaara väarikalt. Viimastel päevadel oli ta kokaametit pidades tublisti kosunud, kuigi ta hingelised üleelamused ja rindeolukord ei olnud selleks just soodsad.

«Miks te hommikusöögiga hilinesite?» küsis Logunov nüüd juba rangelt. «Haavatud närveerivad.»

«Seltsimees komissar, ma pole muidu kunagi hilinenud, aga produktid toodi hilinemisega. Ja pommitati... Ma ei saa ju ometi toitu liivaga pooleks keeta. Ja puud on siisugused, et kas või nälal! Nendest otse niriseb vett!»

«Põlevad ju!» väilis Logunov, vaadates ahju, mis oli pooleldi maa sees.

«Põlevad, põlevad, seltsimees komissar. Ma puhusin nad põlema. Kui te läheksite eemale, seltsimees komis-

sar, nad võivad suitsu märgata ja hakkavad siia sihitima.»

Sellal, kui nad rääkisid, puistas Tamaara katlasse pudru jaoks tangu, ja kõndides oma tööpaigal ringi, tõukas ta teda häiriva kohvri riiuli alla.

«Õelge, kust ma võiksin leida haiglaülema?»

Logunov pöördus kiiresti.

Piki orgu kulgeval jalgteel seisis tütarlaps, kott käes

«Varja!» hüüdis Logunov ja peaaegu lonkamata jooksis ta juurde.

Ta tundis Varja kohe ära, kuigi sellel tütarlapsel polnud endise Varja Gromovaga peaaegu mingit sarnasust. Samad olid ainult piklikud läikivmustad silmad tihedate ripsmete varjus. Kuid ka silmad polnud endised — oli kadunud heatahtlik usaldav ilme, oli kadunud nooruse kelmikas säde. Varvaara kõhn, päevitanud nägu väljendas sügavat tõsidust ja ta noore suu kõvasti kokkupigistatud huulte allapoole pöördunud nurgad kõnelesid väsimusest või peidetud hingelisest kannatusest. Platon ei märganud isegi, mis tütarlapsel seljas oli (kaitsevärv — tähendab sõjaväelane), niivõrd kiskus kogu ta olemus tütarlapse poole.

Ent ainult hetke püsis imestus Varvaara silmades — ta süda jäi rahulikuks seda tõmmut hiiglast nähest. Kui ta mehe ära tundis, ei vallanud erutus ta rinda ega süüdanud puna põskedel.

«Tere, Platon!» ütles ta lihtsalt ja rõõmsalt. «Kui hea on kohata omanurga inimesi!»

Logunov ei leidnud, mida vastata, ja raputades mõlema käega tema poole sirutatud sooja peopesa, vaatas ta ikka veel vaikides tütarlapsele otsa. Oh, kui ta saaks teda emmata, suruda rinnale ja suudelda! Ent midagi taolist ei tohtinud ta teha. Otsustades selle järgi, kuidas toimus nende kohtumine, mõistis ta, et kõik nende vahel jääb endiseks — aastase lahusoleku järel polnud ta ühtki sammu Varjale lähemale jõudnud.

«Mis te teete siin... köögis?» küsis Varja, vabastades ettevaatlikult käe ja suunates pilgu kena koka poole, kes vaatas katuse alt välja. «Tomka! Ka sina oled siin!»

Nad embasid teineteist just nagu koolitüdrukud.

«Aga kus on Nataša? Kus on Liina?» küsis Tamaara

«Töötavad linnas välisanitaridena...»

«Aga mind määrati jälle kööki. Ka see on tähtis töö.»

Kahurimürsk lõhkes nõo läheduses.

«Seltsimees komissar, tulge meie juurde varju alla,» tegi Tamaara ettepaneku. Ta vaatas Logunovile ega mõistnud, miks too tagasi ei lähe.

«Kas te arvate, et siin on kindlam?» küsis Logunov kurva naeratusega, aga läks siiski «varju alla» ja istus Varvaara kõrvale pingile.

Alles nüüd märkas ta, et Varvaaral oli seljas lühike telgiriidest tehtud seelik, jalas saapad ja sõduri trikoomähistest sukad. Sõduripluus oli rihmaga kõvasti kokku tõmmatud. Peas pilotka. Üle õla rippus sanitaarpaun.

Varvaara istus, väikesed käed ülespidi peopesadega põlvedel, ja näis kaunina ka oma kohmakas riietuses.

«Varjake,» lausus Logunov, et kuidagi kõnelust alustada, ja puudutas vorminööpe ta sõduripluusi mansetil. «Räägi enesest. Ma ei ole ju sind rohkem kui aasta näinud!»

Kõik sel raskel ajal läbielatu, mis oli isiklikud tunded tagaplaanile surunud, taandus, ja ununenud tunne lõi lõkkele nagu tulekahju kuivas metsas, mida juurteni oli kuumutanud päike. Kui Tamaarat poleks siin olnud, oleks Logunov katnud suudlustega need väikesed töökad käed. Ent Tamaara, kes segas midagi kaillas, segas ka Logunovi mõtteid. Logunov kõhis. Ta pani närviliselt suitsu põlema, hammustades suulist.

«Oma Peljat pole ma näinud sellest ajast saadik, kui ta käis ümberformeerimisel,» ütles Tamaara naiseliku laulva häälega, vaadates silmanurgast istuvaid külalisi. «Kui ma teda oleksin näinud, ausõna, oleksin talle kaela langenud kogu ristirahva nähes.»

Varvaara vaatas kerge muigega Logunovile otsa, ent sattus segadusse — too vaatlis teda lakkamatult ja paistis, et ei kuulnudki Tamaara tagamõttega lausutud sõnu.

«Mul on aeg minna,» ütles Varvaara tõustes. «Mind suunati teie haiglasse operatsiooniõeks.»

«Tõesti?» küsis Logunov süngelt. «Hästi! Ma olen siin praegu komissariks. Olin haavatud (Varvaara nägu jäi heatahtlikult rahulikuks) ja jäin siia pidama — esialgu... Kavatsen paluda, et mind saadetaks jälle eesliinile...»

«Kus see eesliin on?» küsis Tamaara, tõstes üles

kulbi, mis lähedasest plahvatusest tekkinud vappumise tagajärjel oli pliidilt maha kukkunud.

«Aga kus on Nikita Burtsev?» küsis Varvaara. «On ka tema siin?»

«Ta hukkus Vertjatši asula haiglas, mille sakslased põlema süütasid.»

«Hukkus?» Varvaara nägu väljendas valusat ehmatust.

«Oi, seltsimees komissar, mis te tegite!» hüüdis Tamaara hirmunult. «Jookske eemale, põleb. Issake, kui saaks pudru päästa!»

Logunov ja Varvaara vaatasid ringi: midagi sahis kõvasti nende taga ja Tamaara Spirina väliköögi ehted — punutud köögisein, kapikese marlist eesriie ja laudlina löid heledalt lõkkele.

Tamaara jooksis siia-sinna, tuues tulest välja termos-pudell ja virna plekkaldrikuid, ning kõneles sealjuures kõrge häälega:

«Kui ainult puder alles jääks! Puder!»

Juurderutanud punaarmeeelased hakkasid mullakamakega tuld kustutama.

«Poisid, appil!» käskis Logunov ja sammus põleva eesriide juurde. Neljakesi kandsid nad pliidilt ära kalla tatrapudruga ja tinutatud veepaagi.

«Noh, nii!» mõtles Logunov kahetsevalt. «Näitasin end armastatud tütarlapsele kangelasena — päästsin pudru.»

«Miks see juhtus, seltsimees Spirina?» küsis ta rangelt.

Tamaara nuttis ja pühkis nõuderätikuga silmi.

«Püssirohil... Saksa püssirohi oli riuli all.»

«Milleks?»

«Ma tegin ahju tuld. Aga te ise viskasite sinna suitsu otsa...»

«No teate, seltsimees Spirina,» ütles Logunov oma sõduripluusi sirgeks lõmmates ja rihma kohendades. «Kuigi ka mina olen diversioonis kaassüüdlane, teatan ma siiski, et niisugune asi ei kõlba kuskile! Viimaks laote veel mürske puude asemel pliidi alla!»

«Kas võib minema hakata?» küsis Varvaara, seades seljakotti suure kastruliga paremini selga. Ka Logunov

võttis termose ja seljakoti leivaga. Kaasa läksid ka vahetuse kokk ja kaks punaarmeeelast termoste, suurte plekknõude ja kottidega. Tamaara, kes oli halvas tujus selle õnnetu hommiku sündmuste tõttu ja soovis kas või pisutki hüvitada oma süüd, oli jõudnud küpsetada isegi hapendamata leivakesi.

«Tore naine, aga küll viskas numbri välja!» kõneles Logunov kulme kortsutades. «Asutas kööki püssirohu laos.»

«Aga see kütte lugu oli alles vahval,» ütles kokaabiline naerdes. «Selle kohvrikest tõi talle üks luuraja. Tema aga tuli heale mõttele!»

Logunov naeratas:

«Jah, tuli mõttele...»

«Aga kus Ivan Ivanovitš praegu on?» küsis Varvaara vaikelt, sammudes mööda jalgrada. Ta teadis, kui valusalt puudutavad Logunovit tema sõnad, ja ei tahtnud küsida, ent tegi seda ometi kuidagi iseenesest.

Logunov muutus süngeks. Varja küsimus Aržanovi kohta tuli talle nagu välg selgest taevast, ehkki ta oli kogu aeg oodanud, et Varvaara arsti järele pürib.

«Sa tead arvatavasti,» vastas ta kuivalt. «Siin. Töötab peakirurgina. Sai hiljuti haavata.» Varvaara poole vaatamata tundis Logunov tema hirmunud liigutust. «Kergelt haavatud. Kriimustus kaelal. Meil kõigil veab!... Nüüd töötab juba.»

«Kui kohutav on sõda, Platon!» Varja häälest kostis crutus. «Kogu aeg vaevab hirm.»

«Kas sa kardad?» Logunov tahtis lisada: «Aržanovi pärast,» ent hammustas õigel ajal keelde. Kas tal oli õigus tungida teise südamesse! «Jah, sõda on äraarvamatu julm,» lisas ta, mõistes, et ta võis oma hüüdega Varvaarat solvata — Varvaara polnud ju argpüks!

Ent Varvaara ei märganudki Logunovi kohmakat selgitust. Muidugi kartis ta kogu aeg Aržanovi pärast!

«Enda pärast tuntakse hirmu siis, kui midagi ei tee,» jätkas ta. «Hiljuti tabas meid Nataša Tšistjakovaga pommitamine jõe kaldal. Me tahtsime just hakata haavatuid peale laadima, kui äkki lennukid... Varjendid olid rahvast täis. Istusime maha ja katsime end presendiga. Hiljem näis see naeruväärne, aga pommitamise ajal tundus isegi niisuguse katte all kindlam.»

«Aga kas sa nüüd ei karda?» küsis Logunov, vaadates kõrvalt ta elavnenud nägu.

«Mitte põrmugil!»

Nad sammusid mööda kuiva ja madala oru põhja. Oru kaldanõlvadel mustasid blindaažid nagu müüripääsukeste pesad. Paistsid sildid «AptEEK», «Hambaarsti kabinet», «Teraapia osakond» ja isegi «Laboratoorium». Ahelikus möödusid relvastatud võitlejad. Vastu tulid kergelt haavatud erevalgetes sidemetes... Eesliin asus nüüd üsna lähedal.

«Ma tahaksin kiiremini oma töö kallale asuda,» ütles Varvaara. Äkki tungisid tal pisarad silmi. «Vaene Nikilal! Ta unistas nii kirurgiks saamisest! Aga kuidas on lood Denis Antonovitšiga?»

«Ta on jälle meie juures. Hakkab vähehaaval ka ise opereerima. Ka tema esitati hiljuti autasustamiseks. Saab Lenini ordeni. Ta on lahinguväljalt ära kandnud üle saja inimese.»

«Aga keda on veel autasustatud?»

«Mind,» teatas Logunov millegipärast häbenedes. «Sain tähe.»

«Liidu kangelane?»

«Jah, lahingu eest tankidega... Ja veel Lahingu punalipu ordeni ühe... osava operatsiooni eest.»

«Kui tore!» ütles Varvaara mõtlikult. «Ma olen teie pärast väga rõõmus. Väga!» Ent haaratuna eesesisvast kohtumisest Aržanoviga ei tundnud ta isegi huvi, millise operatsiooni Logunov oli sooritanud. «Kas tead, Platon, nüüd saavad paljud kangelasteks!» lausus ta pärast mõningat vaikimist. «Pärast sõda...»

Varvaara ei jõudnud öelda, mis saab pärast sõda — ta sai tugeva hoobi selga ja kukkus. Kukkudes nägi ta, kuidas kokk pörkas vastu nõo serva ja, tõmmeldes kogu kehast, maha langes. Tal polnud enam pead õlgadel. See jäi Varvaara lähedale maapinnale lamama. Kahvatute, poolavatud huultega ja otsmikule langevate sassis ruugete juuksetukkadega äraarebitud pea nägemine vapustas Varvaarat. Inimene liikus, naeris ja naljatas alles äsja...

Kahvatusest hall Logunov aitas tütarlapsel tõusta.

«Kas sa oled terve?» küsis ta kõlatu häälega.

«Jah, näib nii!» Ta vaatas tapetu keha, mis lamas kuidagi kohmakalt, ent juba leppides ebamugava poosiga. «Mis see oli!»

«Miin lõhkes. Selle suur kild tabas teda...»

«Aga see kütte lugu oli alles vahva!» meenusid Varvale lõbusa koka sõnad. «Tal on arvatavasti kuskil armastatud naine ja lapsed on vist ka.» Ja edasi sammudes ja kuulates punaarmeeleaste hääli mõtles ta veel: «Kuidas nad küll suudavad kõike välja kannatada! Kahetsesid seltsimeest ja samas naerdakse jälle. Ja neid ei saa selle eest hukka mõista!»

56.

«Need on siis kakud!» ütles Ljonja Mošin, avades Varvaara toodud kastruli.

Näis nagu oleks mõni õel võrukael segi ajanud ja tükikideks kiskunud Tamaara küpsetatud kakud.

«Kild!» lausus Logunov, vaadates auku kastruli küljel. «Sellepärast sa kukkusidki. Kui oleks pisut kõvemini tulnud... oleks läbi tunginud...»

«Jah, meil läheb siin palavaks,» märkis Sofja Veniaminovna, kes alles äsja oli blindaaži tulnud. Ta vaatas Varvaara poole. «Meile suunati?»

«Jah, operatsiooniõeks.»

«Kuidas seal, linnas, on?»

«Raske, muidugi.»

«Kas linn on tugevasti purustatud?»

Varvaara lõi ainult käega.

Neuropatoloogi energiline nägu tumenes.

«Oh, neetud! Isegi minusugusel pehme südamega eidel on tahtmine võtta automaat kätte ja minna kaevikusse, eesliinile, lahingusse, kurat võtaks!»

Pisike poiss kantud palitukeses ja püksikestes, ent nägus triibulises vestis ilmus naride vahele ja kuulas jutuaajamist tõsiselt pealt.

«Imetlege — siin on meie aare!» lausus Sofja Veniaminovna naeratades. «See on kirurg Firsova pojake, kelle on lapsendanud kogu kollektiiv. Tõsi, Ljošake?»

«Ei, ei ole tõsi. Ma olen sõjaväe sanitar. Teie ei ole pehme südamega eit, vaid doktor.»

Sofja Veniaminovna pilgutas Varjale silmi:

«Kas te nägite? Mina ei ole pehme südamega eiti! Aga kes sulle selle ilusa vesti õmbles? See on ju tehtud minu sallist — viimane varandus!» seletas ta rõõmsalt, istudes taburetile ja tõmmates lapse enda poole. «Näita tädile oma jakki.»

Aljoša tõstis oma jaki hõlmad üles ja silmitses Varvaarat tõsiselt pealaest jalatallani.

«See pole tädi, vaid tüdruk,» ütles ta end arsti käte vahelt vabastamata, kuid ei ilmutanud ka erilist soovi hellitatud saada.

«Tüdruk? Noh, Ljoša, sa ajad täna lihtsalt jonni! Mis tüdruk ta on?»

Poiss ei vastanud, ja silitas mõlema peopesaga oma pehmet värvilist villast uudisasja.

«Ja see pole jakk,» vastas ta mõtlikult, «vaid džemper.»

«Prrr!» osatas Sofja Veniaminovna, vaadates armsalt ja nukralt lapsele näkku. «On sul nüüd soe meie maa-aluses onnis?»

«On küll.»

«Noh, vähemalt ühe asja arvasin õigesti.»

«Miks nii pisike poiss siin on?» mõtles Varvaara, samas aga tuli talle meelde, et ka linnas elavad lapsed kõige mõeldamatumais tingimustes.

Lähedane lahingumüra tungis sügavasse blindaaži vaibumatu kõminana.

«Ma lähen puhkama,» ütles Sofja Veniaminovna väsinult haigutades. «Kui õhurünnaku ajal narile ronid, on tunne, nagu oleksid kois, nii tugevasti raputab. Aga pole midagi, magame nagu tapetud.»

«Tapetud ei maga, Sofja Veniaminovna!» kostis Aljoša. «Nad on ju surnud. See labilõigatud kõriga mere mees suri. Doktor pani talle toru, et ta saaks hingata. Ta hingas ja hingas — ja suri.»

«Kas see oli too luuraja?» küsis «Vitaminovna». — nii ei kutsunud teda mitte üksnes Aljoša, vaid ka haavatud

«Jah, kaheksa löikehaava. Need on haavatud, keda ei saa enam eluks kohendada,» lausus Motin ilmselt kedagi jäljendades.

«Ta hoidis mind nii väga,» lisas Aljoša kurvast ja uhkelt. «Ta võttis, vaata nõnda, minu käe ja surus ene

sele vastu nägu, aga ta silmad olid märjad. Ma istusin ta kõrval ja ta ei oianud kordagi, ainult hingas kõvasti-kõvasti. Ta ju ei hinganud ninaga, vaid toruga. Aga kui ta suri, siis ta üldse enam ei hinganud.»

Sofja Veniaminovna ohkas.

«Oh, noormees! Sind oleks pidanud juba ammu evakueerima! Sul pole siin midagi teha.»

«Miks ei ole? Ma aitan teisi. Ivan Ivanovitš ütles, et ma olen tubli poiss.»

«No vaata, katsu teda alt vedada!» Sofja Veniaminovna patsutas hellitavalt Aljoša musta tukka. «Mis sa vaatad? Kas ma jälle midagi halvasti ütlesin? Ma tunnen, et see nii on. Aga ma ei tea, miks niiviisi räägiks!»

«Noh, seltsimees Gromova, lähme operatsiooniruumi,» kutsus Logunov Varjat teeseldud vaprusena, väljudes maa-aluse palati kaugemast nurgast. «Ma esitlen teid meie ülemusele ja arvatavasti lülitatakse teid kohe lõösse.»

«Ka mina lähen,» teatas Sofja. «Ma hüppasin ainult hetkeks Aljoša juurde sisse, ema saatis sulle tervitust.»

«Aga kus nad on?» küsis poiss elavnedes.

Neuropatoloogi nägu väljendas arusaamatust.

«Kes?»

«Aga tervitused?» Aljoša vaatas uurivalt Sofja Veniaminovnale. «Kas te sõite nad ära?» küsis ta pahaselt ja hakkas äkki nutma.

«Säh sulle nüüd!» ütles Sofja, tundes rõõmu lapse lihtsameelsusest. «Ljoša, kallid, ma toon sulle otsekohe kümme tervitust. Lähen sõjaväepoodi...»

«Parem oleksite mulle ema omad edasi andnud...»

«Kuidas ma saan neid sulle edasi anda, kui ma nad ära sõin?»

«Aga siis ma ei palugi enam, kui te ära sõitete!»

«Aitab lapse narritamisest!» ütles Ljonja Motin, kes mõeldus taldrikuid käes hoides. «Ära kuula neid, Ljošake! Nad teevad nalja.»

«Mis siin lahti on? Kes solvas meie tulevast marssalit?» küsis märkamatu sinnenäilunud Ivan Ivanovitš.

Pärast päevavalgust maa alla tulles ei märganud ta kohe alaealisena kõhna Ljonja Motinit ja Aljošat ta kõrval. Ta vaatas Logunovilt Sofjale ja märkas äkki liiku-

matult seisvat Varvaarat. Kleenuke kuklale seotud suurte patsidega ja sõjaväemundris Varja näis talle nagu Aljošalegi tüdrukuna. Ent Varja kohmetutes käeliigutustes, näoilmes ja pilgus oli nii palju naiselikku, kutsuvat, kannatamatut...

Tahmatult vaatas Ivan Ivanovitš Logunovi poole.

«Ära temast hooli!» kõneles etteheitvalt Varvaara näoilme.

Aga kui ta Aržanovi kõhklust märkas, hakkas tal häbi oma jämedate saabaste, sõduri jalamähistest ömmeldud sukkade ja haleda, kahe hoolikalt triigitud vastandvoldiga seeliku pärast, mis oli surmasaanud koka verd täis pritsitud nagu ta sõduripluuski. Ta sai aru, et asi ei seisa tema riietuses ega selles, kuidas ta praegu välja näeb, ent ta klammerdus alateadlikult nende pisiasjade külge, just nagu püüdes oemale peletada peamist ja kõige kohutavat — seda, et Ivan Ivanovitš ei sööstnud kohtamisel tema poole, nii nagu alles hiljuti Logunov, et ta ei oodanud, ei lgatsenud tema järele ja järelikult ka ei armastanud teda.

«Tere... Ivan Ivanovitš,» lausus ta suure pingutusega.

«Tere, Varjakel!» ütles too, surudes õrnalt ta kitsast kätt. «Noh, nii, oleme siis jälle kõik koos! Kuidas sa seal võitlesid?»

Pisarad läikisid tütarlapse poolsuletud silmades. Võitles ta siis?! Sooritas ta kas või midagi selletaolist?!

«Mis mina?... Nagu ikka. Töötasin — ja see oli kõik!...»

57.

Logunov pani kõrvale ajalehed, mida ta enne koosolekut oli lehitsenud, ja jäi hetkeks mõttesse.

Ta kujutles mõttes operatsiooniruumi, pikakasvulist Aržanovit valges kitlis ja tema kõrval seisvat Varvaarat ning ohkas raskesti. Neist saaks suurepärane paar! Arusaamatu, miks Aržanov viivitab. Kas olukord?... See on muidugi raske. Ent tundeid see ei tapa. Vastupidi, niisuguses olukorras armastatakse veelgi tugevamini...

Ivan Ivanovitš oli praegu haaratud gangreeni ravimisest. Ta oli koostanud mingi emulsiooni streptotsiidist

ja sulfidiinist. Eile oli hävinud plahvatuse ajal laboratoorium... Hävisid ka Aržanovi enda analüüsid ja märkmed. Kui ta sellest Logunovile rääkis, tulid talle pisarad silma.

Logunov polnud näinud, kuidas Ivan Ivanovitš Olga pärast nuttis, seetõttu pidas ta teist kuivaks inimeseks, kes on võimeline muret tundma üksnes kaotuste pärast teaduse vallas.

«Aga võib-olla kõneleb minus armukadedus,» mõtles ta, püüdes olla objektiivne. «Teised võivad mind vaadates samuti mõelda, et olen kuiv inimene, ning seetõttu kolmekümne aastaseks veel poissmees. Aržanov ei nutnud mitte sellepärast, et hävisid tema teadusliku töö jaoks tähtsad dokumendid, vaid seepärast, et ta näeb oma otsingute taga elavat inimest. Ja seetõttu ta ongi enesest väljas.»

Uks käaksus ja sisse astusid Rešetov ning Ivan Ivanovitš pilotkades ja sinelites. Nende järel tulid Larissa Iirsova, Zlobin, Varvaara ja alati reibas Solja Šefer ning Hižnjak. Järjest juurdetulevate inimeste tõttu ei saadud ust enam sulgeda. Blindaažis muutus kitsaks.

«Sõjaväelise täpsusega,» märkis Zlobin, vaadates seltsimehi oma heatahtlike pruunide silmadega.

«Päevakorras on kaks küsimust,» ütles Logunov koosolekut avades. «Esimene — sõjanõukogu käskkiri ja teine — haiglaülevaate teadaanne uuest ülesandest, mis on asetatud kollektiivi ette.»

Kõik muutusid tähelepanelikuks. Mis ülesanne? Mille kohta käib sõjanõukogu käskkiri? Ja sel ajal kui igaüks asetask endale niisuguse küsimuse, püüdes mõistatada, niisugune on tema lähem ülesanne, hakkas Logunov käskkirja ette lugema.

«Stalingradi ja edelarinde vägedele,» lausus ta kõlava baritoniga ja Varvaara, kes seisis tagasihoidlikult nurgas, mõtles esmakordselt sellest, kui võimsalt pidi kõlama see hääl, kui komissar Logunov kutsus võitlejaid rünnakule.

«Nõukogude Liidu kangelane? Önnelik, tal on õnnestunud juba Nõukogude Liidule teeneid osutada! Aga mina ei saa nagunii millegagi hakkama. Mida saabki korda saata laua taga seistes ja instrumente ulatades. Kirurg on midagi muud — ta päästab inimesi. Näiteks Larissa

Petrovna. Kas tõesti ma ei saa kunagi niisuguseks nagu on tema?!

Varvaara laskis käskkirja kõrvust mööda, vaadates Firsova pooleldi tema poole pööratud profiili. «Kui see naine naerataks, kui kaunilt mängleksid siis lohukesed ta põskedes ja sätendaksid ta valged hambad! Ilus!» otsustas Varja, tabades Firsova hallide silmade avameelse vaate. «Praegu on ta kõhn ja väsinud, kuid siiski ilus.»

Hoolimata kõigist kaheldamatuist voorusist ei meeldinud Firsova talle. Veelgi vähem meeldis aga see, et ta istus pingil Aržanovi kõrval.

«Meie vastame nendele salasepitsustele veel suurema vastupanuga,» jätkas Logunov. «Lööge saksa röövvalurajaid. See on kodumaa käsk.»

Need sõnad tabasid Varvaarat ootamatult ja ta punastas häbelikult.

«Kas tohib praegu mõtelda niisugustest pisiasjadest,» lausus ta endamisi pahaselt.

Kui kõrgekasvuline ja kühmus Rešetov Logunovi kõrval püsti tõusis ja kokkutulnutele juurdleva pilgu heitis, sigines blindaaži surmavaikus. Uus nägu, mida valgustas suurest mürsukestast tehtud lamp, kõitis Varvaara tähelepanu — ta polnud veel suutnud meelde jätta kõiki haigla töötajaid. Laua ääres istus punapõskne, paljaspäine kolmanda järgu arst Smolnikov ja vaatas pingutatud tähelepanuga Rešetovit. Mees hoidis vormimütsi põlvedel ja näppis närviliselt selle tärni. Ka Varvaara vaatas ootusrikkalt haiglaülemale otsa.

«Kallid sõbrad,» ütles Rešetov pühalikult ja lihtsalt. «Meile usaldati vastutusrikas ülesanne. Me jääme Volga paremale kaldale ühel alusel sanitaarpataljoni eesliini rühmadega. Me hakkame teenindama Kuuekümmne teise armee võitlejaid, kellele tehti ülesandeks linna kaitsmine.»

Rešetov vaikis, nagu tahtes veenduda, millist mõju ta sõnad koosolijaile avaldasid, ent Varvaara tajus oma teravnenud tunnetega erutust, mis stalingradlastest kirurgi valdas, uhkust ning muret oma kaastöötajate pärast ja usku nendesse.

Selle järgi, kuidas korraga maa-aluses muldonnis kitsaks muutus, mõistis Varvaara, et teised võtsid ülesande vastu niisamuti nagu ta isegi, et inimesi polnud vaja

agiteerida. Ainult Smolnikov, kes istus laua ääres, muutus tundmatuseeni kahvatuks. Ta pillas koguni mütsi maha, ent tõstis selle sama kiiresti üles ja vaatas kähku ringi, kas keegi märkas ta ärevust.

«Aga meil ei ole tõepoolest kerge!» mõtles Varvaara ja meenutas Nikitat ning haiglat, mille sakslased põlema olid süüdanud.

58.

Ivan Ivanovitš ajas end sirgu ja sifutas ette verega määrdunud käed.

«Noh, kuidas on?» küsis pilguga Hižnjak, kes seisis kandraami kõrval, millel lamas tankihävitaja Tšumakov.

Hižnjak oli jõudnud selle haavatuga juba kõnelda, rahustanud teda, andnud talle lootust ja toonud ise ta kirurgi tambuuri.

«Mis te arvate, kas saame teda aidata?» küsis kogu ta olemus.

Ivan Ivanovitš kehtas vaevumärgatavalt õlgu ja pöördus kõrvale, suutmata vaadata Tšumakovi pärani avatud, küsivatesse silmadesse.

«Nii-ii! Te vaikite?!» ütles sõdur. «Tähendab, pole võimalik?»

«Jah, praegu pole võimalik opereerida. Sul tuleb veel jõudu koguda, kallid seltsimees.»

«Pole võimalik! Aga meie? Viiskümmend kaks tanki!...»

«Tankihävitajad peatasid Buzinovka lähisel viiskümmend kaks tanki,» teatas kurvaks muutunud Hižnjak. «Nad hävitasid üheksateist tanki ja panid magama umbes sada lašisti. Sattusid piiramisrõngasse ja murd-sid läbi. Kakskümmend kolm inimest murd-sid läbi ja võtsid ka oma haavatud kaasa.»

«Meie võisime, aga teie ei saa. Aga meie ei saa jälle oodata,» kõneles haavatu katkendlikult.

«Oota, kallid, milleks sa ahastad,» ütles Ivan Ivanovitš, kes oli samuti erutatud, ning kummardus uuesti haavatu kohale. «Noh, puhka, teeme sind enne pisut tugevamaks ja siis vaatame.»

«Vaatame? Mida me vaatame?!»

Arstide valged kitlid kadusid blindaaži sügavusse. Hetke lamas Tšumakov liikumatult ja täiesti sirgena. Peagi avas ta oma selged silmad. Varvaara seisis ta päitsis ja kohendas seal midagi.

«Noh, sina, surma abiline,» ütles sõdur kähisevalt ja katkendlikult hingates, «aita mind istukile. Noh ja! Nüüd on kõik ükskõik. Kuidas siis nii? Vaatasid ja läksid minema!...»

«Praegu pole võimalik,» ütles Varvaara vaikselt.

«Pole võimalik! Meie aga lõime uppi viiskümmend tanki!... See oli võimalik? Vii mind!»

«Kuhu ma sind viin? Lama rahulikult!»

«Või la-ma! Sure, tahtsid ütelda. Aga mina ei taha! Lähme ta laua juurde — kuidas ta nimi oligi — Aržanov. Noh, mis sa vaatad? Vii!»

Haavatu ajas end kandraami servast kinni hoides istukile. Jämedad higipisad ilmusid ta sisselangenud meelekohtadele, silmad laikisid hullumeelselt. Võttes veel kord oma jõu kokku, tõusis Tšumakov püsti. Ja alles siis, kui ta kõikuva sammuga ruttas eesriide juurde, mis eraldas tambuuri operatsiooniruumist, ärkas ka Varvaara ja tormas talle järele. Inimene oli alles äsja ta silme all suremas, aga akki tõusis püsti ja ruttas nõudma, et teda opereeritaks.

Varja ei saanud teda enam kätte. Tšumakov läbis kõikuva sammuga blindaaži, ilma et ta oleks midagi ümber ajanud või millegi otsa komistanud, ja vajus esimesele vabale lauale, haarates sellest kätega kinni. Ta teadvus ei kadunud ka nüüd, ja äkki kõlas tekkinud vaikuses ta nõudev hääl:

«Ivan Ivanovitš, ära mängi... Ma ei taha!... Mul on veel vaja...»

«Hästi, kallid,» ütles vapustatud Ivan Ivanovitš, kes ruttas ta juurde ja aitas ta lauale. «Ole vait ja säästa oma jõudu. Kui sa nii väga tahad, siis ma opereerin sind.»

Üle kolme tunni õmbles ta Larissa abiga sõdurit, kes oli granaadikildudest purustatud. Üle kolme tunni seisis Denis Antonovitš Hižnjak vahetpidamata surija päitsis, kelle kogu olemus pani vastu surmale. Varvaara andis kätte instrumente.

«Juba üheksast kohast olemine sooli kokku õmmelnud,»

ütles Ivan Ivanovitš, keskendades kogu oma tähelepanu lema ees haigutavale, kohutavalt pärani haavale. «Osa magu oli purustatud, oli vaja teha uus väljapääs... Aga kuidas me parandame välised defektid... Noh, hästi, küllap saame hakkama. Kuidas ta end tunneb?»

«Pole viga,» sosistas Hižnjak, nagu oleks ta kartnud kõvasti kõneldes peatada pulssi, mis vaevu väreles ta sõrmede all.

«Siin on tuhat komplikatsioonivõimalust,» ütles Ivan Ivanovitš Larissale, samuti häält tasandades. Ja oli äkki temaga käitumises lihtne ja vaba. «Kõhuõõne me peseme lahuga ja puistame üle streptotsiidiga... Kui vana on haavatu?»

«Kakskümmend kaks aastat.»

«Sa ütlesid, et ta on Buzinovka alt?»

«Jah,» sosistas Hižnjak. «Mäletate, umbes sama juhtus ka Logunoviga? Ja Rossoškas oli samuti. Seal peatasid kolmkümmend kolm tankihävitajat seitsekümmend seitse tanki...»

Ivan Ivanovitš ei vastanud midagi. Ta nägi isegi, et heroilisus oli muutunud massiliseks. Ent siiski tungisid sakslased edasi...

«Kohe lõpetame,» ütles ta, olles uuesti hämmastatud haavatu elutahtest, keda hoidis üleval veel ainult hingajõud. «Kuidas ta end tunneb?»

«Hingab,» teatas Denis Antonovitš jälle sosinal ja pühkis higi, mis valgus Tšumakovi suletud silmadele. «Me kallid sõber peab vastu! Kui temasugune eluga pääseb, hakkab vaenlast kas või hammastega purema.»

Larissa vaikis, kuid tundis samuti kogu oma olemusega kaasa igale kirurgi liigutusele, igale haavatu ohkele. See juhtum vapustas teda.

«Kui suur vastupanujõud peitub rahvas. Näe, mis neis keeb! Ivan Ivanovitš, ära mängi! Mul on vaja veel...» helisesid ta kõrvus tankihävitaja sõnad. «Kui suur usk on tal kirurgisel! Kuidas ta poolsurnuna sisse tormas ja lauale heitis — õigemini vajus. Ja Aržanov asus kohe ta juurde ning hakkas kõhklemata opereerima. «Mul on vaja veel...!» Mida sõduril veel vaja on? Pole vaenlasega arveid õiendanud... Jah, just nii!» Larissa teeb osava konksuhaarde, et kergendada kirurgile pääsu haava juurde. «Suurepärane, kallid Ivan Ivanovitš!» Ning uuesti

tõuseb tema kannatanud hinge sügavusest suur ja soe tunne. Ta vaatab vargsi kirurgi nägu, ennastunustavalt tegevuses oleva inimese nägu. Kirurg tunneb isegi seda hetkelist vaadet — operatsioon on peaaegu lõpetatud — ta tõstab ripsmed. Larissa silmad on juba langetatud. Jälle on ta nägu karmilt suletud ja Ivan Ivanovitš tunneb uuesti tavalist ängistust.

Kui Tšumakov viidi üle haigla palatisse, saabus operatsiooniruumi hetkeline vaikus.

«Mis siis õieti Buzinovka all sünnib?» küsis Sofja Šefer ja ta mustad silmad läkisid eredalt. Tema tõmmut nägu elustas üldine ärevus, mille oli esile kutsunud juhtum tankihävitajaga.

«Buzinovka on juba ära antud,» vastas Hižnjak. Ta oli haavatute jutu järgi kursis kõigi sündmustega. «Pealetung lõunast on praegu samuti tugevnenud. Meile ei antud asjatult käsk õngenöörid kokku kerida.»

«Lahingud on julmad!» kinnitas Zlobin. Ta vaikis ning tema huuled tõmblesid nagu valust. «Täna õösel nutsin esmakordselt operatsioonilaua ääres,» ütles ta, vaadates seltsimehi selge pilguga. «Kas te mõistate — haavatu on juba lahutatud elust, aga vehkleb ja hüüab: «Edasi, poisid!» Ta oli kuulipildujate rühma komandör ja see rühm kaitses üht kõrgendikku... Eelmisel ööl... Eelmisel ööl, kui nad olid kõik oma padrunid ära tarvitanud, mürdsid nad granaate heites piiramisrõngast läbi. Haavatu suri noa all ning ma nutsin vihast ja pahameelest enda üle. Sõdurid on meist, kirurgidest, tugevamad, nad sooritavad imesid!»

«Jah, see on tõsi!» mõtles Ivan Ivanovitš ja talle meenus äkki, kuidas väed täna edelarindelt taganesid... Ilm oli kuum, tuuline, taevasklaas helesinine. Mäekallakul asuvad punutud tarasid ja hütte varjasid äkki kollased tolmukerad. Liivatorm tuiskas mööda tänavaid, nagu oleks ta ketist lahti pääsenud. Ja läbi tolmu veeresid kahurid, sõitsid motoriseeritud jalaväeüksused. Taamal aga kõmmutas üha kahurvägi...

«Ma ei mõista,» ütles Ivan Ivanovitš äkki süttides, «ma ei mõista meie kindraleid! Niisuguste sõduritega taganeda! Ukraina on ära antud, Krimm on ära antud. Kesk-mustmullavöönd on meilt ära võetud kuni Voronežini. Võeti ära ka Rostovi-alad ja Kubaan... Saksla-

sed on juba Kaukaasias. — Tungivad peale Mozdoki suunas!»

«Aga milleks paanikasse sattuda?» väitis Smolnikov, kes oli juhuslikult tulnud operatsiooniruumi. «Me taandume, kuid nõrgendame vaenlase jõude. See on taktikaline manööver. Ka Kutuzov andis Moskva ära, kuid Venemaa ei hukkunud veel seepärast! Aga meie seda enam... meile on see veelgi vähem kohutav...»

«Aga me oleme taandunud juba Volga äärel!» segas vahele Sofja.

«Ja mis sellest? Kui vaja, taandume ka Uraali. Ja lööme seal vaenlast.»

«Kes keda siis lööb?» küsis Ivan Ivanovitš ärritatult.

Ta tahtis veel midagi öelda, ent samal ajal toodi operatsiooniruumi uus haavatu, kes oli pealaest jalatallani verrega koos. Haavatu tõmbles kogu kehast, oigas ja ta nägu väljendas peaaegu hullumeelset pingutust.

«Mis temaga on?» Zlobin astus haavatu juurde ja sai suure vaevaga kinni haarata ta katkirebitud sidemes paremast käest. «Nii-il Kaks sõrme on läbi lastud ja käelaba purustatud.» Zlobin vaatas teda tükk aega mõttelikult. «Ivan Ivanovitš, vaadake õigel...»

Ivan Ivanovitš, kes polnud veel oma ärevusest rahunenud, astus ligi ja vaatles haavatu peopesa ja käeselga.

«Puhas töö!» ütles ta. «Teda ei saadetud asjatult sidumistoast siia! Kas sa lasksid läbi laua?!» küsis ta haavatult teravalt. «Viige ta minema. On ennast ise lasknud!» Ja pöördudes Smolnikovi poole lisas ta kibeda pahameelega: «See on armee, kellega te valmistute võitlema Uraalis — enesetulistajad! Aga meie armee on — tankihävitaja Tšumakov. Meie Tšumakoviga ei lähe Volga taha. Ee-i lähel! Maad on seal küll palju, kuid seal pole elu meie jaoks!»

«Tõsi!» ütles Larissa. «Taanduda Uraali!... Seda ei suuda ette kujutada. Aitab sellestki, kui me Stalingradi taandume!»

«Jah,» lisas Varvaara pisut häbelikult. «Siit Stalingradi pole rohkem kui nelikümmend kilomeetrit, aga kui lähtis on praegu iga kilomeeter.»

Ivan Ivanovitš vaatas teda ja siis Platon Logunovi, kes astus blindaaži, mingi paber käes. Uuesti ristusid nende eluteed, ent nüüd vast ehk veelgi tihedamalt...

«Saipe peastaabist käskkirja,» ütles Logunov. «Nüüd, kus hitlerlased on tunginud Volga äärde, on ülalpool traktoritehast linna kaitse veelgi raskem. Ent käskkirjas on öeldud: «Mitte sammugi taanduda!»»

Niisiis tuleb tõepoolest jääda kaitsele!» mõtles Smolnikov.

59.

Larissa kohendas Varja abiga haavatu sidet. Kahekesi tõstsid nad ta üles, asetaskid ettevaatlikult kanderuudule ja viisid ukse juurde. Maa-alune ruum, mis alles hiljuti oli tihedalt täis kiilutud, tühjenes — haigla kolis uude asukohta Volga kaldale. Suitsust ja tolmust hägune hämarus tihenes kiiresti. Blindaažide pärani avatud uste vahelt paistis punane valgus, mis näis lõõmavat mürs kudest lõhutud maa sügavusest. Lähedane lahingumüra summutas masinate undamise ja haavatute oiged. Laeti kiiresti peale. Autod, mis saabusid eesliinilt, ei võinud kaua oodata ning autojuhid abistasid arste ja õdesid.

«Tere õhtut, õekel!» ütles Varvaarale hiiglasest autojuht. Pilotka istus uljalt ta peas, ülalpool pinguletõmmatud rihma oli määratu lai rind. «Olen Petja Rastokin.» Iislas ta tütarlapse kõrva juurde kummardudes.

Ent Varvaara oli ilma selletagi ära tundnud lõbusa paksukese, kellega koos ta oli Volga taha sõitnud. Ta noogutas mehele ja ruttas uuesti blindaaži. Talle tuli vastu kinniseotud näoga haavatu. Ühelt poolt talutas teda Ljonja Motin, teiselt poolt toetas oma mõlema väikese käekesega Aljoša.

Kui vaenlase lennuk möirates üle haigla territooriumi kihutas, pöördus lapsukese nägu selle poole. Jultunud lennukid lendasid nii madalal ümber asula, mille nad olid juba maatas teinud, et oli selgesti kuulda, kuidas nad gaasi vähendasid.

«Küll ma neile alles annaksin suu-uurest kahuristi!» kõneles Aljoša Motinile.

«Andke ta siia!» ütles Petja Rastokin Varvaarale, asetades haavatu enese kõrvale istuma ja sirutades kabii-nist Aljoša poole oma laiad kämblad. «Tal on siin hea ja ega meilgi kitsaks lähe.»

Larissa võttis poja sülle ja tundis huulte, näo ja kogu oma emaliku olemusega ta kallist lapsesoojust.

«Aga sina, ema? Aga onu Ljonja?» küsis poiss hirmunult.

«Mina... Ljonja sõidab siin ülal... kastis.»

Auto hakkas liikuma.

«Kas oled väsinud, Varjake?» küsis Larissa, kui nad olid kõik peale laadinud ja istusid viimasele autole.

«Ei, ma pole väsinud, aga mul on raske... Ja kohutav. Vaadake, millised augud on teel. Ja mürsulehtrid on hiiglasuured.»

Auto rappus. Varja haaras tahtmatult Firsova kää ja surus end tema vastu. Töötanud mõned päevad operatsioonilaua taga koos, said nad sõpradeks. Koostöö sobis neil otsekohe.

«Oh teid, kõhnukesi!» ütles Sofja neid oma sõurte, pehmete kätega emmates. «Kui teid kahte kokku panna, saab ühe täiesti paraja arsti. Aga mina ja meie kokk Tomotška võtame rasketes elutingimustes juurde — see on organismi enesekaitse!»

Sofja käitus raskes lahinguolukorras imetlemisväärselt julgelt ja muretult ning ta ei teeselnud seda. Ent linna nägemine mõjus temasse rusuvalt. Ta jäi vait. Ka kõik teised vaikisid, rappudes veoautos, mis sõitis mööda ülesongitud teed, ja kuulatasid kirdest kostvat ühtlast kahurimüra. Purustatud Stalingrad laius nende ees kivi-hunnikute ja suitsevate tuleasemetega. Purustatud kvartalite kohal põlesid heledalt valgustuspommid, mis muut-sid hämaruse ning varjud ummistunud tänavatel veelgi tihedamaks. Tulekahjude taustal paistsid läbi aknaavad. Eriti kõrgele ja süngelt õõtsus tuli naftabaasi kohal — põlesid õhkulastud naftapaagid. Midagi põles ka teisel pool Volgat ja imelik oli vaadata läbi roomavate, tuulest hajutatud suitsuräbalate ning üle madalaks jäänud linna laiade jõe, mida värvis purpurne helk.

«Kõik on nagu peo peal!» lausus Larissa hääletult.

«Aga kus on meie marssal?» küsis Ivan Ivanovitš, kes kuulis Larissa häält ja vaatas autokastis seisvaid inimesi.

«Üks minu tuttav autojuht võttis Aljoša peale,» vastas Varvaara. «Viib ta tervena pärale...»

Veoauto jäi äkki seisma.

«Mis seal on?» hüüdis Larissa. Teda piinas kogu tee mõte, et ta saatis oma poisi ees ära. Püüdes teda kaitsta ühe ohu eest, tõukas ta võib olla teda teise.

Paljud rusikad trummeldasid vastu kabiini seina

«Eessõitev auto kukkas mürsuauku,» vastas juht.

«Kas purunes? Purustatud?» küsis Larissa ehmunud häälega, klammerdudes seltsimeeste õlgade külge

Tugevad käed võtsid ettevaatlikult ta käünarnukkidest kinni, tõstsid ta otsekui lapse üle auto serva ja lasksid ta maha pommidest ülesküntud asfaldile. See oli Aržanov. Ta hüppas ka ise alla, tulid teisedki, ent nad jäid kohe, seisma — mürsuauk oli peaaegu radiaatori all, teise veoauto korv ja tagumised rattad paistsid samas

«See pole see auto!» hüüdis Varvaara Larissale.

«Kas keegi on vigastatud?» küsis Ivan Ivanovitš Logunovi nähes.

«Ei. Me liikusime aeglaselt ja sõitsime nagu mäekingust alla...»

«Tulge meie juurde — tõmbame end koomale.»

«Ei tasu, kohe tuleb traktor ja tõmbab meie koorma välja. Aga naised läksid jala. Kardan, et nad võivad ära eksida — isegi põlised stalingradlased ei tunne ära endisi tänavaid.»

60.

Kostis käsklus, kõik hüppasid uuesti püsti ning tormasid kummargil edasi. Kui Olga pärast hüpet kukkus, siis puss, mille ta oli võtnud haavatud sõdurilt, läks iseene sest lahti.

«Küll ma olen käpard!» mõtles Olga, olles endale tige oma saamatuse pärast, ent ta käed värisesid, kui ta sihtis jooksvat väikest kogu, kes sarnanes musta putukaga

Ta ei tabanud ei esimese ega teise lasuga, ei tabanud ka neljandaga ja tundes vastikust oma nõrkuse vastu, laadis ta pussi uuesti. Ta sihtis jälle, ja ... ei tabanud. Talle meenus ajaleheteade, milles raägiti snaiper Ludmilla Pavlitšenkost, kes oli Sevastopoli all tapnud umbes kolmsada fašisti, ja alles nüüd mõistis ta, mida see tähendab.

«Miks mina siis hakkama ei saa? Ma olen ju märki lasknud. VTK normid täitsin ma ometi!...»

Olga ei teadnud, kuidas käituda, ja tegi kõik, et jäljendada sõdureid. Hirm ängistas ta südant, ent rünnakul tundus ta endale vaprana. Lahingusse sattus ta juhuslikult: sõjaväeosa Kletski staniitsa piirkonnas, kuhu ta oli läinud diviisi ajalehe ülesandel, sattus piiramisrõngasse.

Kui sõdurid piiramisrõngast läbi murdsid, oli Olga haaratud vaid ühest mõttest — kuidas neist mitte maha jääda. Nüüd täitsid ta hinge häbi möödalaskmise pärast ja julm viha vaenlase vastu, mis surusid alla hirmu. Püssi asemel võttis ta haavatud sõduri poolt mahapillatud automaadi.

Lähivõitlus, mis käis tankide poolt ülesküntud kolhoosiaias, kus puruksmuljutud õunte lõhn mattis isegi roiskumisleha, sundis Olga end tõsiselt kaitsma. Pikakasvuline, laiarinnaline fašist taignavalge näoga tungis talle kallale, löögivalmis automaat käes. Olga põikas kõrvale ning, püüdes vältida midagi kohutavat, laskis ilma sihtimata otse ta pihta. Fašist vankus. Ent Olga ei uskunud, et ta oli tapnud, ja tulistas raevukalt teda veel kord...

«Nüüd te saite lahinguristsed,» ütles talle pataljoni-komandör tõsiselt, kui nad korraldasid oma puhkepaika Doni harujõe kaldal võsas, mis oli samuti tankidest sõtkutud.

Olga vaatas silmanurgast komandörile otsa ja hakkas äkki nutma. Heledad lühikeseks lõigatud juuksed langesid tiivana ta näole. Pisarad tilkusid läbi peente sõrmede põlvedele, pinguliolevale seelikule. Teda vaadates muutus kogenud majori pilk kõhklevaks: kas ei viirastunud talle lahinguägeduses, et see oli tema, Olga Stroganova, kes tappis fašisti.

«Mis nad on meiega teinud, nä-rukaelad!» ütles Olga, värisedes allasurutud nuuksumisest.

«Ärge häbenege!» lausus major lühidalt, saades aru ta suurest hingsegadusest. «Teisiti pole praegu võimalik. Te käitusite vapralt.»

Vastu õhtut, kui päike juba looja veeres ja Doni-äär sed kriidikünkad punakaskuldselt helkisid, hakkas väeosa liikuma oma diviisi asukoha suunas. Ta oli tugevasti kannatada saanud, esiridades valendasid haavatute sildmed, ent sõdurite märdunud näod särasid rõõmust. Sõdurite hulgas sammus ka Olga. Ta oli tugevasti vöö-

tatud sõduripluusis, kaitsevärvi lühikeses seelikus ja saabastes, mille ninad oli kuiv rohi valgeks kraapinud. Ta lonkas pisut, hoides kinni pussirihmast, ja ta rohelised silmad sätendasid eredalt päevitunud naos. Ta tundis, nagu pöörduks ta oma tõelisse koju. Seal, tagapool, kus oli äkki selgunud, et ümberringi on sakslased, näis kõik võõras ja vaenulik — iga künkas ja iga nõgu peitis endas hädaohtu. Ka siin lõhkesid järjest mürsud ja lendasid kuulid nagu mesilased suure mesipuu ümber, ent igas pilus oli siin sõber.

Võitlejatele valmistati lõuna, anti sada grammi viina. Olga istus punaarmeelestega nõos, kuhu olid peidetud väliköögid, ning, sirutades oma väsinud jalgu, sõi katelokist lihaga keedetud kapsasuppi. Ka tema jäi rõõmu pärast ja mõtles, kui õnnelikult oli kõik lõppenud. Alles jõuti omade juurde ja juba naljatati ning naerdi, nagu polekski need nemad, kes seal jooksid, kukkusid ja uuesti jooksid, komistades mullakamakatele ning takerdudes teravas rohus, kes peitsid end ja tungisid vaenlasele peale ning löid teda kohutava raevuga.

«Mis siin küll sünnib?» mõtles Olga hirmunult. «Stalingradis tõmbub kaitse Volga. Algul teatati, et lahingud käivad linna lähisel, nüüd aga algasid tänavavõitlused. Aga meie siin, Stalingradi rinde paremal tiival ründame üha. Me pole sammugi edasi liikunud, kuigi ründame lakkamatult. Mida see tähendab? Täna ma sattusin eeslinile!...» mõtles Olga veel. «Kui Boris vaid teaks!...»

Talle meenus samasugune kuldne, aga karge septembriõhtu kaugel põhjas, Kamenuškas, kui ta naabruses asuvast kaevandusest koju tulles oli näinud Boris Tavrovi. Mehe murtud jalg oli alles äsja kipsist välja võetud ja ta sammus esmakordselt ilma karkudeta. Valges kitlis sanitar kõndis ta taga. Ning taevast kattis just niisamuti loojangupuna. Pingutatud murelik ilme Olga näos pehmenes ja ta lõpetas kiiresti lõuna. Oli vaja veel täpsustada eriti väljapaistnud võitlejate nimed, ent enne pataljoni komandöri Ognevi juurde minekut, kes oli neid piiramisrõngast välja toonud, võttis Olga märkmiku ja kirjutas oma muljed üles, puudutamata seda, mis talle muret tegi.

Rindele sattusid Olga ja Tavrov varakevadel. Tavrov

suunati sapööriüksusse. Olga aga palus anda endale tööd sama diiviisi ajalehe toimetuses. Diviis võitles Kertši poolsaarel... Raske mälestusena oli mällu sööbinud hitlerlaste läbimurre Kertši all... Lapsepõlvest tuttavad madalad nagu uhutud mägede piirjooned Krimmi stepi osas olid sõjavinguga kaetud. Kohutav ülesõit lahest Kamõš-Buruni piiramise olukorras. Ikka veel nihkus rinne edasi... Diviisi jäänuseid täiendati ning paisati Kertši suunas.

Ajalehetoimetus, kus Olga praegu töötas, asus diviisi tagalas, seitse kilomeetrit eeslinist eemal, ja Olgal tuli sõita kas juhusliku autoga, mootorrattaga või käia jalgsi.

«Teie töö on tõsine!» ütles talle major Ognev lahke naeratusega. «See leiab head vastuvõttu. Võitlejatele meeldib, et nende kangelaused seatakse teistele eeskujuks.»

Komandör vajus mõttesse. Ta selged sinised silmad vaatasid usaldavalt, enneaegu halliksläinud kulmud kerkisid ja otsaesisele tekkisid kortsud. Kogu mehe olemus kõneles avameelsusest ja heasüdamlikkusest ning ta ei sarnanenud sugugi tolle sõjaväelasega, kes alles hiljuti viis sõdurid rünnakule. Isegi kortsud ta otsaesisel olid nüüd teistsugused. «Meie inimesed võitlevad nii, nagu teeksid nad tööd,» ütles ta hoopis uue, rahuliku häälega, millisega ta kõneles arvatavasti kodus ja sõprade ringis. «Kas te mõistate, seltsimees ajalehetöötaja? Sõda on meile raske, ebameeldiv, ent vajalik töö. Sellepärast me võime töötada ainult ausalt, rõõvimise ning metsikuseta, ja ka sõjas oleme isekeskis sõbrad nagu rahu ajalgi. Sellepärast liigutavadki meid ajalehetöötaja sõnad neist, kes välja on paistnud, eriti aga nendest, keda on pärast surma autasustatud. Niisuguse kangelase eeskuju avaldab vastupandamatut mõju. Selgub, et rindel nii kalliks peetav fakt ei ole tähele panemata jäänud. Te mõistate? Ta kaitses rinnaga kodumaad ja elab ka tulevikus.»

Ognevi silmad tõmbusid pilukile, sätendasid heledalt, ent siis kissitas ta silmi, kortsutas kulme ja nina kohale tekkisid tavalised kortsud.

«Miks me kogu aja taandume? Ma ei saa seda teile oelda, kallid seltsimees, ma ei tea ka ise. Ent ma mõtlen, et me kaotused pole asjatud. Me asume tähtsas lõigus —

Stalingradi rinde vasak tiib, see pole naljaasil Ma olen alati millegipärast haletsenud naisi, kes satuvad eeslinile,» lisas major. «Aga teie olete esimene, keda ma ei haletse, te olete tugev, kuigi ka teie ennest nutsite.»

61.

«Lubage end tutvustada!» ütles ruumi sisenev pikakasvuline tankiväeosa eraldusmärkidega ohvitser ja võttis Olga ees valveseisangu. «Tankibrigaadi komandör Aleksel Firsov.»

«Saa tuttavaks, Olja!» lausus rõõmsalt Tavrov, kes töötas samas diviisis sapööriinsenerina, kuid nägi Olgat väga harva. «Sinu juurde tulles kohtasid äkki teda... Teen teatavaks — minu koolivend. Võttis osa Kletskaia läbimurde likvideerimisest.»

Sõjas karastatud mehisus ja poisilikult avameelne hing ühinesid kummaliselt, kuid meeldivalt selle inimese näojoontes ja Olga vaatles teda tärkava sümpaatiaga.

Veidi sarnakas nägu, päevitusest pingul parkunud nahk, jäme, pisut ülespidi nina, suur, täidlaste, kõvasti kokkusurutud huultega suu. Teravad kortsud ninajuurel, tihedad liikuvad kulmud, mille all aga särasid elurõõmsad ja uudistavad mustad silmad, väikesed kõrvad hoidusid kelmikalt peast eemale.

«Oli vist vallatu poisil!» mõtles Olga.

«Ta oli meie kooli uhkus,» ütles Tavrov, nagu mõistes naise mõtteid. «Tema käes oli rekord ujumises. Ja kuidas ta kõrgust hüppas! Nüüd aga oled sa selleks vist pisut liiga paks. Vaata, missuguseks sa oled muutunud! Mulle on ta meelde jäänud päris poisikesena...»

«Sul on õigus, Boris, olen pisut paksuks läinud, kuid minu relvaliiigiga see sobib,» lausus Firsov kõlava häälega, istudes muldonni põrandasse kaevatud lauale, ja heltes veel kord pilgu Olgaile, lausus ta lihtsameelselt. «Mul on hea meel sinu pärast — sul on tore naine!»

Firsovi kulmud kerkisid, ta muutus mõtlikuks ja tema poisilikkus ja lõbusus, mille oli esile kutsunud ootamatu kohtumine, hajus jäägitult.

«Olen viimasel ajal kaotanud sideme oma naisega... Kletskaia all võtsin osa retkest vaenlase tagalasse, ei

saanud hulk aega kirjutada ja nii katkes side. Ta on rindearst... Kirurg. Ka seda, kus me lapsed on, ei tea ma. Kui nad elus on, siis muidugi evakueerusid. Lapsed elasid Stalingradis vanaema juures...» Firsov ohkas. «Mul on tütar ja poeg. Neist lahus olles on mul tunne, nagu oleks pool mu hingest ära kistud.»

«Firsova?» kordas Olga midagi meenutades vaikselt.

Mõne päeva eest oli ta saanud kirja Hižnjaki naiselt, kellel ikka veel valutas süda oma solvatud sõbra pärast, ja ta teatas Olgaile nagu muuseas, et Ivan Ivanovitš asub haiglas Stalingradi rindel ja Hižnjaki vihjetest paistab, nagu oleks ta armunud ühte naiskirurgi... Ja jälle nagu muuseas teatas Jelena Denissovna kirjas ka haigla väliposti numbri.

«Andestage, kuidas on teie perekonnanimi?» küsis Olga, veel kaheldes oma oletustes. «Firsov? No jaa, nii see ongi.»

Olga läks oma nari juurde ja võttis seljakotist kirjade pakikese. «Nii see on!» kordas ta, libistades kiiresti silmad üle tihedalt täiskirjutatud postpaberi lehekülje... «Kirurg Larissa Firsova.»

«Andke mulle!»

Olga tegi liigutuse, nagu tahaks ta ulatada kirja, kuid tõmbas samas käe kohmetult tagasi.

«Miks? Mis seal on kirjutatud?»

«Ei midagi erilist. Ainult keegi... on nähtavasti armunud temasse.»

«Ainult? Ausõna? Aga tema?»

«Tema kohta pole midagi öeldud. Arvatavasti mitte.»

«Te ütlete kirurg? Kirurg Larissa Firsova? Muidugi tema. Keegi on temasse armunud? Kuidas saabki teisiti!... Andke kiri mulle! Ma kirjutan talle kohe sinna haiglasse...»

«Kas pole imelik kokkusattumus, et Jelena Denissovna kirjutas tema naisest,» ütles Olga Tavrovi kõrvale istudes.

Nüüd nägi Olga vaid Tavrovi, seda väheldast ent laiaõlgset meest, sirgete, tümeruugete juustega, mida ta armastas sasida. Viimaks ometi oli Tavrov ta kõrval! Neid tõmbasid teineteise poole nii pilgud, huuled kui ka noored tugevad kehad, nad olid armunud nagu pruut-

paar, ent... ei saanud isegi emmata — blindaažis oli ka teisi inimesi.

Tavrov ei pidanud vastu, ta embas Olgat tugevasti ja lausus:

«Sa oled täna kuidagi eriline!»

«Aga missugune?» Olga muutus tähelepanelikuks.

«Noh, kõrgendatud meeleolus, või... Jah... Miks sa lonkad?»

Tavrov astus pisut kõrvale ja vaatas Olgat uurivalt:

«Sina...»

«Jah, ehkki ma seda ei tahtnud,» katkestas Olga teda kiiresti ja naeratas kohmetult. «Aga kaugelt ma ei suutnud tabada. Oma häbiks mitte kordagi. Kaugelt oleks vast parem olnud.»

«Mis kaugelt, Olga?»

«Noh, sa tead ju... Ma tapsin fašisti... Tead, kuidas ta minu peale tormas!...» kõneles Olga äkki langetatud häälega. «Seal ma vigastasin ka jala. Rauda on kuhjatud Doni kaldale terved mäed. Ma sõitsin koos Ognevi pataljoni, et kirjutada tema kangelistest, ja sattusin koos nendega piiramisrõngasse.»

«Sa oled rumal!» ütles Tavrov, saades viimaks tagasi oma kõnevõime. «Sa ei oska ei lasta, roomata ega maasse kaevuda... Milleks riskida, Olga?! Kuul leiab otsekohe selle, kes ei tea, mis on sõda...»

«Aga siiski ei leidnud!» lausus Olga kergendusega. «Aga kui tähtsad on sõdurile ajakirjaniku sõnad! Talle on see kallid, et tema kangelistegu seatakse teistele eeskujuks,» kordas Olga Ognevi sõnu.

«Oljal...» Tavrov vaatas ta heledaisse suurte mustade pupillidega silmadesse, mis näisid hingavat, ja naeratas ootamatult. «Ma teadsin, ma tundsin, et sa oled selline. Sellepärast ma sind armastangi. Kuid ikkagi on sõda hirmus ja kõige hullem on see, et ta sunnib sindki tulistama.»

62.

Dolgoje oru järsud kaldad olid kaetud umbrohu tutti-dega, selle põhjas kobrutas sogane ojake. Määratu suure sünge lehrina suundus Volga poole see kuristik, mille põhjas stollides asus välihaigla.

192

«Kuhu me küll oma sõdimisega oleme välja jõudnud,» mõtles Larissa kibedusega, heites pilgu muldonnidele, mis mustasid järskude kallaste vahel. «Siit pole enam kuskile taanduda!»

Siit polnud tõepoolest enam kuskile minna — peaaegu blindaažide ukse all voolas Volga. Sel sügisel oli ta väga veerohke ja seetõttu oli kaldaäärne maariba, kuhu nüüd oli koondunud linna kaitse, jäänud veelgi kitsamaks.

Varjulises ojakäärus pobises elektrimootor. Ta kiire puksumine, mida lammatas lakkamatü pommitamise mürin, meenutas Larissale stepiööd ning tuult ja seda, kuidas ta läks tööle mõttega, et näeb seal Aržanovit. Nüüd aga tundis ta hinges vaid ängistust, valu ja häbi. Ent juhtum tankihävitajaga ja hiljem Aržanovi kõnelus Smolnikoviga äratasid temas uuesti ellu tunded ja Larissal polnud just kerge nendega toime tulla.

«Mis hullumeelsus see ometi on!» mõtles ta.

Kui ta oma kohutava murega haiglasse tagasi pöördus, oli kõik temas häälestatud Aržanovi vastu. Ja Aržanov kui tark ja tugev inimene mõistis seda. Ei pärinud, ei tüüdanud teda oma kaastundega, ent taastas iga sõnaga, iga teoga seda, mida tema visalt püüdis maha lõhkuda.

«Aga võib-olla oleks õigem end tema rinnal välja nutta? Võib-olla oleks siis kergem?» vilksatas Larissal mõte, kui ta meenutas seda, kui hellalt ja armastavalt oli Aržanov aidanud tal taandumise õöl autost alla minna. Oli võtnud tal küünarnukkidest kinni ja tõstnud nagu lapse sillutisele... Ta on jõudnud ka juba Aljoša poolehoidu võita... Ent mõte pojast kutsus esile uue vihapuhangu oma nõrkuse üle. Larissa polnud kunagi elus otsinud kergeid teid. Ta ei teadnud, kuidas läheb tema mehel, võib-olla lamab ta kuskil ümberpiiratuna, haavatud ning abitu. Talle endale aga tulevad siin pähe iga sugused lollused!

Ta läks vastupidavalt ehitatud avarasse muldonni, läbis koridori ja jõudis operatsiooniruumi. Aržanov oli juba seal, ent naine tervitas teda nii külma peanoogutusega ja ta näol oli niivõrd võõras ilme, et Ivan Ivanovitšil tardus keel suus, kui tahtis küsida, kuidas Larissa end tunneb.

13 Sõprus

193

«Miks ta nii vaenulik on?» mõtles ta nukralt. «Kas ma olen teda millegagi pahandanud? Kas ma oleksin enesest hoolinud tema laste päästmisel?»

Kirurgid ei olnud jõudnud veel õieti stoli ruumidesse asuda, tehti veel korraldusi ja paigutati ümber, kui juba haavatutevool haiglasse suundus.

Haavatuid tuuakse eesliinilt, kantakse linna varjenditest.

«Nataša!» hüüdis Rešetov, nähes üht sanitaarsalga tütarlastest, kes aitas kanda kandraami haavatuga

Sinisilmne pikakasvuline tütarlaps ruugete patsidega, mis musta bareti all olid kuklasse seotud, ajas end kiiresti sirgu.

«Jah, Grigori Gerassimovitš.»

«Aga isa?»

«Töötab üleveol.»

«Aga ema?»

Nataša nägu tumenes, silmad tõmbusid koomale, pilk muutus mõtlikuks ja kaugeks.

«Ema... on teadmata kadunud... Esimese pommitamise ajal. Ma ruttasin ta juurde... meie maja polnud enam. Ka teisi maju polnud. Jäid järele vaid müürid. Kogu kvartal oli välja surnud...»

«Aga kuidas sul praegu läheb?» küsis Rešetov ja muutus samuti kurvaks: sel süngel päeval hukkusid jõest üle sõites ta abielus tütar lapsega ja laks kaduma noorem poeg.

«Niisama. Meie sanitaarüksus evakueerus neil päevil, õigemini — saadeti laiali. Aga meie Liinaga otsustasime linna jääda. Esialgu töötame komsomoli päästesalgas, pärastpoole aga palume end määrata kas teie juurde või sõjaväeüksusse.»

«Palun, kas või täna.»

«Ei, täna on mul kaldal valve.»

«Mis see on?»

Teine, tundavalt elavam tütarlaps, kelle rasked punased kiharad ronisid välja bareti ääre alt, kirtsutas kannatamatult oma kitsast kelmikat ninakest ja vaatas ilmse üleolekuga vana kirurgi. Too märkas seda ja ohkas tahtmatult.

«Ah, te armsad lapsukesed! Teil on tõesti meri põlvini.»

Kuuldavalt aga küsis ta:

«Mis te seal kaldal teete?»

«Me päästame uppujaid. Kuidas? Väga lihtsalt. Kui pomm purustab pargase, hüppan mina või hüppab mõni teine vette. Ümber keha on meil seotud pikk nõör. Uppuja haarab minust kinni, me mõlemad hakkame vajuma, aga kaldalolijad tõmbavad meid välja.»

«Oh, tõepoolest, väga lihtne! Väga, väga lihtne!...»

«Nataša!» hüüdis Varvaara.

Nataša pöördus järsult. Nad embasid teineteist.

«Aga mina?» Ka Liina läks nende juurde.

Varja suudles ka teda.

«Tüdrukud, tulge minu blindaaži elama,» tegi ettepaneku Sofja, kes oli kuulnud pealt kogu Nataša kõneluse Rešetoviga. «Mis te arvate, Larissa Petrovna?»

«Tulgu pealegi. Motin võttis Aljoša enda juurde. Stolis on siiski ohutum. Ja poisil pole vaja üksi olla.»

«Näed, meil on peaaegu kõik korras. Aga sina tundsid muret!» ütles Nataša Liinale, kui nad operatsiooniruumist väljusid. «Korter on, ka toidule võetakse... Kus me tööle hakkame? Siin arvatavasti... Aga kuidas too seal arutas: oled kuuteistkümmene aastane, kao teisele kaldale. Aga mis sellest?» lausus ta äkki ägedalt, meenutades kõnelust sõjakomissariaadis. «Ei, ma ei kao! Ja küll mõlles sõna välja! Aga mind töötamast takistada teil pole õigust!»

Ühenduskäigus toetasid tütarlapsed kandraami muldseina vastu, vaatlesid valvsalt tuhmi taevast, võtsid siis oma leiva ja paar keedetud kartulit.

«Istume, muidu võib kild tabada!» ütles Liina ja naeratas kurvalt.

«Südames pitsitab ja pitsitab. Ei taha surra. Sakslased liiguvad aina edasi. Aga mis meist saab, kui nad sina tungivad?! Ehitasime tankitõrjekraavel. Ühe kraavi tegime viiesaja kilomeetri pikkusel. Kolm tegime ümber linna, aga fašistid ei nuusanud isegi nina sellepeale. Paremini oleksime võinud ennast siin, Stalingradis, kindlustada. Nüüd aga oleme kalda alla roninud.»

«Jäta. Mis sa muretsed!» vastas Nataša pahaselt. «Sinu käest pole küsitud, mis oleks parem teha. Fašistidel kulus kaks kuud Doni äärest Stalingradi jõudmiseks. Lähendab, neid takistati. Euroopas nad võtsid nädalaga

ära terved riigid. Aga meie pidasime neid Rossoška jõe ääres stepi nõos kümme päeva kinni! Ja ei pidanud lihtsalt kinni, vaid peksime ka.»

Nataša hammustas kuivanud huuli, ta nägu lõkendas. «On kerge öelda: kuuskümmend päeva lahinguid! Aga milliseid lahinguid! Kas sa oled näinud, kui palju neil oli lennukeid?! Kas sa tead, kui palju neil oli tanke?! Üksnes Rossoškasse vedasid end ühe korraga kakssada nelikümmend tükkil Fašistid unistasid, et nad hüppavad mööda steppi siia kahe tunniga, mitte kahe kuuga...»

Liina ohkas sügavalt, ent vaikida ta ei suutnud.

«Semjon ütles, et ta on praegu Volgal, soomuskutril...»

«Tere, õekesed! Lubage teid tervitada!» kostis äkki mehhhää!.

Tütarlapsed võpatasid ja pöörasid ringi. Nende poole tuli laiaõlgne ja suurte kätega võitleja. Ta heledate silmade pilk oli suunatud Natašale.

«Seersant Ivan Korobov!» pöördus ta tütarlaste poole, võttes kilvri peast.

«Värske arm ta paljaksuetud ümmargusel peal kõitis Liina tähelepanu.»

«Kas tulite haiglast?» küsis ta.

«Jah,» vastas Korobov, kes ei suutnud oma silmi Nataša näolt ära pöörata.

Ta ei kartnud lennukeid, talle ei ajanud hirmu peale tankid, aga nüüd äkki muutus araks noore tütarlapse ees. Ta silmitses nagu imet tüdruku heledaid, värvimata kulme, mis kullendasid silmade sina kohal, sirget, pisut ülespoole nina ja eredaid huuli, kuigi need ei kõnelnud just lahkusest.

«Kas te tahtsite sööma hakata?» küsis ta paigalt liikumata.

«Mis see teie asi on?» vastas Nataša kuivalt ja pühkis ajalehetükiga sõrmi. Ta vaatas Korobovi otsa ja sattus äkki segadusse. See pahandas teda veel enam ja ta punastas üle näo. Isegi ta kael, mis paistis välja eri riidetuse kaelusest, tõmbus roosakaks.

«Longivad siin ringil!» torises tüdruk ja pööras end ära, andes sellega Korobovile mõista, et teda peetakse lobisejaks ja külgelööjaks.

«Ma lähen eeslinile,» ütles too ja sulges ootamatu

otsustavusega Nataša tee. «Ma pole ju teile midagi paha teinud! Kas te tõesti olete hea ainult surijate vastu?»

«Mida te soovite?» küsis Nataša, talle otsa vaatamata.

«Õelge, kuidas teie nimi on?»

«Küll on tegelane!... Noh, mu nimi on Nataša... Nataša Tšistjakova.»

«Täna. Ma pean seda mees.»

Ja ta läks nõtke, noorusliku sammuga edasi mööda tranšeed, mis viis kaldajärsakule.

«Küll on tegelane!» kordas Nataša arusaamatuses, vaadates talle järele pärani avatud silmadega. «Asja ees teist taga tormab su juurde. «Pean mees!»... Kujuta ettel...»

Nende sõnadega pöördus ta sõbratari poole. Liina näol säras heatahtlik, kaval naeratus.

«Sina oled kohe valmis vedu võtma!» ütles Nataša pahaselt.

63.

Tütarlapsed polnud näinud teineteist peaaegu terve päeva. Terve päev — kui palju see tähendas praegu! Kaldal uppus kõik suitsu, milles sähvisid tulepuhangud. Virvendavas udus joonistusid majade skeletid, kerkisid ja hajusid plahvatuste mustad puud... Mürin pani kõrvad lukku. Nataša istus varjendis kokkuräägitud kohal ja ootas kannatamatult Liinat.

«Ma lähen eeslinile,» meenusid talle Ivan Korobovi sõnad.

See oli mõne päeva eest.

Seersant oli tulnud üleveokohalt. Ta ei sammunud otse nende poole, vaid liikus ennast varjates mööda sapööride poolt kaevatud tranšeed. Ta polnud argpüks. Pärast haiglast tagasitulekut ujus ta üle Volga. Ning muidugi pidi ta liikuma ettevaatlikult. Ja õigesti tegi — vabalt astuda ei saa ju sammugi. Tuleb hoida end lahinguks, aga mitte hoobelda oma vaprussega tütarlaste ees. Nataša teadis nüüd, mis tähendab vaprus.

«Ma lähen eeslinile,» kostsid üha ta kõrvus seersandi sõnad. Eeslini asus nüüd siinsamas kõrval. Tarvitses vaid tõusta kaldanõlvakule ja läbida paar tänavat,

mis olid täis telliskivipuru, ning õngi Nõukogudemaa piir — sealt edasi liikusid fašistid. Tehaste rajoonis olid nad võtnud enda alla peaaegu kogu Mamai kurgaani. Sealt võis tulistada kallast, jõge, saari ja kõiki Volga-taguseid teid. Seepärast ei lakanud võitlused kurgaani pärast. Aga Dari mäe ja Tsaritsa parema kalda olid fašistid juba täiesti enda kätte haaranud ja surusid sealt Volga äärde. Nüüd püüdsid nad vallutada kesket üleveokohta, mida pommitati iga päev hommikust õhtuni.

«Ka vaksali vallutasid nad jälle tagasi,» mõtles Nataša vaikse vihaga, «nende edasitung tuleb peatada! Muidu on kõigel lõpp.»

Ja selgesti kerkis ta silme ette, kuidas ta hommikul koos mereväepataljoniga oli läinud rünnakule, roomanud mööda maad, jooksnud varemete vahel, sidunud ja kandnud haavatuid varjendisse.

Mere-jalaväkke sattus Nataša juhuslikult. Üks võõras hüüdis teda ja ta läks kõhklemata kaasa Holzunovi ausesamba juurest kuni Spetsialistide Majani ning edasi õlletehaseni. Seal istusid kalda varjus musta pilvena Valkse ookeani madrused. Kui üleveo ajal pommitati, kaotasid nad oma komandöri.

«Ma võtan komando üle ja viin teid vaksalit ründama,» ütles politruk neile. «Ma olin juba seal. Siin on käsk-kiri...»

Siis löid madruste noored näod särama. Sajad pilgud pöördusid Nataša poole ja nende hulgas polnud ühtki solvavat.

Oma kantud riietuses näis ta neile tõelise rindeõena. Nii võtsid nad teda vastu.

Ja nad läksid lahingusse nii, nagu seda võib teha üksnes mere-jalavägi.

Hommikul alustasid nad vaksali ründamist ja vallutasid selle. Tunni aja pärast tungisid vaenlased jälle vaksalisse. Mere-jalavägi, eesotsas politrukiga, kihutas nad välja. Ja nii kestis see kogu päeva. Hillerlastele saadeti juurde üha uusi jõude, aga madrused kurnasid nad lõplikult välja, ise lõpuks väsimusest nõrkemas.

Kui päike loojangule veeres, tuli Nataša juurde atleetlikult tugev madrus, kes asendas tapetud politruki, puudutas teda küünarnukist ja lausus:

«Kuule, tütreke, mine tagasi kaldale. Mine, ma käsini!»

hüüdis ta käskivalt, vaadates lähedalt tütarlapse noort kõhna nägu.

Nähtavasti polnud mees veendunud, et Nataša läheb, vottis siis tal õlgade ümbert kinni, pööras ringi ning lausus:

«Mine, sinu jaoks aitab juba!»

Ent Nataša viivitas, vaadates järele madrustele, kes jooksid varemete vahel. Sellest üksusest ei tulnud tagasi kedagi, aga ennast vangi anda madrused ei osanud...

Jah, fašistid vallutasid vaksali! Aga Nataša teab nüüd, mis tähendab aja võitmine? vasakult kaldalt alustati linnale täienduse saatmist.

64.

«Ma sain Senja käest kirja,» ütles erutatud Liina, sammudes koos Natašaga mööda ühenduskäiku.

Ta näol olid alles äsjavalatud pisarate jäljed. «Ta kirjutab, et me ei näe teineteist niipea. Nad käivad nüüd kaatriga õistel rünnakutel Tsaritsa suunas ja tulistavad Dari mäe, kus sakslased on end kindlustanud. Sellest ta muidugi ei kirjuta. Seda lisas seltsimees omalt poolt. Tema kohustus olevat väike: otsida varemetest välja märk ja korrigeerida kaatri tuld. Nataša, kullake, meie omadel tuleb ju nüüd endil linna tulistada.»

«Kus see linn on!» vastas Nataša kibestunult. «Vaata Tsaritsa suunas — seal hulguvad fašistid...» Pöörad vaksali poole — sealgi on nemad. Põhja poolt ronivad ka traktoritehasesse. Ma tahaksin, et meie tuli oleks nii lihe nagu sein. Et see varjaks fašistide eest Volga!»

«Tüdrukud!» hüüdis Galijeva tütarlaste juurde tranšeesse joostes. «Andku see mulle oma sanitaarpaun, kellel ta on rohkem täis. Ma olen seniitkahurite patarei juures... Puiesteel Holzunovi mälestussamba juures. Mis seal küll sünnib! Fašistide tankid liiguvad vaksalist sadamasse! Seniitkahurid tulistavad neid otse. Kui suuri kangelasi nende tüdrukute hulgas leidub, kes kahurist tulistavad!»

Kõneldes vahetas Galijeva Natašaga sanitaarpauna, võttis midagi ka Liina omast.

Ta kõrgele põsesarnadega nägu oli kahvatu, kitsad

silmad läikisid palavikuliselt. Vaevu põrutusest paranenud, oli ta tulnud kaitseliinile.

«Kas teil sanitarid on?»

«Sanitarid jätkub, meie oma sõdurid täidavad nende aset. Viivad haavatud jõe kaldale kohvik «Metroosse» ja haaravad siis relva. Löövad rünnaku tagasi ja kannavad jälle haavatuid. Fašistid püüavad ju sinna ronida, et ära lõigata sõjaväeosadel pääs üle jõe. Kas te näete?» Gali-jeva viitas Volgale, kus saabuvast hämaruses lõhkemistest tekkinud veesammaste vahel sõitsid pargased ja kutrid. «Noh, head nägemist!» Ta näpistas kiiresti Liinat põsest, suudles Natašat ja tormas tagasi mööda kalda-nõlva.

Sõjaväeosad... Tütarlapsed, kes varjasid end kildude eest, vaatlesid loksuvat vett. Laevad olid täis puna-armeelasi.

«Aga seniitkahurid tulistavad nüüd mööda maapinda — tankide pihta! Nüüd pole neil aega lennukite jaoks... Sest kui sakslased jõuavad välja jõe äärde, panevad nad kaldale kahurid üles ja uputavad kõik puksiirid ja pargased.»

«Jookseme!» hüüdis Nataša, ja tütarlapsed ruttasid komsomoli salga kogunemiskohta.

Kunagi olid nad kõik kirklikud sportlased. Purjetasid jahtidega, hüppasid hüppetornist vette, sõudsid kiitsastes võidusõidupaatides. Sõda haaras kohe ka spordimeeskonna paremiku. Tehastesse jäid vaid mõned üksikud, kes ei kuulunud kutse alla, nagu näiteks Nataša. Siis tuli uus sõjaväkke kutse. Muidagi pidasid paastesalgad endiselt kaldal valvet. Mõned paadid. Varjendid, mis olid kaevatud otse jõe kaldale. Et vool ujumat kaasa ei viiks, oli tal seotud ümber rinna pikk nöör. Piha ümber oli tugevasti kinnitatud lai korkvest.

«Selhseid salku ei ole vist ilalgi olnud,» ütles Liina. Ta jäi treeningutesse ja saabastesse, nagu ta oli. Kuna ta ujus halvasti, siis aitas ta varjendis istuvaid poisse ja tüdrukuid ebatavalise koormaga nööri veest välja tõmmata. «Ka traktoritehase juures püütakse niiviisi uppumata. Ja «Barrikaadide» juureski. On päästetud juba sadu inimesi.»

Noortes päevitanud nägudes sätendavad silmad olid suunatud jõele. Laevad liikusid seal piinavalt aeglaselt.

Mõned lähenesid pikkamööda jõeosale, mis oli kaitstud kahuritule eest kaldarinnatisega, teised olid just äsja liikanud tulema ülejõe linnaosast. Üks lennukitelaine järgnes aga teisele ja tühjendas oma pommilaadungi laevateele. Seal ajaski pommiplahvatus kutri otse keset jõge ümber, pargas kaldus küljeli ja vool kandis teda nüüd nii hirmsa Tsaritsa poole. Poiste suust kostis raske ohe... Nataša pöördus järsult oma rühma komandöri poole. Too lõi pahaselt ja lootusetult käega, lapselikult pruntis huuled kõnelesid arusaamatuid sõimusõnu.

«Nad upuvad, upuvad!» kõneles Liina läbi pisarate. «Jõgi on lai ja nad on täies varustuses!»

Samal ajal purunes umbes sada viiskümmend meetrit kaldast eemal ka teine pargas...

«Nuüd!» hüüdis komandör võõra häälega ja poolpaljad inimesed sööstisid korraka mitmest varjendist vette, nagu oleks neid välja tulistatud.

Nagu tavaliseltki ei mäletanud Nataša vette sukeldumise hetke. Ujudes pikkade tõmmetega, mõtles ta vaid üht:

«Kui ainult jõuaks!... Kui jõuaks ainult!»

Plahvatuselst uimased inimesed uppusid vaikselt otse ta silmade all. Kõrval lõhkes pomm ja kõrge laine mattis tütarlapse enda alla. Ta tõusis uuesti veepinnale ja, jõudmata hingata, sööstis edasi, kuni jõudis punaarmee laste juurde, keda kandis hoovus.

«Ettevaatlikult! Ära kägista mind!» hüüdis ta, kui esimene sõdur tast kinni haaras. Too oli noor ning ta oleks suutnud kindlasti ise kaldale ujuda, kuid riided takistasid liigutusi ning rasked saapad tirisid allapoole nagu kaalupommid.

«Võta rahulikult kinni!» hüüdis talle Nataša.

Kui sõdur vaatas Nataša noorde näkku, mis oli karm ja otsustav, tuli ta mõistuse juurde, nõrgendas oma käte tugevust ning kui paljud käed temast ja Natašast kramplikult kinni haarasid, siis oli see juba tema ise, kes tütarlast kaitstes hoiatas seltsimehi.

«Ettevaatlikumalt!... Ära tiri!»

Aga Nataša ujus edasi, haaras võimalikult rohkem inimesi, andis oma keha, et sellest kinni haarataks... Määratu elav kera liikus allavoolu, tormine veekeeris lõi pea-aegu nende üle kokku, ja alles siis tundis Nataša, kuidas

nöör ta keha ümber pingule tõmbus ja kõiki kaldale hakkas tirima.

Vesi tungis kõrvadesse, suhu, piitsutas ninasõõrmeid, ent tütarlaps puristas ainult ja surus sõrmed tugevamini kokku, et mitte lahti lasta neid, keda tal oli õnnestunud veest välja korjata. Lõppeks tundis ta ühe sukeldumise ajal taldade all tuttavaid kive, mille najal ta nii palju kordi oli pidanud endale hoogu andma.

«Kallas! Kallas!» hüüdis ta hingeldades.

Ta oli iivelduseni vett neelanud, kõrvus kohises ja kui ta veel kord ringi keerati, läks tal silme ees mustaks ja ta vajus vette.

Nüüd tõusid võitlejad jalgadele, kandsid Nataša ettevaatlikult kaldale ja andsid üle kommunistlikele noortele.

«Kas ta tõesti on uppunud? Ei, hingab! Elus, elus, kullake!»

Jõuetud läbielatud pingutusest, heitsid sõdurid ka ise pikali.

65.

Ivan Korobovi raviti Džanõbekis, mis asub Eltoni järve lähedal. Siberlasele, kes oli üles kasvanud taigas, tundusid Lääne-Kasahstani piiritud stepid igavana, siin polnud ei puid ega künkaid, millel silm oleks saanud peatuda. Klidas võis meeldida tegevusetult istumine kergelt haavatud noorele sõdurile?! Aga hiljem, kui tal tuli teiste samasuguste rivvi tagasipoordujatega nagu ta ise kihutada autol läbi Žitkuri ja Leninski Volga kaldale, tajus ta äkki kaunidust ja metsikut ilu, mille poolest oli rikas määratu Volga-tagune lagendik. Autod kihutasid mööda paljusõidetud teid, ümberringi aga laiusid puutumatud maad, mida kattis kolletav karukaer, hallikas stepirohi ja nõlke angervaksa turnedad saared. Nagu pilvede varjud liikusid mööda steppi mitmetuhandesed välejalgsed metskitse- ja lambakarjad. Kurgaanidel ja soolajõekeste järskudel kallastel mustendasid kuningakotkad — ainsad valvurid inimtühjas stepis. Harva vilksatasid mööda lambakoplid, vanaaegsed kaevud, kunagised tuleasemed — määratud tuhakupjad, mis paistsid hallidena kasahhi

asulale kõrval. Päikesest kõrvetatud stepirohust vaatasid nukralt välja rohtunud hauad madalate tarade ja obeliskidega. Aeg-ajalt kerkis lamedale horisondile aeglaselt liikuvate kaamelite ahelik. Kõike seda vaatlus Korobov ahne peremeheliku huviga. See on alles lagendik!

Korobov määrati Savtšuki polku, mis juba kolm päeva kaitses südalinna. Polk oli olnud tugeva tule all juba Stalingradi lähistel ja võitles nüüd meeleheitlikult, lüües tagasi kõik vaenlase rünnakud. Ent nende read harvenesid — surm tabas sõdureid iga kivi tagant. Savtšuk ise sai teistkordselt haavata ja andis oma polgu riismed üle komissar Štšerbinile, ent jäi väeossa — ta suutis veel lamades tulistada, võis asendada tapetud staabiülema.

Polk kaitses majade varemeid tänaval, mis asus vaksali väljaku ääres. Vaksal, mille sakslased olid juba ära võtnud, asus kaitse paremal tiival. Vasakul, väikese aiakese taga, kus asus staabi polk, oli varemetes Lenini tänav. Selle taga olid samuti fašistid. Nad olid kaitsepositsioonid poolringis sisse piiranud ja tõmbasid poolringi üha koomale, surudes pidevalt elava jõuga ning tulega peale kurnatud punaarmeele.

«Ajud on üles sulanud!» ütles noorem politruk Volodja Jablotškin, kortsutades musti kulme, mis paistsid ta näos isegi tolm ja tahmakihi alt silma. «Küll on kuum! Oh kurat, küll tahaks vett juua!»

«Pole viga, oota, kui meie omad tulevad! ... Siis tõmbame hinge,» ütles Korobov.

Ta juhtis nüüd rühma ja oli juba mitu ööd-päeva pidevalt lahingus olnud.

Tema oli see, kes tõi siia teate saabuvast täiendusest, julgustas sellega võitlejaid ja, ka ise selles veendunud, elas ootuses.

Siin-seal paistsid endiste kõnniteede ääres kiviprügikuhjade vahel puude haledad jäänused. Siberlasest Korobovile tundmatu akaatsia, mooruspuu ja tatari vahtra lehed olid tulekahju hingusest kipra tõmbunud ja kokku kuivanud. Neid vaadates meenus Korobovile tahtmatult võimas taiga, hiiglasuured kaljud Jenissei kallastel ja kullakaevandused, kus ta oli töötanud mäetehnikuna. Juba poisikesena oli Korobovil tulnud mitugi korda ujuda üle Jenissei harude, läbi vahutavate, raevukate kärestike.

See oli samuti ohtlik, ent kui lõbus oli ületada seda ohtu! Hiljem küttis ta samasuguse tundega karusid. Aga töö taigas? Tuli ju vallutada metsikuid paiku, murda teid läbi tihnikute. Pakane. Kihisev jääsupp mäestiku-jõgedes. Missugused tuisud! Kuid noor taigaelanik kasvab ja karastus iga päevaga. Rikkad kaevandused ja tihedasti asustatud asulad kasvasid koos temaga. Ja nüüd oli selle kõige asemel tühi läbilastud lagedega kivi-karp, mis oli säilinud nurgamaja kõrval kaitse paremal tiival, tolm, palavus ja automaatide pärin. Nurgamajas istusid fašistid. Iga nurga tagant võis oodata kuuli ja tuli roomata, valvata, piiluda... Niisugune jaht ei pakkunud lõbu!

Korobovile meenusid lahingud Doni vasakul kaldal.

«Kus on praegu kallis Platon Artemovitš?! Raske oli sealgi, aga nüüd näib olevat veelgi raskem!»

Korobov lükkas kiivri kuklasse, pühkis sõduripluusi käisega higist otsmikku ja vaatas üles. Just tema kohal paigutati kuulipildujat rippuvale trepiplatvormile, kuhu oli asunud kuulipildujapesa; alt oli näha pingul küünarnukk ja neli harkis jalga. Ent äkki jäi käsi platvormilt alla rippuma just nagu oleks see sinna libisenud. Ning selle järgi, kui kiiresti sõdurisaabaste ninad ümber pöörasid ja käsi tagasi lohistati, kujutas Korobov ette, mis seal sündis — unustades kuulipilduja, püüdis number kaks abistada paarimeest.

Sanitaarinstruktorit rühmas polnud.

«Oh, Nataša!» lausus Korobov ohates ja ronis ise üles.

«Saad aukõrgendust — annan sulle veel ühe kuulipilduja,» lausus ta veenvalt kuulipildur Oljapkinile, väikesele, ümaranäolisele sõdurile, võttes temalt haavatu oma käte vahele. «Näed sa?» Korobov näitas vahelael asuvale teisele pesale, kus tegutses ühe silmaga kuulipildur Kotenko-elevant. «Need tuleb poistel siit maha võtta.» Märkamata midagi imestuse või hirmu taolist Oljapkin näos, jätkas Korobov jämedavõitu tarmuka veendumusega: «Sa ära arva, et sa üksi jäid. Mis sa nüüd oled? Esiteks kaks kuulipildujat. Teiseks kümme granaati ja sinu võitlejad. Kolmandaks viskame viis pudelit süüteainega. Jah, ja nii tulebki välja, et sina oled terve rühm!»

Korobov rääkis siset tehes ja kaalutles, kustpoolt len-

das kild ning kuidas saaks kaitsta kuulipildurit edasiste tabamuste eest.

«Rihi sinna poole ja võta endale too märklauaks. Siis — pööra tagasi ja tulista jälle. Las vaenlane arvab, et meid on siin rohkesti! Kaalutle ja tegutse nii, nagu tingib olukord. Pea meeles, et sa oled nüüd siin täielik peremees, ja kaitse oma lõiku kõige vahenditega.»

Viimased sõnad lausus Korobov juba, raske kandam seljas, edasi minnes...

Talle ei meeldinud, et ta parem tiib oli kaitseta.

«Praegu on kõige tähtsam positsiooni enda käes hoida,» rääkis ta võitlejatele. «Kuid selleks on tarvis rünnata ja veel kord rünnata! Me oleme nagu alasti inimene pakase käes — kui ei liiguta, oled surnud.»

Ta andis Volodja Jablotškinile ülesande ja asus ise miinipilduja juurde, kuni too rühma sõduritega vallutas betoonist tänavatransformaatori putka, mis oli kuulidest läbi lastud ja granaatidest lõhutud. Sellest sai Kotenko kuulipilduja pesa. Korobov tõi kuulipilduja teiselt korrusele alla ja avas kohe ka tule. Kõike seda ei võtnud Korobov asjatult ette — granaatide ja lühiajalise kiire rünnakuga lõi Jablotškin sakslased varemetest välja, mis eraldasid rühma positsiooni nurgamajast.

Ent Jablotškin võitlejad ei jõudnud end uutel positsioonidel kindlustada. Fašistid toibusid ja läksid üle vasturünnakule. Neil õnnestus punaarmeelehed varemetest välja lüüa. Pärast seda võeti ära ka transformatoriputka.

Telliskivihunnik takistas Oljapkinil maha niitmast pealetungivaid fašiste ja kuulipildureil ei õnnestunud transformatoriputkast välja hüpata. Üks jäi kohale. Kotenko viskas paar granaati, kummardus avause kohale ja jäi vigastatud armatuuri varbade külge rippuma, süles kuulipilduja, mida ta polnud tahtnud jätta vaenlaste kätte.

«Mis sinuga lahti on!» hüüdis Korobov Jablotškinile vihaselt, kattes roodu miinipildujaga tema taandumistee. «Noh, tagasi, tagasi, teie kuradinäod!» karjus ja käratses ta, ehkki ta väga hästi teadis, et keegi ei kuule teda ja poisid tulistavad jooksul end kühmu tõmmates vaid sellepärast, et ka nendel süda keeb.

«Teinekord lähen ma ise,» ütles Korobov erutatud ja

samuti tagedale Jablotškinile. «Miks sa siis kohe oma kuulipildujat kaasa ei võtnud?! Tormijooksust ja äravõtmisest on vähe. Tuleb end ka kindlustada! Kuulipildur oleks võinud tulla sinu kannul. Oleks sinu tulistamispunkt kõnelnud — tühjagi poleks nad siis saanud putkat võtta! Sest arvesta, et me ei andnud ära mitte putka, vaid terve linna! Ja kui tublisid poisse me kaotasime! Kotenko kaalus oma ühe silmaga kümme üles. Aga meie saatsime ta surma!»

«Säh sulle «rännata ja veel kord rännata!» salvas Jablotškin. «Me ainult õrritasime sakslasi.»

«Õrritasime ja lööme ka tagasi. Kui me saaksime miinipilduja...»

Ja hoolimata kaotusest, saatis Korobov viivitamatult kaks võitlejat uurima, kas ei saa kuskilt lähedusest midagi sobivat hankida.

Seniajani olid maja piiranud jalaväelased. Nad ründasid seda sellise ägedusega, nagu oleks see kõige tähtsam kindlus nende teel. Ja seda see tõepoolest oligi. See punkt, mida rühm kaitses, takistas fašistlike vägede liikumist Volga äärde. Ta jäi kiilu sisse, mida nad raiusid linna südamesse. Sellepärast oli antud käsk see maja ära võtta. Kuid jalavägi ei suutnud seda vallutada. Siis purustasid fašistid otsesihimisega kivist majakarpi, mis peaaegu kolm nädalat oli vastu pidanud lakkamatutele pommirünnakutele. Maja sees muutus tolmust ja kuumusest pimedaks. Kolmekordse, tugeva maja korpus vabises.

«Võtsid meid käsile!» ütles Korobov, ronides varju, ja hüüatas pahaselt — terve ülemise korruse nurk oli sisse langenud. «Teevad kogu maja pihuks ja põrmuks,» mõtles ta, ja ta süda lõi valusalt. «Noh, poisid!» hüüdis ta võitlejatele oma ärevust näitamata. «Ega nad asjata meid sel kombel kitku. Kohe kui vaikseks jääb, mingi kõik hetkegi viivitamata kohtadele!»

Kuigi tulistamine oli tõesti hirmus ja näis, et iga hetk võivad maja seinad kokku variseda, kuigi nad olid sattunud tulemõllu, kus müüritises, keerlesid tolmukeerised ja helkisid purpursed leegid, kuigi midagi hirmsamat ja kohutavamalt ei võinud eales ette kujutada, juhtisid Korobovi sõnad võitlejate mõtted eemale toimuvast.

Tõepoolest, see oli ju ettevalmistus, mille puhul arvestati, et see peab neid kurdiks tegema...

«Kui see pillimäng lõpeb, siis ei tohi hetkegi viivitada!» kordas Korobov. «Aga kus on Oljapkin?»

«Oljapkin?» Jablotškin viitas kõrvalasuvaale trepiplatvormile. «Ta peitis end vahelae alla.»

«Oljapkin riskib!» hüüdis Korobov naerdes. «On olemas linn, kelle nimi on oljapka. Üsna lõbus linnuke. Väljas on nelikümmend kraadi külma, aga teda võib leida kärestikes, jõgede koolmetes, kõige tormisemates kohtades, kus ta sukeldub ja otsib toitu. Ta on kuld-noka suurune, aga tugev! ... Seal, kus hobune murraks jala, jookseb oljapka mööda põhja vastu voolu. Haarab midagi noka vahele ja tõuseb rohu seest kõrgele. Ka pakane ei tee talle midagi. Näete, missugune ta on! ... Tähendab, meie kuulipildur puged oma pesa lähemale... Noh, näib, et on õige aeg!»

Korobov ei teadnud midagi Saksa ülemjuhatuses käsust, et ta ei saanud käest anda tema valduses olevat kaitselõiku.

«Niikaua kui me elus oleme, ei rooma ükski madu läbi,» ütles ta enesele, hüpates kohale, mida kasutati vaatluspunktina. «Noh, mis nad seal kavatsevad? ...»

Ta nägi tanke, mis kogunesid lähemate varemete juurde. Peaaegu üksteise otsa roomates valmistusid nad ilmselt maja rünnakuga vallutama.

«Vaat kus tükk!» Korobov kangestus. «Poisid! Tankid on silmapiirill! Vaadake üle taskukahurvägi!»

«Miks sa võitlejad miinipilduja järel saatsid?» ütles Jablotškin. «Nüüd on meil iga inimene kallis. Kui tankid tulevad...»

«Siis on veel kitsam,» vastas Korobov. «Pole midagi, Volodja, ära pelga, tankid pole, midagi hirmsat, kui ainult majake vastu peaks!»

Tankid hakkasid liikuma. Tolm polnud veel majas maha langenud, aga seinapragude vahelt paistis uuesti purpurne leek... Tankid liikusid nende poole ja tulistasid kahuritest. Korobov läbis ühe tanki õnnestunud lasuga oma tankitõrjepüssist, teise sundis Jablotškin peatuma. Jalavägi, kes toomas tankide taga, peatati kuulipildujatulega ja ta heitis maha.

«Pidage meeles, poisid, tank on ainult eemalt hirmus,

kui ta aga lähemale lased — ei pääse ta su käest,» karjus Korobov uuesti kähiseva häälega nii, kuidas jõudis. «Lähedalt ei näe ta midagi ja sa võid pimedat peksta sellega, mis kätte juhtub!»

Mürin ja raua ragin, mis tekkis kiviprügi litsumisest, muutus kõrvulukustavaks. Kõik ümberringi rappus.

«Paiskuvad laviinina meile peale ja litsuvad puruks!» vilksatas Jablotškin peas hirmuäratav mõte, ent ta heitis pilgu Korobovile ja tõusis niisamuti nagu toogi ning õhutas oma rühma võitlejaid. Tal käis peast läbi lugu putkaga. Temasugune kogenud võitleja oli jäljendanud tahtmatult Korobovi.

Korobov aga vaatles samal ajal kuulipildurit, kelle tähtsust ta oli võrrelnud terve rühma omaga. Oljapkin, kes seni polnud mitte millegi poolest silma paistnud peale laskmisoskuse, hämmastas Korobovi. Tavaliselt, kui teda midagi ei ähvardanud, oli ta aeglane, isegi kohmakas nagu karu, aga hädaohu hetkel muutus ta samuti nagu karugi. Ta liigutused omandasid ebatavalise kiiruse, kerguse ja painduvuse. Iga liigutus väljendas osavust, arukust ja inimese külmaverelisust, kes ei tunne hirmu. Isegi väike kasv tuli talle kasuks. Võimatu oli nina välja pista: Aga Oljapkin tegi seda, libistas end, roomas mööda oma kummalist platvormi just nagu süstik kangasteljes, ilma vähemagi märgita kärsitusest. Nüüd surus ta end vastu kuulipildujat ja tõmbus tagasi, tulistas soomuspüssist ja ruttas siis käpukil teise kuulipilduja juurde, hoidis sellest kinni, uurides Korobovile nähtamatut vaenlast, ja juba ajas ta end püsti, pudel süütevedelikuga käes. Ilmselt võttis ta oma komandöri käsku tõsiselt ja sakslased võisid tõepoolest arvata, et siin on võitlejaid rohkesti.

Ent Oljapkin imetlemiseks polnud aega — tankid olid jõudnud juba maja juurde ja nende mürin pani kõrvad lukku...

«Poisid, võtke granaadid ja pange süütepudelik valmiste!»

Korobov vaikis. Ta süda tagus kuuldavalt — see tank, mille ta oli mõttes ära märkinud, põrises juba all, litsudes kõnniteel kiviprügi ja klaasitükke. Nüüd puudutas ta aknaava — lõi oma tõmbi koonuga vastu tsemendiga seotud telliskivimüüri, mida kuum teras oli

auklikuks uuristanud. Kes teab, kas saja-aastane müür peabki vastu? Müüride paksus on küll üle meetri, kuid purustada ei püüdnud ainult too üks... Korobov sundis end paar sekundit ootama ja jõudis sel ajal pilguga haarata kaitse valduses olevat lõiku... Igaüks seisis juba oma kohal, kes granaatide, kes süütepudelitega, ja kõiki valdas samasugune vihasööst ja pinge nagu rühmakomandöri. Varem polnud võimalik tegutseda — tankid liikusid kuulipildujatule kaitse all...

Korobov kummardus augu kohale, sulades peaaegu ühte seina vabisevate kividega, ent ta käsi ei värisenud, kui ta granaadikimbu tõstis. Ta silme ette kerkis Nataša Tšistjakova nägu ning ta kahetses, et tütarlaps ei näe teda sel hirmsal hetkel!

«Pole viga, sa kuuled minust nagunii, Nataša!» mõtles ta või lausus kõvasti ja virutas granaadid kõigest jõust vastu tanki, mis vaevu oli jõudnud välja sülitada lasu kollase leegi...

66.

«Näed nüüd, kuidas me neid õrritasime!» ütles Korobov Jablotškinile raskelt hingates ja ringi vaadates.

Maja ette oli jäänud seitse tanki — neli põlesid, paisates suitsukerasid ja leeke aknasse, üks oli kaldunud küljeli ja hüpanud ära purunenud roomikult, kaks tanki, mis olid saanud tabamuse rünnaku algul, seisis eemal. Ülejäänud olid kadunud.

«Rahulikult me siin nagunii istuma ei hakka,» jätkas Korobov. «Selle tankimürina eest peame neile kätte maksma. Aga oodake!» Ja ilma et ta oleks istunud või suitsu põlema pannud, tormas Korobov vastu tema poolt saadetud luurajatele, kes tirisid sinna veel üht roodu miinipildujat. «Kus on alles kotkad!» hüüdis ta, olles valmis suudlema määratud väsinud, ent naerata-vaid võitlejaid. «Andke ta siia, ma vaatan talle juba paraja kohakese valmis. Aga miinid? Noh, oodaku nad!» lõpetas ta. «Pool tunnikest suitsetamisele ja siis asja juurde! Kas varsti läheme Moskvasse?» pöördus ta naljatades Jablotškin poole.

Volodja oli lühikese hingetõmbe hetkel jõudnud juba

Korobovile jutustada Moskva miilitsajaoskonnast, kus ta enne Stalingradi töötas, oma emast, õekesest ja toast, kus nad elasid. Korobov poleks vahetanud oma Siberit isegi mitte Moskva vastu, ent ta unistas seal viibimisest ja Volodja võttis talt kohe lubaduse, et kui sõda lõpeb, siis Korobov sõidab Moskvasse ja ei peatu kuskil mujal kui ta ema juures.

«Võitlejatel on vaja puhata,» ütles Jablotškin talle tõsiselt.

«Tean, kallid sõber.» Korobov vaatas trepiplatvormi poole, nägi seal sinakat sigarisuitsu ja pühkis mõttikult otsmikku. «Kust me saaksime endile veel ühe kuulipilduja?... Jah, kui me oleksime end otsekohe varemetes kindlustanud! Kui tulepesa oleks kõnelema hakanud... Ja kõigele lisaks veel üks miinipilduja, siis poleks ükski kura meilt meie putkat ära võtnud!» koristas ta.

«Sa oled lihtsalt kannatamatu. Sind peaks saatma mere-jalaväkke,» ütles Jablotškin, olles ta peale pahane ja ühtlasi imetledes teda. «Kaitsel nii ei saa. Päev, kaks, noh, ütleme viis pead vastu, siis on vähem väljas.»

«Viis päeva paigal püsida on suur asi! Aga kui oleksime puhkust pidanud, oleksid nad meid ammu siit välja surunud. Jah, just nii on vaja. Kolm-neli võitlejat tormavad granaatidega peale... Löövad tummaks ja võtavad ära. Siis lähevad veel kaks-kolm miinipilduja ning kuulipildujaga — ja rohkem polegi reservi. Ja kohe on valmis koht tulepesaks. Ka kelder on meie käes...»

Möödusid veel mõned rasked päevad ja ööd... Sõdurid olid nõrkemas palavusest, jalgust ja piinavast magamatusest.

«Kus siis täiendus on?» küsisid nad Korobovilt.

«Peab varsti saabuma,» vastas ta. «Ma nägin, kuidas autod üleveokohale sõitsid. Pole viga, poisid, meil oli teisel pool Doni veelgi hullem — ei jäänud kedagi järele ja polnud ka kedagi oodata! Nüüd aga meie — ohoo!»

Mida see «ohoo» tähendas, seda ei teadnud Korobov isegi, ent temale vaadates pingutasid poisid end tahtmatult. Laskemoon toodi positsioonile, haavatud kanti ära sanitaride poolt. Niisiis, rühm polnud unustusse

jätud ja side kaldaga polnud katkenud. Tähendab, tõeliselt asi polnudki nii halb!

Üksuses jäi mehi üha vähemaks, ent nende vastupanu arva tugevnes. Umbes tosina ellu jäänud sõduri kohta oli varustuseks paar kuulipildujat, kaks roodu ja üks pataljoni miinipilduja ning isegi väike kahur; end katkestades ja kiirustades tassisid nad endi juurde kõik, mis naabruses vabaks jäi.

«Tankidel me võtsime isu ära meile aknasse ronida,» märkis Korobov viiendal maja eest peetava lahingu päeval. «Aga jalaväega on asi täbaram. Kui hitlerlik jalavägi taganema hakkab, tulistatakse neid oma kuulipildujaist. Seetõttu jalavägi unistab röövimisest.»

Ent fašistid täitsid käsku. Põrgates ootamatult kokku ülesaamatu ja neile isegi arusaamatu takistusega, sattusid nad ummikusse. Nad olid vallutanud nii palju riike — ja ei saanud nüüd jagu väikesest majast, kus asus käputäis nõukogude sõdureid. Pärast hitlerlaste meeleheitlikku tormijooksu, mis tõi suuri kaotusi, oldi sunnitud sellest majast ringiga mööduma ja seda sisse piirama.

«Rahu, poisid!» ütles Korobov oma garnisonile. «Jääme siia punkti nii kauaks kui võimalik. Halb, et oleme kaotanud sideme. Aga katsume siiski kuidagi-moodi... Öösel tuleb laskemoona muretseda. Toitu on vähe vaja, kõik on muutunud akadeemikute taoliseks — kellelgi pole isu. Aga selleks, et lugu oleks parem, mõelgem, et fašistid ei piiranud meid sisse, vaid meie neid. Nii see on — pekske neid nüüd vastu pead ja jalgut!»

Pärast seda kui fašistid olid aias asuva kaitse läbi murdnud, asusid nad piirama komandopunkti hoonet, kus asus polgu staap. Teade sellest kandus mööda eesliini edasi nagu elektrisade, ent imelikul kombel ei tekitanud segadust. Iga üksus hakkas tegutsema oma riiskol ja vastutusel nagu Korobovi oma.

Vaadates kolmandalt korruselt staabi poole, nägi Korobov äkki, kuidas komissar Štšeburin ja ta seltsimehed vaenlase peale granaatheitel murdsid piiramisrõngast läbi. Nad löid kiiresti sakslased välja lähemast keldrist ja jooksid sinna... Oli näha ka, kuidas Štšeburin kukkus, ent kaitse oli juba sisse võetud.

«Staap pääses piiramisrõngast välja!» hüüdis Koro-
bov triumfeerivalt oma võitlejatele ja raputas automaati
käes. «Hurraa!»

Ja fašistid kuulsid võimsat «hurraad», mis kaikus
surnud kvartalites, mida nad juba omaks pidasid. See
hüüd oli võimas, sest igaüks karjus kümne eest ja peale
selle hüüdsid «hurraa» ka uue diviisi võitlejad, kes tu-
lid jõekaldalt.

TEINE OSA

Õõ taandus läände. Juba valgustas tõusev päike Volga-äärseid steppe, aga siin, Stalingradis, oli endiselt pime. Mustad suitsupilved mähkisid linna endasse ja hämarus ei lahkunud peaaegu üldse linna purustatud tänavatelt. Vaid Mamai kurgaanilt, mis kerkis ümbrusest kõrgemale ja paistis nagu saar hõljuvast ja lainetavast udust, võis märgata puhkevat koitu.

Vaevu libisesid päikesekiired mööda kurgaan, kui hommikutunnil siin asuvad võitlejad nägid pikakasvulist, tugeva kehaehitusega sõjaväemundris meest kindralleitnandi tunnustega. Ta seisis kagupoolsel nõlval peaaegu kurgaan tipus ja silmitses teraselt alla, kus varemed tulle ja suitsu uppusid. Raske oli eraldada üksikuid tänavaid, ent kindral võttis vormimütsi peast ja vaatas rangelt kulme kortsutades kesklinna, tehase-rajooni ning Volga-taguseid steppe. Kerge tuuleke mängles ta mustades käharais juustes.

See oli Kuuekümnne teise armee uus ülemjuhataja Vassili Ivanovitš Tšuiikov. Ta väikeste, sügaval asetsevate silmade pilk muutus veelgi karmimaks, kui taevasse, kus looklesid mustad suitsujoad, ilmus fašistlike piirerijate parv. Tal polnud kerge vaadata lõhkise verdtilkuva haavaga sarnanevat linna; hakkasid sadama pommid.

Vaadates varemeid, kus juba ägedad lahingud käisid, mõtles Tšuiikov:

«Mil viisil ma lahendan mulle antud ülesande? See linn siin pole kaitseks kohandatud, ta on surutud vastu jõge, mis kujutab endast määratud veetõket meile, mitte

aga vaenlasele. Inimeste ülevedu, varustuse kohaletoometamine, haavatute evakueerimine on keerukas ja annab meile lausa miinuseid. Aga vaenlase poolel on aina plussid. Raudteed said nad oma valdusse. Reserve ja tagalavägesid tõmbavad enda järele. Meie oleme madalal kaldal, nemad aga kõrgendikel... Ei oska midagi hõlpsamat ette kujutada, kui läheneda linnale stepist mööda nõgusid. Ja mis loevad talle nõod, kui ta on õhus täielik isand! Aga maapinnal? Viissada tanki toetavad pealetungi linnale!»

Kindral meenutas lahinguid Stalingradi lähistel, kus ta oli juhtinud väeosa. Ta tundis hästi siin kujunenud olukorda.

Ent üks asi oli mõista sõjalist ülesannet, teine asi seda lahendada!

«Kus on siin Korobovi rühm?» Tšuiikov otsis pilguga veetorni, mis oli purustatud vaksali kõrval läbi suitsu üleni nähtav. Jah, jalavägi tegi, mis jaksas, kuid ei suutnud ära võtta; kahurvägi tulistas otsesihimisega — ei läinud korda seegi number. Lasti käiku tankid. Needki ei teinud midagi! Tubli, Korobov!»

Tšuiikov vaatas hajameelselt adjutantile, kes tammus ringi ilmse kavatsusega viia komandör varjendisse, ja silmitses veel kord linna. «Keskus peab vastu, ehkki vaenlane purustab kõigest väest. Järelikult ei ole seal ainult üks Korobov! Sõdurid on võtnud kaitseülesannete lahendamise juba enda kätte.»

«Noh, mis sina tahad?» küsis Tšuiikov adjutandilt rahulolematult. «Anna mulle parem sõdurisinel ja kiiver. Lähem eeslinnile.» Ja kindral näitas peaga kesklinna suunas...

See juhtus Rodimtsevi diviisi tuleku eelõhtul. Korobovi võitlejad olid alles äsja tagasi löönud veel ühe vaenlase rünnaku, ent puhkuse asemel asusid nad lammutama tõket maja nurgas. Öösel tungisid luurajad nende juurde ja teatasid, et sapöörid kaevavad naabermaja keldrist siia maa-alust käiku, ja näitasid ära ka tulevase avause koha...

«Meil on õnne, et kelder ulatub siamaani,» ütles Korobov, visates labidaga kiviprügi ja veeretades kõrvale tsementeeritud telliskivikamakaid.

«Küll on vägev majal!» märkis ta veel kord imestu-

sega, keerates väljalöödud müüritükki. «Ta oleks kindlasti oma tuhat aastat veel vastu pidanud. Võiksime pesitseda siin kaua, ent toidutagavaradega on kitsas käes, padrunid on lõpukorral, granaadid saavad iga hetk otsa. Siis on sussid püsti...»

Nagu varemgi hoidis Korobovi garnison ärevil vihatud naabreid, ent nüüd tegi ta seda enamasti öösiti, et ei nähtaks, kui vähe neid on. Nad ei andnud rahu ei vaenlasele ega enestele. Trofeede võtmine muutus üha raskemaks. Hitlerlased said aru, milles asi selsab, ning hoidsid laskemoona kaugemal...

«Olgu!» ähvardas Korobov meeleheitlikult labidaga tõotades ja hüppas äkki tolmustes ning kulunud sõdurisaabastes jalgadega oma kaevatud auku. Kiviprügi hakkas ta all liikuma ja näis voolavat ootamatult ilmsiks tulnud musta kuristikku.

«Uh!» ütles Korobov ainult ja tõstis harjunud liigutusega labida, et lüüa seda, kes end tema ees liigutas, aga pidurdas samal hetkel löögi.

«Omal Mis sa seal, kuradi pihta, õiendad!» lausus rässakas sapöör end raputades ja kahmas Korobovi rinnust kinni. «Tere, vennas!»

«Tere, terel!» Korobov patsutas rõõmsalt naerdes laia kämbelaga sapööri selga. «Vabanda, vennas, ööd ja päevad oled valvel, aga kes neid teab, võib-olla pole ka lastistel midagi selle vastu, et meile miin alla panna. Närvid on pingul...»

«Ja-a, närvid!» Sõdur väristas õlgu. «Sul on raske võitu käsi... Oleksid sa labidaga hoobi andnud, oleksid kodarad läinud...»

Ja ta pöördus avause poole, mida seltsimehed olid juba seestpoolt avardanud. «Andke külakost siia.»

«Õigel ajal, väga parajal ajal,» lausus Korobov, võttes vastu raskeid kaste ja andes nad üle juurderutanud Jablotškinile, see aga omakorda võitlejate kätte, kes hetke jooksul moodustasid harva ahela. «Padrunid! Granaadid! Siin vist on koguni mahorka!» lausus ta, püüdes kaalu, möödu ja pakendi järgi ära arvata, mis külakostiks toodi.

«Kas mehi meile juurde ei saadetud?» küsis ta kannatamatult ja nagu vastuseks tema sõnadele ronisid käigust takistusi kõrvale lükates üksteise järel välja neli automaatidega võitlejat sinelites ja kiivrites. «See on

tore!» hüüdis Korobov, vaadates hellitava pilguga saabunud täiendust. «Kui toredaid poisse meile saadeti!»

Eriti torkas talle silma umbes neljakümne aastane rühi- kas laiarinnaline sõdur paksude kulmude ja terava ning puuriva vaatega. Mehe pilk oli nagu kingitus, aga kui ta sind vahele võtab — Korobovile meenus sapööri ilme — kui ta sind vahele võtab, siis oled juba võetud...

Juba pealt oli näha, et mehel olid suured kogemused.

«Kas sa kuulipildujaga ümber käia oskad?» küsis Korobov temalt.

«Oskan,» ütles too ning silmitses omakorda rühma- komandöri.

«Aga kahuriga?»

«Ka kahuriga.»

«Aga kui on miinipildujaga tegemist?»

«Võib ka miinipilduja juurde minna.»

«Siis ma annan sulle kaks pesa. Granaatidest ma ei räägigi. See on iseenesest mõistetav.»

Uustulnuk vaatas peaaegu inimtühja ruumi ja tule- pesasid, mis olid osavalt paigutatud müüriavaustesse.

«Muidugi, endastmõistetavalt, seda tean isegi. Aga kus on pesad?»

«Nüüd leidis, millest rääkida!» Korobovi heledad, mustade rõngastega ümbritsetud silmad tõmbusid mõtlikult ja juurdlevalt pilukile ning samas lõi neis helkima muie. «Kahur on seal, miinipilduja pool korrust kõrgemal. Granaate võtad ise. Majapidamine nõuab küll hoolt, aga sa oled tugev tamm, pead vastu. Noh, tegutsel!»

Lugedes kõneluse põhiliselt lõpetatuks, pöördus Korobov teise võitleja poole.

«Sul tuleb...» ent ta ei jõudnud öelda, mis teisel teha tuleb — tolle erutatud nägu hämmastas Korobovi ja silmapilkselt pööras ta oma pilgu esimese sõduri poole, tundes, et ta on teinud mingi vea ja naeruvääristanud ennast...

«Tamm», keda ta oli imetlenud, seisis ega mõtelnudki oma kohustusi täitma asuda, selle asemel vaatas ta tumedate kulmude alt rühmakomandörile nii uurivalt otsa, nagu oleks ta tahtnud teda oma pruunide silmadega läbi puurida. Ent kuskil nende karmide silmade sügavuses süttis juba naer.

«Sa oled ise ka tore,» näis lausuvat ta pilk ja naeratus.

«Ei lasknud inimesel hingegi tagasi tõmmata, sokutasid talle otsekohe kaela kahuri ja lisaks veel miinipilduja.»

Kui suur jõud võib peituda inimese pilgus!

«Küll on tegelane! Sööb silmadega ära. Sihib üksisilmi ja sellele on võimatu vastu seista.»

Tundes, kuidas ta kõrvad õhetavad, lausus Korobov kohmetu naeratusega:

«Meil tapeti seal täna kaks võitlejat. Ja pole lihtsalt kedagi sinna panna — kõik on kinni.»

Korobovile turgatas pähe veel teinegi mõte — kas teda ei taheta alt vedada? Kas fašistidel on vähe neid, kes vene keelt räägivad? Järsku on ka see kõik ja need kastid — kurat neid teab, mis neis on, võib-olla tellis- kivid — sõjakavalus... Äkki hakkavad praegu sügavu- sest... sellest mustavast kuristikust tulistama. Nihkudes kõrvale, ajas ta end sirgu, ta käsi läks tahtmatult vöö juurde, kus rippusid granaadid, ning näkku ilmus kuri valvsus.

«Rahulikult, seltsimees Korobov!» lausus esimene võitleja ja sirutas oma tugeva käe. «Anna käppal! Kõik on ehne. Ainult mina ei saa kahjuks sinu korraldusi vastu võtta. Kuigi ma loomulikult tulen toime kahuriga ja oskan käsitseda miinipildujat ja granaate... Ent mul on vaja juhtida armeed.»

Vanja Korobovi noorde kõhna näkku ilmus higi. Seersant võltis temale sirutatud käe ja raputas seda tugevasti. Ta sattus nii segadusse, et unustas end isegi kindralile esitlemata ja lausus vaid:

«Te vabandage mind...»

«Mispärast te vabandate? Mul pole ometi otsa ette kirjutatud... Aga tegutsed õigesti. Vahvastil Noh, jutusta meile, kuidas te teostasite neil päevil kaitset.»

«Pole viga, kaitsesime ennast päris kenasti.»

Korobov hingas kergendatult, muutus rõõmsamaks, viskas pea selga. «Oljapkin! Hei, Oljapkin! Tule siia, näita, missugune sa oled!»

«Jah, Oljapkin — väike, kleenuke sõdur Rjasani lähe- dalt kolhoosist. Kui tal habe ära ajada ja määrdunud nägu puhtaks pesta — siis ei annaks talle kahtkümmend

kaht aastatki. Aga asendas üksi tervet rühma! Korobov suutis teda ohutada. Ei midagi, tore komandör! Kuidas ta minust kinni hakkas!»

Tšuiikov naeratas ja kummardus uuesti kaartide kohale. Talle oli äsja toodud tema poolt nõutud linna maa-alune plaan, kus olid ära näidatud veepumbad, kanalisatsioonitorustik, tehaste tunnelid. Kõike seda tuleb kaitsele ära kasutada! Ja kogu armee tuleb ümber korraldada. Sõdurid ise leiutasid surmaga võideldes uue kaitsemeetodi.

Oppides tundma tegevuskohta ja lahingute käiku, tuhnis Tšuiikov läbi eesliini, viibis tehastes, tutvus töölis- tega, võitlejatega, komandöridega, maakaitseväelastega. Neil kohutavatel päevadel võis teda kõikjal näha...

Ja ta otsustas asendada vana lahingrivistuse väikeste ründe- gruppidega. Ta ei hakanud venitama ja tegi otse- kohe katse muuta lahingukorda ühes armee diviisis. Diviisi komandör, vapper, teenetega kindral, pöördus kaebusega kindralstaabi poole...

Praegu seda meenutades turtsatas Tšuiikov pahaselt, tõusis järsult püsti ja hakkas mööda blindaaži edasi- tagasi kõndima.

«Või veel!» ütles ta kuuldavalt. «Iga diviisikomandör on tugev oma diviisi kuulsusest, tunneb selle pärast muret ja hoiab rohkem kui oma silmatera. Ta arvab, et on selle ise üles kasvatanud, on uhke oma korrale, oma kahurväelastele, oma kuulipildujate ja miinipildujate roodudele... Kutsuda välja polkovnik Vjazemski!» käskis Tšuiikov adjutanti. «Noh, mis on?» küsis ta, vastates staabimehe tervitusele.

«Käisin seal. Kohtasin diviisi lähenemisteel.»

«Kuidas ta sind vastu võttis?» küsis Tšuiikov kannata- matuse varjundiga hääles.

«Väga ettevaatlikult. Oli huvitatud ettepanekust jao- tada diviis ründe- gruppideks. Ent sealpool Volgat pole veel ümber korraldatud, tahab rääkida teiega isiklikult. Diviisi tagala ja raskekahurvägi seisab veel hajutatult vasakul kaldal. Rasked ülesõidutingimused isoleerisid polgad...»

«Tean!» ütles Tšuiikov ja jäi mõttesse. Ta mustad juuk- sed vajusid sõnakuulmatute salkudena kumerale otsa- esi- se.

«Üks polk maandus kesklinnas, kaks teist — kõrge-

mal, «Punase Oktoobri» tehase piirkonnas,» jätkas Vja- zemski, kes ei julgenud katkestada komandöri mõtteid, kuid tol polnud aega ka vaikimiseks.

«Kutsuge siia diviisikomandör,» käskis Tšuiikov

«Teie platsdarim on väikesevõitlul!» ütles Rodimtsev.

«Jah, ei saa lajutada,» vastas Tšuiikov tagasihoidlikult, vaadeldes uurivalt keigarliku hoiakuga kuivetanud sõja- väelast, heledate juuste ja avameelsete, heasüdamlike silmadega. Ta imestustäratavalt noore näo jooned olid peened ja teravad. Kogu uustulnuka olemus kõneles püüdlisest valmisolekust liikumiseks, just nagu oleks ta alles äsja hobuse seljast maha hüpanud.

«Oh, kindral, sa oled veel noor!» mõtles armeekomandör. «Kas pole sa liiga iseteadev, kas ei tee sa mul siin viimaks veel pahandusi?!»

Ta tuletas meelde diviisile antud iseloomustust, Orde- nikandja kaardiväe diviisi. Võitles Kiievi all... Ta vaat- les uuesti kindralit, märkas kavalust ta täidlaste huulte kurrus, valvsust kergitatud kulmus ja rahunes äkki.

«Kuulen, mida sa veel ütled?» kõneles Tšuiikovi energi- line, karm ja kaunis nägu.

Rodimtsev elavnes, ta mõistis peenetundeliselt, kuhu- poole kaldus komandöri hinnang. Siamaani oli ta ooda- nud, ei püüdnud silma paista ega taotlenud teise poole- hoidu, ta näoilme näis lausuvat:

«Ma olen ju siin, saatsin mehed üle, ilmusin ise kohale, tahan ausalt teenida rahvast. Aga missugune oled sina ise? Kas sinust saab diktaator, kes hoiab mu sinelihõlmast kinni, või oled sa mulle vanemaks nõu- andjaks, kes tiivustab ja toetab mind? Ja mis ründe- grupid te siin välja mõtlesite? Ja miks peaksin ma hävi- tama oma diviisis kehtestatud korra?»

Tšuiikovile meeldis diviisikomandör.

Aimates õigesti kahtlusi, mis kutsus esile tema nii ütelda esimene ülevaatus, lausus noor kindral:

«Olukorraga olen ma juba tuttav ja mõtlen, et meil on vaja rünnata. Teisiti on võimatu siin vastu pidada.»

«Tõsi,» nõustus Tšuiikov. «Savtšuki polk peab linna- südamet vastu ainult tänu aktiivsele kaitsele. Lööb rün- nakuid tagasi ja tungib ise peale. Siin, eriti veel pealöögi suunas, ei ole kerge positsiooni enda käes hoida,» lausus

Tšuiikov trotslikult ja murelikult, võttes adjutandi käest vastu telefonitoru. Pani selle vastu kõrva, kuulas ning ta silmades süttisid kurjad tulukesed.

«Saatke täiendust minu reservidest. Ühest rühmast jätkub. Esimese pataljoni komandör võtku ajutiselt polgu juhtimine enda peale...»

«Komissar Štšebriin sai surma, kui polgu staap piiramisrõngast läbi murdis,» lausus Tšuiikov ja pöördus uuesti oma saleda kehaga Rodimtsevi poole. «Ka Savtšuk pidi peaaegu surmahoobi saama. Sai kaks korda haavata, ent jäi polku. Komandörid langesid rivist välja, aga kaitse on taastatud. Näete, kuidas me võitleme, seltsimees kindral!»

Komandöri häälest kostis sügav valu ja seetõttu ei tundunud ta sõnad sugugi kiitlemisena.

«Kas lubate asuda tegutsema?» küsis Rodimtsev.

Tšuiikov tõmbas linna kaardi enda poole.

«Fašistid on juba keske üleveokoha juures, lüües sellega uue kiilu kaitseks. Kui te olete olukorraga juba tuttav, siis mõelge läbi niisugune variant. Sel polgul, mis on maandunud keskuses, tuleks läbi lõigata vaenlase kiil ja ühineda meiega. Kahel teisel polgul tuleks liikuda Mamai kurgaanile... Fašistid katsuvad sinna ronida, neid tuleb pisut tagasi tõrjuda. See kõrgendik on meile eluliselt vajalik. Aga nüüd räägime sellest, kuidas jagada diviis ründegruppideks. Kujutage endale ette — vana rivikorra järgi, mis on kohandatud tegutsemiseks lahinguväljal, kujutab väeüksus endast lihflabaselt öeldes uut kaardipakki — sõdur on koos sõduriga, emand emandaga. Selleks, et siin mängida, tuleb aga kaardid läbi segada.»

«Ma kujutan ette... Mulle räägiti,» lausus Rodimtsev tõrksalt.

Tema toon riivas Tšuiikovit. Kuid ta hoidis end vaos, kortsutas ainult oma tihedaid kulme ning lausus ootamatult sooja südamelikkusega:

«Rahvas saatis meile oma paremad pojad. Ta usaldas meie kätte oma rõõmu, õnne ja kogu oma tuleviku. Rahvas on muidugi tugevam kui meie teiega, ent me lõpetasime sõjaakadeemia ja rahvas ootab meilt arukat juhtimist. Aga mis tähendab arukalt juhtida? See tähendab säästa inimesi ja, tundes täielikult sõjaasjandust,

kasutades kogemusi ja arvestades olukorda, saavutada edu. Praegune olukord aga dikteerib meile uut võitlusvormi vaenlasega, uut tänavavõitluse taktikat. Sõdurid pole asjatult võtnud initsiatiivi enda kätte ses surmaheitluses. Nad ei ole sõjaväelased ja on harjunud töötama loovalt. Aga meid, sõjaväelasi, hoiab tihtipeale konservatiivsus oma kütkeis. Reegleid tundma õppida ja nende kohaselt toimida võib meist igaüks, aga loominguliseks tegutsemiseks pole igaüks võimeline. Ent me pole hitlerlikud kindralid, kel ei ole kahju oma sõdureist.»

Tšuiikov tõusis ilmselt erutatuna, kõndis mööda blindat, peatus, puudutades peaga muldonni lage, ja vaatas diviisikomandöri. Rodimtsev istus täiesti sirgelt ja kuulas tähelepanelikult, ent ta nägu kõneles kangekaelsust. Tema, noor kindral, armastas oma kaardiväed diviisi ja oli heas mõttes selle üle uhke. Otsustavus oli ühendatud temas ettevaatlikkusega, mille varjus pesitses ka mure inimeste pärast. Ta ei tahtnud teotseda uisapässa... Polnud nali käigupeal täiesti ümber korraldada kogu diviisi lahingukordi. Mehed olid sellega harjunud, neid oli õpetatud niiviisi võitlema.

«Ma pole konservatiiv, kuid lubage mul praktikas veenduda, et nii on parem,» ütles ta, vaadates komandöri otseselt silma.

«Kogemused on seda tõestanud, aga rohkem katsetada — selleks pole meil aega — sündmused hargnevad selleks liiga kiiresti. On vaja viivitamatult hajutada kogu lahingutehnika... Kas teie ei arva seda?» küsis Tšuiikov, märgates, kuidas diviisikomandöri kokkusurutud huuled iseteadvalt tõmblesid.

«Jah, ma kardan, et jõudude ja vahendite laialipaigutamine ei õnnestu. Võtame näiteks kas või miinipildujate roodu.» Rodimtsevi silmad särasid uhkelt, ta pigistas kae rusikasse ja laskis selle tagasihoitud jõuga lauale langeda. «Kui selle rusikaga virutada, on otsekohe auk järe!»

«Aga kui sa auku ei löö?» küsis Tšuiikov, minnes üle «sinale». «Meil pole tegemist lageda väljaga, kallid sõber. Ja distantis pole see ja jõudude paigutus pole see. On vaja eellaskmist? Noh, näed, milles on asi. Sinu löögirusikas, miinipildujate rood, alustab eellaskmist. Aga kas vaenlane jääb ootama? Sa lased sisse... Tulis-

tad kõikidest relvadest — ja tühja kohta: seal oli toimunud juba ümberpaiknemine. Peale selle paljastasid sa samal ajal tulepositsioonide asetuse. Tähendab, oota lennakeid või kahurvägi katsub sind maha suruda. Ei, meil tuleb lüüa nil, et iga löök hävitaks vaenlast. Aga selleks tuleb needsamad miinipildujad üle anda ründegruppide relvastusse.»

Rodimtsevi nägu elavnes, ent ta vastas isegi pahaselt:

«Noh, aga kui vaenlane läheb lähimurdele ja on tarvis lüüa kõigi jõududega ta peakolonne, kas ma pean siis läbi jooksmas ja läbi helistama kõik grupid, et kontsentreerida lööki?»

«Vaenlasel puudub siis manööverdamisvabadus. Ta ei tea, kus on nõrgad kohad, kust on parem läbi murda — kõikjal võib ta sattuda tule alla. Juhtimine on muidugi raskem — see on tõsi. Kuid te ei karda ju raskusi...»

Rodimtsev ei vastanud selle terava märkuse peale, mis oli öeldud nagu möödaminnes. Polnud põhjust trotsida. Ta kergitas pahaselt kulme, millest üks tõusis kõrgele laubale, ja lausus:

«Tuleb lennuvägi ja ajab kõik kaardid segi. Kui palju teateid peab siis saama igal tõsisel juhtumil kas või pataljonikomandör?...»

«Ta peab kõike juhtima, aga lennuväe osas lahendatakse küsimus järgmiselt: püüdke hoiduda vaenlase lähedusse. Lähenege neile kuni granaadiviske kauguseni. See paralüseerib vaenlase lennuväe tegutsemise.»

Tšuiikov istus uuesti laua äärde ja ütles lahke, ent kindla tooniga: «Oh, seltsimees kindral, kui te vaataksite ometi, mida teevad siin meie punaarmeelehed! Seersant Korobov hoiab käputäie sõduritega visalt enda käes maja, mis segab sakslaste edasiliikumist Volga äärde. Jalavägi ei suutnud maja vallutada; tulistati otsesihimisega kahuritest — ei suudetud purustada; lõpuks lasi kaiku tankid... Ja mis te mõtlete? Saksa kindral laskis maha tankipataljoni komandöri käsu mittetäitmise ja seitsme tanki asjatu kaotuse pärast. Euroopas vallutasid nad möödaminnes pealinna, siin aga ei suuda ühte maja ära võtta. Korobovil aga pole rohkem kui tosin sõdurit. Milles seisab sellise vastupidavuse saladus? Selles, et see väike käputäis sõdureid on muutunud ründegrupiks, paindlikuks, hulljulgeks, momentselt tegutsevaks ja on

varustatud iga liiki tehnikaga. Ainult võitleja Oljapkin ukst asendab tervet rühma... Ja niisugune on neist igaüks... Näete, mis tähendab ründegrupp! Pidage mees — pataljonid ja polgud hävisid mõne päeva jooksul ja vaenlane läks üle nende laipade, Korobovi rühm aga peab vastu. Nüüd on ta juba ümber piiratud, temast on mooda mindud, aga ka ümberpiiratult jätkab ta oma maja kaitsmist ja võitleb ning tekitab vaenlasele kaotusi. Ja niiviisi tuleb ümber korraldada kogu kaitseliin. Meie ülesanne on peatada vaenlane iga hinna eest. Ta lööb nagu taraan, ta löögid on purustavad. Me peame muutma kaitseliini paindlikuks ja läbipääsmatuks. Grupid võivad saada ka sisse piiratud. Eelserv võib kujuneda sopiliseks, ja meile pole see halb. Vastupidi, isegi kasulik. Võitlejad peavad selleks valmis olema. Vaadake, me koostasime side pidamiseks signalisatsioonikoodid.»

Vaadeldes signalisatsioonisüsteemi, meenus Rodimtseville marsi lõpp ja Volgast ületulek. Niisugust tulistamist ja niisugust pommitamist poleks võinud keegi ette kujutada. Diviis ületas selle takistuse, nüüd seisis ees veelgi raskem — peatada vaenlane. Tšuiikov esitas tänavavõitluse uue taktika. Ta väited olid veenvad. Korobovi rühm peab maja kaitsel edukalt vastu! Polgud hävisid, aga käputäis sõdureid seisab kindlalt!...

«Võib-olla ei meeldi teile olukord sellel kaldal?» ütles Tšuiikov pahameelt varjamata, märgates Rodimtsevi kõhklust.

Noore kindrali kulmud tõmbusid veel enam kortsu, õlad vajusid longu ja ta mõtles hetke, sarnanedes stepikotkaga, kes istub kurgaanil.

«Jah, olukord on ebasoodus. Ja kui elu on juba dikteerinud Tšuiikovile ründegruppide näol mõistliku lahenduse, siis tuleb see vastu võtta.»

Rodimtsev ajas end sirgu ja vaatas armeekomandörile otsa:

«Võtan käsu vastu, seltsimees armeekomandör!»

3.

«Hea uudis!» Nende sõnadega astus hingeldav Hižnjak operatsiooniruumi ja pöördus arstide poole. «Meie

omad surusid vaenlase südalinnas tagasi ja võtsid vak-
sali ära. Ka Mamai kurgaani juures on vaenlane tagasi
löödud. Nad ei teadnud meie pealetungi oodata...»

«Viimaks ometil» lausus Ivan Ivanovitš. «Seepärast
oli täna kesklinnast laskmist kuulda!»

«Aga mulle tundus, et Mamai kurgaani juures oli müra
suurem,» märkis Zlobin.

Läbi haiglastollide oleks nagu puhunud soe tuuleke.
Isegi haavatud, kes ootasid oma opereerimise järjekorda,
elavnesid.

«Nüüd tõmbame vähe hinge.»

«Kas te liiga vara ei röömusta?»

«Kuidas «vara»? Sundisime ometi neid taanduma. Tan-
kid tahtsid jaamast Holzunovi juurde ja sadamasse müri-
seda...»

«Jah, siin on piir — Volgas olla pole neil tahtmist.»

«Larissa, sulle on kiril» ütles sisse astuv Sofja Šefer
üleni särades. «Välipost... Aleksei Firsovilt. Mehelt,
jah?»

Larissa näkku valgus ere puna. Unustades kõik muu
maailmas, tormas ta Sofjale vastu, sirutades kannatama-
tult välja kollases kummikindas käe.

«Võta vähemalt kindad käest ära,» ütles Sofja, kes
tundis tema pärast rõõmu. «Seltsimees kirurg, ärge jätke
oma kohustusi hooletusse,» lisas ta naljatades, andis
aga kirja üle ja vaatas ise Aržanovi poole.

Too seisis küljega nende poole, jälgis üksisilmi
Larissat ja ei märganud Sofja Šeferi pilku ega midagi,
mis sel hetkel ümberringi sündis. Ivan Ivanovitši ei eru-
tanud kirja saamine vähem kui Larissat. Muidugi ei või-
nud ta soovida ega soovinudki Larissa mehele halba,
seda enam, et kõik rääkis selle poolt, et tankibrigaadi
komandör Firsov oli väga hea inimene. Ent too võis ju
armuda teisesse. Kuigi ka see ei tahtnud kuidagi mah-
tuda Ivan Ivanovitši pähe, et on võimalik, sellist naist
omades, kiinduda teisesse naisesse. Ent kuidagi iseene-
sest kujunes nii, nagu poleks Larissa Firsoval üldse
meest. Oli, aga siis kadus... Ja Larissa kuju võttis
Aržanovi hinges nii palju ruumi, et seal polnud enam
kohta Aleksei Firsoville. Aga ometi ilmus ta välja...

Seal seisab naine valges kitlis, hoiab mõlema käega
kirjalehekest ja tundub, nagu ei oleks teda siin, kõik on

minevikus, kõik on tulevikus. Ta tõstab oma udused sil-
mad ja võpatab kergelt Aržanovi uurivat pilku kohates.
Mis on too praegu temale?!

«Mehelt!» lausus Larissa.

«Kas haavatud?»

«Ei. Elus ja terve! Kas oli seda vaja, et me teineteise
ilmust kaotasime...»

Oma erutust maha surudes lausus Ivan Ivanovitš eba-
müüraselt:

«Jaa, jaa, ja! Sõjas tuleb kõike ette...»

«Kallis Larissa Petrovna, aga mis ma teile rääkisin!»
hüüdis Sofja Veniaminovna võidukalt.

Ta polnud sel teemal midagi kõnelnud, sest Larissa
ei armastanud haliseda, ent Sofja ei teeselnud praegu.
Ta lohutas ju alati kõiki, lõi kõikjal korda ja talle näis.
et kunagi oli ta ka Larissat lohutanud.

«Kuhu ta siis nii kauaks kadus?» küsis Rešetov, kes
vaatles hellalt Larissat ja tundis ta pärast rõõmu.

«Ta oli piiramisrõngas. Nad tegid vaenlase tagalasse
tankidessandi. Said ülesande. Tuli abistada partisane.
Aga sama teed pidi tagasi pöörduda nad enam ei saa-
nud. Ja nii tuli neil seal võidelda,» vastas Larissa kat-
kendlikult ja tuliselt, hoides ikka veel enda ees lahtist
kirja.

«Kuidas Aljoša röömustab!» mõtles ta pojakesest.
«Ootab ta ju nii väga teadet isalt!... Aga sina?» küsis
ta eneselt rangelt. «Võib-olla röömustad sa ainult poja
pärast?»

Ta silmad avanesid pärani ja ta vaatas pahaselt üm-
ber, nagu kartes, et keegi võib kuulda ta mõtteid.

Keegi — muidugi mitte Rešetov ega Sofja Šefer —
seisis laua juures ja näppis ning silus mõtlikult enda ette
laotatud valge vahariide äärt. Selle tegevuse ilmne mõt-
telus ja kirurgi näo abitu ilme ning midagi haletsemis-
väärtset kogu ta olekus torkas valusalt Larissat. Ja äkki
sai ta pahaseks. Jah, teda ei vullanud endine õnnetunne,
kui ta hoidis kauaoodatud kirja käes. Ainult kergendus,
et lõpuks ometi on mees leitud! Ainult rahuldustunne, et
kallis sõber on elus ja terve!... Ja just nagu seepärast, et
hinges läks pisut kergemaks, tundis ta soojalt ja elavalt
kaasa Aržanovi kurbusele. «Seda pole vaja!» ütles La-
rissa enesele. «Kuidas sa võid? Kas sul pole häbi?»

«Miks ei tule meile haavatuid vaksali juurest?» küsis Sofja järgmisel päeval operatsioonitoa eesruumis. «Samuti ei tule ka südalinnast? ...»

«Aga kuidas nad saaksidki tulla?» küsis omakorda Ivan Ivanovitš, vaadates mööduvat Larissat, kes maski ette sidus. «Meie võitlejad tegutsevad seal piiramisulokorras — ainus väljapääs on Volga, kolmes küljes aga on fašistid.»

«Tähendab, te olete kaotanud usu pealetungissel» ütles Smolnikov vaikselt, tulles sinna mingite pudelitega.

«Ma pole millesegi usku kaotanud, Pjotr Petrovitš. Sofja Veniaminovna tundis huvi selle väeosa haavatute vastu, mis võitleb linna südames. Räägitakse, et nad ületavad ujudes Volga.»

«Kuidas ujudes?» segas end kõnelusse Larissa.

«Väga lihtsalt,» ütles Ivan Ivanovitš, kes võpatus seesmiselt ta häälekõlast. «Haavatu seotakse kas parve või suure ukse peale, külgedele aga pannakse lauad kaitseks kuulide eest, ja lastakse allavoolu ...»

«See on sama lihtne nagu seegi, kuidas meie komso-molid püüavad haavatuid,» märkis Rešetov. «Muide, arvestus on õige. Üks kohalik elanik ütles, et vool viib parved kaldale Volga harujõe Kuporonski juures.»

«Ma tuln selleks teie juurde, et pidada nõu, millises annuses anda võitleja Petrovile edaspidi gangreenivas-tast preparaati ...» pöördus Smolnikov uuesti Ivan Iva-novitši poole.

«Kolm annust iga päev. Sisse aga sulfidiini ja strepto-tsidi. Kuidas ta end tunneb?»

«Teadvus on tumestatud. Ajuolluse väljalangemine üha suureneb.»

«Tehke selja-aju punktsioon ja juhtige sinna valge streptotsidi lahust. Haavale aga emulsiooniside. Süda-metegevust hoidke alal kampriga ... Ma tulen hiljem ka ise sinna. Aga kuidas käib Lebedevi käsi?»

«Lebedev suri. Jaa, jaa, suri!» kordas Smolnikov kii-resti. «Ma tegin kõik, mis suutsin ...» hüüdis ta ägedalt. «Ükski niisugune haavatu ei pea vastu kuni välihaig-lani.»

«Aga on vaja, et üks osa siiski peaks vastu.»

«Kuid mitte niisugustes tingimustes,» ja Smolnikov kissitas silmi — muldonni lähedal kostis mürsuplahva-

... «Kui ma teile ei meeldi, siis arvake mind mahal» ütles ta, muutudes sama valgeks kui ta kittel ...

«Asjata te räägite niil» Ivan Ivanovitš vaatas uurivalt terapeutile näkku. «Saage aru, igaühel on omamoodi raske ja kõik tahavad elada. Meie töötame siiski varju all, aga võitlejad asuvad otse tuleliinil.»

4.

«Miks teil on nii vähe meelekindlust?» lausus Ivan Iva-novitš hiljem etteheitvalt. «Niikaua kui on kõige väikse-matki lootust, tuleb katsuda inimest päästa.»

Smolnikov vaikis ja Ivan Ivanovitš mõistis, et ta sõnad ei tungi arstini, kes mõtles praegu ainult enese päästmisele.

«Teil on vaja teaduslikku materjali ja te tahate, et ma siin, kus mind iga hetk ähvardab surm, tegeleksin teie eksperimentidega?» ei suutnud end taltsutada Smolni-kov, kujutledes, et öeldu sunnib teist tema ees taanduma.

Ivan Ivanovitš pööras end ringi, just nagu oleks teda oraga torgatud.

«Te pole mitte üksnes arg, te olete lihtsalt ... liht-salt ...» Ta ohkas raskelt ja väljus sidumistoast.

... Haavatu lamas liikumatult. Tema poolavatud sil-made ümber olid tumedad ringid, mustendasid tihedad kulmud, avatud huuled kaardusid üles, paljastades lap-selikud valged ja teravad hambad. Ta hingas sage-dasti, ent suutis vaevu-vaevu õhku sisse tõmmata, nagu kartes end põletada sügava hingetõmbega.

«See on Petrov.» Ivan Ivanovitš tundis ta kohe ära. «Killuhaavad paremas puusas ja õlas, kild otsmiku-kiir-luu piirkonnas ... Jalgade ja käte haavadega oli asi võrdlemisi korras, aga ajuhaava pilt oli kohutav. Tolm, palavus ... Kild oli viinud haava sisse tükikese rilet pilotkast ja naharibakesi koos juustega, oli alanud ohtlik komplikatsioon, mis sarnanes väga anaeroobse aju infektsiooniga. Muidugi, rasketel juhtudel niisugused haavatud surevad, enne kui jõuavad rindepiirkonna väli-haiglasse. Smolnikovil oli õigus. Aga kas kõik need haavatud olid lootusetud? Oli vaja kõige aktiivsemat komp-leksravi, arst aga oli käärd, lupard, rämps, aga mitte inimene.»

Ivan Ivanovitš katsus haige pulssi.

«Pulss on väga kiire, aga temperatuur pole üle kolme-kümne seitsme ja kolme. Jah, vahe on samasugune nagu gaasigangreeni puhul.»

Kirurg pesi käed, tõmbas kindad kätte ja vahetas ise sideme. Smolnikov ei olnud sidet vahetanud ja see kutsus Ivan Ivanovitšis esile vihahoo. «Naised töötavad ennast säästmata! Nii, nagu Larissa Firsova... Larissa...» ja Ivan Ivanovitši rinnus hakkas uuesti tuikama, kui ta kujutles Larissat võõrdununa, kiri käes. «Ta eemaldus minust täiesti! Parata pole aga siin midagi, ega tohi solvuda...»

Kui kirurg ettevaatlikult marlisideme otsad mähise alla peitis, avas haavatu silmad ja ta segane pilk peatus arsti näol.

«Noh, kallid, kuidas sa end tunned? Kuidas sa end tunned?» küsis doktor valkselt, ent tungivalt, nagu tahaks ta hajutada mu, mis tumestas haige teadvust.

«Valutab. Pea valutab,» lausus Petrov summutatud häälega. «Pea läheb lihtsalt... lõhki...»

«Jaa, jaa, samasugused lõhkuvad valud nagu igas kehaosas gangreeni puhul,» märkis kirurg. «Nahtavasti on vigastatud ajuolus anaeroobidele samasuguseks toitekeskkonnaks nagu muskelgi.»

«Va-alutab. Va-alutab,» kordas Petrov, klammerdu-des oma nõrkade sõrmedega kirurgi käisesse.

Ivan Ivanovitš vaikis ja silitas vaba käega haavatu õlga. Talle meenusid mõned selletaolised juhud ta rindetoos, kus õnnestus lõpetada aju kummistumist ajukar-bist. Haavatud elasid üle saatuslikud kümme päeva ja evakueeriti. Samuti oli lugu ka Stalingradi lähedal haig-las. Ent täiendavat uurimist teha polnud siin võimalik, laboratoorium ja sinna antud analüüsid hukkusid pommi lõhkemisel. Ivan Ivanovitš oli tookord nutma puhkemas, kui teatas Loganovile oma kurvastusest. Erineb ju üks ja sama mikroob oma mürgisuse astme poolest sõltuvalt ümbritseva keskkonna omadustest. Võivad välja kuju neda sulfamiidi suhtes vastupidavad mikroobid. Mingi-suguseid juhiseid ega praktikat sel alal pole. Kas tõesti tuleb ravimisest loobuda?

Kõik kirurgi hinges protesteeris selle vastu.

Muidugi, haiguse kulg on väga tormiline, aga ei või

ju ometi käsi rüppe lasta, ilma et püüakski kergendada muuvalu kannatust.

«Teid kutsutakse operatsiooniruumi!» hüüdis Galijeva juba teist korda, seistes kirurgi selja taga.

Ivan Ivanovitš võpatas.

«Teid kutsutakse operatsiooniruumi. Seal on haavatu selgroovigastusega,» ja aeglustades sammu, lisas ta vaikelt: «Räägitakse, et pataljon vaksali juures on oma polgust ära lõigatud. On ära lõigatud ja nüüd... nüüd plirati ta sisse...»

5.

Jäänud üksi palatisse, kus olid gangreenihaiged, mee-nutas Galijeva teatest heidutatud Smolnikov pooleldi lohutatud valget vaksalihoonet raudtara jäänustega, ummargusi aknaid katuse frontoonil, põlenud vaguneid teel, mis olid moondunud plahvatustest, suitsunud, mürs-kudest lõhutud veetorni. Veetorn on nüüd Volga kaldalt... — teda varjanud linna kvartalid on varemetes. Kui pataljon on ära lõigatud, siis ta muidugi hävitatakse. Saadakse jagu ka polgust... Saadakse jagu ka diviisist ja Tšukovi armeest, kes püüab end kindlustada Volga kaldal. Lõövad kõik maha, litsuvad puruks, fašistide tankid pühivad kõik minema, nagu laviin pühib minema kõik selle, mis ta kohtab teel ja mida on püsti-tanud nõrgad inimkäed.

Smolnikovi mõtiskluse katkestas uus õhurünnak.

«Kerge on ütelda — saage jagu hirmust!» sosistas ta ja tundis, kuidas surma jääne käsi aheldas ta keha, ning pugedes sidumistoa nurka, tõmbas ta silmad kissi ja kat-tis kätega näo.

«Kuidas nad undavad seal üleval.»

Sapöörid olid teinud tugevad stollid. Aga mis sellest kasu on, kas see päästab, kui puruneb nõo serv? Siis võib siin saada elusalt maetud. Sellises olukorras läm-buvad inimesed kiiresti. Kuigi see läheb ruttu, aga ikkagi tuleb oma pool tunnikest või tund piinelda...

Langes pomm, tugipalgid ragisesid, muld sahises ja rabises alla. Smolnikov hüppas püsti, tormas erutatult siia-sinna.

«Kas niisugustes tingimustes saab töötada?» Arsti peas läks kõik segi. «Uhele on tarvis teha seljaüdi punkt-

siooni, teisele anda streptotsiidi ja kolmandalt on tarvis võtta proovi analüüsi jaoks. Nad on hullunud, see Rešetov, Zlobin ja Aržanov ning uhke Firsova ja irvhammas Sofja Veniaminovna. Piinavad surevaid inimesi ja iseendid, piinavad mind oma norimisega. Oleks võinud ju pöörduda armee sanitaarosakonna ja rinde sanitaarvalitsuse poole või Moskvasse... Olgu nüüd sõjaväelastega kuidas on, neil on relvad, nad on seda õppinud ja las nad võitlevad! Aga miks peavad arstid siin vaevlema, kannatama ja hukkuma?»

Ja äkki turgatas talle pähe mõte — lastakse parvi mööda voolu alla.

«Ma olen väsinud,» sosistas Smolnikov ja kahetses, et ta silani polnud haavata saanud. «Küll oleks olnud heal Muldugi mitte pähe ja loomulikult poleks tahtnud jääda ilma ka käest või jalast, aga oleks ometi saanud haavata kõhtu, kuigi ka see on hirmus.»

Aga... Hetke tundis ta midagi piinlikkusetäolist... Teda oleks opereerinud kas Zlobin või toosama Aržanov, ka Firsovat oleks ta usaldanud... Veel mingid ähmased pildid kerkisid terapeuti silme ette, ent ta lõi pahaselt käega, tõmbas sineli selga, surus kiivri pähe, võttis noa, nõõri, pisut toiduaineid, ei unustanud igaks juhuks ka individuaalpakendit, ja kui vaikis pommitamine, jooksis ta muldonnist välja, heitmata pilku haavatutele, keda valvas tähelepanelikult talle kuulekas öde.

Kui hirmus õõ! Smolnikovile meenus lapsepõlv, sooja piima ja rohu lõhn ning kuidas ta koos emaga põllul äikese kätte oli jäänud. Ta ema, külaarsti naine, kartis väga äikest. Ema istus põõsa alla, haaras seitsmeaastase «Petruška» kaenlasse ja iga kord, kui müristas, värises ta üleni, sosistas palveid ja varjas poega välgu ja vihma-valingu eest. Ja kuigi poiss kartis, tundis ta enda kõrval lohutavat kaitset ning vaatas välja nagu kanapoeg ema sooja tiiva alt.

Praegu oli õõ kuiv, tulvil sõjaäikest. Kõikjal blindaažide kääpad ja inimesi täis tuubitud varjendid... Aga kaldalt kostis võitluse müra. Sealt, ahervaremetest, kostis hüüdeid, laskmist ja mürskude lõhkemise mürinat. Kus on omad, kus võõrad? Kuidas nad seal vastu peavad, kuidas võitlevad?

«Viuu! Viuu! Viu-viu!» vingus lakkamatult õhus. Ja

igatiks nelst helidest kandis endaga kaasas surma või parandamatut vigastust.

Pargasele minekut Smolnikov ei arvestanud. Seal küsitakse dokumente ja võetakse kinni nagu desertöör... Puuti kartis ta, sest see võib ümber minna, lekkima hakata, seal peab sõudma ja ta on kaugele nähtav. Ta otsis midagi, mis oleks sarnanenud parvega. Ja just nagu tellimise peale leidis ta kaldalt väikese, paraja ukse suuruse parve. Parve külgedel olid lauad ja see oli just täpselt niisugune, millest oli rääkinud Aržanov... Smolnikov ruttas oma leiu juurde. Unustades kõik maailmas, kompas ta seda, mis selsis tugevasti kinnitatud laudadel. See oli raudvann, selle sees aga kast, mis sarnanes rännuvarustusega. Kes oli selle valmis pannud? Milleks? Smolnikovil polnud aega järele mõelda. Ühe noatõmbega lõi ta läbi kinnitusköie, ja astudes algul põlvini, siis vööni vette, viis ta parve kiire voolu piirkonda. Vajudes kehaga parvele, kallutas ta selle ühele küljele, istus veidi alla vajunud laudadele, haaras sinna-samasse seotud aerutüki ning hakkas palavikuliselt kaldast eemale sõudma, kus mürises ja sähvatasid leegid.

Alles siis, kui ta umbes sada viiskümmend meetrit oli kaldast eemaldunud, hingas ta kergendatult, tahtis heita pikali, pörkas vastu vanni ja lükkas selle kiiresti koos raadiosaatjaga vette. Vulksatas kumedalt... «Kui ma ainult ei satuks kutri või pargase alla,» mõtles Smolnikov hirmunult.

Ta oli vaevalt jõudnud end mugavamini asetada, kui valgustuspommid, mis olid jõe kohale visatud, hajutasid päästva pimeduse ja kuskilt äkki üleskerkinud lennukid hakkasid pomme heitma laevadele, mis liikusid linna ja Volga teise kalda vahel.

«Issand, jumal, aital!» palus Pjotr Petrovitš, surudes end parve vastu, kuigi vesi piitsutas ta nägu ja tungis kõrvadesse. Ei taibanud ka uljas luuraja või meremehest reguleerija ehitada oma laevaloksu nurka kas või väikestki peaalust.

Läheduses paiskus mustavast sügavusest üles kõrge veesammas ja langes mürinaga alla, raputades parve nagu teravaharjaline laine. Hingeldades ja vett sülitades vaatas Smolnikov kalda poole... Järsk kallas oli asendunud tasasega — jõesäng, mida mööda voolas Tsaritsa,

oli kitsas. Siin istusid fašistid. Nüüd alles tundis Smolnikov tõelist leegitsevat viha nende vastu. Näis, nagu oleksid kõikide nende kuulipildujate suud suunatud selle viletsa parve poole, mille peal ta oli pikali.

Ja siis mõtles Smolnikov sellest, kui pöörase teo ta oli korda saatnud, kui varastas parve ning hakkas ujuma päri voolu. Ei, see ei olnud ujumine, vaid ta oli andnud end hoopis surma meelevald alla. Võib-olla oleks tal veel nii mõnigi mõte pähe tulnud ja ta oleks näinud kogu oma häbi, mis oli asetatud ujuvale tapalavale, ent samal ajal hakkas kaldal tigidalt ja kiiresti tärisema suurekalibriline kuulipilduja. Kuulid vihisesid ümberringi, ajades taga möödaliuglevat parve, lõhestasid palgi pealmise osa, täkkisid ta läbi... Ja siis lõppesid kõik hirmud.

6.

«Aga nad panevad veel vastul!» hüüdis Nataša tähelepanelikult kuulatades. «Kuulete, granaadid lõhkevad!»

«Aga võib-olla heidetakse granaate hoopis nende pihta?» ütles Liina.

«Tõsi!» kostis Varja vaevu kuuldavalt.

Tütarlapsed seisisid oma blindaaži lähedal tranšees ja kuulasid ärevalt õist lahingukära.

«Tütarlapsed, kas te mäletate aiakest vaksali ees?» lausus Nataša. «Kas te mäletate purskkaevu, kus lapsed sportpükstes ja -särkides mängisid ringmängu, keskel aga pikutas rõngassetõmbunud krokodill. Krokodilli lõugade vahelt purskas vesi... Kui päike paistis, siis säras basseini kohal vikerkaar... Ma armastasin seal mööda kõndida... Tuli tuul ja niisutas sind väikeste, väikeste piiskadega. Muutusid nii värskeks!... Nii mõnus oli Tüdrakud, kui hästi me elasime enne sõda!»

Liina embas sõbratari:

«Aga kas sa mäletad, kuidas me esimese pommitamise ajal jooksisime?... Ümberringi põles!... Vaksali aknast paiskus tuld välja. Lapsed basseini ääres olid juba kildudest vigastatud. Ja mulle näis tookord, et nad põgenevad krokodilli eest, kes neid taga ajab.»

«Küll oskad sa välja mõelda, Liina! Ega sa asjatult ei unistanud kirjanikuks saada.»

«Ma tahan seda ka nüüd...» kostis Liina tõsiselt.

Varvaara, keda tahtmatult sõbrataride mälestuste heietamine oli kõrvale surunud, kuulas vaikides. Kuid kõik tütarlaste tunded olid talle lähedased ja arusaadavad.

«Kas te teate, miks ma meenutasin purskkaevu?» küsis Nataša. «Seal oli vesi... Aga nüüd seda linnas pole.»

«Lähe võtsid võitlejad kinni kaks fašisti naiste riides ja nimbilega,» ütles Varja. «Nad tulid jõe äärde vee järele.»

«Mis ma rääkisin!» segas end Nataša vahele.

«Punaarmee lased on vaksali juures ümber piiratud. Nendele saadeti täiendust, ent siiski ei jaksanud läbi murda. Ma ei suuda täna mõelda millestki muust — ma näen üha haavatuid, keda pole millegagi siduda ja kellele pole lonksu vett anda. Otsustasin murda läbi nende juurde. Ma olin seal mere-jalaväega.»

«Nüüd on ju kõik teisiti... Nüüd peab minema selleks venelase tagalasse,» ütles Varvaara kähku ja lisas samas: «Kas te teate, et meil läks kaduma doktor Smolnikov. Kadus valvest.»

«Võib-olla sakslased röövivad ta ära?»

«Õige mul, keda neil vaja oli! Ta oli arg kui jänes. Grigori Gerassimovitš kahtlustab, et ta jooksis ise nende poole üle. Jättis oma haavatud maha ja neli neist suri õõsel osakonnas.»

«Kaabakas!» hüüdis Nataša. «Säärasest oleks saanud nagunii reetur. Mingu siis juba parem kohe kaduma. Iluvitav, kus kohas ta läbis eesliini, kõikjal ju tulistatakse vahetpidamata... Ka mina tahan proovida. Riietun kaltsudesse, võtan suure termosnõu veega ja lähen. Ma olen ju tütarlaps! Kui nad mu kinni võtavad, ütlen, et tahan minna vanemate juurde.»

«Ma ei lase sind üksinda minna!» teatas Liina. «Me läheme koos. Kui vaid mõelda!» Liina surus peopesad lamaruses oma väiksena näiva näo vastu ja ta silmad avanesid pärani. «Hirmus on ette kujutada, et fašistid trambivad praegu meie tänavatel ja meie aedades, mis nad on muutnud kohutavateks kõrbeteks!»

«Aga mina? Kas te ka mind kaasa võtate?»

«Ei, Varjake,» ütles Nataša. «Kõik koos ei pääse me läbi. Kahekesi on raske, aga kolmekesi kukume kindlasti

sisse. Ja sina just nimelt viiksidki meid hukatusse — sa ei tunne linna ning me peame sinu eest hoolitsema.»

«Lähme siis Logunovi juurde,» pani ette Varvaara. «Võib-olla antakse teile veel mõni ülesanne ja arvata-vasti ka abistatakse.»

Hetke seisatasid tütarlapsed veel tranšees. Öö ja Volga lähedus pehmendasid leitsakut, ent ei värskendanud õhku. Linna rusudest kandus vingu ja laipade lehka. Kõikjal vedeles laipu, keda polnud jõutud ära koristada. Tapetud olid maetud maapinna lähedale ajutistesse vennashaudadesse ja aeg-ajalt häirisid pommid nende rahu. Varjendikraavide kõrvale olid rusude alla maetud hukkunud lapsed ja emad... Raske oli hingata maa peal!

Raketi valgusel joonistus äkki jõe kaldal viiekorruselise veski siluetti kõrvaloleva kõrge korstnaga. Miljonid kuulid olid täksinud augud punastest põletatud telliskividest veskihoonesse. Purustatud telliskivide ääred sarnasid puuga, mis on üleni täis uurdeid. Mürsud olid lõõnud paksu müüri suured avaused, aknad olid lõhutud, katus pealt ära kistud, ent raudbetoonist vahelaed ja müürid ning monumentaalse trepi kivist astmed olid tehtud igavseks ja paadid visalt vastu vaenlase pealetungile. Hoone oli asustatud. Ta ei olnud elanikud ei toonud paljastesse põlenud tsehhiruumidesse kohvreid, mööblit ega toidunõusid. Nad tõid siia vaid ääretult vihase vastupanu. Ja igast praost vaatas välja surmatoov silm — automaat, kuulipilduja, kahur. Keldrites asusid laske-moona ja toiduainete laod, mis olid toodud siia teiselt poolt Volgat. Sinna viisid kaldalt tranšeed, sealt läksid laiali käigud mööda kogu eesmist kaitsejoont. Maja sarnanes kaljuga, mis kerkis kõrgele roomavate suitsukerade vahelt. Kui päikesekiired, mis tungisid läbi juba enam kui kolm nädalat linna kohal rippuvate sõjaäikese pilvede, hiilisid mööda telliskiviseinu, siis punetasid need nii, nagu immitseks neist verd.

Kolm paari tütarlaste silmi vaatasid pimedusest kindluseks muutunud vana veski siluetti.

«Kui kaua ta veel vastu peab? Mis te arvate, tüdrukud?» küsis Varja.

«Ta seisab ka siis siin, kui sõda on lõppenud,» lausus Nataša kiiresti. «Küll te näete! Ta on ju väga — noh, tugev!»

«Aga kas meie seda näeme?» märkis Liina. «Täna ei olnud mulle haig'as võitlejat, kelle oli tapnud viljatera murru kild. Näete, kui vähe on inimesele vajal Auk oli tibatilluke, vaevu avastati.»

7.

«Te olete teinud väga julge otsuse, ent vaevalt tuleb teie katsest midagi välja,» ütles Logunov, kui ta oli tütarlapsed ära kuulanud. «Hukkute asjatult.»

«Me ei kardal!» lausus Liina kiiresti.

«Ma usun... Ent riskida on vaja siis, kui see on möödapääsmatu. Pataljonis on oma arstiabipunkt, kes teab, võib-olla hukkub sanitaarinstruktor viimasena...»

«Aga haavatud...» katkestas Nataša komissari.

«Neid ei suuda te sealt ära tuua.»

«Kuid nad aitavad neid, kes on piiramisrõngas,» laus-
us Varvaara, vaadates etteheitlevalt Logunovile, kuigi talle endalegi tundus see kohutav ja tal oli kahju lah-
kuda sõbrataridest.

Too viivitas vastusega ja sirvis laual pabereid.

Rindelambi kasin valgus väreles kollaka sõõrina täis-
suitsetatud blindaažis, valgustades tütarlaste noori,
praegu nii rangeid nägusid, ja Logunovi mitte enam
noort, kuid samuti karmi nägu.

«Teeme kõik, mis võimalik,» ütles Logunov, leides vajaliku paberi. «Siin on leitnant Kaleganovi ettekanne. Ta kaitses vaksali vasakpoolset puisteed ja Moskva tänavat. Lahingu käigus ta rood löigati ära... Niisiis, Kaleganovi tõid öösel raskest seisukorras välja just spetsiaalselt sinna saadetud luurajad. Ulejäänud kaksteist meest — võitlejad ja komandörid — pidasid vastu viimse hetkeni ja hukkusid kõik... Näete, kolm kogenu-
tud luurajat ja osavat poissi suutsid välja tuua ainult
ühe haavatul... Aga vaksal?... Meie tankid püüdsid
sinna läbi murda ja nad hävitati. Sõdurid tormasid appi,
aga ei pääsenud läbi.»

«Aga meie pääsime,» ütles Nataša tuluselt ja tõusis.
«Võib-olla me ei too sealt kedagi ära, aga me võtame
kaasa võimalikult rohkem vett. Võtame ämbrisuurused
termosed... Sest kõige koledam on see, kui haavatu ei
saa tilka vett! Me tunneme teed vaksalisse.»

Ka Logunov tõusis. Ta mõistis, et tütarlapsed lähevad nagunii.

«Enne, kui te ületate rindejoone, minge luurajate juurde majasse, mida kaitseb seersant Pavlovi ründerüü. Nad näitavad, kust pääseb kergemini läbi, ja annavad teile lisaülesande.» Logunov vaatas tütarlapsi uurivalt. Nende näod olid tõsised ja otsustavad. «Soovin teile kogu südamest õnnelikku tagasitulekut!»

«Sa ei soovinud neile edu, Platon,» lausus Varvaara, kui oli sõbratarid ära saatnud.

«Vaksalisse pääseda on võimatu,» vastas Logunov, olles hiljutise kõneluse mõju all. «Haavatute äratoomine on sama mõeldamatu kui võtta praegu midagi märkamatu minult laualt — fašistid ümbritsevad vaksalit tiheda rõngana. Ainus, mida tütarlapsed võivad teha, on teostada luure. Nad tunnevad linnas iga kivi. Ent ikkagi on ülesanne äärmiselt raske — iga tuttava kivi taga istub vaenlane... Mis juhtus Kaleganoviga! Samuti pataljon vaksali juures...» Logunov vajus mõttesse. Ta vaikis hetke, lausis siis imestusega:

«Aga tütarlapsed läksid!... Nad läksid ometi. Mida see tähendab, Varja? Kui nad üksinda oleksid niisugused. Siis tõesti oleks see midagi erakordset. Aga niiviisi võitlevad kõik!» Logunov vaatas äkki tema lähedale tulnud erksalt tähelepaneliku Varvaara silmadesse ja lausus: «Nii imelik, kui see ka on, aga ma hakkan alles nüüd mõistma nõukogude inimese hinge. Traktoritehase töölised võtsid esimesena vastu vaenlase löögi ja peatasid ta linna lähisel. Pommitamine. Kahurväe purustav tuli. Aga nad on jälle tehases. Ööde ja päevade kaupa ei lahku nad tööpinkide tagant...»

Uks avanes ja Rešetov astus blindaaži. Piiramisolek korras töötas ta võrdse teiste kirurgidega, täites samal ajal ka haiglajuhataja administratiivkohustusi. Koormus polnud ilmselt kerge ja kõigele lisaks vaevas teda veel isiklik mure. Suurepärasest tervisest hoolimata kuivas Rešetov kokku; tema nägu läks kortsu ja ta paistis vanana isegi tahmalambi nõrgas valguses.

«Meil tuleb teist lahkuda, Platon Artemovitš,» lausus ta osavõtlikult ja kurvalt. «Staabist tuli telegramm — teid on määratud komissariks sõjaväeosasse, mis tegutseb tehase rajoonis.»

«Meil tuleb jälle lahku minna, Varjake,» ütles Logunov, väljudes koos Varjaga blindaažist. «Arvatavasti homme või ülehomme siirdun uude kohta, «Punasesse (Punabrissi)»»

«Soovin edu!» vastas Varvaara, kes oli samuti kurb ootamatu lahkumise pärast, ent Logunov ei kuulnud teda — Volga-tagustest metsadest väljalendavate reaktiivmürskude mürin summutas ta hääle.

Logunov kummardas pea.

«Soovin edu lahingutes!» hüüdis Varvaara, lähendades huuled ta kõrvale.

Logunovi mustad juuksed, mis olid tugeval kaelal lihtsalt lõigatud, meenutasid Varvaarale Ivan Ivanovitši. Ent too käitus võõrdununa ja Varvaara tundis end vahel nii üksikuna, et tal tuli mõte:

«Platon, nii hea, ilus ning tark inimene, lahkub minust ja mina jään igavesti üks. Aga Platon on ju väga hea ja ma oleksin võinud teda armastama hakata...»

Ta soe hingeõhk riivas Logunovi põski ja nüüd tegi too juba meelega näo, nagu poleks ta kuulnud.

«Nägemiseni, kaliis Platon!» ütles tütarlaps, huultega peaaegu puudutades ta nägu. «Sina ja Denis Antonovitš olete mulle nagu oma inimesed.»

«Mina ja Denis Antonovitš?» kordas Logunov kibeda muigega. «Ohtmoodi? Noh, mis siis ikka, hea seegil. Aga kas sa poleks Denis Antonovitši jumalagajatuks suudelnud? Ma ei sõida ju lihtsalt komandeeringule...»

Varvaara kõhkles pisut, haaras siis aga kõrvale vaatamata Logunovi kaela ümbert kinni ja suudles teda vene kombe kohaselt kiiresti kolm korda.

Logunovil oli tulnud sõjas palju kordi erutust tunda. Ta süda oli vabisenud ja külmaks tõmbunud, teda oli labistanud selline valu, et pisarad purskasid silmist, aga et süda oleks selliselt värisenud, seda ta ei mäletanud. Ta oli nii vapustatud, et ei emmanudki Varvaarat, aga siis, kui ta tütarlapse poole sööstis, oli Varvaara juba eemale tõmbunud.

«Nägemiseni, Platon Artemovitš!» kordas Varja kiiresti, sirutades talle käe ja tõrjudes ta selle liigutusega eemale.

Ent Logunov võttis käe, haaras ka teise ning surus need oma näo vastu.

«Pole vaja! Ma palun, pole vaja!» lausus Varvaara punastades ja püüdis end vabastada, kartes aga samal ajal, et Logunov otsekohe lahkub.

«Hei, andke teed! Kus alles leidsid koha õrnutsemiseks!» lausus tankihävitajate rühma komandör rohkelt, ent heasüdamlikult.

Ja tormilises müri- ning pimeduses, mida valgustasid üle Volga lendavad kollakaspunased tulevälgatused, möödusid kraavikalda seisvast Varjast ja Logunovist hanereas terved noormehed, kes kandsid kahekaupa oma kandamit — pikaraualisi tankitõrjepüsse.

«Toredasti mängivad «Katjušad» oma mängul! Sellise katte all võib juba suudelda!»

«Aga mis siis — kes on elus, see mõtleb ka elule!»

«Jah, vennas, ega asjatult ei laulda: «Kõndis kaldal Katjakene kaunis...» Oh, kui toredasti ta meid hädast välja aitab! Nende seitsmerauane miinipilduja ei saa tema vastu,» rääkisid lahingkolonnis kõndijad valjusti.

Ka Varvaara vaatas tahtmatult uhkust tundes lendavaid tulekimpe. Ohtlaseks virvenduseks sulades kihutasid need tumedal taeval ja vesi jões näis põlevat ja sulavat, peegeldades leegisähvatusi. Mürskude tumedaid kehi valgustasid tulekimbud ja nad sarnanesid leegitsevate tuletukkidega, ehkki silm vaevu suutis neid jälgida. Vasakult kaldalt õhku tõustes joonistasid nad jõe kohal kaare ja langesid kuskile Mamai kurgaani piirkonda. Ning sealt, kuhu nad maandusid, tõusis raevukas müri, mis lämmatas öise võitluskära.

«Paistab, et meie omadel jääb kurgaani kitsaks,» märkis Logunov, nõjatudes tranšee vabiseva seina najale.

«Hea küll, ma lähen siis nüüd!» ütles Varvaara, kui kärarikkalt voogav tulevool oli lakanud ja hetke paistis, nagu oleks läinud pimedaks. Ja tõepoolest — nad olid juba hüvasti jätnud ning suudelnud, mis siin veel venitada? Logunovil oli raske ning Varvaaral hakkas talt veelgi enam kahju.

«Lähed sa puhkama?»

«Ei, lähen haiglapalatisse. On tarvis kirjutada mõned haiguslood.»

«Aržanovi jaoks?» lipsas Logunovil üle huulte.

«Jah, tema töö jaoks peaaegu trauma ägedast perioodist.»

«Sa oled ikka samasugune...?»

«Missugune peaksin ma siis olema?...» ütles Varvaara kibedusega. «Istun maa all vaikus. Järelikult tuleb ka maksta selle eest. Aga kuidas? Ainult rohkem toolades.»

Logunov naeratas tahtmatult:

«Tore vaikus!»

«Siiski sa ei saa seda võrrelda sellega, mis on eesliinil või Volgal. Aga kuhu läksid veel Nataša ja Liina!»

8.

Automaadiga püssimehe saatel liikusid tütarlapsed mööda ühenduskäiku veskihoone poole. Pimeduses pahvatasid aeg-ajalt plahvatuste punased leegid. Nende hetkeliste puhangute ajal kerkisid esile saarte heledad lüüed, vesi mustas just nagu lakeeritud, kaldaserval aga vilksatasid valgendatud sõnnikuhüüed. Need vilksatasid korra, kadusid siis hämarusse ning valendasid jälle. Kõik põles, aga hüüed jäid siiski terveks... Nataša lundis lapsest saadik neid pisikesi majakesi, mis olid surutud vastu kaldaserva ja linna läbivate nõgude nõlvu. Need olid terved asulad — lautadega, taradega, kõverate jalgradadega, tillukeste peopesasuuruste juurviljaaedadega ja aiakestega. Nende linnas asuvate asulate nimetused olid lausa üllatavad — Tsaritsõ ja Šanghai. Nad ulatusid siit kuni Mamai kurgaani lõunajalamini, mis tühjal maa-alal paistis selgesti silma. Nataša roomas automaatori järel, meenutades, kuidas nad Liinaga eesliinilt haavatuid Uheksanda Jaanuari väljakule kandsid... Mööda tranšeed läksid nad betoonist veejuhtme juurde, mille sissekäik oli piiratud relssidest korguga ja mullakottidega. Seal sai liikuda ainult kummimargil. Inimesi oli tihedalt. Kui nende vahelt läbi pääsesid, jõudsid järsaku juurde, mille moodustas ümmargune madal kaev; kui läksid trepist alla, tuli jälle asustatud torustik ja uuesti kaev, millest vahtis arglikult päevavalgus. Nii kordus see viiel korral. Volga kaldas oli tõeline mägi. All ayanes veejuhe ümmarguse

kurguna, mille läbimõõt oli ainult meeter. Selliseid käike ei olnud Rodimtsevi diviisi positsioonidel mitte vähem kui kuus ja kõik nad olid asustatud... Kalda all olid stollid, nende all muldonnid, kõik kokku aga moodustasid maa-aluse linna oma tranšeedest tänavate ja hulgaliste tulepesadega, mis olid väljastpoolt nähtamatud. Võis tunduda nagu poleks siin kedagi, ent äkki hakkas purustatud maapind tuledes särada. Järsku, tavaliselt öösel, läks kungaste vahel mustaks — võitlejad asusid rünnakule. Hoogsalt sööstis vaenlase asukohta mere-jalavägi. Madrused ajasid segadusse sakslasi, kes polnud just väga arad, aga rumeenlased, keda hitlerlased olid pannud ohlikesse kohtadesse elavaks kaitsevalliks, kartsid madruseid mitte vähem kui vene «Katušasid».

Nataša arvas, et kui Semjon Netšajev poleks olnud meremees, siis ta poleks andestanud Liinale ta kohatud klindumust. Ka Nataša ise, kes mõnikord püüdis tulevikku vaadata, kujutles lintidega madrusemütsi, selle all aga keilegi päevitanud mehiste nägu.

«Kas sa ei karda?» küsis Liina, kui nad olid läbinud hiiglasuure veski alused mustad koridorid ja peatusid, et puhata.

«Kardan küll,» vastas Nataša. «Ma mõtlen kogu aeg, kust pääseks paremini läbi. Siit peaks saama Solnetskaja tänavale, sealt Saraatovi tänavale, sealt aga edasi mööda endisi hoove.»

Maja keldris, mida kaitses seersant Pavlovi ründegrupp, oli löke tehtud otse põrandale. Selle ümber istusid võitlejad ja komandörid. Suits hõljus nende peade kohal.

«Just nagu peatuspaigal stepis,» mõtles Nataša.

«Tere!» vastasid võitlejad kooris tütarlaste tervitustele. Kõikide nägudele ilmus uudishimu ja elav tähelepanu.

«Palun lahkesti meie telki!»

«Nataša Tšistjakova?» hüüdis keegi.

Nataša pööras ringi. Kibeda suitsu tõttu silmi kissitades ilmus pimedusest välja suurte kätega, laiaõlgne punaarmeevälane. Ta trotslikult ülespoole pööratud nina ja suure, kauni suuga nägu säras nooruslikust elevusest. See polnud sugugi mitte meremees; vaid kõige

ohksam jalaväelane, ent Natašal hakkas äkki, asja ees tunda laga, tugevasti rinnus vasardama; põsed aga, mis niigi olid roosad, värvusid erepunaseks.

«Noh, mis sa vahid minu otsa?» ütles Liinale ta vihmase pilk. «Näed, ma isegi punastasin sinu pärast! Aga tema mõtleb, et tegin seda tema pärast... Oige mul meel!»

«Ma niisama, Natašaket!» kõneles vastuseks Liina muu elav näoke (tütarlapsed mõistsid teineteist sõnadeta). «Ent mulle paistab, nagu oleks tegemist tuttava inimesega...»

«Natašal... Kuhu te tahtsite minna, Nataša?» küsis Korobov, kes pidi peaaegu solvuma tütarlapse karmist ilmust. Ta oli nii õnnelik, et Nataša elusana ja tervena ta ees seisis.

«Kuke suhul» vastas Nataša alaealise fämedusega, võttes õlalt termosnõu rihma ja tõrjudes kõrvale Korobovi, kes hüppas juurde, et teda aidata. «Kas te siis ei tea, et pole lubatud küsida?»

«Miks?» küsis too vaikselt, jõudes siiski ettevaatlikult haarata raske termose. «Te arvate, et mind enam polegi teie positsioonil? Mind saadetakse koos oma rühma poistega tehase rajooni. Oma maja me aga ei andnudki ära. Panime miinid alla ja kui fašistid sinna roomasid, siis laskime kõik õhku. Ise tulime ära maa-alust käiku mööda.»

«Ka enesest räägite te asjatult,» lõikas Nataša tusa-selt jutulõnga katki.

«Ma räägin ainult teile ja see on sama hea kui kõnelda iseenesele.»

«Oh, kuidas te võrdlete! Kes teid lubas?»

«Seesama, kes mind lubas mõelda teist, Nataša Tšistjakova. Ma ei solvu seepärast!... Ausõna. Mis teil seal on?» huvitus Korobov, asetades termose põrandale. Ta oli praegu täielikult haaratud kõigest, mis puutus sellesse tütarlapsesse.

«ET», torkas Nataša ja kohendas mõlema käega oma sasitud ruugeid juukseid.

«Mis ta ometi peaks morima!», mõtles ta, olles pahane iseenesele, oma teravusele ning tahtmatule sümpaatia-tundele selle noormehe vastu.

«Ei tea,» nõokas teda Korobov, suutmata temalt ära

pöörata oma heldimusest säravaid silmi. ««ET» tähendab «ei tea».

«Küll on lollused,» ütles Nataša, nüüd juba tõsiselt vihastudes. «Olgu pealegi armunud, aga ärgu siis see pärast ulakaks mingi,» mõtles ta, mõistmata teise vaba käitumise tõelist põhjust.

«Kohe määrame teile teie peidukoha, sest Oheksanda Jaanuari väljak on üleni tule all,» ütles luuraja tütarlastele. «Võtke siit andmed rahuliku elanikkonna kohta, missugusesse keldrisse te võite minna, kelle nime nimetada sissekukkumise puhul — teile on vaja sugulasi soetada, ja siis asuge teele.»

9.

Siin oli tänav, mida mööda Nataša kooli lippas... Kui palju kordi oli ta siit, portfelli käes, läbi läinud koos oma kärarikaste ja tormakate klassikaaslastega nagu lindude parv. Siin olid kaunid majad. Härmatisega kaetud puudelt langes kõnniteele hapraid nõelakesi, mis sätendasid päikeses. Detsembritaeva sina taustal valendasid pitsilised oksad silmipimestavalt. Enne uut aastat kanti tänavail nääripuid, milleks polnud mitte kuused, vaid männid.

«Kuuskede järele peab sõitma Urpali,» kõneles müüja tähtsalt, kõndides mööda turgu.

Linna oli palju rõdusid ning enne näarivaheaga kasvasid majad roheusse — iga perekond ostis juba varakult valmis uueaasta männi. Nüüd oli aga kõik purustatud. Aeg-ajalt tõusid õhku raketid ja tütarlapsed surusid end purunenud telliskivi hunnikute vahele, roomasid, võpatasid võoraste sammude kõlast, võörkeelsest kõnест, mis kostis kord pea kohalt, kord maa alt, millel astus ettevaatlikult jalga. Nad pöördusid kokkuvarisenud maja nurga taha. Sealt pörkasid nad tagasi — kohe kõrval mustas midagi. Taskulamp valgustas nõrgalt kiivri varjus teravaninalist nägu ja käsi, mis hoidsid nii kummaliselt paksu kalaga sarnanevat granaati. Ülal paistis midagi telgi või tiheda võrgu taolist, ning selle katuse all torkas silma midagi, mis meenutas rippuvat palgipundart — see oli kuueterulise miinipilduja kere. Umberringi oli sissekaevunud miinipilduja meeskond.

Tüdrukud uurisid vaevu hingates asukohta. Tänavad olid tundmatuseni moondunud, ent siin-seal olid säilinud pooleldi varisenud majade kered... Seal oli «Gastromoon»... Sellel nurgal oli apteek. Kujuteldaval linnakaardil olid märgitud vaenlase tulistamispunktid.

Nataša puudutas sõbratari küünarnukist ja nad roomasid edasi. Läbilastud transformaatoriputka oli heaks kaitseks. Ka selle sees liigutas end keegi ja helendav lohk lendas sealt tumedasse taevasse. Seniitkuulipilduja... Oli kuulda vene kõige rahulikuma lennuki «Il 2» iseloomulikku müra. Ta valmistas sakslastele palju ebameeldivusi. Ja tõesti kostis peagi plahvatus — pommid heideti alla.

«Aga me võime ju sattuda ka omade pommi alla,» tuli pähe rusuv mõte, mis kustus samas — miski kriginas kivide vahel. Nataša sirutas käe, tundis peo all tühja konservikarpi, lükkas selle teelt kõrvale, püüdes kindlaks teha, kust oli see siia visatud. Lähedusest kostis rasket müdinat, trampimist, kõnelust ja terav käsklus. Tüdrukud lamasid ja piidlesid ringi, iga hetk oodates, et nende peale lendab midagi. Peagi taipasid nad, et see oli kahuriüksus, mis vahetas asukohta.

Läheduses lõhkes müsk.

Mete oma! ütles Liina ja raputas end. Teine plahvatus, kolmas. Vasaku kalda patareid hakkasid tulistama kvartalit. Siia kauemaks jääda oli ohtlik.

Natašale meenus Vanja Korobovi mehine ja hea mälu. «Ta mõtleb arvatavasti minu peale!» Samas vaadates ta silmanurgast Liina poole ja puudutas teda...

Tütarlapsed hiilisid üle tänava, mis oli täis mürsulehtreid ning mida lõhestasid barrikaadid, ja oleksid peaaegu sattunud sakslasele, keda reetis sigareti süütamine. Nad pugesisid ühe maani mahapõlenud mitmekorruselise maja varemetesse. Seisatasid siis hetke ja peitsid end pimedasse nurka. Äkki löid ülal valendama palavikuliselt vabisevad tulejoad — tulistas kuulipilduja. Tütarlapsed siirdusid õue. Seal olid blindaažid ja välikööride varjendid. Kiiresti tagasi ja siis maja teiselt küljelt tänavale. Nad peitsid end kõnnitee äärde — sõdurid läksid mööda, tagudes raskelt paksude rautatud taldadega.

«Küll trambivad! Versta taha on kuulda. Sealjuures hülilivad nad, kardavad, et neid tapetakse!» mõtles Nataša tagedalt ja talle tuli meelde umbes nelja aastane poiss ärarebitud jalgadega. Haiglas meelemärgusele tulles haaras laps oma veriste käekestega arsti kitlist kinni, jättes sinna jäljed, mis sarnanesid punaste puulehtedega, ja küsis pisarateta kõlava häälega, vaevaga sõnu hääldades:

«Kus on mu jalad? Kas mulle kasvavad uued jalad?...» Tunni aja pärast suri ta.

Oma emale püüdis Nataša mitte mõelda, liiga raske oli talle see kaotus. Tal tarvitses vaid mõttesse kerkida sõna «ema», kui kohe jäi hing kinni. Nataša neelatas kramplikult, kartes kõhatada.

Nende piinavalt pikkade minutite jooksul meenus talle veel, kuidas ta oli õhtuti armastanud lipata oma suure maja väravast puisteele, mis piiras Langenud Võitlejate väljakut. Läbi puude okste helkisid mitmekorruselise maja aknad. Puude ja kõrgete majade kohal sinas rahulikult siravate tähtedega taevas. Kui kuu puhtas helesinises õhus hõljus, näis linn veelgi kaunimana. Ent kindlasti polnud midagi ilusamat, kui Volga tasan-dike kohale laskus talv. Selgetel talvepäevadel võitles pakane päikesega, lume valendus taeva sinaga. Aga öösiti, eriti siis, kui paistis kuu, näis taevas sügavana ning läbipaistvana ja tähed kiirgasid nii eredalt, et sarnanesid säravate briljantidega. Ja kui pidulikult kerkisid tuledes säravad valged hooned täistuisanud, marmor-valgetes tänavates!

Kõik valmistas rõõmu, veetles eluõnn... Ja kuhu on nüüd välja jõutud! Nataša käsi tundis midagi märga ja kleepivat. Ta vaatas oma peopesa. Vaenlase veri... Samas mustas ka laip. Nataša tõmbus tagasi, tõukas sõbratari jalatallaga.

Viimaks jõudsid nad neile vajaliku keldri juurde endisel Volga-Doni tänaval, peitsid termosed ara ja laskusid ettevaatlikult pimedusse. Elanike hulgas tundsid nad ära oma tuttavaid, ent südamlikku kohtumist «sugulas-tega» ei toimunud. Värvitud huultega naine tõusis kiirustamata ja läks väljapääsu poole. Nataša vaatas Liinale otsa ja mõlemad kahvatasid...

«Lirva!» lausus nurgas vanaeit, nagu ei pöörduks ta

kellegi poole. «Eile andis ta luuraja üles. Läks välja ja kohe ilmusid sakslased. Võtsid kinni. Jõudu on vähe, muudu tapaks ta... Ega teda asjatult meie juurde pan-nud.»

Tüdrukud ei kuulnud enam edasi, nad läksid kiiresti ukse juurde. Jooksid kaks astet korraga võttes, komista-des ja pimeduses vääratades üles ja veeresid välisukse korval kraavi. Taskulambi valgus liugles mööda kaeviku äärt peaaegu nende järel. Tütarlapsed vaatasid pilutatud Almadega sõdurite ja ohvitseri siluette. Viimane möödus nii lähedalt, et oli tunda lõhnaõli ja tubaka hõngu. Jah, vanaemakesel oli õigus — nad läksid keldrisse. Sõbrata-rid jooksid edasi, kinnitades käigul termoste rihmu. Läbi kinnistunud õuede jõudsid nad vaksalikesse väljakule. Kõikeli valgusel kerkis esile veepumba suitsunud torn, mis seisis vaksali juures tõstesilla kõrval. Tütarlaste sündi tõmbus kokku ahastamapanevast ärevusest. Kanna-tada saanud hoone vaatas neile vastu oma mustade aknaavade ja läbilastud müüridega, millel olid õõned keskel ja külgedel. Seal ei keenud lahing. Tähendab, punaarmeeaste pataljon võitles; kuni langes viimne mees. Võitlesid nii, nagu enne neid madrused ja Kalega-novi rood Moskva tänaval...

Möödus veoauto. See sõitis vaksali lähedale. Rühm saksa sõdureid jooksis kummargil... vaksali juurde. Vaenlase poolt vallutatud! Sealt kostis kuueterulise miinipilduja mürtsumine. Teine samasugune vastas vasa-kult tiivalt... Hallis keebis ja kõrge sõjaväemütsiga ohvitser, varjates end purunenud rõdu ääres, otsis midagi välitaskust.

«Hiljaks jäimel Hiljaks jäimel!»

Tütarlapsed olid juba neutraalses tsoonis ja roomasid mööda madalat ühenduskäiku, kui neid avastas saksa miinipilduja. Tuhkjas hommik võttis maad. Kõik ümberringi oli hall, kohutav, ent oleks tahtnud nii väga elada!... Siis tuli tabamus üsna lähedale ja muld mattis Nataša. Liina kaevas ta välja ja nuttis kibedaid pisaraid, põõramata tähelepanu kildude vihinale. Ta pühkis Na-taša nägu, vaatas ta üle, kompas teda. Pulss oli aeglane. Süda lõi nõrgalt, ent siiski lõi. Sellest rõõmu tundes kin-nitas Liina Nataša õlgade ümber rihmad ja tiris ta kivi-

prügi alt välja, kusjuures Nataša paksud palmikud jäid kivide vahele kinni. Kõik paraneb, kasvab kinni, kui saaks ta vaid elavana kätte!

«Vaksalis on nüüd saksa miinipildujad üles seatud!» ütles ta punaarmeeleastele, kes neid mõlemaid eesliini tranšeesse tirisid. «Teatage kiiresti, et meie omad pommitaksid vaksalit. Arge saatke kedagi Volga-Doni vaksali lähedale keldrisse — seal on lõks!»

10.

«Kuidas temaga on, Ivan Ivanovitš?» küsis Liina hirmuga.

«Põrutus. Ta on tugevasti kurdistanud. Tal tuleb pisut lamada ja puhata. Pole viiga, meie Nataša jääb elu ja hakkab jälle tööle.»

«Vahva tüdruk!» lausus Hižnjak Liinale kiitvalt. «Nii-suguste tütarlastega olen ka mina valmis ükskõik kuhu minema!»

Tuli Varja ja embas ning suudles vaikides Liinat ja Natašat, kelle liikumatu keha lebas kandraamil. Eesliinile jõudes ei olnud Liina uskunud pataljoni arsti kinnitust, vaid nõudnud, et Natašat vaataks üle Aržanov. Nüüd muutus ta kohe rõõmsaks.

«Noh, kas lähme koju?» pöördus Hižnjak oma kirurgi poole.

Ivan Ivanovitš naeratas — teda lõbustas sõnake «koju».

«Me lubasime kell rieli Logunoviga kohtuda,» ütles ta. «Oleks vaja lahkumise puhul juua kas või sada grammi. Kas sa tuled, Varja?»

Varvaara punastas, ta vaade oli trotslik ja etteheitev.

«Ei, ma ei saa. Mul pole täna tõesti võimalik. Ma jätsin juba Platon Artemovitšiga hüvasti.»

«Aga minuga?» küsis Hižnjak. «Ka mina lähen sinna. Alles äsja, just enne operatsiooni, Grigori Gerassimovitš teatas... Nõuti kiiresti kolme velskrit. Kaks võeti kõrvalt sanitaarpataljonist, aga kolmas olen mina.»

«Kolmas!» kordas tütarlaps masinlikult. «Aga meie vahel seisab veel kolmas — liigne,» meenusid talle Tavorovi sõnad, mis too oli öelnud Kamenuškas, enne kui Olga läks päriselt tema juurde. Varja süda läks raskeks.

Kui ta oli Logunovile ütelnud, et too on talle sama mees Denis Antonovitš, polnud see päris õige — Hižnjak armastas ta enam. Hižnjak oli talle nagu lihane... «Ka mina olen «kolmas»,» mõtles ta, «ja mitte kellegagi peale Denis Antonovitši ei saa ma oma õnnetust jagada.»

«Ma tulen,» lausus ta kähku.

Sinkjas hämarus mähkis endasse jõekäär — seal polesid karile paisatud pargased. Roosteses taevasinas operallitasid ja tiirlesid lennukid otsekui tuvid. Nende vahel puhkesid valged plahvatuste pilved. Maapinnalt patstis see süütu mänguna... Päevavalgus, ehkki suitsu- ja tuldus Aržanovile pimestavana ja nad seisisid silmi ees lühikesel hetkel tranšees. Siis vaatasid nad mõlemad piki kallast ülespoole. Kallas tõusis siin jõekäär kohal kõrgema kungastena, mida eraldasid orud. Kõige kõrgem tipp oli «Punase Oktoobri» tehase lähedal mustendav šlakimägi, taamal, selle taga, paistis samasugune mägi «Barrikaadide» tehase juures, mille taga oli suitsu mähkunud gigantne «Traktoritehas».

«Oli hea tehase, aga süütasid ka selle põlema, kuradi!» ütles Hižnjak, vaadates «Punase Oktoobri» hiiglaslikke tumenenud korstnaid. Vasemal, tsehhide kohal, seisis tihe suitsupilv, mis oli läbi põimitud tuules hõljuvate punaste tulelintidega.

«Räägitakse, et vaenlase pealöök on üle viidud sinna,» lausus Hižnjak mõtlikult. «Mis seal siis veel sünnib, kui me meie lõigus löödi eile tagasi üheksa vaenlase rünnaku!»

Väike majake kleepus vastu kaldanõlva. Varem viisid kallakust üles kõvasse maapinda rajatud järsud astmed, mida mööda ainult kits sai üles ronida. Praegu oli vanal teerajal kitsas tranšee. Igale sammul oli sõnnikuonn, mis oli liivaga kaetud ja stepirohuga varjatud. See oli naise naiivselt muretu kavalus, kes lootsid, et neid siin ei märgata.

Majakese vana perenaine pesi vabatahtlikult haiglaale pesu.

«Pesuga on üks igavene häda,» kaebas ta Hižnjakile, kelles avastas kaastundliku hinge. «Volga on samas kõrval, aga vee jarel saab ainult öösel käia. Öösel tuleb ka pesta! Aga millal me kuivatame! Midagi valget ei lubata»

välja panna, see demaskeerivat. Vaevalt saame pesu üles riputatud, kui juba tulevad lennikid. Tuleb ära võtta. Kui pommitamine on lõppenud, riputame jälle ules. Nii me tassime neid edasi-tagasi ega näegi, kas on puhtad või mitte.»

«Ulal elav naine peseb sõduritele, ta kuivatab varemete vahel,» teatas Hižnjak.

«Ka mina kuivataksin varemetes, aga neid pole, kõik on minema pühitud.»

«Millal te evakueerute, emake?»

Perenaine naeratas lihtsameelselt ning häbelikult kõikide oma kortsukestega kuivetanud näos.

«Kardan vett. Volga kihiseb mürskudest. Lähed kohe põhja. Ei, nüüd on teil ja meil kõik ühtemoodi!»

«Vaata, Denis Antonovitš, milline varjend!» ütles Ivan Ivanovitš, avades pärani seinas oleva ukse. «Otse kambri on kaevatud stoll.»

«Vahva,» kiitis Hižnjak, vaadates väikest, ent mugavat ruumi. «Pärast kõlbab perenaisele keldriks.» Ta vaikis ja lisas siis tasasel häälel: «Oösel kukkus naaberhaiglas tonnine pomm kaldasse ja purustas terve serva. Seitse blindaaži jäid mulla alla.»

«Tuleb ette,» vastas Ivan Ivanovitš, kes mõistis suurepäraselt velskri mõttekäiku.

Nad laotasid käterätiku lauale tahmalambi ette ning asusid koikudele istudes tühjaks laadima oma välitaskute sisu. Leib. Konservid. Kümme kond tomatit. Sibul. Plasku lahjendatud piiritusega.

«Rikkalik!» lausus rahulolev Hižnjak noaga konservikarpi avades. «See on lahkumispidu... Aga kas te mäletate, kuidas meid Kamenuškast teele saadeti?» Velsker vaikis hetke. Ta sinised silmad kattusid looriga. «Minu Nataša on nüüd juba suur. Kui toredad kuked ta mulle viimati joonistas!» Ta libistas kae taskusse ja tõmbas ettevaatlikult välja viimase kirja.

«Aga kus siis kuked on?» küsis Ivan Ivanovitš, vaadates paberitükki, mis oli risti-rästi täis kritseldatud ja kirjuks tehtud mingite ringide, punktide ja nurkadega.

«Jah, aina kuked. Sellest on tarvis aru saada. Igal juhul hoiab tüdruk pliiatsit juba kindlalt käes. Oh, kuidas ma teda praegu hellitaksin! Leena kirjutab, et tüdruk läinud kord tema juurde ja lausunud: «Arva ära, mis

mul on vene keele peal?» Avanud suu ja seal olnud viinamurja scene. Kas te mõistate!» Velskri nägu säras isatuhkusest. «Vanemad lapsed käivad koolis ja räägivad kodus muidugi füüsikast, keemiast, vene keelest. Ja siis ta Natašake... Aga seda annab ikka välja mõelda — arva ära, mis mul on vene keele peal!»

Sõbrad vaikisid. Kumbki mõtiskles oma asjust. Hižnjak elavnes esimesena, vaatas kirurgile otsa ja nägi ta kortsi kulme ning näo karmi ja kurba ilmet.

«Ivan Ivanovitš,» hüüdis ta. «Võib-olla me ei näe enam teineteist... Andestage... Ma tahisin küsida teilt Varja kohta... Ta on mulle siiski just nagu lihane tütar ja Leenalgi valutab tema pärast süda. Mida te mõtlete Varjast?...»

Ivan Ivanovitš ei vastanud, ta oli süvenenud oma mõttesse ja velsker jätkas:

«Jumala eest, kedagi paremat te ei leia. Mis teil veel vaja on? Noh, muidugi, leidub ka teisi, aga on vaja arvestada ka perekonnaseisul!»

«Missugust seisul, Denis Antonovitš?»

Hižnjaki nägu kattus punaga ja ta ei tõstnud silmi.

«Aga võtame näiteks kas või Larissa Petrovna. Tal on ju mees ja laps. Ta sai kirja... See lugu ei sobi teile...»

Ivan Ivanovitš kortsutas pahaselt kulme.

«Oh, Denis, Denis!» lausus ta etteheitvalt. «Kas on praegu sobiv aeg niisuguste asjade lahendamiseks?»

«Jätke see!» katkestas velsker teda pahaselt. «Kui see oleks teid haaranud, siis te ei arutaks. Aga kui Varja pole teile südame järgi, siis püüdke talle selgeks teha, et te pole tema saatus. Nii aga tütarlaps närbub ja teisedki närbuvad asjatult tema pärast. Noh, ma ütlen otse — mis on Platon Logunovil viga? Miks te varjate tema eest päikese!»

«Ja sul pole häbi, Denis Antonovitš?»

«Mispärast peaks mul häbi olema? Ma soovin ju teile kõigile head... Armastan teid nagu oma sugulasi ja ma tahaksin, et meie perekonnas poleks õnnetuid. Kas te arvate, et ma vähe olen teie pärast oma südant valutanud! Ja minu Leena samuti. Veel praegugi unistab ta teie leppimisest Olga Pavlovnaga.»

«Aga teie?»

«Mina olen vastu. Milleks käia kõveraid teid?»

«See on õigus, Denis Antonovitš. Milleks oma pead murda, kui elatakse sõbralikult...»

«Ehhee,» märkis Hižnjak eneses. Siis lõppeks tulid talle meelde majapidamistööd ja ta avas kahetsust tundes oma pussiga teise konservikarbi kaane. «Ta on ka praegu veel nõus leppima... On tõsi, kui räägitakse, et südant ei saa käskida! Ma ei sega enam vahele, osatan asjata haava...»

Velsker kallast klaasid täis ja vaatas kella — oli juba viie peal.

«Platon Artemovitšit pidas vist midagi kinni. Ja ka Varjat pole... Ah, tuleb!» elavnes Hižnjak samas, vaadates uksele, mille tagant oli kuulda kindlaid mehesamme. «Täpselt! Tema!» — kuigi Ivan Ivanovitš ka ise nägi sisseastuvat Logunovi.

«Noh, nii... asume teele,» ütles Logunov, raputas Aržanovi kätt, kaelustas Hižnjakki ja raputas teda tugevasti. «Oh, vana! Kui halliks oled sa muutunud!»

«Küllap siin halliks lähed,» vastas Hižnjak heatahtliku naeratusega.

«Aga kas sul pole kahju operatsiooniruumist lahkuda?»

Hižnjak kehtas oma laiu õlgu.

«Kuidas nüüd öelda... Mul on roodu velskriga siiski kergem töötada kui mõnel väetil tütarlapsel. Ja nii ma siis teatasin möödunud korral sanitaarosakonna ülemale, et kui nõutakse vahetust, siis saatku mind, ma olen alati valmis nagu püssipauk! Noh, ja ma tulingi talle meelde...»

«Lähme koos!» pani ette Logunov.

«Jah, ka see on tõsi! Lähme koos!»

Hižnjak lõi hoogsalt oma käe Logunovi väljasirutatud kätte.

Ivan Ivanovitš vaatlus neid. Ta teravnenud näojooned tõmblesid kergelt varjatud ärevusest. Ta armastas Hižnjakki, hindas Logunovi... Ta hinges liigatas segane kiivus nende sõpruse üle ja suur mure sellepärast, et nad lahkusid temast võib-olla igaveseks...

Ta ohkas ja tõstis esimesena oma topka — siledaksloigatud servadega konservikarbi:

«Jälleenägemise terviseks!»

«Edu terviseks!»

«Meie võidu terviseks!»

«Me oleme harjunud magama, kus juhtub,» ütles Nataša ja vaatas küsivalt Liinale.

Põlast põrutada saamist ei kuulnud ta ikka veel ja nad olid Liinaga lahutamatud. Nad ronisid koos mööda kaldaäärseid künkaid ning tänavaid, mis kulgesid jõe äärde, korjasid haavatuid, kandsid neid haiglasse ja viskasid koos pikali, kui oli kuulda pommide vihinat.

«Sa oled minu kõrvadeks,» ütles Nataša, «ilma sinuta ma hukuksin. Ja mind oleks kindlasti saadetud juba Volga taha...»

Nüüd istusid nad koos Larissa Firsova ja Varvaaraga oma purustatud blindaaži kõrval lehtri põhjas ning pida-rid aru, kuhu puhkama heita. Tihtilugu silmitses üks või teine pea kohal paistvat tükikest äärmast taevast, mis oli kirjatud ja vööbatud suitsujoontest. Seal ülal oli kaimas kohutav liiklus!... Kui lennukid lendasid õõtsudes, tungisid läbi suitsuvine ja ajasid seda laiali, tõmbusid inimeste pead tahtmatult õlgade vahele. Mustade silvekestena lõhkesid õhus šrapnellid, pommid ja mürsud kukkusid laksatades vette, vastiku helinaga lõhkesid miinid. Oudne oli jõel, kaldaserval ja järsaku kohal!

«Räägitakse, et enam kui kaheksakümmend protsenti mürske lendab meie rindelõigust üle ja langeb Volgasse,» ütles Larissa. Ta istus, käed põlvede ümber, nagu oleks ta ohutus keldris. Imeliku kontrasti moodustasid jämeda-toimeliste saabastega võrreldes ta valged peente sõrmede ja kitsaste, väikeste küüntega kirurgikäed. Samuti ei sobinud kuidagi sinelikaelusega tema tumeruugeite juuste sarav sõlm, mis langes õrnale kaelale.

«Kui kogu see rauahulk kukuks siia, siis oleksime juba anmu lõhki kistud!» jätkas ta. «Teate mis, tütarlapsed — meie Varjaga lähme haigla osakonda, ma olen siis Aljoša juures, teie aga minge keldrisse, kus on rahulikud elanud. Homseks ehitavad sapöörid meile uue lossi...»

Suure pommi plahvatus pani kalda värisema, mürsulehtri kõrval paiskus üles tolmukeeris.

«Siin ei tohi siiskiristuda, tüdrukud!» Larissa tõusis.

«Aga nüüd, kiiresti!»

Üksteise järel hüppasid nad mürsulehtrist välja ja sukeldusid ühenduskäiku.

Halli hoone varemete all keldris, mis asus kaldajärsaku lähedal, võttis tütarlapse vastu metsik hädakisa... Liina oli viimasel ajal kuulnud palju karjatusi, südantlõhestavaid oigaid ja haavatute ohkeid, läbilõikavat hirmu- ja valuulgumist, laste nuttu, emade hullumeelset nuuksumist, hullunute ebainimlikku karjumist, aga see karjatus oli eriline... Liina kuulatas. Ei, see polnud haavatu kisa.

«Mis sinuga on?» küsis sõbratari küünarnukist kinni haarates ärevusse sattunud Nataša, kelle nägu väljendas hämmeldust.

Too ei vastanud, vaid tungis kaugemasse nurka, kus põles teine tahmalamp. Muldpõrandale visatud kaltsudel oli kägaras suure, paisunud kõhuga naine. Ta ümber askeldasid mõttetult keldris elavad naised.

«Rasel» sõnas Nataša, kes oli vapustatud sünnitaja nägemisest.

«Sünnitab!» teatas Liina hirmunult. «Ah jaa, sa ei kuule... Kas sa mõistad, ta sünnitab!»

Uus meeletu hädakisa kaikus maa all, sulades ühte ültalt kostvate pommi- ja mürsulõhkemiste mürinaga.

«Hullumeelne! Leidis ka aja...» lausus sisselangenud rinnaga kõhn neurasteenik.

«Jah, tal oli tungiv vajadus: ei saanud seda varem ega hiljem teha...» vastas süngelt ta naabrinna tädi Nastja, kes oli mähkinud end niiviisi ruudulisse baikatekki, et sarnanes nüüd väikese telgiga. «Ta tuleks viia haiglasse.»

Neurasteenik turtsus pahaselt:

«Küll on häda nende eitedegal Kuhu sa ta viid, kui ei saa ninagi välja pistal! Arst tuleks siia kutsuda, ta aitaks teda, nii aga võib pea karjumisest lõhki minna.»

«Mõtelge ainult, küll on õrnakenel!» lõi kaheselt turri tõmbunud Liina. «Oleks võinud juba ammu ise arsti järele joosta!»

«Joosta! Nagu oleks praegu linnas rahuaeg! Ma olen haige inimene.» Ta vaatas tütarlaste treeningülikondi ja lisas: «Te olete meditsiinilised õed, eks aidake siis.»

Kuid Liina ei kuulnud teda enam. Ta sõostis ukse poole, ent pöördus lävelt tagasi Natašale selgitama, et on vaja Larissa Firsova siia tuua. Ent sünnitaja läbilõikav kisa otsekui paiskas tütarlapse tagasi. Talle mee-

mus, et Nataša ei kuule ja et ta jõuab kiiremini arsti juurde kui kurdile sõbratarile midagi selgeks teha.

Liina võttis värisevate kätega sineli seljast ja varjas sineli vööraste pilkude eest, ent näis, nagu oleks ta sineli sünnitaja eest sineli taha ära peitnud.

«Kus tüdrukud, ei karda midagi maailmas, aga sünnitamist kardavad!» ütles neurasteenik.

Keldris kostis naeru ja see heatahtlik naer leevendas Liina pinget, mis alati valdab inimesi tulistamise all.

Nataša ei mõistnud, mille üle naerdi, ent tundis, et see puudutas teda. Ta ajas end tahtmatult sirgu, hoides endiselt sinelit, ja vaatas üle selle sünnitajat. Jah, see naine seal sündis, oli hirmus! Milleks on vaja niisuguseid piinu? Need näisid asjatuina, solvavaina, tekitasid arusaamatust. Nataša oli alles saanud kuuteistkümne aastaseks. Ning ta õrn iga, iseloom ja elutingimused polnud teda veel kokku viinud sellega, mis siin sündis.

Ent pärast neid metsikuid piinu pidi saabuma laps ja vaukesi lapsi armastas Nataša väga. Vahel unistas ta ka oma tulevastest lastest. Kuidas ta neid vannitab, söötab, viib jalutama, kuidas nad hiljem hakkavad õppima... Võib-olla samas klassis, kus tema õpetab. Nataša lahkis, et laps oleks kiiremini sündinud. Ja uuesti vaatas ta sünnitajat, kartes, et too võiks surra.

«Noh, mis on?» küsis ta. «Kas varsti?»

Ammaemandate ilmet mõistis ta, et talle vastati pilkavalt, kuid praegu see ei riivanud tütarlast — muige taga oli varjul suur hirm, mis otsekohe haaras ka Natašat.

«Kus on Liina?» mõtles ta, pilguga keldrit möötes. «Arvatavasti jooksis Larissa Petrovna järele...» Ja tütarlaps vaatas peaaegu armunult kiiresti sisenevat Firsovat, kes lähenes harjunud liigutusega kitlit koomale kinnates ja selle paelu kohendades.

Tema huulte liikumisest sai Nataša aru kõigist sõnadest, mis ta ütles, ja vastas nagu inimene, kes on täielikult asjasse pühendatud.

«Kannatab hirmsasti, aga midagi pole veel.»

Siis avanesid Larissa huuled heatahtlikuks naeratuks, paljastades niisked valged hambad, lohukesed ta silmade süvenesid, silmades lõid särama heledad täpilikesed.

«Ah, sind, lapsukesti!» ütles ta, minnes Nataša poolt konstrueeritud sirmi taha.

«Las ma hoian siitpoolt,» pani ette Liina, joostes sõbratari juurde.

Varvaara, kes oli tulnud koos Liina ja Firsovaga, oli juba käsitaskust välja võtnud vajalikud arstimid.

«Kas kellelgi on puhast lina?» küsis ta.

«Oh, tütarlaps, me oleme unustanud isegi linadest mõtlemisel!» ütles tädi Nastja.

«Võta laudlina — see on puhas,» tegi Varvaarale ettepaneku Parutšihha, väike naine etteulatuvate põsesarnade ja kõhnusest terava ninaga. «Laudlina, kell lauult ja lapsed on kõik, mis ma ähmiga kaasa haarasin.»

«Aga kus on sind Vovka?» küsis tädi Nastja.

«Jooksis jälle ära. Eelmisel ööl tõi kaks madrust piiramisest välja. Ronisid mööda mingisugust toru. Varem ma tegin talle selle eest tuupi, et ta armastas ringi hulkuda, aga nüüd tuleb see kasuks — kõik käigud on talle tuttavad.»

Parutšihha vaikis, pühkides siiluga esmalt oma ja siis kolmeaastase tüdruku nina, kes istus ta põlvedel. Teine, viieaastane tüdruk lamas ta kõrval sõduri pihtkasuka all. Möödus kaks tundi. Need olid äraarvamata pikad.

«Miks sa ei evakueerunud?» küsis Parutšihhalt tädi Nastja, kuulatades sünnitaja oigeid ja seda, mis toimus ülal.

«Jah... Katjuša... Kastrul kukkus pliidilt alla ja põletas tütarlapse jalad ära. Ja mu õde oli haige.»

«Teda tappis miin,» lausus kolmeaastane Ljuba ootamatult bassihäälega. «Miin tappis tädi Polja ära.»

«Kas sa kuulsid?» lausus Parutšihha raske ohkega. «Olgu sellega kuidas on, aga räägib. Katjuša aga muutus tulistamise ajal nagu lollakaks: vaikib ja vaikib, ainult väriseb nagu varblane. Kardan, et ta on jäänud tummaks. Vovka, see on meeletu. On kogu aeg koos sõduritega. Kannab neile mürske ja toiduaineid, ronib termosnõudega mööda kaevikuid...»

Maa all kaikus äsjasündinu meeleheitlik nutt ja elanike pead pöördusid nurga poole, kus askeldasid arst ja õed.

«Tuli!» lausus Parutšihha südamliku naeratusega. «Talle ei tee muret, et sakslane ähvardab meile selga istuda.»

«Tütarlaps!» teatas Varvaara rõõmsalt, pestes lapsu-
lasi.

Ja akki algasid keldri igas nurgas kõnelused lastest ja perekonnast, nagu oleks lapse sündimine inimesed olnud raputanud, toonud nad tagasi selle juurde, mille juurde nad elab, töötab ja võitleb inimene.

«Mis teil siin juhtus?» küsis noorevõitu kitsa punaka nuga vanem, kes sisenes kahe võitleja saatel, et nais-
tega kokku leppida leiva küpsetamise asjus.

Ahju olid nad välja vaadanud sealsamas kõrval, ühes poolkeldi lõhutud hütis. Keldrielanike hulgas valitsev ele-
vus lorkas neile kohe silma.

«Juhtus,» vastas karkudega invaliid tõsiselt.

«Kõik need viskasid meile pommi asemel lapse.»

«Kõige seda kellelegi teisele, kodanik...» tahtis
naine vaarikalt lausuda, aga äsjasündinu vali nutt sun-
dis teda ümber vaatama. «Tõepoolest, poisid, paistab, et
meie polgule tuli täiendust... Tüdruk? Pole viga,
volame ka tüdruku vastu...»

Varvaara käed hoidsid kindlalt väikest siplevat keha.
Ta kükitas, hoidis last rinna alt kinni ja pesi teda, lastes
talle niriseda leiget vett. Siis ulatas Liina talle käte-
ratiku asemel ema pluusi. Varvaara kuivas last, otsides
talle, millesse teda mähkida, ja leidis. Kõikidest nur-
kadest ulatati talle ande — kes siisrätiku, kes aluskuue,
kes särgi.

«Võtke minu laudlina päriseks,» muutus Parutšihha
huldeks, meenutades viimast mehega veedetud päeva, ta
nautis ja hoolet ning soovitus, et ta ei läheks nurga-
taguste naiste ega arstide juurde, kui ta end rasedana
tunneb.

«Kui rindelt koju tuleb, siis ootab mind ees rõõm.»

Aga sõdurite ei olnud antud tagasi tulla ja ta ei tule
enam ialgi.

«Võtke päriseks,» kordas Parutšihha. «Kui puhtaks
on, siis on lapsele teki asemel. Andke siia, ma pesen
ise puhtaks.»

Ja Varvaara nägi silmapurgast, kuidas Firsova andis
Parutšihhale väikeseks kompsuks keeratud linase laud-
lina.

«Noh, mis sa rabeled? Mis sa kaajud?» küsis Varvaara

vaikselt, kattes lapse sõnakuulmatud käekesed riidega kinni. «Kui tillukesed sõrmekesed!»

«Kus te teda vannitasite?» küsis oma võitlejatega lähemale tulnud vanem lõbusalt, hellitades pilguga last ja kena tütarlast, kes teda kätel hoidis.

Varvaara noogutas vaikides nurga poole, kus ikka veel askeldasid naised.

«Ütle nüüd ometi! On külmas hirmus sõda ja äkki sünnib otse keset lahingut laps!» märkis vanem, elav osavõtt näol.

Ta vaatas lapsukese punakat näokest ja muutus nukraks.

«Ta tuleb armee ülalpidamisele võtta,» lausus ta tõsiselt. «Tal endal on juba pajuk olemas, aga emale tuleb juurde anda konserve, kruupe ja süia on vaja tuua ka madrats. Kovaljov, lippa madratsi järele, mis ta paljal maal lamab!»

12.

«Noh, kas südamed läksid soojemaks?» küsis Liina üleni särades ja tuli Varvaara juurde. «Toredakene, eks ole? Meil Senjaga kuluks ka niisugune ära!» lisas ta, häbenemata juuresolevaid võõraid võitlejaid. Ta ajas prunti oma täidlased huuled, matsutas nendega, «auu»-tas ning lausus erutatult ja rõõmsalt:

«Tõsi, leidis aset suur sündmus! Tõepoolest on kuidagi pidulik, just nagu oleks keldrisse hakanud päike paistma! Aga meie pea kohal müriseb!» lausus ta, kuulatas, vaatas siis inimeste selginenud nägusid ja lausus veel suurema hingeerutusega: «Pange tütarlapsele nimeks Viktooria. Vik-too-ri-a!» kordas ta, vastates Nataša pilgule ja vedas näpuga õhus suuri tähti.

«Väga heal» nõustus Nataša. «Küsi ema käest, mis tema arvab?»

«See pole meie nimi,» lausus too nõrgal häälel.

«Viktooria — see tähendab võit!» selgitas valjusti Larissa, keda samuti rõõmustas õnnelikult lõppenuid sünnitus ja osavõtt, millega ümbritseti ema ning last. Naiskirurgi süda oli nii vaevatud võitlusest raskete sõja vigastustega, et tibatillukese, ent terve inimese saabu-

mine, keda ta aitas ilmale tulla, tegi teda lihtsalt õnnelikuks.

«See on tore!» toetas vanem Liina ettepanekut. «Võit! See sobib suurepäraselt!...»

«Noh, kus ta siis on, see meie Võit?» küsis tund aega hiljem Ivan Ivanovitš, astudes Kovaljovi järel keldrisse. Viimane tõi kohvri toiduainetega ja madratsi, mis oli nii tihedalt täis topitud, et võitleja seda kaenla all tassides ulatas vaevalt sellel käega ümber kinni võtma. «Imelik, kogu kallas teab juba, et sündis tütarlaps ja talle pandi nimeks Võit!» naljatas Ivan Ivanovitš ja jälgis silmadega võitlejat, kes kerget, aga suurt kandamit kaenla all kantes läks tihedalt koos istuvate inimeste vahelt läbi. Madratsi ülemine osa oli killust lõhutud ja sealt ripnesid välja rohutuustid.

Doktor tuli keldrisse, alistudes samale tundele, mis liigutas sõdurit, kes «lendas» sünnitajale madratsit tooma, samale tundele, mis liigutas tüdrukuid ja Firsovat. Kalda kohal kõlisesid pommikillud, vihisesid kuulid, ent see oli muutunud juba igapäevaseks asjaks. Aga siin muutus midagi ebatavalist ja helget ning kõiki nagu tõmbas selle valguse poole. Ent olles vaevu astunud üle läve, nägi Ivan Ivanovitš Firsovat... Teda valdas arglik rõõm ja peaaegu poisilik erutus. Larissa istus tihedasti kokku hoidvate tütarlaste rühmas ja, toetudes üksteise vastu, laulsid nad kõik midagi väga tuttavat ja kurba. Laul kostis keldri nurkadest vastu koorina. Doktor jäi kuulama:

Sa oled pikk, teeke-rada : ...
Vii mind koju kiiremini!
Lävel jätan siis sind jumalaga,
Ja võib-olla — jäädavalt.

Ainult Nataša ei laulnud. Vaadates sõbrataridele otsa, püüdis ta aru saada, mida nad laulsid, ta avas suu, liigutas huuli, kuid ei julgenud laulma hakata.

Arev on süda ja meel.
Kes oled? Sind ma ei tunne,
Kuid meie arm ootab eel.

Laulu kurbus haaras Ivan Ivanovitši, ta vaatas ringi. Ei lauldud mitte lõbu pärast. Võib-olla jäeti tõepoolest igaveseks jumalaga, kuid ometi oodati ja usuti: «Armas-tus on veel ees,» nii nagu uskus ja ootas kogu aeg Ivan Ivanovitš ise. Ta vaatas uuesti tütarlapsi, Larissat. Too ei märganud teda, nõjatud kergelt oma naabri najale, pea taha kallutatud, mille tõttu tuli nähtavale ta sile kael, mida õrnalt ümbritses valge sall — ainus toredus, mis ta endale lubas. Larissa laulis, vaadates hämaruses mustadena näivate silmadega kaugusse. Ivan Ivanovitš vaates teda ega suutnud pilku pöörata ta näolt, kätelt, millega ta hoidis Liinal ümber õlgade, kes omakorda toetus tema najale. Siis virgus ta, vaatas ringi, läks nurganaise juurde ja võttis harjunud, peaaegu mehaanilise liigutusega ta kae, et kontrollida pulssi. Pulss oli korras ja doktor naeratas ootamatult — teda valdas midagi ammu unustatud ja armsat. Normaalsed sünnitu-sed, terve ema... Kui meeldiv see on!

«Ivan Ivanovitš! Istuge meie juurde!» kuulis ta Var-vaara häält ja märkas alles nüüd tütarlast elavas pärjas keldri põrandal.

«Aga kus on... Viktooria?» küsis ta, vaadates, kuidas naised hakkasid askeldama, sõtkusid toodud madratsit ja tõmbasid naerdes sealt välja üleliigset heina.

«Me andsime ta kasvatada,» vastas Liina naljatades ja viitas naisele, kes oli kaetud ruudulise tekiga, mille all oli varjus väike Viktooria. Võit oli just nagu telgis.

«See tädi torises alguses ema kallal, et too nii eba-kohasel ajal sünnitab... Mis sa mind tõukad, Varja, ma räägin ju tõtt! Jah, torises! Aga nüüd vallutas ta meie lapsukese ega anna teda isegi mitte emale. Ta ütleb: «Saagu ema enne tugevamaks, Minu, salli all on kõige soojem...»»

«Torises?» küsis Ivan Ivanovitš naeratades ja istus nende kõrvale kellegi kohvrile.

«Ja kuidas veel! Eriti turtsus aga too kodanik seal. Aga kõik olid nii rõõmsad, kui tüdruk sündis, et tal hakkas häbi ja ta kinkis «hambarahaks» taskukella ripatsi. Õige seda Vikale vajal... Teate, kui elavaks inimesed muu-tusid. Ja ma ütlesin tüdrukutele, et meil oli suur, pidulik sündmus...»

«Aga kas siis pole nii?» küsis Ivan Ivanovitš, vaadates

Larissale. «Siin toimus täna kõige suurem sündmus. Ega sellest asjatult kogu jõekaldal räägita. Punaarmee-lane laks madratsit tooma, aga kumu jooksis tema ees. Kaevi-lus sai ta teada, et lapse nimeks pandi Viktooria...» Ivan Ivanovitš vaikis. Talle meenus väeosa, mida ta nägi teel siia. Võitlejad läksid eesliinile, Mamai kurgaanile... Orus tuiskav tuul kergitas nende sinelihõlmu, kandis emale rasketest saabastest üleskergitatud tolmu.

«Iiha-hha! Hha-hha!» ohkas videvikus maapind edasi-liikuva kolonni sammudest alandlikult kõmisedes. Sõdu-rite tuuldunud ja päikesest põlenud näod punetasid, käed olid pakatanud... Kirurg vaatas nende süngeid, sihi-kindlaid nägusid ja tundis kogu oma olemusega tugeva-malt kui kunagi varem temast mööda sammuvate noorte meeste tulisust ja jõudu. Kui palju kaotatud naiseõnne, kui palju tundmatuid rõõme, erutusi, nutmata pisaraid, kui palju sündimata lapsi jäi joone taha, millest sõdurid üle astusid!

«Me kuuleme, Ivan Ivanovitš!» kordas Liina.

«Ma tahtsin ütelda, et kõige tähtsamaks sündmuseks loelises inimelus on lapse sünd. See, mis täna siin keldris aset leidis ja kuidas kõik inimesed, kes ise pole kangeltski õnnelikud, suhtusid emasse, näitab meie jõudu. Ja sellepärast me peame võitma!»

«Aga muidugi!» ütles Parutšihha, kes kuulas pinguta-tud tähelepanuga, unustades isegi oma põlvedel tukkuva Ljuba. «Kuidas ma ei tunne kaasa emale, kui ma ka ise olen ema?... Tema kõrval ei ole meest ega sugulasi... Aga oli ju keegi... Nii nagu oli minugi kõrval.»

Parutšihha kurgus vulksatas midagi imelikult, ta kael tõmbles, ent väike naine sai üle krambist, mis tahtis ta hinge matta.

«Olgu mulle määratud elada üksinda oma lastega, ilma mehe hoolitsuseta, ühegi naisrõõmuta kas või sada aas-tat, ent kas võin ma siis seepärast inimestest eralduda!»

Pärast seda, kui tütarlapsed olid doktori ära saatnud, uinusid nad allalaotatud sineil hunnikus nagu kassi-pojad. Siiasamasse seadis end pikali ka Larissa. Tüdru-

kutel ei olnud küll seetõttu rohkem ruumi, ent keegi neist ei kaevanud. Üksinda magada oli nüüd hirmus. Kui seda siiski juhtus, sulges Varvaara paratamatuse tundega silmad. Aga teistega koos olla oli palju kergem... Ja näis nagu poleks olemas kallimaid inimesi, kui need, kes liigutasid end siin kõrval.

«Minult natuke, teistelt natuke ja on nagu kuidagi soojem!» mõtles Varvaara, kattes ja emmates vaba käega Liina pead, kes lamas tema ja Nataša vahel.

Üleasustatud keldri läpatanud ja täissuutsetatud õhk oli tulvil magajate üminat, köhimist ja norskamist. Äkki hakkas Viktooria kõvasti nutma. Tahmalambi väreleva tulukese kattis küürus, vari — see oli tädi Nastja, kes tõusis nagu karu oma asemelt. Suur sall oli ta õlult maha langenud, paljastades üsna väikese kuju, kes istus praegu sünnitaja äseme juures. Silmi kissitades vaatles Varvaara, kuidas seal mähiti last, peeti millegi üle nõu ja ta süda läks kurvaks. Ta veendus üha enam, et Ivan Ivanovitš ei armasta teda, Tema tänane siiatulek, see, kuidas ta vaatas Larissat, sütitas tas uuesti piinava armukadeduse, mille all ta kannatas ja millest ta ei suutnud üle saada.

Uhel tegevusrohkel ööl lahkusid Logunov ja Hižnjak...

Logunov läks! Julge ja tugev inimene, kes on piiritult andunud temale, Varvaarale. Tütarlaps tundis taas tema kuuma hingust oma peopesadel. Kuidas Logunov temaga jumalaga jättes oli ta käsi suudelnud! Ta nuttis peaaegu ning ta nagu reaktiivmürskude eredais sähvatustes oli olnud nii kurb. Kes teab, millise pöörde oleks võinud kõik võtta, kui Varvaara oleks veel viivitanud? Võib-olla poleks tal jätkunud jõudu Platoni tagasi lükata, kui mees veel kord oleks püüdnud teda emmata. Kui kahju oli too-kord temast! Nii kahju, et veel praegu ängistas südant. Ent Varvaara mõtted pöördusid kangekaelselt tagasi doktor Aržanovi juurde.

«Vaata, missuguse inimese ma sinu pärast tagasi lükasin,» ütles ta mõttes oma kallile Ivan Ivanovitšile sügava etteheitena. «Kas sa arvad, et mul oli kerge vaadata pisaraid Logunovi silmis? Ja kas sa arvad, et mul on kerge, kui sa näed ainult teist naist ja unustad koguni, et ka mina olen siin ja näen kõike! Miks oled sa

unustanud mulle pähe hakanud? Kas sa mäletad, kuidas sa lubad mulle Kamenuškas, kui Olga sind maha jättis, et sa minu enam ühessegi teisesse... Ka see oleks halb!...» lõpetas Varvaara peaaegu meeleheitel ühe pilkas uuesti etteheitvalt: «Aga nüüd sai isegi Antonovitš aru, keda sa südames kannad!...»

Hižnjak läks. Lahkumine on siin eriti raske... Inimene oli alles praegu vilgas ja terve, ta jooksis, ta kandis raskeid mürsukaste, vedas vapralt kuulid, ta jaksakuservale, aga hetke pärast sa vaatad ja ta on juba imelikult väike, lebab kivistunud näoga maailmal, ükskõikne kõige vastu maailmas. Hižnjak läks! Aga Varvaara ei jõudnud temaga hüvasti jätta. Ei jõudnud temaga rääkida. Haavatul hakkas ta operatsiooni halb ja kui Varvaara palatisse läks, ta oli saanud ta sealt enne lahkuda, kui oli haige olnud, ta leevendanud. Siiski jõudis ta järele võitlejatele, ta läksid tehase piirkonda... Sõdurid sammusid kalda mööda väga ettevaatlikult — küürus mustad varjud nende valgusel — sukeldusid tranšeedesse ning jooksid lühikestel teekohtadel. Kuskil eespool sammusid ka Logunov ja Hižnjak... Ent äkki kerkis hingeldav Hižnjak Varvaara kõrvale.

«Kui ma otsisin sind enne äratulekut!» ütles ta lihtsameelse rõõmuga. «Noh, Varjake, saa õnnelikuks, tütreke! Midagi juhtub, kirjuta Jelena Denissovnale, ära teda unusta. Me elasime temaga hästi...»

«Ja elate veelgi!»

«Kes teab, Varja! Sõda mälub läbi isegi raua, ilma et see talle kurku kinni jääks... Meie aga oleme nõrgad inimesed... Ja mis ma tahtsin sulle öelda, tütreke — ära unustada Ivan Ivanovitši pärast liialt muret tee. Ega tema pärast veel päike looja ei lähe.»

Hižnjak vaatas Varja langetatud pead, võttis siis pillatka, mida ta sõrmede vahel näppis, ja kuivas sellega mööda Varvaara nägu allajooksivaid pisaraid.

Kesköö! ärkas Nataša. Ta kõrvus nagu lõhkes midagi ja ta kuulis Liina kerget hingamist. Ta lamas hetke lihtumatult, kartes uskuda oma õnne. Umbes kolm nädalat oli ta elanud surmavaikuses... Ta ümber kõndisid inimesed, naeratasid, liigutasid huuli, võpätasid millegipärast, pillasid asju maha, ta silme ees puhkesid säbari-

kud plahvatuste tulekerad, ent see kõik toimus hääletult, otsekuul oleks Natašat eraldanud elust läbitungimatu klaaskate. Ta rääkis ja karjus ka ise, kuid ei kuulnud oma häält. See rõhus teda. Hädas aitas teda Liina, kes praegu tasakesi ta kõrva ääres nohises. Kui imeväärsena paistis nüüd Natašale kalli inimese hingamine! Jah, ta kuulis!

«Liina!» Ta raputas sõbratari.

Too ajas end hirmunult istukile ja, avamata silmi, vajus uniselt küljeli.

«Liina! Ma kuulen! Ma hakkasin kuulma!» sosistas Nataša kiiresti, haarates kinni Liina tugevatest õlgadest ja surudes teda enda vastu.

«Oh! Kas tõesti?» hüüdis too, ärgates kohe. «Nataša, kallist!»

Ka Varja ärkas:

«Mis teil on, tüdrukud?»

«Ma kuulen. Ma hakkasin kuulma!» kordas Nataša erutatult.

«See on tore!» ütles Varja.

«Nataša, kullake, see läks siis mööda?» ühines ka Larissa väikese kooriga.

«Läks mööda...»

«Mis te seal mürgeldate?» küsis neurasteenik rahulolematu häälega. «Ei lasse magada.»

«Jah, tõepoolest, mis te seal õiendate?» küsis Parutšihha rahutult. Ta magas nagu haavikuernand, üks silm lahti. Ka teised hakkasid ohkima ja puhkima.

«Jah, meie Nataša hakkas kuulma,» kuulutas Liina kõlavalt.

«Noh, näete, veel üks rõõm!» lausus Parutšihha kõigest südamest ja lisas haigutades: «Millest see küll tuleb, et magad üsna sügavasti, kuigi kahuritest lastakse? Aga kui su kõrval keegi end liigutab, oled koheselt ärkvel.»

14

Bannõi järsaku metsik, mahajäetud ja sügav nõgu kulges Volgasse pisut alamal «Punase Oktoobri» tehast. Ta suue oli nagu tõeline kuristik, mille põhjas peksis kiire oja musta vahtu vastu kaldaid.

Bannõi järsak lõikas läbi Mamai kurgaani põhjapoolse külje (lõunapoolset ümbritses Dolgoje järsak) ja eraldas tehase piirkondi naftabaasi territooriumist. Siin lõppes Itljuki diviisi parem tiib. Diviis asus kaitsel kolmnurga, mille aluseks oli tasane suur polügoon kaldalähedases nōos, mis oli tulvil põlenud ja kõverakstõmbunud naftapaake, kolmnurga tipp aga asus Mamai kurgaani läheduses.

Järsud, peaaegu püstloodis Bannõi järsaku kaldad olid lõhestatud blindaažide koobastest. Seal olid tuleposad, vaatlejad, snaiperid. Jõe kaldal asus stollides algla, armee staap ja Gurjevi diviisi staap, kuhu oli kolme nädala eest suunatud Logunov, Hižnjak ja Korožovi rühm.

Seekord oli Logunovil eriti raske Varjaga jumalaga jätta. Mitte asjatult ei haaranud ka Varvaarat teda rõhuvat. Esmakordselt kogu selle aja jooksul puudutas midagi ka Varvaara hinge ja Logunov tundis seda. Ent oli vaja lahkuda. Lahkumist meenutades imestas Logunov veel praegugi, kuidas ta poolelt teelt tagasi ei pöördunud, et vaadata veel kord armastatud tütarlapse silmadesse, kuulda ta sõnu: «Nägemiseni, Platon!» — puudutada teda kas või käega, kõrvetada teda palava, meheliku lgatsusega.

Karm tõelisus aga dikteeris muud...

Diviisikomandör Gurjev, väheldast kasvu tugev mees, unetusest põletikuliste silmadega, tervitas südamlikult Logunovi.

«Tulite väga parajal ajal!» ütles ta, vaadates läbi nimekirja, mille Logunov talle üle andis. «Väga parajal ajal! Meil on praegu iga võitleja kallid. Vaadake,» ta näitas peaga laua ääres istuva lambanahkses vestis mehe poole, kellel oli seljas trofee-automaatpüss, «see oli seltsimees Tsvetkov, endine hävituspataljoni komandör, nüüd aga tehase töölissalga komandör. Ta palub endile anda toelist, see tähendab, lahingulist komandöri, aga mina ei anna...»

«Ma kandsin ju teile olukorra ette, seltsimees kindral. Me kaitseme kogu hingest, ent sõjaasjanduses me ei tunne end kindlana.»

«Pole viga, pole viga. Te olete juba karastatud me-

hed... Ka mina pole sõjamehena sündinud, nüüd aga juhin juba diviisi.»

Nende sõnadega pöördus kindral uuesti Logunovi poole ja päris üht-teist temaga koos saabunud vähese täienduse koosseisu kohta.

«Teid saadeti niisiis esimesse pataljoni,» ütles ta kulme kortsutades. «Polk on inimestest lage. Doni pool me peame aktiivseid kaitselahinguid. Velsker on teil kaasas... Kas kogenud? Pataljoni medpunkti oma? Hästi! Teie aga olete määratud pataljoni komissariks...» Gurjev vaatas kuldset tähekest Logunovi rinnal ja lisas:

«Ma olen teist koolinud. Tean, et te võite täita ka diviisikomissari kohuseid, ent pidage silmas, et meil siin on pataljon võrdne diviisiga.»

Kindral võttis endale paberossi ja pakkus ka Logunovile. Papist suulist suurte näppude vahel muljades vaatas ta Logunovile otsa.

«Siberlane? Uraalist? See on hea. Siberlased on meil teretulnud. Neid on meie armees palju ja nad võitlevad vapralt. Naaber Batjuk on ise ukrainlane, aga diviis koosneb siberlastest ja neljast mereväepataljonist. See on ainus diviis, mis pole ühtki meetrit taandunud. Korraldus lahingutes ümber ründegruppideks ja jäi oma positsioonile pusima. Ülimal määral visa. Grupid võttis kohe vastu, positsiooni viis vaenlasele nii lähedale kui võimalik, ainult granaadiviske kauguseni. Ta ei jää vaenlasest sammugi maha ja teda on võimatu pommitada.»

Logunov oli diviisikomissar Batjukki varem kohanud ja töö oli talle meelde jäänud kui suure silmnägemine energiline valjuhääleline suure kondiga mees ja hea laskur, kes armastas poliitikutajatega vestelda. Nii mäletas ta vana mat komandöri kui tugevat väljapaistvat isiksust.

«Mina aga olen Tuula lähedalt,» jätkas Gurjev mõtlikult. «Endine sulane. Minu parempoolne naaber, diviisikomandör traktoritehases «Barrikaadid», on endine voorimees... Stalingradi traktoritehases aga võitleb endine söekaevanduste hobuseajaja. Nüüd lõpetasime me sõjakadeemia.» Gurjev vaikis, jättes kaasvestlejale võimaluse teha oma järeldusi, ja ta nägu muutus silmanähtavalt rangeks. «Sakslaste tugevus seisab selles, et nad tahavad vallutada,» lausus ta uuesti vaikse häälega.

«Muide kind on aga selles, et me ei taha ega saa ära anda. Nüüd pole enam kuskile taanduda. Punkt. Pidage vastu nagu Batjuk, seltsimees komissar!»

Kindral, diviisikomandöri blindaažist, läks Logunovi, Hižnjaki, Korobovi ja teiste võitlejatega oma positsioonile. Neile tulid vastu sanitarid, kes tõstsid ning talutasid haavatuid ja kadusid, just nagu oleksid nad kukkunud läbi lõhestatud maapinna, mille all holjus sinkjashall suits.

«See on meie medpunkt,» ütles Hižnjak, kes oli jõudnud Tuula olukorraga. Eriti unustamatu mulje jättis kindralile ja tema teekaaslastele «Punase Oktoobri» haas, milles nüüd enam ei keenud töö.

Kuid nad mööda nõlva kaldajärsakule tõusid, aeglustades nad lehase ees tahtmatult sammu, vapustatud taime elu tragöödiast.

Äärmiselt ning võimsalt mustasid nende ees elutud õpeldkorpused. Läbilastud, purustatud katuste ja varisevate lagedega kujutasid nad endast paiguti täielikku kivimäe ruumakaost, mida valgustasid lähedaste tulekahjude valgus. Kuid martäänahjud olid veel alles, korstnad seisisid otse aarest läände kulgevas rivis ja taevavõlvil aeglaselt liikuvad suitsupilved mähkisid endasse nende purustatud ülemised osad. Martäänahjude tsehhi värav oli sulgunud. Mustas rõõpmete peatuma jäänud veduriklomp. Kõik oli surnud ja tühi. Aga kas oli see ammu, kui martäänahjudes tormitses leek? Kas oli see ammu, kui kuum teras voolas valge joana, pritsides valajad üle tõrjalt lendleva, keerleva, helkiva sädemetuisuga, ja rookas tulekuma mängles nagu koit tsehhide mõõtmatuses varustes... Kõlisevad tõstekraanad kandsid sujuvalt kuumat punetavat terasevalu, lükkasid seda soojendus- ja jahutusvõrkudele, kandsid bluumingu juurde, kus istusid operaatrid nii nagu laevakaptenid ruhvis. Võimas masin sõitetas terasest plaate, surus, muljus ning sõtkus neid ja liigutas neid nagu inimese väiksemalegi liigutusele. Valtsijad, õõnnevad osavad poisid, seisisid oma postil, tangid käes. Kõik haarasid kinni neist mööda libisevatest mitme meetri pikkustest tulistest, valgeks kuumutatud kangist, pöörasid, tirisid, liigutasid neid ja saatsid tagasi. Valutsehhis haarasid töölisel elavatel tulemadudel pihkidega kõrist, joonistasid nagu mängides õhus punaseid

spiraale seitsmekümne kilogrammise paindava terasvarbaga, tõmmates viimase tagasi vaheavasse. Teraslõhetede valmistamise tsehhis hingas valtsi pind nagu hinglase rind, surudes valtside vahele tuhmitult läbipaistvaid roosakaid plaate... Ja nii voolas teras kõikides tsehhides, levitades kuumust, puistates oksüüdi, muutes kuja. See oli teras masinate, tööpinkide, rauaaja tuhandete vajaduste jaoks... Siis tuli sõda, tehas hakkas töötama riigikaitseks, ja hiljem ta purustati... Inimesed, kes olid temaga sidunud oma elu, kaitsnud teda rinnaga valge kaartlaste jõukude eest kaheksateistkümnenadal aastal, olid nüüd kaugel. Vanad tööliselutsid tehasest maha jättes, suudlesid šfakist ja nõest musta maapinda. Nuad ehitasid nad Siberis uusi tehaseid ja lasksid välja kirsulameid. Sisustus jäi kohale. Polnud võimalik ara vana raskeid valtsimisseadeldisi ega kohalt liigutada hüigla suurt bluumingut. Aga sildkraanad, sajatonnised kopad, auruhaamid, stantsid?... Neid ei viidud välja ega laetud õhku.

«Me ei anna tehasest ära!» ütles terasesulatajate, aljaste valtsijate, seppade, treialite ja kiviraaijate noor põlvkond. Tehas saatis armeele terved polgud kuldset töölisnoorust. Ta hingas ja töötas veel, kui tuhanded tonni lõhkeainet langes talle õhust... Nüüd oli ta surnud, kuid midagi vapustavat oli selles vaikuses, mis kutsus üles vastupanule.

15.

«Näed sa, Vanja, oleme jälle koos!» ütles Logunov Korobovile, võttes õlalt ämbrisuaruse termos pudeli riidmad. «Kes küll meist, armee poliitöötajatest, võtab meid, et poliitöö võtab sellise kuja, mis?»

Ja Logunov pilgutas lõbusalt silmi ründegrupi komandörile, kes kaitses praegu maja tehase piirkonnas «Punase Oktoobri» lähedal. «Tulin teie poole tassi tee juure aru pidama. Läki, poisid, ennast soojendama!»

«Meil on siin niigi päris palav, seltsimees komissar,» ütles väike Oljapkin, hüpatas alla telliskivihunnikult, mis oli talle kuulipildujapesaks ja mida kaitses ülalt betoonlae allavajunud nurk. «Kurku aga loputame suurima heameelega. Petja, kuidas sinuga on?»

268

«Betoonlael, oli kuulda raskeid samme, siis tuli...» ütles väike, lavalsi ääre nähtavale suur kiivriga pea ja pisut pondunud noor nägu, millel saras hea meele naeratus.

«Mina, nii et kas või sure!»

«Mina suuremisega, ma tahan sinust veel tanki...» ütles Vanja Korobov, andes käest kätte... «Kas sa ei ole konservikarpi, mida tarvitati kruusi asemel...» ütles Kange! Magus! lausus ta õndsalt silmi kiskides... «Kas sa ei ole konservikarbile...»

«Kas usute või mitte, Platon Artemovitš, et meil...» ütles Vanja, «teed juua ega lounat süüa. Õöl ega päeval ei...» ütles Vanja, «ja siis on siin veel üks võllaroost snaiper, kes...» ütles Vanja, «termoste peale — küll on idioot! Nii nagu ta...» ütles Vanja, «kui ploksti ja vesi jookseb maha. Kaks kantiat...» ütles Vanja, «kõrvetada, meie aga oleme neljandat...» ütles Vanja, «luval... Teil vedas...»

«Teil vedas kahekordselt: tõi tee kohale ja leidsin...» ütles Vanja, «võllaroost. Enam ei saa ta meid haneeks püüda...» ütles Vanja, «Ent teed viin ma ka teistesse gruppidesse...» ütles Vanja, «tõmmata võitlejaid tegevuse juurest eemale ja...» ütles Vanja, «nendega üksikult, parem teenindan neid üht...»

«Kuidas, ka teie?» küsis Oljapkin, vaadates armas... «Kui sa usaldavalt Korobovile otsa Kuulipilduri päe...» ütles Oljapkin, «punane nagu valgete kulmude ja väikese kesten...» ütles Oljapkin, «naga muutus akki kauniks, ta silmad sädelesid...» ütles Oljapkin, «ja hea, sõbralik ning uhke naeratus muutis...» ütles Oljapkin, «hoopis teiseks. Oljapkinile tuli meelde, kui...» ütles Oljapkin, «Korobov oli kõnelnud armee komandöriga ja et ta on...» ütles Oljapkin, «d valitsusele autasustamiseks. «Nüüd olen ma aga...» ütles Oljapkin, «üks jagunenud,» jätkas ta kõvasti oma mõtteid ja ta...» ütles Oljapkin, «nandas jälle paindumatu ning kolmaka sõduri...»

«Kuidas sa siis jagunenud oled?»

«Näe, nii!» Oljapkin noogutas lohakal sammul lähene... «Petja Rastokinile, kes sarnanes rohkem laadijaga...» ütles Oljapkin, «jaganehega.»

«Kui kuulipildujapesa,» tutvustas Korobov tõsiselt... «tuleb teisiti tegutseda. Kui sa varjendisse ronid,...» ütles Oljapkin, «relva. Kahuritule ajal pööratakse varemetes kõik...» ütles Oljapkin, «peale. Lahingulesande täitmine on kooskõlastatud.»

269

Ent äkki, pauhh — ootamatus: on hävitatud tulepunkt, pauhh, — jälle ootamatus: uus läbimurre, kaevik lange sisse, laetalad läksid kuradile. Siin peab võitleja is olema nagu välk ja ta katel peab keema silmapilkselt. Ärge arvake, et meie raskekaallane ei jõua,» tõrjus Korobov, püüdes kinni pilgu, mille Logunov heitis Rastokinile. «Raskel hetkel tegutseb ta küll kiirustamata, ent ta ei te ühtki liigset sammu ega poeta üleliigset sõna — kõne läheb täppi. Aga Oljapkin... Oh, Oljapkin!»

«Kui mina oleksin nii väikesekaliibriline, hüppaksin minagi nagu kirp,» ütles Petja Rastokin.

Logunov kuulas, vaatles võitlejaid ja täitis termosest kruuse ning katelekke nagu ehtne kokk.

«Kas te lugesite Hitleri uut käskkirja?» küsis ta lähenevalt Jablotškinilt.

«Veel mitte. Täna polnud aega isegi lehte vaadata.»

«Hitler käskis oma vägedel vallutada Stalingrad viieteistkümnendaks oktoobriks. Ja nüüd nad ründavad. Näete, mis tehakse! Kuni kaks tuhat lennukite väljalendu päevas! Hitlerlaste surve septembris oli kohutav, ent me pidasime vastu. Aga nüüd... Mis te arvate, kas suudame oma majakesse püsima jääda?» küsis Logunov ootamatult.

Võitlejad vaatasid ringi, Vanja Korobov kahvatas koguni.

«Tuleb vastu pidada, aga raske on, isegi väga raske!»

«Kas siis oli kergem, kui Tšuikov teie juures käis?»

«Kergem muidugi polnud, ent seal oli suureks abiks müür,» lausus Oljapkin. «Sealne maja oli tugevam. Aga kui siia kahuritest antakse, lendavad meie seinad laiali. Kui aga veel pommitama hakatakse!...» Oljapkin laskis käega ja vaikis.

«Linna keskel meid nii ei pommitatud,» lisas Volodja Jablotškin. «Me istusime seal fašistidega peaaegu ühe katuse all. Jah, tuli olla peaaegu ühe katuse all, siin aga on lennukitel vaba väli...»

«Tähendab...» alustas Logunov.

«See ei tähenda veel midagi,» katkestas Korobov kulm kortsutades. «Võtame näiteks Mamai kurgaani... Seal võideldakse paljal mäekingul. Ja peetakse vastu! Me aga puutub pommitamisse, siis sellest me veel ei tea. Meile õpetati, et me hoiduksime vaenlasest granaadiviskuse

langusele. Aga meie vaatame harjumuse tõttu, kus müürid on tugevamad. Ronisime varemetesse, aga mis on sellest kasul! Siin pole kildugi vaja, aitab juba telliskivist. Me kõik õpime alles võitlema, Platon Artemovitš! Kus mujad asuvad tihedasti, seal muidugi saab ründe grupp lasti tegutseda, aga suurel maa-alal istud maja müüride vahel ja seda raputavad kõik, kellele aga meeldib.»

Logunov vaatles Korobovi ega tundnud ära lõbusat keersanti. Oli näha, et Vanja oli tõsiselt sõjaasjandust tõrjund, tehes läbi tänavalahingute akadeemia.

«Varsti on Oktoobrirevolutsiooni kahekümne viies aastapäev,» lausus Logunov reipalt, ent siis hakkas ta haal värisema. «Et see ei jääks viimaseks, poisid! Kui me ei suuda päästa Stalingradi, vallutab vaenlane kogu maa.»

Petja Rastokin muutus süngeks. Ta ei kavatsenud elus vihesega läbi ajada ja tahtis üsna palju saavutada. Ta soovis saada garaažijuhatajaks ühel Volga-äärsel uushilusel. Mitte põrmugi aga ei tahtnud ta saada sulaseks värskelküpsetatud saksa mõisniku juures. Aitas sellestki, kui isa neid orjas! Aitas sellestki, et vanaisal olid jalad rakkus, kui ta aitas suurendada peremehe vara sunnilööga Baskuntšaki soolaväljadel. Paremini juba istuda varemetes nagu praegu — siin vähemalt võib peksta vihatud võõraid!

Jablotškinil olid pisarad silma tulemas, kui ta meenutas imekaunist, pidulikes tuledes säravat Moskvat. Kas ta tõesti lubab seda, et fašisti räpane käpp kustutab linnasära?

Kuid siberlase Korobovi silmad helkisid vihaselt ning teda vaadates kerkisid Logunovi silme ette muinasjutuliselt rikka Siberi võimsad jõed ja mühavad metsad, üha kasvavad linnad ja karmid, tugevad inimesed.

«Kuid meie ei anna Stalingradi ära, Platon Artemovitš,» lausus Korobov seesmisest tulest kähiseva häälega. «Teatage kõigile meie nimel, et Volga taga pole meie jaoks maad.»

16.

«Tuhande üheksasaja kaheksateistkümnendal aastal võitlesime samal ajal Tsariitsõni eest,» ütles Hižnjak, asetades pilpakesi samovari torusse.

Hižnjak oli rusude vahelt leitud samovari mõlgid välja taganud, nühkinud seda halastamatult liiva ja telliskivipuruga ning monteerinud selle rauast rindeahjukese juurde. Kõik tundsid rõõmu, kui samovar muldonnis öösiti sumises, koduselt laulis ja hiilgas hämaruses kui kuldne ebajumal.

«Diviisikomandöri samovar on muidugi parem,» kiitles siis Hižnjak, «kuid meie oma on kasulikum. Suitsu ajab sisse ainult pisut, kuid kasu on temast tohutu palju, saab teed keeta ja medpunktile on ta boileri asemel.»

Ent olukord kujunes niivõrd tõsiseks, et velsker sai väga harva oma «boilerit» kasutada. Kergem oli anda haavatule lonks viina kui kruusitais keedetud vett.

«Denis Antonovits! Viska see riistapuu minema!» palus Logunov, kui ta ühel taandumise ööl sattus vastamisi velskriga, kes sarnanes koormat kandva pühvliga. «Ära habista meie pataljoni.»

«Ei mõtlegi,» vastas Hižnjak. «Kas ma seda siis sakslaste jaoks puhastasin või? See kõlbab veel meile enesetelegi. Kõigest paar sammukest minna ja ma peaksin minema viskama! Muudkui loobi agal!»

Need pahaselt lausunud sõnad julgustasid võitlejaid ja Logunovi ennastki. Jällegi taandusid nad Volga poole... Kaitsejoonel löödi vaenlast nii, et näis, nagu oleks ta pidanud lämbuma iseenda veres, aga ometi tuli taanduda... Sellest näis olevat tekkinud kõikide südame-tesse roostekord.

«Välja veamel!» mõtles Logunov, lõpetades ettekannet diviisi poliitfosakonnale. «Kui naabrid poleks meid tiibadelt toetanud, siis oleks vaenlane meid ammugi Volgasse paisanud! Nad hoiavad vaenlasel kõrvust kinni. Ei lase meile hambaid kõrri lüüa. Kui palju jõudu kulutab rahvas Stalingradi rinde toetamiseks! Meie rahvaste sõprus rajaneb sellel, et kõik on kogu hingest huvitatud võidust. Võtame tolle Oljapkini. Endises armees oleks tema kallal noritud: nii ei tule au anda, nii ei tule pöörduda... Ta oleks pähe saanud, et sinel istub seljas nagu kott, et ta ei oska seista. Ning ta oleks muutunud veelgi kohmakamaks ja norimine oleks teinud ta arglikuks ning saamatuks. Kas vähe hääbus niisuguseid inimesi! Ja seersant Korobovi teene ei seisa selles, et ta ei lasknud maja vallutada, vaid selles, et ta oskas inimestes äratada hinge-

põudul» Südamepõhjas tundis Logunov, et Korobovi kasvatamises on süüdi tema isiklik mõju. Kuid ka teda ennast abidali ajal ja aidatakse nüüdki...

Ta ulatas kirja sidemehele, võttis automaadi ja hakkas selgitama, kuulates samaaegselt Hižnjaki jutustust. Kaevikku tahmalambi nõrgas valguses tegelesid kõik millegagi. Ühed parandasid riideid, teised puhastasid relva. Velsker hakkas valmistama vatist padjakesi, mähkides nende ümber sidemetükke, ning jätkas jutustust:

«Kevadel, mais, võtsid sakslased Rostovi. Siis kogusid rükkad Doni kasakad kasakaväe kokku ja valisid koos lastega atamaniks kindral Krasnovi. Kuhu kadus nende armastus kodumaa, Venemaa vastu, kuhu kadus see kalle patriotism?! Krasnovile tehti ülesandeks koos lastega vallutada viieteistkümnendaks augustiks Tširõtsõn. Siis käisid siin lahingud, ja missugused...»

«Aga siiski oli vist kergem kui praegu?» küsis Petja Koltšak.
«Kergem? Noh, vennas, kuidas seda nüüd öelda! Niisuguseid pommitamisi muidugi ei olnud... Kuid me kodisime nende vastu peaaegu paljaste kätega. Sakslastel polnud kahju relvadest, mida nad andsid krasnovlastele, et ise saaksid röövida Donil ja Ukrainas. Vilja oli neil kuhjaga. Aga meie sõduritele anti veerand naela leiba päevas, tööliste ei midagi. Hobusemehed nutsid võõda pärast valusaid pisaraid. Tunnete ratsaväelasi?... Ta ei võta ise enne suutäit leiba, kui ta hobune on söö-
nud. Aga meie tagalas liikusid Uraali kasakad ja admiral Koltšak. Silmus tõmbus üha koomale.»

«Kuidas te siis neist jagu saite?»
«Asi oli niimoodi... Vasakul kaldal varusid tööliste aljad vilja ja hobusööta, kuid oli jääminek. Siis andis veltisimees Vorosilov armee varustusülemale käsu viia vilja paremale kaldale. Ja mis te arvate? Pontoonpataljoni brigaadid ja tehaste töölised ehitasid üle saarte silla. Lühitasid ööd ja päevad, uppusid, hukkusid kuulide all... Kuid nelja päeva pärast said armee ja linn toiduaineid. Ja meie jäime paigale.»

«Aga siiski vallutas Wrangel Tšaritsõnil» ütles Rastokin. «Te andsite ju üheksateistkümnendal aastal linna maha.»

«Tookord aga purustati Koltšak ja paisati Volgast

poolteist tuhat kilomeetrit eemale,» vastas Hižnjak vihaselt. «Tai ei õnnestunud ühineda krasnovlaste ja deniikinlastega. Tõsi, Wrangel võttis üheksateistkümnendal aastal meilt Tsaritsõni ära! Noh, ja mis siis sellest? Võttis küll ära, kuid ei suutnud käes hoida! Olid nad kaua siin? Me kihutasime nad otsekohe minema ja andsime neile niisuguse keretäie!...»

«Kuidas ma küll võisin unustada, et meie kallis Denis Antonovitš on juba teist korda tules?!» meenus äkki Logunovile. «Ja ta tuli nüüd jälle vabatahtlikult!»

17.

Oli tarvis arutada tõsist küsimust, milleks oli sõjaväelist distsipliini rikkunud ründegrupi komandöri Stepanovi väljaheitmine parteist.

«Inimest parteist välja heita on hirmus,» mõtles Logunov. «Ent kui ta on aus, kui tema jaoks ei ole elu ilma parteita, siis ta väärib kord uuesti...»

«Käärimine toob alati ilmsiks inimese tõelise palge,» oli lausunud Logunovi isa, metallitöö meister. «Rämps kerkib alati pinnale. Varem või hiljem, kuid kerkib kindlasti ja näitab oma palet. Aga kui on tegemist kuldse hingega, siis loobitagu teda poriga niipalju kui kulub, ta särab jälle.»

Isa meenutades tõusis Logunovis igatsus oma kalli Uraali järele...

Ta sõidab isaga metallurgiatehase avamisele... Veebruarikuises lumesajus õõtsuvad võimsad valged kuused... Uraali taigas ja valgesse vinesse uppunud mägede möllab tuisk, auto aga veereb mööda uut maanteed. Uhked sillad kaarduvad üle tormiste mäestikujõgede, mida külm on vaevu suutnud küttesse panna. Hubased majakesed teekäijatele. Käänak järgneb käänakule. Valge taiga keeb, õõtsuvad kuuskede rasked käpad — tuul ei jõua maha raputada neile paksult langevat lund...

Ja äkki muutub valgemaks, puud taanduvad kahele poole ja nende ette kerkib lumes valendav linn nagu muinasjutus. Uued tehasehooned, võimsad, poolde taevasse ulatuvad korstnad. Töölisasula tänavatel kerkib mäenõlvakutel maja maja kõrvale, sumiseb lastepere.

«Kui küll jõuti seda kõike teha!» märgib isa lõbusalt. «Vaata, Platon! Vaevalt on elamu valmis, elanikud on kolinud ja juba on nii palju lapsi, nagu oleks neid kullusesarvest puistatud. Aasta-paari pärast ei saa tänalabigi.»

«Täna tööline kõnnib koos oma insenerist pojaga linnale külaliste hulgas mööda valgeid tsehhe.»

«Näe, Platon... kui me õpiksime ka inimese noorendamist! Võetaks mult ära aastakest paarkümmend, ma tulaksin selles tehases, elaksin oma eidega uues asulas. Neli tüdart said kõrgema hariduse. Kolm lõpetavad keskkooli ja järgmisel aastal astuvad samuti instituuti. Neli on alles kasvamas. Sina, Platon, oled kaheteistkümneme. Mõistad! Opi, tööta!»

Platon vaatas siis isa ja rõõmustas. Ka tema ise oleks tahtnud töötada sellises tehases, viia ühte nendest naistest oma armastatud naise... Kuid kujunes teisiti... Peagi sõitis ta kirdesse, Tšasmasse.

«Sellisimees komissar, kas te olete kuulnud uudist?» lausus pataljoni komissar Batalov, kui ta oli jõudnud vaevalt üle blindaaži läve astuda. «Dolgoje nõos sündis tüdruk. Kui mõelda vaid!»

Batalovi tõmmu nägu lõi hiilgama, tema pimestavalt valged hambad särasid. Ta oli väljarännanud kaukaaslane, kuid tema kongus kullinina, puhmas kulmud põlevate mustade silmade kohal, kõhn, kuid laiaõlgne ja sirge keha lausa nõudsid papaahat, tšerkeskat ja hooletult üle ola visatud burkat, mis sarnaneb hetkel lendu tõusvate murgeliselt tõstetud tiibadega. Ent Batalovil oli seljas kantud ja võidunud, killuauke täis lahingusinel, jalas kulunud saapad ja peas pilotka. Ja ta nägugi näis kurnatuna, kui ta naeratamast lakkas. Väsimusest pilukil silmade nurkadesse aga jäid kortšukeste kiired.

«Mõtelge vaid!» kordas ta laua juurde minnes. «Kohatasin kindralit ja ta hüüdis juba eemalt: «Pataljoni komandör, kas te olete kuulnud, et kalda ääres sündis laps!» Lähen blindaaži. Vaatleja annab au, endal aga luuled värelevad. Küsisin: «Mis sinul siis on?» — «Meil siin sündis tüdruk!» Räägitakse, olla terve, tore tüdrukukene!»

Komandöri viimastes sõnades kõlas peidetud kurbust. Tal oli perekond Moskvast — naine, ema ja kaks last.

Logunov teadis seda, ta oli jõudnud näha ka seda, mis-
sugune oli Batalov lahingus. Ja nüüd imetles ta, kuidas
teine täiesti avameelseks muutus...

Võib-olla abistas ka Varja sünnitajat. Logunov kujut-
les Varvaarat, laps süles, ja ta süda seisatas piiritus
armastuses ja helluses.

«Tähendab, otsustame Stepanovi küsimust?» lausus
Batalov ja tõi oma sõnade ning oma tooniga seltsimehe
maa peale tagasi.

Blindaaž täitus inimestega, kuigi siia koguneti vargsi,
ükshaaval ja isegi roomates.

Päevakorras oli kaks punkti

1. Nooremleitnant Sergei Stepanovi käitumine.
2. Uute liikmete parteisse vastuvõtmine.

Ettekande esimesest küsimusest tegi Batalov.

«Eile vastupealetungi ajal ei toetanud ründegrupi ko-
mandor Stepanov tulega naabri pealetungi, nagu oli ette
nähtud, vaid asus ise pealetungile, tõmmates endaga
kaasa ka toetusosa ja reservi. Sangarlus — tõepoolest?
Ei läbenud kaevikus istuda... Ergutas võitlejad rün-
nakule ja tormas ise kõige ees.»

Nende sõnade juures elustus laua ääres istuva Stepa-
novi tusane nägu. Ta silmad ja põsed löid nooruslikult
õhetama. «Nagu püssirohil» jätkas Batalov, vaadates kõr-
valt Stepanovit. «Tahtis olla sangar... Aga mis tuli
välja? Vaenlasel tarvitses vaid tõsta pea ja ta niitis
mõlemad ründegrupid oma kuulipildujatest maha.
Nüüd, kus me oleme kogu tänavavõitluse taktika ümber
korraldanud, kus koostööküsimus on eriti terav, on Ste-
panovi eksimus eriti rank. Millest sa mõtlesid, kui käsust
üle astusid? Kes kirat sind taga kihutas?» küsis batal-
jonikomandor rangelt. Oma südames kahetses ta hulljul-
get Stepanovit ja seepärast muutus ta ise veel morni-
maks ja sügavad vaod tema suunarkades läksid veelgi
sügavamaks. «Kas sa jänunesid kuulsuse järele, kui
oma võitlejad surma viisid?!»

«Kahuritule ettevalmistus oli purustav. Vaenlane vai-
kis. Ma mõtlesin, et ta ei toibu. Meie rünnak vaenlasele
toimus kiiresti,» vastas Stepanov vaikselt. Ta nooruslik
nägu muutus taas surnukahvatuks, vaade tardus.

«Vaenlane vaikis seepärast, et tahtis meid lasta lähe-
male tulla. See oli hea, et Korobov päästis olukorra ja

juhiti sinna tule. Mulle näib, et asi on selge. Käsust üle-
astumise ja operatsiooni nurjaajamise eest panen ette
parteid välja heita,» lõpetas Batalov.

«Kes soovib sõna?» küsis Logunov.

Kommunistid vaikisid süngelt. Siis kostis siit-sealt
häll.

«Mis seal ikka, küsimus on selge.»

Vilmasena anti sõna Stepanovile.

«Seltsimehed...» algas ta väriseval häälel. «Ma mõis-
tan oma süüd... Saan aru, mis mta olen teinud. Ma ei
tõrjunud, seltsimehed...» Ängistus takistas teda rääki-
ma. «Ma ei erutu enda pärast,» jätkas ta pingutusega.
«Ant on häbi... Ma kahetsen... Olen süüdi!» Leitnandi
hääle valjendas sellist muret, et kõik tahtmatult langeta-
tid pilgud. Stepanov märkas seda, lõi lootusetult käega
ja istus.

Uuäetada ei jõutud — segas vaatlejate vile. Kommu-
nistid haarasid automaadid, tormasid blindaažist välja ja
süüdistasid kaitseliinile, mis kulges mööda põlenud asula
tulija serva.

Rünnak oli psüühiline. Punaväelased lasksid käiku gra-
naadid. Fašistid ei pidanud vastu ja viskusid pikali kae-
vikutes ja lehtritest lõhestatud maapinnale, kuid kuuli-
pildujaist avati tõkketuli. Nad läksid üle hüpetele, rivi
laks segi ja nad sattusid just Stepanovi ette, andes
tarnanina löögi ühte kohta. Olukord muutus kriitiliseks.

«Jälle Stepanov!» hüüdis Batalov vaatluspunktist.

«Kas ta otsib kuulsusriikast surma või?»

Logunov märkas samuti Stepanovit, kes jooksis grupi
juhtidega endid varjates roodu paremale tiivale, jättes
taga oma kaitse teise kaevikuliini avatuks.

«Tõepoolest!» hüüdis Logunov, kes sai aru noore
komandöri manöövririst. «Nüüd läheb ta neile selja taha.»

Sellal helistas Batalov Korobovile:

«Avada miinipildujatuli Stepanovi tsentrissel!»

Fašistid hüppasid tühjadesse kaevikutesse, ent sattu-
di tule alla. Neile loobiti paremalt tiivalt ning selja
tagant granaate ja nad jooksid laiali.

«Koosolek jätkub!» teatas Logunov, mõõtes pilguga blindaaži. «Kus on Stepanov?»

Blindaažis Stepanovit polnud.

«Langenud!» ütles sidemees süngelt. Velsker väljus kiiresti. Minuti viie pärast tuli ta tagasi.

«Õige. Leitnant on surma saanud. Pommikild tabas teda otse näkku, ülemine lõualuu on ära rebitud... Ta on siin, ühenduskäigus... Kas tuua siia?»

«Ei, milleks!» ütles Logunov ja lisas vaikelt, sügava kurbusega: «Kodumaal ei unusta teda.»

«Siin on dokumendid...» jätkas Hižnjak, ulatades veel sooja paberipaki, mis ühest äärest oli verrega kaetud.

Logunov võttis kitsa kummipaela pakikese ümber... Kirjad, ülesvõtte elatanud, mõtlikult pilukil heade silmadega naisest... Arvatavasti ema. Pikkade patsidega tütarlapse pilt. Nii käis ka Varvaara... Kes see tütarlaps talle oli — mõrsja? Ode?... Parteipilet... Logunovi kurb ilme muutus karmilt tõsiseks ja ta pöördus kuulipildurite Oljapkini ja Rastokini poole, kelle küsimus tuli arutamisele teiseks. Need noored võitlesid hästi, väärtsid kommunisti nime.

Kuid ka teise päevakorrapunkti katkestas vaatleja märguande.

«Koosolek on lõppenud. Selle küsimuse lahendamise hääletamisega tranšees!» teatas Logunov juba käigul.

Hilisööl, nagu väsimusest ja nõest hall, läks Logunov Korobovi blindaaži.

«Oh, täna murdsin endal ribid!» kaebas talle Hižnjak, paigutades siia oma väliapteeki ja «boilerit».

Ta töötas pataljoni meditsiinilises punktis, aga vastastikune sümpaatia Korobovi meestega andis talle õiguse elada nende juures.

«Näed, saingi keema!» ütles ta, tassides pidulikult lähemale vulksuvat samovari.

Laua ääres tukkuv Vanja Korobov tõstis pea ning vaatlus neid soojade unesegaste silmadega.

«Sa poleks pidanud seda nii kõrgele asetama, Denis Antonovitš,» soovitas ta magusalt haigutades. «Kahtla-

sed ajad, lõhkeb miin või midagi muud niisugust ja ajab meie väärtusliku riistapuu ümber.»

«Siis on küll pahasti!» hüüdis Hižnjak ja mõtles, helalt Korobovi vaadeldes: «Küll sarnaneb minuga. Kui ma enda peale nii kindel poleks, võiksin teda oma pojaks võtta.» Pöördudes Logunovi poole, kes oli võtnud aset talle pool lauda, lausus ta: «Aitab asjatoimetustest, Platon Artemovitš!»

Ent Logunov ei saanud mõelda puhkusele. Stepanovi meeleheitlik nägu seisis ta silme ees. Kui suur oli ta rõõm? Veel mõningad sekundid ja Stepanov oleks tunginud võitlejatega suurtükist kurdistunud vaenlase raskohta. Kui ta oleks sinna tungida suutnud, oleks võinud operatsiooni tunnistada õnnestunuks. Stepanovil jätkus initsiatiivi ja hulljulgust. Agedusest ja noorusest rikkus Stepanov eile pataljoni komandöri käsku. Kuid operatsioon nurjus. Inimesed hukkusid ja Stepanovil tuli selle eest vastust anda.

Ja ometi näris, Logunovi kärsitu rahulolematuse enesest.

«Kui sain teada Stepanovi surmast, suutsin hädavaevalt nuttu pidada,» ütles Vanja Korobov, heites Logunovile pilgu oma heledatest silmadest, mida ümbritses tume varj. «Oli tore poiss... Eksis veidi arvestusega... Ma nägin eile, et neil läheb kehvasti, kuid aidata ei saanud: ka meile ronisid peale. Siis ei kannatanud mu hing enam välja: poisid olid pikali ja neid klõpsutati. Suunasin tule sinna. Meestele on nii palju viha hinge peale kogunenud, et oli vaja ainult korra hüüatada ja nad tormasid otsekohe vaenlasele kõri kallale.»

«Koguni nii olid lood!» kihvatas Logunovi hinges. Tähendab, põhjus ei seisa siin nooruses. Stepanov tormas oma võitlejatega liiga vara välja hoopis sellepärast, et neil viha kees üle ääre!»

«Ei, Denis Antonovitš, ma ei taha, midagi, las ma lähen,» lausus Logunov pehmelt, tõrjudes tagasi temale ulatatud teeklaasi.

Paksude, siledaks kammitud hallide juustega elatanud naine oli Stepanovi ema. Pensionile läinud Gluhhovi riidevabriku kangur. Siin oli temalt kaks kirja. Hallil paberil ebakorrapäraseks suureks täheks ja rohkesti kirjavigu...

«Tere, kallid pojake Serjoža!» kirjutas ema. «Ma olen jälle vabrikus. Kui te kõik veel kodus olite ja mina pensionil istusin, tundsin end üleliigse inimesena. Aga nüüd on mul täiesti võimatu ahju taga istuda. Kui Vassenka surma sai, läksin uuesti telgede taha. Kõik teised naised, mu vanad sõbrad, töötavad nüüd samuti. Hiljuti hakkasime tegema sõjaväele uusi riidesorte. Oli küll raske, kuid saime õigeaks ajaks valmis. Siis tuli üks surmateade teise järel. Teie õde Tanja sai surma Kertši all, Pavluša langes Leningradi all. Kui palju ma pisaraid valasin, ei oska ära rääkida! Töö juures hoiar end vaos, ei lase midagi välja paista, aga kui koju lähen, siis ulun aina. Kui nutmisest ära väsin, jään magama ja lähen uuesti tööle. Inimeste hulgas on kergem.»

Logunov ohkas raskesti ja võttis ema teise kirja.

«Tere, kallid pojake! Miskipärast on mu süda rahutu. Kas tõesti ma ei saa enam näha ka sind, oma kõige nooremat. Kui raske mul oli pärast isa surma teid kasvatada. Te jäite ju kõik nii tibatillukestena maha. Oh, Serjoža! Tsehhimeistrid mäletavad sind veel praegugi ja ütlevad — ta ei vedanud kunagi alt. Aga mina ütlen: ka rindel ei vea ta kunagi alt. Sai leitnandiks ja talle anti juba teine orden. Näete, niisugune on Serjoža. Ja sina, poeg, hoi seda kuulsust. See on ka meie töökuulsus. Me seisame siin vähemalt kaksteistkümmend tundi telgede taga, et teil oleks riie seljas ja saapad jalas.»

Midagi nõõris Logunovi kõri. Ta pani kirja kõrvale ja võttis puhta paberilehe.

«Kallis emake!

Teile kirjutab selle üksuse komissar, kus teenis teie poeg Sergei Stepanov. Me pidasime tast lugu ja ta võitles vapralt. Ükskord vaid läks ta liiga ägedaks ja tema süü pärast toimus läbimurre...»

Siin tundis Logunov, kuidas ema murest murtud süda kokku tõmbub, ja ta kriipsutas maha viimased sõnad.

Ta ei saanud kirjutada sellest, et parteiorganisatsioon otsustas Sergei parteist välja heita ja anda teda sõjakohtu alla.

«See oleks olnud kõige hirmsam, nii temale kui ka meile teiega,» lausus ta mõttes, kujutledes töolisest ema

vaadatud silmi, nagu oleks ta neisse vaadanud, ja võttis uue paberilehe...

«Ta oli vapper ja julge noormees ja seltsimehed armastasid teda,» kirjutas Logunov, meenutades Korobovi sõnu. «Ta ei säästnud ennast võitluses meie ühiskonna eest. Teie poeg suri vihases võitluses, relv käes, vaprate surma. Teades Teie suuri kaotusi, tundes Teie kurbust, pean ma valuga andma Teile edasi oma kohutava teate. Aga mis siin parata?! Seda neetud sõda pole süüdanud meie! Võtke kokku oma jõud. Teie lapsed surid üllalt ja uhkelt. Nad langesid rahva eest. Ja rahvas ei unusta Teid. Tööliste kollektiiv aitab parandada Teie raskeid haavu.

Soovin Teile meelekindlust ja tervist, mu kallid.

Jään oma hinges Teie pojaks

Platon Logunov.»

19.

Ikka ja jälle pudenes kiviprügil varemetesse. Lennukite maandamine suitsu ja tolmu mattunud taevas kadus lõhkevate pommide mürinasse. Fašistid pommitasid diviisi koolat ja väljakut, mis ulatus eeslinnini. Pomme langesid kaevikutesse: aeg-ajalt kukkus mõni neist fašistide vägede asukohta. Pataljoni komissar Batalov karjus telefonil nõnda, et tal pingutusest kukal punaseks läks.

«Ma lähen võitlejate juurde, julgustan neid pisut,» ütles talle Logunov. «Pealegi tuleb hääletamisele panna Nikolai Oljapkin ja Pjotr Rastokin parteisse vastuvõtmise küsimus.»

Logunov võttis partei koosoleku protokoll, pani selle valitaskusse ja liikus väljapääsu poole. Näis, nagu poleks olnud enam ühtki elavat hinge hõljuvas hämaruses, mis tumestas heledat päeva, kuid kitsas looklevas praos ja selle kõrval asuvais koobastes paistis aeg-ajalt midagi halli. Logunov sirutas käe välja, puudutas kõva kiivrit, karedat mullast sinelit, ja siis vaatas alt üles kahvatu nägu, helkisid silmad, ebamäärane naeratus virildas kulivanud huuli.

Kui see oli kommunist, siis Logunov küsis: «Kas sa Korobovi rühma kuulipildureid Oljapkin ja Rastokin tunned? Mis sa arvad nende vastuvõtmisest parteisse?»

Kirjuta!» Ning istudes mehe kõrvale, võttis ta välistaskust koosoleku protokoll.

Nil kulges praegu hääletamine vastuvõtuks kommunistide ridadesse.

«Kas seadsid ennast mugavalt sisse?» hüüdis ta teisele, kes lamas varjendi paljal põrandal.

«Ajab hirmu peale! Lihtsalt kohutava hirmu! Kaitsen kuulipildujat, et liiv ei variseks luku sisse.»

Võitleja tõusis istukile ja kergitas telkmantli äärt, millesse ta oli mähkinud kergekuulipilduja. «Kui ainult otsetabamust poleks, aga oma hirmu eest maksan ma hiljem kätte.»

Logunov juhtis jälle jutu Oljapkini ja Rastokini vastuvõtmisele parteisse ning lippas edasi... Tapetute laibad tõkestasid ta tee. Elavad istusid ja suitsetasid seina ääres punkri lae all, olles naeruväärsest nõrgad selle jõues, mis pani positsioonid vappuma. Püüdes unustada oma rasket olukorda, lugesid paljud võitlejad kirju, vaatesid pilte, puhastasid ja kontrollisid juba kümnendat korda relva.

«Noh, kuidas on? Hingate värsket õhku!» naljatas Logunov.

«Jah, seltsimees komissar, puhkame!» hüüti talle. «Just nagu kuurordis. Ainult supelda pole kuskil: kas te kuullete, kuidas meri müriseb!»

«Ei ole saanud veel eilsest tolmust nina puhtaks aevastada!» hüüdsid teised. «Tegi päris kurdi, saatani!»

Kui Logunov Korobovi grupi kaevikuteni jõudis, laskas pommitamine. Kuskilt piilus arglik roostene taevastina ja päikesevalguski hakkas vaevaliselt nõrguma läbi keerleva udu. Ent rünnaku asemel, mida sõdurid ootasid, järgnes uus lennukitelaine. «Junkersite» kolmnurk väljus keerlevast suitsupilvest ja urisedes tigidalt, just nagu hingeldades ahnusest ja laadungi raskusest, hakkas tiirlema pataljoni positsioonide kohal. Juhtlennuk värahtas äkki, laskis kuuldavale sireeniröögatuse ja asus pikeerima.

«Vennas, pane õlg alla!» hüüdis Vanja Korobov usbekk Juldaševile, haarates tankitõrjepüssi.

Ta asetas selle seltsimehe pisut painutatud seljale, istus kaeviku põhja ja sihtis.

«Ära hing!»

Logunov seisis kõrval ja vaatas tankihävitajate rühma otus kõrgusest lähemale sööstvat lennukit... Torkiv kolmnäoline jooksis tal mööda nahka.

«Hõitke pikali, seltsimees komissar!» ütles Petja Rastokin, kes ei kannatanud välja ning haaras tast oma karukappadega kinni.

Logunov tõukas ta eemale:

«Oot!»

Samal hetkel kostis tankitõrjepüssi kume lask ja kõik nägid, kuidas vaenlase lennuki halli kõhu alt, just tema liikumatult välja sirutatud tiibade risti kohalt tõusis valge suitsu, mis mähkis lennuki endasse ja venis selle järele musta sabana...

«Tabas! Tabas!» karjuti tranšees.

Lennuk ei jõudnud pommi heita ja, pikeerjedes edasi, prantsatas vastase asetusse maha...

«Tubli, Korobov!» kiitis Logunov, vaadates armastusega seersandi kahvatut, ent säravat nägu. «Tubli pois!»

«Vastupidavus, seltsimees komissar!» ütles tugeva akendiga usbekist võitleja, kes hoidis oma õlal tankitõrjepüssi ja ootas nüüd, et ka teda kiidetaks. «Vanja ütles: ära hing. Ja ma ei hinganud. Üldse ei hinganud.»

«Sa võitled hästi, Juldašev!» kiitis Logunov usbekki. «Esiteame sind ja Korobovi autasustamiseks.»

«Vanjaga on hea olla, võib sõdida,» ütles Juldašev, vilgutades oma valgeid hambaid. «Nii on hea: üks on venelane, üks usbekk. Vanja ei karda ja mina ei karda...»

Aga kõrval oli rühm võitlejaid selili heitnud ja andsid püssidest kogupaugu teise lennuki pihta.

«Näed nüüd, mis tähendab eeskujul!» märkis Logunov ja pöördus Rastokini ja juurdetõtanud Oljapkini poole:

«Õnnitlen teid, seltsimehed, meie allüksuse kommunistid hääletasid nagu üks mees teie poolt. Loodame, et õigustate meie usaldust.»

«Nad ei vea alt!» kinnitas Vanja Korobov, vaadates uhke heakskiiduga seltsimehi.

20.

Ohtul asus pataljon uuele positsioonile trammiliini lähedal, mis varem ühendas tehaserajooni südalinnaga.

Nüüd jäid gigantsed metallurgiatehase ahervaremed juba üsna nende lähedale.

«Vaata, Platon Artemovitš!» hüüdis Hižnjak Logunovile.

Üks veel tervetest «Punase Oktoobri» korstnatest murdus keskelt pooleks ja varises kokku.

«Nüüd purustavad järgmiseks teise,» ütles Hižnjak. «Hea küll! Meil on seda mõnusam. Seal on martäänahjude all varjendid, kust ükski pomm ei tungi läbi. Tehas jäi seisma töö pealt ja ahjudes hangusid sajad tonnid terasesulamit. Aga ahjude all, nende martäänahjude all on tühjad kohad... Seal kaudu läks arvatavasti suits korstnatesse... Niisiis, nendesse tühjadesse kohtadesse asusid võitlejad, kes kaitsevad tehast, aga ühes ma organiseerisin kogumispunkti, kuhu kanname haavatuid, sealt edasi aga viime nad Volga äärde.»

«Oleme surutud üsna kalda äärde,» mõtles Logunov.

Teiselt poolt trammiliini kuni Bannõi järsakuni mustasid endise Vene küla ahervaremed. Sünge pilt! Need olid tehase läänepoolsed lähised. Põhja pool tehast kerkisid veel kontsessionäärid — Väike-Prantsusmaa, kalda aga Suur-Prantsusmaa. Kunagi elasid seal prantslased ja belglased — tehase aristokraatia, aga hiljem võrsusid seal rohelusse uppuvad töölisasulad... Nüüd olid säilinud vaid nimed: majad olid maatasa tehtud ja aedadest olid järele jäänud vaid kännud...

Logunov pöördus vaenlase asukoha poole. Kinkude ja tumeda Mamai kurgaani kohal kustus hägune eha. Kurgaani kaugema külje olid haaranud sakslased enda kätte, kirdenõlva aga hoidsid endiselt tugevasti enda käes Batjuki diviisi siberlased.

«Siberlasi on seal küllalt palju!» märkis Logunov. «Samuti ka uraallasi... Jah, siin võitleb inimesi kogu maalt. Moskvalased, rjaasanlased, usbekid ja kasahhid... Ent meile surutakse halastamatult peale. Mispärast Batjuk ei liigu paigast? Klammerdus selle palja künka kulge ja ei taandu sammugi. Kas meie siis halvemini võitleme?»

Pataljoni sõdurid võtsid asjalikult sisse uued positsioonid.

«Maskeerige end paremini!» käskis Logunov, vaadel-

des kaevikuid, mis olid tehtud vastutustundlikult. «Siit pole meil kuskile taanduda: meie taga on tehas.»

Hižnjakki polnud kuskil näha. Arvatavasti lippas kogunemispunkti.

Varjuse ajal oli tal nii palju rabelemist, et ei jõudnud tegi käsi pesta. Pühkides neid kiiresti marlisideme tüliga, võttis ta välitaskust tüki leiba ning naris seda hahha. Sõdurid lausuvad talle toorevõitu hellusega:

«Sind on kole vaadata. Just nagu lihunik.»

«Meie kallis sõber Denis Antonovitš askeldab ringi,» mõtles Logunov ja, tulnud komandopunkti blindaaži, heitis pikali välimantliga kaetud muldlavatsile. Allüksuste komandörid tulid ja läksid, telefonide juures hüüdsid vastandisi ärkvelolevad sidemehed. Batalov seletas midagi apedalt, ent Logunovile saabus puhkehetk. Talje tundus, et vajaks ta kuskile.

Ja äkki puudutas teda Varvaara kerge, kitsas, soe hantel.

«Sa tulid?» küsis ta, julgemata emmata tütarlast.

«Jah, ma tulin sinu juurde, ma tulin igaveseks.»

Tütarlapse käed põimusid ta kaela ümber. Varja polnud sinelis, vaid õhukeses kerges kleidis, ta mustad paljud, mis rippusid õlgadele, puudutasid Logunovi nägu. Ta oli niisugune nagu lahkumispäeval Kamenuškas, ent ta armastas teda, ja Logunovi hinge valdas nüüd kurbiuse asemel helge rõõm.

«Varjake! Mu elu ainus!» ütles ta ja... ärkas.

Vaadates tema kohale kummarduva käskjala näkku, kukkus Logunov sõna tõsisel mõttel nagu taevast alla. Ta südant ängistas valu.

«Sakslased ründavad! Tulevad vasakult tiival!» korras käskjalg.

Just nagu oleks kokkusurutud vedru end Logunovis sirgeks ajanud, nii hüppas ta narilt.

Võlkkirelt kõrvetas mälestus sellest, kui suurte jõududega ründas täna vaenlane endise Väike-Prantsusmaa territooriumi asulat, püüdes läbi murda kaitsest tehaste vahel, et lahutada Ljudnikovi ja Gurjevi diviise. Kui sakslastel tõesti õnnestus viieteistkümnendaks oktoobriks edu saavutada... Kõik nende jõupingutused olid suunatud sellele, et vallutada linn uueks, Hitleri poolt antud tähtsajaks

Batalov oli juba vaatluspunktis. Logunov pühkis käies rusikaga silmi, kohendas rihma ning püstolikabuuri ja hüppas blindaažist välja.

Taevas oli valgustuspommidest valge ja otsekohe märkas Logunov fašiste. Need sammusid korrapäratus ravis ja karjusid:

«Venelane, bull-bull!»

«Ivan, mine end uputama!»

«Venelane, Volga bull-bull!»

Suitsuses kõrguses aga hõljusid saksa lennukid ja viskasid alla lendlehti. Need kukkusid kannatanud töölisasulatesse, tehastesse, jõekaldale, kaevikutesse ja krabisid jalgade all. Paberilehed olid täis ähvardusi, valelikke manitsusi, laimu ja petlikke lubadusi.

Ja samas kuulis Logunov oma võitlejate hääli.

«Võtku oma lipakad kaasa, kui neil õnnestub tagasi minna!» lausus Korobov valjusti ja tigedalt. «Küll nende komandörid on hoolitsevad! Me näitame neile bull-bull...»

Seersandi viimased sõnad mattusid naerupuhangusse.

«Mis ta seal patrab?» mõtles Logunov süngelt naeratades. «Oh, Korobov, sa naljatad vist sureski. Vaata aga, missuguse dekoratsiooni fašistid on organiseerinud. Vaadatagi on jube, tema aga pöörab kõik naljaks!»

Iga sooneke pingul, jooksis ta mööda tranšeid sinna lõiku, kus seisis uus täiendus, ja kuulis nagu vastukaja Korobovi naljale:

«Kõlbab meilegi tulehakatuseks.»

«Frits on jultunuks muutunud, käitub liiga vabalt. Noh, Oljapkin, sügame hullumeelseid!»

21.

Larissa kuulas miinide lõhkemist, vaatas praegu nii hirmsasse taevasse ja ruttas vastu tranšeis nähtavale ilmuvatele sanitaridele, kes kandsid haavatut.

«Nataša, su isa oli siin! Tema aurik uputati — mürsk kukkus masinaruumi. Trofim Petrovitš tahab saada määrangut soomuskutrile. Kui vanaks ta äkki on jäänud!»

Nataša käed klammerdusid veel tugevamini välimantli ääre külge, millel lebas jõuetult haavatu.

«Vanaks jäänud?! Mis teie siis mõtlete! Kakskümmend aastat oli «Gasitel» talle teiseks koduks. Ei, ei! Te tegate meid ainult! Teie vahetus on läbi, minge puhkama...»

«Suudelge Aljošat meie poolt!» palus Liina, naeratades loogu oma roosaka näoga. Ei mustus ega päevitus jäänud pildama ta õrnale nahale.

Talariaste saapad olid viltu sõtkutud ja narmendasid, kottid olid tolmused, treeningülikonnad roomamisest mustad ja küünarnukkide ning põlvede kohalt lapitud. Kõik oli vilets, ent seda selgemalt paistis välja sõbratunde õitsev noorus. Larissa oli palju vanem, ent ta tugev, väljendusriikas nägu torkas isegi nende noorte tulariaste kõrval tahtmatult silma.

Ta jäi tüdrukutest maha ja vaatas hetke tehase poole, kust kostis ühtlane mürin. Seal hõljus must suitsukate, varjates kallast, jõge, saari ja Volga-taguseid alasid.

«Meil on raske. Mamai kurgaanil on raske,» mõtles Larissa, sammudes kiiresti mööda ühenduskäiku. «Kõigil on raske! Ent kuidas küll inimesed teha kaitsevad, seda on võimatu isegi ette kujutada!»

Ilaligla osakond asus operatsiooniruumi kõrval stollides, mis olid ehitatud samuti nõo kaldasse. Praegu ühendusid neid sapöörid maa-aluse käiguga. Nad olid äsja lõpetanud vahikäigu rajamise ja viisid stollist ära ülejäänud palgid ja lauad.

Välimise käigu kõrval pesi Ljonja Motin põrandat. Suurtes «isekäijates», alussärgis, mis kippus vöö vahelt välja ja mille käised olid kõrgele üles kääritud, nühkis ta luuaga püüdlikult põrandat, ajades porist, musta vett lüve poole.

«Las ma ise! Las ma ise!» ütles Parutšihha väljudes. «Ma ei või kannatada, kui mees põrandat peseb! Hoiab ühe käega nartsu ja keerutab seda nagu koll soos...»

«Aga kas sa oled kolli näinud?» küsis Motin, naeratades kohmetult doktor Larissa Petrovnale.

«Ma olen kõike näinud!» vastas Parutšihha juba nartsuga õiendades. «Nüüd võtsin oma julguse kokku ja hakasin varjendist väljas käima,» kiitles ta.

«Vovka tõi sind välja,» vastas Motin.

«Olgu kas või Vovka...»

Rõõmustades eelseisvast kohtumisest pojaga, läks

Larissa «palatisse». Juba mitmendat korda mõtles ta, kui raske oli poisil siin. Ohuta, päikeseta, keset arstimate lõhna ja tahmalambi vilkumist, muutus ta keldris kasvanud kahvatu kartulivõsu sarnaseks. Täna Aljoša millegipärast ei jooksnud emale vastu. Larissa vaatas ringi, läks oma haigete juurde, küsitles valveõde, kontrollis pulssi ja sidemeid. Vesteldes ta kuulatas kogu aeg ja ootas poega. Suundus siis väiksesse ruumi, mis asus sidumistoa kõrval ja oli eraldatud vaheseinaga üldisest palatist. Ta aimas juba, et Aljošal pidi täna olema küllaline, — Vovka «rahulikust» keldrist.

Vaheseina taga asus seinal apteegikapp, selle ees laud ja tool, kõrval kaks kitsast koikut. Uhes magasid Ljonja Motin ja Aljoša, teises kordamööda palati arst ja velsker.

Laul põles suur mürsukestast tehtud tahmalamp, valgustades puhaste nõude virna, avatud raamatut ja kahte poissi, kes istusid teineteist kallistades ühel taburetil. Nad olid saanud niisiis sõpradeks. Ei, kirurg Firsova poeg ei ela halvasti.

«Emal» hüüdis Aljoša ema juurde joostes.

Larissa haaras ta süle ja istus temaga korralikult ülestehitud koikule.

«See on Vova Parutšin,» ütles Aljoša ema hellitledes. «Ta tõi mulle tankitörjepüssi kesti. Vaata, kui toredad klaasid!»

Larissa vaatas «klaase», siis Vova Parutšinit. Ta tundis otsekohe ära salkus juustega, tedretähelise, veidi lonkava poisi, kes liikus kõikjal, kes oli oma inimene nii naftapaakide juures kui ka Mamai kurgaanil, nii sõdurite blindaažides kui ka veski tiibade all, mis seisis endistviisi uhkesti varemete vahel.

«Kuidas meie Viktooria elab?» küsis Larissa, silitades hellalt pojakese pehmeid juukseid.

«Mis seal ikka?» vastas Vovka solidselt. «Imeb tissi ja määrab mähkmeid — see on kõik.»

«Aga kes on Viktooria? Kas see on too tüdruk, kes sündis jõekaldal? Mäletad, sa rääkisid mulle? ...»

«Jah! Väike tüdruk. Ta ei kanna veel kaela.»

«Kannab!» väitis Vovka. «Täna ta ema läks vee järele ja käskis mul teda vaadata, kui karjuma hakkab. Ma vaatasin väikese järele.» Seda meenutades naeratas Vovka

oholevalt ja tema trotslik püstninaga nägu kõneles pisut pehmetust õrnusest. «Ta väärutab kogu aeg pead ja pühkab kõike huultega haarata. Naljakas tüdruk!»

«Ma tahaksin teda näha!» lausus Aljoša mõtlikult. «Ma mina hoiaksin teda. Ma armastan väikesi ... Armastan ta!» parandas poiss. «Ma ei teadnudki, et nad ka sõja ajal kannivad.»

«Kannivad!» ütles Vovka. Ta istus kogu aeg taburetil ja kogu aeg oma viimse võimaluseni kantud saabastes jalga, mis ei ulatunud põrandani. «Võitlejad teevad nalja, et tüdruk lendas meie juurde langevarjuga. Aga ema armastas ta. Ma ise kuulsin, kuidas ta oigas. Oigas hirmuga!»

«Täheleb, meie Vika on naljakas?» ruttas kõnelust lõpetama juhtima Larissa, naeratades läbi tahtmatult esilehüppavate pisarate.

«Ilmselt naera kas või lõhki! Tast tuleb kindlasti meenugune vägev võitleja nagu need tüdrukud, kes Volga ääres inimesi püüavad.»

«Kuidas nad «püüavad»?» küsis Aljoša.

«Hirivad neid veest välja, kui pargas või kutter on aurustatud. Panevad endale päästerõnga ja kõle ümber ahel lahti. Öösel upuvad kisa peale. Mehed haaravad nendest kinni nagu kalad söödast, kaldalt aga tiritakse. Ka mina tirisin. Nöör läheb nii pingule, et väriseb. Seal on ka üks mustlanna — Dusja. Peenike nagu haug. Ja ujub ka nagu haug. Pomm teda ei uputa. Ükskord ta ei saanud kedagi kätte. Ei jõudnud õigeks ajaks ohule. Ujus tagasi. Silmad olid tal, näed sa, nii suured, just nagu rusikad. Ja nuttis. Tal oli häbi, et kõik uppu-
di.»

«Aga mustlased on ju need, kes ringi sõidavad?» küsis Aljoša, haarates kõvasti kinni ema kaela ümbert ja lihtluses tema vastu.

«No jah. Neile on vastumeelt, tähendab, ühe koha peal elamine. Dusja tuli nende juurest ära ja õppis treialiks. Nüüd töötab sanitarina. Aga isa sõitis koos laagriga Volga taha. Ma nägin teda. Ta on samuti must, ainult suurem! Pikad vurrud ... otse õlgadeni ... Püksid on niisugused, et ei saa aru, kas on seelik või püksid. Hiiglama laud! Tõeline mustlaste ataman. Töölised küsisid temalt, kui kaua ta mõtleb veel ringi-rännata. Ta vastas, et nii

kaua, kui seisab maakera. Ta ütles, et neid oli agiteerinud Stalinise, aga lõpuks ütelnud: «Las hulguvad, olgud nad neetud!»

«Mustlane muidugi valetas,» ütles Larissa. «Aga sina, Vova, tule sagedamini Aljoša juurde.»

«Kui aega saan, hüppan sisse,» lubas Vovka tähtsalt. «Tahad, ma toon sulle sakslaste suupilli?» küsis ta Aljošalt ootamatult. «Neil vedeleb seal igasugust kraami. Nad tassivad kõike endaga kaasas. Ainult postkaardid on neil lihtsalt rõvedad. Noh, lausa rõvedad. Võitlejad ei lubanud mul neid võtta. Lõõtspillid aga on huvitavad. Kas toon sulle lõõtspilli?»

«Ma ei mängi lõõtspilli... Ma mängin ainult klaverit.»

«Sina?» Vovka vahtis üksisilmi imestunud väikest poisssi. «Tahaksin näha, kuidas sa klaverit mängid! Et näe just selle järele välja...»

«Ei, ta mängib tõesti,» ütles Larissa, kelle hing laste juures puhkas. «Ta mängis... hästi...»

«Mis sa kostad! Noh, klaverit ma muidugi tuua ei saa. Tean küll, kus on, aga seda ei saa ometi taskus ära tuua!»

Larissa naeris. Ta hallid silmad särasid emalikust õrnusest. Ta otsis taskust väikese paki, mille sees oli õun, tükk saia ja tahvel šokolaadi, võttis noa ja jagas kõik kahte ossa.

«See on sulle,» lausus ta, ulatades pool külakosti Vovkale. «Aga see on Aljošale.»

Vovka häbenes. Ta tundis end võitlejana, luurajana temaga rääkisid ka komandörid tõsiselt, aga ta oli siiski ainult üheteistkümne aastane ja võttis külakosti vastu.

22.

«Aga Ljonja?» tuli äkki Aljošale meelde, kui Vovka oli läinud.

Poiss poleks osanud kõnelda teda haaranud tundeist, aga tal lihtsalt hakkas häbi, et vaimustatud uuest tutvusest, unustas ta oma vana sõbra.

«Ljonja saab pärast...»

«Ei, kohe!» Väiksed, osavad sõrmekesed murdsid šokolaadi tükikesteks. «See on mulle, see sulle, see Ljon

... see onu Prohhorile, see aga Lukitšile, aga see?»
... mõtles ja ütles tõsiselt: «See on jälle mulle.»

... ja vaatas poega ja mõtles sajandat, aga võib-olla ka tulundendat korda: «Kui väga ta sarnaneb isaga!»

«Mis sa vaatad?» küsis poiss.

«Ma vaatan, et sa oled väga isa moodi...»

Nad vaikisid hetke.

«Ljonja rääkis, et meie tankid on kõige tugevamad. Kas see on tõsi?»

«Tõsi.»

«Kui neid ainult ei pommitataks, eks? Nad on küll tugevad ja tugevad, aga ometi lähevad põlema. Kas ben-
...»

«Ma ei tea, pojuke. Tank ei liigu bensiiniga, vaid
...»

Ma lähen küsin kohe onu Prohhoori käest, ta on tan-
... ja annan talle šokolaadi.»

Aljoša võttis külakosti, läks suurte, asjalike sammude juurde, ent pöördus seal ringi:

«Ära arva, ta kirjutab varsti!»

Larissa kortsutas närviliselt otsaesist, vaatas pojale otsa, võttis valitaskust kirja, mis oli ainuke viimaste tundide jooksul ja jäänud viimaseks. «Valkib jälle! Mis see ometi tähendab? Miks ta ei vastanud mulle?»

Poja sõnad erutasid Larissat. Poiss kartis isa pärast, aga selleks, et ema mitte erutada, ei kõnelnud sellest otseselt.

Kui õnnelik oli nende perekond, ja nüüd on kõik haih-
...»

Kas sa loed isa kirja?» küsis Aljoša, istudes ema kõrval ning võttes mõlema peopesaga ta käest kinni.

«Loe kõvasti, ma tahan veel kord kuulda.»

Larissa suudles poja lühikeseks lõigatud juuksetutti, las raskelt ning hakkas lugema:

«Tere, minu kallid!

Kui hirmus, et ma kaotasin teid silmist! Me saime ülesande murda tankidega läbi vaenlase kaitsest ja teha nende tagalasse partisanide abistamiseks dessant. Ülesanne sai täidetud, aga siis andis vaenlane meile niisugust pipart, tõmbas nii suured jõud meie poolt löödud kiilu, et meil ei läinud korda tanke sealt tagasi viia. Siis keerutasime tema tagalas ringi. Tungisime lennuväljale,

tegime maatasa lennukid, mis ei olnud jõudnud veel õhku tõusta, ja lõhkusime need, mis seisis angaarides. Ma ei kiitle, minu kallid, vaid soovin, et te andestaksite mulle minu pika vaikimise. Muidugi, meil polnud kerge, ja mida kauem me olime sisse piiratud, seda karmimalt käitusime röövvalitajatega, sest nad saadavad meie maal korda kuulmatuid —»

Siinkohal hakkas Larissa, samuti, nagu eelmistelgi kordadel, lugema vaikselt.

«Noh, mida nad saadavad korda?» küsis Aljoša nõudlikult. «Miks sa seda mulle ei loe? Tapavad, jah? Ma ju tean, et tapavad.» Ta ohkas kogu oma väikesest rinnast. «Onu Prohhor sureb!... Tahtsin talle šokolaadi anda, aga ta ei saanud... tapsid ta, närukaelad!»

«Mis sa ütlesid, Aljoša?» küsis Larissa rangelt.

Ümmargused silmakesed vaatasid teda sooja ning kurva pilguga.

«Ma ütlesin, et need närukaelad tapsid onu Prohhori.»

Ja ta ohkas jälle, aga Larissal ei paindunud keel tegema talle märkust uue sõna pärast tema leksikonis.

«Jah, närukaelad!» nõustus ta mõttes. Ta meenutas hingedaluga, kuidas ta oli kirjutanud mehele lähedaste surmast. Kuni siamaani polnud tollele kirjale vastust. Kas mees võis jätta talle vastamata?!

Larissale tuli meelde hukkunute matus. Keldrist väljatoodud surnud, kasukas ja viltides või vihmamantlis ja kummisäärikutel, asetati silla alla sügavatesse kraavidesse ja kaeti telliskivikildude ja -prügiga... Vaevalt jõuti eemalduda, kui naabermaja seinad kokku langesid ja matsid enda alla nii tänava kui ka hauad...

Armeekomandör Tšuikov teadis kõik, mis juhtus kaitse liinil. Ent ta polnud jõudnud veel vaadata Dolgoje järskus asuvat haiglat. Ta hoolitses haigla varustamise eest, tundis palavat huvi haavatute evakueerimise vastu, ent tal polnud juhus viibida seal — ei jätkunud aega.

Nüüd võttis kindral selleks aega... Koos Rešetovi ja oma adjutandiga möödus ta kõikudest, kus lamasid

lõuvalud, heitis pilgu kööki, ladudesse, sidumistuppa ja ilmus lõppeks operatsiooniruumi.

Pool tundi enne seda oli asetatud operatsioonilauale haige, kes oli haavata saanud kõhtu.

«Kohus on mitu haava,» ütles Ivan Ivanovitš Larissale. «Teie opereerige, mina aga abistan teid. Teeme kohe vereülekanne!» lisas ta, pöördudes Varvaara poole, kes andis kõike operatsiooniks valmis.

Haavatule anti narkoosi. Operatsioon oli parajasti lõppemas, kui Tšuikov tuli läbi operatsiooniruumi ja võttis meel Larissa laua kõrval. Kirurgid ei pööranud peaaegu üldse talle tähelepanu, ehkki kindralit tunti kogu kaldal. Ent see inimene, kes ei tundnud üldse hirmu, kõndis kaevikutes, siis sõdurite ja komandöride näod särasid. Kui ta virgutas ning õpetas, siis teda otse neelati silmadega ja seda ei tehtud mitte üliagarusest, vaid kardeti kõrvust mööda lasta väiksematki pisiasja, mis ta ütles.

Kirurgid töötasid... Kaks elektrilampi valgustasid neid kaunis korralikult, kuigi põrutused panid valguse vabisevaks ja kerged ämblikuvõrgutaolised varjud värisid linadel, millega olid kaetud suure maa-aluse ruumi seinad ning lagi. Mootor nõo põhjas töötas korrapäraselt, kuid ka petrooleumilambid olid alati igaks juhuks valmis.

«Noormees on tugev!» ütles kindral. «Ja seda olete teiegi, kirurgid...»

Tšuikov oli näinud kõhust haavatuid lahinguväljal ja teadis, et see on surmav. Abi tuli anda viivitamatult. Ent selleks pidi olema kirurg otse tuleliinil.

«Te olete tublid!» mõtles kindral juba enda ette, mööda pilguga inimesi valgus, kes kummardusid keskendunult haavatu kohale. «Te annate meile rivvi tagasi terveid diviise, säilitate rinde jaoks sadasid tuhandeid läbi lastud mehi. Loomulikult pole ka teie töö kerge!»

«Oleks ta ometi varem meie juurde sattunud, nüüd aga on hiljavõitu,» pomises Ivan Ivanovitš murelikult, üldates Larissat ettevaatlike liigutustega.

«Kuidas küll inimest on lõhutud ja kui suurt valu tuli tal kannatada!» mõtles Tšuikov, kes südamepõhjust nõrduvana jälgis operatsiooni. «Inimesi tuleb hoida! Oh, kuidas neid tuleb hoida ja kui kõvasti tuleb lüüa vaenlast, kes tõi meie maale need kannatused!»

«Teie, meedikud, olete tõelised kangelased!» ütles Tšui-

kov, Rešetovi poole pöördudes. «Te jagate sõduritega kõiki raskusi. Te korraldasite hiilgavalt rinde sanitaarse teenindamise ja seisate ka ise eesliinil. See tõstab tublisti sõdurite võitlusmeeleolu. Nad on nüüd veendunud, et neile igal ajal abi antakse.»

«Nii see peabki olema,» lausus Rešetov tõsiselt ja oli hingepõhjani liigutatud armeekomandöri kiitusest. «Me ei seisa rahvast eemal, vaid oleme tema lapsed, teenime teda. Ka teie, sõjaväelased, teenite teda.»

«Jumala eest, kindral oli operatsiooni ajal erutatud,» ütles Sofja Šefer, kui Tšukov oli läinud. «Ja ometi on ta sõjas nii palju näinud!»

«On näinud, kuid pole hoolega vaadanud,» vastas Ivan Ivanovitš mõtlikult. «Ta pole seisnud iga haavatu kõrval.»

24.

«Fašistid soovivad meil endid Volgasse uputada, aga meie seevastu tahame haavatuid ravida,» ütles Larissa maski eest võttes. «Kui me saame paremad töötingimused, siis, muidugi, hakkame töötama spetsiaalhaiglas ja mina hakkam töötama näokirurgia grupis,» jätkas ta, elustatuna õnnestunud operatsioonist. «Mind huvitab väga taastav kirurgia. Nüüd hoolitseme me ainult inimeste päästmise eest, aga tuleb ometi ka mõelda, kuidas nende elu ilusamaks muuta.»

«Muidugi!» hüüdis Ivan Ivanovitš, suda see Larissa sõnadest. «Kas te mäletate Tšumakovi, kes tuli omal jalal operatsioonilauale? Ta elab. Sain temalt kirja. Kirjutab, et talle ei anta küll lootust rivi tagasi pöördumiseks, kuid töövõime jääb tal siiski alles. Muidugi sel juhul, kui ta ise soovib töötada. Aga kuidas ta võib seda mitte soovida?! Nii ta kirjutabki. «Nagunii lähem tagasi armeesse. Kui ma rivi sse ei kõlba, siis panen end võtta niikauaks teie haiglasse sanitariks, kuni jälle kosun.» Tähendab, ta kavaseb varsti sealt välja tulla. Kas võtame ta tulevasse erihaiglasse?»

Rääkides lahenes Ivan Ivanovitš enesele märkamata Firsovale ja seisis nüüd peaaegu tema kõrval.

Kuicas Larissa ka ei püüdnud vastu seista oma südame kutsele, kuicas ta ka ei meelestanud end Arža

294

... andis ta siiski tahtmatult Ivan Ivanovitšile

Varvaara vaatas neid mõlemaid. Teda häiris jälle mingi ooline hellus Ivan Ivanovitši hääles, kui too kõneles. Firsovad. Veel kunagi, ka mitte kõige südamlikumalt muuvtuga kõneldes ei kõlanud tema hääles niisugune sõnasegustus kui neis vähestes sõnades, millega ta pöördus Firsova poole.

«Mis see siis on?» mõtles Varja.

Kunagi varem ei olnud vaevanud ta südant armukadedust, aga nüüd tõmbus see valust kokku.

«Aga mina?» kostsid Varvaara sõnad.

«Ka sina töötad meiega,» lubas Ivan Ivanovitš kähku. Varvaara naeratas kibedalt.

«Jaa, jaa, muidugi, ka mina töötan teiega...»

25.

Olga suhtes ei tundnud Varvaara armukadedust. Ja ta võiski olla armukade võõra mehe pärast, kes oli rüüa oma naisele? Ivan Ivanovitši kannatused solvasid teda siis isegi. Kuid sellest ajast, kui Ivan Ivanovitš jäi sõjast, oli palju muutunud. Pärast mälestusrikast jumalakuuri Kamenuškas, kui Ivan Ivanovitš oli õelnud, et ta enam ilalgi ei armu ühessegi naisesse, tärkas Varvaara lootus, ja pärast kohtumist Ivan Ivanovitšiga Volga äärel hakkas ta uskuma tulevasesse õnnesse. Muidugi mitte siin, keset sõjakära ja lõputuid kannatusi, vaid hiljem, juhul, kui nad ellu jäävad. Enese suhtes Varvaara peaaegu üldse ei muretsenud. Talle näis, et ta on tabamatu, kuulid ja pommikillid lendavad temast mööda. Kuid Ivan Ivanovitši pärast oli ta kogu aeg hirmunud. Ta on ju nii suur ega oska nii kergesti ohtlikest kohtadest labi lipsata. Ta ei suuda paljutki sooritada nii kergesti nagu tema, ahtake ja alaealisena vilgas Varja. Ent ta ei seisa operatsioonilaua ääres, allub Varvaara temale kuulekalt. Õnnelik Larissa Firsova! Praegu oli ta õnnelaseks tema ja Ivan Ivanovitš abistas teda. Varvaara teab, et noori arste abistades õpetab Ivan Ivanovitš, kuid Larissaga pidas ta nõu ega õpetanud teda. Ta näitas Larissat kui endaga võrdset töötajat.

295

«Tähendab, ma pean saama Larissa sarnaseks. Ei, ma pean saama veel paremaks, teadma ja oskama veel rohkem. Kuid ma jään enne vanaks kui selle saavutan. Aga Ivan Ivanovitš hakkas oma töötusest hoolimata armas tama teist!»

Ka Varvaara ei säästnud end töötades. Ta teadis, et kõik vaenlastest vabad Stalingradi oblasti rajoonid on nüüd muutunud rindehaigla baasiks. Tollal, kui tütarlaps oli haavatuid Volga vasemal kaldal asuvasse haiglatesse saatnud, üllatasid teda suured toiduainete saadeti-

«Need on tagalaelanike kingitused. Need on kolhooside ja linnade annetused haavatuile,» öeldi talle.

Ja Varvaara nägi Kesk-Aasia puuvilju, Kaukaasia kuldseid veine, Kaug-Ida punast kala, Siberi lõhesid, Baškiiria juustu ja mett ning Kesk-Venemaa pekki. Rahvas piiras isegi laste toiduportsjoneid tagalas ja andis kõik rinde heaks...

«Kogu maa elab praegu ainult selle heaks, aga seda enam peame meie... Kui me vaid suudaksime siin vastu panna!» mõtles Varvaara oma blindaaži poole minnes. Ta ei saanud teha ühtki vaba liigutust, tal tuli roomata, joosta kummargil mullahunnikute ja lahtirebitud palkide vahel, kogu aeg ringi vaadata ja püüda aimata, kust poolt ähvardab oht. Juba paljutki tehti masinlikult ja harjumusest ning mõtted rändasid omasoodu. «Räägitakse, et fašistid olevat täna «Punase Oktoobri» tsehhidesse sisse murdnud. Vaene Platon, tal pole seal kerge!»

Varvaara pöördus jõe poole ja vaatas hetke ringi, pigistades vastu rindu kotikest tangainega, arvatavasti kruupidega. Juba jahenev vesi oli sinkjashall nagu tuvi tiib. Rahutult voolas ta koltunud saartest mööda. Temasse langesid mürsud, põmmikillud ja kuulid, pannes ta pinna hetkeks keema ja lainetama. Raskelt mürtsusid lennukipommid...

Umbes kümneaastane poiss kargas välja mingist urust ja läks nii kaugele vette, et ta põlvini üleskeeratud püksid said märjaks. Ta lükkas ämbriga eemale veepinnal ujuva prahi ja prügi ning ammutas ämbri täis.

«Hei, sina pööranel!» hüüdis Varvaara valjusti. «Lase silmapilk jalga!»

Poiss keeras ringi ja Varvaara tundis temas ära Põutšihha poja Vovka.

«Me hakkame Vikat vannitamale!» ütles poiss lõbusalt ja kadus, nagu oleks ta maa alla vajunud.

Varvaara kujutles, kuidas ta praegu puhkides läbi metsa- ja metsoonitorustiku oma varjendi poole tungib. Kindlasti liib ta kummargil, tassides ämbrit kahe käega enda külge, et liigutab vett varjendis istuvatele inimestele, kuni nad kinnuside ning lihtsalt pihkudega ammutades on jäänud vee tema anumasse pooleni.

Tundsid ka aja lapse vannitamiseks! mõtles Varvaara. «Tehku seda parem öösel...»

Ja samas tundis ta ka ise piinavat vajadust pesemise järele. Talle meenus uus valge ja puhas Kamenuška vann, kus oli külluses kuuma vett, kivist pingid ja suured, hõbedaselt säravad pesukausid. Kui palju head oli enne sõda! Paljut isegi ei märganud rahulikus argielus. Nagu oleks pidanudki nii olema. Uue koolimaja, rikkalikult sisustatud klubi, sooja elumaja üle rõõmustati nagu meeldiva üllatuse puhul, aga töötamine, õppimine, lõbutsemine näis täiesti tavalisena. Kuid võib juhtuda, et seda kõlke enam ei tulegi. Kui fašistid võidavad...

«Ah, et nad kärvaksid!» lausus Varvaara vihaga, joostes mööda blindaaži astmeid alla.

Kitsas, nõrgalt valgustatud ruumis, mis sarnanes karu koopaga, istusid Nataša ja Larissa laua ääres ning sõid õhest katelokist suppi.

«Kus Liina on?» küsis Varvaara, kes oli harjunud tütarlapse alati koos nägema.

Nataša kehtas õlgu. See oli harjumus, mida ta ise ei sallinud, kuid millest ta ei saanud kuidagi end võõrutada.

«Semjon tuli?» taipas Varvaara.

«Aga muidugi! Kui Liina teda nägi, langes talle kohe kõikide nähes kaela. Istuvad praegu Soljanaja kaldal laurajate juures.»

«See on ju väga tore!» ütles Varvaara tõsiselt. «Nad naevad teineteist nii harva!»

Ta võttis ära sanitaarpauna, sineli, pilotka ja, avades sõduripluusi kaeluse, istus muldonni madalale narile. Väljas oli jahe oktoobriilm, blindaažis aga oli umbne. Lõhnas märja puu, mulla ja kibeka suitsu järele. Öösiti

kõeti ahjukest, mille korsten kaeti kiivriga kinni, et säde-
med üles ei lendaks. Seetõttu tuli suur osa suitsust tagasi
eluruumi.

«Varvaara, istu meie juurde!» ütles Larissa.

«Teel siia ma lõunatasin kõõgi juures,» vastas Var-
vaara, vaadates petrooleumilambi valguses Larissa tera-
valt väljajoonistatud profiili: puhas laubajoon, kerge põs-
kece kumerus ripsmetiibade all, õrnal kaelal raske
juuksesõlm.

«Peale minu veel ilus!» kõneles Varvaara hinges hahas-
tamatu hää, lisades selle juurde juba varemlangetatud
otsusele.

«Oh!» ohkas ta kihedasti ja valjusti ning vajus oma
kohale naril.

26.

«Mis sinuga on?!» küsis Larissa murelikult ja, hoides
käes ülejäänud leivatükki ning hammustades seda, istus
tüdruku kõrvale. «Kas sa pole terve?»

Varvaara ei vastanud — ta otsustas teeselda maga-
mist. Nataša magis juba ta kõrval, katles teda oma
puhta ja sügava hingusega — ta oli uinunud otsekohe,
kui heitis asemele. Varja püüdis samuti sügavalt hin-
gata, ent arsti tundlikud sõrmed, mis tema kätt hoidsid,
märkisid ära ebatavalise pulsilöögi.

«Varjakene!» hüüdis Larissa vaikselt. «Miks sa ei taha
minuga rääkida?»

Varvaara tõusis istukile ja lausus Larissale otse silma
vaadates:

«Kas te tahate minu üle ka veel irvitada?»

Larissa pörkas kohkunult tagasi.

«Kas te ei mõista? Või olete tõesti unustanud oma
mehe?! Teil on ju mees? Milleks teil veel Ivan Ivanovitši
vaja on?»

«Varja! Varja! Kuidas sa võid? Kas sul pole habi?»
Larissa näkest kostev sõnas pahameel tegi tüdruku relvi-
tuks.

Varvaara varjas kätga näo. Tõepoolest, mis õigus oli
tal selle naisega niimoodi rääkida?!

«Varjakene, kallid!» ütles Larissa, mõistes äkki tütar-
lapse kannatuste kogu sügavust. «Ära ole mulle kuri.

298

Ma püüan hoiduda igasugustest tähelepanuavaldus-
test... Ja Ivan Ivanovitš samuti.» Larissa hää muutus
kolaluks, ent ta jätkas sama siiralt. «Oma meest ei
unusta ma ilalgi. Ma ei vaheta teda kellegi vastu. Kui
temaga midagi juhtub, siis ma lihtsalt ei tea, mis minust
sünnib.»

Ja embas Varvaarat tugevasti ja lausus mõtlikult:

«Tead sa, ka mina tundsin kord Aljoša pärast armu-
tunde. See on küll rumal ja naeruväärne, aga ma
mõistsin, kui mulle see mõte pähe tuli...»

Vabanenud Larissa embusest, naeratas Varvaara hale-
lalt.

«Iga te mulle pahane pole?»

«Ii ole.»

Varvaara ohkas kergendatult.

«Tead sa, ongi kõik korras!»

«Te vaidlesite?» küsis Nataša virgudes.

«Nisama — ei midagi!» ütles Larissa.

«Nunnen teie «ei midagi!»!» Nataša tõusis istukile, rin-
nus mõnusalt nagu laps, haigutas ja lausus: «Küll
on saun minnal! Siiani sai veel vahetevahel Vol-
ga jõe supelda, nüüd on aga juba külm...»

«Ta tegi oma ruuged juuksed lahti ja hakkas neid kam-
bada, kuulatades ise nende siidist praksumist. «Pesin
põlvi, aga kammida ei jõudnud ja palmitseisin juuksed
koost kokku. Lõikame nad ära nii nagu see sobib sõjas
ajale naistele. Need patsid on mind ära vaevanud.
Võin nad mustad. Kõikjal on tolm ja meil tuleb aina
uuesti pesta. Peaks end iga päev pesema, aga saab ainult
üks kord nädalas pesu vahetada. Küll tahaksin sauna minna!»

«Ma mina mõtlesin täna sellest,» lausus Varvaara ela-
valt. «Kui hea oleks end korralikult puhtaks pesta! Palju
võin ma vett, rahulik, puhas...»

«Ta hüppas püsti, võttis oma sanitaarpauna ja tõmbas
selle alla pappkarbi. «Piretrum! Vahend igasuguse mus-
tiku vastu. Võib raputada sinelisse, pähe... Sellest teh-
da lahusega võib piserdada pesa...»

«Suureparane!» lausus Nataša. «Sineli puistasin seda
sõlt pulbrit juba tais, juuksed aga lõikan nagu nii
ära — olen neist tüdinud!»

Nataša tõi käärid ja istus Larissa kõrvale:

«Palun, seltsimees kirurg!»

299

Larissa ohkas, kuid ei lasknud end kaua paluda.

«Lühemaks! Lühemaks!» palus Nataša, kes muutus sõbrataride silme all kenaks poisiks. «Küll on kerge olla!» hüüdis ta, raputades rõõmuga oma ruugeid juuksetukki, pani pilotka pähe ja vaatas end peeglis. «Kui tore, ülearugi hea!»

«Lõigake ka mul ära!» ütles Varvaara, keda teise eeskuju nakatas.

«Lõigake, Larissa Petrovna,» käsutas Nataša, märgates Firsova kõhklust.

Külmad käärid puudutasid kõditades Varvaara kaela, krigisesid kõrva ääres ja paks juuksepatš langes raskelt tütarlapse käele Varvaara tõstis selle üles, raputas ja laotas põlvedele laiali.

«Istu vaikselt,» käsutas Larissa ja vaatas kahjutundega, kuidas langesid Varja rikkalikud sinkjasmustad juuksed. «Teate, tüdrukud, ma mõtlesin praegu, et meil tuleb veel kaua-kaua sõdida.»

Ta vaatas Varvaara nii imelikult kergeksmuutunud pead, tema väikseid kõrvu, mis paistsid lühikesekslõigatud juuste alt, ja hakkas juuksenõelu oma soengust välja võtma.

«Tehke ka mind nooremaks...»

«Vaat sulle sähl!» hüüdis üllatunud jooksujalu saabunud Liina. «Terve blindaaž on juukseid täis. Just nagu heinamaal, riisu või rehaga!»

Ta haaras vallatades mõlema käega mustade, pruunide ja Nataša heledate juuste pehme kuhila. «Need tuleks madratsisse toppida, kas jah?» Liina lõbusus oli kuidagi ebaloomulik, ta silmad hiilgasid kahtlaselt.

«Oled sa viina joonud või?» küsis Nataša karmilt.

«Üsna pisut. Poisid käisid hirmsasti peale. Nad läksid minema, ja Senja ka... Kogu mereväebrigaad läks tehaste piirkonda... Seal on raske. Väga raske!» Liina nägu muutus tõsiseks, pruntis huulte nurgad kiskusid alla ja mööda pehmeid punapõski veeresid pisarad. Ta pühkis neid peopesaga ja lisas tuliselt ning kiiresti.

«Seal tapetakse meie omi! Mamai kurgaanil tapetakse samuti. Öösel löid mereväelased seal tankirünnaku tagasi... Heitsid ülikuued seljast ja pidasid särkides granaadivõitlust!»

«Noh?»

«Lugasi löid.»

«Aga sina ütlesid, et meie omi tapetakse.»

«Kui paljud sinna maha jäid!»

«Muid mitte asjata. Ära tekita paanikat! Ja et ma sind ei kord naisugusena näen!» hüüdis Nataša paha-meeli.

«Oli sa mu peletis!» ütles Liina läbi pisarate naerata. «Vaadake teda! Ta nägi juba niigi lapselik välja, aga nüüd ei anna talle kuidagi üle neljateistkümnerešetov saadab sind Volga taha. Otsekohe, kui meid näeb, saadab ära! Aga mina ei seisa sinu eest, kui sa mulle survet avaldad.»

27.

Liina pikakasvulist tugevat meest seisid Nõukogude sõjakaardi ümber nagu pojad haige ema voodi ääres. Nende nägudelt võis lugeda sügavat muret.

«Jaa, jaa, jaa, nad on haaranud suure suutäie.»

Ivan Ivanovitš puudutas peopesaga kaarti ja tõmbas selle ruttu tagasi nagu oleks ta oma kätt kõrvetanud tumeda pliiatsiga läbi kogu maa tõmmatud joon mustendas leinaliselt. Blokaadirõngas kägistas Leningradi, kaitse läks must joon Moskvan, tegi läänest kaare ümber Liina, löikas ära Voroneži, tuli tihedalt Stalingradi juurde vastu Volgat, löikas ära Donbassi, Kubaani, tungis sügavale Kaukaasia mäestikku...

«Jube hakkab...» lausus Zlobin vaevukuuldavalt. «Võta, missuguse silmuse nad ümber Leningradi on pannud! Kui me vastu ei pane ja siin vankama lööme, läheb rindejoon Volga taha ja silmus ümber Leningradi. Aga nad peavad seal vastu. Kaitse raskuspunkt on praegu kahel sõlmel. «Mida kindlamini seisab Leningrad Neeva ääres, seda tugevam on Stalingradi kaitse Volga ääres.» See on väga õigesti öeldud!» ütles Zlobin korrates üht lauset kirjast.

Rešetov ohkas. Ta silmad muutusid täiesti tumedaks, maskulmud kerkisid kõrge ninajuure kohal. Nagu kaitse linna kaitsjad ei tunnud ta pulkust rasketes kaitsetöödest, nüüd aga ei halastanud ta üldse enda peale, mõeldes tühjana teadmisesest, et ta noorem poeg ei hukkunud

pommitamise ajal, vaid oli vabatahtlikult sõjaväkke läinud.

«Ka Voronež on väga tähtis,» meenutas ta. «Seal on käimas lahingud, mis hoiavad kinni vaenlase jõude...»

Ivan Ivanovitš vaikis, meenutades üht ennesõjaaegset sõitu Leningradi. Põhjamaise suve mahe ilu. Kõikjal kerkivad tehasehiiglaste korstnad... Balti mere röske hingus ja sadamahääled. Kustumatu eha Neeva lainetava suudme kohal... Tontlikult liiguvad kalurid hallil graaniitkaldal. Ta meenutas paleesid ja väljakuid, inimloomingu imesid, ja rohkete pargipuude siluette öise kahvatusinise tähtu taeva taustal, raudtarade musta pitsi ja väikseid, sirgeid kanaleid. Dekabristide linn, mida hingestas suure Puškini luule, revolutsiooni, tööliste ja madarate kuulsuse linn — kas võis ta kogu maad ähvardava hädaohu tunnil murduda ja relvad vaenlase ees maha panna?

Inimesed hukkusid pommide ja mürskude läbi, surid näljapiinades. Skorbuut võttis maad, aga sõdurid ja linna kaitsjad võitlesid, töölised seisid tööpinkide taga ja olid väsimusest ümber kukkumas, valmistades relvi oma kaitsjatele. Kui palju ohvreid! Alles äsja astus siia laua juurde Sofja Šefet. Kui leningradlanna kavatses ta pidada kõnet, aga ei saanud. Pisarad voolasid tal mööda nägu, ta varjas selle peopesaga, kirjutas alla oma kodulinnastele saadetavale kirjale ja läks, lausumata ühtki sõna. «Räägitakse, et sakslased on tunginud juba «Punase Oktoobr.» tšehhideni...» ütles Rešetov. «Traktoritehas töötas kuni viimise võimaluseni... Nüüd aga õlitavad töölised oma tööpinke ja uputavad nad kalca alla. Kas me neid sealt veel kätte saame?!»

«Miks te tiivad longu lasete?» lõi Zlobin ootamatult sekka. «Miks me siis miitingul leningradlaste poole pöördusime? Kirjutavad ju täna sajad inimesed oma verega alla sellele kirjale!...»

Ivan Ivanovitš vaatas teda imestusega: vaata, kuidas Leonid Aleksejevitš põlema läks! Ent Zlobin rahunes ja lausus hellalt, isegi süüdlaslikult, meenutades sõbra muret.

«Oh teid küll, seltsimees Rešetov, ja teile anti veel VNFSV teenelise kirurgi nimetus!...»

Tõsi. Rešetov oli just äsja saanud selle nimetuse töö

est Tervishoiu Rahvakomissariaadi Stalingradi haiglatest, mis olid nüüd Kaitse Rahvakomissariaadile üle antud.

«Ma ei olegi veel õnnitlenud Grigori Gerassimovitši!» meeldes Ivan Ivanovitš Zlobinit vaadeldes.

Zlobin oli ilus, paistis aga nii suure, tugeva ja mehituna, et eelkõige just see torkas silma. Seejärel kõitis ta lepanu tema rahulik, arukas ja heatahtlik ilme ning ta silmis avastasid, et ta on ilus, tõepoolest ilus!

Alahises pinges ja rahutuses polnud aega üksteist vaadelda ning oma viimase avastuse tegi Ivan Ivanovitš alles nüüd.

«Te olete ju ilus, Leonid Aleksejevitš!»

Zlobin takerdus poolel sõnal, vaatas heledate kulmude all oma mustade silmadega talle otsa nagu sügavusest:

«Kas tõesti? Ega asjatult ei öelda, ära sünni ilusana,

... õnnelikuna.»

«Kas te polnud siis õnnelik?»

Kuidas seda võtta?... Nüüd tunduvad kõik möödunud pisiasjad nii tühistena. Kuid oma ajal nad... segasid elamist.»

28.

«Te peaksite kas või klaasi teed välja tegema, Grigori Gerassimovitš,» lausus Zlobin, lõi sinelihõlmad lahti ja lausus koduselt laua äärde.

Rešetov tõusis ja pani kaardi kõrvale, võttis nurgast liitriise termos pudeli, kaks alumiiniumkruusi ja rõnga kivikõvasid barankasid.

«Need on nähtavasti ennesõjaaegsed!» naljatas ta, võttis plekktoosi suhkruga, asetās siis kõik lauale ja vaatles kõike seda naeratades. «Kui mu naisuke seda näeks! Küll ta armastas pühi pidada. Ainult oma sünnipäeva tähistamisest pärast neljakümne aastaseks saamist loobus. Ja mis sellest! Ei ole just rõõmustav, kui hakkab jooksuma viies aastakümne.»

Ivan Ivanovitš kujutles valusa õrnusega Larissa aastastest veel puutumatut nägu, tema noori käsi ja halle silmi, mis särasid mustas ripsmeraamistikus. Kakskümme aastat kaheksa aastat. Jõu ja tunnete õitseng, ent kõik

selle on maha tallanud sõda. Arst istus samuti laua taha ja võttis talise teekruusi.

«Elagu teeneline kirurg!» Pannes suhkrutüki teesse ja liigutades seda barankatükiga, mis asendas teelusikat, jätkas ta mõtlikult:

«Üks seltsimees Ufast kõneleb oma kirjas tööst neurokirurgilises haiglas... Öieti ei ole see haigla, vaid evakueeritud Moskva instituut... Kuni kuussada voodit. On loodud kõik tingimused ajuvigastuste ja perifeerse närvikava ravimiseks...»

«Küll tahaks seal töötada, mis?» tõgas Zlobin.

«Tšuiikov ütles öieti, et rinde sanitaarne teenindamine on hiilgavalt korraldatud, kuigi pingutused on tohutud,» jätkas Ivan Ivanovitš, nagu poleks ta tõgamist märganudki. «Kui Pirogov, kes rajas välikirurgia, näeks, kuidas me tema etapilise ravi idee oleme ellu rakendanud! Sest tema ajal haavatud, kes kuhjusid rindejoonele, ei suranud niipalju haavadesse kui just düsenteeriasse ja tüüfusse. Ravida pölnud millegagi ning toitu ei jätkunud. Samuti oli lugu ka neljateistkümnenda aasta sõjas. Siis möllas veel pealegi gaasigangreen...»

«Aga kuidas läheb tolle leitnandil, keda te käskisite ära juua viis annust gaasigangreenivastast emulsiooni?» huvitus Rešetov.

«Paraneb.»

«Ja siiski tuleks teil üle minna tööle neurokirurgilisse spetsiaalhaiglasse või Meditsiinilise Teenindamise Eriüksusse,» võttis uuesti jutuotsa enda kätte Zlobin. «Neurokirurgial on selles sõjas suur tähtsus! Ega asjaltult Burdenkot Punaarmee peakirurgiks määratud. Ei, ei, teie koht pole siin!» lõpetas Zlobin.

Ivan Ivanovitš punastas isegi.

«Ei, ma tannen end siin omal kohal.»

«Ent tõepoolest!» hüüdis Rešetov äkki tarmukalt. «Isegi meie naised ei halise ega vaata teise kalda poole. Kuigi pole just lobus mõelda, et blindaaži kõrval loksub Volga ja ülal, kalda peal, on sakslased.» Rešetov võttis paberossi, vajutas sõrmega välgumihkli rattake sele ja kõneles edasi rahulikumalt, ent kurvalt:

«Varem oli Volga alamjooks rohkem paremal pool, siis aga toimus nihkumine ja Sarpinski steppidesse jäid limaanid, rohurikkad niidud ja järvedeahelik. Järved on

kuivatatud kõrkjastikega, kus elavad hundid ja rebased. Kõikjal laiub ülesharimata maa... Sinkjashallid ja umakud koirohuväljad, lopsakas karukaer, stepirohi. Tuul... Uksik kaevukook kuivanud nõo põhjas. Pool-kuib. Aga seda vallutamata steppi nähes ja koirohu lõhna tundes lömbub süda kokku ja sa ei unusta seda ialgi. Seal kõnnivad karjas stepihaned nagu valged kanad, seal jalutavad trapid... Aga antiloobid! Need stepikitavad mööda Sarpinski ja mustmulla steppe mitme loomade pealistes karjades.»

«Aga nüüd?» küsis Ivan Ivanovitš naeratades, nagu oleks teda viidud umbsest muldonnist helendavale lagedale.

«Jah. Nüüd. Uitasid... Neid ei leidu enam kuskil mujal maailmas kui siin ja Lõuna-Kasahstanis. Sellepärast on nad looduskaitse all... olid...» parandas ennast Rešetov.

«Nüüd tulistavad sakslased neid automaatidest!» ütles Zlobin. «Meie hoidsime ja säilitasime, nemad aga hävitasid. Kui mõelda vaid — miljonid hektarid vallutamata maad oli vaba, aga nüüd istume kahe-kolmesaja meetri sügavusel tallatükil!»

29.

Liina andis kohaletoi metatud haavatud ühte Ahtubinski mehe lühase asuvasse haiglasse, vormistas dokumendid ja läks öue, kus teda ootas samasugune omnibuss, millega oli suvel sõitnud Varja Gromova. Liina tõttas suure talumaja rõdutrepist alla ja seisatas, olles haaratud metsa-õhula vaikusest. Lapsed jooksid vabalt ringi ega püüdnudki end varjata, möödusid täiskasvanud; paranevad haavatud istusid palgivirnade otsas, soojendades end polvede vahelt piiluv, veel pehmes oktoobripäikeses. Ja ohki! Lõhnas rohu, niiske mulla ja närbevate lehtede järele. Tänaval, piki halli vana punutud tara lonkisid vaikelt kaagatades täissöönud haned, lehvitades käes tubu, nokitsesid oranžpunaste nokkadega sulgi — nad olid käinud suplemas puude vahelt vilkuvas ojakeses.

«Kummaline, kui vaikne siin on!» ütles Liina.

Ja samas kuulis ta kaugelt metsa tagant summutatud kominat, see oli Stalingradi lahingute mürin. Kui Liina

seda kuulis, tõmbas teda otsekohe miski sinna, kus olid tema võitlejad, Nataša ja Semjon. Ülesanne oli täidetud, ning oli vaja nii kiiresti kui võimalik tagasi pöörduda.

Veel roheliselt mooraspuult langes kollane leht, keerles õhus ja peatus kuulekalt tütarlapse väljasirutatud peo pesal. Lai leht kattis villi põidlal, mis oli tekkinud alati-sest maas roomamisest, kattis mustaks tõmbunud käe jooni, kõiki elu, õnne ja armastuse jooni, millest rääkis kord Liinale mustlanna.

Tema elu sai alguse teadmata kus. Vanade tõekspidamiste järgi oli Liina sündinud ebaseaduslikult. Vähe sellest, ta oli peale muu ka veel võõra läve taha jäetud. Ent ometi läks nii, et Laina eales ei tundnud end heidikuna.

Lastekodus oli niisuguseid nagu tema ja oli ka vaeslapse, kes mäletasid oma vanemaid. Vahe nende vahel oli vaid selles, kuivõrd keegi mäletas möödunud. Elati hästi. Mängiti. Töötati oma aias. Õpiti. See oli tõeline suur ja soe lastekodu lillede, tikandite, mänguasjade ja lauamängudega. Ta asus päikesepaistelise Odessa rohelisel tänaval...

Siis tuli armastus, ja tütarlaps, kes ei tundnud oma vanemaid, igatses kogu hingest perekonda luua. Kui väga ta oleks armastanud oma lapsukesi! Ta oleks neid kasvatanud, hellitanud, oleks neile vallatuste eest laksu andnud ja laulnud neile laule! Nad oleksid kasvanud, vallatanud, käratsenud, aidanud teda majapidamises – ka tal endal oleks tulnud ju töötada.

Töötamine... Liina ei rääkinud asjatult tütarlastele, et temast saab kirjanik. Koolis äratasid ta kirjandid õpetajates imestust. Need olid väga lühikesed, huumoririkad, kaunite väljendustega. Alguses viisid nad kirjanduse õpetaja oma erakordselt vaba esituslaadiga segadusse, hiljem aga hakati neid klassis ette lugema. Kõik naersid, Liina aga punastas peaaegu pisarateni, kuni talle öeldi, et see on anne, mida ei tohi vaka all hoida.

Nii tärkas tütarlapses mõte kirjanikuks saada. Ta oleks kirjutanud lastejutte – pisikesi jutukesi kõige pisematele. Peopesasuurusi. Selle lehekese suurusi. Lõpeb sõda ja ta astub kirjandusinstituuti. Semjon hakkab ju ka õppima.

Kui ainult saaks sakslased kodukallastelt minema kihutada! Siis täituvad kõik soovid. Rumal mustlanna, kui

... ta rääkis õnnest, nagu peaks kõik tulema iseene-
... ei tule niisama, teda tuleb kätte võidelda.

...
... astus kabiini ja tuututas, andes märku juhile,
... jõudnud kaevu juures tutvust sõlmida nooru-
... massanitariga...

... sõitis hiljutisest vihmast porisel külavaheteel
... ringi oli mets – kahused, sügiskirjud paplid, mille
... katsid mustad narmad, tuules sasitud leinapajud,
... d tammed... Liina ei sõitnud Stalingradi seda
... unda mööda oli suvel sõitnud Varja Gromova. Ja
... polnud ka vait, kui juht alustas temaga juttu.
... olid on huvitavad inimesed. Nad sõidavad ringi,
... d palju ja neil on kotitäis jutte.

... laps küsis, kuidas on lood Krasnoarmeiskis, kuhu
... tal veel polnud jõudnud tungida. Kas on tõsi, et seda
... vavad madrused? Kas on tõsi, et Volga laevastiku
... muskutrid ründavad fašiste kõikjal? Kes on Volgal
... hataja? Mis aukraad tal on? Siis küsis tütarlaps,
... mtojuht pole juhuslikult näinud, kuidas mere-jala-
... lahingusse läheb, ning ta palged kattusid kuuma
... pa

... noor, ent kogenud juht, kes vaatas Liinat kavalalt,
... «Jah, mere-jalavägi on kõige kindlam väeliik!...»

Autojuht jutustas ja meditsiiniline tõe kuulas ahnelt,
... kult läikivate selgete silmadega. Mõlemad olid
... vormis, ja neil oli kahe peale kokku vaevalt neli-
... mend aastat

... buss sõitis puhkides mööda püdelat pori, õõtsus
... kohal, pritsides laiali musta vedelikku, kippus
... oma tombi ninaga igasse teeäärseesse kevadvetest
... tud auku. Kohati oli teed parandatud okste, haorisu
... tudega, mis olid paiguti porri sõtkutud, paiguti ula-
... sugavatest roobastest välja. Oli näha, et siin ei lii-
... ainult üks auto!

... ki lendas sahinal mursk ja lõhkes läheduses.

... sevad Dari mäelt,» otsustas autojuht, kes millegi-
... sulges kabiinikna. «Naed, kõiki teid, mis viivad
... kohale, tulistatakse, kaugelaskerahuritest. Mina
... arvasin, et siin on rahulikum sõita.»

Mursk lõhkes üsna lähedal puude taga, auto vappus,
... ettepoole ja jäi seisma.

«Ah, et sa pimedaks jääksid!» pahandas juht, lülitas mootori välja ja hüppas äärmise pahameelega otse porri, mis valgus tema laiadesse saapasäärtesse.

Mürsukild oli tunginud läbi kapoti, riivanud mootorit ning vigastanud seda.

«Jäime toppama! Küll on hullustil!» mõtles Liina rahu tult, vaadates autojuhi murelikku, tõsist nägu.

Tagant hakkasid peale suruma teised autod ja metsa tee täitus kära ja eluga. Siis ilmusid metsast sõdurid, vaprad noormehed, ja ilma et nad oleksid lasknud meditsiinilisel õel kabiinist välja hüpata, lükkasid «üks-kaks-korraga!» omatehtud autobussi labi kõrgete rohupuhaste paplimetsas asuvale legendikule.

Autodevool teel hakkas jälle pikkamisi liikuma, aga vahepeal kohalerutanud lukksepp, kes oli samuti sinelis, hakkas abistama autojuhti. Võitlejad aga kutsusid Liinat endaga koos «tassi teed» jooma. Nende lahke kutse oli kräbedale tütarlapsele väga meeltnööda. Ta polnud jõudnud Volga-äärses haiglas lõunatada ja ei olnud ära öelnud kausitäiest kapsasupist või pudrust.

30.

Punaarmeeleaste laager asus võimsate tammede all. Kõikjal paistsid varjendite sissekäigud, kavalalt maskeeritud autod ja kahurid. Nurmedel, heinakuhjade kõrval, ja ojakese kaldal, mis helkis lähedal pilliroos, oli näha sõdureid kõndimas, seismas ja istumas. Kõik olid millegagi tegevuses, nad puhastasid relvi, lugesid kõva häälega, parandasid midagi, puistasid välja oma koti sisu, lõunatasid.

Maapind oli siin kõva, teda olid tampinud tuhanded jalad, kõrvetanud lõkked. Muldonnide vahele olid tallatud laiad teerajad; väljaulatuvad talapalgid ja telgid olid mustad, nagu oleksid nad aja jooksul tahmunud. Oli tunda, et see oli ammune elukoht ja et läbi selle ajutise peatuspaiga oli liikunud palju sõdureid.

Liinale torkasid kohe silma uued vormirõivad ja võitlejate ning komandöride värsked näod. Tahtmatult vaatas ta ennast ning tundis piinlikkust: sinel oli määrdunud, täis plekke, kortsus, nõelutud. Käed? ... Liina peitis need

308

«Aga saapad? ... Neid ei saa kuidagi peita!» ütles, kuidas ta oli rõõmustanud, kui sai kantud saapade asemele need jämedad säärsaapad, ja ta vaatas ümgi peaaegu väljakutsuvalt. Ent kohtas osavõtlikke, heatahtlikke silmi.

«Tugev, õde!»

«Kas linnas lood on?»

«Räägitakse, te seisate juba otse kaldal?»

Võib-olla oli autojuht jõudnud neile juba teatada, et on Stalingradist, või arvasid võitlejad seda tema sineli

Paikadest oli näha, et see polnud lihtsalt kärise tütarlaps sai julgust ja lausus juba mõninga üle

«Kas te siin istute? Kas te arvate, et meil on kerge teid seista?»

«Aga me niiviisi ei mõtle, õde!» vastas tugev sinelise võitleja Vassili Vostrikov tõsiselt.

Liina seisis Liina ees ja näis olevat plakatilt alla hüpanud oma vaprast rühiga ning avameelse laia näoga, milles teravalt eraldusid ninajuure kohal kokkukasvanud tihedad kulmud. Ent silmade heatahtlik pilk ja heasüdamlik naeratus, mis mängles ta nooruslikult täidlaste huulte ümber, elustasid ta nägu. Sellel heal noorel näol paistis pisut allpool vasakut põsesarna poolkaarekujuline arm.

«See on arvatavasti killu töö, kuid sest pole midagi, see vorp ei riku teda,» mõtles Liina.

«See pole rindel saadud!» ütles Vostrikov, püüdes kinni tütarlapse pilgu, ja tõmbas sõrmega mööda põske. «Varss on ... kabjaga.»

Vostrikovi näole ilmus jälle uljas, pisut piinlik naeratus ja tema valged hambad läikisid. «Kui ma õppisin veel loostuskoolis ... Kõndisime poistega mööda tehast. Ühe tehhi juures seisis veovanker ... Mära kõrval oli varss, ... suur ... Ma tahtsin teda muidugi patsutada. Aga tema lõi mind vastutasuks. Aitäh sellegi eest, et vastu hambaid ei läinud!»

«Jah, oleks küll kahju olnud!» lipsas Liinal tahtmatult üle huulte. «Aga nüüd istute siin!» sõitles ta uuesti.

«Ka meie ise ootame kannatamatult, et meid kiiremini Stalingradi saadetaks,» vastas Vostrikov, keda etteheide valusasti puudutas. «Ootame iga hetk käskkirja.»

309

«Aga mis diviisist te olete?» küsis Liina, kes istus paljile kustunud lõkke ääres ja võttis tänulikult vastu kausitäie kapsasuppi ja leivaviilaku.

«Komsomoli,» vastas aeglaselt Vostrikov, kellele imponeeris rindeõe noorus ja sõjaväeline välimus. Diviisi sõdurid olid juba mitmes lahingutules karastatud ja teadsid, mis maksab nael uljast, nagu räägitakse.

«Tütarlaps Stalingradist!» levis kiiresti kuuldu kogu laagris.

Üksteise järel tulid metsast välja võitlejad, vaatasid külalist, imetlesid, kuidas ta söi, ning andsid käest kätte tinast taldriku kauma pudruga ja nii suure kruusi teega, et neil endilgi tundus naljakana, kui tütarlaps selle oma tuulest ja raskest tööst parkunud käte vahele võttis. Liina jõi teed kiirustamata, hakkas näost õhetama ja laskis rahulikult poisse end vaadata, jõudis vastata küsimustele ning küsis ka ise. Need olid ju oma inimesed, samasugused komsomolid nagu ta isegi.

«Ootame teid!» ütles Liina sõbraliku naeratusega ja valmistus juba minekule.

«Jah, me tuleme peal!» vastas Vassili Vostrikov veendunult kõigi eest.

«Hei, eest ära!» hüüdis noor vanem, kes tuli tõtates lõõtspilliga. «Peame lõbustama stalingradlannat. Asugu välja, kellel süda põleb ja tallad tulised!»

Ja kavalalt naeratades lõi ta lõõtspilli valla ning lõi kuuldavale sellised trillerdavad helid, et isegi Liinal tuli tahtmine tantsida, kuigi ta poleks eales riskinud minna ringi keskele oma raskete, suurte sõdurisaabaslega. Aga kaks võitlejat eraldusid juba teiste hulgast ja kohendasid oma pilotkat, kopsides kergelt kontsadega. Ring läks laiemaks ja selle keskele ilmus veel paar samasugust noort ja uljast poissi, kes ergutasid üksteist vallatleva pilgu ja naeratusega. Harmoonika aga laulis, kutsus ja kiirustas lõbutsema. Sellele alludes hakkasid võitlejad tantsima nii, nagu võivad tantsida üksnes noored, suure pärase tervisega inimesed.

Liina vaatas tantsivaid sõdureid hinge kinni pidades. Kui hoogne, kui soojalt lõbus, kui ülemeelik! Ja vilistamine ja kükitamine ja uljas jalgade peksmine ja kui täpsed ja kiired sammud! Näis, nagu põleks tõepoolest süda ja tallad oleksid tulised. Tantsija lendles kui kurat, keer

le vurrina ja jõudis sealjuures lüüa veel peopesadega vastu oma põlvi ja maapinda.

«Kul loredad meie omad on! Ei, fašistid ei võida, nii kaua kui meil on selliseid inimesi nagu need kommunistlikud noored. Nad võitlevad kindlasti samuti kogu hingest nagu naeravad ja tantsivadki!»

«Edasti tantsisid, mis?» lausus Vostrikov elavalt, pöörates Liinale otsa, kui tants lõppes, ja vaikis tema vastu nagu nähes. «Mis, kas ei meeldinud?» küsis ta lihtsa pettumusega.

«Miks ei meeldinud?!» vastas tütarlaps vaikselt. «Ei, väga hea oli! Täna.»

31.

Stalingradi Traktoritehas — esimese viisaastaku laps oli kogu maa uhkuseks. Noored võtsid tema ehitamisel suuresti osa. Seitse tuhat komsomoli sõitsid kolme-kuu jooksul aastal jäätmaale, mis asus Stalingradi kalda olemises käärus. Palavuses ja pakases, liivatormis ja kleepi karedas põhjatuules ladusid nad tsehhide müüre ja klaasisid katuseid, kui kogenud ehitajad ära ütlesid, püstitasid elumaju ja istutasid aedu. Need kommunistlikud noored sulasid hiljem ühte tehase kollektiiviga.

Töölised armastasid oma tehast tema võimsate korpus- ja tornidega, mis asusid roheliste prospektide ääres. Nad olid pühendanud oma asulale, mis laius määratul maa-alal oma koonne- ja neljakorruselistest majadest palistatud tänavatega, mis jooksid nagu kiired läbi vabrikuesiseid väljakuid ümbritsevate aedade. Tehas oli siin kõige keskpunktiks. Jah, fašistid ei andnud asjatult esimese löögi traktoritehasle!

Relvastatud töölistest aga sai esimene kaitse vaenlase tankidessandi vastu. Siis algas piiramine. Sõjaväeosad asusid aedadesse ning asula mitmekorruselistesse majadesse. Rahvakaitsevägi segunes sõduritega. Need, kes olid tööpinkide taha, jätkasid tööd, pööramata tähelepanu pommitamisele ja kahuritulele.

Ent pommitamine muutus üha hävitavamaks: katse olserünnakuga tehast ära võtta ei õnnestunud ja fašistid hakkasid seda purustama. Saabus tund, kus töölised olid

sunnitud lahkuma. Jõudis kätte hetk, mil kaitse lõi van-
kuma...

Tšuiikov ootas kannatamatult komsomoli kaardiväe-
diviisi saabumist. Traktoritehase juurde oli vaja saata
täiendust. Diviisikomandör, kes kohtus armee staabi esin-
dajaga üleveokoha juurde viival teel, Ahtubinski luhal,
kortsutas kulmu, kui ta kuulis ründe gruppidest. Rikkuda
diviisi väljakujunenud rivikorda näis talle peaaegu püha-
duse teotusena. Diviisikomandör tundis end sündinud
sõjamehena. Mulde, seda ta oligi. Vapra, ausa inimesena
oli ta lihtsalt armunud oma diviisi. Juhtides teda suure
osavusega kahe öö-päeva jooksul läbi kõige ohtlikuma
veepiiri, milleks oli muutunud Volga, saabus ta tuleliinile
traktoritehase ees. Üksikud sõjaväeosad ja üksused jagu-
nesid nii kuulekalt ja nii suure täpsusega, et diviisi-
komandör ei suutnud vastata seista oma seesmisele veen-
dumusele ja ei täitnud Tšuiikovile antud lubadust. Ta tões-
tab veel tegades, mis maksab tema lahinguline ühtsus...

See oli oktoobri keskpaiku. Sel päeval ründasid fašis-
tid Mamai kurgaani määratute jõududega. Ahvardades
tõsiselt kaitset, andsid üheaegselt löögi kolm diviisi:
kergejalavägi, motoriseeritud üksused ja tankidiviis.
Tšuiikov staabi kogu tegevus oli suunatud sellele, et ära
hoida läbimurret ja takistada vaenlast vallutada kõrgen-
dik, kust ta võis purustada kõike, mis liikus üle Volga.
Käisid äärmiselt ägedad lahingud. Mürises ka traktori-
tehase ees.

Mereväebrigade saamine komsomoli diviisi toetu-
seks algas öösel.

Mets saarel oli kildudest täkitud. Värelevate purpur-
sete suitsupilvede taustal rippusid pimeduses kohuta-
vaina üle kalda puruksrebitud haralised puud, paljad
kännud... Selle saare pihla olid suunatud tugevad löö-
gid!... Aeg-ajalt oli tunda talla all midagi ümarikku,
midagi vajuvat, pehmet — need olid liivasse tuisanud
laibad...

Mustades kuubedes meremehed läksid läbi tulise raua
poolt puruksrebitud metsa, läbi liivaluidete. Nad sammu-
sid vaikselt, end varjates. Tohtu jõeluht nende ees aga
oli valge tulekahjust, plahvatuste lekidest, trassee-
rivate kuulide ja mürskude värvilistest teedest ja raket-
tide välkudest. Ent seal, kuhu läksid nemad, oli võrdle-

miselt vaikne. Ja rakette oli siin vähem. See kergendas
olemist...

medatena seisis luidetel paadid, pontoonsild, kutrid.
Põlvaväe pataljonid alustasid pealeminekut.

Lihtsalt, et vesi ei soliseks, hiilisid madrused
vees, hoidsid hoolikalt relvi. Anti käest kätte
kuulipildujaid, miinipildujate torusid. Osavalt ja kiiresti
ka ise laeva julged, tules karastatud noored.

Kull tahaks suitsetada, ent suitsetamine on keela-
tud... Kannatamatult vaatasid terased noored silmad
müstavast veest üleskerkivat ähmast kaldajärsakut.
Komsomoli väeosal oli seal kindlasti raske kaitset
pidada... Ja tahtmatult pigistasid käed kõvemini auto-
matti laadi. Süda lõi tugevamini. Ees oli vaenlane...

Lihtsalt puudutasid esimesed paadid kallast, kutrid
ründasid otse põlenud sadamasildade ääres. Kalda ääres
oli pime ja vaikne. Oli isegi kuulda, kuidas kutri kapten
hinnal kirus, sest polnud kedagi randumisköit vastu võt-
mas. Madrused hüppasid ise paadist välja ja haarasid
trossid. Ilmusid kohale püksiirid. Meremeestele polnud
vaja õpetada, kuidas toimida kail, — mahalaadimine toi-
mus hetke jooksul. Imelik, et neil üleveokohal kedagi vas-
tus polnud, ent suund oli teada ja ülesanne oli selge.
Juba vasakul kaldal jagunes pataljon ründe gruppide-
ks ja nüüd maabusid laevadelt inimesed ning relvas-
tus kiiresti nagu tuul.

Ent äkki tõusid kaldal õhku ja süttisid võõrad raketid,
lõhi hõljuva udu eraldas silm kaldakünkaid, mürsuleht-
eid, purustatud blindaažide palke, laialipaisatud laipu.
Madrused ei jõudnud veel hinge tagasi tõmmata, kui
ulalt kaldajärsakult anti tuld.

Peataolek valitses vaid hetke...

«Asuda kaitsele!» kõlas käsklus.

Ja mere-jalavägi heitis pikali. Oli hea, et kaldal valit-
seline kaos: tasasel pinnal oleks kuulipilduja nad
kõik ükshaaval maha niitnud. Lamades vaatasid madru-
sed ringi, hakkasid roomama ja mööda pimedaid nurki
ning pragusid laiali valguma. Mürsulehtritesse, lõhutud
blindaažidesse, tranšeedesse, ühenduskraavidesse. Keegi
ei vaadanud tagasi ja seal polekski olnud midagi teha:
laevad süttisid põlema, vajusid põhja, lendasid pilbas-
teks.

Mis see oli? Kas reetmine? Või uus sakslaste läbimurre jõekaldale? Ei, siin olid siberi üksused, siin võitles töelistest rahvakaitseväge, siia oli tulnud ka komso moli diviis. Reetmisest ei saanud olla juttugi! Täheandab, läbimurre. Võitis hästiinformeeritud vaenlase kavalus. Signaliseeriti jul Paluti täiendust! Vaenlane arvestas paanikat, segadust, kuid siin toimus midagi muud.

Ümberringi sähvatas tuli ja lendasid mullakamad, madrused aga kindlustasid ennast ja kaevusid maasse. Minut ja teine, ning nende miinipildujad asusid tööle. Ja kuskilt sügavalt kostis signaal:

«Traktoritehase juures murdis vaenlane läbi. Seisame kalda ääres. Suunake tuli künka tippu — seal on sakslased.»

32.

«Mis? Korrakel Ei või olla!...» Tšuiikov pigistas kõvasti telefonitoru. Alles see oli, kui võis kergemini hingata, sest kõik rünnakud Mamai kurgaanile löödi tagasi, ja nüüd virutati äkki nagu puuga pähe: traktoritehas on ära antud... Kõrvadki hakkasid kumisema. Armee-komandöri surnukahvatusest hirmunud adjutant jooksis ta juurde, ent Tšuiikov sai juba endast jagu, pani väli-telefoni toru käest ja sirutas uuesti käe — hakkas heli sema teine...

Adjutant pidas hinge kinni halbade uudiste ootusel. Aga Tšuiikov kuulas ja küsis rõhutat häälega:

«Brigaadi tabas löök? Aga diviis? Mis on saanud diviisist? Kas nad mürdsid läbi? Kui palju? Aga diviisi staap? Aga diviisikomandör? Noh, selge... Esimeses järjekorras. Kuidas on ründegruppid? Pole aimagi? Miks? Ah nii! Võitlejad ei teagi midagi ründegruppidest.»

Komandopunkti blindaaž täitus inimestest. Staabi ja armee poliitosakonna töötajad sisenesid vaikselt. Kõiki masendas teade, et traktoritehas oli ära antud.

«Mitte see pole kohutav, et traktoritehas on ära võetud — me võtame ta tagasi,» ütles Tšuiikov tõustes. «Kohutav on hoopis midagi muud — kui palju inimesi on magama pandud, ja missuguseid inimesi! Neid me ei saa enam tagasi.»

314

Silgava kahetsuse pisarad tumestasid ta pilku, ta langetas pea ja juuksesalk libises tema laiale otsaesisele. Kõik blindaažis olid tõusid püsti. Nad võtsid mütsid peast.

Tšuiikov sai oma erutusest võitu ja ütles vihaselt:

«Seal nad on, need paraadrivi harrastajad! Hirmus on mõelda, et tuhanded isad ja emad ei saa isegi oma poegade surmateadet. Aga meie paiskasime sinna veel oma mereväebrigaadi!»

Tšuiikov hõõrus tugevasti otsaesist, tõmbas peopesaga üle juuste... Tema sinel ja saapad olid mullased — ta oli üsja saanud Mamai kurgaanilt.

«Las tuleb siia keegi neist, kes traktoritehase juures lüüsi mürdsid.»

Kui noor leitnant, staabi ohvitser, miinipildujate röödu komandör ja võitleja armiga näol sisse astusid, raputas terav erutus komandopunkti blindaažis asuvaid inimesi. Ainult Tšuiikov jäi liikumatult istuma, puurides pilguga tulijaid.

«Noh, mis teil seal juhtus? Istuge ometi! Istuge kõik,» käskis ta vaikselt, märgates, et sõdurid ja ohvitserid olid hingeliselt ja füüsiliselt masendatud. «Noh, jutustage!» pöördus ta staabitöötaja poole.

«Me ületasime jõe...» Ohvitser vaikis, tal oli raske rääkida. «Kaotused olid jõge forsseerides võrdlemisi vaiksed... Nagu te teate, algas üleminek öösel vastu kaheteistkümnendat kuupäeva. Neljateistkümnendal oktoobril me asusime kaitsele vastavalt saadud ülesandele.»

«Kuidas te sinna asusite?» küsis Tšuiikov, vaatamata naku ohvitserile, kes püüdis vältida tema pilku.

«Hargnesime tavalises rivikorras...»

«Nii, nii! Aga ründegruppid?»

«Me ei korraldunud ümber. Staap asus, näete, siin.» Ohvitser astus kaardi juurde, vaatas seda ja näitas: «Pildid asusid nii,» ta vedas küunega mööda kaarti.

Samas tegi Tšuiikov pliiatsiga ringikesed ning punktid ja hakkas ise edasi märkima.

«Patareid olid asetatud siia, miinipildujaröödu — siia, kuulipildujaröödu asetsesid, näete, nii...»

Ohvitser kuulas ja noogutas pead, ta hüüed kõverduvad vahuliselt.

315

«Mis siis juhtus, kui te olite kaitsele asunud?»

«Algul toimusid tavalised lahingud. Hommikust alates löime tagasi neli rünnakut... Siis aga läks lahti... Kella kaheteistkümneks olid juba pooled meie kergekahurväe meeskonnad maha surutud.»

«Seda teatati mulle juba,» lausus Tšuikov rangelt kulmu kortsutades.

«Aga kell kuusteist null-null algas äkki hävitav tuli. Fašistid suunasid äärmiselt tugeva pommirünnaku diviisi staabile ja surusid samal ajal maha meie miinipilduja- ning kuulipildujaroodude ja patareide jäänused, paisates meie vastu enam kui kakssada tanki. Vaenlane murdis läbi staabi juurde. Ma jäin ellu seepärast, et mind saadeti ülesandega polku, teel aga sain haavata... Samal ajal vaenlane pommitas ja ründas polke, kandes tohutuid kaotusi, ja paiskas lahingusse üha uusi jõude. Sõdurid korjasid mind üles ja kandsid ära tehase territooriumilt.»

Armeekomandör vaatles sõdurit.

«Rühmakomandör Vassili Vostrikov,» ütles kommunistlik noor püsti hüpates.

«Vabalt! Istuda! Kas te teadsite sellest, seltsimees Vostrikov, et on vaja ümber formeeruda ründegruppideks?»

Kommunistliku noore nägu poolkaarekujulise armiga põsel väljendas kohmetust.

«Nendest gruppidest kuulsime alles siin, teie juures.»

«Kus te haavata saite?» küsis ootamatult Tšuikov, talle otsa vaadates.

«Haavata? See pole haav.» Vostrikov naeratas kohmetult, isegi süüdlaslikult. «Varss lõi mind, kui ma käisin alles tööstuskoolis...»

«Varss... Nii, nii!»

Tšuikov ohkas raskelt ja pöördus staabiohvitseri poole.

«Millise ülesandega teid polku saadeti?»

Too kohmetus kergelt ja, tundes ilmselt vajadust muuta täiesti avameelseks, ütles siis:

«Igasse polku saadeti üks ohvitser käsuga korralduda niimoodi ümber, nagu meid vasakul kaldal kästi.»

«Me asusime positsioonidele lahingurivistuses,» jätkas Vostrikov, kui Tšuikov uuesti tema poole pöördus. «Ja me võitlesime vapralt, seltsimees komandör! Siis kao

tasime me juhtkonna. Ma olin tankitörje rühmas. Me olime rangelt relvaliidide järgi spetsialiseerunud. Me tungisime välja, kandsime kaotusi, ent saime automaate. Anna oli nii palju kokku aetud, et lihtsalt jubel! Siis me kaitsesime end millega juhtus. Argu meie hulgas ei leidunud. Haarasime vaenlasel kõrist kinni... Kuid me ei suutnud...»

Vostrikovi silmad täitusid pisaraist. Unustades, et tema ees seisab armeekomandör, haaras ta endal sõduripluusi kaelusest kinni ja vaikis — miski nagu lammatas teda.

Komandör vaatles teda sügavalt mõtteis. Sihvakas noormees avameelse, julge näoga. Kui palju niisuguseid olma maha jäi! Tšuikov meenutas viimast telefonikõnet komсомoli diviisi komandöriga. Too palus täiendust. Küsimusele, kuidas neil ümberformeerumise läks, oli ta vastanud:

«Jah, tegime kõik, mis võimalik.»

Tegelikult ei tehtud aga midagi. Nähtavasti pärast seda kõnet saadeti sidemehed käskudega polkudesse.

«Aga teie?» Tšuikov vaatas miinipildujaroodu komandörile.

«Meid suruti maha päeva esimesel poolel, seltsimees komandör,» raporteeris too küllalt selgelt.

«Jah, toredasti!» Tšuikov muigas kibedalt ja vaatas silmevale Rodimtseville. «Mõistad sa, kindral? Aga sinu miinipildujad peksavad ründegruppides veel praegugi vaenlast! Näete, mis tähendab, kui komandörid tegutsesid järelemõtlematult! Me maksame selle eest inimelu-dega. Me ei maksa oma eksituste eest plaani nurjaajamisega nagu tööstuses, ega ikaldusega nagu põllumajanduses, vaid rahva parimate poegade verega. Mis veel veel on?» küsis Tšuikov, märgates elevust telefoni juures.

Raagib polkovnik Gorohhov. Ta võitlejad lahkusid traktoritehasest ja kindlustasid end «Mokraja Metšetka» kungastel. Praegu jõudis nende juurde mereväebrigadi sidemees,» teatas adjutant.

«Anna! Anna siia!» Noormehe kergusega sööstis Tšuikov telefoni juurde.

Blindaažis jäi täiesti vaikseks: kõnelus toimus vasaku kalda kaudu.

«Halvasti, väga halvasti kukkus välja, seltsimees polkovnik! Tähendab, tuli taanduda künigastele? Loodad positsiooni enda käes hoida? Noh, hoia — platsdarmi lähed väga vaja! Mis seal madrustega lahti on? Sattusid tule alla. Asusid kaitsele? Kutsusid välja tulistamise, vasakult kaldalt? Tublid poisid! Toetame tulega. Jaa, jaa! Toetame kõigi vahenditega.»

Tšuikov asetas toru ettevaatlikult hargile ja lausus tunduvalt rõõmsama näoga:

«Madrused pidasid vastu! Nad formeerusid juba vasakul kaldal ümber ründegruppideks. Niipea kui üle jõe said, klammerdusid nad tule all paljasse kaldasse. Panid vastu. Lõid rünnaku tagasi. Tungivad nüüd vasaku kalda patareide kaitse all Gorohhovi juurde.»

«Mis teeme meie? Mis saab meist?» küsis Vostrikov vaevukuuldavalt.

33.

Traktoritehas on ära antud — see uudis levis kogu kogu kaldal. Kõik teadsid, kui sangarlikult olid seal vastu pidanud Bolvinovi ja Gorohhovi väeüksused, merejalavägi ja töölisväesalgad. Keegi ei teadnud veel komasoli diviisi hukkumisest. Sel ööl töötas Ivan Ivanovitš raske südamega. Ei olnud ju ära antud mitte kelder, trepikoda või maja, vaid traktoritehas!

Inimene jookseb lahingumõllus, võtab hoogu granaadiheitaks või ähvardab täägiteraga, ent äkki langeb ta mana läbistatuna kuumast killust. Taevast langeb ta peale, maa kerkib ta all, tõstab ta järsule laineharjale ja pimedus varjab ta vapustatud teadvuse.

Larissa võttis amputeerimisnoa. See polnud sulgkerge skalpell, vaid väga suur ja väga terav nuga, mis sobiks lihunikule. Veel kord vaatas ta hoolega operatsiooni välja — ülalpool põlve purustatud jalg — tegi löike ümber reie, asetas sulgurid ja ligeeris veresooni. Siis võttis ta kaks terasplaati avausega keskel ja asetas need mõlemalt poolt just nagu ümmarguse krae paljale luule. Ta lükkas nendega lihased eemale ja võttis kääridetaolise sae...

Luu ots peab olema lihase servadest lühem. See ei

tohi välja ulatuda, kui lihased kokku tõmbuvad. Vastasel juhul ähvardab haiget teistkordne operatsioon.

Naiissanitar viis äralõigatud jala minema.

Larissa teostas operatsiooni, kuid ta süda valutaski: traktoritehas oli ära antud. «Barrikaadid» pidasid vastu, ka «Punane Oktoober» avaldas visa vastupanu. Millised sõjakud löödi tagasi Mamai kurgaanil! Aga traktoritehas oli ära antud. Ja nüüd pääses vaenlane veel ühes kohas Volga äärde ja lõi läbi rindejoone. Süda valutaski ja oli nukker, pilk aga oli pingsalt keskendunud ja närvad käed tegid oma tööd.

Larissa haava ääred tõmbuvad pealepandud õmblustest vaid üsna pisut pingule. Et vältida paistetuse tekkimist, ei õmmelda kõnti kinni. Haav ise armistub järk-järgult, tõmbub kokku nagu nõõriga tubakakott.

Haavatu viidi ära, lauale asetati uus. Järgmisena antus Larissale kogu rindel tuntud snaipeer Juškov, Barjuki diviisist. Ta nagu oli mähistes.

«Mis tal on?» küsis Larissa, raputades niiskeid käsi, ja astus kergete sammudega laua juurde.

Nataša, kes oli toonud haavatu siia Mamai kurgaanil, võttis vaikides ära läbimärja sideme. Näo asemel haigutas midagi tundmatuseeni moonutatut... Ning selles ebainimlikus maskis helkis mõtlikult sinine, verd ning pisaraid täisvalgunud pragu — elav ja nägev silm; teise asemel oli vaid üks suur haav.

Illetke vaatasid naised teda murelikult. Juškov! Snaipeer Juškov — kogu kaitse uhkus...

«Pole viga, kullake, seame su kohe korda!» ütles Larissa, kes oli suutnud end koguda.

Juškov häälitsetes arusaamatult, oigas, tegi liigutuse, nagu tahaks ta musta käega silma pühkida.

«Ei, ära püüta midagi,» ütles Larissa käskivalt ja pöördus Varvaara poole: «Abistage mind, Varjake!»

Varvaara abistas kirurgi meelsasti, et sellega kiiremini kergendada Juškovi olukorda. Ent seejuures kadestas ta tahtmatult Larissa enesekindlust ja oskust.

«Kas siin saab midagi ära teha?» küsis vaikselt Nataša, kes oli õise paduvihma käes lõdisenud ning oli nüüd sinakaskahvatu.

«Muidugi,» vastas Larissa.

Näo operatsioonid veetlesid alati Larissat oma

keerukuse ja silmanähtavate tagajärgedega. Selles valdkonnas oli Larissa haigla kirurgidest kõige tugevam ja viimased pöördusid tihti tema poole nõu küsima.

Ta pesi desinfitseeriva lahusega Juškovi miinikildudest purustatud nägu, vahetades tihti tampoone, peatas verejooksu ja küsis sealjuures:

«Kas sa on naine? Ei? Aga armastatud tütarlaps? Ma teadsin, et on. Tuleb teha kõik nii, et ta sind endistviisi armastaks.»

Lõpetanud anesteesia, kergitas Larissa purustatud alamist lõualuud hammaste jäänustega, vaatas seda ja mõtles, millest alustada.

Suu oli muutunud hiiglasuureks haigutavaks haavaks. Siin tuli panna plástilised õmblused, et ühendada purustatud lihaste otsi ja nahka. Esiolgu eemaldas Larissa hambad, mis asusid murru joonel, seejärel lahtised kildud ja asetas siis kohale traadist siinid, et kinnitada lõualuu fragmendid õigesse asendisse.

Väga kokkahooldlikult lõikas ta ära ning värskendas haava ääri, siis õmbles nad kokku. Ainult näohaavade puhul on lubatud rindeolukorras õmblusi panna: lihased ja nahk on siin rikkad veresoontest ning kasvavad väga kiiresti kokku.

Parandati purustatud krõmpsluud ja ninaluud, nina sõõrmetesse pandi kaks tugevat kummist toru.

«Aga kas siin pole riivatud ka aju?» mõtles Larissa, asudes haavatud silma läbi vaatama.

Kild, mis oli läbi lõiganud ja välja pööranud ülemise silmalau lihase, surus selle koos kulmutükikesega silma koopa välisesse nurka, ent silmamuna oli jäänud mingi ime tõttu terveks ja kirurg ning õed rõõmustasid selle üle kogu hingest. Larissa pesi lahusega tema poolt avastatud silma, mis oli helesinine moonduud lau all.

«Kas sa näed selle silmaga, Juškov?» küsis ta.

Juškov vastas ebamääraselt «mhm».

«Noa, see on suureparane!» kõneles Larissa, jätkates Varja abiga oma nokitsevat tööd.

Varvaara hoidis kord üht asja, pani siis teise kõrvale võttis seejärel kirurgi käest niidi, millega õmmeldi lihast, ja siis konksukese. Ta ees hakkasid paistma inimese näojooned. Varvaaral oli nii raske vaadata noort snäiperit, et tema näo iga uuesti paistma hakkava joo-

... e puhul kasvas tema hinges soe tunne Larissa

... kui toredasti ta töötab! Võib-olla hakkab ka mina ... nao kolju kirurgiks? Haavatu muutus uuesti inimeseks. silm, suu ja ninasõõrmed on omal kohal ...

Varvaara tammus vaikselt oma kangeksjäänud jalgadele. Parast nii palju tunde püsti seismist olid jalad väsinud. Kõrvad olid väsinud lakkamatust kärast ja müristusest. Aga niiskelt läikivad mustad silmad olid täis elust, tahelepanu, osavõttu. Kui nad tõepoolest on ta peeglilik, siis kui hea hing on küll varjul Varja silmades!

Kanderaamid seisid tihedalt üksteise järel operatsiooniruumi ukse taga. Ja kuidas kirurgid ka töötasid, et haava ei lühjenenud.

«Oh, ma ei suuda enam!» ütles Larissa, istudes toolil, mis oli asetatud nurka pesemisnõu kõrvale. «Ma olen väsinud ja tahan magada!»

«Te võite puhata, Larissa Petrovna!» lubas ruumi olnud Rešetov. «Ma asendan teid umbes neli tundi.» Larissa istus tooli seljatoele toetudes ja oli väsimuselt tuim. Üni haaras teda vägisi.

... sõda polegi enam ... On kirkas sügispäev. Läbi pilvvalgete pilvede paistab helesinine jahe taevas. Linnal asfalt ja majasemad on hõbedase varjundiga. Aedades ja alleedel laskuvad rändlinnud parvedena taevast valitratele, nokivad kollaseid seemneid. Mööda tellistest kõnniteed lähevad Larissa ja Aleksei jõe äärde, kuhu üleveokoha kuni juurde. Vastu tulevad veoautod tumehallide, tumeroheliste võõtide ja marmorvalge toimega autodega, mis on toodud Bõkovski tuntud majandusest. Voorivad vankrid punutud korvidega, mis on täis meloneid, sibulaid, kastidega, mille pulkade külge kinnuvad ja ruigavad põrsad, kisavad kõigest rasvased haned või akki hakkavad hasartselt, kühveldavad kirklikult prääksuna pardid. Meenub ka viradise järvepind, koidu külm tihe udu ja õõtsuvate kalgite sahin ... Sügis saabub linna Volga tagant, kus kollivad metsad on kaetud hõbedase vinega. Jõgi

näib külmana, kiirgab terasena, aga hinges on soe. Kalda ääres lõhnab õunte, heinte ja värske sõnniku järele; aga samuti on tunda ka bensiinihaisu... Isegi laialt jõelindilt puhuv tuul, mis on karge ja puhas nagu allikavesi, ei suuda hajutada neid koduseid lõhnu.

«Kui heal!» ütles Larissa, toetudes mehe õlale, ja langes toolilt maha.

Tugevad käed haarasid tast kinni, hoidsid teda kindlalt ja õrnalt.

«Aljoša!...»

«See olen mina, mitte Aljoša!» vastas Ivan Ivanovitš vaikselt ja eemaldus kortsus kulmul, nagu püüdes üles saada varjatud valust.

Tal oli tõepoolest valus ja häbi: kuidas ta võis omelt mõelda, et Larissa tunneb tema vastu poolehoidul! Ka palju tuleb sel naisel läbi elada, ta muutus lihtsalt väsimusest jõuetuks... Larissa vaatas Aržanovi poole.

Ka Larissal oli raske. Pärast valgust, pärast helget rahu sattus ta maa alla ja kuulis haavatute oiged ning kuskil kõrgel ei lennanud mitte armas sädistav linnuke, vaid ulgus vaenlase pommilaadung...

Ta pani pilotka pähe ja võttis sineli.

«Mis teiega on?» küsis Ivan Ivanovitš temas äkki mingit muudatust märgates. «Te olete väga muutunud...»

«Ma lõikasin oma juuksed ära,» vastas naine vaikelt, suutmata üle saada Ivan Ivanovitši ootamatu puudutuse mõjust.

Ivan Ivanovitš suunas pilgu sisseastuvale Varvaarale. «Ja sina ka, Varvaara?»

«Jah, ka mina.» Varvaara vaatas teda. Sädemed ta silmades süttisid ja kustusid. Uuesti hakkas süda lükkama. «Miks märkas ta enne muudatust Larissa juures? Miks ta seniajani pole märganud, et mul ei ole enam patse?»

Larissa väljus stollist ja sammus mööda tranšeid, varjates end kildude cest. Öösel oli sadanud vihma. Hommuks selgines. Lapsepõlvest tuttav armas jõgi läinud naise silme ees. Ent see polnud see jõgi, mida ta nägunes ja mälestustes: mürsuplahvatused paiskasid üles vett kogu jõepinnal, kus juba paistsid selgelt paadid ja kutrid nagu pähklikoored. Tuul puhus idast, kande-

st piinatud linnast vingu ja suitsu steppi ning Doni poole, ja Volgal virvendasid hallid lained, peegeldades Volga tagant tõusva koidu puna.

Eile murdsid hitlerlased läbi traktoritehase territooriumile... Hea veel, et suudeti tagasi lüüa kõik nende linnakud Mamai kurgaanile!

«Aljoša! Kus sa oled, Aljoša!» lausus Larissa igatsusega, kuulates tuule teravat vihinat. Märjal savil libises tulid vastu sanitarid kanderaamidega, määrduvad melid seljas. Koidueelses külmasõnmas näisid haavatute näod elutuina, nende oiged sulasid ühte sügistuule ulgumisega ja neid lammatas kanonaadi mürin.

Lained peksid vastu kallast, mis oli täis rauakilde, purunenud kastide laudu ja söestunud palke. Inimene oli langenud otse vee ääres...

«Aljoša! Ma olen kogu aeg sinu peale mõelnud. Ka ma ootan ma sind, ootan ja kardan, et sa võid samuti lükkuda! Aga seda ei juhtu. Ma ei lase sel tundel enda üle võimust saada!...»

Kuuletulise miinipiilduja miinid lõhkesid läheduses. Nad lendasid valju undamisega. Kuuldes nende ulgumist, pugesid vaatlejad varjenditesse, võitlejad ja sanitarid heitsid maapinnale. Ka Larissa heitis pikali, aga vaevalt sai vaikida plahvatusemürin, kui ta püsti hüppas ja oma blindaaži jooksis. Ta ei saanud uinuda. Lõhmanud umbes tunni, tõusis ta püsti, pani end rii- ja läks haigla palatisse. Kohtumised pojaga olid nüüd ta ainus rõõm.

Haavatud snaipeer Juškov oligas vaikelt, ent ta seisukord polnud halb. Larissa vaatas üle ka teisi opereeritud. Siis läks ta poja juurde.

Väike Aljoša magas veel. Ta oli ennast kitsal koikul meli all kõverasse kiskunud.

«Ta ootas teid eile väga,» ütles Ljonja Motin poisi patjal jalakesi kattes. «Aga ma teadsin, et te ei tule. Eile oli raske päev!»

Motin võttis laualt kraadiklaasid, Juškovi jooginõu kummist toruga ja läks suuri saapai järel lohistades vaheseina taha. Ilm oli külmaks läinud ja maa all oli uliske, kuigi kõeti raudahje. Larissa kõssitas poja kõrvale, lükates ta väikese sooja keha ettevaatlikult eemale, ent ka siin ei vajunud silm hetkekski kinni.

Kas minna teisele kaldale? Tööd jätkub ka Volga tagustes haiglates. Lapsega on seal kergem. Ta saab viibida värskes õhus... Talle viirastus muinasjutuline unelm. hallid laudmajakesed hõbepajude varjus kuskil vaikse jõekese kaldal. Tihedad punutud tarad, pinni-puudelt langeb niiskele maapinnale punaseid lehtede-kuhilaid... Võib kõndida, ilma et tarvitseks kummarduda, roomata halastamatu raisakulli ees, kel on mustad ristid laialisirutatud tiibadel. Pole mürinat, ulgumist ega villinat, millest mõnikord veri soontes tarretab. Muidugi, elu pole rahulik ka seal, sest sõda on haaranud kogu maa ja lennurünnakuid sooritatakse ka kaugele tagalasse. Ent kas võib võrrelda millegagi seda, mis toimub siin?!

Mis teevad fašistid Aljošaga, kui nad tulevad ka siia? Larissale meenus punane juga taevast, mis kummus halli virvendava vee kohal, veri liival ning tapetu, keda noolis laine, ja äkki valdas teda hirm. Irvitavad, võidu rõõmsad näod tantsisid maa-aluses hämaruses ta silme ees... Miks ta pole seni ära sõitnud ega siit eemale viinud oma poissi, ainsat kallist olevust? Aleksei on arvatavasti tapetud. Kuidas ta võis jätta vastamata, kui kuulis tütre surmast?!

«Hakkunud! Hakkunud!» lagus Larissa peas «Kas meie hukkumel! Saabub uus päev... Maapind väriseb plahvatustest... Algab jälle.»

Täiskasvanud inimesed jäävad kurdiks, tema aga hoiab siin vileaastast poisikest! Miks ei sõitnud ta varrem ära, eile, täna öösel, kui Volga kohal veel lasus pimedus ja vihm pladises ülestahnitud kaldal? Aga nüüd oli juba hilja mõelda... Kummardudes magava poja kohale ja kaitstes teda kogu kehaga, kuulas naine langevate pommide kasvavat vihinat... Läbiloikav, tugev vingumine... Ja lõhkemise kahjurõõmus, võidukamüürin. Maapind vabises nagu palavikus, nõud laul klirisesid tasakesi, haavatute oiged vaikisid, ning uuesti lähenes kiiresti vihin...

«Emake, sa oled siin!» lausus Aljoša ärgates rõõmsalt. Ta haaras ema õlgadest mõlema käekesega kinni ja surus end tugevasti tema vastu. «Ära karda. Kas sa kardad?» küsis ta tasa.

«Aga sina?»

«Ma olen harjunud...»

Poiss vaikis hetke ja kuulatas; ta ümmargune kahvatu näo ke muutus veelgi kahvatumaks, silmad läksid talle ümmarguseks. «Ma kardan siis, kui lähedale kukub,» tunnistas ta ja küsis äkki: «Vovka räägib, et Vika ei oska isegi istuda. Miks teda siis Võiduks kutsutakse?»

«Me tahame võita,» vastas ema mõtlikult, saades üle oma südameängistusest. «Me võidame kindlasti, Aljoša! Ja sellepärast pandigi tütarlapse nimetaks Võit!»

Rastokin tahtis juba ammu külastada Dolgoje järsakut ja, kui õnnestub, vahetada Varvaaraga kas või mõni sõna. Ahtake mustasilmaline meditsiiniõde istus nagu ukas Petja südames. Ja mida raskem oli olukord, ja enam pingutas end lahingus kuulipildur ning granadiitheitja Pjotr Rastokin. Kui olukord seda nõudis, oli ta teiseks meheks ka tankitõrjepüssi juures — ent Varvaara võttis endale üha rohkem ruumi tema hinges.

Endale märkamatuult sooritas ta iga päev kangelas- tegusid ja unistas, et Varvaara kuuleks või, veel parem, loeks diviisi ajalehest võitleja Pjotr Rastokini kuulsus- rikkast teost.

Arusaadavalt oli ta siis suurima heameelega nõus minema «keele» järele, kui diviisikomandör Gurjevile sai teatavaks uue vaenlase täienduse saabumine...

Nädal aega enne seda oli Gurjev kutsunud Logunovi enda juurde ja teatanud talle, et on olemas Ülemnõukogu Presiidiumi määrus üheksandast oktoobrist, mis kehtestab ainujuhtimise ja tühistab komissaride ametikoha Punaarmees.

Diviisikõneluse lõpul ütles diviisikomissar Logunovile, et nimetab ta pataljoni komandöriks haavatud Bataljoni asemel...

Ja nii andiski Logunov võitlejatele käsu tuua diviisi laabile «keel».

Petja tõusis kohe, kohendas rihma ja tõmbas millegiparast kopsu õhku täis.

«Lubage mind minna, seltsimees komandör!»

Logunov vaatas uurivalt võitleja suurt, kohmakat kogu ja mõtles:

«Näib sobivat. Ta pole küll väga osav ja tal saab olema raske, ent selle eest jaksab ta maha murda ükskõik millise eluka. Pealegi on ta juba luurel käinud.»

Kõvasti lausus aga Logunov:

«Hästi. Mingu Rastokin. Ülesandeks on tuua ohvitser Hädapärast kõlbab ka reamees.»

«Püüan õigustada usaldust, seltsimees komandöri!» rõõgatas Petja nii, et kõik võpatasid.

«Noh, aga miks sa siis teisi ehmatad?» nõõkas Hižn jak noormeest heasüdamlikult. «Oma võimeid kasuta ainult äärmisel juhul. Loodus on sind ohtralt õnnistanud...»

Petja ei viivitanud, võttis noa, nõõri, granaadid, tüki leiba ning läks enesekindlalt blindaaži ukse poole.

Tegelikult polnud niisugusel suurel sõduril kerge roomata ja varjata end võõral territooriumil. Kõik, mis võis kõliseda ja koliseda, sattus Rastokini tee: olid need siis tühjad pudelid, tükk katuseplekki või põlenud voodi käärdunud varvad. Oli hea, et ümberringi mürises ja ragises.

Petja teadis, et saksa armee staabid asusid eeslinnisti tublisti kaugemal, kuna Tšukovi armee staabi ohvitserid viibisid aga päevad ja ööd kaevikutes. Enne kui ta oli rindejoone läbinud, küsitles ta luurajaid, ja nüüd, märgitud orientiire järgides, oli tema ainukeseks mureks, et vaenlane teda ei märkaks. Nii jõudis ta peaaegu Põhja asulani. Ta lai selg oli sõduri vatikuue all higist maagi põlved ja peopesad kleepusid külmast porist.

Kui taevast löid helendama valgustuspommid, heitis ta maha, surus pea vastu maad ja ootas.

Ühel sellisel hetkel märgati teda lähedastest varemetest.

«Küll on mehemürakas!» lausus üks fašist ükskõikselt.

«Jah, ma juba märkasin teda,» vastas teine. «Selle orika löid meie sõdurid maha juba möödunud nädalal. Hea, et külmetab, me tunneme nüüd vähem laibahaisu.»

Petja, kes taipas, et jutt on temast, lakkas selle kõneluse ajal hingamast, ent kohe, kui nõukogude snaiiper lähtis trasseeriva kuuliga «laterna» langevarju ja uuesti läks pimedaks, tõusis ta ja roomas neljakäpukil kiiresti

edasi. Ka fašistid liikusid nende poolt vallutatud territooriumil kas roomates või mööda tranšeesid. Petja pidi kahel korral peaaegu niisugusesse ühenduskraavi kukkuma, teda päästis ta hiigelsuur füüsiline jõud, mis võimaldas tal mõni aeg olla midagi sillakese taolist, mille alt entjult juttu vestes möödusid fašistid. Vaevalt jõudis ta paaseda sellest ebamugavast asendist, kui ta sõna otseselt mõttes pörkas ninapidi kokku roomava sakslasega. Ta heitas juba noa järele, kui vastutulija patsutas talle olale ja puhkes naerma. Ja siis taipas erutusest kanges-
tunud Rastokin vaenlase heatahtlikkuse põhjuse: sõdur lauses viina järele ja oli purujoobnud. Too polnud küll tund, kellele Rastokin jahti pidas, kuid hädapärast oleks kolvanud seegi. Ja kui fašist rahulikult pikali heitis ja nõi kätesse peitis, arvestades nähtavasti, et on omade juurde jõudnud, möödus Petja temast, jättes hästi meelde koha.

Sojaõnn naeratas võitlejale: suitsu ja telefonitraadide järgi avastas ta midagi rügemendi staabi taolist. Varemete all asuvasse blindaaži läksid mõned telefonitraadid... Oli kuulda kahe tunnimehe samme... Öised nõukogude pommilennukid viskasid pomme üsna lähedale. Petja kasutas juhust ja lõi maha postil oleva tunnimehe, kes tuli varjendisse. Teise tiris ta kaugemale. See oli väga tugev sõdur ja Petjal tuli kasutada kogu oma jõudu, et temaga ilma erilise kärata toime tulla. Pike-
malt mõtlemata rebis ta tapetu seljast sineli ja tõmbas selle endale selga. See oli paras. Ta tõmbas ka kiivri pähe. Siis tiris ta kiiresti mõlemad tunnimehed eemale. Ta tahtis juba blindaaži kõrval postile seista, kui all paukus üks ning oli kuulda samme ja hääli. Petja tardus. Ta ei olnud millegipärast oodanud, et võiks tulla mitu inimest, ent tuli kaks, mehed rääkisid väljudes vaikselt isikeskis ja läksid kumbki oma teed. Tunnimehe puudumisele ei pööranud nad tähelepanu. Võib-olla polnud nende silmad veel pimedusega harjunud.

Siis ilmus Rastokini ette suure kühmas kuju must viluett katmata peaga ja lahtiste hõlmadega vormikuuks. Petja taandus pool santnu, haaras ettejuhtuva paksu pureda lauafüki ja pidurdades löögijõudu, kopsas sellega tema poole seljaga seisvale ohvitserile vastu pead...

Seda, et too oli ohvitser, tundis Petja kogu oma olemu-

sega. See oli just too «väljapaistev» kuju, keda ta püüdis. Nii ta lõhnaõli, kõneviisi kui ka käigu järgi... Fašist kukkus kohe, nagu oleks ta oodanud, et talle pähe koputatakse. Peremeheliku osavusega toppis Petja talle suhu varem valmispandud kaltsu, sidus nööriga käed kokku, mähkis ta esimese tunnimehe sinelisse, vinnas nagu koti selga ja sammus küürakil blindaaži juurest minema...

36

«Kelle sa siia tassisid?» küsis Petja Rastokinilt Logunov, kui ta kohaletõdud «keele» oli üle vaadanud. «Jämis sa temaga tegid?!»

«Kelle ma tõin seda te näete ise. Aga mis ma temaga tegin — midagi ei teinud, koputasin ainult pisut kogu pihta.»

«Millega?»

«Mis kätte sattus. Kuid kerge asjaga,» selgitas Petja kilrest, meenutades, et talle sattus juhuslikult kätte pehkinud laud, ning vaatas samuti saagiks saadud fašisti.

Suur, pundunud näoga mees lebas, silmad suletud, siruli maas ja norskas.

«Võib-olla ta on purjus,» lausus Petja ebakindlalt. «Ei näi siiski olevat, välja tulles kõndis teine kindlalt.»

«See'p see on, et ei näe selle järgi välja.»

Logunov vaatas veel kord «keele» üle ning avastas ta juustes laia otsaesise kohal laastu. Ta tahtis seda ära võtta, ent see oli kõvasti kinni, hitlerlane aga tõmbles järsku kogu kehast.

«Noh, Vanja, näita valgust!» käskis Logunov Korobovi.

Korobov võttis tahmalambi ja tõstis selle üsna lähedale. Selgus, et laast oli naelaga läbi löödud.

«Mis kurat see tähendab?» ütles Logunov. «Kuidas sa talle naela pähe löid?»

Petja paks huul venis hämmeldusest ripakile, ent seal samas koitis talle: laud! Kogu lugu juhtus ju varem teada...

«Siin pole midagi imestada,» lausus ta, kuid siiski kerkis otsekohe ta silme ette pilt, kuidas temale hakatakse näpuga näitama ja rääkima: «See on too, kes lõi «keele» naela sisse...»

«Siin pole ülepea midagi imestada,» kordas Petja kindlalt. «Koputasin pimedas pehkinud lauaga, aga selles olema nael. Kas ma siis meelega seda tegin? Sain loomult korda higistada, enne kui ta siia sain tassitud.»

«See veel puudub!» kostis Logunov süngelt, sest talle meenus, et «keele» saamisest tuleb ette kanda diviisi komandörile. Staabis öeldakse arvatavasti: «Teie püüdmised on vilja kandnud! Pole midagi ütelda, silmapaistev saavutus!»

«Velsker siia! Kähku! Ja tõlk ka!»

Ja Korobovi abiga hakkas Logunov fašisti taskuid uurima...

Vaadake, poisid, ta on usklik. Tal on kaasas palverammat.»

«Professor, meditsiiniliste teaduste doktor, püüd sõjaväe kirurg Georg Klüge,» ütles tõlk, vaadates dokumente, mis olid hitlerlasel kaasas. «Saabus SS diviisiga «Surnu penluu.»»

Blindaažis rōkkas naer:

«Saabus naelaga peas!»

«Al, Petja, tegid alles tembul!»

«Seda andis alles välja mõeldal!»

«Noh, mis te talle kallale kargate!» ütles Oljapkin, kes oli end juba tühjaks naernud ja sai aru sõbra piinadest, kelle paremaid tundeid solvati. «Katsuge ise niisugune elukas kinni püüda! Proovige! Ägedusega juhtub nii mõndagi!»

«Tõsi!» toetas Logunov Oljapkin. «Rastokin tõi paaletunud vaenlase. Ainult, kuidas me saaksime talle hinge sisse puhuda...»

«Siin ei tule toime ilma kirurgita. Naela väljatõmbamine ei võta kaua aega, ent fašist võib kohe surra,» teatas juurderutanud Hižnjak, kes vaatas hitlerlase üle. «Viige ta Dolgoje järsakusse Aržanovi juurde.»

«Petja, sul tuleb veel vaeva näha,» ütles Logunov Rastokinile lihtsalt, kui ta oli rääkinud diviisi staabiga. «Aga vaadake, et professorit teel kild ei tabaks.»

Petjal olid tööpoolest higipullid otsa ees, kui ta Georg Klüget oma pataljoni asukohta tiris. Vahel tuli tal isegi lahtmine fašist sinnapaika jätta ja üksi edasi roomata. Puhates mürsulehtri põhjas, ähvardas ta võimsa rusikaga, vabastas siis lõtvunud, täiesti võimetu vangi käed,

tõmbas talle sineli selga, sidus näo valge marlisidemega kinni, eriti suu ülalpool suhutopitud nartsu, ja vedas teda vaenlase silmade all rihmadest nagu haavatut. Ta et tirinud teda Volga äärde otse, vaid lähenes jõe siksakiliselt, ja keegi ei peatanud teda: haavatuid oli siin külluses ja neid tiriti ning kanti nii, kuidas keegi suutis.

Ainult otse eesliini juures tuli end varjates roomata. Kuid sinnamaani olid kõik kohad hitlerlasi täis, nii et pealesattunud sideohvitser, kes ei märganud porist määratud Klüge sidet, tõukas teda saapaga, tonksas ka end varjavat Rastokinit ning lausus südametäiega: «Leidsid ka koha ja aja purjutamiseks, räpased sead!»

Teekonna lõpul pidid neid peaaegu oma sõdurid maha laskma.

«Hästi, ma lõin talle küll naela pähe, aga muidu ma poleks temaga sealt ka kuidagi välja pääsenud!» mõtles Petja, aidates tranšees professorit kanderammi kanda.

Petja oli toonud küll väga tähtsa «keele», aga mis kasu sellest oli! Kindlasti hakatakse ka haiglas naerma ja kohmaka luuraja üle nalja heitma. Ja Petjat valdas nii sugune pahameel, et ta tahtis tagasi pöörduda, pataljoni komandöri Logunovi juurde minna ja ütelda: meditsiiniliste teaduste doktor Klüge suri teel. Ent see oleks distsipliini rikkumine ja käsu täitmata jätmine. Võib-olla võtab Aržanov välja selle neetud naela, professor toibub ja vastab kõikidele küsimustele. Kirurg võtaks sellega suure koorma Petja hingelt.

37.

«Fašist?» küsis Ivan Ivanovitš meelepaha ja imestusega. «Mina pean fašisti opereerima! Mis rõõmu see mulle toob, kui teda ravin?»

«Tuleb siiski seda teha,» ütles Rešetov end vaos hoides. «Peale teie ei suuda keegi seda operatsiooni teha.»

«Miks?»

«Tal on nael peas.»

«See tähendab?»

«Kõige harilikum nael. Luuraja lõi hitlerlast lauaga, et teda uimastada, lauas aga oli nael.»

Ivan Ivanovitši silmades süttisid kelmikad tulukesed.

«Noh, ja mis siis? ...»

«Teie olete neurokirurg ...»

«Nende jaoks ma pole neurokirurg!» katkestas teda Ivan Ivanovitš. «Mis võitlejad minust arvavad, kui aitan natsuguse mõrtsuka jalule? ...»

«Aga mis siis, kas teie arvates luuraja, kes ta tõi, polegi võitleja? Inimene riskis eluga. See on ju «keel», mis loodi diviisi staabi jaoks. Sellepärast tuleb ta võimalikult kiiresti korda seada.»

Ivan Ivanovitš laiutas käsi:

«Sellest te oleksite pidanud alustama.»

«Ma tervitan teid, seltsimees Gromova,» ütles samal ajal Petja, kes varitses Varvaarat operatsioonitoa eesruumi.

«Tere,» vastas too kuivalt.

«Ma tõin sakslase,» teatas Petja tasakesi. «Meditsiiniliste teaduste doktor.»

«Milleks meil teda vaja on? Me ei lase teda oma haavatute lähedalegi.»

«Ta on ise ka ...» Petja takerdus. «Ta on ise mõningal määral haavatud.» Ja püüdes ennetada võimalikke väärarusaamisi, ruttas Petja teatama, kuidas ta läks «keele» järele, kuidas ta sattus korraga vastamisi kahe ohvitseriga ja tal tuli üks neist lauaga «tümaks lüüa».

Kõnelus katkes Rešetovi ilmumisega.

«Varjake! On vaja operatsiooni juures abistada. Ivan Ivanovitš hakkab kohe hitlerlast opereerima. See on diviisi staabile väga tähtis,» selgitas Rešetov samas, nähes ette, et ta ka siin kohtab vastuseisu.

Kuid see, mis mõjus kirurg Aržanovile, ei mõjunud Varvaarale. Tüdruk pahandas ja vaatas vihaselt Rastokile.

«Tegite meile alles tembul!» ütles ta. «Ma ei taha töötada teie fašisti heaks.»

«Näh sulle!» vihasas Petja samuti ootamatult. «Ah see on siis nii, et teie olete siin puhtusearmastajad, meie aga peame kogu rämpsuga enda peale võtma! Kas mulle oli teda vaja, mis? Panin oma elu kaalule, aga nüüd tuleb välja, et mina olen loll. Minu fašist?! Tere hommikust!»

Petjal tulid erutusest ja solvumisest isegi pisarad silma — näe, kuidas paistsin välja!

«Andestage, Petja,» ütles tütarlaps, keda punaarmee-

lase sõnad panid häbenema, ja haaras kahetsusepuhan-
gus Rastokini hiiglasuure kämbla oma käte vahele. «Te
olete lihtsalt kangelane! Muidugi teeme me kõik.» Ja
ta lipsas eesriide taha.

Lai naeratus valgus Petja näole. Unustades sealsamas
seisva Rešetovi, tõstis ta oma käe, mida Varvaara nii hel-
lalt oli surunud, vaatles seda ja pistis ettevaatlikult
tasku. Kui teda oleks praegu staapi kutsutud ja kas voi-
saksa Stalingradi armee kõrgema ülemjuhataja järele
saadetud, ta oleks läinud...

* 38.

Mügeriiku, paljakspöetud peaga, turske, laiade õlgade
ja mullakarva näoga Georg Klüge lebas laual.

«Hitlerlikust SS valikdiviisist. See on siis nüüd see
tõeline inimsööja!»

Varja töötas hoolega ja tähelepanelikult, ent ta näo
ilme kõneles vastumeelsusest.

«Huvitav juhus!» kõneles Ivan Ivanovitš juurdetulnud
Rešetovile, näidates pintseti harude vahel väljatõmmatud
naela. «Too noormees näib härra Klüget üsna põhjalikult
lauaga pörutanud olevat...»

«Päris kindel!» Rešetov naeratas hapult, vaatas Var-
vaarale otsa ja too punastus.

«Väikesed luuvigastused. Köhiget!» pöördus Ivan
Ivanovitš saksa keeles Georg Klüge poole, märgates, et
too avas silmad.

«Mis minuga on?» küsis too, pidades Ivan Ivanovitši
saksa kirurgiks.

«Te olete haavatud ja asute nõukogude haiglas. Te
sattusite vangi!»

Klüge silmad läksid pärani, ta näkku ilmus avali loo-
malik hirm.

«Mina? Vangis? Ei või olla!»

«Ärge erutuge, teiega ei sünni midagi halba,» kõneles
Ivan Ivanovitš, jätkates haava puhastamist. «Me hak-
kame teid ravima.»

«Ravima?» Hitlerlane kattus higiga: kuidas võiksid
teda ravida nõukogude inimesed?!

Klüge kuulati üle järgmisel päeval. Ta tundis ennast

paris hästi ega püüdnudki simuleerida - ta kartis liialt
oma elu pärast.

«Ärge jätke mind maha,» palus ta Ivan Ivanovitši hilja
ohul, kui staabitöötajad olid lahkunud. «Ma tean, et
ma pole enam teile tarvilik, ma ütlesin kõik ja nüüd
laskse mind tappa.»

«Te mõodate kõike oma mõõdupuuga,» vastas Ivan
Ivanovitš jarsult. «Need olete teie, kes tapavad rahulikke
elanikke ja meditsiiniala töötajaid. Teie juures tehakse
lappadest seepi ja pargitakse inimese nahka portfelli ja
kookottide jaoks.»

«Noh, ja mis siis?» väitis Klüge lipitsevalt naerata-
des. «Utilitaarne vaatekoht asjadele ja muud midagi.»

«Võib olla! Näete, te ei lahku isegi rindel oma juma-
last.» Ivan Ivanovitš võttis kaunistõelise, päris paksu
palveraamatu ja lehitses seda. «Võib-olla te mõodate isegi
publi inimnahka. See oleks ju väga tore. Võtad kätte ja
teie valdab mõte kõige elava kaduvusest. Satud tahes-
tahtmata palvetamisõe meeleollu. Niiviisi võib ka inimese
sõnnist õigustada.»

«Aga miks mitte?» Veendudes, et teda ei tapeta, muu-
tus Klüge jultunuks. «Kui vaadelda teaduslikust seisus-
kohast... Mille poolest erineb inimliha lamba- või
lehmaliha? Kalorid on samad, valgud on samad.»

«Jah, valgud on samad!... Ent siisugune on teie
moraal?! Kunagi sõid inimesed oma vaenlaste laipu,
nüüd aga on see mõeldamatu. Uskuge: mõõduvad aastad
sõda ning inimese tapmine tundub siis samuti vastiku-
na mõeldamatuna.»

«Seda ei juhtu ilalgi,» väitis Klüge väsinult, ent
endunult. «Mis puutub inimese söömisel, siis selles
osas ma muidugi ei vaidle vastu, on kujunenud harjumus
ja tava süüa tallesid. Aga ilma sõjata ei saa läbi. See
muutab maailma elu, koristab kõik, mis on üleliigne ja
mõttetu.»

Ivan Ivanovitš eemaldus oma patsiendi juurest ja vaa-
tas teda ülalt alla nagu kärvavat, ent veel ohtlikku mür-
gist putukat.

«Ühes asjas on teil õigus,» ütles ta. «Ma usun, et see
sõda koristab teid kõiki, sest teie ja teie jamsid ideed
pole maailmale vajalikud.»

Klüge naeris nõrka, vulksuvat naeru.

«Vaevalt!» vastas ta enesega rahulolevalt. «Kuigi mina sattusin teie juurde, aga Stalingrad on siiski meie käes. Teie aga istute kalda ääres aukudes. Kelle poolel on siis jõud?»

«Jõud on nõukogude inimeste poolel. Jaa, jaa, meie toome rahvastele õnne, aga teie toote neile surma. Kumbad nad eelistavad, mis te arvate?»

39

Ta lamas maa-aluses laatsaretis kitsal naril ja mõtles. Muidugi, ka venelaste hulgas leidub teadlasi. Ent tähtis on üldine tase. Georg Klüge oli koos oma vägedega läbi sõitnud sadu kilomeetreid, kohtamata ühtki korralikku peldikut. Jaa, jaa, see pole nali! Olgkatustega, valge saviga mätsitud hütid ja eemal õues külmad peldikud. Must muld... Pehme, rammus must muld, mis sarnaneb vene pressitud musta kalamarjaga. Kuidas niisugusel maapinnal puhkeksid õitsele saksa kolooniad! Aga Ukrainal! Hütid, õled ja väljaõmmeldud käterätikud. Pole imestada, et seal on kõik peaaegu kõrbenud. Aga siin, stepis?... Veelgi hullem. Siin on tarvis mõisnikust junkru kindlat kätt. Siis tekiksid siin rikkad valdused. Lumivalgetest kahhelkividest vannitoad, palju peegleid, dušš, fajansist kätepesukausid, veeklosetid, samuti kahhelkividest, koheva, kõige pehmema paberiga, kõljal kanalisatsioon, puhtus, ilu, lilled, peenrad, alleed, tee rajad. Georg Klüge polnud harjunud sooritama oma «tõrminguid» väljas. Aga lauakultuur! Asemekultuur! Riikuskultuur! Venelasi peab võitma. See on vältimatu. Ja nad ei saa professor Klüget enda juures kinni hoida. Kui saksa ülemjuhatus saab teada, et ta on vangi langenud, siis saadetakse tema järele. Teda vahetatakse välja nõukogude sõjavangide vastu. Tema kadumine blindaažist, mis asus võidukate hitlerlike vägede poolt vallutatud territooriumil, ei saanud ometi tähele panemata jääda. Ümberringi olid oma sõdurid, ohvitserid, sidemehed, tunnimehed seisid postil ja äkki kaob doktor Klüge, kehtuslikult oli eesliinil. Kuhu? Ilmne, et vene luurajad röövivad ta.

«Imelik: peas oli nael, aga nüüd pole viga midagi

laman, mõtlen. Mõistus töötab. Oo! See Ivan... Ivan... Klüge, kahekordne Ivan — on tõesti meister! Küll ta meie juures ajaks markasid kokku! Ja tegi kõik väga steriilselt ja puhtalt. Töötab nagu sakslane. Aga kui suurel iseloomuga rääkis, see kahekordne Ivan. Just nagu võrdne võrdsega. Noh, muidugi, tal on samuti mõistus. Ja saksa keelt oskab oivaliselt. Suurepärase kirurg. Aga teie...» Georg Klüge meenutas oma jumalast õnnistatud Saksamaad ja surmalaagrit, kus ta aitas hävitada nõukogude vange. Kes küll seal ei olnud, aga kõik surid... «Muide, miks vene metslasi nimetati samojeedideks? Nähtavasti nad sõid oma kaasmaalasi.

Ah, doktor Ivan, te olete muidugi haritud inimene ja kirurgia meister, tunnete isegi neurokirurgiat ja saksa keelt. Aga teie samojeedid?... Kas nad tõesti peaksid olema, nagu teie arvate, tuleviku inimese algkujud? Viltu teie, doktor! Ei, mul on õigus — sõda on vaja! Homme saadetakse teile minu asemel vangivõetud samojeede.»

Georg Klüge keeras ettevaatlikult küljeli, pööras pikka aega oma kinnimähitud pead ja lausus: «Lora. Mõttetus! Hea maa, aga siin elavad ebakultuursed metslased. Ja meie peame neid võitma ja korda looma.»

Nii lamas ta päeva, kaks päeva, viis päeva. Ootas. Ent tema järele ei tulnud. Georg Klüge vihjas algul sellele, aga hiljem küsis juba otse, kas pole tulnud parlamentaire, kas ei varjata tema eest läbirääkimisi, mida tema ütle on peetud? Ei, keegi pole käinud, pole huvi tuntud, pole kuulda mingisugustest järelepärimistest. Siis vajus Klüge norgu. Ja uuesti pöördusid ta mõtted doktor Ivan Ivanovitši juurde. Aga kui tema oleks kaduma läinud? Kas ka teda oleks unustatud? Professor vaatas asjadele väga kainelt. Ja ta oli jõudnud juba märgata, millise armastusega ümbritseti haiglas kahekordset Ivan-dokto-ri.

«Ei, temale oleks järele mindud. Needsamad kõriloikajad, kes minu siia tirisid, oleksid tema meilt ära varastanud. Mispärast? Sellepärast, et nad meid vihkavad? Ent ka meie vihkame neid. Aga muidugi ei tule meie omadele pahegi otsima minna oma röövitud professorit. Rööviti ära, ja kurat temaga! Ja ka mina ise poleks läinud!»

334

335

Nikita närvitses tublisti, kui ta jäi Vertjatši asula haiglas. Tuleb ju toita haavatuid, hankida neile ravimeid... Kas poleks parem katsuda neid paigutada rahulike elanike juurde, nagu oli soovitanud Logunov? Kas võis mõnedki ära peita. Nikita ei jõudnud veel lahendada kõiki piinavaid kahtlusi, kui ta nägi, et majja sisenesid fašistid. Voodite vahele jäi seisma mees automaadiga, toast aga, kus toimetati operatsioone, hakkasid hallikasrohelistes mündreis fašistid välja ajama kaht noort sanitari, neid püssipäradega tõugates. Ülestõstetud kätega taandusid tütarlapsed vaikides ukse poole, näod kitlitest valgemad. Nikita vaatas ümber ja nägi, kuidas haavatud madrus vaatas tulnukaid päraniavatud, hullumeelsete silmadega, kuidas ta otsis värisevate sõrmedega midagi voodi allalt ja juba toetus ning kergitas ennast, ent mahises pea muutus raskeks ja tõmbas teda tagasi padjale. Siis sööstis Nikita ise sõdurite juurde ja haaras kõvasti kõige lähema küünarnukist kinni. Too pöördus kiiresti, pigem imestunult kui pahaselt.

«Mis elukas see on?» pöördus ta lõbusalt oma kaaslaste poole. «Tal on ilmselt kavatsus segada meie väikest naljal! Mis sina arvad, Otto?»

Otto, kes polnud nii heatahtlikult häälestatud, loikis käega, ent samas, jõudmata oma kaaslaste juurde minna, jäi liikumatult seisma — palatisse tulid ohvitserid.

«Kes see niisugune on?» küsis üks neist ilmse uudishimuga. «Kalmök?»

Nikita ei vastanud; heintest kostis naise nuttu, Gorbatsjovi raevukat häält, ja siis kõlas lask.

Nikita sööstis sinnapoole, ent ta löödi püssipära hoo biga pikali.

«Kalmökid — siinsete steppide elanikud, budhistid,» jätkas ohvitser, nagu poleks midagi juhtunud, puges aukraadilt kõrgema eseslase ees. «Me mängime esialgu nende rahvustunnetel. Kutsuti välja laamad Tiibetist, endised värstid. Nende kaudu organiseeriti lauret, karja äravõtmist ja vene karjaste hävitamist. Ning reklaamik on väga tähtis, et kalmöki rahvas toob füürerile kingitusi — hobused hõbedast valjastega ja hõbedaste randadega. See on reklaam maailma mastaabis!» kõneldes

pöördus ta uuesti Nikita poole: «Me pildistame sind ajalehe jaoks — ülejooksik-kalmök!»

«Minust ei saa ülejooksikut!»

«Kinni võtta!» käskis vanem ohvitser. «Teised lukustada majja ja see viivitamatult põlema süüdata, et nakatus ei leviks.»

Ülesvõtte ajalehe jaoks nurjus. Nikita kattis näo kinni ja pööras pea ära. Teda löödi, algul kergelt, siis julmema jõuga. Ta kaitses end meeleheitlikult.

«Keda sa kardad?» küsis sakslasest tõlk, keda tüütas see jandamine. «Teie kommunistidel on lõpp.»

Ma ei karda. Aga sa valetad; meie omad tulevad tagasi ja te veel vastutate haavatute eest, keda põletati siin.»

«Oo! Meditsiiniline töötaja!» hüüdis sinnatulnud väliandarmeeria ülem ja viitas ohvitserile, kes oli otsustanud pildistada Nikitat kui kalmökki rindelehe jaoks. «Siin me peame üles näitama humaansust. See vana tobu klurg rääkis... Mis ta meile rääkis rahvusvahelistest lepingutest? Noh, ja me talitamegi humaanselt. Saadame selle velskri laagrisse, kus töötavad inimesed, kes on lõpetanud spetsiaalsed kursused, kus õpetatakse tapma inimesi relva kasutamata. Seal palub ta ise surma. Tõlge sellele viitusilmalisele sellile, mis ma ütlesin.» Zandarmeeria ülem astus ukse poole, kohendas oma glaseeritud kelmadeid ja lausus ohvitseridele hooletult: «Tulge homme. Me saame homme partii kõige ehtsamaid kalmökke. Te võtte neid pildistada ajalehe jaoks enne ešeloni laagrisse saatmist.»

Ešelon nimega «Öö ja udu» sõitis läände, surmalaagrisse — Zeinzhaini ja Birkenausse, numereeritud tuleriide juurde ja põrgulikku Buchenwaldi.

«Mis seal väljas on? Kuhu meid viiakse?» küsis Nikita, kes oli surutud pimeduses tihedalt kokku oma õnnetuskaaslastega.

Talle ei vastatud; keegi ei näinud, missugustest kohtadest rong mööda sõitis. Kaubavaguni uks oli kõvasti sulgetud ja vagunis oli väljakannatamatult ümbne.

«Meid on unustatud!» mõtles Nikita. «Seda võib ker-

gesti juhtuda. Rong on suur, vagunid on ühesugused. Ühte torgati söök, pandi jook, teine aga unustati.»

«Mu isa jutustas,» kostis äkki nurgast noor hääl, «et kui vene sõdurid olid viieteistkümnendal aastal Saksa maal vangis ja neile ei antud seepi, siis nad korraldasid streigi. Meile aga ei anta süüa... Tuleb protesteerida. Milleks meid siia pressiti — isegi istuda pole ruumi?!» Punaarmeelane vaikis, ent ta lühike kõne sisendas lootust, et kõik läheb paremaks.

«Sandarm seal asulas rääkis lora,» mõtles Nikita. «neil pole õigust vange tappa. Ajame niikaua läbi, kuni meie omad purustavad fašistid.» Valus oli ainult see, et ta oli läinud rindele ja sattunud kohe vangi... «Ent võib-olla õnnestub põgeneda. Hitlerlaste tagalas on ju saksa rahvas: töölisel, talupojal... Kõigil pole oma südametunnistus kadunud! Jutustan neile, kuidas fašistid käituvad okupeeritud territooriumil, kuidas nad rõvivad, kuidas tapavad arste. Kui võidelda, siis võidelda lahingus, aga nemad põletasid haavatuid.»

Et oleks kergem hingata, tõusis Nikita varvastel ning avastas seinas tillukese prao. Ta sirutas end välja ja surus silma prao vastu. Ujusid mööda ja kadusid väikesed põllulapikesed. Kollendasid kõrreväljad. Siin seal künti põldu. Paar hästitoidetud hobust vedasid ratast, mis läigatas pööretekohtadel. Põlde läbistasid viljapuudega palistatud asfaltteed ja puude roheline paistsid ümarad vijad. Punaste kivikatustega tugevad majad. Puhtad, korralikud lapsed, palju jalgrattureid. Seal sõidab mustas kleidis naine, vaid varba otsad vilksatavad laia seeliku alt, peas ning õlgadel lehvib tuulevalge rätik, millesse mähitud nägu sarnaneb kaugelt munaga. On see nann või? Nikita näeb nunna esimest korda elus ja pealegi veel jalgrattal. Kõikjal lilled, lilled, lilled... Rahulik, ilus.

«Sandarm valetas,» mõtles Nikita seda kõike vaadates. «Kui kenad lapsed ja naljakas nunn. Meid ei tapeta.»

Möödusid metsad, vilksatasid mööda sirgetes ridades kõrged männid. Niisuguse metsa nägemine kutsus esile peapöörituse, krambid tühjas sisikonnas tugevnevad. Ent Nikita vaatab kangekaelselt ning januselt. Põlisel männimetsal, kus puude vahelt paistab valgus. Korralik

kuul teed, põllud, puhaste linnakeste kitsad tänavakesed, mis on mähkunud rohelusse. Rajasid endale siin korraldusi, jouka elu ja läksid naabreid tapma! Kui palju lemmi, kui palju vilja ja terved mäed juurviljal! Aga nunn ja näljast piinatud inimesi veetakse mööda sellest rohkest, mööda rikastest majadest, mis ülbealt naeravad oma peeglina läikivate akendega Nikitale tundmatute linnade lokaalset kotte alt.

«Poisid, hakkame protestima!» meenus Nikitale ühes hetkel. «Niiviisi piinalakse meid ju surnuks.»

«Poisid kümnendad, vangid hakkasid trampina jalga, need, kes olid seina ääres, tagusid rusikatega vastu seina. Kui algas müra, avanen seina aknaalust alt vaatas sisse kuulipilduja must toru.»

Vait! kostis metalline, kõlav hüüe. «Ma loen: üks, kaks, kolm...»

«...» unis jäi vaikseks.

«...» sulle streik selle pärast, et seepi ei antud! Arvatavasti rääkis sandarm tõtt, et neil on kursused, kus õpetatakse kaitsetuid inimesi tapma...»

Kursused! Nikitale meenus Ivan Ivanovitš, kommunistlikud noored, kes õppisid velskriks, Varvaara mustajookseline sile peake. Keskendunult kuulates surus Varvaara pliiatsi huulte vastu ning seetõttu olid vahel ta huulidel tindijäljed. Kui Varvaara oleks sattunud fašistide kätte, oleks ka teda pistetud eseloni «Öö ja üdu».

42.

«...» loomade teerajad kulgevad mööda järsakaid, mis on kaetud sambla ja kaugelt mustana näivate roni-
manni pöösastega. Nikita jookseb sinakasroheline seedri juurde, katsub sammaldunud oksid. Kui hästi lõhnavad pehmed okkad! See on taiga, mis hõljub Nikita silmade ees oma võimsa hingusega. Ta kummardub mängleva libipaistva ojakese äärde. Vesi on raudkülm. Nikita joob, katsub oma vaiguseid juukseid ja läheb õnnelikult edasi.

«...» vaatavad sinikasilmad, seal punavad pohlad nagu maaseljandikule visatud kangas, tõusevad lendu kudruvad tedred ja metsatuka serval jookseb põldpuude

pesakond, ajades õieli oma peenikesi kaelu. Nikita naerab ja vilistab neile järele. Lõpuks ometi on ta kodus.

Raagitakse, et Ukamšani on ehitatud meditsiiniline instituut. «Hakkan õppima, praktikale aga lähen Verhvjanski nasleegi.» Ees huikavad kõlavalt põdraajajad. Üle põõsaste vilguvad noorte põtrade sarved. Sõidavad taiga sõbrad.

«Kapse, kallid! Kommunistlik noor Nikita Burtsev tuli sõjast koju... Kuidas te siin elasite ja töotasite?»

Nikita istub põdra selga. Ta sõidab ja näeb mäenõlvale uut taigalinna. Metsa tagant tõusevad kõrgele milmekorrukselised ilasid kivimajad. Talvel on niisugustes majades soe ja nad pusivad sada aastat inimeste rõõmuks.

Mööda siledat asfaltlinti kihutavad autod ja traktorite raske paljutöötav mürin kajab põldudel...

«Ma ikka veel ei usu oma silmi, kui näen jakuuti masina rooli tagal!» kõneleb Nikita ning langeb äkki kusagile sügavusse ja hirmus valu läbib ta keha.

«Mis see on?» hüüab ta, klammerdudes puude okste külge.

«Saabusime kuskile... Ära haara minust kinni, vennas! Mul pole ühtki tervet kohta.»

Nikita avab hirmunult silmad. Pime. Umbne. Ta on ju rongis! Võõral maal... Vaguni puhvrid klirisevad kõvasti.

«Kui toredat und ma nägin, poisid!» ütles Nikita meeleheidet alla surudes. «Ma oleksin nagu sattunud koju, Jakuutiasse...»

Kärarikkalt avanes vaguni uks, läbi laia prao tungis sisse jahe õhk ja mingi imelik vingutaoline lehk.

«Tulge välja!» kostsid hääled saksa ja vene keeles. «Mitte viivitada! Astuda rivvi!»

Noh, nüüd kujuneb siin kõik teisiti. Vangid jõudsid ju tagalasse, kus elab töötav rahvas...

«Vasakule! Vasakule!»

Kumedit tammus mööda sillutist kolonn, mida ümbritsesid konvoi ja lambakoerad.

Hallist hämarusest kerkisid mittevenelike majade teravad katuseviilud. Pikk ja peenike torn nagu toonekurnokk. Kõrge rist tänava ristumiskohal. Polnud ei hom

mek ega õhtu. Majades polnud tuld näha. Maskeering. Lullased ei tahtnud avada teist rinnet, ent sakslased pommitasid nende linna ja nemad pommitasid vastu.

43.

Kolonn läbis männimetsa serva, sammus üle põllu. Es paistsid pikad, masendavad barakid, piiratud okaslaadist tõketega. Kõrval mustasid madalad, kõrgete korstnatega hooned. Korstnate kohal aga paistsid läbi suitsu purpursed leegid.

«On need kõrgahjud või?»

«Kuhu meid toodi?»

«Mingi tehas...»

«Poisid, siin lõhnab ju kõrbenud kontide järele...»

«Lava juures aga mürtsus muusika.»

«Vaata aga, ka muusika! Hoopis teine lugu kui teel!»

Laagri valve, samuti koertega, rivistus värava juurde. Täna võttis tulijaid vastu. Eraldi rühmas seisis laagriülem Arno Hasse, erikomando ülem Erich Blogel — pikakasvuline heledanahaline iludus Reichenbachi külast Saksa — ja Fritz Flemich — laagri komandant, ehtne ulnaino —, ta läbipaistvad silmad särasid heledate ripsmete vahelt nagu kaks teraskuuli.

«Kas viime selektsiooni?» pöördus Hasse peearsti, nuldhalli näoga Georg Klüge poole.

«Alakel» Arno Hasse polnud saanud end välja madada ja tagasihoitud haigutused kiskusid pingule ta kortsus, korralikult raseeritud näo lihased.

Ta oli kaadriohvitser, tal oli palju aumärke, ent peaaegu kõik olid saadud pärast komandeeringuid, mis polnud seotud sõjaväeteenistusega. Kui ta oli tüdinenud alalisest oma nahaga riskeerimisest, siis astus ta natsionalsotsialistide parteisse, lõpetas spetsiaalse kooli Lübeckis ning sai politsei ülemvahtmeistri auastme. Seejärel saadeti ta surmalaagrisse... Tema jaoks ei olnud teragi künismi Göringi sõnades, mis too lausus Jakobstolli jaamas pärast Zeithaini sõjavangide «tuleriida» nr. 304 külastamist: «Me nägime, mida laibad endast kujutavad. See ei kahjustanud meie hinge ega loomust.» Arno Hasse hinge ja loomust kahjustada oli võimatu.

Nooruses oli ta tiiger džunglis. Vanaduses muutus ta tiigrist inimsööjaks.

«Alake!» kordas ta, noogutades Erich Blogelile.

«Joostes!» karjus Blogel kõlava lõbusa häälega.

«Arstlik komisjon» jälgis ükskõiksealt «selekttsiooni» käiku. Sõjavangid, kes olid rivistunud neljakümne kaupa, jooksid sada meetrit... Need, kes jõudsid kohale joosta, viidi ühele poole, kes kukkusid, teisele. Laagri kaitse tundis oma tööd, sellepärast võis juhtkond laskuda jutuajamisega.

«Mu mööblikauplus Dresdenis ei too peaaegu midagi sisse,» kõneles Arno Hasse Fritz Flemichile. «Lanikud kardavad pommitamist ja peavad paremaks jätta kulutused kodukaunistamiseks tegemata.»

«Tõepoolest!» ütles doktor Klüge. «Mis mõte on oma mööblit, kui ma pole kindel, kas mu villa on hommik terve! Mina teie asemel organiseeriksin matusetarvite äri.»

«Mul on linnas korralik lukassepa töökoda,» segas end kõnelusse Erich Blogel, kes samuti eemaldus tavalisest eraldamisprotseduurist. «Nüüd toodan ma peenemaid detaile lennukite jaoks ja püssilukke. Mulle anti need kogude töölisi. Neid juhatab mu vend. Ma käskisin tal olla halastamatu. Venelased räägivad küll palju meeldivusest niseerimisest, ent tööpinke nad ei tunne.»

«Nad ei taha tunda!» teatas juhmivõitu Klüge. «Neid pole vaja mitte oskusi sisse taguda, vaid austust nende vastu. Nad on väga kangekaelsed. Neid tuleb jõuetult teha. Eile ma sain emalt kirja. Mu noorem vend sai mõeld surma. See on hea, et vanake hingeliselt kokku varisenud. Ta kirjutab: «Jumal ja füürer on meiega.»

«Suurepäraselt öeldud!» Fritz Flemich pilutas kavalalt oma heledaid silmi.

Flemich oli kuulnud oma meisterliku löögi poolt kõigi reeglite järgi peopesaga vastu ninaotsa — ja kolm on veri väljas. Ta pidas silmakirjalikkust suitsukattena, mida on vaja vaid vanadele naistele. Sellepärast ei taastanud ta vana doktor Klüget, kes muutus sage sentimentaalseks. Ent mõnikord oli Klüge avameelne ja jutustas oma kirurgilistest katsetest spetsiaalselt sisutatud ruumis laagri piinakambris. Ta munsterdas midagi väikeste tütarlaste kallal, pookides nende näärmeid elat

maid naistele noorendamise otstarbel. Seni polnud midagi välja tulnud — nii lapsed kui ka naised surid, ent Klüge ei lasknud end segada.

«Mis neist gaasiga surmata,» kõneles ta, «parem otada teaduslikeks katseteks.»

Tunneme seda teadust, kuidas oma taskuid täita,» mullis Flemich salvavalt.

Aga kas teie ema teab, millega te siin tegelete?» küsis ta vaikselt.

«Ei, milleks? Ta on vana, las palub jumalat ja puhkab. Ta on puhkuse ära teeninud. Mina saadan taile raha, vennad idast pakke. Mul on veel kaks venda rindel. Minu vennad tungivad esimestena nõukogude linnadesse. Te mõistate? ...»

«Jah, meie armee kangelaslikkus on mõõtmatu,» ütles Arno Hasse. «Kuid linn Volgal peab veel vastu, kuigi me pidime ta vallutama kahekümne viiendaks juuliks.»

44.

Raskelt hingates jäi Nikita Burtsev finišis seisma.

«See on siis tagala! Milleks nad meid taga kihutavad? Koerad on nagu hundid. Valvurid on veelgi hullumad.» Nikita tõmbas sügavalt sõõrmetesse lehkavat õhku. Tõesti — õhus oli tunda karsa- ja kõrbehaisu. «Mida nad põletavad?»

Ta sisemus tõmbus näljast kokku, kuid see hais pani viidame pööritama.

Vangid, kes kannatasid katsumise välja, rivistati ühesti üles ja viidi kõrge ning pinguletõmmatud traatlokke taha.

«Pandi puuri! Kas tasus selle eest viimset jõudu kulutada, joosta! Oleksid parem korraga tapnud!»

Kolonn peatus suure, sünge välimusega baraki ees. Samas, tänaval, hakati päid pügama. Kästi lahti riie

luda.

«On see saun?» arutasid vangid.

«Kiiremini, kiiremini!» karjusid valvurid.

Kepihoopide saatel kargasid alasti inimesed baraki uuesti sisse. Seal oli umbne. Palav. Tõepoolest saun. Ent pesta ei lastud. Kuum aur. Külma dušš. Poolpaljad

valvurid trussikutes ja saabastes liikusid nagu kuradid hallides aurupilvedes. Nende piitsutavaid nuudihoope jätkus kõigile. Vangid jooksid ringi, põigates kõrvale hoopide eest. Mis siin pesemisest rääkida — nad muutusid veelgi mustemaks. Siis aeti neid riietuma.

Ka Nikitale anti odavast riidest sinakasroheline kal kised püksid ja samasugune pluus. Ta tõmbas selle otse märjale kehale. Pesu ja jalanõud, milles vangid siia tulid, kadusid, nende asemele anti puust kotad.

Toimus registreerimine. Igaühele löödi number käsi varrele, vaadati, kas pole kuldhambaid ja loeti need üle, tehti valge värviga märk seljale, pilotkale ja jaotati näljaseina barakkidesse.

Masendus oli nii suur, et isegi süüa ei tahtnud. Purunes lootus pääseda es-es-lastest valve alt. Barakk oli akendeta, ainult läbikäigul kohale kolmekordsete naride vahele olid lakke jäetud pilud. Ohupuudus oli tappev.

Nikita heitis pikali temale kättenäidatud kohale paljal naril. Ent ta ei saanud veel silmi kinni lasta, kui jälle kõik üles aeti ja välja loendusele kihutati.

Nii algas see ei millegagi võrreldav elu. Teisel päeval selgus, et siin tegeldakse inimeste hävitamisega. Lämmitatakse gaasiga ja põletatakse iga päev ja ka terveid eselone sõjavange ja rahulikke elanikke...

Esimest korda tööle minnes otsustas Nikita mitte midagi teha fašistide heaks. Las lõpeb kõik ühekorraga. Nii otsustasid ka teised.

«Mingu kõik kuradile — suurel!»

«Sada kakskümmend viis grammi aganaleiba, ees aga — võllas või gaas...»

«Gaasi antiakse vaid uimastamiseks. Krematooriumis põletatakse poolelusalt.»

«Kõneldakse, et sõja aeg ja gaasi ei jätkuvat.»

«Siit tuleb põgeneda,» pani ette endine rühmakomandör Muraškin. «Tuleb luua side vanemate siinolijatega, kui neid leidub. Korraldada mäss ja põgeneda iga nelja tuule poole. Kui surra, siis juba oma muusika järgi.»

Töö paistis niivõrd mõttetuna, et keegi ei öelnud sellest ära. Asula elamud laagri läheduses olid hävitatud ja vangidel kästi kanda kiviprügi ja telliskive ühest kohast teise.

Hoobid sadasid uha Tirides suure vaevaga porist

valja määratu suuri puust kotasid, mis olid tõmmatud paljaste jalgade otsa, kandis Nikita käes kuut telliskivi ja talle näis, et see kõik toimub unes. Ja nagu unes vürastus talle tühi väli, mida mööda lähevad vaevatud, tabaldunud, määrdunud inimesed värvitud kaltsudes, tossivad telliskive ning kannavad kanderaame liivaga. Nad lähevad kilomeetri, kaks, nii nagu arvavad heaks valvurid, panevad oma kandami maha, võtavad uuesti tapselt samasugused telliskivid, kanderaamid liivaga — ja lagasi. Nagu patused põrgus. Võõras hall taevas, lais niiskust, piserdab peent vihma, märg riie kleepub keha külge. Kõikjal mürtsub muusika: vangistatutest moodustatud orkester pasundab, põrutab saksa marsse. Ja tossavad ning suitsevad krematooriumide korstnad, kus põletatakse elavaid inimesi. Nii kestab see kella kuuest hommikul kuni kella kaheksani õhtul.

«Kuidas küll saksa rahvas talub seda häbi oma pinnal? Kas ta siis ei tea midagi neist laagritest?» küsis Nikita Muraškinilt. «Miks töölised ei protesteerid? Miks talupojad ei tõuse üles?»

Muraškin muigas süngelt.

«Hitlerlased ajasid palju ausaid inimesi niisugustesse laagritesse, teisi hirmutasid, kolmandad ostsid ära...»

Mõte põgenemisest aga julgustas nii Nikitat kui ka tema kaaslast, ja nad suutsid mõne päeva jooksul oma talupidamisega teenida ülemjefreitor Horsti poolehoidu, kes oli terve, sinisilmne mees, loksas juustepuhmaga madala lauba kohal.

«Olete tublid poisid,» ütles ta neile, ilma et oleks vahendanud tavalisi sunnitöö norme. «Kui te käitute ka elaspidi nii, siis ma annan teile täisgaasi, kui tuleb teie rekord»

Saabus pühapäev, kõige kannatusterohkem päev laagris. Sel päeval mürtsus muusika alati valjemalt ja kontide kõrbehaisu oli tugevamalt tunda.

«Saabus eselon Ungarist. Naised, lapsed,» ütles Muraškin Nikitale. «Neid sunniti kodumaale kirjutama, et saabusid õnnelikult kohale, kõik on hästi ja et said tööd. Kirjad saadeti ära, inimestele aga anti gaasi...»

Naiste osakonnas on meie omast veel hullem. Seal lähevad paljud vabatahtlikult krematooriumi. See õigus on meile kõigile antud» Muraškin vaikus ja istus kulua kortsutades narile. Ta kõhnunud näo tõmmudel põsenukkidel liikusid muhud. «Kui vaid mõelda, kui rafineeritud see on — ehitasid sauna inimeste massiliseks hävitamiseks!...» Ja Muraškin vangutas vaid pead, leidmata sõnu tunnete väljendamiseks, mis temas keesid. «Kõrval aga on inglaste ja ameeriklaste vangilaager. Kas sa nägid ehitusi krematooriumi taga? Neid ei püüdata ega põletata. Meiega võrreldes elavad nad nagu kuurordis. Mängivad isegi jalgpalli. Ka Punane Riik töötab seal — pakid, ravimid... Oma vendade, kodanlastega, sõdivad fašistid kõigi reeglite kohaselt, vangikohta käivatest seadustest peetakse kinni... Meil õnnestus astuda ühendusse pörandaaluste parteiorganisatsioonidega,» lisas Muraškin vaevu kuuldavalt. «Mis sa vaatad nii? Eh, Nikita! Ära lase pead norgul Saksa vangide hulgas leidus kommuniste. Nad hankisid sapööridel traidikääre ja kummikindaid (okastraali on lastud vool) ... Said suitsukotte. Neil on kergem...»

«Maa on võõras... Eile tõi üks vanamees põgeniku tagasi. Sai kuuskümmend viis marka...»

«Hoidke spioonide eest, siia poetatakse neid mitme suguseid...» sosistati naaberlavatsilt.

«Tulevad!» kõlas läbi baraki.

Kõik kargasid püsti, hüppasid alla, kohendasid oma riideid, sidusid vööle plastmassist kausid. Naridele jäid vaid need, kes olid öösel surnud.

Kiiresti väljuti barakist ja rivistuti

«Lahti riietuda!» käskis Horst

Vangid hakkasid lahti riietuma. Need oli külm ja eba mugav: saabus «komisjon», kes valis välja, keda gaasiga lüüa.

«Saabusid, inimsööjad!» ütles Muraškin.

«Kuidas sa vahid? Kuidas sa vahid, mõrtsukas?» hüüdis žandarmeeriya ülem Weilan, kes oma käega vahid välja mõnisa vangid.

Mõne hetke vaatasid nad üksteisele otsa. Pikakasvuline klanitud valgenäoline Weilan uues, nõelasilma tulnud mundris, läikivates säärsaabastes, mis liibusid tihedalt sääremarjade ümber. Tema sõjaväemütsi kokas

diil oli surnupealuu kontidega, mütsi sirmi alt vaatasid ärgaval asetsevad külmad kulmudeta silmad, kus polnud märgata mõtet. Tema vastas aga seisid päris paljad ajavangid, võimsate ribidega, mis tungisid esile lohkuvaunud, kiirelt tõusva ja vajuva kõhu kohal.

«Küll ma sulle virutaksin!» mõtles Muraškin. «Küll sa lööksid sul selle lakikorra minemal» Ent mõte eelneisvast põgenemisest vilksatas läbi pea ning ta langes silmad.

Enn tõusis glasseekindas käsi, mustal käisel hõbebrotsid ja muareelint ning sõnad «Adolf Hitler», ja nuudid olid tembeldasid purpursete vorpidena vangid nagu... Abivaatus toimus norivalt. Lööve mustusest või ärritusest — gaasi. Kui olid paised välja löönud gaasi. Jalad olid paistetunud — gaasi. «Seleksioon» toimus mitu korda nädalas, ent pühapäeviti võitis see erilise ulatuse.

«On nad hullumeelsed või?» mõtles Nikita, lõdisedes komisjoniliikmete pilkude all, kes vaatlesid teda nagu potra: kas ta kõlbab tapmiseks või läheb rakendi ette.

Nikita läks üldisesse rivvi, sihvakas ja mõeldamatult kohn. Ta sammus kõrvale vaatamata, et ei kõrvetaks kedagi hinges keeva vihkamisega.

«Ah, sa kõõrdsilm!» märkas teda Flemich. «Käib just nagu Hiina keiser...»

46.

Pärast õhtust loendust said vangid pisut hinge tõmmata — ühed piinajaist läksid puhkama, teised vaatasid veel ringi. Sel tunnil võis maha istuda, naabriga kõnelda, kõndida mööda laagri lähemat tänavat ja isegi laulda. Laulmine virgutab tööst vabal ajal — vene ja ukraina laulud meeldisid sakslastele.

Sel tunnil kostis laagris ka kokkulepitud signaal:

«Hurraa!»

Inimesed sööstisid tiheda okastraataia juurde. Sinelid ja pluusid lendasid tõketele. Veel hetk ja vahiputkadest sahvatasid tulekimbud: jahmunud tunnimhed olid toibunud. Süttisid prožektorid. Ent suitsukate mattis juba laagri: vangid loopisid suitsuküünlaid. Barakkidest aga

jooksis üha uusi inimrühmi, orienteerudes vahetpidamata kaikuva «a-a-a», jalgade trampimise, koerte haukumise, müra ja vihahüüete järgi.

Nikita ei mäletanud, kuidas ta üle tõkke hüppas, muljutuna elavate ning surnud kehade raskusest. Ülestõusnud jooksid, kattes tee laipadega, nende järele sirutusid välja prožektorite ahned kombitsad, läbistades hajuva udukatte, ja lagedal väljal vihisesid kuulid.

«Edasi, seltsimehed!» kostis komandöride hüüe, kui hakkas paistma jaamahoone terav katusekuul. «Löö fašistid!»

Ja nii rõõmustav oli üleskutse rünnakule, nii palav puhang valdas põgenejaid, et nad murdsid ühe hooga hämmeldunud jaamakaitse vastupanu. Kaitselt saadud automaatidega tormasid nad edasi. Nad unustasid vajaduse ümber riietuda, haarasid vaid ahnelt kuulipildujaid, automaate ja käsigranaate, leiba ja sigarette, lasksid vagunitest vange välja...

Umbes poole öö ajal oli mets, kuhu taandusid surma minejad, sisse piiratud es-es-lastest salkade ja regulaarüksuste poolt.

Nikita lamas kraavis, mis oli kiiruga kaevatud metsa serva, surus käes automaadi laadi, tundis granaadi kuulmust, mis ei olnud tema keha vastas veel soojaks läinud, ning silmitses ettevaatlikult pimedust, kus liikus vaenlane. Nüüd polnud ta velsker, vaid reavõitleja.

«Tuli veel kord arveid õiendada,» kostis kõrval kahu sevhääl.

«Aga kust sina oled, isa?» küsis Muraškin.

«Ma olen Valgevenemaalt. Kuigi ma olen vana nael, poisid, pole ma veel roostetanud. Endine Georgi kavalier.»

Sõdurite hulgas, kellel polnud kuskile taganeda, kostis naer.

«Aga me tulime sealt toredasti tulema!» ütles Muraškin, kes oli uhke endale ning seltsimeestele. «Mis aitab kaitse ja elektrivooluga okstraati! Koerad õpetasid välja! Ei, vale, inimene on kõige tugevam, kui ta tegutseb ühiselt! Paljaste kätega löime kõik laiali ja tulime tulema! Ah?» ütles ta nii, nagu poleks hädaohtu enam olnudki.

«Paistab, et me oleme sisse piiratud. Lööme nad

tagasi ja lähme minema,» kostis Nikita, kes jätkas põllu almitsemist, kus vilkusid taskulambid ning mürisid ja keerutasid tankid.

«Sina oled nõukogude?» küsis ta naaber teiselt poolt. «Mina aga olen — Ungari. Sõitsime vagunis. Süüa ei ole. Juua ei ole...»

«Mina olen jakuut,» teatas Nikita ja lisas, kohandades talumatult oma kõnet ungarlase viletsale hääldamisele: «Jakuut ja venelane — hästi! Sõbrad!»

«Sõprus — heal» kordas ungarlane. «Ungarlane — jakuut on ühine sõna. Ma olen kooliõpetaja...»

Enne koitu tulistati miinipildujaist metsa. Siis tulid tankid, aga need kohtasid vastupanu. Ümberpiiratud laskesid end meeleheitlikult granaatidega. Hitlerlased püüdsid neid ümber haarata, ent kohtasid kõikjal samasugust vastupanu. Siis algas tulistamine uuesti.

«Hea, et ilm on niiske, vihma on olnud palju, muidu oleksime küpsenud siin metsas nagu krematooriumis,» ütles Muraškin.

«Ei!» vastas Nikita tuliselt. «Parem siin põleda! Nüüd ma mõistan, kui suur õnn on surra, relv käes. Jah, on tuhat korda parem surra võitlusväljal, kui vangi sattuda!»

Saar metsas, mille olid enda kätte haaranud nõukogude inimesed, pidas terve päeva kindlalt vastu. Fašistid, otsustanud põgenikke näljaga alistuma sundida, ei tunginud enam nii ägedalt peale. Sissepiiratud olid looploolest nõrkemas, sõjamoos oli lõpukorral.

Siis kostis käsklus:

«Murda läbi lõunassel!»

Luurajad olid teatanud, et seal seisid ainult jalaväeüksused, kelle taga aga oli suur mets. Öösel läksid ülesõudnud läbimurdele, astusid lähivõitlusse, ent läbi murdsid vaid üksikud. Saabus sandarmite ja lambakoerte pöördkord.

Nikita lamas põõsatihnikus, kuulas lähenevaid hääli ja koerte haukumist ega saanud end nõrkuse pärast liigutada. Ta oli haavatud jalast allpool põlve. Ta oli põgenes pugunud nendesse põõsastesse ja lamas nüüd ning ootas, nõrk pingutusest ja verekaotusest. Fašistid liikusid ahelikus ja rääkisid isekeskis valjusti. Rasked sammud ja okste ragin kostis üsna Nikita kõrval. Ta sulges sil-

mad, kangestudes nagu lind oma pesas. Valmis kallale sööstma, seisatas koer tema nagu linnugi juures. Ta nuusatas Nikita haava, verd tema korval. Nikita tundis koera tulist hingust oma kuklal ja põsel. Mõneks hetkeks lakkas Nikita süda löömast... ta tundis end vaenlase võimuses. Too jäi otsekohe seisma, lükates kõrvale puu oksad. Ja siiski pinge lahenes. Maapinnal väljasirutatud inimene lamas liikumatult. Teda polnud võimalik laibast eraldada, laipadesse aga suhtusid laagri koerad ükskõik selt. Fašist läks edasi, lambakoer sööstis talle järele. Haarangu kära vaibus, eemaldus. Saabus vaikus ja Nikita avas vapustusest jõnetuna silmad.

Puud ta kohal mustasid halli taeva taustal. Piserda vihma. Nikita pingutas end, liigutas, sundis end tõusma, et kuidagimoodi siduda haava. Kaugelt kostis kune kõmin — tankid lahkusid lahinguväljalt.

«Siiski... siiski võitlesime hästi!» vilksatas Nikita tumenevas teadvuses.

47.

Vedurijuhi naine, Elisabeth Hasch tõusis sel hommikul hästi vara. Ta lüpsis lehma, söötis kanad ja haned, kar lapiga mööda maja ringi ja pühkis tolmu. Tubades oli vaikus. Kuu aega tagasi sai Elisabeth Hasch teate oma teise poja surmast, kes oli langenud vene rindel. Pojad läksid armeele, jätmata maha pruuti või lapselast. Söögitoad seinalt oli kadunud mehe pilt, mõlemal pool selle kõrval olid poegade portreed, nende alla aga oli pandud kaks tibatillukest klaasiga kaetud rindeajalehte. Ühes oli vanema poja pilt koos tekstiga. Poeg oli surnud kangelaassurma tankilahingus. Ta kangelastegu oli saanud kuulsaks... Teisel lehekesel oli paljasjalgne jeesus, kandes õlal lambanahka, allpool aga — väeosa teade noorema poja kangelassurmast. Langes samuti kangelasena! Ent vististi kirjutati nii ema lohutuseks. Noorem polnud lapsena üldse riikakas. Lahke, hea, vaikne poiss, kuidas võis ta saada kangelaseks? See oleks nagu olnud eila, kui kaks poissi heledate, kulmudeni ulatuvate tukkadega tulid koolist koju... Nüüd on aga kõik vaikne ja tühi.

Mees oli kakskümmend kaheksa aastat töötanud raudteel; aasta ja neli kuud jäi puudu kolmekümnest aastast.

Teda austas kogu asula. Aga juhtus väike ärusaamatus, tegas vahele jaama komandant ja niisugune auväärne... Ta visati ukse taha. Jah, kui oleks olnud vaid see!

Elisabeth Haschile jäi kogu eluks meelde too õhtu, kui mees tuli koju erutatuna ja rõhutuna. «Pole viga, naisukene. Mis seal teha!» Ta hääli kõlas kumedit, õlad olid järele nagu madalaks vajunud. Istus vaikides laua ääres, rasked käed enda ees. Toidust keeldus. «Lähem peon kriisikese õlut.»

Ollepooldi ta aga ei jõudnudki — sattus manööverdava veduri alla. Muidugi, seda võib vahel juhtuda. Ent Elisabeth Hasch tundis oma meest liiga hästi. Kui tal oleks silmad ja kõrvad kinni seotud ja lastud jaama teedele, oleks ta oma masinistivaistuga tundnud veduri liikumist. Täheleb, komandandi kõnelus polnud...
Friedrich Hasch oli sõidutanud piletit reisijal. Noor poiss, kelle isa oli rindel tapetud, oli teda palunud. Ta sai noomituse, vedurijuht hakkas esmakordselt elus vastu tulemustele ja teda anti selle eest «aukohtusse» ning ta sai laundipassi. Täheleb, kontsentratsioonilaagri väravad olid tema ees juba avatud. Ning ta ei kannatanud seda välja. Naabrid tundsid lese õnnetustele kaasa vähe aega...
oli ju käimas sõda ja igas perekonnas oli oma mure. Ühes mees, tüdruk olid ka poisid hukkunud. Elu oli lühike. Rindelt kirjutati, et pojad surid kangelastena! See on vale. Ja vale, mis ei lohuta! Ohvrid, mis lasuvad mõttetult raskusena südamele, rõhuvad teda lõputult.

Pärast hommikusööki kavatses Elisabeth Hasch sõita oma väikesele põllule, et tuua kütteks maisivarsi — puud olid kallid, aga turvabriketti ja süsi ei saanud otse...
Ma suudata ka kaalikad oh vaha välja kaevata. Naine tõi, nagu tavaliselt, hobuse tallist välja ja raskendas ette...

Põld asus otse metsa ääres. Kollendasid kõrreribad. Karlul oli üles võetud, oli aeg koristada porgandeid ja peete. Naabermaaribadel töötati juba. Elisabeth sõitis meist mööda ja jõudis piki kitsast teed oma põllule vineerist putka juurde, kus ta hoidis oma inventari. Nüüd, mil pommitati, ei õõbinud paljud asulas, vaid niisugustes putkades põldudel ja juurviljaaedades.

Mais oli kasvanud kõrgeks ja märjad roostekollased

varred olid lamandunud; tõlvikud olid juba ära võetud. Maa oli siin hea, aga nüüd polnud seda enam kellegi jaoks harida!

Elisabeth Hasch ohkas ja hakkas lõikama jämedaid varsi ning neid kuhja laduma. Äkki kõitis midagi ime likku ta pilku. Ta silmitses ja astus lähemale. Maapinnal lamas sinakasrohelistes närudes verrega määrdunud inimene. Ta paljad jalad olid samuti verised. Vanakese suu jäi hirmust ja hämmastusest lahti. Ta tahtis karjuda, ent samal ajal hulkur liigutas end ja ta näos särasid kiisad mustad silmad. Vanake taandus ja märkas samas, kuidas tundmatu käsi, mis oli rusikasse pigistatud, aeglaselt avanes. Vana naine vaatas näid juba rahulikult noormehe kõhna näkku. Kust ta siia sai? Öösel oli kuulnud metsast, keelatud tsoonist, laskmist. Oh, see neetud sõda! Elisabeth Hasch vaatas veel kord põgeniku räbaldunud riideid ja poisilikult peenikest kaela. Noormees oli haavatud, täiesti abitu ja ei sarnanenud üldse kurjategijaga. Arvatavasti nõukogude vang.

«Tere päevast, proua Hasch!» hüüti naaberpõllult.

«Tere päevast!» vastas naine värisedes.

Ta ei teadnud ise, kuidas see juhtus. Miks tema, kes oli kaotanud rindel kaks poega, ei hüüdnud naabreid, ei kutsunud politseid, miks ei löönud ta millegi esimese ettejuhtuva esemega haavatud vangile pähe? Kui midagi taolist ei toimunud. Selle asemel võttis Elisabeth Hasch rahulikult sületäie maisivarsi, mida ta oli lõiganud, ja kattis nendega kutsumata külalise. Hilja õhtul viis ta Nikita koju. Kui naabrid oleksid seda näinud, oleksid nad öelnud, et vanake on murest ja pisaratest mõistuse kaotanud.

Kaks korda öö-päeva jooksul halastas saatust Nikitale ja kui poleks mitte olnud Elisabeth Haschi naabrit, siis võib-olla oleks teostunud too, millest Nikita oli rongi unistanud... Naaber imestas, miks tagasihoidlik ja mõeldukas proua Hasch tappis argipäeval kana. Sellest algasid tema kahtlused. Talle meenus hommik pärast lahingut keelatud tsoonis ja vana naise nagu kivistunud kuu keset maisitihnikut. Mida silmitses ta seal? Miks tuli ta põllult ära pärast kõiki teisi? Märkamatu ja visalt algusele maja jälgimine. Ja ükskord märkas naaber proua Haschi köögis värskelt triigitud mehepesu.

Õhtuni valvas naaber hoolega tema maja, õhtul aga koputasid ta uksele sandarmid...

«Proua Haschi juurest leiti haavatud sõjavangi!»

«Ta põgenes pärast lahingut keelatud tsoonis, kus asub lünger. Seal põletatakse krematooriumis elusaid inimesi,» vastasid naabrid.

Tasa, niisuguste sõnade eest...

«Ent see on ju natsistliku partei programm — hävitada mitte-aarialasi!»

«Kuhu küll Saksamaa on välja jõudnud! Vaene proua Hasch!»

«Proua Hasch on sakslane... Halvemal juhul aetakse ta koonduslaagrisse, vang aga põletatakse ära.»

«Ka sakslasi lämmatatakse gaasiga... Mu väimees töötab keelatud tsoonis...»

Nikita ei suutnud veel käia ja ta lohistati keldrist välja. Ta istus põrandal, käed selja taha seotud, tropp luminate vahel, ja vaatas, kuidas sandarmid tuhnikud mööda nurki, loopisid laiali ja lõhkusid naise asju, millega ta Nikita eest oli hoolitsenud. Nikitat viis meeleheitele, et ta vanakest millegagi aidata ei saanud.

«Aga siiski on ka siin põrgus sõpru!» mõtles ta.

«Milline häbi!» lausus žandarmeeriavalve ülem Weilan, näides seisma proua Haschi ette, kes väga kahvatuna, ent väliselt rahulikuna seisis keset oma lõhutud eluaset. «Kui see nõukogude sõjavang oleks olnud ilus, terve noormees, siis ma oleksin veel teid mõistnud, aga niisugusest armukesest ütleks ära iga impeeriumi lita.»

«Kuidas te julgete mind solvata!» lausus vana sakslanna uhkelt. «Ma sülitän teie impeeriumile, mis tappis nii kallid poisid, tapab selle noormehe, tapab kogu meie rahva! Mis te unustasite sinna venelaste juurde? Mis te ronisite sinna, nende juurde?»

«Vait, vana nõi!» karjus Weilan. Ühe nuudihoobiga lõi ta naisel rätiku peast ja sasis selja peal ta hõredaid juukseid. «Vait! Gaasid!» karjus ta, külvates hoopidega üle ta halli pea ja õlad.

Nikitat ei kiilutud teiste juurde, vaid visati kinniseotuna gaasikambri ukse taha. Hoone tuubiti lõhkemiseni

täis, töötati halastamatult nuutidega, keppidega, piirati sisse relvastatud kaitse poolt. Hukkamisele määratud hulgast paistis silma rühm mustlasi. Nad olid siia sattunud otse vabadusest ja nende tõmmud näod ja kräsus juuksed paistsid eredate täppidena pügatud peadega, vaevatud ja kõhnade laagri vangide hulgas. Ja veelgi eredamalt eraldus noor mustlanna, laps süles. Kohevad juuksed ümbritsesid musta pilvena ta nägu, langesid õlgadele. Purustatud kõrvalestast tilkus verd ja kukkus lapse kätele, kes hoidis tal kramplikult kaela ümber kinni. Summa hulka tuli ka kivistunud, rahuliku naoga Elisabeth Hasch. Weilan lõi Nikitat saapaninaga, kui naine möödus, näitas tema poole peaga ja irvitas.

Uks avanes ja Nikita mõistis, et teda on otsustatud ahju visata elusalt. Ta süda tagus kõvasti hirmu pärast, külm higi kattis keha ja mõtted läksid segi.

«Keegi ei saa teada, kuidas ma suren,» mõtles ta äkki. «Ei Ivan Ivanovitš, Varja ega Logunov. Nasleegi tuleb teade — teadmata kadunud. Ja ongi kõik.»

Kui palju head teha oma rahvale oli unistanud tulevane kirurg Nikita Burtsev!... Nüüd aga istus ta baraki seina ääres, kus sajad inimesed surid piinades, ja ootas veelgi julmemat surma. Mis lõustad need olid, mis irvitasid ümberringi ebainimlikku ükskõikset naeru?! Kuidas võisid nad naerda?!

Jälle lõi Nikita hinges leegitsema vihkamine, mis peletas hirmu. Ta tõstis pea ja vaatas timukaid, kes tunglesid ta ümber.

Kahju, et ta ei mõistnud, mida ütles nendele sakslane Elisabeth Hasch. Nad olid teda millegagi rängalt solvanud. Ta ei korjanud Nikitat üles mitte üksnes halastusest nagu väljavisatud kutsikat. Ta ütles sandarmile kibedaid ja uhkeid sõnu. Tolle lõust ei veninud asjatult villu. Ta tormas vana naise kallale. Nikita seotud käed tõmbuvad rusikasse.

Seal seisis doktor Klüge. See oli tema, kes vaatas üle Burtsevi haava pärast viimase tagasitoomist, rebenemise ära ega asendanud seda uuega. Ta tahtis vaid kindlaks teha, et Elisabeth Hasch ise oli teinud põgenemise kule sideme. Vangid teavad, et Klüge pole laagris ravinud ühtki inimest, piinanud on aga tuhandeid. Mingid kat-

te olid bakteritega... «Te määndate elusalt ja purustate tol nagu katk,» ütles Nikita mõttes doktor Klügele. «Tol lennast on vaja hävitada!»

Nikita meenutas, kuidas poodi haavatuid, kes pärast põgenemist kinni olid võetud. See oli tol päeval, kui teda ümesti laagrisse toodi. Hukkamisest tehti näidend, mida tuli vaatama kõik vangid. Surmamõistetud läksid norus pal volla juurde, teised, saades jagu haavadeist tekitatud valuist ja murest, käitusid väljakutsuvalt.

«Me teeme teile palju tüli, härrased!» lausus Muraškin ajakirjast. «Mis te meiega ka ei teeks, me ei alistu. Määdad teie, võimumehed, kui te ei tea, kuhu rahvast panna! Tuleb aeg, kus meie omad teile näitavad!» Ja ta lisas venekeelse sõimuse sõna.

Mis see kreitlin mõirgab?» küsis Weilan tõlgilt, vaadates ükskõikset Muraškin puruks hakitud nägu, mis oli täis tükk liha.

Ta räägib...» Tõlk sattus segadusse. «See on tõlkinud vene sõim...»

Ahaa!» ja Weilan lõi käega, kiirustades timukaid.

«Ii meeldinud!» käis sosin nagu tuul läbi vangide ridade.

«Jah, ei meeldinud neile meie alistumatus!» mõtles Nikita ja kuulis äkki, kuidas barakkide poolt kostis laul:

Ah sa, öökene,
Ööke pilkane..
Ööke pilkane,
Sügisöökene...

Nikita kuulas laulu, süvenemata sõnadesse, kuulas ja talle hinges kasvas üha kurbus. Ja ta tundis uhkust, et talle oli lähedane see laul ning rahva hing, mis selle oli loonud ja mis oli sama suur ning avar nagu vene põllud ja mäed. Fašistidel õnnestus tungida Nõukogudemaale. Kas võitlus oli lõppenud?! «Tuleb aeg, kus meie omad näitavad teile,» oli enne surma öelnud kommunist Fjodor Muraškin ja ta sõnad olid täis usku rahva jaoks.

«Me hukkume, kuna sattusime siia, aga meie rahvas ei lah. Ta pühib fašistid maa pealt. Ta tasub neile kõigi meie kannatuste eest,» mõtles Nikita hingeliigutusega.

Ta mõtles endast, lülitades end välja elust. Suur loominguiline töö. Teadus. Armastus... Kuidas see kõik oli teda kutsunud! Ja kui kaugele oli see kõik nüüd jäänud!

Ta vaatas taevasse, kus seisis hõbedane poolkuu. Taevast näis talle erakordselt selgena ja kõrgena. Tähti polnud veel näha, ainult kuu kõrvale kerkis üks suur täht ja see täht oli kallis. Teda oli Nikita vaadanud Jakutia metsades, oli näinud teda Ukraina steppides... Ta kuuldas avarat vene laulu ja vaatas üha taevasse, olles kangel jälkusest, mida korraldasid fašistid. Palavad pisarad voolasid tal mööda põski alla. See oli lahkumine kaunile minevikust. Pisarad ei voolanud nõrkusest ja Nikita ei hābenenud neid oma timukate ees. Ta ei palunud sellega halastust, vaid ilmutas surmamõistetud täielikku põlgust oma piinajate vastu. Nikita Burtsev oleks nagu öelnud neile: «Mina olen tugev, mitte teie!»

49.

«Ja niisugused nagu see Klūge vallutasid peaaegu kogu Euroopa, haarasid osa meie maast!» mõtles Ivan Ivanovitš, väljudes ööhāmarusse.

Kirurg Aržanovi hing oli rahutu, kui ta üksi jäi. Aga seal oli veel see Klūge... Teda meenutades tekkis alati tunne, nagu oleks puudutanud midagi ilget.

«Jah, fašistid ei keeldu asjatult end vangi andmast nad on meid liialt üles ärritanud.»

Ivan Ivanovitš sammus ebateadlikult oma hurtsiku poole ja nägi äkki ühenduskraavis Larissat. Naine silmitses rakettide valgusel midagi kaldakõrgendikul, ja tema peenike kael oli välja sirutatud nagu ettevaatlikul linnul.

«Larissa... Petrovna,» ütles doktor.

«Mis on juhtunud?» küsis too hirmunult.

«Ei midagi. Aljoša magab. Ma olin praegu seal. Larissa Petrovna!» ütles Ivan Ivanovitš, astudes nii lähedale, et tundis oma näol ta hingamist. «Miks te olete praegu nii karm? Utelge, millega ma olen ära teeninud teie halvustava ebasoosingu? Ma olen sellepärast nii kurb...»

«Ei, ei, kallis Ivan Ivanovitš!» katkestas teda Larissa. «Ärge rääkige mulle midagi rohkem. Ma ei saa teile vastata samaga. Ma lihtsalt suren hābist ja murest. Ma ei suuda oma poisile silma vaadata, kui ta kusib isa järele. Ja ma ootan Alekseid. Aleksei on väga hea ja ma ei või talle valu teha, teda solvata... Pole aja nukrutsedal! Te ju teate, et ma andsin ka Varjakele sõna,» jätkas Larissa, reetes tahtmatult kokkupõrke, mida ta eriti hābenes. Larissa ei teadnud ise, mis oli selles süüdi, et ta oma sõnades libastus: kas soov lohutatud saada, ebateadlik naiselik armukadedus Varja vastu või segane soov veel kord proovida Aržanovi kavatsusi.

«Mis Varjake? Mis sõna te talle andsite?»

«Varja armastab teid. Te teate ju!» ütles Larissa etteheitvalt, vastamata küsimusele.

«Jah, ma tean. Ka mina armastan teda. Ta on hea, tore tüdruk. Ent see armastus ei sega mind maailmas armast...»

«Aga mina segan?» Larissa naeris, ja see aitas tal erutusest võitu saada. Edasi lausus ta juba tõsiselt: «Ma seisn siin ja vaatsin traktoritehase poole. Kui kiiresti seal kõik toimus! Meile ei räägita, kuid kindlasti oli seal ilmus läbimurre... Näete mis nüüd kõige enam segab elamast maailmas! Aga tunne... tundeist tuleb üle saada.»

Ta sirutas doktorile käe. Ivan Ivanovitš võttis selle ja kummardus, ent Larissa tõmbas kiire liigutusega käeemale.

«Noh nii, nüüd aitab!» ütles ta otsustavalt, nagu oleks ta korraga lahkunud sellest, mis teda seni oli piinanud, ja kadus otsekui hajudes pimedusse.

«Larissa!» hüüdis Ivan Ivanovitš ja sööstis talle järele. «Larissa Petrovna!» hüüdis ta valjusti, ent just nagu meenutades seda, mis sündis ümberringi, pani ponni lõhkemine maapinna värisema ja doktor tõmbus tahtmatult küüru.

«Noh nii, nüüd aitab!» kordas ta Larissa sõnu. «Kas tõesti on see kõik? Kas tõesti tuleb maha suruda nii kaunis tunne? Kas see ei hävita teda?!»

Nukker tunne, millega Ivan Ivanovitš meenutas Olgat, tuhmus. Ent tööst vabadel hetkedel meenutas ta sageli oma perekonnaelu minevikus. Olga harjumused ning liigutused olid tugevasti sööbinud ta mällu. Kuidas ta kõndis sportlase kiire sammuga väsimust tundmata. Kuidas ta vahel, et maha suruda momendil ebasobival lõbusust, hammustas huulde ja temas naeris siis kõik ta heleda läikega juuksed, kergelt väljaulatuvad rangluud ja madal rind, mis vibises teda haaranud naeru puhangust. Mida kirkamad olid mälestused, seda süngemaks muutus doktori nägu, ta vajus neil hetkedel koguni kühmu, nagu oodates vältimatut hoop, nagu Kamenuškas enne Olga lahkumist. Ent ta ei hüüdnud enam Olgat unes ega ärkvel, vaid üksnes mõte ta lähedusest tegi praegu doktorile valu. Meelsamini tuletas ta meelde elu enne Olgaga kohtumist. Ta õppis. Töötas. Ootas õnne, uskus sellesse. «Ma olin veendunud, et ühel ilusal päeval ta kindlasti kroonib mind. Ja ma ei kiirustanud — mul polnud aega teda otsida. Ja õnn tuligi. Jaa, jaa, jaal! Ta üksnes ei tulnud, vaid sõitis mulle otsa...» Ja taas meenus talle see päev pärast sahisvat vihma, laste jäljed niiskel liival ja tütarlaps jalgrattal... «Ta oleks nagu lennanud minu poole ja sõitnud rattaga üle kõril! Aga kui ta poleks minu poole sööstnud, võib-olla oleksin töötanud seni ennastsalgavalt ja oodanud... Täheandab, oli vaja just niiviisi sukelduda ellu ja võimuga võtta seal endale koht, mida loodus ise on ette näinud... Aga missugune olin ma varem?» mõtles äkki Ivan Ivanovitš. «Minuga üheeaastased poisid, üliõpilased ja hiljem haigla töökaaslased olid järjest armunud.»

Tühi ja kõle tundus hetkel lapsepõlv. Alatine jaht tüki leiva järele, tülid ja kaklused nagu varblaste parv, kes murelikult, ent trotslikult kekslesid mööda jäätanud tänavat. Jah, ka tollal oli kiindumusi. Tüdruk hallide soojade kallatäpiliste silmadega, längus õlgade ja rakkete palmikatega, tumekuldsest sametist lühikeses lapsekleidikeses. Ent ka see tutvus leidis aset juhuslikult. Aga kuidas siis see tutvus algas!

Ammuunustatud naeratus, naerda armastava inime

olennetu, kaval naeratus libises üle Ivan Ivanovitši nio. Nad olid uputanud kassipoega... Terve parv võlla-roogi ülespoole põlvi kääritud pükstega pladistas mööda sügavat lompi, ajades vilistades ja kisades kassipoega taga, kes sarnanes ära piinatud rotiga; nad püüdsid ja loopisid teda, olles tahtmatult üllatatud väikese olevuse vlsast elutahtest. Kassipoeg ei tahtnud kuidagi uppuda, ta sukeldus veepinnale, raputas kleepuvate vurrudega peakest, töötas püüdlikult käppadega tormiseks pekstud vees, ujus kord ühele, kord teisele kaldale.

Ent tulevane kirurg, kes oli jäägitult haaratud toorest unijast, tundis samal ajal tugevat lööki selga — keegi viskas teda mitte enama ega vähemaga kui pooliku telliskiviga. Vanja Aržanov oli harjunud alati tagasi andma. Ta pöördus kiiresti ringi ja jäi imestusest tummiks: porisel lombikaldal seisis tütarlaps, kes oli astunud oma väikeste saabastega otse vette, ta oli näost punane, karjus pahaselt ja kõvasti, tõstis jälle kivi viskamiseks ja tema teises käes, mis oli samuti valge, kuid porine, oli ka kivi. Nii algas salajane ja lootusetu armastus, mis lakkas alles töölisnoorte kooli teisel või kolmandal kursusel. Jah, see oli samuti armastus! Puhkedes poisikese hinges, tõi ta sinna nüüd soojust, aga ajuti ka piinavat ängistust. Tema hinges mässas kord arusaamatu hellus, kord jõhkrupeuhangud. Ja esmakordselt häbenes ta oma paljaid, musti jalgu ning korpas käsi. Ja hirmuäratavalt kauniks muutusid kuuvalged õhtud ja sumedad ööd, mis libisesid üle raudteeasula. Rumalus. Aga kuidas ta oleks saanud puududa doktor Aržanovi mälestustest? Oli noorus, olid ka unistused armastusest. Hiljem tuli tõeline armastus. Ent kas see oli tõeline? Kui jah, siis miks Olga lahkus? Kõik, mis on seotud Olgaga, on surnud.

Ja tärkas uus tunne — Larissa.

«Aga kuidas sa tulid?» küsis Ivan Ivanovitš ja tõusis istukile kõval asemel, mis oli tehtud alalisest tulistamisest vabisevale narile. «Sa ju ei sattunud juhuslikult minu teele! Ma otsisin sind. Enam kui aasta otsisin sind keset muret ja lõputut surma. Kui paljusid naisi kohtasin ma selle aja jooksul — nii õdesid, arste, kui ka neid, kellele andsin abi. Miks ükski neist peale sinu ei eratanud mind?! Nii nagu sind nägin, kõitsid sa mind. Kuid

ka sina pole minu jaoks. Kas tõesti ka sina oled juhuslik mu elus?»

Sellest mõttest segadusse sattudes tõusis doktor püsti ja, kummardades pead madala lae all, sammus aeglaselt edasi-tagasi mööda maa-alust ruumi.

«Aga kuidas on teistel? Hižnjak ja Jelena Denissovna. Kõik on täiuslik, selge, rõõmus ja igavene. Logunov näiteks!... Kui Varja tunneks ta vastu poolehoidu, kui suurepärane paar neist siis saaks! Miks igatsen ma isenaise järele, kes ei saa mind armastada? Hoidub kohtumistest ja ei taha minuga isegi kõnelda.» Ning uuesti pani kibe häbitunne kuumalt õhetama Ivan Ivanovitši palged.

51.

«Onukel! Aita meid, onukel!» hüüab kümneaastane tütarlaps, nii ahtake ja kerge, et sügistuul võiks teda ümber lükata.

Ta sirutab võitleja poole oma määrdunud käekese, kaelustades teiseaastase poisikest. Ta hääles on meeleheide:

«Aita, onu!»

Vanja Korobov mööda pilguga lapsi, kes seisavad lamava naise kõrval.

«Mul pole aega, tütarlaps!» karjub ta. «Kui vabaks saan, siis tulen.»

Saabuvas pimeduses roomavad ja jooksevad tema kõrval ahelikus võitlejad tema ründegrupist ja endisest Stepanovi grupist. Vaenlane surub jälle naaberüksuse vasakule tiivale, püüdes lüüa kiilu kahe diviisi vahele, ja pataljoni komandörile Logunovile on antud käsk naabrit toetada. Lahingud ei lõpe — fašistid said jälle täiendust.

Kurt Hasse ei armastanud Max Drechseli ega mõistnud, kuidas niisugune loss võis sattuda SS ridadesse. Max oli vapper, seda ei saanud salata, ent liiga tihti ilmus ta tumesinistesse silmadesse mõttlik vaade. Mis see oli? Kas ainult igatsus perekonna järele?

Esimest korda Maxi nähes ja vaadates ta võimsat kujud ning uhkelt püsti pead kongus ninaga, mõtles Kurt tahtmata vaimustusega: «Ehtne teutooni rüütell!»

Hiljem, puhkeajal keset veni põlde, nägi ta Drechseli kaes tema perekonna fotosid. Sihvakas naine, viieaastane tütreke heledate pealaele rulli keeratud juustega — saksa tütarlaste tavaline soeng; ilus, umbes kolme aastane poiss ja veel üks — paks poisike vaiges vankrikeses. Nii sümpaatne jõmpsikas, et kõik sõdurid imetlesid teda, Kurt aga tundis segast pahameelt, mis sarnanes kadedusega.

«Ise alles päris noored, aga juba kolm last!» ütles ta, ent lisas samas: «Noh, mis seal ikka, impeeriumil on sõdureid vaja!»

Max Drechsel naeratas nende sõnade peale kuidagi kahemõtteliselt ja pärast seda hakkas Kurt temasse suhtuma valvsalt — ilmselt olid tal oma varjatud arvamused sõja ja poliitika kohta. Ja tõepoolest, kui Drechsel oli astunud natsistide ridadesse, tundis ta, et tema elus oli juhtunud arusaamatus. Ja alles nüüd, kus hitlerlik armee lahenes võidule (veel üks jõupingutus ja venelased paisatakse Stalingradi platsdarmilt minema), hakkas ta uskuma, et ta onul oli õigus.

Onu Drechseli vürtspood oli kaunis armetu ettevõtte. Isegi lapsena suhtus Max tema kaubitsemisse ükskõiksesti. Kõike müüdi hirmus väikestes kvantumites. Ostjate kõnelused olid ühtviisi igavad. Isegi tükk suhkrut ei veedelnud poissi.

Maxi isa, saksi talupoeg, kellel oli umbes nelikümmend hektarit maad, kasvas oma lapsi karmilt. Ausust, tööarmastust ja jäägitut kuulekust taoti neisse juba maast madalast. Ausus oli jõuka talumehe arvates austus erandimata vastu, olgu see siis tükk suhkrut või õlekuhi. Teine asi oli osav tehing. Drechseli isa poleks andestanud endale saamatust. Poliitika teda üldse ei huvitanud.

Selle eest aga Maxi onu, kes oma valges kitlis apteekriga sarnanes, armastas pühalikult leti taga askeldades filosoferida. Ent sotsiaaldemokraadist onu muutus põhjalikuks, kui kahekümnendate aastate lõpul jälle algas majanduskriis. Kaupmees süngestus, sõnad «Versailles' rahuoleping», «reparatsioonid» ja «maksuvõlgnevus» omandasid ta kõnes üha enam kurjaennustava kõla. Onu oppis rusikaga letile põrutama.

Ja äkki leidis aset veel üks muudatus, ning onu oma pikaksveninud nina ja kibedalt kokkupigistatud huultega, mis üsna harva oli kuulda endist ilukõnet, sattus isa

Drechseli farmi ja hakkas karjatalitaja kohuseid täitma. Ta oli laostunud ning ta pood oli sattunud haamri alla. Isa polnud just väga lahke endise kaupmehe, oma naise venna vastu. Ta nimetas teda vanaks armuleivasööjaks, ehkki too polnud sugugi vana ja töötas palju.

Onu kannatas ära ja vaikis. Ta ainsaks harrastuseks jäi ajalehtede lugemine. Ent vahel ei suutnud ta end enam pidada ja hakkas kõnelema muistse Saksamaa suurusest, mille ees värises Rooma impeerium, raudsest kantslerist Bismarckist, kes tõstis maa langusest, millesse teda oli viinud Kolmekümne-aastane sõda, kuulsusest rikkast võidust «neetud» Prantsusmaa üle, mille eest Saksamaa võlgnes täna tollesamale Bismarckile ja kuulsale Moltkele. Muidugi, Bismarck oli äge monarhist, ent tema ajal ühendati killustatud Saksamaa, puhkes õitsele tööstus, ja «mitte meie ei maksnud prantslastele reparatsioone, vaid nemad meile». Lõppude lõpuks tuli onu järeldusele, et lihtsale inimesele pole tähtis mitte see, kes on võimul, vaid oma rahvuse suurus. Nagu vilunud poliitik ei uskunud ta fašiste, kui need lubasid heidelt sotsiaalseid muudatusi, ent nende püüdlused Versailles' rahulepingu vastu leidsid elava vastukaja laostunud poodniku hingest.

Onu muutus profašistiksi. Ent Max, kes oli perekonnas neljas poeg, suhtus ta sõnadesse ükskõikselt. Ta polnud oma loomult sõjakas, aga Hitleri poolt uuesti kehtestatud vana pärandusseadus, mille järgi talu läks vanemale pojale, ei töötanud talle midagi head ka rahuaegses elus.

Nii juhtuski. Pärast isa surma Max, kes oli jõudnud juba soetada endale perekonna, muutus nagu ta onu vanema venna sulaseks. Nüüd oli onul ja õepojal rohkem ühist kui ainult kõnelused.

Max armastas palavalt oma kaunist Saksimaad. Lõpetanud sundusliku hariduse, kaheksa-klassilise taseme rahvakooli, pidas ta ennast kultuurinimeseks. Ta töötas käsi rüppe panemata viljarikkal maapinnal, hingas puha metsade ja põldude õhku, tal oli imekena perekond, ent polnud mingit perspektiivi elus. Onu sõnade järgi oli ta deklasseerunud element. Ta oleks võinud saada talupojaks. Drechselite sugupuu, mida oldi uuritud kuni tuhande kaheksasaja aastani, oli kindel oma ras-

lises puhtuses, ent maad tal ei olnud. Ta ei saanud arvestada ju oma kolme vanema venna enneaegset surma! Ühendab, tuleb olla sulane elu lõpuni.

«Tuleb leppida!» kõneles onu, kes oli varem tõrksuse musternäidiseks, kui asi puudutas tema isiklikku heaolu. «Jutt on rahva võimsusest, aga mis oleme meie? Tormist huaratud tolmutübed. Tuleb tugevdada riiki ja kuulutada sõda Versailles' rahulepingule, Prantsusmaale. Tuleb tagasi saada asumaa. Liikuda itta, Venemaale, kurat võtaks, nagu ütleb meie füürer.»

«Vaata, milleni viis sinu leppimine!» heitis Max kibestunud ette.

«Me saavutame maailmakuulsuse!» kuulutas onu ja vehkis Hitleri raamatuga «Minu võitlus». «Sina, Max, pead astuma natsionaalsotsialistide parteisse. Sa pead sojameheks saama. Kui te vallutate Ida, siis ei jää sa vanaduses leivatükita.»

52.

Max Drechsel mõtles kaua. Talle näis, et tõesti pole teist väljapääsu. Ta oleks läinud fašistide juurde ka ilma oma nõuanneteta. Ent ta ei teadnud oodatagi julmi katsumusi, mis tuli läbi teha, et tõestada oma ustavust fašistlikule režiimile. Tema õnneks diviis, kuhu ta sattus, läisati kiiresti lahingusse, ja eriülesannetega oseslastest sai tavaline armeeosa. Maxist sai võitleja, ta tundis end hirmsa masina ühe osakesena, mis oli nii kõvasti kinni kruvitud, et lahti rebida oli võimatu. Kas ta tahtis või mitte, kuid tuli järgneda üldisele voolule ja ta võitles ägedalt, kaitstes end surma eest, kuhu teda tõukas peatumatult liikuva sõjamasina käik, ent maani mahapõletatud nõukogude linnade nägemine tegi teda nukraks. Milline tükk sellest õnnetust maast saab pärast võitu ta isiklikuks omandiks? Aga võib-olla on see vaid tühipaljas lubadus? Mida saab reamees peale koha vennashauas?

Kõikjal ja alati mõtles Drechsel oma lastest ja naisest ning kujutles nende elu ihnsa venna ja toriseja venna-õnne farmis ega leidnud eneses jõudu virutada saapaga libikaidavas köögis roomavaid nälijast nõrkenud vene lapsi. Akki jääb ta mädanema-siia ääretutele väljadele?

Selline võimalus pole kuidagi välja lülitatud. Mida hakkab siis peale ta õnnetu naine kolme väikese lapsega?...

See oli kaugel Stalingradist, millest Max oli juba palju kuulnud. Fašistid pasundasid ja räuskasid kõikjal ennekuulmatust pommirünnakust, mille oli sooritanud nende lennuvägi. Igast reproduktorist anti edasi kirjeldusi idas asuvast hiigellinnast, mis juba mitu nädalat põles, tohutuist lahinguist Volga kaldal, kümnele purustatud nõukogude diviisidest. Kõige enam räägiti hitlerlaste sangaritegudest ja lähedast võidust. Ent sõdurid tegid ise teadetest vastavad järeldused: Goebbels lubas Stalingradi ära võtta kahekümne viiendaks juuliks, ent teda polnud võetud ka kahekümne viiendaks septembriks. Läheb mööda ka teine füüreri poolt antud tähtaeg. Haavatute vool idarindelt aga suurenes üha, relvade, vägede ja lennuväe vool sennapoole ei lakanud. Kõik vajus üha sinna just nagu põhjatusse kuristikku. Ja üha visamalt käis suust suhu kuulds, mis pidevalt summutas kelkivat lobisemist eetris ja ajalehtedes. Kõneldi venelaste üleinimlikust vastupanust, hitlerlaste vägede hirmsatest kaotustest Stalingradi all. Füürer ja Goebbels vahutasid, karjusid, Stalingrad aga pidas vastu.

Ja ühes raudteejaamas nägi Max Drechsel väikest rühma piinatud naisi lastega ja pampudega. Kaks saksa sõdurit ajasid neid püssipäradega vagunist välja. Siis astus juurde jefreitor ja nõudis dokumente. Need olid tavalised dokumendid, mida andis välja hitlerlik komandantuur okupeeritud alade elanikele: ühel pool oli kirjutatud saksa keeles, teisel pool vene keeles. Ent jefreitor elavnes, ütles midagi lähedalseisvale sõdurile ja mõlemad silmitsesid naisi terava tähelepanuga.

«Kust nad tulevad?» küsis teine sõdur, kes märkas seda tähelepanu.

«Stalingradist,» vastasid korraka mitmed hääled.

Max pani tähele, kuidas sõduri nägu muutus.

«Oo!» hüüdis too. «Stalingradist!»

Ja kõik kolm kordasid imetluse ja isegi austusega:

«Stalingradist! Oo!»

Keegi neist ei puutunud naisi, kui nad söötsid vagunieskottia.

Veel kaua pärast vaevas Max selle üle oma pead, mis

võis tähendada see paljuütlev «oo!», ja miks sõdurid ei puutunud naisi, kui said teada, et nad olid Stalingradist?

Max Drechsel oli halb mõtleja, ent talle meenus tahtmatult, kuidas ühe aasta jooksul hävitati ja maeti maha kogu kulas Berteli perekond ja kuidas veel tema kulas inimesed tema nime meenutamisel hüüdsid: «Oo! Bertel!». Paljud ei armastanud Bertelit, ent ta õnnetus oli liialt suur, rahvas ei jää aga ükskõikseks suure õnnetuse puhul, mis võib tabada igaüht. See pole kahetsus, vaid austus võõra piiritu kannatuse vastu.

Kuidas võisid Hitleri sõdurid kaasa tunda stalingradlastele? Kas see tähendas, et nad polnud tõelised fašistid?

Ning Max Drechselile meenus veel üks juhtum möödunud elust, mis mõtisklusehetkedel viis teda segadusse.

Max, nagu paljud hitlerlased, suhtus põlastavalt rumeenlastest liitlastesse. Ilma igasuguse häbita viskasid tema ja ta sõbrad rumeenia sõdureid ja nende asju välja vaguneist ja majadest, mis nad olid välja valinud peatuspaigaks.

Ent ükskord olid nad tähelepanematud ja noor naeruline rumeenlane, tõmmu nagu nõgipea, jäi juhuslikult majja. Väljas oli kohutavalt halb ilm ja fašistidel, kes soojas toas istusid, ei tea kas ootamatust suuremeelsusest või väsimusest tulevast laiskusest ei olnud tahtmist temaga tegelda. Siis lipsas ukse vahele märjas rätikus vene eideke, kelle käest hoidis kinni umbes vile aastane poisike. Kaltsakaid nähes urisesid sõdurid nagu täissöönud koerad. Poiss aga oli ülivena. Keegi märkas seda ja ka vanaeite ei aetud minema. Terve öhtu istus ta liikumatult nurgas kägaras, surudes rinnale vaikivat last. Aga rumeenlane kõndis üha edasi ja tagasi, naeratas, vilistas tasakesi, ümises isegi laulu ja lõppeks harjuti temaga niivõrd, et keegi ei pööranud talle enam tähelepanu.

Ja äkki nägi Max Drechsel, kuidas ta läks naeratades vanaeite juurde, võttis põuest muljutud leivakaku ja ulatas selle poisile.

«Sa pole täna vist söönud. Säh, mul on ...»

Kuradi rumeenlane! Võileivatükk jäi Maxil kurku kinni, kui poiss arglikult oma kõhna väikese käekese kaku järele sirutas.

«Me sõime ja jõime ja meile ei tulnud pähegi, kui nälgjane on see laps, kes vaatas meid, julgemata liigutada,» mõtles Max tookord ja vihastas millegipärast rumeenlase peale nii, et ajas ta tänavale.

Alles pärast jõudis Max selgusele, miks ta nii pahaseks oli saanud: tema poleks tohtinud lapsele midagi anda, kartes oma sõdurite pilget, aga rumeenlasest jalaväelane, kes arvatavasti oli lahingus argpüks, ei löönud nende ees kartma. Ta tõmbas end lahti Maxi tugevatest kätest, naeratas pilkavalt ja läks küürutõmbunult, ent lõbusalt vilistades paduvihma kätte.

Üldse mõtles Max Drechsel sõduri jaoks liiga palju. Ent mis teha, kui mõtted peas keerlesid?!

53.

Hoopis teisiti tundis end Kurt Hasse.

Kui diviis võeti ära Voroneži suunast ja paisati kiiresti Stalingradi alla, teatas Kurt:

«Aitab venitamisest! Nüüd viskame me venelased Volgasse. Küll me neile näitame!»

Aasta eest heitis üks Kurti sõpradest talle ette, et ta isa, Arno Hasse, laagriülem, taidab timuka ülesandeid. Kurti enesearmastus oli riivatud ja ta andis sõbra üles. Ta mõistis, et riik ei saa valitseda ilma vägivallata, ent siiski polnud ta ideaaliks mitte sandarm, piinamismeister, vaid vapper preisi ohvitser. Kurt Hasse tahtis teenida impeeriumi, mis meelitas teda isegi sellega, et luges teda, inetut ja kõhetut, väljavalitud rassi hulka. Kõige pidulikum päev ta elus oli päev, mil ta tõmbas selga vormi, mis polnud aga sugugi tavaline, vaid SS vorm hõbedaste kardpaelttega ja surmaembleemiga varrukal ning mütsil.

Ja sama õnnelikuna näis talle päev, mil ta isa määrati idarindele saadetava diviisi komandöriks. Sellele diviisile oli nüüd määratud lõpetada võitlused Stalingradi müüride all.

Sellest kuulda saanud, hakkas Kurt Hasse jutustama, et venelased oskavad võidelda, et nad on kõige tugevamad vaenlased, kellega Saksamaa lahingutandritel on kohtunud. Ta oli hirmul, et võib hilineda otsustavasse

võidukasse lahingusse. Füürer ei säästnud jõude Volganärse linna vallutamiseks. Need, kellel oli võimalus osa võtta tema määrangust, muidugi ka autasustatakse. Ehkki Kurt oli veel noor ja roheline, ta isu üha paisus. Likk Venemaad, mitte vähem kui kolmsada hektarit, oleks olnud paras tema ahneteile lõugadele.

Purustatud linna nägemine ei vapustanud noort falisti.

«Puhas töö! Kuid meie ehitame ta üles hoopis teisiti!» ütles ta, kõverdades põlastavalt oma kitsaid huuli. «Roomlased kündsid üles maa, kus asus sõnakuulmatu Kartaago... Meie künname üles kogu Venemaa ning jagame ta maa-alad oma kangelaste vahel.»

«Braavo, Kurt!» hüüdis vana Hasse, kes nägi suurepärase välja oma mündri tuhmis säras.

«Braavo, Hasse-noorem!» ütlesid ohvitserid, kes olid kogunenud endise surmalaagri ülema, nüüdse diviisi kindrali rikkalikult sisustatud blindaaži.

Neile Kurt meeldis. Ta ei püüanud peltu sõjatormi. Ta isegi ei tahtnud jääda Donile väližandarmeeriaüksusse isa endise kaastöötaja juurde laagrist. Juba pärast esimesi lahinguid esitas kompaniiülem Appel Horst teda autasustamiseks.

Appel Horst paistis välja Voroneži all. Partisanid tapsid seal viis hitlerlast. Et venelastelt selliste kallaletungide tegemist välja harjutada, saadeti sinna Horsti kompanii. Tema uljad poisid piirasid viivitamatult asula... Horst ise laskis kuulipildujast maha terve küünitäre inimesi. Siis põletati elusalt ühes onnis ainult lapsi, teises ainult täiskasvanuid, vististi nende laste vanemaid. Appel Horst oli arvamisel, et ta on kindla tahtega mees.

«Ma karastasin ennast juba laagris,» rääkis ta. «Lasksin seal oma käega maha igasuguse eksimuse pärast.»

Mõnele kompaniikaaslastele näis Horst heasüdamlikuna. Tegelikult aga oli ta nürimeelne. Ta sinakad silmad ei elustunud Stalingradi varemeid nähes. Kas polnud see ükskõik, kus võidelda! Napsi oli. Ögida oli külluses. Leidus ka naisi. Mõtted muudest elunaudingutest ei tulnud kergesti ohvitser Horsti madalalaubalisse pähe, mida kattis kähar ja kare juuksepuhmas. Sõdurid ja ohvitserid ta kompaniis olid valitud mehed ja kogu

366

367

rügement, mida juhtis Erich Blogel, pikakasvuline paksuvõitu iludus, oli koostatud «parimatest parimaist»

«Surmalaagris täitsime me ühiselt fuüreri käsku,» kõneles oma lähemate sõprade ringis Arno Hasse. «Sile andsime oma kohustused üle kodumaal viibivatele naistele ja sõjaväelastele. Patrioodid täidavad oma ülesande. Aga meie peame juhi tahte täide saatma siin, hiigelsuures laagris, milleks muutub Venemaa pärast Stalingradi langemist!»

Horsti kompanii automaaturid tungisidki esimestena «Punasesse Oktoobrisse». Ülejooksik, endine tehase teenistuja, viis nad mööda madalat nõgu, mida palistasid vene küla põlevad majakesed, tehase territooriumile. Ootamatu pealetungiga purustasid nad kaitse ja, järgnedes oma teejuhile mööda pimedat tunnelit, tungisid bluumingutsehhi ja selle naabruses olevasse valutsehhi.

«Ohoo! Meie lennuvägi on siin toredat tööd teinud!» lausus Kurt Hasse uhkusega ümbrust silmitsedes.

Terved laed lebasid maapinnal koos hiigelsuurte silikraanade osadega. Katusepleki kortsunud tahvlid kollisesid jalgade all, krigises klaas... Telliskiviseinad raudbetoonist sammaste vahel olid samuti sisse langenud ja tohutu laiadest avaustest paistsid teised, samuti lõhutud tsehhid, kaardutõmbunud raudtalad ja telliskiviprügi mäed.

«Küll neid siin kupatati! Mis sa arvad, Max?»

Max Drechsel kehtas oma laiu õlgu ega vastanud midagi.

«Näed, kui võimas jõud on meie lennuvägi!» ei jätanud järele noor fašist.

«Jaa-ja!» lausus Drechsel, mõõtes pilguga hiigelsuuri tööpinke, millel lebasid sisselangenud vahelateükid. «Siiski kahju, et tehas tuli hävitada. Kui palju on selles tööd.»

«Töö-öd!» osatas Kurt Hasse. «Kas teie, talupojad, suudate mõista hävitamise suurust?... Me paneme venelased seda kõike taastama... Ei, me paneme need ehitama meile samasuguseid tehaseid teises kohas...»

«Tas!» hüüdis sõdur Appel Horst. «Ega te ei tulnud siia ekskursioonile! Kuulata minu kasklust!»

Ta kõnetas ülejooksikut, kes rääkis täiesti vabalt saksa keelt. «Teie ülesanne on niisugune: me asume

praegu venelaste tagalas. Need tsehhid liituvad martäntsehhiga. Me liigume sinnapoole ja püüame vallutada martäntsehhi. See inimene,» Horst pani käe ülejooksiku õlale, «on Volga sakslane. Ta on siin kaua töötanud. Tema juhib siia ka meie täienduse...»

54.

Vastu õhtut paiskasid fašistid tehastevahelisse lõikunumbes viiskümmend tanki. Varemete vahel asuvates kitsustes käikudes kaotasid tankid manööverdamisvõime. In aga, kus töölisasulad olid maatasid tehtud ja puudades pommi- ning mürsukildudest maha niidetud, ründasid nad vabalt.

Mere-jalaväe võitlejad, kelle hulgas oli ka Semjon Netšajev, istusid tehase loodenurga juures kaevikus. Tankitõrjepüssidest tulistades panid nad põlema kaheksa tanki. Siis paiskas vaenlane lahingusse uusi üksusi ja need hävitasid miinipildujate toetusel meremeeste väkku tiiva.

«Kui palju neid saatanaid seal küll on!» hüüdis Semjon Netšajev.

Samal ajal viis miiniplahvatus ta kuulipilduja rivist välja. Pisut kurdistunud, tõstis Semjon pea ja vaatas kiitsekilbi pilusse. Rumalalt rikutud kuulipildujatoru oli pööratud kõrvale.

Semjon vaatas veel kord ja märkas äkki madalal tulbakesel kõverdunud plekitükki ja sellel kirja: «Lilli murda on keel...» Ülejäänud osa kirjast oli pöördunud pahempidi.

Mis siin asus? Tehase muruplats või lasteaed, ent kindlasti oli see midagi vajalikku elu ilustamiseks. Võttes granaate ja laskudes kükakile oma tugevatel jalgadel meenus Semjonile, et siin asus tõesti lasteaed. Veel nähti tagasi olid alles väikeste pinkide tükid, telliskiviprügi hunniku kõrval aga vedeles lõssilöödud vann, lõhutud nõud ja tilluke punane lapsesaabas. See tilluke viltutallatud täksitud ninaga saapake ei erutanud madrus Netšajevit sugugi vähem kui lõhutud tehase nägemine. Imekombel säilinud keelusilt purustatud aias kutsus samuti tasumisele.

Madrustel õnnestus hitlerlasi peatada ja siis nägi Netšajev Vanja Korobovi, kes oli oma võitlejatega just õigel ajal kohale jõudnud, takistanud fašiste vasakul tiival edasi tungimast ja aidanud neid välja ajada nende poolt vallutatud tranšeedest.

«Aitäh!» lausuvad meremehed ja kostitasid maaväe lasi mahorka ja paberossidega.

«Pole tänu väärt!» vastasid nood üsna tublisti hõlgeldes. «Teinekord abistate teie meid.»

«Sõber, sa oled ju haavatud!» ütles Korobov Netšajevile. «Poisid, kus on Hižnjak? Või tooge siia sanitaarriktor...»

«Hižnjak kannab haavatuid varjendisse, praegu viib ta rahulikke elanikke, ühte naist tüdrukuga.»

«Aga poiss?» küsis Korobov kiiresti, aidates Semjon valimantlit seijast ära võtta. «Seal oli veel poiss või väike tütarlaps...»

«Poiss tapeti...»

«No-noh, mis sinuga on?» küsis sinnailmunud Hižnjak Netšajevil õlgade ümber kinni võttes. Ta keeras madruse seljaga valguse poole, vaatas tema haava ja pesi seda piiritusega. «Said killuga pihta. Tuleb minna sanitaarpataljoni. See pole ohtlik, pulmadeks parandub ära, ent ravida tuleb.»

«Kui pole ohtlik, mis siin siis arutadal?»

Hižnjak ei jõudnud vastata, sest Tsvetkovi, endise töölissalga komandöri sidemees tormas tranšeesse:

«Seltsimehed, te olete sisse piiratud! Sakslased on martääntsehhis. Me teatasime juba diviisi, sinna ruttake teine sidemees, mind saatis aga seltsimees Tsvetkov teie juurde ütlema...»

«Jää siia, puhka ja mine siis kaldale,» ütles Hižnjak kiiresti ja tuliselt Semjon Netšajevile, kinnitades sideme otsi. «Mina aga pean ruttama. Meie medpunkt on martäänahju põhjas. Ka kogumispunkt on sealsamas...»

Hižnjak jooksis mustjashalli taeva all, kukkus külma porri, ronis üle kiviprügihunnikute, mis varisesid müüa pildujate tulistamisest. Kõikjal luusisid killud, nagu oleksid nad otsinud velskrite. Kas oli öhtu või päev? ... Päev oli juba ammu loojunud. Tähed olid kadunud. Tihe suits ja udu... Tuul, mis kogu aeg oli võitlejaid lämmatanud kuumuse ja tolmutilvedega, kihutas nüüd nagu näljane

koer märgade varemete vahel ja kolistas plekk-katuste kuumusest kägardunud tahvlitega. Ent seda kurblikku olgumist summutas plahvatuste mürin.

«Diviisis teatakse. Tähendab, võitlejad saadeti juba välja... Martääntsehhi ei või ju ometi ära andal!»

Velsker vaatas Volga poole, kus hõljuvas viines ujusid kiiresti tuulest sasitud valged uduräbalad. «Küll on alles...»

Hižnjak roomas neljakäpukil, toetus küünarnukile, püüdis kaitsta sanitaarpauna. Tal oli palav, higi voolas ilmadesse. Kas haavatud martäänahju põhjas on elus? Kui saaks püsti hüpatal Joosta! Aga ei — peab roomama...

Jõudnud lähema tsehhini, nägi Hižnjak oma pataljoni võitlejaid.

«Poisid, martääntsehhis on sakslased,» hoiatas ta vaadake, et nad ei tungiks teile selja taha.»

«Leame juba,» vastasid punaarmeeelased süngelt.

Siin sukeldus Hižnjak tuttavasse tunnelisse ja liikus edasi mööda kiiresti edasi, põrgates järjest kokku vastutulevate inimestega. Kui ta oli tõtates jõudnud tunneli kaanakuni, mis viis Volga suunas, ronis ta välja ja liikus edasi ühenduskäiku särdamispanuse õuele, kus oli pikk ahelik raua-, terase- ja malmivalu, mis oli pressitud kamakatesse ja lihtsalt kokku kuhjatud, kulgedes paralleelselt martääntsehhiga. Mürsuplahvatused panid lendama metallilaastud, rauatükid ja ka tüsedad, mitmeid puudased pangad.

Vaadates tema ees mustavatele hiigelsuurtele, ehkki vigastatud korstnatele, mida oli neliteist ja mis kulgesid ketina idast läände martääntsehhi ja särdamispanuse hoovi vahel, loendas velsker Volga kaldast viienda korstna... Kümnenenda martäänahju korstna all... seal, ahju põhjas, asus tema kogumispunkt.

Kate all torkisid killud. Maa oli nendega paksult üle kulvatud. Kõikjal rööpmete külm raud... Siin vedasid vedurid platvormvaguneid malmist vannide ja mollidega, millest metallimurdu ahju lasti, veeti maaki ja tulekindlaid telliskive, veeti martäänahjust vagonettides sulatuse šlakikamakaid... Veel veidi ja velsker oli ahjude lööplatvormide all kulgeva pika labikäigu ukse juures. Hižnjak oli valmis sinna minema, ent silmas äkki taa-

mal ahjude vahel sakslasi... Nad tulid bluumingu kõrval asuvast tsehhist, mis liitus täisnurga all martään tsehhiga ühe katuse all asuva valutsehhi rõdu dega...

Fašistid sammusid mööda valukraavi, hüüisid eemalt mööda sellest ahju küljest, mis oli säilinud koridori tööplatvormide kohal, kord varjates end šlakkimisvagnite ja õhujuhnmestiku purustatud torude taha, kord taas liikudes hallis hämaruses. Nad tulid otse Hižnjaki suunas, ilma et oleksid tulistanud, nuuskides ja sagides sealjuures nagu rotid. Velsker kuulis granaatide lõhkemist ja märkas, et mustad varjud jooksid ühe ahju aluse juurest teise juurde.

55.

«Suitsetavad välja!» mõtles Hižnjak ja silmas sama punaarmee lasi, kes avasid automaatidest tule pealetungivale vaenlasele.

Hitlerlased jagunesid mööda tsehhi laiade tööplatvormide alla kinnijäänud hakkasid tulistama piki kaku.

«Nendega tuleb nüüd kõvasti jändamist!» Selle mottega kargas Hižnjak välja ja jooksis piki tsehhi seinu oma ahju korstna juurde — ta otsustas minna kõrgalgu väljastpoolt. Pärast ahjude seismajäämist olid remond ajal kasutatavad aknad ja korstnate avad lahti. Seal, kus varem oli lõõmanud tuli energia saamiseks, asusid nüüd staabid ja vaatluspunktid. Vaatlejad ja korrigaatorid ronisid seal varem kartmatult üles mööda raua tredeleid, kandes seljas telefone ja raadiosaatjaid, ent Hižnjakki huvitas nüüd vaid tema ahjualune. Ta liptu toru alt läbi, ronis suitsukaika, sörkis seda mööda, kuni jõudis tühemikuni martäänahja all, mis oli kaetud tellistest sörstikuga. Läbi selle sörstika läks martäänahja suits alla suitsukaiku, siit aga korstnasse. Hižnjak läks vastupidist teed. Ronides läbi sapööride poolt speisruumist selleks suitsunud telliskividest tentud kitsast avast, jõudis ta ahju põhja ja ilmus oma patsientide ees nagu must nagu kurat. Siin, ahju all, kus oldi kaitstud pommi otsetabamuse korral, oli tema poolt organiseeritud kogumispunkt. Otse sörstikule olid paigutatud lauad ja nendele laotatud madratisid, seal oli isegi ka voodid ja telliskividest laotud midagi laua taolist. Nad

otsi oli saadud suur, umbes inimese kõrgune võlvitud laega tuba väljapääsuga koridori tööplatvormide all, mida praegu sakslased tulistasid.

«Puh, mis see tähendab?» hüüdis Hižnjak, kes märkas haavatute hulgas Natašat ja Liinat. «Asetame kiiresti kõik haavatud põrandale... Koristage voodid ära! Tooge ka teine siia!»

Nad rükkid mõistsid otsekohe, milles asi seisis, ja tegutsesid kiiresti. Hižnjak asetas voodi võrkpõhjad sissekalgu avause ette, surudes neid kõigi kehajõuga...

Liina, anna telliskive, «laud» läheb käiku. Nataša, hola seni siit kinni, et ei kukuks ümber. Noh, nii, ütles velsker juba rahulikult, kui võrkpõhjad olid telliskividega kinni pandud, ja võttis nurka asetatud relvadekuhjust automaadi. «Nüüd ei tee granaadid meile midagi, katuge nad oma nina siia toppida!»

Ta vaatas oma vaikselt jäänud laatsaretti, kus oli umbes kolmkümmend haavatut, ja muutus süngeks. «Kuldaärsed sanitarid tegid rumalasti, ei jõudnud kõiki sanitaarpataljoni saata, meid aga on jälle tabanud kaotused: öde ja velsker on tapetud. See teeb välja kaks kandidaati»

Liina, kes ei kuulnud Hižnjaki sõnu, purskas äkki marmarist.

Küll te olete naljakas, Denis Antonovitš! Kui teile on nii valge kittel selga tõmmata!... Nägu on süsimust ja lülgib!»

Lülgib muidugi. Ma läksin higist üleni märjaks, kui ma jooksin. Kui ma mõtlesin, et fašistid ahju alla ronivad, lõin üleni higiseks...»

Ahi hakkas äkki vabisema, tellistest sörstik kõikus jalgade all, võlvidelt pudenes tolmu ja kiviprügi.

«Ahi variseb kohe kokku!» hüüdis Nataša. «Katsume kiiresti välja pääseda!»

Ent Hižnjak lausus:

«Sakslased löödi järelikult tsehhist välja. See, et tsehhi pommitatakse, tähendab meie omade võitu! Aga et ahi rappub, sellest pole midagi. Ta alusvõlvid on kõrged ja tugevad sellepärast rappubki. Tolmu tuleb küll palju neelata, aga pommitamine pole kohutav. Eelmine kord sõdurid kartsid, hüppasid välja... Valukraavis tapeti nad kõik, ahi aga jäi seisma ja seisab edasi.»

Hižnjak avas piirituseplasku ja, valanud kokkuhoidlikult vedelikku marlitükile, puhastas hoolega käsi ja nägu. Velsker ei läinud sellest valgemaks, küll aga läks marli mustaks.

«Muld ja tahm on sööbinud naha sisse,» ütles ta, vaadeldes mõtlikult karedate peopesi. «Noh, mis seal teha! Me ei saa siin kummikinnastega töötada!»

«Aga meie tulime nüüd päriselt teie juurde, Denis Antonovi! Meid saadeti... teie tapetute... asemele. Meil anti koopia leningradlaste vastusest meie kirjale. Kas te mäletate seda, me kirjutasime kõik alla?» kõneles Nataša valjusti, sirvides paberilehti, ega pööranud enam sellel tähelepanu, et kõik ümberringi vabises ja põrandale asetatud tahmalambi leek vilkus kustuda ähvardades sinna.

Peaaegu pühalikult võttis Hižnjak lahinglehe

«Meie läkitus jõudis siis nendeni! Mu kallid, see on leningradlaste vastus meie kirjale... Leningradlaste vastus!» hüüdis Hižnjak valjusti haavatutele, hingeldades tolmust, mis hõljus nüüd sinkjashalli uduna alla põhjas. «Kuulake!» Ta istus vabisevale maapinnale üm, et tahmalambi vilkuv tuluke langes paberile. «Võitlejatele, komandöridele, poliitikutajatele ja kõikidele Stalingrasi töötajatele!» luges ta pidulikult. ««Stalingrad, see on nüüd ustavuselootus kodamaale, vaprase eesküla mehisuse sümbol.» Kas te kaalute, kuidas meid nimetatakse! -- «Seltsimehed stalingradlased! Teis on kehastatud meie maa au ja kuulsus. Miljonid silmad vaatavad lootusega teie peale... Miljonid käed pingutavad teid, et teid aidata... Säastmata oma jõudu ja elu, sepištame koos teiega võitu ning saavutame võidu vaenlase üle... Koos sepištame võitl!» kordas Hižnjak veel kõvemini. «Kas mõistate, seltsimehed? Ja ärge laske nina nore, vaid paraneg kiiresti ja tulge uuesti meie juurde riva. Näe, kuidas meid raputatakse... Tähendab, fašistid otsesest hüst välja löödud, aga kahju, et nad ei sattunud oma pommide alla... On näha, et meie tublid mehed tassid ka raadiosaatejaamad siia.»

Hižnjak vaatas õdesid ja lausus naeratades:

«Noh, tüdrukud, see oli müiting martäänahju põhja. Ma olen õelnud kõik. Haavatuid me ei luba rääkida. No

õiguse tolm juures on see neile kahjulik. Kui soovite, annan teile sõna.»

«Me tulime siia tööle,» ütles Nataša. «Võite saata meid, kuhu soovite.»

«Jah, me oleme siin, selles teie abju tühimikus, logelda me ei kavatse!» teatas Liina.

«Ka mina ei kavatse, ent midagi pole teha, mõnikord tuleb,» vastas Hižnjak heasüdamlikult naeratades. «Pea meeles, Liina, mitte «tühimik» vaid «tühemik». Tuleb austada terasevalajaid! Siin, kümnerdas martääntsehhis töötas Olga Kovaljova, esimene naisterasevalaja Nõukogude Liidus. Ta oli vahval Kohe linna piiramise alguses astus koos oma seltsimeeste ja traktoritsehase töölistega rahvakaitsevähke. Võtsid fašistide löögi vastu, pidasid neid kinni sõjaväeosade tulekuni, ent paljud langesid kangelastena. Hukkus ka Olga Kovaljova...»

Hižnjak vaikus ja vaatas Liinale otsa:

«Nüüd oled sa ise samuti must nagu saapasäär. Kuid pole viga, polgu sapöörid tegid jõekaldale sauna. Kui tuleb üks vaiksem päevake, küll siis pesete.»

«Enne kui siia tulime, pesime end korralikult puhtaks. Meil on seal saun...»

«Paistab, et on vaiksemaks jäänud...» ütles Hižnjak. «Nüüd hakkavad jälle ründama. Tüdrukud, teil tuleb abjupõhi tühjendada. Kandke haavatud kaldale. Kui te kaldal töötavaid sanitare kohtate, rääkige neile kõik ära, et nad teaksid, kes te olete. Siin kõrval on tunnel, mis viib otse jõe äärde. Lähme, ma näitan teile seda. Ise lähen ma eesliinile. Kõigepealt vaatan ma mere-jalaväe üle. Seal oli üks madrus haavatud...» Hižnjak vaatas jälle Liina otsa. «Haav pole ohtlik...»

Semjon?» mõistis Liina kohe ja tõmbus pingule nagu pullikeel.

«Jah, aga ma ju ütlesin, et haav pole ohtlik. Madrust pole nii kerge tappa.»

«Küllap ma tean!» katkestas teda Liina. «Igaüht on kerge tappa! Ma lähen kohe ta juurde...»

«Ii, tütarlaps,» vastas Hižnjak kindlalt. «Mina lähen.» Ta lükkas võred väljapääsu eest ära ja vaatas ettevaatlikult välja. Otsekohe vihises ta kõrvaääres kuul...

«Tätsid vist snaiperi sinna!» pahandas velsker ja kuulis oli sealtpoolt kuulda granaadi lõhkemist.

Üks võitleja, kes oli pärast pommitamist toibunud, avastas automaadi tulistamise järgi vaenlase asukoha. Hižnjak võitis kiivri ja torkas selle ettevaatlikult välja. Lasku ei järgnenud ja velsker väljus ahju põhjast. Jah, snaipeeriga oli lopetatud. Alles siis andis Hižnjak kogu evakueerida haavatud ja vedas ise keebil tunnelisse mõlemast jalast haavatud kapteni...

Tehase kohal hõljus ikka sinkjashall väna, milles mänglesid punased plahvatuste keeled. Ohk näis kihisevat tulistest keeristest; kalda ääres tulistasid «Katjušad», tuld juhtisid tanketidelt kaardiväe miinipildurid, kes olid saanud kuulsaks oma tabamatusega. Reaktiivmürsud langesid vaenlase asukoha lähedale, pannes maapinna vappuma. Parempoolset märki tulistas kahurvägi teiselt kaldalt. See oli vastus vaenlase katsele vallutada tehas. Hiljem tekkisid selles löigus mitu korda ägedad kokkupõrked, aga vastu hommikut tuli punaarmeele uuesti taanduda...

«Säh sulle Stalingrad — vastupanu eeskujul!» lausus Petja Rastokin kibedusega, asetades oma kuulipilduja viietonniste terasköppade vahele. «Kui hästi leningradlased meist kirjutavad! Meie aga andsime ära kesklinna traktoritehase, ka «Barrikaadidesse» mürsidsid lastud sisse ja siin suruvad meid varsti otse Volgasse...»

«Vastupidavus ei seisa mitte oskuses võidelda kohalt taandumata,» ütles Logunov, kes tuli mööda tranšeedi, ja peatus Rastokini sõnu kuuldes. «Vahel tuleb ka taanduda. Siis peab eriti vastupidav olema, et mitte kaotada usku endasse ja sattuda paanikasse.»

56.

Eemaldudes kuulipildujapesast, vaatas Logunov Volga poole ja tal jäi hing kinni. Tsehhide hoonete vahel paisisid purustatud vagonid, šlakikangid, mis sarnanesid väljajuuritud kändudega... Kallas oli lähedal Pärn lähedal.

Tehas oli muutunud lahingutandriks. Barrikaadid olid muutunud tööpingid käisid öö ja päeva jooksul neli korda käest kätte. Sakslastele näis olevat tuttav kogu tehase maa-aluste käikude süsteem, linna keskel kartid

nad laskuda maa alla, siin aga juhtis neid keegi! Keegi, kes nende teenistuses! Väljudes luukide kaudu tunnelist, tungisid nad punaarmeele ootamatult kallale kord liibadelt, kord seljatagant.

Nii roomasid nad keset ööd välja mingist keldrist, löigates ära Korobovi grupi lahingkaitse ja haarasid tsehhi.

«Ma võiksin selle mõrtsuka, kes neid maa all juhib, silbasteks teha,» ütles hiljuti leitnandiks ülendatud Korobov Logunovile pisarsilmil. «Kui toreid poisse me kaotasime ja pealekauba pidime veel pooled relvad maha jätma. Me oleme ju väsinud! Hirmsad lahingud... Jäime lukastama ja äkki olid need bandiidid keldrist!...»

«Sõjas juhtub mõndagi,» vastas süngelt Logunov, kes mõistis väga hästi Korobovi enesetunnet. «Aga me peame võtma tsehhi tagasi. Tuleb õigustada end teoga, aga mitte põhjuste otsimisega.»

«Me ei õigusta end, seltsimees komandör! Kas lubate tsehhi tagasi vallutada?» lausus Korobov end kokku võttes ja läks üle ametlikule toonile.

Logunov vajus mõttesse. Tema mustade pilukil silmade vaade muutus päris karmiks.

«See tsehh võrdub linnaga laial rindel,» lausus ta rangelt. «Kujuta endale ette, nagu oleksite te andnud Voroneži ära. Kas mul on tarvis sind agiteerida?! See olid ju sina, kes ütles: «Teisel pool Volga pole maad meie jaoks.» Kas sa siis tühja lobisesid? Tsehh tuleb tagasi võtta, maksu mis maksab!»

Komandopunktist väljudes toppis Korobov sinelihõlmad rihma vahele ning alustas lühikest, ent ohtlikku leekonda oma üksuse poole. Kus võimalik, seal jooksis ta. Ta sai isegi väga hästi aru tsehhi eest peetava võitluse tähtsusest. Soov viivitamatult teotseda surus alla kibedustunde, mille oli kutsunud esile läbimurre, ja suurendas austust pataljoni komandöri vastu, kes andis võimaluse olukorda parandada ja hoolitses ka ise ürituse kordamineku eest. Ta oli telefoni teel kokku leppinud, et ründegrupist saadetakse kuus võitlejat ja mereväe brigaadist vajalik varustus.

Nüüd kiirustas Korobov, et teha ettevalmistusi tsehhi lagasivõtmiseks, jooksis, kukkus, roomas, ta silme ees aga seisid kord tsehhi sissekäigud ja avaused, kuhu olid

paigutatud tulepunktid, kord põhjapoolne kõrge kivi-müür, mida miski ei kõigutanud ja mis seetõttu äratas igaühes erilist usaldust, kes varjas end ta taga.

«Sealt hakkamegi pihta,» kaalutles Korobov joostes. «Äravoolutoru asub seal kõrval. Sellest müüri alla käiku kaevata pole raske, ma saadan kohe sapöörid sinna. Laseme maod õhkul...»

Ta jõudis vaevu varemetsesse, kus istusid praegu tema «poisid», kui hakati pommitama «tagalat», mis oli umbes sada meetrit eemal grupi asukohast, kes istus peaaegu vastamisi vaenlasega ja seetõttu oli ainult osaliselt ohustatud õhukallaletungist. Sel ajal, kui kõik ümberringi mustas ja vabises, hakkas Korobovi grupp arutama rünnakuplaani.

Pommitamine polnud veel vaibunud, kui kuus madrust tormas varjendisse, kus lamasid kiviprügil sõdurid, ninad laialilaotatud tehase plaanides, mis olid kaetud igasuguste märkidega.

«Netšajev! Tervist, sõber!» hüüdis Korobov rõõmsalt, vaadates tulijate poole. «Tulge siia! Meie mõtleme, näete, nii. Algul kiire rünnak. Madrused ründavad. Sapöörid õonestavad müüri alust, meie aga läheme läbi murdele... Kui ma annan signaali «rünnakule», läheb toetusgrupp.»

Semjon Netšajev surus end lähemale ja võttis palavalt hingates pahural Volodja Jablotškinil õlgade ümber kinni — oli näha, et madrused kiiruslasid väga, kui said ülesande!

57.

«Sa oled kuidagi minu moodi,» ütles Hižnjak Korobovile.

«See olete teie, kes on minu moodi,» naljatas hahameelne Korobov, kes oli keskendunud eelseisvasse ülesandesse.

«Tõsi! Ainult teist masti ja heledate silmadega.» Hižnjak ohkas. «Mu poeg, kes asub Voroneži rindel, on umbes sama vana, ent ta sarnaneb rohkem emaga, on siberi tõugu.»

«Mina olen samuti siberlane,» pomises Korobov. «Jenissei taigast.»

378

«Vaat, kus tükk! Meie Leenaga tootasime seal enami kui kolm aastat...» ja Hižnjak vajus mõttesse.

«Nad loobivad auklikke tühje bensiinivaate. See tekitab hirmsat kära. Tahavad avaldada mõju meie närvidele,» ütles kõrvalseisev Oljapkin, kes suitsetas mõnuga plüü. Poolhämaraast nurgast kerkiv mahorkasuits segunes püssirohuvinguga ja meenutas võitlejale mahlakasse rohtu kasvanud vaikset külatänavat, mida mööda jooksevad lapsed ja hulguvad valgerinnalised haned. Niisugused pildid näisid siin kauge unenäona.

«Fašistidel ei ole õiget ettekujutust meie hingeelust,» lausus Korobov mõtlikult. «Millega nad meid veel saavad hirmutada? Me tuleme nüüd kas või jõe põhjast välja, et neid peksta!»

«Tuleme välja!» kordas Netšajev end väristades. «Kas teate, poisid, kuidas ma tol korral Mustas meres välja ujusin, kui hukkus aurik «Svanetia»? Olin laevaga teel Sevastopolist Novorossiiski,» jätkas Netšajev, tundes, kuidas väike varjendis istuv inimesterühm tema ümber koondus. «Kui kohutav lugu juhtus siis!»

Polnud näha ei muinasjutuliselt sinist lahte, valgeid mäekülgi mustade kivismurdudega ega linna, — kõik oli mattunud suitsukattesse. Ja selles põrgulikus silmadesse sööbivas suitsus mürisesid ühtjärke kõmisevalt ja ähvardavalt pommi- ja mürsuplahvatused... Mis seal küll sündis? Võib-olla oli vaenlane vallutanud juba terve linna?

Linn oli ehitatud tugevast heledast lubjakivist... Laiudes piki lahekallast kulgevail mäeküngastel, löikusid valendavad majad mere ning taeva põhjatusse sinasse. Ja lubjamägede ahelik, mis läks siit itta mööda poolsaare kallast, ühendas samuti taevast ja merd ega eraldanud neid teravalt. Kaljuste mägede tuhmjas valendus ja murdlainete vaht all mäefalamil sulasid ühte.

■ Sadamalinn... Rohelusega raamitud majad sirutasid oma palkonivõred lehtede lakkamatusse sahinasse ja lindude sädinasse. Lahtiste külgedega trammivagunid lendasid, helisesid, olid täis päikest, nendest puhus läbi tuul, mis tõi endaga kaasa soolakat merejahedust. Asfalteeritud prospektid viisid küngastel asuvate aguliteni, kus tarad olid urbsest punasest raaklubjakivist, ja hargnesid siis sillutatud tänavakesteks. Viinapuuväätidesse

379

ja glütsiinidesse kasvanud majad, paleed ja individuaal-
elamud andsid maad puhastest kalurionnidest koosne-
vale külalihtsusele.

Linnas elasid kõige mitmesugusema elukutsega in-
mesed, ent õigupoolest oli see madruste linn. Mere-
mehed olid siin peaaegu kõik, nii laevastiku madrused,
merelaevatehase töölised kui ka sadama laadijad. Isegi
need, kes teenisid määratu suures kuurordi majapida-
mises, lugesid end mitte just ilma põhjusega sellesse
austavasse seisusesse kuuluvaiks — ka kuurorte pidas
ülal meri. Ja kõik elanikud olid eranditult oma ime-
kauni linna patrioodid.

Tarvitses vaid ükskõik mis ajal, päeval või ööl, minna
Primorski bulvarile, vaadata vabalt hingavale veeava-
rusele, ja kõige suuremgi kuivamaa patrioot, kes astus
esmakordselt Sevastopoli pinnale, tundis end alatiseks
võlutuna.

Ent nüüd oli linn lõhutud. Linna kaitsmine kestis
juba pool aastat, ja majade kivid ei pidanud vastu...
Mürises kanonaad. Lõhnas püssirohuvingu järele. Tolmu
ja suitsukate. Ent kätteta ei saanud läbi: aurik «Svane-
tia» oli randunud kai ääres ja toimus haavatute peale-
laadimine, aga ülal sombus undasid «Junkersid», Hein-
kelsid», «Messerschmidtid» — kiskjad pidasid jahti sani-
taarlaevale. Aeg-ajalt vabises «Svanetia» hiigelkorpus,
hõõrudes parrastega kai palkide vastu. Lained peksid
kõrget laevatekki — pommid langesid reidile. Laadimine
aga kestis: kaldalt liikus laevale lõputu kandraamide
vool, siis talid lastega evakueeruvad naised ja jälle
kandraamid. Kes oli kipsis, kes jalutu. Kõik olid mere-
jalaväelased. Vahakarva veretuil nägudel helkisid pisa-
rad, aukulangenud silmades aga peegeldus surmakür-
bus... Oli kahju maha jätta armsat linna, oli kahju
lahkuda sõpradest...

Kandraamil toodi laevale ka Semjon Netšajev, kes
oli saanud killust haavata. Kajutis kohta enam ei leidu-
nud ja ta asetati koos teistega laevatekkile. «Svanetia»
võttis oma pardale umbes kaks ja pool tuhat inimest,
teist väljapääsu linnast neil polnud. Uppununa purpur-
sesse suitsu lahkus laev öösel kaldalt ja liikus merele.
Semjon, kes suure vaevaga oli end madratsil istuma
upitanud, vaatas kaldalt paistvaid tulekahjusid ja ta

süda tuikas valusalt. Siis viskas ta end oma asemele
kalki ja kuulatas liikumatult, kuidas kogu laevakorpus
lasaselt vappus ja vastulaine parrast peksis. Aurik sõitis
pimeduses täiskäiguga. Madrus teadis laeva kurssi:
suund Türgi poole, nõukogude vete piiril pööre Novoros-
siiskisse. Piki kallast sõita polnud võimalik. Jalta oli
voetud, Feodossia samuti...

Semjon Netšajev oli veel üsna vähe elanud maailmas.
Ta sündis Tuulas. Kasvas üles Orjolis. Tuulalased olid
võinud osavad ja kui uskuda vanu rahvajutte, siis võisid
nad isegi kirbule rauad alla lüüa. Semjon, kes oli elu-
kutselt treial, töötas raudteetöökojas. Teda saadeti mere-
väkke ja nii sattuski ta Mustale merele. Meri... Kui
sõita rongiga Eupatooriasse läbi punastest moonidest
üle külvatud stepi, pole teda näha, kuid äkki paistab
ägemusena massiivsel nisupõllul ookeaniaurik. Ent
kui kihutada veoautol lõunarannikule, siis Baidari vära-
vale kõrgete kaljude juures paistab, et meri on kumer
nagu sinine mägi ja ulatub taevani. Ja tont seda teab,
mis sina ja avarus seal on! Krimm on kaunis koht!
Semjon aga sai enne sõjaäikese puhkemist üsna vähe
aega maal olla. Ent nüüd mattus siin kõik suitsu, vingu
ja lahingukärasse.

Kuid juba möödunud kevadel nägi Semjon linnalähe-
dases kolhoosis, kuidas sel aastaajal õitseb mandlipuu,
aga puu all, mis oli üle külvatud kollaste udemetega,
õis isegi tõmmu, mustasilmne tütarlaps, tulipunane jakk
seljas, ja naeris valjusti, kohendades päevitanud kätega
tihedate juuste kuhilat. Tal oli lühike seelik ja Semjon
polnud ainuke, kes vaatas tütarlapse sihvakaid jalgu,
mille otsa kiiruga olid tõmmatud kantud kotad. Kauge-
malt, õuenurgast, tõi tütarlaps madrustele pangetäie
õli ja seisis ning vaatas naeratades, kui nad jõid. Nii
jäl Semjonile meelde too, keda ta ilal enam oma teel ei
kohanud.

Aprill!... Musta mere kaldal õitsevad taas jaapani
magnooliad, mimoosid on kaetud kollaste ebemetega ja
mandlipuu peened oksad roosatavad õrnas läbipaistvas
roos...
Kevad on saabunud Krimmi kallastele. Ja kuskil
õisab tütarlaps ning silub päevitanud käega hooletult
juukseid. Ent kevadtuul kannab üle õitsva maa kõdu-

nemise ja vingi lehma, koikjal luusib praegu surm...

Surm äratas inimesi koidikul ka «Svanetia» pardal ja tühja piiritu veepinna kohal kandus kaugele ta kähisev hää — hakkas undama auriku sireen.

«Nuhkisid üles!» mõtles Semjon, nähes, kuidas Hitleri pommitajad tiirlesid laeva kohal. Hiigelsuured veejoad paiskusid sügavusest üles, kallasisid üle laevateki. Lendavad klaasikillud kõlisesid ja pudenesid laiali, aurikul jäi aga kõik vaikseks... Ka haavatud jäid vaht, nad jätsid oigamise. Laev kaldas küljelt küljele, vooderdus ragises, midagi lõhkes, meeskonna madrused jooksid, kõlistades valjusti jalgadega. Kuski oli kuuldavasti tekkinud auk ja kuski oli midagi põlema süttinud.

«Aitäh kaptenile, ta manööverdab meisterlikult!» mõtles Semjon Netšajev. Ta südames puudus hirm, ent ta oli kurb. Lama nagu putukas ja oota, kas sulle astutakse jalaga peale või mitte. Nüüd, nüüd... Ei, möödab. Uuu... Jälle vilin. On aga fašistide mootoritel hää! Meie omad sumisevad, need aga uluvad.»

Unustades oma haava, klammerdis Semjon kälega pinguletõmmatud kõle külge, et õhuline teda üle parda ei heidaks, ja loendas lõhkevaid pomme, mis langesid ümber «Svanetia». Millega veel tegelda? Ta loendas neid üle neljakümne ja jättis siis järele... Koidikul kuni kella kolmeni kestis mäng surmaga.

Ja alki vaikus pommitajate süinge ulgumine. Las kata, kapten! Aitäh sulle ja aitäh ka tüürimehele, kogu meeskonnale aga «hurraa!» Päätsite auriku ühise targa tööga!

Ja kohe oli kuulda haavatute oigamist, õed ja sanitarid askeldasid hoolitsevalt tärkas lootus «elame veel», ja kõik, mis valutas, tuletas end meelde.

Kuidas küll sätendas päikesekiirtes taevassinine loputu merepind, kui kauniti sinas õhuavarust! Meri oli sinine ja taevast oli sinine vaid üksainus sinine, mis pärlendas päikesevalguses. Möödus must delfiinide parv, keerutades ning pekstes oma ankrukujuliste sabadega valgeid vahupritsmeid. Tuul jäi vaikseks ja toi endaga kaasa õitselepuhkenud aedade lõhna. Ent see vaid näis nii kergendatult ohkavale inimesele: aiad olid kaugel, siit kilomeetrit sada, mitte vähem. Ometi pääsisime läbi. Kui nüüd jõuaks vaid Novorossiiskini...

Ent vaevu jõudsid inimesed rahuneda, kui jälle kostis sireeni kähisev hää.

«Läire, seniitkahurid aga vaikivad, taevast on vaikus. Millest on asi?»

Semjon keeras end oma kõval asemel, vaatas ja ohkas fašistide torpeedopildujad istusid vees ja ootasid «Svanetia». Laeva nähes tõusid nad õhku...

Semjonil jäi hing kinni, kui visati alla esimene torpeedo, mis nagu röövkala lõikas läbi heleda veemassi. Ent kapten oli valvas ja aurik käändus kõrvale. Jaht jätkus... Minut, teine... Siis kostis hirmus plahvatus. Torpeedo tabas ja lõikas ära auriku kogu ünapoolse osa. «Svanetia» vajus vette, ahtr ülespoole, ja vesi tungis kajutitesse. Hoides kinni parda servast, mille vastu ta oli surutud, vaatas Semjon arste ja õdesid, kes kandsid haavatuid üles. Põlunud ruumi sammugi astuda, algas rünnak: naised nutsid, lapsed karjusid, tekk kaldus üha enam küljeli, fašistide lennukid aga, mis tiirlesid uppuva laeva kohal, tulistasid hukkujaid kuulipildujaist.

«Svanetia» madrused, kes olid kõik kommunistlikud noored, jõudsid alla lasta kaks päästepaati ja hakkasid haavatuid mööda treppi alla kandma ning neid paati asetama. Ent inimesed, keda plahvatus oli üle parda heitnud, ja need, kes hüppasid ülalt, siplesid ümberringi, karjusid, ahmisid õhku ja uputasid üksteist. Kaotanud mõistuse, haarasid nad päästepaadi pardast kinni ja kallutasid ühe ümber... Ent Semjon nägi ka seda, kuidas nad püüdsid ennastalgavalt päästa oma lapsi. Ta nägi, kuidas haavatud madrus hüppas üle parda, hoides poelast umbes nelja-aastasest poisikest, nägi, kuidas ta temaga pinnale tõusis, ühe käega sumades ujuva laua purde ujus ja valust kõverdudes tõukas sellele lapse. Inimese päästmiseks ei jätkunud tal enam jõudu ja ta ajus kivina põhja.

Ja äkki kostis ühest kajutist laul:

Ees avardub ääretu meri,
Ta kaugustes lainetemäss...

Keegi laulis nii kõlavalt, nii kirglikult, nagu oleks ta heitnud väljakutse surmale enesele, olles valmis teda

tabama pimeduses, mis oli tulvil kohinat ja lainete laksumist. See pani tuksuma mitte ühe, vaid kümneid südameid, sajad hääled alustasid kallist laulu, lämmatades nii vaenlase mootorite mürina kui ka kuulipilduja tärina. Ühed natsid, teised laulsid, kolmandad laulsid ja natsid...

Alek vajus üha. Inimesed hüppasid üle parda, hüppas ka Semjon Netšajev. Ja kui ta oli jõudnud veidi eemale ujuda, võpatas «Svanetia», vajus kiiresti ja järska merepõhja, tekitades enda ümber veekeerise ning kiskudes lehtrisse kõiki neid, kes seisis kivistunud tekil, ja neid, kes ei saanud teda maha jätta teenistus kohustuste tõttu.

Netšajev ei mäletanud isegi, kuidas ta pääses: algas ujus ta palkidel, siis aga ärkas ta valvelaeva pardal, mis oli tulnud videvikus katastroofikohale. Laev oli saatnud «Svanetiat» juba Sevastopolist alates, ent oli saanud pommitamisel vigastada, kaotanud kiiruse, ja oli sunnitud maha jääma. Ta võttis peale nii neid, kes vees ujusid, kui ka haavatuid päästema, keda fašistide lennuk oli mitu korda tulistanud. Inimesed päästapaadis jäid terveks vaid seetõttu, et viskasid käest aerud ja teesklesid surnuid. Üldse päästeti umbes nelikümne inimest.

58.

Netšajev ei jõudnud jutustada, kuidas ta sattis Stalingradi ja kas ta paranes — kõrval lõhkes pommit Raudbetoonist plaat väljaulatuvate taladega liikus võitlejate pea kohal ja nad hoidsid tahtmatult hinge kinni lohu põhjas, mille olid kaevanud varjendisse sapööril.

«Noh, see elukas pörutas viltul» ütles Korobov. «Vikas omade pihta... Jah, Senja, me ei kingi neile midagi! Me tasume neile kõige eest kätte! Poisid, kas teil on ülesanne selge? Pidage meeles: tsehh võrdub siin lüüga laiul rindel,» kordas ta Loganovi sõnu ja tal meenus, kuidas ta oli rääkinud sama Jablotškinile valv majakese juures: «Niisiis, me lahkume tagalast. Autmaat seljas, kümnekond granaati vöö, vaprus südames — ja tegutsel! Te jooksete kahekesi — sina ja granaat,» pöördus Korobov ründegrupi uustuln

Vassili Vostrikovi poole. «Mõlemad olete kergelt rietatud: sina ilma seljakotita ja granaat ilma särgita. Te tormate nii: granaat ees ja sina tema järel. Vahelagede keskel satud labürinti, mis on täis hädahoitu... Ära kaota pead! Igasse nurka granaat — ja edasi! Kammi automaadiga läbi ja ära viivita! Lahing objekti sees on metsik. Vaenlane võib minna vasturünnakule. Sellest pole häda. Initsiatiiv on sinu käes. Ründage vihaselt, ent ole valmis ka üllatusteks. Koos Netšajevi ja madrustega rünnake tsehh paremalt poolt. Minu grupp läheb vasemale. Meie oleme ees, teie meie järel, tungime läbimurdesse. Läheme võideldes läbi tsehh, igaüks temale ettenähtud lõigus...» Korobov rääkis ja Vostrikov kuulas teda ahne tähelepanuga. Kuulasid ka teised. «Niikaua kui ma pole andnud signaali «tungisin sisse», oled sa jätud tsehhis enese hooleks. Lahingu ajal ei anna sulle keegi seletust. Seepärast võta ülesanne praegu vastu.»

«Aga palju neid seal on?» küsis Vostrikov ebakindlalt, näidates peaga tsehh poole. Ta oli julge, ta oli osa võtnud lahinguliste ülesannete täitmisest, ent ometi häämeldas teda Korobovi enesekindlus.

«Kõik saame endile.» Korobov naeratas. «Vaenlasi on palju — granaat töötab tublilt.»

«Kurat võtku!» mõtles Vostrikov, vaadeldes uuesti hiligelsuurt lõhutud tsehh. «Oleme ikka veel traktoriteliase ees! Kui meid oleks niiviisi organiseeritud juba tookord, millist määratud jõudu oleksime me võinud siis endast kujutada!»

Aga Korobov tegeles juba inimeste jaotamisega.

«Olge valmis, kui nad mõtleavad tiibadelt vastu rünnata, lüüa kõik katsed tagasi,» ütles ta reservrühma komandörile. «Sinu rühm haarab kohe kõik ülemised vahelkäigud ja seab sinna tulepesad,» kõneles ta Jablotškinile. «Kui ma annan signaali «olen sisse tunginud», tormake meile järele. Ära anna fašistidele mõtlema aega. Võta ära tulepunktid, loo oma tulesüsteem ja ära lase vaenlasel reserve juurde tõmmata. Selge? Kiiresti, kui sapöörid on müüri purustanud, varusta neid uuesti lõhkeainega; tsehhis võib olla tõke — kindlasti on nad kaevunud.»

«Just nagu minu Boris,» mõtles Hižnjak. Ta oli juba kõnelnud sanitaridega tegutsesplaani ja kuulas

nüüd sooja osavõtuga, mida räägiti tema «poistele», nagu ta endamisi nimetas oma noori komandöre. Semjon Netsšajevi jutustus oli ta enesest välja viinud. Talle meenus Nataša bajaanimäng ja kui pööraselt Semjon tookord Tšistjakovide juures oli ägestunud. «Arusaadav, miks see laul teda nii viisi erutab!»

59.

Läheduses raksatas rakettpüstol. Rakett paiskus õhku nagu peene, helkiva varrega lill, paisus, murdus, kukkus ja kukkus sissepoles alla. Sakslaste eesliini valgustati vahetpidamata. Fašistid kartsid öiseid rünnakuid.

«Küll ma neile annaksin praegu meie poiste ja traktoritehase eest!» mõtles Vostrikov täis ägedust, lamades telliskivihunnikul.

Enne sõda, enne kui ta sattus komsomoli diviidi tööta Vassili Vostrikov traktoritehases sepatsehhis. Kärarikas, palav töö. Vostrikov mõtles sellest vaimutusega. Hirmsaimaks päevaks ta elus oli päev, mil vaenlane hävitas diviisi, vallutas kogu traktoritehase territooriumi ja jõudis välja Volga äärde. Kaks lõõrit ühe korragal.

Tsehhi varemõtes mängiti saupilli.

«Tähendab, on juba õgimise lõpetanud!» mõtles Korobov. Just sel hetkel kostis kurdikstegev plahvatus.

Hetkeline tulesälvatus valgustas nagu välg tsehhi viltuvajunud müüri ja pragusid, mis sellesse olid tekkinud, siis mattus kõik telliskivitolmu pilvesse.

Seejärel kostis teine plahvatus.

«A-a-a!» kostis ähvardavalt kasvav inimhääle kõnni.

Karjusid kõik, kes olid valmis rünnakuks, ent laskemurdele tormasid, nagu oli kokku räägitud, ainult automaaturid. Hakkasid märisema lõhkevad granaadid...

Lähemates eesliini lõikudes kuulatasid nii omad kui ka võõrad ega seganud end taplusse: lahingud puhkesid aeg-ajalt kõikjal.

Korobov jooksis esimesena sisse, pörkas äkki millegi elava vastu, nägi raketi valgusel, mis tungis läbi sisse langenud vahelae, võõrast kiivrit, tõukas kogu kehaga raskusega hetke jooksul vaenlase pikalt ja tormas edasi.

Ründegrupi mehed, kes olid tsehhi nurgad automaadi-laskudega ja granaatidega läbi kamminud, möödusid last nagu tulemaru. Rünnak polnud veel lõppenud, ent Korobov tundis, et vaenlase vastupanu on maha surutud ja ei tohi viivitada, ning ta andis signaali. Kohe paiskusid läbimurdekohast sisse need, kes pidid olema täienduseks. Tsehh oli võetud. Pärast hetkelist hingetõmmet kõlas vaallejate vile. Must kuristik — kelder — tööpinkide ja raualasu vahel. Lühike askeldus. Mõlemalt poolt lendasid granaadid... leegiheitjad pritsisid jugadena pimedusse vedelikku.

«Siit tuli ka möödunud korral löök,» kõlas Volodja Jablotškini erutatud hää. «Siia on vaja tugevdatud kaitses!»

Vaevu oli jõutud see oht ületada, kui fašistid asusid vasturünnakule.

«Ilea, et nad rakette kokku ei hoia, on valge, aga muudu murraks siin ka kurat jala!» hüüdis Rastokin valjusti.

Tema ja Oljapkin tungisid oma paarimeestega kuskile ülespoole ja valasid tsehhi ümbruses sagivad hitlerlased kumilpildujatulega üle. Nood ei pidanud vastu ja tõmbusid tagasi. Kuid osa jõudis mööda tormata. Algas käsitsivõitlus. Hetkeks muutus kõik pimedaks ja pimeduses kostsid veel teravamalt kumedad löögid, suur sagin, vali hingamine, söim ja surmaeelne korin.

Parajasti kui uus rakett valgustas õist sünget lahingupilli, pörkas Semjon Netsšajev vaenlasega rind rinna vastu kokku. Püssipäraga tegutseda oli võimatu... Netsšajev viskas esimesena automaadi minema ja haaras vaenlasel kõrist kinni. Haarde juures lendas fašisti kiiver minema ja Semjoni ees vilksatas paks juuksekaht ning madalalaubaline tigidusest moondunud nägu. See oli kompaniiülem Appel Horst. Kui Netsšajev oleks teadnud, kelle kõri ta hoidis, ka siis poleks ta viha saanud suurem olla — nii oli ta sellest täidetud. Ent Horst, niisuguse mereväepluusi, muutus täiesti saatanaks. Nõukogude inimesed, keda ta oli piinanud, ei haaranud tal kõrist kinni, aga madrus haaras. Ta võib nüüd tasuda kõigi eest korraga. Meeleheide kümnekordistas fašisti jõu, ent Semjon, kes oli noorem ning painduvam, ei andnud järele ja nad veeresid maapinnal, pekstes kord pea-

dega, kord saapakandadega vastu raua- ja kivi- ja kivirahu. Nad kagistasid ja hammustasid teineteist.

Neid sai vaevu lahutada.

«Raputa ennast talt lahti!» karjus Semjonile Volodja Jablotškin. «Lase lahti, ega see narakas minema lipsa, ma hoian teda kinni!»

Korobov omakorda raputas tugevasti Semjoni õlgadest, ja alles siis oigas too; Semjoni hambad avanesid ja ta laskis vaenlase lahti. Hingeldades nagu veest välja tõmmatud kala, istus ta maha, ent hüppas samas ebatavalise kergusega püsti ja sõostis uuesti Horsti kallale.

Petja Rastokin jõudis vaevalt talt kinni haarata.

«Sa oled jälle haavatud, Semjon! Üleni verine. Sa pead haiglasse minema...» ütles Korobov.

«Ma ei taha haiglasse minna!» karjus Netšajev. «Vaadake, mis ta minuga tegi! Mu käed on puha ära näritud! Siit ta haaras... Näe, näe!» Semjon tegi vormikuue kalluse valla, paljastades ümara õla sügavate hambajälgedega. «Võib-olla ta on hullumeelne!»

«Sa oled ise hulluks läinud, vennas!» lausus Rastokin etteheitvalt, hoides vaevaga Semjoni kinni. «See oled sina, kes sattus küsteerikasse. Tsehhi võtsime ära, mis sulle veel vaja oli? Fasisti tappa? Kurat temaga! Sa oled ta kõrile nagu ni liiga teinud. Tal vilistab midagi sees.»

«Ahaa! Vilistab! Ma teen neist kõikidest vileid!...»

«Tal on psühhiline kontusioon,» märkis Petja tähtsalt. «Kui ma veel Baskuntšakis töötasin, oli meil niisugune juhtum...»

60.

«Noh, jälle sul vedas!» ütles Hižnjak Netšajevi haava üle vaadates. «Sattusid küll täbarasse seisukorda, ent elada võib veel. Ainult vana haava kiskus lahti — hirmus on vaadata. Poisid, hoidke teda tugevamini! Ma teen talle kohe süsti, ta rahuneb ja tuleb mõistuse juurde...»

Velsker kõneles ja täitis samal ajal oma ülesandele. Kui ta sidumise lõpetas, rahunes Netšajev tõepoolest ja muutus äkki nõrgaks: higi kattis ta nägu, põskedele ilmusid punased täpid. Ta võttis põuetaskust madru-

mütsi, pühkis sellega otsaesist ja põski, kohendas mehaaniliselt oma musti linte ja lausus mõtlikult:

«Imelik! Varem olid aedades sildid: «Lillede murdmine keelatud», «Murul käimine keelatud». Aga mis nüüd sünnib?!»

Semjoni'e meenus, kuidas ta sel suvel, kohe pärast laiglast väljumist, jalutas Väikeses Prantsuse pargis Liina Lankovaga.

Pärast ägedat vihma oli niiske ja päike paistis pimes-tavalt. Liina õhetas, ta pruunid silmad särasid, kuldsed juuksed heitsid sädemeid ja lendlesid tuules. Ta ei sarnanenud sugugi tõmmu krimmitariga punases jakis, kes aasta tagasi oli vapustanud Semjoni poisilikke kujutlusi, ent kui ta ilmus, varjutas ta kohe oma elava lõbususega tolle teise kuhu. Semjon oleks tahtnud ta sülele haarata, kanda kätel piki alleed ja suudelda teda, peita end koos temaga akaatsiate ja vahtrate kutsuvasse varju... Ent mida enam ta seda tahtis, seda tagasihoidlikumaks ta muutus. Tüdruk aga sädistas ta kõrval nagu linnuke, laulis ning naeris ja näppis päris linnu moodi lille, mis oli ere nagu ta huuledki, puudutas seda korda paar oma peene ninaga ning kinnitas kähku endale rinda.

«Ilus? Mis?»

Semjon vaatas altkulmu. Nad ei kohtunud esimest korda, ent talle näis, et tüdruk lihtsalt mängib, kokeerib temaga, tema aga ootas tunnet, mis oleks nii määratu suur, et tal oleks rinnus kitsaks jäänud, ja nii sügav nagu meri sinise taeva all.

«Lilli murda on keelatud!»

«Mõtleks! Nuusuta, kui hästi lõhnab.»

Semjon kummardus, nähes otse silmade ees tahapoole painutatud kaela ja, haarates tüdruku käte vahele, suudles teda rinnale, mida kattis tagasihoidliku väljalõikega päikeses kullendav kleit.

«Oo!» ütles Liina hirmunult ja tõsiselt.

Semjoni käed langesid alla ning ta ajas end sirgu. Hetke vaatasid nad teineteisele silma...

Kus on need aiad? Millal nad õitsevad taas?

Vasakule tiivale, kus asusid Netšajev, Korobov, Logunov, Hižnjak ja Nataša, saadeti Stšorski-nimeline

diviis... Selle polgud olid laiali asetatud, et anda võimalust Gurjevi verest tühjaks jooksnud diviisil end koguda, ja kohe tormasid lahingusse boguunlased, taraštšalased, tiraspoolased ja Doni kahurväe polk.

Liina oli saadetud sanitaarinstruktoriks Boguni polgu ühte pataljoni. Lahinguolukorra karmid tingimused lahutasid sõbratare. Esimestel lahingupäevadel treppide, Tehnikamaja ja «šlakimägede» juures kandsid boguunlased suuri kaotusi.

Selle eest aga võtsid nad tagasi trepi ning «šlakimäed» ja asusid Tehnikamaja varemete taha kaevikutesse. Positsioon laienes umbes sada meetrit. Taraštšani polk vallutas tagasi tehase põhjanurga. Tiraspoolased ja Doni polk võtsid ära kaldaosa piki Suurt Prantsusmaad ja nõo suudme, mida nimetati «Surmaoruks».

Tehnikamaja seisis kaldal tehase juures. Siin, tehase palee heledates saalides, said töölised meistriteks, meistritest kasvasid insenerid. Tehnikamaja juurest viis Volga kaldale lai betoonist trepp. Platvorm, siis kaheksa astet, siis jälle platvorm ja jälle kaheksa astet... Ja nii viis teist korda... Liina mäletas eriti just seda treppi, mille kõik astmed olid praegu uhutud verega. Hoopis teisiti oli suvel...

Liina ja Semjon sõudsid siis tehase kai juurde, läksid üles ja hulkusid terve päeva mööda töölisasulate rohelist tänavaid ja pargi varjulisi allceid... Seal Semjon suudles teda esmakordselt... Aga kui nad õhtul läksid alla Volga äärde, rääkis Semjon perekonnast. Jalutajad põrkasid nendega kokku, heitsid nende üle nalja, aga nad ei märganud midagi. Jah, maal oli käimas hirmus ja julm sõda, ent ka elu läks oma rada edasi — armastati, tunni rõõmu ja isegi tantsiti. Sel õhtul unustas ka Semjon Netšajev kõik üleelatud kannatused...

«Senjake,» ütles talle Liina. «Ka minul on igav ilma sinuta. Ka mina tahaksin alati koos olla...»

Nad läksid alla, ent tulid jälle tagasi. Nad astusid kergelt üles mööda laiu astmeid, nagu kannaksid neid tiivad, aga kui nad üles jõudsid, pöördusid nad uuesti Volga poole, mis sinakas kuuvalguses oli hõbedane ja sinine. Kõrval suitsesid tehase hiigelkorstnad... Nad tõustes nähtamatusse kõrgusse pöördus suits läänepoolsete küngaste poole...

Nüüd olid tsehhide korpused muutunud paindunud, polenud talade, sassiläinud juhtmete ja kagardunud rõõbastega rauametsaks. Ja seal luusisid määrduvad rohelistes sinelites ja lamedate põhjadega kiivrites fašistid. Nad vallutasid ka aiad, mis olid mürskudest niidetud, ja ülemise osa trepist, millest pisut eemal võitles järsaku kaldal Semjon Netšajev.

Eile oli ta tulnud sanitaarpataljoni. Ta haavad ei jõudnud kokku kasvada, need kärisesid kogu aeg lahti ja tal algas palavikuhoog. Ta ravis end terve öö, täna aga lahkus jälle. Liina, kes tõi hommikust operatsiooniruumi haavatud võitleja, kohtas Semjoni täiesti juhuslikult.

«Ma arvasin, et ma sind enam kunagi ei näe,» lausus Liina kurvalt ja hellalt.

«Kuidas sa võid otsustada niisugust küsimust ilma minuga rääkimata?» vastas Semjon poolnäljatades, ent ta pilk väljendas sügavat, südamest tulevat muret. «Iloia end, kallist!» ütles Semjon ja embas ning suudles teda sõdurite juuresolekul nagu oma naist.

«Ma ei saa sulle öelda niisuguseid sõnu. Ma tean, et see on asjatu,» vastas Liina emaliku tarkusega, kes näeb ning mõistab oma poja eluteed. «Soovin sulle edu, Senjake!»

Ning kõrvale roomates hüüdis ta:

«Nägemiseni, Senja!»

...Nüüd lamas ta haavatuna tollesama trepi jalamil, mida mööda nad olid koos Semjoniga nii õnnelikena käinud mõni kuu tagasi.

Siit allapoole ei võlnud Liina midagi näha.

Kui Nataša oleks siin olnud, oleks ta aidanud haavatud sõbrataril jõuda sanitaarpataljoni. Kui palju kordi olid nad teineteist hädast välja aidanud! Liina mäletas, kuidas ta eesliinilt ära kandis jalgedest haavatud võitleja. Kui Liina teda tranšeesse tiris, tabas haavatut mürsukild rinda. Tütarlaps nõõpis kiiresti lahti katkikistud sineli, löikas sõduripluusi lõhki. Ta kuulis iseloomulikku vihinat. See oli õhk, mis tungis vihisedes pleura oõnde. Liina nägi, kuidas avatud haavas tagus mustade soonekestega roosa kops, iga hingetõmbe juures paisudes ja välja tungides.

Kuid õhk tungis haava, surus kopsu kokku ja kops vajus, tumenes, kagardus, uppus verre. Ja see kõik sünni-

dis umbes poolteise minuti jooksul, sellal, kui õde sai kätte individuaalpakendid ja avas need, et panna vajulavad sidet. Ode tegi haavatule morfiumi- ja kamprisust ja viis möödava võitleja abiga ta sanitaarpataljoni katakombi. Ta ise jäi sinna ainult selleks, et kuulata kirurgi arvamust: «Kohale on toimetatud kiiresti ning arvatavasti jääb elama.» Pärast seda aitas Liina koguda ajutisse varjendisse veel viis võitlejat. Ta sidus nende haavad ja läks üha uuesti ja uuesti oma ohtlikele otsingutele.

Ja nüüd oli ta ise haavatud ega saanud isegi vaadata, kust. Ülal toimusid lahingud. Fašistid karjusid midagi.

Mõte, et haavatud võitlejad praegu eesliinil jooksevad verest tühjaks, andis Liinale tõuke, sundis teda end liigutama. Nad ei tohi sattuda nendesse aukudesse kalda järsaku all, kus, kaetud vaid vähese mullaga, lamavad tõelise matmise ootel laibad.

«Peab kiirustama, vaja paluda, et mind seotaks ja ma lähen sinna, kus on Semjon... Senja, Senjake, kui sa teaksid, kui halb mul praegu on!...»

Tütarlaps upitas end üles ning oigas. Ta poriga määrdunud nägu oli vahakarva kahvatu ja läbipaistev ning tedretähtede kollane õietolm tungis silmatorkavalt esile. Silmad olid auku vajunud, oma läike kaotanud, verrega määrdunud lokid keerduisid ta kuklal suurte rõngastena — millegipärast polnud tal peas kiivrit...

Liina ei suutnud roomata kahte meetritki. Tal ei jäänud jõudu, käed nõrkesid imelikult raskeks muutuva keha all, ta jäi kummuli lamama ülestuhnitud, külmale, ebasõbralikule maapinnale.

«Selle eest olen ma nüüd nähtav,» mõtles ta. «Komandör märkab mind komandopunktis ja saadab sanitaari minu järele. Komandopunktist on näha...»

Ja äkki kuulis ta valju sisinat...

«Tähendab, sattus kopsu!» vilksatas tal läbi tumeneva teadvuse.

Ja samal hetkel purustas tuleplahvatus maapinna trepi jalamil, mis oli juba mürskudest lõhutud ja, haarates tütarlapse hapra keha, paiskas selle jõuga vastu lõhutud betoonastmeid.

«Ma kaotasin silmist Semjon Netšajevi,» lausus Hižnjak Logunovile masendatult, rutates vaatluspunkti. «Tuhulsin läbi kogu eesliini, noormees on kadunud nagu viits vette. Ma olen ju peaaegu ta ihuarst...»

«Ta magab meie blindaažis,» vastas Logunov, kes alles äsja oli lõpetanud kõneluse diviisikomandöriga.

«Täiendust ei anta,» mõtles Logunov ja vaatas uuesti Hižnjakile otsa.

Sõjaväevelsker sarnanes üsna vähe endise lõbusa Denis Antonovitšiga, heasüdamliku perekonnaisaga, kes oli hasartne kurnimängija ja armastas aiatööd, tuhnides ennastunustavalt peenardes. Sinised silmad olid auku vajunud, kortsud lõhestasid tuuldunud nägu, lai nina tungis esile. Kui Jelena Denissova oleks oma meest näinud, oleks ta nutma puhkenud.

«Netšajev käis luurel ja saabus alles äsja tagasi. Ma käiskisin tal puhata,» Logunov naeratas ootamatult lõbusalt. «Semjon varastas fašistide blindaažist snaiperi... Ma ei jõua ära imestada, kuidas ta tolle sealt kätte sai! Nüüd on ta nende peale metsikult tige...»

«Mis sa siis arvad!» lausus Hižnjak näost süngeks muutudes. «Kahju tütarlapsest! On valus, et ei õnnestunud teda päästa. Tema juurde ruttas küll sanitar, ent jäi hiljaks. Otsekohe, kui teda komandopunktist märgati, saadeti keegi tema juurde... Aga kas Semjon jõudis õnnelikult tagasi?»

«Ta sidemed on paigast ära nihkunud. Nataša kohendas seal midagi.»

«Madrusel veab kildudega! Tal pole enam ühtki tervet kohta — kogu ta keha on haavu täis. Ja ometi kasvavad kõik kinni! Ma olen tähele pannud, et haavatu iseloomu-kindlus aitab ravimisel,» ütles Hižnjak, aga nähes Logunovi liikumatult kaugusse vaatavaid mõtlikke silmi, vahtis ta.

Logunov aga oli jälle haaratud sellest, mis piinas teda viimastel päevadel. Samm-sammult surus vaenlane tehase kaitsjaid lähemale kaldajärsakule, purustades nagu laraaniöökidega kaitseahelikku. Ta vallutas traktori-tehase ja lõi nüüd kiilu «Punase Oktoobri» ja «Barrikaadide» vahele.

«Mis edasi saab?» luges Logunov üha sagedamini tema poole suunatud pilkudest.

Kuid ta hakkas ka ise esitama endale seda küsimust. Taanduda polnud enam kuskile, vaenlane aga tungis üha raevukamalt peale, külvates laipadega üle Volga kaldad. Fašistid tõid korraka lahingusse kuni kümme diviisi, mida toetasid nelisada-viissada tanki... Hitler näis olevat otsustanud Stalingradi all magama panna kõik oma sõdurid vaid selleks, et teatada, et tema vallutas linna.

Logunov läks blindaaži, mis oli ehitatud vaatluspunkti kõrvale. Käskjalg hüppas kohe püsti, kohendas tahmalampi ja hakkas presennteerliidega eraldatud nurgas toidunõudega kolistama. Semjon Netšajev magas seal nagu ennegi, käed laiall, hingates sügavalt oma sidemete rinnaga. Pruunide vereplekkidega must kuub oli langenud narilt muldpõrandale. Logunov tõstis selle üles, kallitas ettevaatlikult magaja ja vaatles teda hetke, olles ise väsinud, rõhutatud ning samal ajal tühjaks ammutatud päeva veristest sündmustest.

«Vahva mustamerelane!» Ta oli Logunovil meele rünnaku ajast. Jah, see oli tasuja viha. Nüüd aga tapeti tal veel ka armastatud tütarlaps. Logunovi silme ette kerkis Liina kelmikas näoke ning ta lapselikud vihapuhangud. Ja lahinguväljalt kandis ta ära viiskümmend kaheksa haavatut! Seda ainult siin, «Punase Oktoobri» juures... «Netšajev tuleb muidugi saata Volga taha. Tal tuleks seal kas või nädalgi lamada. Kaldaäärses sanitaarpataljonis ei püsi ta paigal.»

Logunov kavatses juba huüda käskjalga, ent Netšajev oigas ning avas silmad.

«Kus mu särk on?» küsis ta käega rinda kobades.

«Milleks sul seda praegu vaja on?»

«Kuidas milleks, seltsimees komandör? Mis madrus ma olen ilma madrusesärgita?»

«Kuule, Semjon,» lausus Logunov, istus ta kõrvale ja hakkas suitsetama. «Sa pead end ravima. Sõida Volga taha haiglasse.»

«Mitte kuskile ma ei sõida.» Netšajev vaikis, lisas siis sünge veendumusega: «Me otsustasime ometi, et Volga taga pole meie jaoks maad.»

«Saad tugevamaks ja tuled meie juurde tagasi.»

«Tuled tagasi...» kordas Semjon väriseva häälega. Ta mustad kulmud tõmbusid kipra.

«Mis sa räägid, Netšajev?» küsis Logunov tema poole kummardudes. «Kas sa ei usu, et saad siia tagasi tulla?» Madrus ei vastanud.

«Kas sa usud, et meid tõesti Volgasse uputatakse?» nõudis Logunov vastust.

«Meremeestel ei ole kombeks taganeda, aga ma olen inimene ja mu mõtted võivad olla mitmesugused. Kui fašistid löid meid tehase ees taganema, siis hakkas ka minu hinges midagi kõikuma. Võttlesin hakkasin ma arast seda võib-olla veelgi vihasemalt, aga siin...» Netšajev asetas laia peopesa kõrile, «siin muutus raske muks. Ma pole seda kellelegi peale teie ütelnud, aga ma kardan, et nad sammuvad üle meie laipade. Nad lähevad teisele poole Volgat.»

«Seda ei juhtu ilalgi!» vaidles Logunov tuliselt. «Moskva ei luba seda...»

«Moskva?» Netšajevi nägu väljendas õrnust ja suurt erutust. «Aga võib-olla seal ei teata kõike. Võib-olla on siin tegemist reetmisega. Kõikides küsimustes loodan ma Keskkomiteele. Aga minus tekkis kahtlus, kas see on olge, et me siin taandume. Võib-olla seda ei teata...»

«Partei teab, Semjon, lärelikult teab ka Keskkomitee. Sest me oleme ju ühtne sõbralik ja võimas kollektiiv. Meil rahvas mitte üksnes ei valitse, vaid ka kontrollib. Rahvas ei hakka ise ennast petma: ta pole selleks niipalju verd valanud, et kättevõidetut tagasi anda. Melega on ka oblastikomitee ja kaitsekomitee. Ma olen väike kruvike sõja hiigelmehinas, ent näen, et kellelgi pole tunnet, nagu oleks ta üksinda.»

«Seltsimees Logunov, ma olen ainult luuraja ega oska kõike nii hästi kujutleda nagu diviisikomandör, ent mu süda valutab. Möödunud korral käisin ma Gorodištša taga Semifalovka all luures. Meie loodetiival seisavad Doni rinde diviisid. Päevad ja ööd ründavad nad vaenlast. Laipu on terved mäed... Lebavad sinelites nii paistetamulena!» Netšajev tegi käega kaare oma nooruslikult pinguli kõhu kohal. «Nad ründavad juba nelikümmend päeva, kuid on edasi liikunud ainult paar kilomeetrit, mõnes kohas aga pole üldse edasi liikunud. Roodudesse on jäänud vaid mõnikümmend inimest, aga ründavad

kogu aeg. Seal ma ei küsinud, aga teilt, seltsimees pataljoni komandör, ma küsin, mis see tähendab?»

«See tähendab, et nad võitlevad vapralt, Semjon, ütles Logunov, kes kaudselt teda pingutatult, karmi tahele panuga. «See tähendab, et nad aitavad meid, aheldades vaenlast oma aktiivsusega. Sa ütlesid vist, et nad pole kohati üldse edasi tunginud? Aga nad pole ka taandanud! Meile näis, et meie paneme tugevasti vastu, aga tuleb välja, et nemad seisavad veelgi kindlamalt. Nelikümmend päeval Näed, milles nende teene seisab. Pole midagi imestada, et neil on vähe inimesi rivvi järele jäänud...»

«Aga kui ka need rivist välja lüüakse?»

«Siis astuvad teised nende asemele. Niikaua, kui saksaste jõud pole välja kurnatud, on ka meil nii.»

Netšajev laskus padjale, sulges silmad ja lamas helke liikumatult. Siis tõusis ta ja hakkas riietuma. Ta pilk oli juba kindel ja rahulik.

«Ma vist sain aru, seltsimees komandör, kuid haiglassee ma ikkagi ei sõida. Kui ma ei kõlba rünnakule minekuks, kuulipilduja taha kõlban ikkagi, võin võtta ka miinipilduja. Tunnen kõiki relvaliike...»

62.

Kui Logunov üksi jäi, võttis ta välitasku ja tahtis oma paberitega laua taha asuda, aga blindaaži tuli käskjalga, kandes kaht auravat katelokki. Esmakordselt mitme päeva kohta oli kokal õnnestunud sooja toitu valmistada.

«On see lõuna- või hommikusöök?» naljatas Logunov, kuigi ta näoilme jäi tõsiseks.

Ta hakkas vastumeelselt sööma, siis aga tuli ootamatult isu ja ta sõi ära terve kausitäie hapukapsasuppi ning putru ja tundis äkki hirmsat väsimust...

Logunov ärkas sama äkki nagu ta oli uinunudki, tõusis asemele istuli, hõõrus peopesadega meeleskohti, otsustas esist, kaela, kohendas nagaanikabuuri rihma küljes.

«Kui palju kell on?» Kiire liigutusega lükkas ta taga pluusi kätise ja nähtavale tuli tugev tõmmu ranne suurt kellaga. Tiksub, minutiosuti jookseb... «Kell kolm öösel. Küll ma magasin kaua!...»

396

Logunov läks laua juurde, süütas suitsu ja jäi mõtlesse, muljades hammaste vahel paberossi suulist.

«Tähendab, tiibadel võideldakse vapralt. Põhjas pole sammugi taandunud. Ka lõunas, linna sees, seistakse kindlalt — fašiste ei lastud ju Krasnoarmeiskisse ja Beketovkasse. Tiivad peavad vastu, meie aga taandume. Ja missuguste meestega me oleme taanduma sunnitud! Miks siis? Tuleb välja, et meile surutakse tugevamini peale. Meie vastu on paistunud umbes kolmkümmend diviisi. Lennuvägi toetab. Neljas õhueskadrill. See teeb välja rohkem kui üheksasada lennukit! Aga tankid? Terve tankiarmee.» Rahutus, mis alles hiljuti põles luuraja silmades, haaras ka pataljoni komandöri. See ei olnud esimene kord, mil Logunov üksi jäädes tundis rahutust.

Ta sundis end siiski paberitega tegelema. Oli vaja diviisi staapi raport kirjutada. Ajavahemikul viieteistkümnendast septembrist praeguseni oli hävitatud tuhat üheksasada kuuskümmend hitlerlast. Ja võeti vangi... neli inimest. Ja needki toodi väevõimuga. Jah. See on surmaheitlus!

Logunovi mõttelõng kaldus uuesti kõrvale.

«Kas on raskevõitu, seltsimees pataljoni komandör?» küsis blindaaži sisenev väheldane, läbi sineli aimatavate nurgeliste õlgadega mees.

«Tervist, seltsimees kindral!» ütles Logunov püsti hüüates.

Ta viitas käskjalale ja too asetas kohale nahkpolstriga tooli, mis oli küll seljatoeta, kuid siiski niivõrd hea, et seda polnud häbi pakkuda lugupeetud, muide eesliinil mitte haruldasele külalisele. Diviisikomandör Gurov ja tema asetäitja poliitlatal külastasid sageli komando- ja vaatluspunkte, astusid tihti sisse ründegrupi meeste juurde. Kuuekümmend teise armee sõjanõukogu liige kindral Gurov ei istunud samuti vaikselt nurgakeses. Koos armeekomandör Tšuikoviga ja armee staabiülem Krõloviga elasid nad samuti nagu võitlejadki. Nad ilmusid roamehevormis või kindralisinelis ja papaahas kaitse kõige ohtlikumatesse punktidesse. Tegemist polnud tavallise rindegaga ja armee kõrgem ülemjuhatus asus kogu aeg eesliinil.

Gurovil oli ümmargune nägu, lühike nina ja tihedad,

397

mustad kulmud, mille kaared olid nii laiad, et nad enne kõike silma torkasid ning kindralile karmi ja mõtliku ilme andsid.

«Tugevasti, tugevasti suruvad peale!» ütles ta, istudes laua taha ja vaadates avameelse pilguga Logunovile otsa. «Te ei kuulnudki, kui ma tulin. Nii võib ka vaenlane sisse lipsata! Mille üle te kurvastate?»

«On, mille üle kurvastada!» tuli Logunovil tahtmatult üle huulte.

«Laske aga tulla!» julgustas Gurov.

Gurov oli endine sulane ja oli võidelnud kodusõja reamehena, enne kui asus õppima akadeemiasse ning sai kindraliks. Talle võis kõik ära rääkida.

Logunov vaatas kindralile hetke otsa, andis siis käskjalale peaga märku, et too läheks ukse taha ja, vaadates tema eemalduvat, ukselehel kummarduvat selga, lausutas:

«Hirmu ajab peale, sest meid on surutud ju otse kalda äärde!»

«Tõsi!» vastas Gurov tahtmatu kibedusega. «Kuid liin must katsuge üle saada! Kas me andsime teile läiendusi? Andsime. Teie lõiku asus terve diviis. Boguunlased, taranštšalased, tiraspoollased on vägilased! Kohe pärast esimest lahingupäeva platsdarm laienes. Nüüd hoidke seda enda käes! Uut läiendust ärge oodake veel niipea. Me ise pöördusime rinde ülemjuhataja poole,» jätkas Gurov ja naeratas suunurgaga. «Teie pöördute meie poole. Meie nende poole. Aga nemad? Moskva poole, muidugi. Ja kõik küsime ühel häälel — andke meie inimesi!... Aga Moskval on inimestest kahju. Nagu me oleme võtnud palju inimesi! Ja partei ütleb — õppige võitluse väikeste jõududega. Lahingus toimige oskuskult. Kaunis kohutav?! Jah, muidugi, kaunis kohutav!» tunnistas Gurov ootamatult. «Selle eest me aga ei maga, vaid püüame jõuda kõikjale, et keegi ei laseks peal norgu, et sõdur oleks sõonud ja relvastatud naga vaja, et vaenlane ei tungiks kaevikusse, mis on tõlpluse tõttu maha jäetud...»

«Aga me püüame ju!» väitis Logunov. «Igast tööpuugist ja igast kivist hoiame künte ja hammastega kinni... Me ei taandu lahinguta ühtki sammu. Ja ometi me taganeme kõige selle juures, seltsimees kindral! Aga kuhu peaksime me nüüd veel taanduma? Järsak, Volga

on külje all. Ma julgustan oma võitlejaid, püüan neid igati innustada, endal aga kriibivad kassid hinges — mis saab edasi?»

«Sa mõtled valesti, seltsimees Logunov. Kassid kriibivad! Kas meie selja taga on järsak? Meie selja taga on kogu maa, kogu meie rahvas. Te suitsetate paberosse...» Gurov võttis «Kazbeki» karbi ja keeras seda käes. «Eelmises sõjas olime me isegi ilma mahorkata, teil aga on sellises raskes olukorras paberosse... Arvatavasti kingitus tagalast?»

«Jah, me saime eile kingitusi, seltsimees kindral. Nais-töölised saatsid Habarovskist.»

«Kas te nüüd tunnetel Vähe sellest, et rahvas meid toidab, annab jalanõusid, paneb riidesse, saadab relvi, ta hoolitab meid pealekauba ka veel kingitustega. Seda annab igaüks ju oma suu kõrvalt! Sealt kaldalt pole võimalik siia sõita, siis meie tagala lausa külvab Stalingradi võitlejaid kingitustega üle. Kas saab koos niisuguse rahvaga hukkuda?! Vaadake, kui palju on lemas jõudu ja usku oma valitsusse, oma armeesse! Traktoritehaste, «Barrikaadide» ja «Punase Oktoobri» töölised evakueerusid siit alles hiljuti ja juba ehitavad nad Siberis uusi tehaseid. Nad usuvad meisse, ehkki me oleme vaenlasele palju ara andnud... Usuvad sellepärast, et nad ei taha teistsugust võimu kui rahvavõim ja võitlevad viimse hingetõmbeni meiega koos.»

Gurov tõusis ja hakkas mööda blindaaži kõndima, pannes seinal liikuma tumedad varjud.

Logunov mõistis, et armee sõjanõukogu liige ei raiska siin aega üksnes tema pärast, vaid pöördub tema kaudu pataljoni võitlejate poole, kes on kaevunud Volga kalda kõvasse maapinda.

«Meile tungis kallale agressor, kes on relvastatud kogu Euroopa tehnikaga,» kõneles Gurov. «Ja me taanume tema ees teda kinni pidades, et sel ajal saadaks tagalas ehitada uusi tehaseid, mobiliseerida ning relvastada uusi diviise, luua uusi tankibrigaade. See on tõeline rahvasõda, seltsimees Logunov. Aga mis saab edasi — seda teab Keskkomitee.»

«Kas teab?» ei jäänud Logunovi süda rahule. Nüüd komistas Gurov koguni, seisis hetke liikumatult ja vaatas Logunovile oma tumedate silmadega uurivalt otsa.

«Säh sulle!» lausus ta imestunult, et Logunov ei langetanud pilku. «Ahaa, sa tahad öelda, kas ta teab, mis meil siin sünnib! Noh, vennas, kuidas see saab teisiti olla? Sa arvad, et sa esimesena selle peale tulid? Te pöördute minu poole, mina — ega minagi pole eilne — pöördun rinde sõjanõukogu liikme seltsimees Hruštšovi poole. Aga tema? Muidugi Keskkomitee poole, kellel on samad mõtted ja püüded nagu rahvalgi ning teab see pärast kuhu tema võimsat jõudu suunata. Ainult tahtest vaenlast võita on vähe, selleks peab olema veel võim lusi, aga neid meil on. Need on loonud kogu meie majandussüsteemi. Sotsialistlik kord ei loonud üksnes tehaseid ja kolhoose, vaid ka rahvaste sõpruse, ilma milleta pole mõeldav uue elu ehitamine ega selles sõjas sõdimine.» Gurov vaikis. Nähtavasti teadis ta rohkem, kui ta sai öelda teda kangekaelselt silmitsevale pataljoni komandörile. «Ma tean, et sa oled aus kommunist ja vapper sõdur,» lisas ta, vaadates Logunovi rinnal helkivat kuldtahte. «Hoidke vaenlast kinni viimse võimaluseni! Kodumaa on ütelnud, et nii on vaja.»

63.

Oli käimas parteikoosolek. Päevakorras oli ka Varvaara Gromova partei liikmekandidaadist liikmeks vastu võtmise küsimus. Varvaara istus nari äärel oma töökaaslaste kõrval, vaatas ringi ning tundis rahutust.

«Ega mind ometi tagasi ei lükata!» mõtles ta, ent tavaline ühtekuuluvustunne kollektiiviga oli teda äkki maha jätnud, sest praegu otsustati ju, kas ta väärib kommunisti nime! Aga lõepoolest, kas ta väärib? Kui Varvaara luges soovitusi, mis talle olid andnud Rešetov ja Ivan Ivanovitš, uskus ta, et teda kindlasti vastu võetakse. Aga nüüd, vaadates endale kuidagi kõrvalt, tundis ta ängistavat hirmu. Ta polnud midagi toeliselt ära õppinud, kedagi lahinguväljalt ära toonud ega tapnud ühtki fašisti. Ta vastuvõtt võidakse edasi lükata, kuna ta on end näidanud nagu vaja. Teine asi, kui jutt on võitlejatest või komandöridest. Nemad asuvad samuti nagu kommunistidki kõige raskemates lõikudes. Nad on

peaaegu kõik kangelased ja neil on õigus öelda: «Me tahame lahingusse minna kommunistidena.»

«Asume teise küsimuse juurde...»

Varvaara muljus käsi, tal jooksis erutusest külmavärin mööda selga.

Enne koosoleku algust oli Zlobin püsti tõusnud. Ta oli vaheldumisi kahvatanud ja punastanud, ta hääli oli värisenud.

«Palun mind vastu võtta. Ma soovin surra kommunistina.»

«Parem kommunistina elada,» väitis Logunovi asemel määratud poliitosakonna ülem.

«Jah, ma tahan elada ja töötada bolševikuna, ent oleksin ka õnnelik siis, kui saaksin surra nii nagu seersant Ilvostjantsev, kes purustas viis tanki ja heitis ennast viimase granaadiga kuuenda alla. Niisugust surma pole oske surral!»

Teine oli Varvaara.

«Ma olen jakuut,» ütles ta. «Ilma nõukogude korra ja ilma kommunistliku parteita pole minu jaoks elu.»

Hetkeks kerkis ta silme ette doktor Aržanovi nägu. Ivan Ivanovitš vaatas talle tõsiselt ja mõtlikult otsa, ent haaratuna sündmuse tähtsusest, ei viinud arsti pilk teda hingesegadusse.

«Õnnitlen sind, Varja!» ütles Ivan Ivanovitš pärast koosolekut tütarlapse juurde astudes. «Su isa Denis Antonovitš oleks sinu üle rõõmu tundnud!»

«Ka ma ise olen väga rõõmus!» vastas Varja, ent naeratada ta ei suutnud. Tema silmad särasid, puna kullis palgeid, kulmud aga olid kortsus, reetes mõtlikust. «Ma võiksin praegu kõik ära anda,» ütles ta Ivan Ivanovitšile. «Ent kuidas ma kahetsen, et mul on nii vähe võimalik anda.»

«Ei, Varja, sa võid väga palju anda!» vastas kirurg, puistes teise hingeliigutust ja tundes selles ära oma enese igavese rahulolematuse iseenesega. «Kui me ainult vaenlasega toime tuleksime!»

«Aga kas me siis ei tule toime!» lausus tütarlaps tüliselt. «Ma olen praegu valmis kogu maa ees töötama, et olen võidu heaks valmis kõhklematult surema... Kas te teate, kui ma siia tulin, kuulsin ma tranšees kõnelust... Rääkisid haavatud... Sõdurid tahavad alla kirjutada

töotusele parteile ja kodumaale, nad tahavad töötada, et me võidame. Kas te mõistate? Meid on siin tuhandeid, aga soov ja tahe on meil üks — võita. Ja me peame võitma.»

«Jah, muidugi!» hüüdis Ivan Ivanovitš, kes ei sattunud vaimustusse mitte Varvaara sõnadest, vaid ootamatult tärganud võimsast vajadusest ise kuulda ja alla kirjutada pöördumisele rahva poole.

«Parteile antud lubadusi on alati täidetud,» mõtles ta. «Nii on rahvas alati teinud. Stalingradlaste töötus on aga püha.»

64.

Sel ajal roomas Nataša telliskivihunnikute ja torkiva šlaki vahel. Kui kostsid rasked mürsuplahvatused, surus ta end vastu maad ja ta külvasi üle peene prügiga. Oli öö. Ohus valitses külm niiskus ja põlenud varemetest õhkus kuumust. Kõikjal puhkesid hägused purpurpunased lasupuhangud.

Alles hiljuti roomas niiviisi mööda kaldakünkaid Liina — elav lohkispäline valgelverd tütarlaps... Nüüd lamas ta suures augus koos Boguni polgu tapetud võitlejatega. Nataša ise oli mähkinud tema keha presenti, et muld ei langeks ta imekombel terveks jäänud näole, mis näis nagu millegi üle imestavat. Ta ei saanud nutta ka nüüd, ent mõtles kogu aeg valu ja õrusega oma hukkunud sõbratarile.

«Mina, rumal, riitlesin temaga Senja pärast, kes on nii tore sõjamees. Olin tõesti rumal! Armastus ei seganud ju neid olemast tõelised kommunistlikud noored! Kuidas Semjon vaatas Liinat, ja oli ise näost lumivalge! Kirurg ei saanud isegi kindlaks teha, kus Liinal esimene haav oli. Aga kui me oleksime olnud koos, oleksin ma jõudnud teda ära kanda...»

Nataša roomas laskude all, kergitas end aeg-ajalt ja mõõtis kiire pilguga ümbrust. Madalas mürsulehtris murdas haavatu, kes oli ise varjule roomanud. Alles hiljuti keesis siin lahingud. Käsi oli pehme, ent külm. Pulsa ei olnud. Tüdruk surus kõrva sõduri rinna vastu südant põlunud kuulda. Nataša hingas sügavalt. Ta valge hingeaur muutis uduseks tapetu näojooned. Sur

nud. Ta hoidis hetke hinge kinni, püüdes tabada kas või kerget auruvinet surnu näo kohal. Ei, hiljaks jäänud! Paistsid ka teised väljasirutunud kehad. Rakettide valgusel, mis joonistasid kõvera tee taeva virvendavasse hämarusse, märkas ta valget pilve ühe haavatu pea kohal. Too hingas kogu jõust! Ta roomas juurde ja vabastas automaadi haavatu kramplikult kokkupigistatud sõrmede vahelt. Asetas ettevaatlikult käe haavatu sooja põse alla. Elavad silmad pilkusi otse Nataša silmade ees.

«Ma aitan sind,» sosistas Nataša. «Kas sa saad liigutada? Ei? Siis hoia minust kinni.»

Ta upitas jõuetu keha endale selga, pani haavatu käe endale ümber kaela, võttis automaadi ning alustas roomates tagasiteed.

Nüüd oli tal raske roomata — haavatu jalad, mis lohisid mööda maad, jäld kõige taha kinni, haavatu käed pigistasid tahtmatult ta kõri. Ent mida raskem tal oli, seda suurema visadusega tassis ta ränka kandamit. Automaadist tuli siiski lahkuda, Nataša peltis selle rusude alla. Haavatu oli väga raskel. Piki lähimat ühenduskäiku kalda poole, mööda mustavaist blindaažide sissekäikudest, mööda laskepesade eesvallidest.

Kellegi käed võtsid Natašalt koorma. See oli Denis Antonovitš Hižnjak. Tõsine. Isegi pidulik.

«Natašake! Kohe kirjutame alla Keskkomitee kirjale.» Stalingradlaste töötus — see oli määratu siiruse ja jõu puhang. Kes otsustas esimesena seda anda? Ent sellest haarasid korraka kõik kinni. See oli paratamatu nagu inimeste ohe, kes on tõstetud laineharjale!

«Septembris lõime meie tagasi kohutava pealetungi... Oktoobri keskel olid jälle palavad päevad. Me pidasime vastu, ehkki meid sunniti minema Volga äärde,» kõneles Logunov võitlejatele miitingul. «Nüüd seisame otse kaldal, ent see pole üksnes Volga kallas, vaid meie taga on kogu kodumaa. Me peame siin vaenlast kinni hoidma. «Nii on vaja,» ütleb kodumaa. Me oleme alati toiminud nii, nagu partei meid on õpetanud ja alati on see tulnud rahvale kasuks. Ja me oleme harjunud uskuma oma Keskkomiteed. Ja ärgu ka tema tehku viga meie sõnu uskudes. Kuulake nüüd kirja teksti, kallid sõbrad!»

Logunov vaatas puupüsti täis blindaažis ringi. Madala

palklae all seisis õlg õla kõrval sõdurid ja komandörid. Nende karmid näod olid nii väljendusrikkad, kõikide silmis põles niisugune tuli, et see käputäis inimesi, keda piduliku sündmuse puhul valgustas kaks tahmalampi, jättis unustamatu mulje.

«Me kirjutame teile,» jätkas Logunov, «suure heitluse lõomas, lakkamatus kanonaadi müriinas, lennukite ulgumises, tulekahjude kumas vene jõe Volga järsul kaldal, kirjutame, et öelda teile ja teie kaudu kogu nõukogude rahvale, et meie vaim on virge nagu ei iial enne, talu- tugev, meie käsi ei väsi vaenlast lõomast. Meie otsus on — seista surmani Stalingradi müüride aares...»

«Õigel Tõsil!» mõtles Rastokin, pigistades oma hiigel rusikaid. «Me oleme siia klammerdunud ja nad ei saa meid siit ühegi hirmu eest välja kihutada.»

«Partel on ütelnud «nii on vaja» ja meie teeme nii nagu vaja,» mõtles Korobov, seistes Oljapkini kõrval ning kuulates kirja hinge kinni pidades ja lapselikult poolavali suuga. Kõikide tähelepanu oli suunatud Logunovi tõmmule näole, ta suurtele kätele, milles valendas paberileht... Kiri kodumaale...

«Saates kaevikutest selle kirja, töötame, et kaitseme Stalingradi viimse veretilgani, viimse hingetõmbeni ja viimse südamelöögini ning ei lase vaenlast Volga kaldale...»

«Nii see ka sünnib!» hüüdis Semjon Neišajev, kes tungis laua juurde, et anda oma allkiri «Seltsimees» palatjonikomandör, oodake hetk — me kirjutame teile sõnad maha, et see oleks ka meil paberil olemas.»

«Mulle paistis algul, et niisugases olukorras on võimatu töötada,» lausus Varja pärast miitingut. «Nüüd aga oleme harjunud. Eile lõhkes operatsiooniruumi katus, val pomm ja tuli kustus. Me kukkusime maha. Huppa sime kähku üles, süütasime lambid, haavata aga, keda Larissa Petrovna pidi opereerima, polnud enam laual.»

«Me tirisime ta laua alt välja, kuhu ta pimedas oli roninud.» Larissa vaatas Zlobini poole. «Kujutage end, lapsed — kõik olid operatsiooniks valmis ja äkki haavatud

ei ole laual! Ta vist libises maha või kukutas end ise hirmu pärast laua alla... Sofja Veniaminovna aga itsitas!»

«Ma ei suutnud tõesti tõsiseks jääda, seltsimehed, jumala eest!» lausus Sofja Veniaminovna segaduses. Ta ergas, liikuv nägu muutus punastades veelgi eredamaks, suured sünnimärgid tungisid veelgi tumedamalt esile. «Mul pole elus iialgi ette tulnud, et haiget tuleb operatsioonilaua alt otsida! Hakkasime teda sanitariga välja tirima, aga ta tõrkus vastu ja kadus uuesti laua alla. See-eest meie aga abistasime teda! Elab veel sada aastat! Mis, kas ma halvasti assisteerisin?»

«Ei, väga hästi, aga milleks teil oli vaja naerda?!»

«Teie arvates, nähtavasti, pole üldse midagi naljakat olemas!» pomises Sofja Veniaminovna pahaselt. «Ka mina...» Ta kääris kiiresti kitli ja sõduripluusi käise üles ning näitas suurt lillakasmusta verevalumit ülalpool küünarnukki. «Lõin kukkudes käe ära. Ja veel kuskil on. Esimeses tuhinas ei saanud arugi, aga hiljem, operatsiooni ajal valutas, mis hirmus! Aga ma ei kaevanud teile... Kas pole tõsi?»

«Tõsi,» kinnitas Larissa, vaadates ta otsa ja naeratahes tahtmatult. «Teist ei saa aru — kas teie süda on lapselik või kiviköva.»

«Olen just niisugune nagu ma olen!» lausus neuropatoloog iseteadvuse varjundiga. «Kes teile siis oleks nalja teinud, kui mind poleks olnud?»

«Kas te haigele süsti kangestuse vastu tegite?» küsis Ivan Ivanovitš Larissalt.

Tal oli tung astuda naise juurde ja julgustada teda heade sõnadega. Larissal oli lapsega raske siin, kallite haudade läheduses, mis olid kaetud rusudega!

«Jah, tegin. Ma kartsin väga tema pärast. Haavatud nõudsid, et ka neid lastaks töötusele alla kirjutada. Nende haavad on rasked, vaevalt nad kiiresti rivvi tagasi saavad... Ent sõda kestab veel kaua...»

Kui nad olid kirjale alla kirjutanud, tunglesid arstid ja õed veel operatsiooniruumi esikus ja kõnelesid valjusti. Nad kõik olid ühendatud meeleolus.

«Mis sul on, Muslima?» pöördus Firsova Galijeva poole, kes tungles äranutetud silmadega inimsuimas. «Kas kellelgi hakkas halb?»

«Ei, meil pole midagi. Aga poisid tulid tehastest ja rääkisid, et Liina Lankova on tapetud.»

«Kui palju raskeid kaotusi!» ütles Rešetov. «Ta oli vapper ja tubli tüdruk! Nataša jäi nüüd päris vaeslapsiks.»

«Kui kahju mul on noortest!» ütles Larissa, vaadates uurivalt Aržanovile otsa, kes siiski oli tulnud tema kõrvale. «Meie, täiskasvanud, oleme tundnud elus nii armastust kui ka ema- või isaõnne, aga noored, on päris...»

Larissa kohtas Varja kiiret pilku ja märkas isegi eemalt tema rahutust.

«Miks ma jälle räägin Aržanoviga?» sõitles ta ennast. «Kas ma tõesti kardan teda kaotada?»

Ja ta pöördus ära, lausumata midagi Liina surma kohta.

«Larissa Petrovna!» ütles Ivan Ivanovitš ja vaikis, taibates ta võõrdumist. Ta mällu kerkis õine kohtumine jõe kaldal. «Ja ongi kõik,» oli Larissa siis öelnud.

«Te suhtute minusse nii karmilt,» lausus ta kumeda liigeset üldist kõnelust. «Ma saan aru ega käi teile peale, ent te võiksite minu kui inimese vastu lahke olla.»

Larissa ei vastanud kohe. Ta meenutas samuti oma elu, mis olid seotud Aržanoviga, ja igatsust ta järele, ent ta pilk muutus üha võõramaks, veel rangemalt läksid kortsu ta kulmud. Just nagu oleks keegi maha kriipsutanud kõik selle rõõmustava, mida ta oli üle elanud viimase ajal. Ent Larissa tegi katse õigustada ennast, katse lepitada ja ületada hingelist konflikti — talle meenus, mida haavatud kõnelesid kirurg Aržanovist. Kui mitu korda tema kui arsti enesearmastust oli sellega riivatud, et püüti sattuda ainult just nendesse tugevatesse kättesse.

«Noh, hästi!» süüdistas ta oma halastamatu kohtuniki Larissa hinges. «Ka Rešetov on väga hea kirurg, aus ja hea inimene. Zlobin samuti.»

Ja seepärast, et tal hakkas häbi, vaatas ta meeleheitliku otsekoheusega Aržanovile silma ja ütles:

«Me kirjutasime praegu alla kodumaale antud töotulesele. Me peaksime olema puhtad, aga mul on halb ja häbi. Saage minust aru, kuulake mind,» jätkas Larissa kiiresti, nagu kartes vasturääkimist. «Mind tõmbas teie poole. Ent on ju olemas veel kohusetunne! Kui ma vih-

kaksin oma meest, kui ta oleks halb, siis oleks teine asi. Ent ma ei saa teda milleski süüdistada. Sealjuures on ta kangeline ja rindel. Ja meil on laps...»

Ivan Ivanovitš seisis kergelt Larissa poole kummardudes, ehkki lagi, mis oli sumiseva inimhulga kohal, ei takistanud teda end välja sirutamast, kuulas Larissa häält ja vaatas teda. Alles nüüd mõistis ta tõeliselt, kui kallid talle see naine. Ent koos sellega nägi ta julma selgusega ka oma olukorra keerukust. «Kes ma talle olen?» mõtles ta. «Kas tõesti olen ma võimeline sattuma Tavrovi ossa? Jaa, jaa, jaa, ma olen juba sattunud sellesse rolli!»

Ivan Ivanovitš tõmbus tahtmatult tagasi.

«Ma sõidan täna öösel, õigemini homme hommikul, vasakule kaldale,» lausus ta meelega kuivalt. «Kui te soovite, siis viin ma teie poisi ära, et teda saadetakse kaugemale tagalasse.»

Larissa tardus poolel sõnal. Ta ei uskunud oma kõrvu ja sattus segadusse ootamatust pöördest. Hämmeldunult vaatas ta Aržanovile otsa ja naeratas äkki inimese pimestavat naeratust, kelle õlgadelt on langenud rusuv koor.

«Ja ongi kõik hästi, Ivan Ivanovitš,» ütles ta, kuid ta silmis läikisid pisarad. «Nii on parem meile kõigile. Ent Aljošat ei lase ma isegi mitte teiega. Soovin head teed, ärge meenutage mind halvasti.»

«Vaadake, kuidas te rõõmustate!» pomises Ivan Ivanovitš kibestunult. «Sõidan vaid paariks päevaks. Jaa, jaa, jaa... Lähen ainult kirurgide rindenõupidamisele. Nii et, kas te soovite seda või mitte, ma tulen tagasi.»

KOLMAS OSA

1.

See oli üks Volga sõjalaevastiku soomuskutritest. Lahinglaevake, millel oli suur kiirus ja suur manööverdamisvõime. Nüüd, kus ta oli laetud viimse võimaluseni, sõitis ta aeglaselt — taga vedas ta pargast, mille puksiir alles äsja paremal kaldal oli uputatud.

Ivan Ivanovitš seisis tekil, hoides kinni rauast käsi-
pinnast, ning ei oemaldanud pilku kaldajärsakust, mis
kadus aeglaselt pimedusse. Tulekahjude purpursel taustal
olid joonistused mustana ta ees lõhutud linna kontuurid.
Järsul kaldal paistis roosast suitsupilvest nagu maa alt
valgustatud surnud hoone. Nägematu tule kiired libise-
vad üle trepijäänuste. Plahvatuste leegid tõid pimedusest
valja rõdu, trasseerivate kuulide värelev lehvik paiskus
vastu piiratava maja seinu. Seal käis granaadilahing,
sõn mindi rünnakule. Nüüd polnud kirurg Aržanovile
midagi kallimat sellest lapikesest paljukannatanud maa-
pinnast. Sageli viirastus talle valgete palatite rahu, ope-
ratsiooniruumide hiilgav puhtus, laboratooriumide val-
gus ja soojus. Teadus viipas talle blindaaži poolhama-
rusest, tegi rahutuks, meenutas seda, mida ta veel pol-
nud saavutanud... Ent millegipärast näis talle, et
mööka kui ta elab ja võitleb siin tuhande surmaga, ei
anta linna ära.

Rutter lõikas jõge. Laine laksus vastu parda õhukest
soomust, kubrikust kostis haavatute oiged, mustades
sinelites punalaevastiklased seisis lahingupostil parema
kalda poole pööratud kahuri ja seniitkuulipilduja juures,
mis oli asetanud oma terasest käpad sihturi laiadele
olgadele, kes otsis midagi taevast, kus hõljuvas puruks-
rebitud suitsus siras tähtedesülem.

«Minge kajutisse sooja,» tegi kutri komandör Ivan Ivanovitšile ettepaneku, kummardudes oma madalal sillakesel ettepoole, ning ta hallid vurrud valendasid hämaruses.

«Täna, mul pole külm.»

«Kuidas soovite, ent seal on siiski rahulik, siin aga on ohtlik seista, iga silmapilk võib kild tabada.»

Nad vaatasid hetke teineteisele otsa.

«Trófim Petrovitš?» küsis doktor ebakindlalt.

«Täpselt nii, mina ise. Aga kes olete teie, seltsimees sõjaväearst...»

«Ma olin enne esimest pommitamist teie pool korteris... Teie tütar Nataša tõi meid sinna.»

«Kirurg Aržanov?» meenus komandörile. «Pole unustanud! Kuigi meil oli tookord palju rahvast.» Tšistjakovi hääles kõlas nukrus, ent vestlemiseks polnud aega laev lähenes saare taga asuvale jõeharule. «Kui me oleme randunud, tulge minu juurde kajutisse end tee klaasi juures soojendama.»

Lahingkutrid pöördusid oma õistelt uljastelt retkedelt tagasi baasi ja kihutasid mööda raskeid pargaseid vedavaist puksiiridest.

Pardal pole ainsatki tulukest. «Kalda peatus» pole samuti valgustatud. Pole ainsatki tulepaaki, ent paagimehed ei maga. Parkunud näoga vanad volgalased, sõdurinaised, alaealised poisikesed, kes on pruunistatud päikesest, karastatud tuultest ja jõe murelaineist, hoiavad praegu farvaterit vaenlase lennurünnakute eest. Seal libiseb paagimeeste teravaninaline paat kõrvale. Aerude juures istub naine. Küllap tal on vist hirm... Öö. Tund. Vihisevad ja lõhkevad mürsud ning pommid. Jões on palju vett ja tema vool võimas. Lained laksuvad, killustades tähtede peegeldust, mis hiilgab jääkildudele. Ujuvad laibad. Nende näo- ja katelaigud helendavad nõrgalt. Mõnel teisel ajal oleksid paatides sõitjad uppunuid näinud, hirmunud kauridena siit minema tormanud. Nüüd aga on hool omade eest ja viha vaenlase vastu karastanud naise südame. Naine tõukab aeruga eemale uppunud punaarmeele... Lahtiläinud marliside kerib ümber aeru nagu vetikas.

«Ta, vaeseke, oli haavatud!»

Püüaks pootshaagiga kinni, tiriks kaldale, matak

liivasse. Laine liugleb üha kõveramalt mööda jõge. Kuski saare ja jõe kohal põriseks nagu saksa lennuk. Kus ta laskub? On tal miinid kaasas?

Ja kui lennuk laheneb laevateele, siis on paagimehed otsekohe kohal. Võidakse ju visata kas ujuvaid või põhja magnetmiine. Tuleb täpselt kindlaks teha nende asukoht. Ja üsna tihti piiras rätikus või vattvestis naine sisse mineeritud lõigu, otsis ja näitas laevadele uue tee ega lahkunud oma postilt enne, kui olid saabunud traalerid ja oht likvideeritud.

Praegu sõitis kutter mööda harujõge ja tema ning vaenlase vahel, kes oli haaranud enda alla järsu parema kalda kuni Kuporosnõini, oli metsane saar. Ivan Ivanovitš vaatas ettepoole, otsides pilguga baasi lahesoppi, kui äkki ta mõtted, mis tegelesid eelseisva nõupidamisega, pöördusid roopast välja läinud isikliku elu juurde.

«Ma arvasin alati, et suudan vaid üks kord armastada,» mõtles ta. «Alati püüdsin ma elada nii, nagu vaja. Ma ei püüdnudki, vaid lihtsalt elasin nii, sest olin õnnelik oma kohustusi täites. Jah, olin isegi liiga rahul ja enesekindel. Aga hiljem löödi mind roopast välja... Ning selgus, et ma ei elanud hoopiski nii, nagu vaja.»

Alamjooksult puhus tugev tuul ja ilm läks soojemaks. Sahisedes õõtsusid liivasel vasakul kaldal paplite paljad oksad. Oli tunda nagu kevade hingust... Ent madalad suured tähed kiirgasid sügisese eredusega. Juba lendasid üle Kaspia ja Musta mere rändlindude parved. Kalda ääres ei läigatanud enam kala; suurepealised sägad olid peitu läinud pimedatesse veesügavustesse; otse nende kohal seisis tihedalt nende surmavaenlased, varakevadel ärkavad hõbedased karpkalad; uniselt hulkusid mööda kõntsast põhja tuurakalad ja punasuulised ahvenad. Isegi pommide mürin, mis kurdistas kala-ankude asukaid, ei suutnud purustada veealust riiki haaranud uima. Talv lähenes ja parda taga peksis raske, külm laine. Tõepoolest, varsti on talv!... Ivan Ivanovitši vaikushetke mõtisklused enesest muutusid kurblikuks igatsuseks. Rusuv südameüksindus. Edu töös, teaduslikud ja loomingulised otsingud olid alles ees. Hing kasvas, mehistus, isegi noorenes aastatega, keha aga vananes. Ilmusid kortsud, hallid juuksed... Ja kui raske oli purustatud elu uuesti üles ehitada!...

«Niikaugele ma siis oma eluga jõudsin!» püüdis Ivan Ivanovitš ironiseerida. Karmilt kokkusurutud huuled, kortsus kulmud, välise karmuse all aga peidus rahutus.

«Ma armastasin Olgat. Armastasin kogu südamest, ja magasin ise oma õnne maha. Kui ma praegu lamaksin kaevikus koos punaarmeelestega ja kohtaksin mõnd alles rindele tulnut. Tankid tulevad, tema aga haarab kord püssi, granaadi või süütepudeli järele. Arvatavasti oleksin ma teda julgustanud nii, nagu teevad seda kogenud sõdurid, oleksin öelnud, kuidas ta peab käituma. Seal tuntakse muret isegi selle pärast, et mehed oskaksid end kaevikus õigesti ülal pidada ja õpetatakse, kuidas peab end maskeerima. Jagatakse kogemusi. Teisiti ei saa. Ja ka rahulikus elus ei saa teisiti, või muidu lõmastab elu sind oma keerukusega niisamuti nagu tankki.»

Ivan Ivanovitš ohkas, ent nüüd mitte enam Olga pärast. Sellest valust oli ta paranenud. Kerkis üles uus küsimus, kuidas edasi elada. Hakkas meeldima teine naine. Larissaga võiks ta leida uut õnne. Kõik tema tõmbas ligi, ent mitte rõõmu poole...

Ivan Ivanovitšile meenus, kuidas nad juhtusid kord pommitamise ajal koos blindaažis olema. Larissa istus, poeg põlvedel. Ta hoidis poissi käte vahel. Poiss kallistas ema, surus end tema vastu. Ta näoke oli kahvatu ja tõsine. Nagu magama älutades patsutas naine poisi selga ja jutustas talle midagi mõtlikult. Larissa näis olevat unustanud, mis ümberringi toimub. Ta silmad särasid soojalt ja hellalt, tumeruuge juuksesõlm oli valla pääsenud ja kohevad salgud hõljusid õhu liikumisest. Ivan Ivanovitš seisis siis blindaaži vappuva seina ääres, vaatas Firsovat ja mõtles, kui hea oleks omada niisugust naist ja last. Jah, hea, ent see oli võõras perekond, võõras... Teadmine oma emakohusest ning armastus hoiavad Larissat tagasi. Ah, kindlasti armastus... Kes kõneleks kohusest, kui see on vaid rusuv ahel! «Mu tunnete vastu rõhub mind, kuid mis ma olen ilma selleta?!» meenus Ivan Ivanovitšile lause Varja kirjast. Tähendab, see tunne kuidagi rikastab teda, sest mis tal sellest muidu on? «Tõsi, kui me Kamenuškas jumalaga jätsime, lubasin ma Varjale, et ma ei armu kellessegi teisesse. Seega ainult temasse... Ent kas võib võtta tõsiselt selliseid lubadusi?» Doktor kujutles tütarlapse pisarais nägu.

ta silmi, mis olid pööratud tema poole, ja pahandas endaga:

«Kas see meelitab sind? Kas jälle võiksid puhata koduse ebajumala loorberitel. Ent Varja pole niisugune,» ütles hää ta hinges. «Varja pole Olga, ta ei laseks mehel loorberitel puhata. Ent ka Olga näis mulle otsekohese ja siirana. Aga kui kaugele ta minust jäi!»

Ivan Ivanovitšile meenus Olga varjatud vaenulikkus ja just nagu sellest tagasi pörkudes pöördusid ta mõtted jälle Varja juurde. Kuidas Varja ta kõrval oli istunud, kui kaunitult oli läbi pisarate helisenud ta rinnahääl. Jah, oli üksainus armas, lähedane hing — Varja!

2.

«Nii me siis elame!» lausus Tšistjakov kajutis, pühklades pisikese käterätikuga nõusid ja asetades neid kõrvalasetsevale klapplauakesele.

Must leib. Tükk külma lambaliha. Kuivatatud mere-särg. Rusikasuurune sibul. Mõtlikult ninajuurt sügades ja sõrmekuga hiirekarva vurre siludes ronis Tšistjakov pingi alla ja võttis sealt sillerdava pooleliitrillise.

«Kas see ongi tee?» küsis Ivan Ivanovitš sõbralikult naeratades.

«Ei, tee on hoopis eri lehekülg. Teed me naudime hiljem. See on meie kohtumise auks. Milline juhust! Ja kost on lihtsalt kuninglik,» kõneles Tšistjakov, meenutades Aržanovite hoolitsevat Denis Antonovitš Hižnjakki.

Ta valas umbes sada grammi enesele ja doktorile ning lausus kurbusega:

«Varem ma ei joonud üldse, nüüd aga olen millegi pärast ülekäte läinud.»

Uksele koputati. Tuli laiarinnaline, tuulest karastatud madrus ning ulatas emailleeritud teekannu kuuma veega.

«Näe, kus on atleet!» märkis Tšistjakov, vaadates healmeel madruse mundriga kaetud laiu õlgu (madrus väljus külge ees). «Madrused on Balti mere laevastikust!»

Tšistjakov ulatas külalisele suupistet, lõi temaga klaasi kokku. Kohtumine inimesega, kes oli käinud tema juures kodus ja tundis ta perekonda, erutas Tšistjakovi, meenutas talle tema raskeid kaotusi.

«Te pole vist veel meie politrukki näinud?» küsis ta mõtlikult. «Noor, aga samuti kogu meeskonna hing. Ma ei mõtle ennast, vaid meie endist komissari. Meil polnud kerge Volgal oma inimlikust hirmust võitu saada. Tõsi, enamus on karastatud mehed. Ent kas suudab üldse ette kujutada, mis siin võib sündida?! Jões tekivad plahvatuste tagajärjel leetseljakud. Kord on su ümber suitsune somp, ei näe isegi, kuhu laev liigub, kord on valgemast valgema ja su ümber sajab miine ja kuulipilduja kuule, küll tulistatakse kahuritest ja pommitatakse õhust. Ei jõutud kajutitele nii sageli klaase ette panna. Ja siis pärast esimesi lööke, kui löid kõikuma nõrgad hinged, andis partei meie laevadele ja kutritele nelikümmend komissari. Ka minu «Gasitelile» tuli komissar nimega Sokolov. Rahuajal tootas ta laevaremonditehases elektrikeeritajana. Kohe sõja alguses määrati roodu partorgiks. Ta oli heleruugete juustega, sümpaatne mees väheldas kasvuga, ent just nagu metallist valatud. Bajaani ei mänginud ta Natašast halvemini. Naised lihtsalt jumaldasid teda, temale aga olid kõik ainult seltsimehed. Tal polnud nõrkust naissoo vastu. Hiljem saime kuulda, et teda ootas mõrksja.»

Trofim Petrovitš võttis särje, kraapis selle kõva küünega soolateradest puhtaks, lõi kala vastu laua äärt, ent olles oma jutust haaratud, unustas soomuse ära võtmata. «Me polnud saanud teha veel viit sõitugi — ja juba ol komissar kogu meeskonna korrale kutsunud. Poisid seisisid tema ees sirgelt, iga ülesanne täideti sõnagi lausumata! Tirisime laevu karidelt lahti, viisime pargasel ära rahulikke elanikke ja haavatuid, vedasime vägesid üle, toime leiba ja murske. Meeskond oli väsimusest ümber kukkumas, ent seisis vahis. Meil tapeti kolm inimest, viis said haavata. Laevakeres oli loendamatu auke, aga too ei seismud hetkegi. Õigust öeldes, algul ma kadestasin Sokolovi. Mõtlesin, millega ta küll suutis minu poistele mõju avaldada? Mida ta võis neile kõnelda? Kodumaast! Ka mina kõnelesin neile kodumaast. Tasumisest fašistlikule mürkmaole? Ka mina rääkisin neile tasumisest. See tundus mulle isegi solvavana, nagu oleks ta vähendanud minu autoriteeti. Aga kui me olime teinud veel viis, kuus reisi, sattusin ma ka ise tema mõju alla. Rääkisin temaga, kuulasin teda ja süda läks kergemaks. Oli

politiiliselt haritud mees ja oskas elu tuleviku seisukohast vaadata.»

«Kuhu ta siis kadus, see Sokolov?» küsis Ivan Ivanovitš kaasa kistuna komandöri erutusest, kes näppis oma vurre, sasis juukseid ning kelle silmades põles lahingutrots ja uhkus enese ning oma seltsimeeste üle.

Tšistjakov vajus norgu ja ta hääli kõlas sootuks teisiti, kui ta oma jutustust jätkas:

«Alustasime enne koitu teed tehase rajoonist, puksiirile järgnes pargas umbes seitsmesaja haavatuga. Umberringi valitses täielik pörgu. Selja taha vaadates nägid, et oleme kaugele ujunud, ette vaadates oli teekond veel pikk! Ja äkki kostis hüüe: «Tulekahju masinaruumis.» Mul tõusid juuksed peas püsti, siisugune värin käis läbi! Sillalt aga ei saanud sammugi lahkuda — tuli lausa manööverdada. Kuulsin siis südi häält: «Ändke liiva!»

Mõtlesin: «Kui juba Sokolov seal on, siis tuleme toime.» Juhtisin edasi ja tundsin, et masin töötas häretat. Jälle kord pidas laevake vastu. Ja süda läks kohe kergeks. Laev oli mulle lisaks kõigele muule nagu mingi kallis olevus! Olin temal sõitnud juba ligi kakskümmend viis aastat. Eeskujulik tuletõrjeaurik ja ära märgitud lahinguliste teenete eest. Meie pardal käisid Gorki ja seltsimees Vorosilov...»

Komandöri kortsudest lõhestatud põskedel läikisid pisarad, ent ta jätkas ühetasase kumeda häälega:

«Noh... Sokolov ruttas minu juurde. Kütteõli oli süütepommist plahvatanud, kustutati liivaga. Tahtis veel midagi ütelda, ent langes nagu maha niidetult mu jalgade ette. Ma haarasin talt kinni, tõstsin üles ja tundsin, et ta muutus külmaks. Ta ei lausunud enam sõnagi. Liikusime mööda jõeharu ülalpool saart. Pargase olime juba kohale viinud... Äkki toimus pardal plahvatus, käis raksatus... Aurik kaldus küljeli. Andsin käskluse: «Päästerõngad ja -vööd valmis panna.» Püüdsin jõuda leetseljakule saare lähedal. Ent siis toimus teine plahvatus ja meie «Gasitel» hakkas vette vajuma. Madrused ja haavatud, kes said, ujusid minema. Käskisin tüüri-meest puksiirkõis katki raiuda. Oma päästevöö panin ma surnud Sokolovi ümber. Ma ei tahtnud lasta komissari kaladele söödaks minna. Kuidas ma veekeerisesse ei sattunud, seda ei mõista ma tänäseni! Kui ma veepinnale

tõusin, vaatasin ringi ja nägin, et meie pargas ujus mööda. Ta oli üleni suitsu mahitud. Jätkasin nuttes ujumist ega näinud, kuhu. Mind võtsid pardale ühe traaleri madrused. Nad püüdsid kinni ka komissar Sokolovi... Pärast seda läksin laevastiku staapi ja palusin end sõjaväkke tagasi määrata. Pärast kodusõjas haavata saamist olin reservväkke arvatud... Mind määrati soomuskutri pootsmaniks. Nüüd aga asendan ajutiselt haavatud komandöri.»

Mälestustest kaasa kistud, unustas Trofim Petrovits isegi teha ettepaneku juua langenud seltsimeeste mälestuseks, nagu toimitakse taolistel puhkudel. Ta istus Aržanovi ees väiksema ja äkki vananenuna.

Jälle koputati uksele.

«Seltsimees peavanem, teid soovib näha ülesõidu komandant!» kandis ette madrus, kes enne seda oli toonud teekannu keeva veega.

«Ütle, et tulen kohel» vastas Tšistjakov ja ajas end sirgu.

Tšistjakov tõusis, viskas sineli õlgadele ja lausus külalisele:

«Tundke ennast siin nagu oma kodus. Sööge, jooge, puhake tunnike minu koikul. Kui auto tuleb, ajame teid üles.»

3.

Ivan Ivanovitš sammus mööda tänavat, vaatles valgeid savionne ja laudadest kokku loodud hütte. Majade nägemine rõõmustas doktorit. Sakslased ei süüdanud enam rindelähedasi asulaid. Karmi stepitalve tont hirmutas vallutajaid. Suhteline vaikus, mis asendas Staligradi lahingute müra, näis hämmastav. Ent elanikkond ei usaldanud vaikus — kõikjale oli kaevatud varjendid.

Siin polnud häiret... Kuuldes saksa lennukite iseloomulikku undamist, unustasid asula koerad oma askeldused, ja tormasid esimestena varjendisse. Kauge lahingumüraga Volgal olid aga kõik juba harjunud.

Endises koolimajas asus kergelthaavatute haigla.

Õuel ja sügiseselt tuulises naaberaias paistis valgetesidemetes ja tavalises mündris sõjamehi. Ivan Ivanovitš seisatas operatsiooniruumi lähel, vaatas sidumisruumi ja jäi kuulama sidumisele tulnute juttu.

«Me ei lase neid Kuporosnoje taha...»

«Soomuskutrite meremehed toetavad meid hästi. Praegu vajuvad fašistid meile peale nagu laava. Ülemjuhataja ütles Volgale: «Andke tuld, aga nii, et meie omad pihta ei saaks.» Ise vaatas üle. Pärast saatis laevastiku admiralile telegrammi. «Kui poleks olnud teie merihärgi», oleks meil lugu täbar olnud. Volga on tubli...» «Merihärjad» on soomuskutrid.»

Jah, Volga on tubli poiss. Ka meie läksime tormijookle pärast seda, kui nad olid suurtükitulega vaenlase tubli töötanud, ja karjusime kõik: «Hurraa meremeestele!»

Konverentsiks ette valmistatud suures saalis polnud veel kedagi. Ivan Ivanovitš aga tahtis kiiremini kohata rindehaiglate kirurge, küsitleda neid koljuhaavade ravimise kohta, missugused meetodid on läbi töötatud esimese etapi jaoks, kuulda vereülekanne tegemisest gangreeni korral ja narkoosi kasutamisest amputeerimisel... Küsimusi polnud vähe kogunenud!

Delegaadid kogunesid ühel ajal. Umbes viie minuti jooksul täitus hoone ja rinde peakirurg avas viivitamatult nõupidamise.

Ivan Ivanovitš, kes oli valitud presiidiumi, istus lauaga teises reas, vaatas arstide nägusid ja kuulas tähelepanelikult rinde sanitaarvalitsuse arsti üsna igavat ettekannet.

«See on juba huvitav fakt,» märkis Ivan Ivanovitš.

«Augustis läksid Kaitse Rahvakomissariaadi käsutuses olevad rindehaiglad taanduvatele väeosadele järgnedes üle vasakule kaldale, linna omad aga, mis asusid Ter- Vishoiu Ministeeriumi käsutuses, jäid välihaigla või isegi sanitaarpataljoni olukorda. Ja kuigi see juhtus ootamatult, tulid nad oma ülesandega edukalt toime. See on tubli!»

Edasi rääkis kõneleja haiglabaasi laiendamisest oblas- lis.

Ivan Ivanovitš kuulas. Peaaegu kõike seda teadis ta raamatutest ja kõnelustest Rešetoviga. Ta tundis äkki, kui väga väsinud ta on viimasel ajal. Aga ta oli sõitnud siia hea meelega. Hing igatses tulist, avameelset kõnelust, oleks tahtnud lihtsalt mõtteid vahetada, vestelda.

Ivan Ivanovitš vaatles uuesti kokkutulnuid. Need olid palju läbi elanud inimesed: mõnel polnud kõrva — seda asendas paistetanud, hallikas-roosa arm, teisel oli arm ninajuure kohal, seal aga oli nooruk, kellel oli pool pead hall. Too aga polnud nähtavasti esmakordselt sõjaväes. Kui palju sõdu on saanud osaks meie sugupõlvele! Aga nood olid nähtavasti otse ülikoolipingist tulnud. Paljudel oli teeneid, nende rinda ehtisid ordenid ja medalid. Enamiku näos peegeldus aga igavus — kirurgid pole harjunud istuma, käed rüpes.

«Ka mina sõitsin ära ja haavatud jäid sinna! Ma oleksin võinud stenogrammiga hiljem tutvuda, oma ettekande aga siia saata. Nad oleksid selle ette lugenud! Seal vajavad paljud inimesed minu abi, aga mina istun siin...» Ja Ivan Ivanovitši valdas rahutus, püües kiiremini jõuda «koju», paremale kaldale.

«Ei tohi rikkuda Sõjaväe Sanitaarpeavalitsuse määrusi.» Selge, et ei tohi. Nagu me ei teaks, et määrust ei tohi rikkuda!»

Ivan Ivanovitš muutus süngeks, ent samas köitis ta tähelepanu liikumine ukse juures. Kerge sosin, mida ei suutnud mätta kõneleja kõva hää, avaldas ebatavalist mõju — kõik istujad pöördusid ukse poole, kust tuli suure peaga, keskmist kasvu mees kindrali mündris, mis istus üsna hästi ta tüsedavõitu kehal. Prilliklaaside tagant vaatasid tahtekindlad suured hallikas-sinised silmad, punakad vurrud ja tilluke habemetutt ümbritsesid kõvasti kokkupigistatud huuli. Minnes nooruslikult kiire sammuga ja energiliselt kätega vehkides presiidiumilaua poole, noogutas ta tuttavatele.

4.

Burdenko! Jah, see oli tema, maailmakuulus neurokirurg Burdenko, kes oli nüüd Punaarmee peakirurg.

Unustades täielikult kõneleja — muide, nähtavasti ka too ise vaikis mõne aja —, pööras Ivan Ivanovitš kogu oma tähelepanu tulijale. Ta tundis teda Moskvast saadik ja oli pöördunud tihti mõttes tema poole tõsisematel puhkudel oma kirurgipraktikas: «Aga kuidas oleks toimunud Nikolai Nilovitš?» Kui möödunud sügisel pärast sõitu Leningradi rindele Burdenkol oli verevalang ajju, mis

tundis ta mitmeks kuuks voodisse jääma, elas Ivan Ivanovitš seda läbi nagu isiklikku muret. Ta jälgis, niipalju kui võimalik, temale kalli inimese kõiki samme pärast paranemist, uuris tema artikleid amputatsioonist, šokist, kaasigangreenist, perifeerse närvisüsteemi haavanditest. Suur kirurg Burdenko oleks nagu üldistanud kõike seda, mida sooritasid praegu sõjaväekirurg Aržanov ja tema kaaslased.

Külaline saadeti istuma laua äärde kõige auväärsemale kohale. Teda vaadates mõtles Ivan Ivanovitš erutusega oma eelseisvale ettekandele. Kuidas suhtub sellesse Nikolai Nilovitš?...

Läbirääkimistel ettekande kohta «Läbistavad rinnahaavad» palus Burdenko sõna. Teda kuulates Ivan Ivanovitš kandus tahtmatult mõtteis Moskvasse, kus ta oli aastat kümme tagasi hakanud oma praktikas uusi teid otsima. Jah, ta oli juba kuulnud seda elavat, praegu pisut raskendatud kõnet, seda madalat baritonihäält.

«Lähendades kirurgiat lahinguväljale, me lähendasime rinnahaavade aktiivse ravimise ülesande lahingupiirkonnas,» rääkis Burdenko. «Õigeaegne arstiabi osutamine kõikidele haavatutele andis võimaluse saavutada seitsmekümne viie protsendi tagasipöördumist rivi.»

Burdenko kergitas mõtlikult kulme ning jätkas kibedusega, siis aga vihaselt: «Eelmises maailmasõjas viidi rivi tagasi ainult kolmkümmend protsenti. Meile, eelmise põlve kirurgidele, kõlab see raske etteheiteana, ent siis valitses sanitaarses olukorras hirmus kaos.»

5.

Ivan Ivanovitš kuulas, aga tema silme ette kerkisid ližnjak, Nataša ja Liina. Need on nemad — sõdurite lähivad sõbrad, kelle tõttu on võimalik varakult opereerida. Liina on tapetud... Aga kas ei pane paljud teised samuti oma pea mängu? Aga kui mõelda seitsmekümne viiele protsendile haavatuile, kes on pöördunud tagasi rivi! Kes ei ohverda end selle suure, võimsa armee heaks? Smolnikov? Ent mis tähendab Smolnikov? Ta laip võeti parvelt Kuporosnõis. Talle sai osaks häbistav surm ja kogu kollektiiv tundis ennast tema poolt teotatuna.

Jaa, nüüd rääkis Burdenko õdedest:

«Varem ilmus nõndanimetatud halastajaõde rindele, et võtta vastu haavatu viimset ohet ja pühkida surija pisaraid. Käesoleval ajal me ei vaja selliseid romantilisi õdesid. Välikirurgia vajab kogenud operatsiooniõdesid. Meil on vaja õde, kellele võib usaldada sidumise, steriiliseerivate lahuste valmistamise ja igasuguse ülekande tegemise. Ta peab olema teadlik, õpetatud ja distsipliinieritud arsti abiline.»

«Varja Gromova on just niisugune,» mõtles Ivan Ivanovitš suure südamesoojusega. «Oma praktiliste teadmiste poolest on ta juba kolmanda kursuse üliõpilane. Ei põrmugi vähem!»

Ivan Ivanovitš kuulas Burdenkot ja oli erutatud, sest valmistus ise läbirääkimistel esinema ja kõnelema vago sümpaatilise blokaadi kasutamise tulemustest.

«Kindlasti esinege,» soovitas talle Rešetov enne sõitu. «Seda meetodit on tarvis kõikjale levitada.»

Rešetov oli samuti olnud erutatud, saates oma kirurgi rindekongressile. Meenas ka Larissa... «Kui tuleb jutt näo-kolju kirurgiast, siis, palun, pange tähele, kuidas toimub infektsiooniga haavatute ravimine,» oli ta Aržanovit enne ärasõitu palunud.

Ivan Ivanovitšil oli kaasas terve hulk küsimusi Zlobnilt ja Solja Seferilt. Rindekongress oli siiski suu sündmus sõjaväearstide elus!

«Sõna on teise järgu arstil Aržanovit, kirurgil Stalingradist.»

«Kirurg Stalingradist» kõlas kammaliselt avaras, valgendatud seintega ja suurte akendega toas, kust vaatas sisse päikesepeaisteline helesinine päev. Ivan Ivanovitš tõusis ja läks laua juurde, kohmetudes tema poole suunatud pilkudest. Eriti sidus teda käsist ja jalust Burdenko uuriv pilk.

Ent Burdenko oleks nagu tundnud kohmetust, mis valdas tema arvates «noort» kirurgi, ja aplodeeris talle esimesena. See nakatas ja äkki kostis tormiline käte plagin.

«Ma pole ju veel midagi öelnud,» mõtles Ivan Ivanovitš, ent mõistis samas, et teda tervitatakse kui Stalingradis töötavate meedikute esindajat. Ta silmad löid särama, kuid ta lausus lihtsalt:

«Täna, seltsimehed! Ma annan selle seal kõikidele edasi. Meil on tõepoolest raskevõitu... Olukord on ärev.»

Ja vaikis, unustades end hetkeks, ent võpatas samas ja tema näoilme muutus nii ruttu, et tahtmatult käis kahin läbi istujate ridade.

«Seltsimehed!» lausus ta kõlava häälega. «Meie juures oli haavatu, kapten Rjabov. Kuul oli oma teel kolju luud otseselt üles kündnud. Tugev verevalang, luukillud ajumassis... Ma rikun pisut oma ettekande korda. Ent otse enne siiasõitu sain ma kaks kirja, ühe kapten Rjabovilt ja teise leitnant Berežkovilt, kellel me amputeerisime gangreeni tõttu jala. Mõlemad seltsimehed olid surmale määratud, aga elavad nüüd... ja kinnitavad ühel häälel, et kirurgi elukutse on õilis elukutse. Mina aga lugesin nende kirju ja mõtlesin: «Kui kõik haavatud, kes meie käest läbi käivad, ellu jääksid, siis ütleksin ka mina, et kirurgi elukutse on õilis elukutse.» Ent isegi nüüd, kus me oleme lahinguväljale lähenenud, pole surmajuhud annahaavade korral haruldased. Haavatud surevad šoki. Aga on võimalus nende kannatusi kergendada ja kindlustada operatsiooni edukust isegi siis, kui see on hilineunud. Selleks võimaluseks on vago sümpaatiline blokaad...» Ivan Ivanovitš vaatas kirurgide tähelepantlikke nägusid. Burdenko nagu kavalate ergutavate säde- mekestega silmades. Ka Burdenko ise töötas vago sümpaatiliste närvide blokaadi alal, ent süstimismeetod, mille pani ette Ivan Ivanovitš, paistis silma oma lihtsusega ja oli kättesaadav igale arstile ükskõik millises olukorras. Ivan Ivanovitš rääkis ja tundis kogu aeg multooriumi heatahtlikku tähelepanu. See, kes oli tema meetodiga juba tuttav, noogutas kaasatundvalt peaga, kime kissitas mõtlikult silmi, ilmselt kaaludes ettepaneku väärtust.

Ja Ivan Ivanovitš unustas kaasakistuna isegi ütle- mata, et see ettepanek tuleb temalt.

Teisel päeval pärast ettekannet gaasigangreeni kohta arenes elav mõttevahetus. Palju oli veel ebaselget. Selle hirmsa haiguse ravimisel polnud veel ühiseid kogemusi

Sellepärast ootaski Ivan Ivanovitš Burdenko sõnavõttu läbirääkimistel suurima huviga. Kas ta kõneleb midagi aju anaeroobsest infektsioonist, gangreenivastase aktiivse immuniteedi saavutamisest... Burdenkol oli ilus hääl. Tema jõuline kaju kõneles seesmisest hävimatust energiast. Alles äsja oli inimene läbi teinud raske haiguse, kaotanud kuulmise, olid esinenud isegi kõnehäired, ent rabeles välja, võttis kokku kogu oma määratu tahte ja seisis jälle oma postil.

Ent Burdenko isegi ei meenutanud aju anaeroobset infektsiooni. Kriipsutades alla, et arstidel seisab gaasigangreeni vastu võitlemisel ees veel palju küsimusi, lausus ta:

«Üldiselt on täiesti selge ainult kirurgilise vahelesegamise vajadus ja seerumiravi. Anaeroobse infektsiooni uurimine näitab mahajäämust meie töö selles lõigus. See mahajäämus on ohtlik ja seda on vaja likvideerida.»

Jah, ta ei öelnud midagi aju anaeroobsest infektsioonist.

Äkki valdas Ivan Ivanovitši ebakindlus. Kui tal oleks olnud võimalus jälgida oma haavatuid kõikides evakuaatsiooni etappides... Kui tal poleks olnud üksikud vaatlused, vaid süstemaatiline töö pideva bakterioloogilise analüüsiga...

«Ja siiski pole mul õigust vaikida!» ütles ta endale, kui oli ära kuulanud veel mõningad sõnavõttud ja tribüünile läks.

Enne kõike rääkis ta gangreeni aktiivsest kompleksist ravist, nimetas veenisiseselt antava lahuse suuri annuseid.

Toonud ära rea fakte ja arve, rääkis Ivan Ivanovitš sellest, et mõningatel juhtumitel pole peaaegu haavade puhul tekkiv komplikatsioon, mida tavaliselt peetakse ägedaloomaliseks peaaegu põletikuks, tõeliselt mitte midagi muud kui aju gaasigangreen.

«Me proovisime sellistel puhkudel unearterisse sisse viia valge streptotsiidi lahust,» jätkas ta, pöördudes otseselt Burdenko poole. «Ent see, mis andis efekti meningiidi puhul, antud juhul ei mõjunud.» Ivan Ivanovitš märkas mõningate kirurgide näol ilmselt kahtlust, ent jätkas veelgi kindlama veendumusega: «Nende komplikatsioonide ägedal kulgemisel on pilt hirmus ja tavaliselt

need juhud lõpevad kahe esimese ööpäeva jooksul surmaga. Ent mõnikord haiguse kulg pikenes, ja siis õnnestus meil, pärast kirurgilist vahelesegamist, pideva tähelepanuga haavatule ja range raviga mitugi korda võitu saavutada. Komplikatsiooni tuntakse gaasimullide eristusest. Karakterised on tihe pulss ja madal temperatuur, kaebamine lõhkuva valu üle, nagu läheks pea lõhki. Nii oli ka kapten Rjaboviga. Me ravisime haavatut energiliselt ja ta olukord paranes, kuigi tal tuli umbes kaks nädalat viibida maa-aluses haiglas. Kümnnendal päeval analüüsimisel anaeroobse infektsiooni baktereid enam ei leitud.»

Oma kohale istudes mõtles Ivan Ivanovitš:

«Huvitav, mida seltsimehed ütlevad? Paljudele minu sõnavõtt ilmselt ei meeldinud. Noh, mis siis ikka, kuulakem...»

7.

«Doktor Aržanov kõneles väga julgelt,» algas Volga-taguse erihaigla neurokirurg Zonov, lühikest kasvu, sihvakas, umbes viiekümne aastane, väga liikuv mees püstiseisvate mustade juustega, mis olid tihedad nagu karv. «Ent mina isiklikult pole midagi niisugust näinud.»

«Tähendab, sul pole tulnud rindepiirkonnas töötada!» mõtles Ivan Ivanovitš.

«Minu arvates aju gaasigangreeni kui niisugust looduseliseks ei esine. Ajus toimuvad omad protsessid. Me teame, kui rikkalikult ta on vereringe kaudu hapnikuga varustatud...»

«Vaata kus imelik!» hüüdis kurvastatud Ivan Ivanovitš mõttes. «Milleks kõnelda vereringest? Kui aju on haavatud, siis vereringe on otsekohe häiritud. Tekib hapnikupuudus, turse, sellele lisanduvad aga veel vigastused, mustus, infektsioon.» Ja doktor pöördus lootusrikkalt teise esineja poole.

Ent ka too rääkis sellest, et mikroobide tulv ei tähenda veel gaasigangreeni.

«Me kõik teame seda!» hüüdis Ivan Ivanovitš enesele elavalt. «Te otsustage faktide järgi. Ehkki seerum on nõrgem kui bakteriofaag, ent ilma temata ei õnnestunud

mul kordagi toime tulla aju gaasiinfektsiooniga. Aga mida mõtleb Nikolai Nilovitš?»

Ivan Ivanovitš vaatas Burdenkole otsa. Kuulus neurokirurg kuulas arstide kõnet ilmse huviga ja ta näol oli jälle kaval ning julgustav ilme: «Noh, rääkige, rääkige!» Ent oma arvamist ta ei öelnud.

«Kuidas te hindate minu oponentide sõnavõtte, Nikolai Nilovitš?» küsis vaheajal erutatud, ent mitte oma seisukohas kõikuma löönud Ivan Ivanovitš. «Kas te olete sellega nõus, mis nad rääkisid?»

Burdenko vaikus. Ta pilk kõneles poolehoidust. Ta oli jõudnud juba Rinde Sanitaarvalitsuse ülemalt üht-teist selle arsti kohta teada saada. Hinnang Aržanovi kui rindepiirkonna neurokirurgi kohta oli suurepärane, ent ta oli saanud noomituse haava sulgemise eest õmblustega, mis oli instruksioonide järgi keelatud.

«Kas teie arvates Zonovil oli õigus?» nõudis Ivan Ivanovitš.

«Seda ma pole ütelnud,» vastas Burdenko karmilt ning mõõdukalt.

Ent ta toonist ja näoildest mõistis doktor, et Burdenko ei tahtnud tema seisukohti kõigutada palja autoriteediga, vaid asus suure teadlasena objektiivsele seisukohale, jättes küsimuse lahendamise «noorusele». Ja Ivan Ivanovitš ohkas, suutmata võita endas tahtmatut kibedustunnet.

Nad istusid endises õpetajatetoas ja vestlesid klaasitee juures. Burdenko oli ise kutsunud rindekirurgi juttu vestma.

«See on tore, et te üksnes ei võta osa ühisest tööst, vaid peate silmas ka perspektiivi ja tunnete kogu aeg end scotuna inimestega, kelle pärast te riskeerite eluga,» kõneles ta.

«Ma ei vääri kiitust...» kuid ometi süttis Ivan Ivanovitši pruunides silmades rõõm. «Kõik riskivad, mitte selles pole asi! Aga oleks hea, kui meil poleks lahendamata küsimusi. Tahaks teha ju kõike kõige paremini»

«Kas sellepärast te võtsite mõnikord tarvitusele õmblused? See on ju keelatud!»

«Jah, muidugi,» vastas Ivan Ivanovitš ja vaatas teraselt Burdenko tähelepanelikkusesse silmadesse. «Ehkki ma sagedamini panin kinnistavaid õmblusi, mis samuti

on instruksiooni järgi keelatud. Lahtiste haavade ravi- mine vähendas mitmel korral gangreeni haigestumisi... Ent äkki selgub, et see, mis on hea puusa-, öla- ja kehahaavade puhul — ei sobi kolju- ja ajuhaavadele. Tavaliselt tekib teisest nakkusest mädanik. Sellepärast on parem ravida neid haavu kinnise meetodiga. Muidugi, laiuslikes kirurgilise korrastamise tingimustes, haavatu hospitaliseerimise ja streptotsiidi kasutamise puhul. Kas te pole nõus? Kas see pole massiliselt kasutatav? Ent seal, kus on tingimused, miks mitte?»

«Olukord, olukord, kallid kolleegid,» lausus Burdenko lõsiselt. «Te töötate suurepäraselt, ent te olete kannatamatu ja pisut liiga enesekindel.» Ta naeratas kavalusega, mis polnud solvav. «Jaa, jaa, enesekindel. See on nii hea kui ka halb. Sest teil pole võimalik jälgida haavatut kuni tema haiguse lõpuni. Teil on ühed vaated, teistel kirurgidel — teised.»

Burdenko vaatas Aržanovi tähelepanelikku nägu ja naeratas uuesti. «Tahaksin esitada teile ühe küsimuse. Aitab teile töötamisest «viiekopikalisel». Teie kui neurokirurg ei saa seal areneda. Viigem teid üle ühte erihaiglasse.»

Ivan Ivanovitši süda võpatas. Minna operatsioonilaua taha ilma kartuseta, et äkki variseb ülalt mulda, murduvad raksatades palgid. Kirjutada üles oma vaatlusi mugava laua taga, aga mitte mustas blindaažiurkas lahmalaambi vabisevas valguses. Röntgen. Laboratoorne uurimine. Sest kui eelmine maailmasõda jättis arstidele peamiselt rusuva mulje, nagu kõneles Burdenko, siis selle sõja kogemused peavad rikastama meditsiini.

«Ja sellepärast on tähtis jälgida haiget esimesel haavatasaamise etapil,» lausus Ivan Ivanovitš endale, kummulades juba tärganud kujutlused.

Talle meenus blindaaž Volga paremal kaldal, ning ta siida kippus sinna. Seal on võitlejad — inimesed kartmatu hingega, kuid nii tavalise, kergelt haavatava inimekehaga. Nad usuvad temasse, doktor Aržanovisse, ja teavad, et ta ei peta nende lootusi, ka poolsurnuna aitab ta nad jalule.

«Ma ei saa sealt praegu ära tulla,» ütles Ivan Ivanovitš. «Te mõistate, see on mul võimatu.»

Täiendus liikus Stalingradi poole... Sõdurid sammusid ja sõitsid mööda Volga vasaku kalda külade tänavaid, mida talvel piirasid heinakuhjad ning haoriidad ja mille kohale kummardusid hallid paljad oksad. Kõik oli paljaks jäänud. Valendava taeva all paistsid puude vahelt valged harujõed, mustavad mullakamakad keset niidetud kolletavaid luhti. Sadas külmi jäänõelu. Sõdurid aga sammusid ja sammusid mööda luhateid. Sõitis motoriseeritud jalavägi, kahurvägi. Inimeste näod olid karmilt keskendunud. Kostis vürtsitatud nalja. Kõlas naerupurskeid. Ja uuesti liiguti vaikides, kuulatades vaibumatut mürinat, mis kaikus rinnete vahele surutud linna poolt.

Ent väed ei liikunud enam keske üleveokoha suunas, vaid kuskile lõuna poole, metsaste luhtade sügavusse, mööda sildu, mis kiiruga olid ehitatud üle harujõgede, mööda tankiroomikutest lõhutud teid, millesse olid jätnud veoautode rattad ja tuhanded inimjalad. Eriti palju liikus vägesid vaikselt ööajal. Kuhu nad suundusid, seda ei teadnud keegi.

«Jah, meie rindel valmistatakse ette suuri sündmusi,» mõtles Ivan Ivanovitš, vappudes kiiresti liikuvale roomikautol. «Nähtavasti tugevdatakse lõunas kaitset.» Ta vaatas võitlejaid ja talle meenusid jutud ägedatest lahingutest Kuporosnõi asula juures, mis asus linna lõunaosas. «Vaenlast sinna ei lastud.»

Ivan Ivanovitš mõtles ka toimunud konverentsi üle. Ja iga kord, kui ta meenutas oma ettekannet aju gaasi-infektsioonist ja tulemusteta lõppenud kõnelust Nikolai Nilovitšiga, tundis ta suus kibedat järelmaiku ning rahutust, kuni lõpuks see leidis väljendamist otsuses: «Ajame sakslased Stalingradist minema ja ma lähen siis erivälihaiglasse, et oleks võimalik vaadelda ja uurida. Ja mis puutub õmblustesse, siis me veel vaatame! Kui juba arutati üksikuid protsesse ajus, siis seda enam pole alust karta operatsioonihaava sulgemist pärast hoolikat töötlust.» Ivan Ivanovitš mõtles ka eesseisvast pühast, sellest, mis homme õhtul toimub pealinnas Moskvas.

Õösel valas külma vihma. Koidikul aga sahistas alla

rahet, mis põletas nägu. Äkki ahenes Volga, valendavad leetseljakud lõikasid tumedat tormitsevat jõge. Valgete harjadega kõrged lained tulid põiki voolu kirde suunas. Tuul lõikas neilt vahuseid pritsmeid, täites õhku raske morskusega. Kõrval lõhkes mürsk. Klammerdudes reelingu külge, vaatas Ivan Ivanovitš vette, kuhu peaaegu pidi kaduma vilgas kutter. Ent «peaaegu» ei lugenud midagi. Hüllem lugu oli paadiga, millele kutter järele jõudis. Laskemoonaga koormatud paat tantsis lainetel. Aga plahvatusest tekkinud järsk laine lõi üle parda, kallates pealaest jalatallani veega üle higised madrused. Lootsik liikus kiiresti pärituult, mis puhus loiki parema kalda käänakusse. Ning mõistes, et «meil on kergem», vaatasid nii madrused kui ka Ivan Ivanovitš neid, kes neile vastu tulid keset plahvatusi, mis tõstsid sammastena üles rasket tinahalli vett. Raske oli sõuda vastu nii tugevat tuult!

Jäänõelad piitsutasid nägu. Pilutatud laugude vahelt tilkus pisaraid. Vesi pritsis märjaks purjeriided ülikuued ja vatikuued. Oli higistamapanevalt kuum. Aerutajad aurasid nagu vahuleaetud hobused; näod olid lillakaspunased. Paatides olid haavatud. Neil oli jahe külmas tormis. Ja sõudjad surusid tugevamini aerudele, ägedamalt liikusid õlad. Pane auru juurde, vii välja tulistamise alt! Selga sirutamata kolistasid konservikarpide ja kaussidega need, kes vett välja loopisid. Valendava sidemega haavatu istus kägaras ning loopis terve käega vett...

Ja oligi parem kallas. Nagu tumedad kaljud kerkisid majade varemed hallikassinisest udust. Valendas blindaažikühmude lumekate. Mustendasid avaused, mustad ühenduskäigud kulgesid siksakkidena risti ja põiki.

«Kui hakkab sadama lund, on kõik veel paremini nähtav,» mõtles Ivan Ivanovitš sellise tundega nagu oleks ta saabunud koju ning kiirendas sammu. Tahtmatult valdas teda rõõm. Kogu tee oli ta peletanud eemale mõtteid kohtumisest Larissaga, aga siin olid ju sõbrad, ka Varja oli siin.

Lõhnas blindaaži korstnatest tõusva kibeka suitsu, püssirohu ja vingu järele. Lendasid üles mustad mullakamakad, paiskusid õhku punased leegid. Ent laevadele

peale- ja mahalaadimine käis omasoodu. Sõdurid, paadimehed ja madrused kandsid mürsukaste, tassisid toiduainetekotte, talirietepalle ja sidematerjale. Algav miinipildujatuli ajas Ivan Ivanovitši varjendisse. Orva sügavuses põles lõke, mida piirasid paadimeeste mustavad kogud. Tugevad noormehed seisisid poolsõõris, sirutasid harali sõrmi tule poole ja nosisid midagi. Lõhnas piirituse järele. Paadimehed jõid, matsutasid mõnutundest ja needsid vängete sõnadega ilma ning Hitlerit.

Ja keegi juba naljatas:

«Ainult üks kord olen ma kuulnud vanakuradilt lahke sõna. Kutsus mind ikka Dmitri Stepanovitšiks, aga kord pööras end ringi, vaatas mulle lahkelt otsa ja lausus: «Mitja! Sa jõod ilma suupisteta. See on hea! Ka mina jõin varem ega hammustanud peale...»

Varjendis müris naer. Ka Ivan Ivanovitš naeratas. Kalda varjus tundsid end kõik nagu kodus.

9.

«Tere, Ivan Ivanovitš!» lausus Varvaara rõõmsalt.

Ta istus pingikesel elatanud haavatud võitleja asemees ja tukkus, toetudes küünarnukkidega põlvedele ja hoides pead käte vahel.

Ivan Ivanovitš tundis ta kohe ära, olgugi et ka teised õed öösel samal viisil valvasid. Varvaara valvas asend ja ta longuvajunud õlad liigutasid doktorit. Väsinud, kallid!... Jah, loomulikult! Ööd ja päevad tuleb jalul olla ja pärast veel siin istuda. Aga ta pole ju kohustatud siin olema. Tähendab, võitleja olukord muutus pärast operatsiooni halvemaks!

«Terve öö piinles õde koos meiega!» lausus haavatu nõrga häälega, vaadates lähemale astunud kirurgile otsa. «Koos minu ja seltsimees leitnandiga... Onnitlen saabuva peopäeva puhul, Ivan Ivanovitš! Pidasime vastu!...»

Haavatu liigutas end ning oigas ja tema allasurutud oige peale võpatas Varja otsekohe.

Siin ta siis ütleski oma «tere» doktor Aržanovile.

«Kuidas sa tunnend end, Ptaškin?» küsis Ivan Ivano-

vitš, istudes taburetile, mille Varvaara talle lähemale nihutas.

«Halvasti!» Ptaškin liigutas kuivanud huuli ja hammustas neid. «Olin inimene, nüüd aga vaid linnuke ja sealjuures veel kärvanud. Äärepealt pidin täna...»

«No-noh!» lausus Ivan Ivanovitš laivalt. «Ise oled selline kangelane, aga kavatsused ei kõlba kuskile!»

«Aga ma ei kavatsengi. Õde Varja teab, kuidas ma elu küljes rippusin. Süda hakkas jändama... Oli tunne nagu kukusin kuskile, nagu tahaks mind keegi uputada, mina... mina aga ujusin jälle veepinnale.»

«Hea küll, vaiki! Sa ei surnud operatsioonilaua, aga koikul me sind lihtsalt ei luba surra,» katkestas Ivan Ivanovitš teda jämedavõitu hellusega, kontrollides sidet haavatu rinnal, ning vaatas küsilvalt Varvaarale otsa.

Varvaara jutustas poolsosinal Larissa Firsova poolt opereeritud haavatu käitumisest ja olukorrast. Ivan Ivanovitš kuulas tähelepanelikult. Jah, kui poleks olnud õde Varvaarat, siis sõdur Ptaškin oleks öösel surnud. Ta oli teinud kõik õigesti, nii, nagu vaja. «Miks siis teie siin olete, aga mitte Larissa?» pidi peaaegu küsima Ivan Ivanovitš, ent talle meenus kokkupõrge nende vahel ja ta vaikis. Varvaara mõistis ise.

«Ma pidasin valvearstiga nõu.»

«Ta ei valva järelkult minu pärast mu haigeid,» mõtles Ivan Ivanovitš. See mõte pani teda tähelepanelikult oma abilisele otsa vaatama. Varvaara oli muutunud. Oli kadunud lapselik elurõõm ja heasüdamlik ilme, mis enne looritas ta läikivmustade silmade elavat ning kirklikku sära. Silmad näisid olevat muutunud veelgi tumedamaks, nende veidi viltune lõige oli pikenenud. Näojooned olid muutunud rangemaks ja veelgi kaunimaks. Ta oli küll meditsiiniline õde, aga sellist haigete eest hoolitsemist võis soovitada igale arstile!

«Täna, seltsimees Gromova!» ütles Ivan Ivanovitš, ent läks siis asjalikult tobnilt üle südamehõlmele ja lisas: «Tubli, Varjakel!»

«Tere tulemast, Ivan Ivanovitš!» pöördus tema poole linna ilmunud Parutšihha. «Tervitan saabuva püha puhul!»

Ta oli palatipõrandad puhtaks pesnud, vahetanud võimaluste kohaselt linu, padjapüüre ning haigete pesu,

pannud pähe puhta rätiku, ette puhta põlle ning selga triigitud undruku. Ta väljanägemine oli tööpoolest pidulik.

«Täna, õnnitlen ka teid. Kuidas käib teie pojakese käsi?»

Parutšihha kitsas terava ninaga ja kahvatute huultega nagu lõi naeratusest särama.

«Talle lubati medal anda.»

«Te jõudsite juba tagasi?» lausus Aljoša rõõmsalt, ruttas Ivan Ivanovitši juurde ja, nõjatudes usaldavalt ta vastu, võttis tema käe.

Ivan Ivanovitš isegi võpatas sellest õrnast puudutusest, vaatas Varvaara poole ning sattus segadusse, sai aga siis endale pähaseks ja võttis poisi sülle ning suudles teda.

«Aga ma tõin sulle...» ta soris ühes, siis teises taskus. «Ma tõin sulle mänguasja...»

Viimaks tõmbas Ivan Ivanovitš rinnataskust välja ereda ümmarguse karbi ja andis selle Aljošale. Too võttis kingituse vanainimeseliku tõsidusega vastu.

«Jumaluke!» hüüdis Parutšihha ohates. «Meil on keldris neli niisugast. Nad on juba harjunud selles põrgus, aga kui lennukid tulevad ja pomme hakkavad loopima, siis nad jäävad vaikseks ja nende näokesed venivad pikaks. Mõelge ise, milleks on lastele vaja sellist nuhtlust! Eile tulid võitlejad «Punasest Oktoobrist» ja tõid haavatu haiglasse. Istusid pisut meie juures. Üks mürakas noormees, lõbus ja lobiseja, mängis naljakalt ning läbilõikavalt suupilli ja laulis kaasa. Ajas lapsukesed naerma. Aga neid pole nüüd kerge naerma ajada!» ütles Parutšihha nagu muuseas, vaatas Varvaarale otsa ja lisas äkki: «Too noormees küsis sinu järele. Oli sinust isegi väga huvitatud.»

Nüüd sattus Varvaara segadusse.

«Mürakas mees. Jutukas... Rastokin vist.»

Ivan Ivanovitš märkas ta kohmetust.

«Kes on see noormees?» mõtles ta.

«Me läheme täna Moskvat kuulama,» teatas Aljoša «Pärast aga mängin ma klaverit. Ma juba eile proovisin.»

«Kuidas läks?» huvitus Ivan Ivanovitš siiralt.

Aljoša kehtas õlgu, mis olid kaetud Sofja Veniaminovna sallist tehtud kireva vestiga.

«Pole viga, ikka läheb ka kuidagimoodi. Mul on kahju, et mu isa pole siin,» lisas poiss, näol õrnus ja kurbus. «Teeksin talle oma mänguga rõõmu. Ta ei tea veel, kui palju ma olen juurde õppinud!»

10.

«Tulite tagasi!» hüüdis Rešetov samuti rõõmsalt, nähes Ivan Ivanovitši operatsioonis. «Noh, mis seal konverentsil siis oli? Kuidas teie ettekanne vastu võeti? Jutustage!»

«Meie siin närvisime teie pärast nii väga!» lausus Sofja Veniaminovna, kui ta oli kuulnud kõiki uudiseid.

Ainult Larissa ei öelnud midagi. Ivan Ivanovitš oli varem otsustanud hoiduda tema poole vaatamast, ent just Larissa poole vaatas ta esmajärjekorras. Jah, nähtavasti oli nende vahel kõik lõpetatud, Larissa käitus võõrdunult ja ka rahulikult.

«Aga kus on Leonid Aleksejevitš?»

«Ta puhkab. Sai eile jalga haavata. Miinikild purustas põialuu. Kogu jalapõid ja kand pandi kipsi. Ent ta tootas peaaegu kogu päeva. Tabureti alla pandi kast ja ta tootas istudes. Ta on tugev!» Rešetov naeratas rõõmsalt. Ta armastas Zlobinit südamest ja oli temale uhke nagu heale pojale. «Siia toodi haavatud kuulipildur Oljapkin, kes vajab teie abi.»

«Mis tal on?» küsis Ivan Ivanovitš, minnes Oljapkini juurde, keda sanitarid juba lauale asetasi. «Ümbne ülihaav peas? Mis ma saan siin teha ilma röntgeniga?»

Ümberseisjad naeratasid ootamatult, Rešetov aga näitas talle röntgenivõtteid.

«Kust me röntgeniparaadi saime?»

«See on Volga sõjalaevastiku madruste kingitus. Varsti me oleme suurest maast ära lõigatud. Tuleb ka sellele mõelda. Eile õhtul me saime sealt kaldalt transporditava röntgeniparaadi ja elektrimootori. Samas monteerisime selle kokku. Nüüd meid ei raputa nii nagu septembris ja oktoobris.»

Nikolai Oljapkin, kuulipildur Korobovi ründegrupist, lamab vasakul küljel, jalad veidi konksu tõmmatud

Tema pea oli üleni marlisidemes. Muslima Galijeva tah-
tis tal sidet ära võtta.

«Parem side ära lõigata, see häirib teda vähem,»
ütles Ivan Ivanovitš. «Võta need käärid, kullaket!»

Musti kulme kortsutades lükkas Muslima käärid ette-
vaatlikult sideme ääre alla, lõikas selle läbi ja võttis
sideme ära nagu metspähklikoore. Ja samasugune nagu
pähkli hele tuum tumedal koorel nägi välja ka pügatud
peanahk, mis silmatorkavalt erines päikesest ja stepi
tuultest pargitud näonahast. Ivan Ivanovitš vaatas
haava.

Kõige keerulisem asi — inimese aju. Materiat, millel
on võime mõelda. Peenim närvikiudude ning rakkude
organisatsioon, mis võtab vastu kõiki aistinguid, tekitab
kujutlust, tundeid ja mõtteid, juhib liigutusi ja kõiki
maailma kõrgeima olevuse eluprotsesse. Ja mingi tühine
metallikild lõhub harmooniat.

Nikolai Oljapkin? Noh, kuidas siis! Kes ei tunne-
väikest kuulipildurit? Räägitakse, et ta asendas üksinda
tervet rühma, kui Korobovi grupp vaksali rajoonis maja
kaitses. Armees ülemjuhataja kindral Tšnikov isiklikult
avaldas tänu Oljapkinile. Grupi komandör Korobov
nuttis, nähes, kui raskesti Oljapkin on haavatud. Need
olid nemad, kes teatasid kogu rahvale, et Volga taga
pole maad meie jaoks. Kuul oli läbistanud aju vasakult
poolt — väike, verdtilkuv avaus läks põiki läbi otsaesie-
le ja lõppes ajus, jõudes teisel pool peaaegu luuni. Siia,
paremale poole, peab tegema ka trepanatsiooni.

Haavatu oli väliselt rahulik, ent rääkis vaevaliselt.
Sõnad läksid sassi. Sofja Veniaminovna teatas Ivan
Ivanovitšile haavatu käitumisest saabumisel, kõikidest
haigustunnustest, mida ta oli märganud. Iga tunnu-
sust kinnitas röntgenipilti, selgitas kirurgile kuuli asukohta
ja purustuse iseloomu, mida see oli tekitanud. Ivan Iva-
novitš kuulas juurdlevalt ning ahnelt, hoides käes rönt-
genivõtteid, nagu kontrollides seda, mis rääkis neuro-
patoloog. Polnud kerge teha neid võtteid, oodata vaikus
hetki, millal maapind ei värise. Ilma nendeta oleks ha-
vatu saadetud jõetagusesse haiglasse, hoolimata ta
protestist.

«Kuidas see juhtus, et madrused said röntgeniapa-
raadi just nüüd?»

Takerdudes poolel sõnal, noogutas Sofja Veniami-
novna Oljapkini poole.

«Semjon Netšajev on nüüd Korobovi grupis. Ta palus
oma endisi seltsimehi, madruseid.»

«Jaa, jaa, jaa! Madrused suudavad kõik, mitte nii
nagu meie, patused. Muslima, alda ke Sofja Veniami-
novnal lahuse sisseviimist korraldada.»

Ivan Ivanovitš tuimendab novokaiiniga operatsiooni-
välja, teeb vajaliku sisselõike ning pöörates allapoole
paksu nahatüki, võtab käsipuuri, mis sarnaneb vindlaga.

Puuritakse ainult üks avaus. Silmitsenud veel kord
röntgenivõtet, võtab Ivan Ivanovitš lõiketangid ja laiend-
ab vajalikul määral avaust. «Luu lõiget ma ei tee,»
pöörduv ta mõttes Burdenko poole, «kuid nahal tuli mul
iski lõige teha ja siia ma panen õmblused, nagu tegin
rahuajal. Tulgu veel üks karistus. Ent minul on ju, kallid
Nikolai Nilovitš, olemas kõik tingimused tõeliseks ope-
ratsiooniks! Isegi röntgen!» lisab kirurg enda ette nalja-
lades, jätkates alustatud vaidlust. «Ja see noormees on
tõeliselt hospitaliseeritud. Ma ise jälgin teda.»

«Andke nõel!»

Ivan Ivanovitš võtab peene vardaga sarnaneva nõela
ning hakkab otsima kuuli. Ta nägu on sünge ja kesken-
dunud. Ta viib nõela ajju nagu kombitsa. Kuuli pole!
Kõrval — ei leia. Edasi... Samuti pole! Kirurgi kulmud
sarnanevad üheaainsa kriipsuga.

«Andke külgmine võtel!»

Galijeva annab mõlemad ning vaatab samuti, ehkki ta
neist asjust mitte midagi ei taipa. Vaatab ka Sofja
Veniaminovna.

«Tangid!»

Tibatillukeste kildude kaupa lõhutakse luuakna äärt.
Kirurg otsib uuesti. Nõel pörkab millegi kõva vastu.

«Kas kuulete? Eksisin kolm millimeetrit,» räägib Ivan
Ivanovitš.

Ta võtab kitsa labidakese ja surub sellega aju laiali.

«Pintset! Ohukel!»

Ta kobab kuuli haava sügavuses, püüab seda haarata,
ent pintseti lamedad otsad klõbisevad pisut ja libisevad
ummarguse terasetüki küljest eemale. Ivan Ivanovitš
haarab uuesti, kuul libiseb jälle ära.

«Pöörleb! Pöörleb, saatanas!» lausub kirurg pingutatud

naeratusena. «Pöörleb, sest lamab vabalt. Siin on vaja erilist õnaralikku pintsetti.»

Tehakse veel mõned katsed.

«Libiseb! Kogu aeg libiseb mööda haavakanalit... Läks...» sosistas Ivan Ivanovitš.

Pinge laua ääres on nii suur, et keegi ei kuule, kuidas kõrval järsakus lõhkevad pommid. Ent valgus vilgub, kustub ja süttib uuesti. Motorist mootori juures ei kaota meelekindlust. Aitäh talle!

«Läks, neetu! Kõver pintsetti... Ei, ei tule välja. Tan gid!» Ivan Ivanovitš lõhub veel luud ja kõneleb: «Kil- dusid on kergem välja võtta — nad on karedad, kuul aga libiseb. Kuidas haavatu end tunneb? Rääkige temaga! Kuidas on ta vererõhk?»

«Langenud. Sada viis,» vastab Galijeva ning räägib Oljapkiniga, nagu käskis kirurg.

Oljapkin lausub midagi arusaamatut. Ta hakkab oksen- dama.

Sulgenud haava füsioloogilise lahusega niisutatud marlirätikuga ja hoides seda peopesaga kinni, ootab Ivan Ivanovitš hetke ja alustab uuesti. Kitsaste otstega pint- setiga ei õnnestunud kuuli välja võtta. On veel üks abi- nõu — võtta suurem, jämedam instrument, ent ajuhaava- puhul, kus arvestatakse millimeetritega, on see ohtlik. Kuid Ivan Ivanovitš otsustab seda vahendit kasutada.

«Andke mulle lusikas!»

Spetsiaalse lusikaga, mis sarnaneb tardunud maoga, tirib ta kuuli ning uuesti seda pintsetiga haarates tõmbab selle välja.

Kõik ohkavad kergendatult.

«Saite kätte?» küsib ligi astunud Rešetov. «Aga kuidas on lood meie kalli seltsimehega?»

«Pole viga, on elus! Vaata, Kolja!» Sofja Veniami- novna vaatab Oljapkinile otsa ja paneb peopesal ta silme- ette tuhmi metalitükikese. «Vaata...»

Oljapkin tõstab pingutusega laud. Operatsioon toimub lokaalse narkoosiga ja haavatu on kogu aeg meelemär- kusel. Ta vaatab uskamata kuuli poole — nii pisike asi! ja küsib ootamatult:

«Üksainus?»

Ivan Ivanovitš naeratab:

«Aitab sulle ühestki.»

«Hoid-ke alal. Mälestuseks.»

«Jah, see on mälestus!»

Ivan Ivanovitš õgvendab pintsetiga kõva ajukelme- tükki.

«Andke streptotsiidi! Raputame peale ja õmbleme kinni. Jaa, jaa, õmbleme! Jätame lahti vaid haava nurgakese- torutamise jaoks. Sest muidu tuleb mul tahtmine,» lisab ta ennast pilgates, «tuleb mul tahtmine võtta pea ja raputada seda nii, et kuul välja tuleb.»

11.

«Täna öösel pidin ma peaaegu fašistidega kokku pör- kuma,» ütles Varja Ivan Ivanovitšile. «Oli vahetus, läk- sin koju, aga ei saanud kuidagi magama jääda. Vaatasin- bilndaažist välja, vihma sadas, jõgi loksus, ja kuskil- lähedal mängisid sakslased suupilli. Ma kuulasin ja mõt- lesin: «Kui vähe maad on meile jäänud!» Ja äkki kostsid- üsna lähedal vaiksed sõnad... räägiti saksa keeles. Ma- ehmusin — arvasin, et viskavad kohe granaadi... Siis- tõusis õhku rakett... Muutus valgeks nagu päeval ning- ma nägin, et üks sakslane oli minu kõrval. Selsin ta- selja taga ega hinganud. Mul polnud ju midagi, ei nuga- ega revolvrit. Rakett kustus, sakslane tuli varju alt välja- ja oli kuulda, et teine liigutas end nurga taga. Nad läk- sid minema, mina aga mõtlesin: «Nüüd nad röövivad- kedagi ära...» Hiilisin neile järele ja pistsin karjuma. Ma isegi ei mäleta enam, mida ma karjusin.»

«Kas tõesti?» küsis Ivan Ivanovitš peaaegu hirmunult, ja talle meenus Georg Klüge.

«See veel puudus! Oleksid peaaegu kokku pör- ganud! Oleksid ära kägistanud ja minema visanud,» mõtles ta.

«Nad põgenesid, hakati laskma ja üks sai surma, teine- aga võeti elusalt kinni.»

«Aga sina valvasid siis järelilikult?»

Varvaara vaigis. Ta silmad tõmbusid pilukile, puna- valgus näkku ja Ivan Ivanovitš mõistis, miks tütarlaps- ei ööl magada ei saanud.

«Varjake!» ütles ta liigutatult ja kohmetult. «Küll sa- oled vapper!»

Ohtul koguneti «punanurka». Sünge kelder, õigemini

osa keldrist, madala võlvlaega ja neljakandiliste sammastega; sügavuses, sammaste taga paistis ähmases valguses telliskiviprügi ja painutatud raudtalade kaos. Seina ääres läikis must lakeeritud klaver, mis keset üldist purustust oli imekombel terveks jäänud ja sõdurite poolt keldrisse toodud. Keset ruumi seisis helepunase riidega kaetud laud. Lauale oli konstrueeritud raadiovastuvõtja. Talipunnased lipukesed ukse ja klaveri kohal. Kui näitlejate rindebrigaadidel jätkus julgust sõita üle Volga, siis korraldasid nad siin kontserte.

Kelder täitus kiiresti. Kõik tahtsid sel õhtul olla rahva hulgas, kuulata Moskvat. Moskva!... Kremli kellade helinat oli kuulda kogu maal. Kremli tähtede valgus paistis polaarjoone tähta küttideni ja kaukaasia lambakarjused, kes oma karjadega liikusid karjamaadel, kus kristallpuhas õhk oli läbi imbunud rohtude ja lillede meelõhnaga, kus taevas oli sinisem türkiisist ja pilvede tuhmjavalendus võistles igilumega kaetud mäeharjade valendusega. Moskva! Kaevur maa all, traktorist rooli taga ja talimees kolhoositallis unistasid olla pealinnas, rääkida Kremli oma valitsusega uuest elust ja uutest ülesannetest...

Ja nüüd, olles kaitsel tibatillukesel viiekopika-suurusel maatükil, mõtlesid stalingradlased oma maast, mis oli nende taga. Mõtlesid kodumaast, ootasid ja soovisid, et ta märgiks hea sõnaga nende teeneid lahinguis. Mõtlesid Moskvast. Moskva vaikis veel ja alles nüüd said inimesed aru, et nad olid kogunenud liiga vara. Stalingradis oli kell tund aega ees. Üks tütarlaps laulis:

«Suur ja lai on maa, mis on mu kodu,
Rikas loodusvaradest ta pind!»

Ja kõik jätkasid tuntud sõnu:

«Sellist maad maailmas teist ei leidu,
Kus nii vabalt hingata võib rind...»

Laul kõlas võimsalt ning kauniti.

12.

Kui keldris kostis Moskva hääl, mida summutas kaukaasia ja laskmise mürin, siis lähenesid arstid, õed ja sõjaväelased lauale, kus seisis vastuvõtja. Räägiti möödunud sõja sündmustest, tööstuse ümberpaigutamisest maa ümbrajoonidesse, külvipinna laiendamisest seal. Iga kuulaja silme ette kerkis pilt, kuidas siitki olid läinud ešeloniidid tehase sisseseadega ja liikunud lehmade, lammaste ja loomuste karjad. Aga inimesed!... Miljonid poolalasti ning nälginud inimesed, kes olid end välja kiskunud sõjapõlvade vahelt, läksid itta. Oli tarvis selle elava voolusega toime tulla, majutada neid, toita.

«Veel kunagi pole olnud meie maal nii tugevat ja organiseeritud tagalat...» kostis raadiost. Ent äkki jäi raadio vaikseks.

«Palun, palun!» kordas laua juures istuv Zlobin, vaadates anuvalt radisti.

«Kohe. Üks hetk!» Radist askeldas vastuvõtja juures ja uuesti oli kuulda kalli Moskva häält.

Ettekandest kostis karmi veendumust. Rahvas võttis võitluses kokku kogu oma jõu ja leidis tee vaenlase hävitamiseks. Jah, surmaoht ripub veel maa kohal: fašistid on tunginud Kaukaasiasse, luues sellega ohu Bakuu hõivamiseks, nad ründavad Stalingradi, kavatsedes mööduda Moskvast ida poolt...

Nagu rahuajalgi koguneti seal pidulikuks aktuseks. Sõda. Umberringi on pimendamine, ent suures saalis on valge... Sel tunnil haarab pidulik meeleolu ka keldris viibivaid stalingradlasi.

«Selles ongi asi!» mõtles Varja. «Tähendab, meie siin kaitseme Moskva lähiseid!» Talle meenus fašist, kes teda oli täna öösel nii ehmatanud. Pikakasvuline, punaste juustega, sinaka turjaga sakslane oli lamanud ta blindaaži kõrval, selg küürus, suured sõdurisaabastes jalad välja sirutatud.

«On end meie leivast rasva söönud!» mõtles tütarlaps terava vaenulikkusega. Ja ta kuulas hinge kinni pidades edasi, tardudes erutusest ja kartusest, kui müra summutas hääle reproduktoris.

«Fašistid teevad kõik selleks, et murda nõukogude inimeste hingelist vastupanu,» rääkis kõneleja. «Nad hävi-

tavad rahulikku elanikkonda, pühivad maa pealt mele külasid ja linnu. Ent mida tugevam on terror, seda suurem on ka rahva vihkamine ja raev. Hitlerlased on Moskva alt tagasi paisatud. Neid ei lastud teisele poole Volgat. Meie rahvas pani vastu fašistide metsikule survele ja see on pandiks, et vaenlane lüüakse tagasi ja hävitatakse.» Nüüd segunes jälle moskvalaste aplodeerimine stalingradlaste omaga.

«Aga kunas me nad hävitame?» küsis Aljoša Firsov tõsiselt, tungides laua juurde.

«Kui me nad pihuks ja põrmuks lööme, pojake,» vastas Zlobin. Ta haaras poisi kaenla alt kinni, kuid tegi ilmselt haavatud jalale haiget, krampsutas valu pärast nägu ja asetas poisi lauale raadiovastuvõtja kõrvale.

«Tahaks j. ba neist puhata!» ütles Aljoša, ilmselt matkides tädid Parušiinat.

Blindaazis kostis naer. Ka Ivan Ivanovitš naeris, olles vaimustatud nagu teisedki. Talle meenusid jälle väed, mis liksid teisel pool Volgat Stalingradi suunas, rindekonverents ja kõnelt Burdenkoga. Ka Oljapkin operatsioonil meenus kirurg. Pole viga, kuulipildur Oljapkin ei tunne end halvasti. Ning täna, pidu puhul, külastasid teda sõbrad. «Jaa, jaa, Keskkomitee tunneb meie võimusi. Ta ei pillu sõnu tuulde. Kas möödunud aastal Moskva all oli kergem? Kuid tuldi toime!»

«Nüüd kohe järgneb isetegevuskontsert!» teatas Sofja Veniaminovna, tungides energiliselt klaveri juurde. «Meie eeskava esimeseks numbriks on pianist Aleksei Firsovi esinemine.»

Nii Varvaara kui ka Ivan Ivanovitš vaatasid otsekohe Larissa poole. Naise poos, ta peahoiak, mis oli valvas ja pingul, kõneles rahutusest. Ent Aljoša järgnes juba Sofja Veniaminovnale.

Kui ta klaveri taha toolile istus, oli kuulda kaastundlikku naeru: lapse mustjas ümmargune peake ja ta kiltsad õlad ulatusid vaevu üle klahvide.

«Andke talle minu vatikuub. Keerake see kokku ja pange alla!» hüldis Petja Rastokin. Ta oli jälle ilmunud haiglasse, et teada saada, kuidas on lood Kolja Oljapkiniga, aga samuti, et ka Varvaarat näha ja võimaluse korral temaga asjad korda ajada.

«Pange parem raamatuid alla,» soovitati teisest nurgast.

«Siin on kerge kast.»

Sofja Veniaminovna eelistas kasti. Ta asetas tahmalambi lähemale ja avas siis väikese muusiku ees noodid.

«Kohe tuleb ettekandmisele Mozarti «Türgi marss»,» lausus ta, pöörates publiku poole oma tõmmukas-punase näo suurevõitu nina, ümmarguse lõua ja niiskelt läikivate mustade silmadega.

Poiss silmitses tähelepanelikult noote, ta tillukesed sõrmed libisesid kergelt ning julgelt üle klahvide ning alistasid endale määratu suure instrumendi, mis oli visalt vastu pannud hävitava piiramise kõikidele raskustele. Tuli imetlemisväärselt hästi välja. Poiss ei kandnud lihtsalt ette seda, mida õppinud oli. Ei, ta mõistis, tundis seda, mida mängis. Hammustades alumisse huulde, kusjuures ülemine ulatus väikese lõuna ettepoole, vaatas ta noote ja mängis kergusega, mis oli mõistetamatu nii väikese poisi juures. Ta andis meloodia edasi kord kireglikult ja energiliselt, kord ainult pisut klahve puudutades, nagu oleks ta armunud helide ilusse. Ta ei saanud võtta veel tervet akkordi, ning rikkudes muusikareegleid, lõi mõnikord käe servaga. Ning teravalt küünarnukke ei saanud ta samuti hoida nii nagu vaja, ent ta mäng kõneles juba tõelise muusiku hingest. Teda vaadeldi imestunult, mõttlikult ja liigutatult.

Petja Rastokinil ilme torkas Ivan Ivanovitšile eriti silma. Endine autojuht seisis liikumatult ning vaatas laialt naeratades heldimusega pianisti. Rastokinit vaadates naeratas ka Ivan Ivanovitš.

«Kui vana ta on?» küsis keegi sosinal.

«Viie aastane!» kostis Larissa.

Ivan Ivanovitš heitis pilgu Larissa poole ja pidi tahtmatult tunnistama, et ta oli kena oma emahkuse säras.

Larissa tundis ta pilku, pilgutas ärevalt silmi, kergitas tahtmatult kulme ja Ivan Ivanovitš mõistis, et hellitledes pilguga oma poega, mõtles ta praegu tema isast, oma suurest armastusest, millest sündis see väike ime. «Mul on kahju, et mu isa pole siin,» meenusid doktor Aržanovile Aljoša sõnad.

Millise õrnuse ja vanainimeseliku murega täitusid selle juures lapse silmad — ta armastas samuti isa, oli tema

üle uhke ning elas alalises hirmus tema pärast. Ivan Ivanovitš kujutles selle poisiliku tulise ja kiiva armastuse kogu jõudu ning kadestas tahtmatult Firsovi. Ja siis nägi ta Varvaarat. Tütarlaps seisis ja vaatas Aljošat, naeratades kogu näost, mis öitses nooruse roosipunas... «Ei, te ainult vaadake, kui suurepärase poiss see on!» näis rääkivat ta juubeldav näoilme.

«Sul oleks vaja elada ja lõbutseda, Varjake! Kuulata loenguid saalides. Vaielda üliõpilasringis, vaimustuda teaduslikest probleemidest, tormata kontserdile ja õilmil-seda rõdul oma nooruslikus, heas rõõmus. Siin aga on õõsel nina välja pistmine seotud surmaohuga ning ka päeval pole parem. Ja kogu aeg valitseb kohutav pinge.»

Ka Varvaara tundis Aržanovi pilku ning vaatas tema poole. Veel enam löid särana ta silmad, veel helgemaks muutus naeratus.

«Ma armastan kõiki, kes asuvad siin, ent sind armastan ma eriliselt,» lausus kogu ta olemus.

Pärast «Türgi marssi» mängis Aljoša veel kaks laulu ja Beethoveni sonatiini. Ent kuulajaile meeldis kõige enam esimene pala, seda paluti korrata ja ta kordas samasuguse tundesoojuse ning särana.

Sofja Veniaminovna väsis lambi käes hoidmisest ning teda asendas Petja Rastokin, kes tahtis ise väga täna õhtul lugeda Varja juuresolekul ette oma uusi luuletusi. Ta kirjutas neid salaja, seltsimeeste eest varjates, armastas seda tegevust, ent häbenes isegi kellegagi nõu pidada. Nüüd muutus ta äkki julgeks. Võib-olla ta oleks tõepoolest lugenudki, ent ülalt kostis vaatlejate vile ja kõik tungisid ukse poole.

13.

Jah, pidupäev oli möödas. Koguneti blindaaži, kuulati pidulikku ettekannet. Olga pidi peaaegu erutusest nutma puhkema, meenutades, kuidas ta Moskvast sel päeval aati demonstratsioonil käis. Kui hea oli seitsmendal novembril mööduda Kremli sinkjashallidest tornidest, mausoleumi rangetest marmorseintest ja sinakasrohelistest kullskedest, mis kasvasid piki Kremli iidset müürit. Naha mausoleumi kõrgel tribüünil Keskkomitee liikmeid, ning kõigile neile naeratada, lehvitada kätt. Olge

tervitatud, kallid! Kuni teie olete siin, oleme meie õnnelikud ja rahulikud.

Olga võttis saapad jalast ja heitis narile, kattes end sineliga. Tütarlapsed olid väikese ahju kuumaks kütnud ja blindaažis oli soe nagu saunas. Hea oli puhata pärast väsitavat rännakut porisel teel, mille kohal vihisesid mürsud, tõstes küngaste ja lagendiku kohale musti plahvatusepilvi. Ilm oli külm ja tuuline, kuid sellel, kes roomas mööda maad ja jooksis kühmu tõmbunult piki nõlvakuid, oli palav... Jalad aga olid väsinud ja saahas oli jälle kanna katki hõõrunud... Vill kannas oli järjest liikvel olevale inimesele — korrespondendile — küllaltki ebameeldiv. Kuid mis oli see võrreldes vigastustega, mida tekitasid siin inimestele killud ja kuulid! Alles nüüd õppis Olga õigesti hindama kirurgi tähtsust rindel. Ei ole võimalik sõdida, kui pole käepärast kirurgi.

Tahtmatult mõtles ta üha sagedamini doktor Aržanovile. Kas Olga armastas teda? Jah, armastas. Hiljem aga kadus see tunne. Ja ometi oli ta nooruses unistanud armastusest, mis kestab kogu elu, kus ei murta truudust ega muudeta meelt. Tütarlapsed ajasid laua ümber juttu, vaidlesid, kolistasid kruusidega. Olga kuulis kõike, aga mõtles ühele oktoobripühale, mis oli kunagi ammu... Ta oli seisnud rõdul, lõug salli mähitud, sest ta oli pärast rasket külmetust alles voodist tõusnud. Ta vaatas alla, kihavale tänavale. Arstid ei lubanud tal veel välja minna, aga ta tegi seda siiski: Ivan Ivanovitš pidi mööduma maja eest oma kolonniga. Tõllal oli Olga muutunud tuju-kaks ning nad mõlemad teadsid, et sünnib laps. Mitte just väga ruttu, aga siiski üsna varsti. Enne demonstratsioonile minekut oli Ivan Ivanovitš oma naist kuumalt suudelnud, palunud tal end hoida ja lävelt veel mitu korda tagasi vaadanud. Ja siis ta seisis rõdul lühikeses oravanahkses kasukas ja angooravillast rätis, sest kui juba ennast hoida, siis ka hoida! Kannatamatult jälgis ta mööduvaid kolonne. Iga kolonn kandis eri ilmet. Ettevõtete kuulsate töötajate portreed, plaanitaitmise näitajad, juhtide portreed, mida ümbritsesid paberlilled vanikud. Oli hilissügis ja rohelist polnud enam. Seal tuli vineerist vedur, sealt ujus välja suur kaloss, seal paistsid eredad sitskangad — möödus kudumisvabriku kollektiiv... Selles kirevas pulbitsavas rahvasummas, lehvivate

lippude ja laste keskel, kes istusid tähtsatena vanemate õlgadel, märkas Olga juba eemalt Ivan Ivanovitši. Olga ei tundnud teda ära mitte sellest, et ta oleks eriti välja paistnud sammuvate inimeste hulgast, vaid sellepärast, et ta käigul pea kuklasse ajas ja pilguga oma korteri aknaid otsis. Ja ka sellest, et ta rõdul Olgat silmates rõõmu tundis ja tema näost ei paistnud etteheidet. Kolonn peatus. Otsekohe moodustus rõdu all ring ja algas tants. Aga doktor seisis veidi kõrval, käed rippu, nagu ülespoole tõstetud. Vaatas, naeratas ja kerged lumehe'bed, mis langesid süngest taevast, sundisid teda silmi pilgutama ja kissitama. Olga ei suutnud vastu panna ja jooksis alla. Kolonnid hakkasid juba liikuma, kui ta ridadesse sukeldus ja, jõudnud oma mehe juurde, kes ikka veel üles vaatas, võttis tal käe alt kinni. Sel päeval jõudsid nad koju alles vastu õhtut, ja kui rõõmurikas oli see päev, täis naeru, laulu ja lumehelveste lõbusat vilkumist!

Olga ohkas, aga selles ohkes ei olnud igatsust mineviku järele, vaid kahetsus, et ilus rahulik elu oli kadunud.

Ka kirurg Aržanov võitles praegu. Olga oli siin jälginud sanitaarpatalionide ja välihaiglate tööd ning kujutles selgesti sõjaväearstide töötingimusi.

Haletsustunne mahajäetud mehe vastu oli ammu muutunud austuseks. Oli võimatu nii tugevat inimest haletseda. Tütart püüdis Olga üldse mitte meelde tuletada. On mälestusi, milliseid ei saa kuidagi puudutada.

Siis kujutles ta Tavrovi. Nad kõnnivad kord koos Tavroviga üle Punase Väljaku. Kui vaid elaks nii kaua, kuni sõda lõpeb! Siis saavad nad lapsegi. Mõte Tavrovist oli alati rõõmus, kuigi rahutuks tegev. Olga kõndis kogu aeg piiril, mööda kitsast habrast sillakest. See kõikus ja kõik hakkas ta peas segi minema. Ta tõmbas sineli veidi kõrgemale ja uinus.

Ta ärkas kergest puudutusest ja, olles soojas poolunes, naeratas: Tavrov istus tema kõrval nari äärel.

Tema sünge nägu tegi Olga ärevaks.

«Mis on juhtunud?»

«Aleksi on tapetud.»

«Firsov?»

Olga nägi vaimusilmas tankibrigaadi komandöri, kellele ta oli teatanud tema naise aadressi.

Algul meenusid ainult pikakasvuline kuju ja ümmar-

gune mustade silmadega nägu. Seejärel tema heatahtlik naer, suur elevus, millega ta päris teateid oma naise kohta ja see, kuidas ta kirjutas naisele kirja. Hiljem Firsov ei tulnud enam. Räägiti, et ta võttis jälle osa tankiläbimurdest. Ja nüüd teda ei olnudki enam. Tapetud.

Sa mõistad,» ütles Tavrov tasa, «kui surm kisub meilt ära niisuguseid mehi nagu Firsov, on see eriti valus. Ma tunnen teda koolipingist saadik.»

«Ma mõistan,» ütles Olga, kujutledes kaht poisijõnglast, kes väliselt ei sarnane üldse teineteisega, kuid iseloomult on nii lähedased. «Mul on väga kahju Firsovist ja kahju ka tema naisest.»

«Saada talle kiri,» palus Tavrov. «Ka mina kirjutan talle, aga sina teed seda omamoodi, nagu naine... teda peab ergutama.»

Olga tõusis ja riietus kähku. Kirjutada kiri... Parandamatu julm õnnetus on juba sündinud, aga Larissa Firsova ei tea veel sellest. Arvatavasti valutab ta süda, ta on mures ja ärevuses ning ainult lootus annab jõudu eluks ja tööks. Ja nüüd tuleb temalt võtta igasugune lootus. Milliste lohutussõnadega võib väljendada teadet sellest, mis on juhtunud?! Tapetud! See lõikab läbi kõikide kaitsete südamesse nagu nuga.

«Ma ei tea, missugune on Larissa Firsova,» ütles Olga mõttlikult, istudes Tavrovi kõrvale. «Mehe sõnade järgi on ta heasüdamlik ja lõbus. Aga see oli ju enne sõda. Tal on lapsed. Võib-olla neid ei olegi enam. Nad elasid ju Stalingradis. Nüüd on mees hukkunud. Ma ei tea isegi, kuidas talle sellest kirjutada!»

Tavrov vaatas oma naisele otsa. Kaotusevalu, mida ta tundis, kuuldes Firsovi surmast, muutus vähem teravaks armastatud naise juuresolekul. Siin osati hinnata tema hingetõmbehetke. Elu ise, mis oli seotud lakkamatu surmariisikoga, nõudis seda.

Kuigi väeosad ei olnud asunud veel uuele kaitseliinile, vaatas Boris Tavrov, kes oli praegu sapööriüksuse insener, koos oma võitlejatega üle neile määratud maa-ala, määrates kindlaks, kuhu ja mida tuleb ehitada.

«Millest sa mõtled?» küsis Olga, saamata vastust.

«Ma mõtlesin, kui palju kannatusi on meile toonud sõda. Kui palju on hukkunud niisuguseid inimesi nagu Aleksi Firsov. On kindel, et meie võidame. Vaata, mis-

suguseid metsikuid äkkrünnakuid on meie väed tagasi löönud kogu rindel! Nii siin, Kletska all kui ka Stalin gradis. Kui ma rajan uut kaevikuteliini, kui sapöörid kindlustavad tulepunktide asupaiku, näen sageli enda ees tulevikupilte. Põllud puhastatakse miinidest ja tankitõkest. Nendele väljadele tulevad traktorid, künnavad üles verest immutatud ja sõdurite luudest ülekülvatud maa ja hakkab kasvama vili. Aga viljapeade merest vaatavad meie kindlustuste jäänused nagu kohutavad armid. Millal küll need kaovad! Kuid veel rohkem võtab aega, enne kui armistuvad südamehaavad. Miljonid naised jäävad oma õitseeas ilma armastusest, õrnustest, kaotavad õnne omada lapsi. Ka see on paratamatu. See on hirmus, Olgake! Varemest tõusevad uued linnad, võib ehitada uusi tehaseid, rajada uusi aedu. Aga kuidas saab taastada sõja poolt purustatud inimõnne? Miljonitele leskedele ei anna me tagasi nende mehi...

«Jah, see on õigel» ütles Olga surutud häälega. «Aga ma ei saa ometi nende sõnadega Larissa Firsovat lohu tada! See, et ta üksi ei ole kannatada saanud...

14.

«Tädi Parutšihha, näidake mulle Vikikest,» palus Aljoša. «Ma tahan väga näha teie tüdrukut.»

«Aga ta ei ole ju minu oma!» ütles Parutšihha naerdes. «Mul on Vovka ja kaks tütar, Ljuba ja Katjuša.»

«Ma tean. Nad on suured. Aga ma pole ammu väikesi näinud.»

«Pole sul kuhugi vaja minna, Aljošake,» ütles Ljonja Motin, möödudes kausiga, milles olid jäätükid. «See on ju kardetav! Mida ütleb siis meie emake?»

«Me lippame ettevaatlikult, vargsi,» lubas Parutšihha, kes ei talunud poisikese kurba ilmet. «Ma toimetan ta igalt poolt läbi. Ma olen juba õppinud mööda kraave lipsama.»

Kui Larissa Aljošat otsides astus keldrisse, kus elas Parutšihha, ei märganud ta kohe oma poega.

Poiss seisis hälliks kohandatud küna juures ja vaatles hellalt tillukest olendit, kes vehkles tema näo ees roosade kätega ja laskis väikeste huulte vahelt mulle.

«Aiul Aiul» häälitsetes poisike. «Vaata, tädi Parutšihha, missugused juuksed tal peas on!» Ta puudutas peopesaga lapse pehmeid hõredaid juukseid ja rääkis ise: «Minu kallis käharpeakene!» Naised naeratasid teda vaadates, kuid tüdrukud, nii kolmeaastane bassihäälega Ljuba kui ka Katjuša, kes ikka veel ei olnud paranenud jalgade põletusest, vaatasid teda tõsise imestusega. Miks mängib see kena poisike kirjus džempris, mis paistab lühikese avatud palitu alt, tüdrukuga, kes veel midagi ei mõista? Mis leidis ta temas huvitavat?

Vovkat ei olnud ka sel korral keldris. Ta võitles fašistidega. Tema oligi see, kes äratas Aljošas huvi Viktooria vastu. Kuulnud Tanja hukkumisest, ütles ta:

«Palu oma ema, et ta sulle uue õe sünnitaks. Sündis ju meil keldris Viktooria ja pole vigagi, kasvab, kuigi on sõda. Ja kasvab veel niisuguseks tüdrukuks, et hoia alt.»

«Emakene!» ütles Aljoša, nähes oma ema. «Vaata, missuguseks toredaks tüdrukuks ta on kasvanud!» ümberolijate naer ei häirinud teda. «Lubage mul teda süle võtta.»

Tulnud tagasi oma stollil, ei lahkunud ta sammu võrra emast, embas teda, pani tema põlvedele oma ümmarguse väikeste eemalseisvate kõrvadega peakese ja, saades jagu ebamäärasest kohmetusest, ütles:

«Kui sa sünnitaksid minule õekese.»

Larissa vaatas uurivalt pojale otsa, kes ei palunud last osta, vaid sünnitada. Larissa põsed olid pisut punalikes tõmbunud, kuid pilk jäi mõtlikuks. Ta suudles Aljošat ja ütles tõsiselt:

«Mul ei ole praegu aega tegelda lapsega, sest pean töötama haiglas. Aga kui lõpeb sõda, siis sünnitan sulle tingimata õekese.»

Ta sai vaevalt seda lubada, kui stollil sisenes õhukese lumekorraga kaetud sinelis välikirjakandja. Ta raputas lävel oma lakiläkit, trampis saapaid vastu maad ja astus siis maa-alusesse ruumi.

«Kuhu sa tormad?» Ljonja Motin asus talle ette nagu valge turris hauduja kana. «Kuhu sa tungid ilma kitlita ja oma külma koormaga? Siin on ju opereeritud haavatud.»

Kirjakandja, eakas, kuid kräbe naine, taganes läve poole.

«Kirjad...»

«Ma näen, et kirjad.» Ljonja muutus kohe leebemaks.
«Pane siia lauale, küll pärast sorteerime.»

Motin oli ometi kord pärast pikka ootamist omastelt kirja saanud ja ei oodanudki praegu enam kirja, kuid siiski võttis ta kirjakandja poolt jäetud ümbrikutepaki ja hakkas seda suure huviga sirvima. Need sisaldasid teateid kogu Nõukogudemaalt.

Kui tarku asju on inimesed välja mõelnud!... Kui määratu maa-ala: põllud, metsad, linnad, jõed. Tuhanded kilomeetrid, mida mööda sa pole kunagi sammunud, mida sa pole isegi unes näinud. Ja seal kaskil on sulle kallid inimesed, liivaterake künatud põllul, korreke ääretus stepis. Kiri, millesse on kätketud su armastus ja tervitused, lendab üle metsade ja jõgede, ning jõuab kindlasti lähedase inimese kätte. Üks ümbrik paelus Motini tähelepanu. «Larissa Petrovna Firsovale.» Käekiri ei olnud mehe oma. — Kohe näha, et naise oma: nõrgad, peenikesed ja kitsad tähed. Ljonja Motin teadis, et Larissa Petrovna ootas mehelt kirja. Ta nägi, kuidas naine alati ahnelt haaras kirjade järele ja kuidas ta vajus norgu, kui midagi enda jaoks ei leidnud. Aga see kiri ei ole Firsovilt, Aljoša isalt. Allpool joont on väliposti number ja perekonnanimi Ostroganova, aga võib-olla ka O. S. Troganova.

«Kes see võiks olla?» Ljonja Motin keerutas kirja käes.
«Ei tule tagalast, vaid rindelt.»

Motin vaatas uuesti saatja nime. Aga võib-olla on kiri sanitaarpataljonist mõne õe või arsti käest... Eile suri Ljonja ja Sofja Veniaminovna käte vahel noor polkovnik Haigla komissar saatis teate tema omastele, ka Sofja Veniaminovna kirjutas ja Ljonja Motin saatis surnu emale kirjakese, milles kirjeldas poja viimseid hetki. Raske on kirjutada selliseid kirju ja kui raske on veel neid saada!

«Aga kas minu isa võidakse tappa?» meenus Motinile Aljoša küsimus.

«Nii pisike, aga juba muretseb. Kas võidakse tappa! Siin võib kõike juhtuda!»

Vaheseina tagant nurgast kuuldus Larissa Petrovna häält ja Ljonja Motin siirdus sinna. Kiri tuli ära anda.

«Aga võib-olla on see sõbratarilt, kes on samuti rinde arst.»

Tõstnud tahmalambi enda lähedale, parandas Larissa Petrovna midagi. Oli see nüüd Aljoša pihik või tema valge särgike. Aljoša istus tema kõrval koikul ja jälgis tähelepanelikult oma ümmarguste mustade silmadega ema käte kiireid liigutusi. Kui ema tahtis võtta niidirulli kaäre, haaras ta ema käe ja surus kõigest jõust oma huuled sellele.

«Tasem,» lausus siis Larissa õrnalt. «Torkad veel nõela sinasse.»

«Teile on kiri, Larissa Petrovna,» teatas Ljonja, vaadates Firsovat poisiliku häbelikkusega.

Tihe puna valgus kuumalainena naise näkku, silmad löid sädelema. Ta hüppas püsti ja haaras ümbriku.

Ljonja tahtis ära minna, kuid millegipärast viivitas, tõstis põrandalt paberilehekese, kohendas patja teisel koikul, kus just äsja oli puhunud valveõde.

«Oil!» hüüdis Larissa vaikselt.

Ljonja pööras end uuesti ümber ja jõudis veel viimasel hetkel Larissa kinni püüda. Naine oli näost lubivalge, ta silmad olid üles pööratud ja kiri kõvasti rusikasse surutud.

«E-ma!» karjatas Aljoša ja peatus, kartes teda puudutada, kartes talle haiget teha.

«Haaavatud? Jah?» küsis ta hinge kinni pidades ja vaatas kurbade silmadega emale näkku. «Tapetud? Jah?»

Ta oli rohkem kui üks kord näinud, kuidas inimesed, kes alles naersid ja tegelesid millegagi, äkki kukkusid, sest neid oli tabanud nähtamatu kuul või mürsukild.

«Kas tapetud?» küsis poiss, haaratuna mitte sugugi lapselikust meeletehetest.

«Ei, Aljošake. Tal hakkas lihtsalt halb. Pea hakkas ringi käima. Võta see pudel. Nii, tubli poiss! Vala siia rüü peale! Siis anname talle veel nuuskpiiritust nuusutamiseks. Ära karda, ta on elus... Kohe läheb tal paremaks.»

Ja Larissa ärkas tõepoolest, vaatas poega, Ljonja Motinit, kuulis paberi krõbisemist käes ja kaotas uuesti teadvuse.

«Ta on haigeks jäänud!» sosistas Aljoša ärevalt sõbra tegevust jälgides. «Võib-olla tuleks arst kutsuda...»

«Pole viiga! Arst siin aidata ei saa!»

Ljonja hõõrus jälle naise meelekohti pilritusega, pani

nina alla pudelikese nuuskpiiritusega ja Larissa avastavasti silmad.

«Aljoša!» ütles ta ootamatult haleda häälega ja tõmmates poisid oma embusse, puhkes nutma.

«See on juba hea,» lausus Motin kergendustundega.

«Siis siisugune sa oled!» ütles Aljoša etteheitvalt. «Emake nutab, aga sina ütled, et see on hea!» Ja ta hakkas ka ise nutma.

15.

Larissa rahustas poega nagu oskas, pani ta siis voodisse ja heitis ise kõrvale. Kui poiss rahunes, tungis uuesti terav valu Larissa südamesse.

«Kui suur õnnetus mind tabas! Ja ma ei tohi kellegagi oma muret jagada. Sest siis saaks Aljoša kindlasti sellest teada. Poiss elab lootuses näha oma isa. Ta armastab teda, otse sonib temast. Kui ta isa surmast kuuleb, mis sugust mõju avaldab talle siis see uus kohutav vapustus? See võib teda täiesti rööpast välja viia!»

Ja tahtmatu süütunne langenu ees rõhus Larissat. «Ma kallis, sa olid vist haavatud... Sa vaevlesid ja mina mõtlesin teisele!»

Nagu selleks, et talle surmahoopi anda, kerkisid tema silme ette pildid möödunud õnnest. Larissa on juba kirurg, Aleksei õpib sõjaväeakadeemias. Neil on kaks last. Elu muutub järjest täiuslikumaks, ilusamaks, tõsisemaks... Ning mida rohkem Larissa meenutas nende armastust tema ja laste vastu, seda enam lõi temas loomulike tunnete, mis oli kustuma löönud. Kuidas nad olid teineteist usaldanud, unistanud oma tööst, oma laste helgest tulevikust! Ja nüüd oli see kõik põrmuks varisenud.

Larissa lamas lahtiste silmadega. Kaotusevalu rõhus raskelt rinda. Alekseid ei olnud enam.

Ta suudles magava poja kahvatut nägu. Kui hapraks on poiss muutunud! Tõusis siis vaevaliselt püsti. Motin oli väsimusest ümber kukkumas, aga, et kallist külalist mitte segada, ei heitnud ta pikali kõrvalkoikusse, vaid istus pingil, toetudes vastu seina ja valvas magadeski, et esimese hüüde peale jalul olla. Larissa tahtis vaikselt mööduda, aga Motin ärkas kohe.

«Kuhu te lähete?»

«Ma ei suuda, Ljonja.» Talle meenus, et pole kellelegi oma muret rääkinud. Ljonja teeb nii palju tema heaks, valvates Aljoša järel. Ta on täiesti oma inimene. Kuid tema on esimene, kes ära räägib, kuigi kogemata. Pidi ta ju praegu enmast ise peaaegu sisse rääkima. Ja lapsed on nii tundlikud, eriti need, kes on pidanud muret taluma. Jäägu tema pojale esialgu seegi rõõm, et nad omavahel räägivad isast. «Lähem tööle.»

«Eks siis minge,» ütles Motin ebakindlalt. «Aljoša ei tasta ärge muretsege.»

Larissa läbis koridori ja väljus stollist värelevasse ööpimedusse. Ta liikus nagu automaat. Ta unustas täiesti, et operatsiooniruumi on võimalik pääseda mööda maadust käiku. Mamai kurguani poolt kostis ühtlane kume häältekömin — meie jalavägi läks rünnakule. Kuulipildid tärisid vihaselt. Pimedusest paiskusid välja tulepojad. Vaenlase kahurvägi tulistas Dari mäelt ja Põhjalinnakese kõrgustikkudest Volgat. Öö oli külm. Ümber ringi polnud midagi muutunud, aga Larissa ja tema poja elus oli toimunud täielik murrang. Pisaraid tal enam ei olnud. Südames aga püsis valu ja jalad näisid olevat üheldatud, nii raskelt liikusid need. Sissekäik operatsiooniruumi. Käsi otsis harjumuslikult ukselinki, mõtted aga viibisid kaugel.

Sanitarid askeldasid kandraamide vahel, mis olid tihedalt eesruumi asetatud. Oiged. Eredad markeerimismärgid — kõik esimeses järjekorras. Naiskirurgi pilk muutus mõtlilikuks. Ta vabanes tardumusest.

«Oled sa haige?» küsis Sofja Veniaminovna, katkestades hetkeks oma töö. «Sa oled jälle pahupidi pööratud!»

Tema kõva hääle peale pööras ennast ringi ka juba töötav Aržanov. Larissa nägi teda ja imelik salaviha võltis tema südames maad.

«Tema on elus!» vilksatas läbi pea arusaamatult julm mõte.

Larissa ei vastanud Sofja Veniaminovnale ja valmisus tööks. Tema huuled olid kõvasti kokku pigistatud.

Operatsioonilaua oli näovigastustega haavatu. Kui palju selliseid haavatuid oli poolteise sõja-aasta jooksul Larissa käte alt läbi käinud! Aga Tanjakene?! Tanjakesel polnud üldse enam nägu... .

Mälestus tütre põletas Larissat nii valusasti, et ta pidi karjatama. Miks on nii palju kannatusi korraga vee-retatud just temale?!

«Ivan Ivanovitš!» hüüdis Larissa. Tal oli haige hää ja ta püsis vaevu jalul. «Vaadake, mulle näib, et siin on tegemist ka koljuhaavaga.»

Ivan Ivanovitš astus Larissa laua juurde. Nad vahetasid tähelepanekuid. Jah, paistis, et oli riivatud ka ots miku piirkond. Kild oli tunginud sinna arvatavasti purustatud silma kaudu. Nende juurde tuli Sofja Veniaminovna.

«Noh, mida teie siin arutate?» küsis ta ja vaatas tähelepanelikult Firsova nägu, kes nägi välja, nagu oleks ta põrutada saanud. «Larissa, kullake, millises seisukorras sa ise oled?»

«Ka mina rääkisin seda...» ütles Ivan Ivanovitš eru-tatult.

«Oh, pole midagi...» vastas Larissa, kuid ei saanud varjata valutunnet.

«Ta on ju valmis asendama Alekseid,» vilksatas peas solvav mõte.

Larissa ajas end sirgu, ta pilk muutus teraseseks. palavikulised punased laigud katsid põski.

«Haavatu röntgeniga läbi valgustada!»

Selgus, et oli tõesti tegemist peaaju haavaga. Purustatud silmakooa luu killukesed olid koos metallikilluga ajju tunginud.

«Ka see on kellegi abikaasa ja isa!» mõtles Larissa, asudes tööle, ja jälle pöördusid valulised mõtted selle juurde, keda ta enam ial ei näe.

Ivan Ivanovitš ja Larissa eemaldasid killud, panid lõualuu lahasse.

Operatsioon oli väga keeruline, kuid naiskirurg töötas hästi. Ivan Ivanovitš sooritas oma osa tööst, vahetas siis koha ja võttis nüüd operatsioonist osa kui assistent. Ta püüdis hoiduda Larissa kätest kõrgemale vaatamast. Naise nägu oli nüüd, mil ta oli täielikult operatsioonist haaratud, tühi ja tardunud. Niisugune ilme oli Larissal ka siis, kui ta pärast esimest Stalingradi pommitamist haiglasse tagasi tuli.

«Temaga on jälle midagi juhtunud, aga ta ei taha meile öelda. Miks ei jaga ta oma muresid meiega?!»

Varvaara läks kahekordsetest naridest mööda ja peatus Nikolai Oljapkini voodi juures. Ta käis iga päev kuulipildurit vaatamas. Ta muretses samuti nagu teisedki haiglas Oljapkini saatuse pärast. Peale muu oli ta kuulnud poole kõrvaga jutuaajamist Rešetovi ja Ivan Ivanovitši vahel ja mõistis, et kirurg oli jälle rikkunud instrukt-slooni, mis keelas õmbluste tegemise. Kui Oljapkini seisukord halveneb, siis toob see ebameeldivusi.

Kõik need päevad oli Oljapkin tundnud ennast päris hästi, ainult nägu oli paistes ja ta ise nõrk ja loluvõitu nagu ikka pärast kolju operatsiooni.

Vaadanud üle kõik oma haavatud, jõudis Varvaara lõpuks ka Oljapkini juurde. Ta märkas kohe, et näo paistetuse oli märksa suurenenud. Oljapkin ei maganud, nagu näitasid käte rahutud liigutused. Tema silmad valgele sidemele kuhila all olid muutunud vaevalt nähtavateks piludeks.

«Noh, Kolja, kuidas läheb?» küsis Varvaara, kummardudes kuulipilduri kohale.

«Mind vaevab Mul on halb!»

«Ole pikali, sa ei tohi tõusta.»

«Oh, Varjake, ta on mind lihtsalt ära piinanud. Tahtsin juba joosta Ivan Ivanovitši järele,» ütles Ljonja Motin, kes nii ootamatult kerkis Varvaara selja taha, et viimane elmus ja võpatas. «Tal on palavik,» ütles Motin tasa, viidates Oljapkini poole. «Kolmkümmend kaheksa kaheksa. Ja rahutu mis hirmus. Vaevalt saan selja pöörata, kui ta on jälle istukil.»

Ärritatud Varvaara istus Oljapkini aseme kõrvale, võttis ta kareda palava kae ja otsis üles pulsi.

«Laupa haavatud on alati rahutud, aga see temperatuur... kolmkümmend kaheksa ja kaheksa! Kas tõesti algab aju turse? Akki on tegemist infektsiooniga ja tuleb maha võtta õmblused ja haav uuesti avada.»

«Ma teen talle süsti ja jooksen Ivan Ivanovitši järele,» ütles Varja Motinile, vaadates tema kõhna heledate silmadega poisinägu.

Ja kuigi Motin teadis, mis tähendas Stalingradi kaldal kuskile «joosta», noogutas ta nõusoleku märgiks pead. Ise ta minna ei saanud: tal oli valvekord. Aga

sanitari valve haigla osakonnas, kus on mitukümmend alles äsja operatsiooniruumist toodud rasket haavatut, on sama hea kui tõeline rinde valvepost.

«Tuleb otsekohe süstida veenisiseselt glükoosi ja muskulisiseselt magneesiumi. Ühelgi juhul ei tee see halba,» ütles Varja enesekindlalt, märgates Motini näol kahtlust ja rahatust. See oli ka arusaadav, sest ta tundis end vastutava isikuna. «Aga mis ütleb valvearst?»

«Ta läks operatsiooniruumi Rešetovi juurde, teda paluti sinna appi. Ka valveõde on kinni.» Ljonja Motin tammus ühelt jalalt teisele ning rääkis usutlevalt: «Ma ei tahaks asjatult kära tõsta. Kui juba Ivan Ivanovitš teda ravib, las ta vaatab siis ka ise teda.»

Sanitar ning õde vaatasid hetke mõistvalt teineteisele otsa. Nende südametunnistus oli puhas, neile mõlemale oli kallid nii haavatu, nence sõjaväehaigla hea nimi kui ka kirurg Aržanovi au.

Varvaara vaatas silmi vidutades süstla nõela, proovis seda tahmalambi valguses, ning kummardus haavatu kohale.

«Varsti hakkab sul parem, Kolja!»

«Silmad ei näe.»

«Pole viga. Pärast aju operatsiooni on silmad alati paistes.» Varvaara võttis nõela välja ning hõõrus süstimiskoha piiritusse kastetud vatitükiga üle.

«Kuidas ta ennast tunneb?» kostis ta selja taga tuttav bassihääli.

Varvaara pööras hääle suunas oma kummardamisest punetava näo. Ta pikk oli tõsine, kitsad kulmud kortsus.

«Temperatuur on tõusnud — kolmkümmend kaheksa ja kaheksa.»

«Aga pulss?» küsis Ivan Ivanovitš ärevalt, haarates Oljapkini käe.

«Üheksakümmend. Ma süstisin praegu glükoosi.»

Ivan Ivanovitš lõpetas pulsi lugemise ja kohendas sidet.

Varvaara nihutas end lähemale, et abistada, valvas Motin tuli, tahmalamp käes, valgust näitama.

Kirurg kompas paistetust haavatu naos, püüdis ta silmu avada ning lausus lootustandva häälega:

«Ära karda, kullake! See pole kohutav.»

Iseendas aga mõtles ta

Kas tõesti on haav mädanema läinud?»

«Vaatame kohe, milles asi seisab,» mõtles ta, tõstis oma laiade peopesadega Oljapkini pea ja jälgis kesken-
tuud pilguga, kuidas Varvaara osavad käed sidet lahti võtsid.

«Ei, kõik on korras,» ütles kirurg, vastates teda valla-
mat kahtlustusele. «Vaadake, Varjake, vaata Ljonja on-
nibluste piirkonnas punetust pole, eristust pole samuti.
Lühendab, aju sees on imenduv protsess. Organism peab
ole ülesandega toime tulema — sellest ka tempera-
tuur.»

«Aga süstimine?» küsis Motin, kes ikka veel ei usal-
danud Varjat. «Kas oli õige?»

«Jaa, jaa, jaa! Muldugi. Varja toimis õigesti. Mida te
el kavatsesite ette võtta? Magneesiumi? Andke magnee-
siumi. See aitab teda tublisti.»

Ivan Ivanovitš puudutas uuesti oma pikkade sõrme-
dega turset Oljapkini silmade all ja vaatas tähelepaneli-
talt Varvaarat, kes seadis sidemerulli uue sideme tege-
miseks valmis.

«Jah, Varjake ei vea alt. Ta on tõeline inimene ja selt-
simeesi!»

«Tähendab, kõik on hästi?» küsis Varvaara särama
hääles. Kui kergeks ta süda läks. Ta ei kahelnud, et oli
kasutanud õigeid vahendeid, ent ta ei solvunud ka, et
Motin otsis kirurgilt kinnitust. Vastutas ju Ljonja tema
hoole usaldatud inimeste elu eest ja pidi samuti teadma,
kui da võib lubada ja mida mitte.

Ja kui Varvaara lausus Motinile sõbralikult: «Näita
lähemalt tuld, Ljonja!» kujutles Ivan Ivanovitš nende
lähel inimese kokkupõrget haige voodi ääres, ja teda
hõimustas Varvaara südameõiglus

Mees liikus kummargil mööda tranšeed, sest kalda
ääres vihisesid kuulid, ent Varvaara tundis juba kaugelt
temas ära Ivan Ivanovitši. Mehe müts ja sinel näisid
talle teistsugustena kui teistel sõjaväelastel, ja keegi ei
kondinud nii, keegi ei rääkinud ega naernud nii.

«Kuidas on lood Oljapkiniga?» küsis Ivan Ivanovitš Varjalt, kellega ta pidi peaaegu kokku pörkama.

«Tundis end hästi, ent millegipärast temperatuur jälle tõusis...»

Ivan Ivanovitš süngestus, pigistas mõtlikult huuled kokku ja läks haigla poole.

Varvaara seisatas ja vaatas talle järele. Ta läheb nüüd haiglasse ja näeb Larissat... Larissa on praegu seal. Ivan Ivanovitš oli sammunud teises suunas. Aga kuidas oleks saanud jätta talle ütlemata, milline oli Oljapkini olukord? Äkki haavatud kuulipilduril hakkab halb! Mis loeb siin Larissa Firsova? Mis loeb siin Varvaara Gromova ja tema südamevalu?

Tuleb mõelda võitleja Nikolai Oljapkinile, tema tõsi sele haavale ja imetlusväärsele operatsioonile, mille tegi talle kirurg Aržanov. Tuleb unustada, et minnes stoli vaheruumi, võib kirurg seal näha teist naist. Aga ometi võttis paljalt selle mõtte juures tema üle võimust halb tunne, mille vastu Varvaara võitles kogu südamega ja millest ta kuidagi ei suutnud üle saada.

Ununes Oljapkin ja temale tehtud operatsioon, ning Varja kujutles vaid Larissa ja Ivan Ivanovitši kohtumist. Larissa on ilus. Ka paljud teised on ilusad... Mille poolest Varvaara ise on halvem? Ja mille poolest noored võitlejad ning komandörid või toosama Platon Logunov on halvemad Aržanovist? Mis asi küll on see armastus? Kus on see tark ja puhta südamega inimene, kes selgitaks Varvaarale, mis on armastus? Millest ta tekib? Kui sa austad kedagi, siis võid alati öelda, miks sa austad. Aga kuidas selgitada, miks sa armastad? Keegi pole osanud seda veel arusaadavalt ära seletada. Ja milleks on armukadedus? Kui armastus peab muutma rõõmsaks, kaunistama elu, siis milleks on olemas õel armukadedus? Ja miks ei saa end vastupidises veenda? Sisendada end dale? Sundida end olema rahulik või vähemalt mõistlikki!

Aga kus on siis mõistlikkus, kui rindeõde seisab kõike unustades lahtises tranšees purustatud kaldal, kus järjest lendavad kuuma raua killud, ja vaatab järele kallile inimesele silmadega, mis on täis igatsust ja valu. Ja keegi ei saa teda aidata. Ja ta ei tahagi, et keegi

«gaks end ta südameasjadesse. Ta tahab ise kõigega loime tulla.

Samal ajal läks Ivan Ivanovitš juba Ljonja Motini saatel sinna, kus lamas Oljapkin. Päril noor nagu priskete põskede ja väikese püstinaga. Armas noormees. Ja käsi oli tal nagu alaealisel poisikesel. Tugev ja hea. Aga see oli palavavõitu ja pulss oli kiire.

«Ole nii hea ja kutsu valveõdel!» pöördus Ivan Ivanovitš Motini poole.

«Kas sa said isa käest kirja?» küsis Aljoša.

Larissa võpatas, ent sai võitu valusalt teravast erulusest, ainult ta silmis süttis hirm ja jäi sinna püsima.

«Kas sa said?» küsis poiss. Aljoša vaatas emale näkku ega mõistnud, miks temas toimus nii suur muudatus.

Larissale meenus esimene kiri ja ta lausus tahtmatult:

«Jah, sain.»

«Siis niisugune sa oled!» Poiss naeratas rõõmsalt, hella etteheitega. «Sa oled vait ja ei loe ettel»

«Aljošal...»

«Loe, palun!»

«Aljošal...»

«Istu siia, emakel»

Ta istus. Võttis välttaskust õhukese kirjapaki. Jah, neid oli tal vähe! Siin oli viimane, mis tuli pärast pikka, pikka rusuvat vaikimist. Larissa võttis kirja ümbrikust välja. Ta silmades süttis imelik läige ja kustus. Ta luges vaikse, ühetasase häälega:

«Tere, mu kallis Nisja, Tanjake ja Aljošal»

«Tanjaket» Aljoša vaatas hirmunult emale otsa ja ei öelnud midagi, oodates pingsalt vastust küsimusele: «Kas isa ei tea?»

Ent Larissa peatus, takerdudes ka veel tervituse juures emale. Imelik — hinges on külm tühjus ja ometi rõhub samal ajal raskus. Tühjus, aga lämbud raskusest, nagu pigistaks sind võru. Pigistab nii, et pea hakkab ringi käima ja külm higi tuleb otsaette. Ja peas taob vaid üksainuke meeleheitlik lootusetu mõte: neid pole enam. On juhtunud midagi parandamatut! Teha ei saa enam midagi ja tagasi ei saa neid kuidagi. Elasid, naersid, taakisid, käisid, jätsid tuhandeid mälestusi, millest igaüks teeb haiget ja osatab lõputult verdtilkuvat haava

Olid ning pole enam. Möödub sõda, maa puhkeb uuesti õitsele, neid aga pole.

Kuskilt külmast hämarusest tuli üks väike, soe, armas käeke, laskus õlale ja teine võttis kaela ümbert kinni.

«Ta tegi seda kogemata, emake!»

«Jah, ta eksis kogemata, Aljoša!» Naise ohe kosti nagu kuiv nuukse. Ta lausus pikkamisi ja kumedalt: «Ka mulle näib kogu aeg, et ilma Tanjata on võimatu.»

«Aga miks ta sind Nisjaks kutsub?» lausus Aljoša, püüdes ema tähelepanu eemale juhtida. «Ka tädi Paru tšihhat kutsutakse Nisjaks, ent ta on Anisja. Loe edasi, emake!»

«Kui kaua ma otsisin teid, minu kallid...»

Lapse kõrvus ei kõlanud enam ema hääl: teda paelus kirja välimus. Poiss mäletas hästi rebenenud kohta paberis sõjaväe pitseri all. Kui vedada siit näpuga, siis saab suruda paberi kolmnurgana alla. Lõid vist pitserit pannes ka paberi läbi.

Ta sirutas käe kirja poole, puudutas selles olevat auku.

«Mis on, Aljoša?...»

«Sa lugesid mulle juba seda kirja. Kas sa oled unustanud?» tahtis poiss küsida, ent ei küsinud.

Ta mäletas, kuidas nad emaga iga päev lugesid seda kirja, kui too operatsiooniruumist siia lippas. Lugesid ikka üht ja sama, kuna teist polnud. Tähendab, ka nüüd ei ole teist. Kas ema oleks siis varjanud? Ent miks ta ütles: «Sain!»

Ja mõlemad vaikisid mõtteisse süvenenult ega märganud meest, kes seisis armetu urka uksele ning silmitses neid mõtlikult.

18.

Aljoša märkas teda esimesena...

Just nüüd, kuuelandal eluaastal, tärkas Aljošas jumaldav austus oma ema vastu. Kui ta käis Stalingradis enne pommitamist, armastas Aljoša teda lihtsalt lapseliku armastusega. Olid veel vanaema ja õeke. Siis nad kadusid ja poiss nägi ema murest haigena. Kuigi ema püüdis meelekindlust säilitada, sai viieaastane inimene, kes ise

oli hinge põhjani vapustatud, kõigest aru. Siis tärkas tas kaastunne ema vastu ja hirm uue kaotuse ees. Kui ta ootas ema ja kuulas pommide vihinat ning fašistide lennukite ulgumist, siis ängistas ta väikest südant abitu vihkamine. Ta mõistis, mis on surm, sai tuttavaks inimestega, keda Larissa koos doktor Aržanovi, Rešetovi ja teiste arstidega oli päästnud, ja ta südames leidis koht uute tunnete jaoks. Maa all, kus ta ööd ja päevad asus, puudusid igasugused lapserõõmud. Tahtmatult haarasid poissi täiskasvanute huvid, ta hakkas elama nende rõõmude ja muredega. Ta oli uhke haavatute suhtumise üle tema emasse ja kirurg Ivan Ivanovitšisse. Mida rohkem inimesi päästis doktor Aržanov, seda tugevamini kiindus temasse Aljoša. Ent sõprus doktoriga vastu ei varjanud poisi hinges isa kuju, kes oli kõige parem ja vapram inimene: isa võitles tankidega fašistide vastu, kes purustasid ja tapsid kõike seda, mida armastas Aljoša.

«Ema, vaata, kes tuli!» ütles Aljoša, tegeldes ikka veel kurva arusaamatusega.

Larissa vaatas üles, puna värvis ta põski, kitsad ninasõõrmed värisesid, ent see polnud kohmetusest. See inimene tuli praegu täiesti ebaõigel ajal ta lõhutud pesa juurde. Kaastunne? Ei, tal pole vaja tema kaastunnet: see oleks tahtmatult ebasiiras.

«Ema, see on ju Ivan Ivanovitš!» meenutas Aljoša, kes ei mõistnud ema vaikimist ja tõusis esimesena, vaadates emale silma.

Siis tõusis ka Larissa, pani käed pojakese õlgadele, ja, nagu pöörates teda eemale enesest ja Aržanovist, vaatas uuesti doktorile otsa.

«Mis sul vaja on? Miks sa tulid siia? Kas sa ei mõista, kuidas sa solvad sellega mind, minu poega ja tema isa mälestust?!»

Ivan Ivanovitš ei osanud lugeda Larissa mõtteid, ent naise liigutusest, millega ta eemaldas pojakese, ta näolmest nägi kirurg, et Larissa oli pahane.

Larissa ei tahtnud tema toetust. Ja teda ennast polnud naisel samuti vaja. Muidugi, ta oleks võinud tuua ettekäändeks töö, oleks võinud kutsuda teda konsultatsioonile haavatu juurde, kuid ta ei mõistnud kavaldada, kõige vähem veel niisugusel juhul. Tundes, et naisel on suur

mure, tahtis ta läheneda Larissale, ja pidi nüüd lahkuma tema juurest. Muud ei jäänud talle üle. Ja ta läks.

«Kindlasti suri ta haavatu!» ütles Aljoša, tahtes doktorile järele söösta. «Miks sa ei küsinud, ema?»

«Jah, Larissa on minust eemaldunud,» mõtles Ivan Ivanovitš eneselegi arusaamatu rahulikkusega, asetades täitesulepea täiskirjutatud lehele ja vajus mõttesse.

«Kaitse on pikale veninud! Ja see on hea. Fašistid ei suutnud meid purustada ja paistab, nagu oleksid nad pisut vaiksemaks jäänud, nende pöörased rünnakud nad ei olevat vajunud. Kui palju meie inimesi on nad vigaseks teinud!... Ent siiski andsime me seitsekümne protsenti tagasi rivvi. Sõja lõpul võitlevad arvatavasti ainult haavata saanud inimesed. Ent millal saabub sõja lõpp?»

Ivan Ivanovitš tõmbas lähemale avatud mapi haavata haiguslooga, ent vajus uuesti mõttesse:

«Kui hea see oli — töötasin, õppisin, mõtlesin, et ka Olga on õnnelik. Aga kui kohutav kuristik haigutamine ning laius selle näilise heaolu varjus! Paljudel purustas sõda rõõmsa elu, mina aga polnud ühest lõõgist veel toibunud, kui juba tuli teine.»

Ja millegipärast meenus Ivan Ivanovitšile, kuidas Olga ja tema olid kaugel põhja kaevanduses istunud kaevuraketel. Olga kukkus pang kaevu ja, nagu talle veepiisku, ütles ta mehele hellusest tulvil sõnu.

«Jah, ta ütles, et on õnnelik minuga. Mina aga olen rõõmus nagu armunud poisike. Ja tõesti, nii Olga, rohelised papiid kui ka ta heleda kleidi peegeldas vees oli imekaunis. Siis aga ilmus Tavrov... Ent kas oli süüdi üksnes Tavrov? Ka Larissat tõmbas minu poole. Ma märkasin seda, ma pole ju pime... Ent ta eemaldus. Tähendab, ta vaagis, kaalus oma tundeid ja möödunud sai võitu. — Nüüd häbeneb ta oma väikest kiindumust. Kuidas ta mulle otsa vaatas, kui ma tema juurde läksin!... Tahtsin temaga kõnelda, teda võib-olla abistada, aga ta peitis minu eest isegi Aljoša. Nagu oleksin ma tema vaenlane! Sellest pole vaja mõelda! Kõige tähtsam

on praegu, et Oljapkin paraneb. Temperatuur langes, puistetus näos alanes. Hea, et Varjake tookord õigeks njaks kohale jõudis!»

Motin astus ettevaatlikult tuppa, avas võimalikult kõralt seinakapi ukse, võttis sidemed, pudeli, vaatas silmi vidutades etiketti ja ohkas, kas sellepärast, et ta ei saanud sellest aru või ei näinud ta hästi.

«Mis on, Ljonja?»

«Sooviti vesinikülihappendit.»

«Noh, las ma vaatan. See ta on.»

«Siin on pimedavõitu. Lamp põleb teil halvasti. Ma tulen kohe, sean korda.»

«Hästi, Ljonja, palun, paranda.»

Kui Motin pintsettide ja kääridega tagasi tuli, istus Ivan Ivanovitš ikka veel sügavas mõttes laua taga.

Ljonja istus teisele poole lauda, tõmbas petrooli emiga liidetud mürsukesta enese poole ning hakkas sikutama, loikama ja puhastama sinelitükist tehtud tahi küljest sütt. Vaadates valgumihkli valguses seda sümpaatset noormeest, märkas Ivan Ivanovitš, et poiss oli viimasel ajal veel kahvatumaks jäänud.

«Sul pole vist siin kerge, seltsimees Ljonja?»

«Aga kellel on praegu kerge?» vastas Ljonja lihtsameelselt.

«Sa oled väga kõhnaks jäänud, tagavarad pole sul aga kuigi suured. Kas sa oled terve?»

«Just nagu oleksin. Midagi ei valuta.» Ljonja punastas äkki. «Kui ma midagi märganud oleksin, siis ütleksin. Ma mõistan ju, et haavatud on nõrgad, vastuvõtlikud...»

«Millest sa räägid?»

«Eile tädi Nastja küsis minu käest, kas olen ehk tiisikushaige. Ta mõtleb, et kui ma olen kõhn, siis pean ka tingimata tiisikushaige olema.» Ljonja lõpetas tahi kallimil õiendamise, süütas selle põlema, pühkis ajalehetükiga ääsi. «Tean isegi, et olen kõhn ja inetu. Tiisikushaige ei tohi muidugi haavatute juures töötada. See tädi Nastja on imelik. Kas ma heidaksin siis Aljošakesega ühte voodisse, kui mul oleksid haiged kopsud. Kas pole tõsi?»

«Muidugi. Ma näen, te olete Aljošaga suured sõbrad!»

«Jah. Ta on mulle nüüd vennakese eest. Ta on nii jutu- kas. Kuidas ta erutus, kui Larissa Petrovna kirja sai!»

«Missuguse kirja?»

«Ma ei tea. Välipostiga tuli kiri. Ta luges, karjatas meeleto häälega ja kukkus maha. Jäi päris hingetule. Aljošake aga tammus ühelt jalalt teisele, vaatas talle näkku ja küsis üha: «Kas tapeti? Tapeti!» Ta on siin nüüd mõndagi näinud. Kui keegi karjatab ja maha kukub, siis on tapetud.»

«Kellelt see kiri oli, Motin?»

«Ühelt naiselt, nime olen unustanud. Kui see oli teade mehe kohta, siis Larissa Petrovna oleks kindlasti meile öelnud. Kes hakkaks seda varjama?»

«Jah, tõepoolest, kes hakkaks seda varjama?!» mõtles ka Ivan Ivanovitš.

20.

«Puistavad!» ütles Platon Logunov, raputades sinelilt mulda. «Juba neljandat päeva põrutavad vahetpidamata!»

«Põrutavad kõvasti!...» Nataša võttis mütsi lühikestelt juustelt. «Näete, mütsi kõrv on ära lastud!»

Logunov vaatas.

«Pane õige kiiver pähe, Natalja Trofimovna, muidu võivad ka sinu enda kõrvad minna.»

«Vapper tüdruk!» mõtles ta. «Ei karda midagi. Sama sugune oli ka Liina, aga ta tapeti...»

«Ole ettevaatlik, Natalja Trofimovna, või muidu tekib kangelane sureb murest.»

«Kui naljakalt te mind kutsute!» vastas Nataša põikvalt.

«Trofimovna või? Niiviisi nimetab sind Hižnjak.»

«Denis Antonovitš on naljahammas. Ma armastan teda.»

«Aga minu kangelast?»

«Mis te nüüd, seltsimees Logunov, mul on veel vana sellest mõelda.»

«Aga ta võib oodata kas või kümme aastat!»

«Te olete muidu tõsine, isegi süge, aga nüüd lobistate tühjal... Mul on piinlik. Mulle meeldib, kui te tõsiselt olete.»

«Hea küll, Natašake, ma olen tõsine. Tõepoolest, muidu olukord kohustab selleks.»

Nataša vaatas ringi, astus Logunovile lähemale ja lausus:

«Tervitage Vanjat, kui saate,» ja punastas uuesti. «Ma tean, Korobov on väga hea.»

Kogu päev keesis lahingud. Akki tuli teade, et vaenlane murdis peale tungides läbi Volgale ja lõi ära Ijudnikovi diviisi, mis kaitses «Barrikaadide» tehase juures jõekaldal asuvat rindelõiku. See teade kurvastas võitlejaid ja muutis nad veelgi karmimaks.

«Nad võivad meid igast küljest ära lõigata, me võitleme endiselt edasi,» teatas Petja Rastokin, väljendades kõikide arvamust.

Tema ja Vostrikov, kes asendas kuulipilduja juures haavatud Oljapkinit, olid teinud endile endises laiatarbetschhis kahe peale neli ambražuuri... See tsehh asus «Punase Oktoobri» kagupoolses nurgas nõos, keskmise sortimendi tsehhi varemte vastas, mis otsapidi ühines martääntsehhiga. Keskmise sortimendi tsehhis, mis asus ülemisel korrusel, istusid sakslased.

«Las fašistid mõtleval, et siin töötab neli kuulipildujapesa,» kõneles Rastokin, libistades kergelt oma suure keha pressitud laastupallide ja tühjade mürsukestade vahelt läbi. Enne evakueerimist toodeti laiatarbetschhis kausside ja labidate asemel mürske.

Teiste tsehhidega võrreldes oli laiatarbetschhi paremini säilinud. Telliskivist vaheseinad olid kokku varisenud, metallisõrestik alla langenud, ent osa mürskudest lõhutud müüre jäi terveks. Haigutavate avaste kohal seisis raudbetoonist kolonnid, sisse võis pääseda igalt poolt — mustendasid soojendusahjude kuubikud ja massiivsed stantsimispingid.

«Siit nad ei liiguta meid, seltsimees komandör,» lausis Rastokin Logunovile. «Me suudame neid kinni pidada — aga kuidas on lood laskemoonaga? Kui visatakse meile veel pisut!»

Ja Logunov helistas majandusroodu. Rääkis diviisi-komandöriga.

«Kõigil on üks mure,» vastas too, «ma võin teid rõõmustada — jõgi hakkab kinni külmuma.»

Logunov nägi isegi, et jõe tekkis hommikust peale noor jää. Rõõmustada polnud siin muidugi midagi —

jää muutis juba niigi rasked kaitsetingimused veelgi raskemaks. Hea, kui jõgi külmaks korraga, kuid Volga alamjooksul venib lõplik kinnikulumine kolme nädalat, vahel isegi jaanuarini. Kuidas saavad labi po siia tungida laevad, mis toovad rindele laskemoona ja toiduaineid?

«Meil Baskuntšakis ei külmu veekogud kinni,» lausub sel puhul Petja Rastokin. Temal oli igaks elujuhtumiks oma näide. «Järv on täis soola. Kevadel on soolalaki des samuti vesi peal, kuid hiljem jääb aukadesse jätt ainult sool. Sööklaks on seal puust majake jalastel. Traktor veab seda. Seda ei kõeta söega, vaid masinadiga, et kihte mitte risustada. Ma töolasin seal auto jahina. Vahel sõitsid soolaväljal justkui mööda asfalti...»

Petja oleks veelgi jutustanud, aga pea kohal hakkasid keeratama lennukid ja maapind vabises plahvalusest. Võitlejad pugesisid sügavatesse varjenditesse, mis asusid tranšeede kõrval tsehhide keldrites ja tsemendist arvavooluorades. Štšoršovlased, kes olid uuesti tagasi võtnud mäepealse martäantsehhi, läksid ahjude põhja. Tehnika Maja juures aga šlaki lademetesse alla. Ainult vaatlejad asusid oma postil...

«Kül on aga elajad kokku aetud! Oleksime elanud ilma nendeta veel sada aastat ega oleks igavust tundnud!» arutas Petja endamisi, seades oma tulepesa patal pommitamist korda.

Mürsk oli kukkunud tema taha tühjade mürsukestade kuhja, need lendasid laiali ja veeresid mürisedes mööda tsehhi.

«Äkki sajab mõni kamakas selga!» märkis Petja napp muuseas, tõmmates tahtmatult oma laia selja kumari. «Võib kaela tulla telliskive ja raudlatte... Ei, vale, napp peale ei satu ükski, kuigi olen selleks sobiv objekt. Mul on vaja veel elada!» Talle meenus Varvaara ja ta meel muutus karvaks. «Kui ta oleks minu vastu nalukasti tahelepanu üles näidanud. Kingiks pojakese... Vankimees istuks klaveri taga ja mängiks. Mis sellest, et ta vanemad oleksid lihtsad inimesed, aga ta mängiks klaverit! See on elu suurim ime, mitte aga kuuetorulehel miinipildujad, «Junkersid», tankid ja taolised metsikused.»

«Raske päev,» ütles Korobov Logunovile. «Ent on nad, et hitlerlased nuputavad veel midagi välja.»

Nataša saadab sulle tervisi!» teatas Logunov ootamatult.

Korobovi sünge nägu muutus, heledad silmad löid taha.

«Pole võimalik,» ütles ta, kartes, et ta ei kuulnud talle. «Seltsimees Logunov, kui te poleks pataljoni komandör, ma ei usuks teid!»

21.

«Ljudnikovlaste asjad on halvad! Vähe sellest, et nad on ära lõigatud — kolmest küljest piirab neid vaenlane, pehmandast aga jõeharu, mis on täis ajujääd, neil pole ka varustust!»

Tšuikov kõndis mööda blindaaži, meenutades kõike, mis oli Ljudnikovi diviisi abistamiseks ette võetud. Kutsuti püüdsid tungida läbi jää ja tulistamise, aga neile langes osaks ebaõnn. Sinna lendasid lennukid «U-2», aga Ljudnikovlased ei saanud neile oma asukohast signaali anda, ning osa allaheidetud laskemoona ja toiduaineid langes Volgasse, osa aga fašistide kätte. Mõni haavatut lebas kalda all. Arstimid olid otsas. Sinna polnud midagi. Haavatuid oli raske. Polnud kerge ka sõduritel. Ent rühma pingutades löid Ljudnikovi sõdurid kõik rünnakud tagasi... Praegu peeti vastu trotskide arvel. Ljudnikov kaitses ründe gruppidega oma «saart». Diviisikomissar oli tubli: tasakaalukas, järele mõtlik. Tšuikov kujutles endale selgesti sihvakat, sõjaväelase hoiakuga Ljudnikovi ja ta päevitanud, mehist tagu. Andekas komandör.

«Kui rünnata tuleb, on platsdarm, kuhu on klammerdunud Ljudnikov, selleks väga sobiv. Tuleb tungida sinna. Viia ära haavatud, paisata sinna toiduaineid ja laskemoona... Püüame läheneda soomuskutriga haru- ja kaudu vasaku kalda patareide tule kaitse all.»

Tšuikov astus laua äärde, võttis ühe sõjaväeosa komandörikoosoleku protokoll.

«Kuulati ära ettekanne «Komsomolide kaitumisest

lahingus.» Otsustati: parem surra kaevikus, kui häbliga lahkuda.

Küsimus ettekandjale: kas on põhjusi, mis lubavad positsioonilt lahkuda?

Vastus: ainukeseks põhjuseks, mis lubab lahkuda, on — surm.»

«Lühidalt ja selgelt!» Tšuikov naeratas ootamatult. «Niisugused on kommunistlikud noored! Või võtame «Roliki» võitlejad, kes seisavad Ljudnikovi vasakul tiival.»

Tšuikov oli juba ammu neist kuulnud... Neli noort meest tegid nõo järskudesse seintesse kaks urguga vastamisi ja istusid seal kuulipildujatega. Nende raadio väljakuuldesignaali oli «Rolik». Kaldalt nende juurde pääseda oli võimatu, ült ei saanud neid tabada granaatide ega mürsuga: stollid olid kaevatud nõo põhjast viie meetri kõrgusele. Sakslased püüdsid öösel sinna heita noort otsas granaate. Juba teist korda kaitsesid «Rolikud» oma positsiooni. Nad valvasid ülesõidukohta ega lasknud fašiste jõe äärde. Nüüd seisis kogu diviisi vasak tiiv nelja mehe najal üleval.

«On see julgus? Säärasest julgusest pole veel maailmas kuulnud. See on midagi kõrgemat tavalisest kangelaslikkusest. Tuleb kord suur poeet ja loob Stalingradi kaitsjatest poemi, mida tuntakse veel aastasadade pärast. Praegu aga näib, et puuduvad sõnad nende kangelaslustest jutustamiseks!»

«Täna öösel läheb soomuskutter «Barrikaadide» tiivajooni haavatute järele,» ütles Hižnjak Logunovile. «Kõhutav mõteldal! Haavatud lamavad jõekaldal ja värisevad külmast. Ei toiduaineid ega arstimeid...»

Hižnjak vaikis ja vaatas ringi. Logunovi kõrval laual oli avatud mapp dokumentidega, välitasku, teha piirkonna kaart. Velsker mäletas, kuidas Logunov kanges Kamenuškas oli tihti oma tõmmu sõbra juurde lipunud. Seal kõnelesid nad vahel poole ööni tööst, poliitikast ja õppimisest, elust üldse. Need olid kenad õhtud! Ka Jelena Denissovna tuli nende juurde, kui ta oli lapsed magama pannud. Nüüd pole see enam too Logunov. Tema ees ei ole laiali enam need paberid ning pea kohal ei unda põhja tuisk, vaid üha kasvav sõjatorn. J

velskri endagi iseloomulikud näojooned on muutunud pooleteise aasta jooksul tundmatuseni.

Hižnjak kavatses juba lahkuda, ent blindaaži ruttas Semjon Netšajev, kolistades valjusti mööda astmeid.

«Denis Antonovitš, ma otsin sind!» hüüdis ta, haardes Hižnjakil õlgadest kinni, nagu kartes teda sel hetkel andeks, et ma nõnda sisse tungisin. Praegu seatakse valmis kutrit, mis läheb Ljudnikovi abistama. Seal oli muul ja velsker... Velsker tapeti praegu ja mulle meenus Denis Antonovitš. Õeldi, et ta võib kaasa tulla.»

«Muidugi võin. Lubage mind minna, Platon Artemovitš! Minu asemele nimetage niikauaks Nataša.»

Peagi olid Hižnjak ja Netšajev kutri kubrikus. Laev oli koormatud laskemoona ja toiduainetega ümberpiiratud diviisi jaoks. Kutter sarnanes pommiga, mis on täidetud lõhkeainega, õhus aga ristlesid vaenlase miinid ja mürsud. Kõliseses lendas üles jää, mis oli kuhjunud kõrge harjana kalda äärde, kobrutavates lõhedes ja vahutavates veejugades, mida mürsud jääpankadele paiskasid, vilksatasid uimastatud kalade valged kehad. Jätkus ühest labamusest, et kutter lendaks pilbasteks. Ent laadimine lõpetati edasi ning Trofim Petrovitš Tšistjakov, keda jätkus kutsuda, komandas ja kiirustas kaheda häälega.

Jää liikus. Jõe kohal oli ühtlane sahin, mida mattis laskude mürin. Valgeks värvitud paadid ning kutrid ujusid mööda jäälahvandusi, kasutades iga pragu. Jää külmus laevade külge, tiris neid allavoolu. Murdusid roolid, murdusid laevakruvid, inimesed aga töötasid. Paljud uppusid paate läbi jäävälja tirides. Verest punaseks värvunud jääpankadel mustavad tapetud ujusid allavoolu.

Harujõgi, saar ning kallas, kus võitles Ljudnikovi diviis, oli vaenlase tule all. Nüüd, kus fašistid olid murtud läbi kaitse tehaste vahel ja jõudnud Volga äärde, oli siin läbitungimine hulljulge, peaaegu täideviimatu ülesanne.

Netšajev ja komandör seisis kahuri juures. Ent seni polnud antud käsklust tuld anda: laevake liikus pimeduse varjus. Lükates kõrvale vastuujuvat jää, sõitsid ees ning taga teatud vahemaa järel samasugused soomuskutrid. Suured jääpangad krigisesid ja sahisid, kriimustades laevavooderdust, nad murdusid ja vajusid serviti.

Hižnjak kuulatas tahtmatult hinge kinni hoides. «Jah, nagu südant kraabib. Jeesuke, kui hirmus on istuda ja oodata! All on vesi, ülal tuli. On tunne, nagu oleksid sind posti külge seotud ja nüüd tulistatakse sinu pihta huupi.»

Et kergendust leida, püüdis Hižnjak mõelda muude asjadele: «Kui vapraks on muutunud meie naised!» meenutas ta jõekalda elanikke. «Kardavad vaid seda, kui sõdurid relvad elumajade lähedusse asetavad...» Iga dame õhku Jah, ka meie võime praegu õhku lennata. Kui pihta saab, siis ei leia kontegi enam üles. Mis kontsiin veel!» Tabades end sellelt mõttelt, püüdis Hižnjak kohe üle minna teisele: «Kas Nataša tuleb seal tolm ilma minuta? Teised temavanused tüdrukud mängivad alles nukkudega.»

Saksa pommitajatelt heidetud valgustuspommid kallid sid kõike üle ereda valgusega. Suitsukeeristes joonistatud parema kalda varemetega kaetud kõrgendikud, vigastatud mets saartel ja valged kutrid, mis liikusid varte tihedatele jääparvedele. Seniitkuulipildujate rida süütsid trasseerivate kuulidega «lampide» langevarjud ja need kustuvad jälle. Need olid muidugi ljudnikovlased.

«Tublid poisid!» mõtles velsker.

Uuesti saabunud pimeduses tugevnes tulistamise rütm veelgi, kõikjal oli näha tulesähvatusi; ainult nõukogude inimeste poolt asustatud «saar» paistis musta täpina. See oli otse kalda ääres asuv tükike maad, mis tungis tehaasula varemete vahele. Kutrid kahurid sihtisid kaldalt tulevate tulesähvatuste suunas.

«Tuld!»

Näis, et kutter ei pääse läbi... Ent vasakul kaldal hakkas kõnelema raskekahurvägi, «Katjušad» mängisid ning mürisesid ja harujõeakesel jäi vaikseks. Kutrid liikusid aeglaselt purustatud kaldale...

Arnold Hasse diviisi riismed saadeti ümberformeerumiseks ühte Doni vasakul kaldal asulasse. Sõites mooda purustatud stepiasulatest ja raudteejaamadest, mis olid täis põlevaid vaguneid, vestlesid ohvitserid vaikselt.

«Milline kõrb!» ütles rügemendiülem Theodor Weilan, keerates vaevaga kaela sineli karusnahkse krae vahel.

«Hloopis midagi muud on meie märgine Baieri, Rein, meie Spreel»

Erich Blogel oli teisel arvamusel, kuigi ka teda pani vaatama mustade tuleasemete, halli koirohu ja maha-tallatud põldudel kasvava stepiheina nägemine. Kõikjal vedeles pärast septembrilähinguid veel koristamata lalpu. See polnud muidugi just rõõmustav vaatepilt, aga...

«Siin on vene lõunamaa,» kõneles Blogel tähtsalt, «nolake, kui sinine taevast. Mäletate, kuidas me sügisel kasvavast lämbumas olime... Isegi kõriloikajad kasvatavad kasvatavad Doni ääres viinamarju ja teisi puuvilju. Kujutage endale ette, et sel maal oleme peremehed meie, kas slased! Tasuta tööjõuga võib siin luua paraadiisi. Mina isiklikult mõlgutan mõtteid ühest mõisakesest Doni ääres...»

Blogeli ilus nägu muutus süngeks. Talle meenusid kriidikalda Kletska jaama juures, millest Hasse diviidi tuli «ringi» minna. Millegipärast ei suutnud Hitleri väed seal kuidagi venelasi Doni vasakule kaldale tõrjuda. Nad jäidki metsasele eendile, milleks oli jõekäärnak. Juba lookord märkis Erich Blogel endale ära koha, kus ta kujulles oma tulevast villat, mis pidi sarnanema saksa purunite lossiga. Loss pidi olema hall, punase kivikatu-ga, tiibehitustega, teravate tornidega ja kivist rõdu-dega, mis oleksid peegeldunud Doni vetes. Fašistid sõit-sid läbi vaikseks jäänud kasakastaniitsade, autode rattad ja tankide roomikud tõstsid üles valget kriiditolmu, mis hõljus kerge pilvena õhus. Majade laud- ning plekk-katused, telliskivist aidad, puuviljaaedade pununud tarad, mis olid läbi põimunud peente ning painduvate akaatsia-luoliste pöösastega. Siin-seal oli näha liivaseid düüne, sagedamini koirohulagendikke, aga veelgi sagedamini kõrvitsa-, arbuusi- või melonipõlde. Siis tulid jälle tam-mede ja kareda, kõrbenud rohuga kaetud kriidikünkad, mida lõhestasid sügavad orud.

«Don on meeldiv jõgi!» tegi Blogel kokkuvõtte. «Seal võib end hästi sisse seada.» Kaasa kistud Weilani hüüa-lusest, meenutas ta Elbe punakaspruune kaljusid, viina-marjaaedade rohelist, villasid puuviljaaedade keskel ja

Saksi Šveitsi kaljutippe. «Saksamaal on kõik juba allutatud. Aga kui palju on siin võimalusi!»

«Ühte nendest võimalustest saime juba tunda!» ütles Weilan.

«Nimelt?»

«Ma tahan öelda, et on päris hea saada mõnikord teenitud puhkust.»

Blogeli punased huuled värahtasid, ent ta ei vaieldanud vastu Weilani ootamatule järeldusele. Tõepoolest, diviisist oli järele jäänud vaid haletsemisväärne käputäis nimesi... Üldse oli võimatu mitte märgata, et sõjaväeüksused suutsid Stalingrasi varemetes erakordse kiirusega kokku. Rügemendid vajusid nagu maa alla.

«Venelased on alati olnud fanaatikud,» lausus Blogel mõttikalt. Kui nende asemel oleks mõni teine rahvas, siis oleksid need ammu põgenenud Volga kaldalt. Meie kindlalt vastu peame, on arusaadav: me oleme oma võidus veendunud.» Blogel silmitses uurivalt naabrit nāgu. «Mis te arvate? Igal juhul oleme saanud kätte suu täie, mis meile on lubatud. Oleks naeruväärne nüüd jalg lasta. Aga venelased? ... Juba Dostojevski kirjutas (ma olen lugenud Dostojevskit): vene inimene armastab kuidas ta nüüd ütles? ... jah, armastab kannatada. Taile meeldib kannatada. Midagi niisugust võib aset leida ainult äärmise vaesuse ja metsikuse juures.»

23.

Vertjatši asula oli tulvil saksa vägesid... Terveks jäänud majakesed olid lõhkemiseni täis tuubitud. Tuul rebis korstinast tulevaid valgeid pilvekesi, surus neid vastu maad ja ajas mööda külatänavaid, labi juurvilja põldude ja segitambitud aedade, kus mustasid purustatud kaharid ning tankid. Põlmutud tarad olid tarvilatud kütteks, lõhutatud olid ka laudad. Kõik oli paljas ning talvetuul uitas vabalt mööda asulat. Majade kõrval tantsisid tannimehed, kopsisid saabastega ja hiigelsuurt kottadega vastu külmanud maapinda, hõõrusid punased ninasid. Elumajadest välja aetud rahulik elanikkond vaajas end küünides ning kraavides.

Maria Tšekanova mattis juurviljaaeda oma lapsukest

lastu polnud. Väike kõhn kehake oli mähitud riideräbaga. Meljoša pildus ühe käega (leise laba oli ära rebitud) õepojakesele peale külma mulda. Tal oli poisist lahju. Kui rõõmus ta oli! Ta tiris onu Meljošat valgest tasketukast, haaras viie paksu sõrmega kinni huultest ja minast, naeris kõlavalt, kui Meljoša naljatades tõreles temaga. Aga siis tulid fašistid oma tankide ning lennukitega, ja väike elu kustus nagu küünlaleek. Viimastel päevadel unustas laps isegi nutmise, avas vaid valgete hammaste ja kahvatute igemetega suu ja kiskus näo valilaks.

«Me kõik saame siin hukka!» lausus Meljoša põlvedelt mulda raputades. «Asjata ei läinud ma tookord punaarmeele kaasa.» Ta vaatas õe kivilinenud näkku ja talle kuuldavale kahetsusohke.

«Mine isa juurde, mina aga tuhnin mööda kööke. Võib-olla leian midagi.»

«Vaata ette, Meljoša! Kui nad märkavad sind, löövad sinuks!»

«Ega ei löö!»

Meljoša surus mütsi kulmudele ning, lohistades järel lülitunud vilte, läks «ringkäigule».

Sõbrad olid pugenud varjendisse ning külmetasid ja nalgisid koos teistega. Külluses elasid ainult sakslaste ajutised «šokolaadi-naised» ja niisugused nagu «Katjutja». Suur rasvane «Katjutja», tõeline siga, jalutas vabalt mööda asulat. Tal oli neli last, aga meest polnud nähtud. Räägiti, et ta olla «Katjutja» maha jätnud. Teised teadsid jälle kõnelda, et naine jättis tema maha. Aga võib-olla polnud mingit meest olnudki. Saa sa aru neist perekonnaasjadest.

Saviga võõbatud ning kõrkjatega kaetud suveköögi tara tagant kuulis Meljoša vaikset kõnelust:

«Kui sa ei anna, lähen fašistide juurde ja ütlen, kuhu sa oled peitnud.»

See oli «Katjutja»!

«Ma pean ju lapsi toitma,» jätkas ta.

«Mul on viis last ja haige ema...»

«Aga mis see minusse puutub. Lähen ja ütlen.»

«Noh, mine ja ütlen! See pole esimene kord. Kõiki oled sa röövitud.»

Meljoša surus end vastu seina ja jälgis «Katjutjat».

kes lahkus köögist, läks raskete sammudega läbi lõhutu elamu ja suundus tööpoolest fašistide juurde.

«Raibe niisugune!» sosistas poiss täis vihkamist. «Ta toob nad kohe kohale!» teatas ta pimedasse kuuri joostes.

Vastuseks oli raske ohe. Vanaeidenä sisse mähitud naine pistis midagi Meljošale hõlma alla.

«Kakk... Võta, pojuke. Nagunii võtavad ära.»

Meljoša lippas tagasi, hüppas üle punutud tara jännuste ja vaatas õue, kuhu «Katjutja» saatel tuli politsei.

Ta oli juba oma urka läheduses, kui äkki viimase hül nurga tagant tulid välja kaks automaadiga fašisti. Sallide asemel olid neil sineli all peened villased naisterätikud.

«Hei, poiss, tule siia!»

Automaadi toru põletas oma külmusega Meljoša turja ja surus otse vastu kakku, mis oli nihkunud krae alla.

Suur tugev käsi haaras poisi hõlmast kinni ja leidis paistekaku.

«Vene sigal Söödab tälsid!»

Fašist lõi Meljošat kakuga kord ühele, kord teisele põsele, murdis selle katki, muljus kokku ja viskas kõrvaale.

«See võrukael on vist nende hulgast, kes granaatidega mängivad,» lausus teine sõdur saksa keeles. «Vaata, tal pole kätt. Niisugused tuleks maha lasta!»

Ta võttis kinni Meljoša vatikuue alt tühjast varrukast, sikutas seda ja virutas poisi külmunud maapinnale. Too, kes oli kaku ära võtnud, lõi oma raske saapaga valusasti poissi, ja mõlemad läksid naerdes edasi.

Meljoša vaatas maas lamades neile järele. Ta kurt ängistasid väljanutmata pisarad. Siis hüppas ta püsti ja suundus oma armetu eluaseme poole. Ent mõte leivas sundis teda peatuma. Hauaga sarnanevas augus ootasid õde ja isa. Haige invaliid ja naine, kes oli kokku kuivanud murest ja näljast... Poiss pöördus ringi. Tasumist nõudev raev käristas ta südant, ent kui ta läks ning võttis pooltoore savina kokkumuljutud taignatüki, siis purkas allasurutud viha temas esile päris lapselikes nuuksetes.

Jälle kostsid sammud... Kõmisevalt trampisid külmunud maapinnal vaenlase jalad.

Meljoša hüppas ning, kihutades ühe hingetõmbe,

ole segisongitud peenarde, veeres varjendisse. Seal oli pime, suits tungis silma. Kaevik oli meeter lai ja seitse meetrit pikk. Pealt oli see kaetud katkiste voodite, laudade ja põlenud katuseplekiga, millele oli loobitud muld. Siin oli palju inimesi: naisi, lapsi, vanakesi.

Kõik nad olid näljast nõrkenud ja roomasid sellest urkast välja ainult politsei käsul, kui koostati nimekirju.

Meljoša õde ja isa istusid mullast orva paigutatud ahjukese juures. Nende silmad vaatasid mõttetult tibatillukest, vaevu leegitsevat lõket. Ent mõlemad elustusid, kui poiss magavate varjendielanike vahelt otse nende juurde astus.

«Tõin,» lausus ta karmilt, kükitades maha ja võttes taskust leivatüki. «Neetud frits!» lisas ta, võttes vastu-meelselt oma osa. «Aga «Katjutjale» ma näitan veel! Ma virutan talle telliskiviga vastu rasvast lõusta.»

Isa ning õde sõid vaikides.

Ahjukeses väänles väike, aga hele leek... Jalge all krõbisesid kuivanud õled. Hea, et võis ahjukest kütta. Hea, et end nende julmade võõraste eest siia mutiurkasse peita sai... Tuli omada paigalpäsimatut, kuuma poisi-ke eloomust, et ringi joosta ning vihastada võõraste alustele üle.

Varjendi läheduses oli «surmalaager», pisike okas- traadiga ümbritsetud nõgu. Seal vedesid punaarmee- laste vormis laibad. Elusad hulkusid vaevu jalgu järele vedades sügavate muldonnide vahel. Suvel oli siin palav, oli tohutult kärkseid. Kui aedades kasvas veel juurvili, viskasid külapoisid vangidele salaja tooreid ja küpsetatud kartuleid, peete, porgandeid. Mõte, et omad, nõukogude võitlejad, nälga surevad, ei andnud küla- elanikele rahu. Hiljem vedasid nad ka ise vaevaga pais- letanud jalgu järel ning leppisid laagriga samuti, nagu «Katjutjaga», «šokolaadi-tüdrukutega» ning kogu selle hirmsa ja absurdse olukorraga. Ent paljud ootasid, et omad tulevad tagasi. Ootas ka Meljoša Tšekanov.

Meljoša vaatas leeki ja mõtles. Viimasel ajal oli ta üldse hakanud palju mõtlema ja näis mõnikord endalegi juba vanamehena, kes istub ahjuukse ees ja mõlgutab mõtteid. Aga kas nüüd oli aega niiviisi istuda? Kui poeks lanki, sõidaks mööda tänavat ja tulistaks fašiste kuuli- pildujast ja kahurist. Ent seda kõike tuleb ju osata!

Ohel pimedat ja tuulisel õöl viis Meljoša, kes veel lonkas pärast rännakut Logunoviga, kaks paremat sõpra oma relvalaagruurde...

Varsti lendas väliköök õhku.

«Kokk oli arvatavasti parjus ja pistis puuhalu asemel ahju mürsu,» ütles Meljoša õele.

Õde ohkas ainult:

«Veate meid kõiki sisse!»

Visates mõni päev pärast seda «sidrunit» stepis sõit vasse relvadega laetud veoautosse, kaotas Meljoša kae Granaat, mis viskamisel lõhkes, rebis ära poisi parema käelaba. Tema õnneks kartis juht partisaane ja ei peatunud. Üks külanaine, kes varem oli töötanud haiglas õena, tegi Meljošale «operatsiooni» ja kõnt, ehkki ebaühtlane, armistus kiiresti.

Nüüd istus Meljoša, kes sarnanes oma kulmudele langetavate valgete juuksetukkadega vanamehega, pea täis formitsevaid karme mõtteid. Vihaselt tõmbusid kinni valkjate ripsmetega ääristatud helepruunid silmad. Tuli midagi teha... Süüdata bensiiniga autokolonn? Panna minn maja alla, kus asus komandantuur ja kus iga päev piinati inimesi? Süüdata koduküla neljast küljest põlema? Võimatu oli kauem istuda ja oodata!

24.

Erich Blogelil läks laual kaduma karp sigarette. Blogel süüdistas selles kohalikke elanikke.

«Kuulge, Fritz,» ütles ta väližandarmeeria ülemale Flemichile. «Varsti varastatakse meie kindralilt portfell saladokumentidega.»

«Ma võtan asja käsile!» lubas Flemich. «On aeg kontrollida siinseid katakombe. Ohk on seiskunud ja kohalikud elanikud hakkavad end unustama. Imelik, kui vastu pidav rahvas! Mulle tuleb tindi meelde meie doktor Klüg. Kahju, et ta jäljetult kadus. Ta oli hävitamises meister. Arvatavasti nülgisid venelased talt tema paksu naha ja ta laulab nüüd kergena koos keerabitega issandale kiidu laulu. Tema auks me alustamegi kampaaniat. Ma tahan praegu ainult demonstreerida, edaspidi aga üle minna palju laialdasematele vahenditele.»

Varsti helistas Flemich sõbrale:

«Tulge kurjategijaid vaatama! Ma eraldasin kümme külapoissi ja nendega koos ka nende vanemad.»

Blogel oli oma kaotuse juba laualaekest üles leidnud, ent tema iseloom ei lubanud tal oma eksitust tunnistada. Seda enam, et tegemist oli venelastega ja põhjust kohut pidada oli küllaldaselt.

Kui sandarmid Meljoša ja ta isa ära viisid, langes õde ohutult maha. Ta arvas, et see on lõpp. Ent Meljoša oli teistsugusel arvamusel. Kas sandarmid toesti hakkavad poisikestega jändama? Tahavad lihtsalt niisama hirmutada.

Ent Meljoša arvestas valesti. Poisse peksti kuni teadvuse kaotamiseni, tassiti välja külma kätte, kallati veega üle ja peksti uuesti kinniseotud vanemate silme all. Kuni tundmatuseni ärapiinatud lapsi veeti teistele õpetuseks mööda küla, paljaid jäätmaid ja juurviljakaedu. See oli vaatepilt, mis sundis isegi saksa sõdureid silmi maha looma. Hoolimata politsei ähvardusest, nutsid külanaised suure häälega. Jah, see oli sünge vaatepilt: väike rühm lõhkilöödud ja paistetunud nägudega poisse, kelle seljad olid rihmadega katki pekstud ja paistsid välja veristest, räbaldunud riitest. Meljoša sammus koos teistega ja vaatas enda ees astuva kolhoosi põllutöölise poja kuueaastase Petka teravaid abaluid, mis paistsid katkise, keha külge kleepuva särki alt. Petja sammus joobnu ebaühtlase sammuga. Vanemad lapsed aitasid tal käia.

«Ta ei oska isegi suitsetada,» mõtles Meljoša Petkast. «Ka mina pole neid sigarette silmaga näinud. Aga ma olen siiski fritsudele kahju teinud, lasksin kõõgi õhku...»

Seda, et ta aitas Logunovil ja ta seltsimeestel piiramisrõngast läbi pääseda, ei lugenud Meljoša oma teeneks — see tuli tookord iseenesest. Ja ta oli koos punaarmee lastega...

«See on teile jätistele paras!» lausus «Katjutja», kohates ebatavalist protsessiooni. «Endi ninaalused alles marjad, aga kipuvad mässama!» Ta kummardus vaevaga, võttis peotäie liiva ja viskas sellega lapsi.

Õöseks viidi arreteeritud tühja keldrisse ja see lukustati. Lapsi taiskasvanutest ei eraldatud ning see tegi kõiki rahutuks. Oli pime. Külma. Lapsed surusid end vaikelt üksteise ligi ja vanemate vastu. Keegi ei maganud,

ent polnud kuulda isegi oiged. Kui kellelgi hakkas hambad suus lõgise, siis lasti ta vaikselt keskele, kui oli soojem. Hinge täitis surmakurbus, südames oli külm. Varatalvises hommikuhämaruses tullakse siia ning nuheldakse kõiki automaatidest. Meljoša oli näinud laipu külade majade keldrites... Kogu keha valutas, kõrvus helisesid tuhanded kellukesed. Ka vasak käsi ei kõlvanud nüüd enam kuskile, rippus nagu koot ja oli paistetunud. Ei tea, kas on murtud või valja väänatud. Aga mis tunne on siis, kui tapma hakatakse? Kas valu? Või ainult kohutav? Sa kangestud siis ega ärka enam kunagi. Sind pole enam... Ning kevadel ei näe sa, kuidas stepp kattub eredate värskete lilledega, ei lippa õngega Doni äärekastel hommikul, kui taevast on kuldne koit, kui kuked laulavad ja jõgi, kaetud piimja auruga, kutsus sind oma varjurikastesse käärudesse. Vanaisa istub aerude juures muheleb, kalu on külluses...

«Vanaisa, miks sa mind maha jätsid?» hüüdis Meljoša heleda poisihäälega täis südantlõhestavat kurbust, mis hirmutas kõiki.

«Vaiki, pojukel» lausus invaliid Tšekanov, sulgedes kareda peoga poisil süü.

Meljoša nägu hõõgus kuumalt.

«Isa, kuhu sa lähed, isa?»

«Sonib. Küll on häda ja viletsust!»

«Isa! See oled sina, isa! Tule välja, vaata, kas meie omad ei tule Jookseme punaarmee laste juurde. Petkat ärge unustage!»

Tume õõ oli täis piina ja surmaähvardust. Vaikides vaatasid pimedusse noored ning vanad ja võpatasid, kui kostis soniva Meljoša hääl:

«Isake, mine vaata, kas meie omad ei tule juba!»

Kuueaastane Petka suras end kogu õõ vaikides vastu isa ja alles koidikul, kannatamata välja külma ja ootusepiina, hakkas nutma.

Kui halli päeva hämaruses tulid nähtavale Doni-tagused kriidimäed, mis olid ääristatud mustavate tamme saludega, arkas soojendatud sulgvaipade vahel Fritz Flemich, kes oli külmakartlik nagu ussipöög. Ta kutsus juuksuri, laskis habet ajada, pesta, lõhnastada, kinnitas rihma, revolvriga vasemal küljel, vööle ja einetas siis kiirustamata.

Rasked sammud kõmisesid külmanud maapinnal ja iga samm kõlas valusalt vastu nende südames, kes kuulatasid... Uks löödi lahti... mõni taganes, mõni tardus oma kohale. Ei ühtki häält. Ainult väike Petja lausus: «Miks ma ei põgenenud punaarmee laste juurde?»

25.

Umbes kell neli õösel kostis läbi maruhoogude undamise ja vilistamise võimas lahingumüra.

«Mis see on?» küsis Blogel, vaadates oma sõpradele, kes olid kogunenud lõbusale joomingule. Nad istusid ümber laua vööta, kaelused lahti, ja õhetasid viinast ning palavusest. Majas põlesid suured petroolumilambid ja kogu aeg kõeti ahju. «Imelik!»

Pärast poisikeste mahalaskmist oli Flemich kogu päeva tegelnud arreteerimistega ja elanike «ülekuulamisega» ning oli väga väsinud. Ta kergitas oma kahvatut nagu, mida ei elustanud isegi joomine, ja kuulatas veel kord, pilgutades heledaid, vesiseid silmi.

«See on meie vasakul tiival,» ütles ta.

«Vasak tiib?» Erich Blogelile meenus kohe Kletska ja taniitsa Doni käarus, kus venelased nii visalt vastu panid. Ta kujutles vee peegelsiledat pinda, mida oli vaadanud rumeenia vägede poolt vallutatud kriidikõrgendikelt ja kallast, kus puudus loss järsu kivikatusega...

«Seal on rumeenlased!» lausus Blogel, jätkates kõvasti oma mõtteid. «Kasi minema!» hüüdis ta ja lükkas endast eemale joobnud tüdruku.

«Mis kärbes teid hammustas?» küsis Arnold Hasse, kes oli samuti heitunud.

«Vasak tiib! Te mõistate ju, et rumeenlased ei hakka korraldama venelastele taolist kontserti ja veel niisuguse ilmaga!»

Nii nagu kogu ülejäänud seltskondki, põlgas Blogel rumeenlasi ja itaallasi, kes sõduritena polnud silmapaistvad. Hitlerlastele ei tulnud pähegi, et nende sunniviisilised liitlased võisid vastu tähtmist võidelda seepärast, et vihkasid neid.

«Tõepoolest, kanonaad on vasakul tiival,» Arnold

Hasse tõusis, läks akna juurde. «Ei ühtki õhuakent! Küll on metslased!»

Ja kõik, isegi külmakartlik Flemich, tormasid nagu käsu peale ukse juurde... Tuul tormas musta taeva all mööda valget steppi ja keerutas lund. Ei ühtki tähte egi tulukest. Kostis uste paugutamist, saksa- ning itaalia keelseid hirmuhüüatusi:

«Mis see on?»

«Rünnak!...»

«Kes ründab?»

Hinge kinni pidades kuulasid ohvitserid kasvavat hirmuäratavat mürinat. See ei kostnud üksnes vasakult tülvalt... Näis, nagu oleks taevane pikne sööstnud külmunud maapinnale ja pannud selle lakkamatus kõminas vappuma. Seda võis võrrelda vaid tollega, mis toimus Stalingradis kõige ägedamate rünnakute ajal.

«Kas need on meie omad?» küsis kindral Hasselt Flemich, hoides käega pluusi kaelust kinni ning pöörates näo kõrvale lumetuisku eest.

Kindral kehtas õlgu ja ütles kuivalt:

«Mul pole mingeid teateid.»

Seepeale rahuneti ja pöörduti tagasi vingusesse ja sooja majja.

«Ma ei saa midagi aru,» kordas Hasse hirmunult, kõnides mööda tuba. «Miks see algas? Mis seal algas?»

Weilanile aga meenus millegipärast, kuidas siis, kui ta ühes surmalaagris žandarmeeriaülemaks oli, surmamõistetud vene sõdur ta ees seisis ja talle tuliste, julgete silmadega otsa vaatas, hingates kiiresti tugevate ribide kaarte all sisselangenud kõhuga. Mehe vaade, kogu ilme oli kõnelnud surmavast, julmast vihkamisest. Hiljemees poodi, ent ta jäi meelde. Ka hukkamisele ei läinud ta mahalööduna, vaid ähvardas, ning ta verine suu paiskas tõlkimatuid sõimusõnu. Vaid ühe ta väljendustest ütles tõlk edasi: «Pärast meie omad näitavad teile!»

««Ужо». Mis tähendab «Ужо?»» küsis Weilan.

Imestunult, arusaamatult vaadati talle otsa.

««Ужо» tähendab «pärast»,» ütles Flemich

«Väga rumal,» pomises Weilan.

Flemich punastas äkki, olles valmis ägestuma. Västimus muutis ta kergesti erutuvaks, ent ta talitses end.

«On veel teine tõlge. Venelastel on nähtavasti vähe

sõnu ja ühel sõnal on mitu tähendust. «Ужо» — on ka loomumise ähvardus umbes selles tähenduses: oota, küll tuleb aeg.»

«Ah, kurat!» Weilan pööras end kohmakalt ringi ja ajas pudeli ümber. Vein, punane nagu veri, voolas mööda tema elegantse kuue hõlmu alla pressitud pükstele, mis olid pistetud läikivaisse, ümber sääremarja pingul sääriskulesse.

«Mingi üllatus!» naeratas Hasse süngelt.

Weilan aga seisis hetke liikumatult, ta pea, puhtaks nelud kaela otsas ja õlitatud, otseselt lakeeritud soenguga, oli langetatud — ta vaatas verrega sarnanevaid plekke oma riietel...

Aga vastu õhtut põgenesid Doni paremalt kaldalt paaniliselt rumeenlased. Nad tulid jalgsi ja autodega, peas kõrged valged ja mustad lambanahksed papaahad. Sakslased võtsid neid vastu hüüatustega:

«Mustanahalised argpüksid!»

«Mis teil seal juhtus?»

Rahulikud elanikud aga said uut vaimujõudu.

«Rumeenlased lasevad jalga! Kuhu siis?»

«Meie omad ründavad Kletskaja juures.»

Ohvitserid tundsid Hitleri armee käskkirja.

«Jah, venelased tungisid peale, aga seepärast pole veel vaja paanikasse sattuda,» lausus kindral Arnold Hasse, vaadates üle uuesti formeeritud diviisi. «Me peame Stalingradi ära võtma!»

«Tõepoolest, miks me ärevusse sattusime!» mõtles Erich Blogel käskkirjast kuuldes. «Saksa armee seisab kindlalt.»

Ent nägemus lossist Doni kaldal tuhmus siiski ta vapustatud kujutlustes. Kes võis mõelda, et pärast tõesti hävitavaid lööke võivad venelased alata nii võimsat vasturünnakut kogu rindel?!

26.

Keset ööd kutsuti Logunov koos teiste komandöridega diviisi staapi.

«Noh, seltsimehed,» lausus kindral Gurov pidulikult ja tõsiselt, kui ta oli neid tervitanud. «Valmistuge peale-tungiks.»

«Pealetungiks?» küsis Logunov, väljendades sellega üldist imetust. «Me ründame vaenlast jõudu säästmata iga päev, seltsimees kindral.»

«See pole see. Valmistuge üldiseks pealetungiks.» Diviisikomandör tõusis ja kõndis ilmselt erutatuna mooda blindaaži. «Jõudsime lõppeks sinnamaani! Täiendage praegu ärge küsige, ent abi tuleb saarane, millest me ei võinud unistadagi. Hommikul kell neli kolmkümmend on kahuritule ettevalmistus vasakult kaldalt, kell kaks algab pealetung. Ššorsovlastel murravad läbi Ljudin kovi juures. Teil,» Gurov pöördus selle polgu komandöri poole, kus asus Logunov, «teil tuleb rünnata keskmise sortimendi tsehi. Signaal on — kolm punast raketi põiki Volgat.»

Kuulates käskkirja, vaatas Logunov diviisikomandöri nagu püüaks meelde jätta ta nägu, mida hingestas tark veendumus oma jõus ja õiguses, mis teeb kauniks kõige tavalisemadki näod.

«Jah, jõudsime siinamaani!» mõtles ta samuti veendunult.

Kui komandörid lahkusid staabist, sadas lumerätsakaid ning tõusis tuisk.

«On alles lugu!» lausus Logunov künkale jooste. «Praegu on stepis tõeline torm.»

«Meie üksustel ei ole kerge rünnakule minna,» ent see mõte ei tumestanud helget otsustavust, mis oli vallanud Logunovi diviisikomissari blindaažis...

Kohe pärast staabist tagasi jõudmist kutsus Logunov kokku oma pataljoni komandörid ja poliitalatöötajad. Sõduritele teatati rünnakust tund aega enne kahuritule ettevalmistust. Mehi vaadeldes märkas Logunov nende juures samu tundeid, mida ta ise oli tundnud. Algne imetus, arusaamatus, isegi hirm, siis mõistmine ja selb järel meeoleolu tõus. Näod elavnesid, muutusid rõõmsamaks. Vaagides nende poolt sooritatut, veendusid lühikesed pealetungi võimalikkuses ja uskudes seda, sülitati neid see idee. Kõik valmistusid lahinguks.

«On saabunud aeg õiendada arveid fašistidega ning kuidas nad on ära teeninud!» lausus Volodja Jablotškin ning, pöördudes Korobovi poole, lisas, naeratus tõmmas kaspunasel mustakulmulisel näol: «Noh, seltsimees komandör, võib-olla sõidame tõepoolest varsti Moskvast!»

kui hakkame roomajaid taga ajama, ei me siis lase neil «nam hinge tõmmata!»

«Tõsi!» Petja Rastokin seisis keset blindaaži nagu monument ja vaatas Logunovile otsa. «Meie kannatus on juba katkenud. Üksnes Oljapkin eest kütan niisuguse vauna...» Petja ei leidnud seekord sobivaid sõnu, vehkis selle eest vägagi paljuütlevalt oma suure rusikaga, mis oli nagu haamer. «Kui ainult Netšajev ja meie kallid velsker Denis Antonovitš kiiremini tagasi tuleksid. Ta pole küll elukutseline sõjaväelane, aga meile on ta asendamatu.»

Ootamatult sai Jablotškin pahaseks:

«Või pole! Oh sind! Või Hižnjak pole sõjaväelane! Ta oli ju kogu kodusõja rindel. Ma ei kardaks temaga koos minna ükskõik millist ülesannet täitma.»

Jablotškini nägu oli viimasel ajal väga pahur, ent oma peene nina ja täidlaste huultega meenutas see äkki Korobovile Liina Lankovat.

«Nad on ju sarnased!» märkis Korobov kurbusega. «Kuigi Liina oli täiesti hele.»

«Ajame fašistid meie maalt minema,» lausus Volodja mõttlikult, kergitades oma musti sametisi kulme.

«Kõikjal tuleb revolutsioon ja siis on sõdadel lõpp. Lõpp igaveseks.»

«Aga kui revolutsiooni ei tule?» küsis Rastokin lihtsameelselt.

«Miks ei tule!» süttis Volodja. «Tuleb kindlasti. Lenin ütles ju: «Kus imperialismi ahel kõige nõrgem on, seal ta katkeb.»»

«Aga kus ta sinu arvates kõige nõrgem on?» ei jäänud Rastokin rahule.

«Hiinas ja Indias.»

Petja Rastokin vilistas.

«Ära vilista, ma võin vihaseks saada,» hoiatas Volodja rahulikult ja kuigi ta oli Rastokinist poole kergem ning mis tema kõrval poisikesena, muutus too otsekohe tõsisemaks — Jablotškini austati väeosas väga.

«Ma räägin sellest, et on vaja mõelda tõelistest imperialistidest ja võtta neilt sõdimise võimalused,» jätkas Petja Rastokin, kes ei saanud niipea vait jääda, kui oli alanud arutama. «Meie liitlased unistavad arvatavasti sellest, et fašistid hävitaksid meid. Olge lahked ja õelge.

kus on lubatud teine rinne? Millal ta kuulutatakse välja? Millal ajame fašistid minema?»

Ja juht läks otsekohe eelseisvale rünnakule.

«Kas lahinguülesanne on kõigile selge?» küsis Logunov. «Teil on grupis uustulnukaid. Kommunistidel tuleb lahingus olla eesotsas, noored võitlejad aga tuleb paigutada laiali. Te võite aastatelt olla üheeaalised, aga lahingukogemused teevad teist nende isad.»

«Mis aga Hižnjakki puutub, siis ütles Jablotškin õieti, mõtles ta, «Denis Antonovitš on teist korda rindel. Sõjaasjandust ta tunneb. Kui panna ta õige ründegrupi komandöriks, kui lahingus läheb vahetust tarvis? See peab silmas pidama.»

Mõeldes sääraseid mõtteid, kõndis Logunov mööda kaevikuid, kõneles veel ründegruppide komandöridega ja kontrollis, kas igale üksikule sõdurile on ülesanne teatavaks tehtud. Keegi ei maganud positsioonil. Ka staabi töötajad olid siin, täpsustasid lahinguülesannet, jälgisid jõudude paigutust. Kalda all töötasid täie koormusega köögid, sundides vaenlase vaatlejaid ninaga õhku nussutama. Väljas, kaldaäärsetel küngastel ei olnud märgata mingit liikumist.

Sadas kerget lund, mida keerutas tuul. Nagu millegi pärast ehmatades, ragisesid äkki kiiresti vaenlase kuulid, pildujad ja trasseerivate kuulide kirjud sädemed lendasid läbi tuisu. Algas Volga kaldal toimuva hiigelpähe uus etapp. See algas ennekuulmatu kahurikanonaadimis vapustas stepi üheksateistkümnenda novembri hommikul kell neli kolmkümmend. Stalingradi ja Doni rinde väed asusid pealetungile — parema kalda kaitseks, maaribal ründas kindral Tšuiikovi 62. armee, Šuštõrini väed löid Krasnoarmeiski kõrgendikult ja Kuporosõni asulast, Rokossovski armee Doni poolt ja Batovi diviis põhjast traktoritehase suunas. Aga teisel päeval läks edelast lahingusse Tolbuhhini armee, et kohtuda Doni rinde vägedega.

27.

«Ka mina olin «Suurel Maal!» ütles Hižnjak Natašale. Küll oli see alles sõit, tütreke! Isa saadab sulle tervitust Vahva kapten! Kui vaja, võib ta arvata, ka kuldmaali juhtida.»

«Ta on siis terve? Aga kuidas «Barrikaadides» läheb, Denis Antonovitš?»

«Samuti nagu meilgi. Ei, vist hullemini. Kogu positsioon on neli hektarit suur ja seda tulistatakse igast küljest. Kuigi asub kaldal, sarnaneb see tõelise saarega. Kui hirmus on nüüd Volga, Natašake! Meil on siin praegu kerge elu: kui saad haavata, kukud maapinnale. Kui suudad, võid roomata...»

Nataša istus nari serval, kõhnad kriimustatud käed polvedel, ja vaatas Hižnjakki sisselangenud, palavikuliselt läikivate silmadega. Laiaks jäänud sinelikaelusest puustis haletsemisväärselt peenike tütarlapsekael.

«Jah, meil on kerge elu!» mõtles Hižnjak kibestunult.

«Ljudnikovlased,» jätkas ta teeseldud reipusega, «muidugi rõõmustasid meie üle. Nüüd võib seal isegi putru keeta, haavatu jaoks leidub pits viina ja on, millega vaenlast tagasi lüüa. Enne aga pidid nälgaselt võitlema. Haavatud lamasid neil kalda varjus nõgudes. Blindaažis oli külm, polnud millegagi kütta ja puudus selleks ka aeg. See oli südantlõhestav pilt!»

Ma kahetsen väga, et te mind ühes ei kutsunud,» lausus Nataša vaikselt. «Ma olen teie peale vihane, Denis Antonovitš! Te isegi ei öelnud mulle, et isa... oli allul!»

«Vihane oled asjatult!» vastas Hižnjak, kurvastatud tütarlapse etteheitest. «Isa tahtis sind säästa.»

Aga Natašale oli nagu paha vaim sisse läinud.

«Mõtleski!» hüüdis ta kõlava, kriiskava häälega. «Nagu meie siin ei teeks mitte midagi! Kõik oma haiged veeretäsite mulle kaela.»

«Nad pole minu, vaid meie...»

«Ma tean isegi, et nad meie on!» Nataša sai päris vihaseks. «Te peate mind vist lollikeseks.»

Ning laskmata Hižnjakki toibuda, haaras ta oma sanitaarpäina ja tormas nuttes blindaažist välja.

Hižnjaki tuju, mis oli paranenud raske, kuid edukalt rünnaku ja algava üldpealetungi tõttu, oli rikutud. Mõeldes tütarlapsest, kes roomas praegu kuskil tule all, avas ta konservikarbi ja võttis leiva. Ent pala ei läinud kurgust alla.

«Õieti tehakse, et niisuguseid tüdrukutirtse rindele ei lasta, ja sedagi tüdrukut ei oleks tohtinud lasta.

Kangekaelne, jääb oma arvamuse juurde, aga endal on arusaamised veel lapselikud. Pealegi ei pea ta nii suurele koormale vastu.»

Kui Nataša oleks teadnud, mida velsker temast arvab! Ta ei teadnud isegi, miks ta ägestus. Võib-olla oli selles tõesti süüdi ülepingutus. Ent Nataša poleks seda ka enesele tunnistanud. Polnud mõeldav, et siis, kui algab üldine armee ja rinde pealetung, on temal, lahingu sama taarinstruktoril, juba jõud otsas!...

Varahommikul läksid väed lahingusse. Nataša ja teised sanitarid korjasid haavatuid kokku. Ei saanud ju mõelda, et nad «korjasid» — nad kahmasid haavatuid kiiresti kinni ja lohistasid taplusest välja vähem haavatavate ohtlikku kohta.

Nataša püüdis nagu alati olla lähemal võitluse kesksele. Hädahoole mõtlemata tegi ta kõik selleks, et anda haavatutele õigel ajal abi. Mitu korda märkas ta tapluses Volodja Jablotškini. Koos oma rühma võitlejatega ei lasknud Volodja fašistidel haarata laastude kuhja ja laiatarbetselhi vahel asuvat tranšeed. Ka Nataša oli väga huvitatud sellest tranšeest: see kitsas ning madal tranšee viis välja lahimasse tunnelisse ja sanitarid kasutasid seda haavatute kaldale viimiseks.

«Tabli, Volodja!» hüüdis Nataša, kui too julge vastu rünnakuga fašistid uuesti tagasi löi.

Siis hakkasid punaarmeeelased võideldes oma positsioonidele taganema ja äkki Nataša nägi, kuidas Jablotškin kukkus.

«Ah!» hüüatas tütarlaps kaeblikult. «Ta on vist voolanud... Miks algas seal selline tulistamine? Jah, võitlejad püüavad päästa Jablotškini. Üks ei jõudnud temat roomata — vajus näoga vastu maad ja jäi liikumatult lamama. Teine roomas veel visalt edasi, kasutades ka kõige väiksemat varjamise võimalust... Ah, samuti haavatud!»

Järgmisel hetkel libises Nataša juba mööda plahvatustest täiesti purustatud tranšeed. Ta ei kuulnud tulistamist... kõik ta mõtted olid suunatud sellele, kuidas kiiremini saada kätte Jablotškini.

Kui raketid kustuksid kas või hetkekski! Tiheda positsioonides võib end varjata vaenlase snaiperi kiskjaku varitsemise eest. Ent üha uuesti veeresid mööda suured

radasid taevasse heledad kerad ja süttisid seal... Volodja Jablotškin kukkus laastuhunniku kõrvale, mille lennukipommi plahvatus oli laiali paisanud. Nataša piigutas oma kuulmist ja talle näis, nagu kuuleks ta Jablotškini hingamist. Tütarlaps roomas mürsulehtri servale, haaras veel mitte kangestunud laiba ning seda enese ees lükates ja end sellega varjates tegi viimase püüetuse.

Ja siin ta oligi, endine miilits Jablotškin... Ta lamab, mustade kulmudega nägu ebamugavalt tahapoole kallutatud. Nataša roomas otse tema juurde, vaatas raskelt hingates ringi ja kompas teda. Vististi oli suur meenikild Volodja jala ära kiskunud. Nataša pani küljel lamades žguti ümber jalakõndi, mähkis selle ümber valitud püksisääre ning marli, et haav ei saaks süveneda. Ta ei mäletanud isegi, kuidas tal õnnestus haavatut lehtrisse tirida. Seal hoidsid fašistid teda mõne poolteist tundi tule all.

Natašal hakkas hiljutisest palavusest jahtudes külm. Ta peopesad valutavad, kurnatud keha pakitses. Üldine meeleolu olek suurendas rahutut tungi edasi, hoolitsus haavatut eest aga hoidis teda kinni, kuid piitsutas samal ajal ka tagant. Ta ei pääsenud lehtrist enne välja, kui vaenlase pataljoni võitlejad miinipildujate abil fašistid tulema sundisid. Kui vaenlase poolel tulistamine veidi vaibus, roomas Nataša oma kandamiga tranšee poole. Ta roomas nüüd jalad ees, toetudes küünarnukkidele ja tõmmates haavatut enda järel. See oli kurnav ning aeglane liikumine ja fašistide snaiperid alustasid jälle jahti.

Kui keegi Natašal jalgadest kinni haaras ja ta kaevikusse tõmbas, pidi ta rõõmust peaaegu karjatama. Kui ta oli saanud veidi hinge tagasi tõmmata, suundus ta haavatute järele, kes olid katsunud Jablotškini päästa... Nii töötas Nataša kuni Hižnjaki tagasitulekuni.

Fašistjakovi kutter tõi haavatud «Barrikaadidest» vaenlase kaldale enne koitu. Kaponaad, mis eelnes pealetungile, leidis Hižnjaki vasaku kalda lahesopist. Kõik

rääkisid juba avalikult armee pealetungist, kõigi meelolu oli elev. Denis Antonovitš aga ruttas nii kiiresti oma positsioonile, nagu võiks pealetung ilma temata nurjuda. Kahuritule ettevalmistus vapustas teda täielikult. Mõne hetke seisis ta liikumatult, suu pooleldi avatud, ning kuulas kahari tulelööride raskeid piksekärgatusi, mis paisusid selliseks mürinaks, et isegi staaningide laste harjunud kõrvad ei pidanud vastu.

«Säh sulle! Kas on mõnus?» mõtles Hižnjak, ja ta silme ette kerkis ilmetu ombreem küünte vahel haakiv hoidva kotkaga, mis oli õmmeldud kõrge põhjaga mudrandile ning vormikuue rinnale, kalifeed ja kitsad latidavad säärikud.»

«Kuidas see teile meeldib? Ärge pange pahaks, mida on seda pakume» Ent selle mõtte juures jaotvelskri silmad pingsalt tõsiseks — ta kujutles selget pealetungi raskusi.

«Mis on, meremees?» küsis ta Tšistjakovilt, kes samal ajal ta kõrval kutri pardal. «Kas sa oled kuulnud kunagi midagi sellist? Ah?»

Tšistjakov raputas ainult pead ja pilgutas vallatu silma. Põgus naeratus väreles ta huultel hallide vurrude all.

«Meid saadeti õigel ajal ljudnikovlaste juurde!» hüüdis ta vastuseks Hižnjakile otse kõrva. «Nüüd saavad ka nemad sellest osa võtta.»

Komandör ja velsker seisisid veel hetke pidulikult kerkendunuina.

«Noh, ma lippan nüüd!» virgus Hižnjak. «Ma pean võimalikult kiiresti tagasi jõudma. Kohe tuleb jääda kaja. Sellega ma lähengi.»

Ent jäälohkujaga ei saanud «kiiresti», see pidi ootama püksiraurikut, mille rooli jää oli murdnud ja mis vaenlasele nähtavas kohas oli sattunud karile. Auriku tuli kaua vaeva näha. Jäälohkuja rabeles ja askeldas kangekaelselt jääs. Hižnjaki hinge aga sigines kerge ärevus. Kuidas seal poisid ilma temata rünnakule lähevad? Kas Nataša tuleb toime?

Kui Hižnjak kaldal tuttavast Dolgoje järsaku avanõlvist ja haigla stollidest mööda jooksis, vilksatas tal silma pea mote Varvaarast ja Ivan Ivanovitšist, aga ta ei tõtanud sinna: «Jõuab, teine kord.»

kalda ääres püsijäas tiirlesid kutrid: tulid kaldale ja kukusid sealt. Ulesõidukohtadel ujuv jää purunes lakmatult pommi- ja mürsuplahvatustest, murdus laevade liikumisest ja Volga laevnikud püüdsid viimse võimaluseni kasutada iga veeteed.

«Aga milline on viimane võimalus?» küsis Hižnjak udalt. «Meil näiteks, kuni pea seisab õlgadel. Tähenõlv, laevad sõidavad seni, kuni külmuvad jääpangad se.»

Tulnud tagasi oma positsioonile, ei puhanud velsker, vaid hakkas kohe pärast kõnelust Natašaga valmistuma liikumisele minekuks. Ta võttis säärsaapad jalast, mähkima paremini ümber jalgade villased jalarätid, mis naine tema nahast jahikinnaste ja sooja pesuga oli saatnud. Luidaid hoidis Denis Antonovitš pakase ajaks, pesu aga andis poistele, kes pidid ööd kui päevad istuma remete all niiskes keldris. Ta pani pahe kiivrialuse ja kiivri, pani rihma vööle. Sanitaarpauna pani üle öla ja tuki leiba põue.

Blindaažist väljudes jooksis Hižnjak kummargil kerges traavis mööda tranšeed laiatarbetschhi suunas, kuni kuuldus ägedat laskmist.

«Ilmusin uuesti teie käsutusse, seltsimees komandör!» raporteeris ta tõsiselt Logunovile, kes vaatas välja vaatuspunktist.

«Tegutsege!» hüüdis Logunov kähiseva häälega. Logunovi rõomustas sõbra tagasitulek ohtlikult retelt ja ta oleks meeleldi talle naeratanud, temaga rääkides, teda küsitlenud, aga pataljonikomandöril polnud praegu selleks mahti: kell lähenes juba kaheteistkümnemale, kuid vaenlast polnud saadud veel sammugi tagaajama sundida — fašistid vastasid raevukate vasturünnakutega. Logunov oli jõudnud juba märgata, et ka taaberloigus ei niikunud pealetungivad nõukogude võitlejad edasi, kuid see ei rahustanud teda põrmugi.

«Miks te siis nii halvasti peale tungite?» ütles Hižnjak Korobovile tõsise etteheitega, leides ta «vanast» tühsest tranšeest.

«Me tungime peale, aga nemad ei taandut!» vastas Korobov süngelt ja lisas tagasihoidlikult, ent karmilt. Volodja Jablotškinil viis kild jala minema...»

«Oh häda!» hüüdis Hižnjak, kes muutus otsekohe

järeleandlikumaks, vaatas altkulmu Korobovile otsa märkas, kuidas viimase huuled värisesid, ning muutis kõneainet.

«Netšajev jäi Ljudnikovi juurde sidepidajaks. Ohtuk peaks ta tagasi olema.»

«Peaks olema!» Korobov naeratas napilt.

«Aga mis sa mõtled? Semjon tuleb toimet Kas Natašat nägid?» küsis Hižnjak juba lihtsalt ja koduselt. «Millegipärast on ta närviline. Kus ta on praegu?»

Korobov näitas peaga vasaku tiiva suunas. Isegi armastatud tütarlapse nime meenutamisel ei elaynenud ta nägu: ta oli rahutu sõprade pärast ja positsioonil oli olukord kujunenud väga pingeliseks.

«Haavatute kogumiskoht on endises kohas, soojen. dusahju all.» ütles ta. «Ka teine anti teile.»

Ahjudealusest varjendist, millest rääkis Korobov, viisid väljapääsud kalda poole ja see oli kõige kindlam varjupaik selles lõigus. Mustade ahjukuubikute ees seisis esiosaga vaenlase poole hiigelsuur stantsimispink. See seisis vankumatuna, sarnanedes õõtsuvas tulevalguses karuga, kes on tõusnud kahele jalale ja tõstnud kõrgele oma võimsa käpa.

Hižnjak heitis pilgu varjendisse, kontrollis, kuidas kulgeb haavatute kandmine, ja läks mööda müriseva tsehhi «ringkäigule». Mürisk tungis telliskivist valuseina ja lõhkes. Lendasid telliskivid, pudenes kiviprügi tolmupilv õõtsus külmas udus. Velsker raputas end, tõmbas hinge ja läks edasi. Haavatuid sidudes meenutas ta Natašat, kahetses teda ja oli ta peale pahane.

Siis läksid punaarmeeelased uuesti rünnakule. Hižnjak kandis koos kahe teise sanitariga haavatuid ahjualusesse blindaaži. Kui ta oma kandamiga roomas, oli tal vatikuues palav, ent kui oli vaja kauemat aega mõne augus istuda, tungis külm üdini. Ilm oli tuuline ja külm. Plekitahvlid kolisesid varemete vahel tuuleplahvatustest lahtirebitud talad õõtsusid ähvardavalt pea kohal, müüride ning vahelagede tükid varisesid aeg-ajalt alla.

«Küll on alles ilm!» lausus Hižnjak, istudes hetkevarjendisse hinge tõmbama, et läbi lugeda alles äsja naiselt saadud kiri.

«Tere, kallid Denitška!» Hižnjak, kes oli kõhnusest,

phivitusest ja tahmast näost must, pilutas hingeliigutusest koguni silmi ja talle näis, nagu kuuleks ta ilmsi armastatud häält, mis hüüdis teda sageli ta rahututes koduriunenägudes.

«Kuidas Nataša sind ootab!» kirjutas Jelena Denisovna. «Ma mõtlesin, et ta su unustab. Sa jätsid ta ju maha täiesti tibatillukesena. Aga ei! Iga päev tuletab meelde. Oh, Denjal... Tean, et tuleb kannatada. Olen uhke, et sa oled seal... Ent mõnikord saab mure võitu ja ma ei leia kuskil asu! Teame ja tunneme, kui raske teil seal on!» Uhes kohas oli midagi maha kriipsutatud.

«Mida Leena siin võis kirjutada?» mõtles Hižnjak pahaselt. «Kas midagi teisest rindest!...»

«Erilisi uudiseid meil pole,» kirjutas Jelena Denisovna edasi. «Meie endist raamatupidajat Prjahhinit viigastas palk. Sai kõvasti kannatada. Nüüd pole talt enam töömeest. Meie Pava Romanovna aga läks telefonistina tehasesse tööle. Neil on ju kolm last ja vana ema, ainult mehe pensionist ei tule välja. Pealegi on ta harjunud laialt elama. Muide, Pavale on kõik nagu hane selga vesi, ei lase pead norgu. On samasugune lõhvard nagu ennegi. Tahab minna restorani direktori asetäitjaks. Kirjuta sagedamini, Denja. Ma tean, et sul pole aega, aga mul on väga raske, kui pole sult kaua teadet. Suudleme sind. Sinu naine ja lapsed.»

Viimaste ridade all oli Nataša kunstitöö: kõver maja mille katus oli alla vajunud, akende asemel kõverad ristid, aga korstnad olid omal kohal. Korstnast tõusis suits spiraalina üles, nagu oleks seal granaat lõhkenud.

Hižnjak sai just asuda vastuse kirjutamisele, kui kostis vaatlejate vile ja paljude jalgade müdin külmunud maapinnal. Algas vasturünnak, fašistid tungisid lavina laiatarbetschhi.

29.

«Tammume paigal. Ja peame sellegi üle veel rõõmustama,» lausus sünge Korobov, istudes kaeviku põhja telefoni juures.

«Jah, me takerdusime,» kostis Hižnjak, «ja ei jõua nüüd kuidagi oma koormat välja vedada.»

«Mis?» hüüdis Korobov kellelegi. Ta vaikis hetke,

surudes kõnetoru vastu nooruslikult pinguliolevat pun-
tavat kõrvalesta. «Küll me varsti neile anname!»

Ta õiendas veel telefoni juures, pöördus siis ja lau-
sus üle õla:

«Pea, pea, Denis Antonovitš!» Ta kuulatas jälle, pea
kummargil, vaatas altkulmu Hižnjaki poole ning rääki
katkendlikult: «Kuulen. Saadan. Saab tehtud, seltsime-
komandör!»

«Noh, Denis Antonovitš,» lausus Korobov, panne-
toru hargile. «Seltsimees Logunov andis käsu sinu
velskri kohalt maha võtta ja viia üle rivvi, sinu asemel
jääb Nataša.» Korobov ohkas. «Sa võtad grupi, mida
juhtis Jablotškin. Pea, pea, kuhu sa lähed? Anna sana
taarpaun siia. Meedikü kohalt võeti sind ju maha! Võta
siin on relv minu laost!»

Ja võttes pisut segadusse sattunud Hižnjaki käest
pauna, ulatas Korobov talle uhiuue automaadi, padrun-
magasinid ja granaaditasku granaatidega.

«Esiialgu viid minu juhtimisel lahingusse täiendur-
grupi. Ent me peame tegema nii, et me ei jääks taket-
duma nagu täna, vaid kindlustaksime end iga päev
uues kohas, astudes sakslastele kandadele. Meie mat-
tuleb nende jalgade alt ära rebida!» lõpetas Korobov
peaaegu raevukalt, ent kallistas samas õrnalt endist
velskrit ja suudles teda mõlemale põsele. «Mine ja te-
gutse, Denis Antonovitš!»

Hižnjak ei vajanud ettevalmistusaega — ta teadis
kõike, mis moodustas võitlejate elu. Ta oskas tulistada,
granaati heita ning tundis põhjalikult kuulipildujat. Ta
oli harjunud aktiivselt osa võtma kõigest, mis teda
ümbritses, ja tema nõrkuseks oli aidata oma meelelahutu-
seks mõnd uut sõdurit.

Rahulikult ning asjalikult lülitas ta rünnakusse. Ja
näis nagu oleks täitunud teelaimus, mis oli haaranud
teda, kui vasakul kaldal algas suurtükitule ettevalmis-
tus, — vaevu sai ta astuda lahingusse, kui võitlejad löid
fašistid taganema, ja kogu Korobovi grupp tungis edasi.

«Kas sa näed, Vanja!» lausus Hižnjak. «Meil õnne-
tus siiski neid siit minema kihutada.»

Ent Korobov oli kaugel juubeldusest. Vaevu sai grupp
asuda künkalõigule keskmise sortimendi tsehhi lähedal,
kui vaenlased ta igast küljest sisse piirasid.

«Oled sa kunagi kabet mänginud, Denis Antonovitš?
On sind lõksu aetud?»

«On juhtunud mõndagi,» ütles Hižnjak arusaamatuses,
aga kui ta vaatas vallutatud tranšeed, aias ta midagi
äärmiselt ebameeldivat.

«Nil me nüüd siis istumel Meid on sisse piiratud ka
kaitsel, aga siis polnud see hirmus. Ülesanne oli selge.
Tuli kaitsa oma positsiooni kõigi vahenditega. Sure, aga
ira anna alla! Aga mis me nüüd sinuga peame peale hak-
kama, Denis Antonovitš? Edasi ronima? Aga mis on meil
tiibadel? Saad sa aru? Me tungisime edasi ja oleme nüüd
kaotanud sideme lahingu juhtkonnaga. Mis me siin
oleme, vaid käputäis...»

«Noh, ja peame vastu, nagu me kaitsel vastu pida-
me.»

«Aga kas me oleme kaitseks ette valmistatud? Ei,
Denis Antonovitš, me ei tule toime.»

«Säh sulle — rebisime maatüki fašistide jalge alt!»
mõttles Hižnjak. «Kas tõesti tegime seda ainult selleks,
et sellel langeda?...»

«Ma mõistan, milles asi seisab,» ütles ta Korobovile.
«Jäta mulle kuulipildur, me katame teid ja teie tõmbuge
tagasi. Kuulipildujat ma ei käsitse halvemini Oljapkinist.
Head asjad on mind alati huvitanud.»

Korobov ja Hižnjak, kes nüüd olid eriti sarnased, vaa-
tasid mõni hetk ringi ja hindasid olukorda. Jah, teist
väljapääsu ei olnud!

Korobov asus koos oma võitlejatega manööverdama.
Hižnjak aga selgitas mõne sõnaga kuulipildurile uue
ülesande. Kahe peale kaks kuulipildujat. See polnud
paha!... Noormees paistis olevat kogenud. Nii näis
Hižnjakile, kuigi ta nägi noormeest esmakordselt oma
positsioonil. Hižnjak ei teadnud, et tänane pealetung
oli sellele noormehele esimeseks tuleristseks. Too aga ei
teadnud, et ka ta elatanud komandör asus esmakordselt
oma kohuseid täitma. Ent nad usaldasid teineteist esime-
sest silmapilgust.

30.

Kaltse osutus kindlaks. Kui Korobovil oleks olnud või
malus piiku heita oma külgakaitsele, oleks ta jälle kord
olnud vapustatud sellest, mida võib korda saata lahingu-

olukorras üks kartmatu, hästi relvastatud inimene. Kuli kaitsele jäid partei liige Hižnjak ja kuulipildur, kes oli kommunistlik noor. See kommunistlik noor oli alles eile astunud Stalingradi pinnale. Korobov oli temaga koos võidelnud ainult pool päeva. Aga mõne tunni jooksul, mis nad olid koos lahingus, sai ta aru, mis inimene see on. Sellepärast Korobov vaatas vaid ette ja tiibadele.

Korobov ja ta võitlejad läksid läbimurdele. Teadmine häbistavast ebaõnnestumisest viis neid raevu. Kas see on nali, kui tuleb taanduda. Ja seda pärast rünnaku kask kirjal tigestunud sõdurid mürdsid piiramisrõngast sellise hooga läbi, et jõudsid hargneda otse laiatarbetselhi ees, kust nad tund aega tagasi olid välja sööstnud, ja andsid löögi vaenlase tälendusele. Algas lähivõitlus, kõik läks sassi ja igaüks võitles seal, kus ta juhtus olema.

Samal ajal niitsid aga Hižnjak ja tema kuulipildur maha fašiste, kes tungisid peale tiibadelt.

«Hästi, tubli poiss!» karjus Denis Antonovitš. «Lähme ka meie nüüd tagasi, võib-olla saame enne kuival hüpata, kui laine pea kohal kokku lööb.»

Ja kuigi ta naljatas, mõistsid nii tema kui ka kuulipildur, et just nende peade kohal lööb see laine kokku, pühib nad ära ja uhub jäljetult minema.

Kandes kord üht, kord teist kuulipildujat, kattes end lakkamatult vaheldumisi tulega, jõudsid ka nemad hüpata Korobovi jälgedes ja maandusid oma tsehhi paremas nurgas, just soojendusahju ees, kus asus haavatute kogumispunkt.

«Nii, nüüd oleme ka meie kodus!» ütles Hižnjak ringi vaadates.

Mullaga segitalitatad lumi, mis oli täis verepripsmeid, hakkas sulama. Muutus niiskeks ja poriseks. Tuul oli endiselt läbilõikav ja nii nagu hommikul õõtsusid ning kolisesid jälle ümberringi kaardutõmbunud raudlatid.

«Kus on siis Nataša?» mõtles Hižnjak, kes seadis end koos kuulipildujaga teise kohta. «Sanitarid tulid koos meiega rünnakule. Tähendab, tal oli siin tegemist.» Hižnjak meenutas viimast kõnelust Natašaga ja tal hakkas oma eilsete mõtete pärast häbi. «Kas noorel tüdrukul on kerge niisuguses põrgus?! Ta on ju kõigest kuueteistkümne aastane! Pärilaps alles. Kena, armas, hea laps. Ent on näha, et kohusetunne on tal kõigest kõrgemal. Ja

armastus oma inimeste, oma kodulinna vastu. Tuli ju eneses nii paljust võitu saada, et vabatahtlikult siia tulla.»

«Nataša pisarate eest!» lausus Hižnjak valjusti ja lõi lühikese valanguga pikali need, kes tahtsid läbi joosta.

Liina Lankovä eest! Kõigi tapetud ja piinatud venelaste eest!»

Korobov asus kaitsele rohkem vasemal pool. Mis seal ikka, tuleb endal kaitsta seda vahemikku. Ilmselt pole saatust velsker Hižnjakki täiesti lahti kiskunud sanitaarialast. No nii, ta on nüüd küll tõeline sõjamees, kuid siiski sattus just tema ja mitte kellegi teise kätte pataljoni meditsiinilise punkti kaitsmine. Hea, et fašistid ei olnud jõudnud veel kapata läbi tsehhi. Järelikult, keegi pidas neid kinni, kui nad tahtsid Korobovi grupi tagalasse tungida...

Vaenlased lähenesid uuesti, varjates end rauavirna, segiaetud traadikerade ja laialipaisatud roostese laastukuhja taha. Nad hüppasid, jooksid ja kukkusid jälle. Nad olid juba jõudnud veenduda, et psüühilised atakid ei saavuta soovitud mõju, ja roomasid nüüd... Neid kattis selline miinipildujatuli, et tsehhis kõik vappus ja vabises.

Keegi sikutas Hižnjakki varrukast. Ta vaatas ringi. Tema kõrval kaevikus lamas Nataša.

«Sanitarid... kaldaäärsed sanitarid on tapetud!» karjus ta. «Pomm ummistas sissepääsu tunnelisse. Praegu on varjendis umbes sada haavatut. Aga pole kedagi, kes kaldale toimetaks. Mis ma pean tegema?»

Haaratud tavalisest hoolet, tahtis Hižnjak tõmbuda tahapoole, ent samal ajal tabas miinikild kuulipildurit. Naaberkuulipilduja vaikis.

«Jookse komandopunkti!» hüüdis Hižnjak Natašale. «Võta kaks võitlejat reservist, kandke haavatuid mööda alumist tranšeed!»

Ta sihtis uuesti ja hakkas põgenevaid vaenlasi üha ägedamini tulistama.

Ta nagu oli kahvatu-hall, sisselangenud näost tungisid esile põsenukid, sinised silmad olid tagedalt ja tähelepanelikult vidukil. Kuulipilduja, mis palavikuliselt võibses ta käte vahel, näitis hitlerlasi, aga aiva uued läikivate rihmapannalde, nõopide, uhiuute paeltega vaenlased tungisid vaateava varjates peale.

«Küll on neid jõhkardeid ka ilma siginenud!» karjus Hižnjak raevukalt.

Ta nägi, kuidas nad ennast kiviprügihunnikute taha varjates tema poole roomasid. Kohe hakatakse granaate pilduma... Ta vabastas kuulipilduja käepideme, tõmbas lähemale koti granaatidega, võttis ühelt rõnga ära, viskas selle ja veel teise ning viskus pikali, end plahvatuse eest varjates. Mustad mullakamakad. Tuli. Veri. Ümber ringi šlakk ning süsi... Kõik oli laiali paisatud, laiali pühitud. Müriseb. Taob.

«Kas tõesti olen ma haavatud!» ehmus Hižnjak, kui kõik ta teadvuses hetkeks segamini läks, ning tormas uuesti kuulipilduja juurde.

Padrunilint sai otsa. Hižnjak võttis granaadid ja hakkas nendega parcerima. Lõhkemiste vaheajal tiris ta padrunikastist uue lindi ja asetas selle kuulipildujasse.

«Kas nad jõuavad haavatuid ära viia? Kas keegi on komandopunktis? Näib, nagu lõikaksid nad minu nurga vasakult ära... Tuleks vahetada asukohta. Hilja.

Umbes kümme hitlerlast, keda ergutas kuulipilduja vaikimine, tungisid väledalt müüriavause poole, ent tihedalt kuulirahe niitis nad maha nagu kinžalli lõök.

Hižnjak viskas veel ühe granaadi — viimase, haarakasti lintidega ja sööstis kuulipildujat enda järel vedades selle tööpingi juurde, mis seisis soojendusahju kõrval just nagu hiiglasuur karu, kes raputab vaenlase kohal oma hiigelkäppa. Ahju ülemine osa oli mürsust purustatud, kuulipilduja oli vaenlase tulega maha surutud. Kaitserinnatisele oli jäänud ainult kõverakstõmbumise raamass ja kohutav kaos. Hižnjakil polnud aega ringivaadata. Näüd, kus ta oli üksi jäänud, oli tal vaja lasta mat tulistamissektorit. Ta tundis, et siin on kõige parem asukoht. Vari on muidugi tühine, ent selle eest on nähtavus hea. Vasakul pool käis tsehhis lähivõitlus. Hižnjak heitis verega määrdunud kildudele ja avas tule fašistidele, kes tõmbusid nende poolt vallutatud nurka, ja ka nendele, kes jooksid vasakule, sinna, kus juba heitlus kees.

«Hea, et ma sattusin oma vanale positsioonile,» mõtles ta. «Kukkus toredasti välja! Haavatud on minu tulepunkti taga, ahju all blindaažis... Nataša ütles, et neid on umbes sada inimest... Tähendab, nad on ka teise ahju

all, seal, kus oli komandopunkt. Peamine lõök langes vasakule, aga mina olen siin... Pea vastu, vanal!»

Akki oleks nagu mingi loom oma kihvadega ta põlvest kinni haaranud.

«Pole midagi, Denis Antonovitš!» lausus Hižnjak, vahust võitu saades. «Tee suda kõvaks! Muidugi oleks vaja siduda, või panna žgutt ümber...»

Ent mõtted endast hajusid jälle. Jäi vaid hetkeliselt ilmuv ning kaduv hallikasroheline märklaud, kuulipilduja elav värin ja granaadiplahvatused, mis kuulipilduri kiviprügirahega üle külvasid. Teda varjseti, tema eest peeti lahti, ja... teda kardeti.

Niikaua kui ta hoiab kinni kuulipilduja käepidemest ja surub päästikule, niikaua kui kuulipilduja lakkamatult müriseb ja lindis on padruneid, kujutab ta endast jõudu. Ja Hižnjak püüdis üle saada nõrkusest ega lasknud pimedusel vallutada oma teadvust. Tuleb tulistada. Üks kild riivas ta õlga, teine põletas vasakut kätt. Kuum laine lõi pähe ja Hižnjak kaotas mõneks sekundiks teadvuse. Ent ka sel hetkel ei jätnud ta kuulipildujat.

Midagi pehmet puudutas ta jalgu. Ta võpatas ja põrkas tagasi... Haavatud valge sidemega punaarmee lane roomas tema juurde, vedades järel granaaditaskut. «Nataša!» hüüdis ta kähiseva häälega.

Viimane lint oli lõppemas. Fašistid olid uuesti lähedale tunginud.

«Anna siia!» käskis Hižnjak haavatut...

Too ulatas vasaku käega granaadi (parema kõnt oli otud marlisse). Hižnjak võttis selle pihku ja valmistus viskama. Haavatu tõmbas kaitseplindi välja, Hižnjak tõrgitas end, viskas ja mõlemad peitsid end telliskivi- ja mapankade taha. Visati ka nende peale... Üks kild labistas haavatu sineli ja tungis pausa; teine, üsna pisike, sattus talle meelekohta.

«Anna!» kiirustas Hižnjak, sirutas käe välja ja vaatas abiliselt.

Too lebas, pea mugavasti kinniseotud käel... Pool-suletud silmad olid liikumatult kaugusse suunatud... Kes ta on? Kust ta tuli? On selge vaid üks — ta oli sõber nii elus kui surmas.

«Ah!» pomises Hižnjak ja tõmbas Nataša poolt saadetud tasku enda poole. Näüd rebis ta ise hammastega

kaitseplindid välja ja, valu pärast nagu krimpsutades nööp-
end pingutades, viskas granaadid kiirustamata ja sehi-
asjaliku arvestusega sinna, kuhu oli kogunenud vaenlase
«Muidugi ei suutnud Nataša kõiki haavatuid kaldal-
viia. Kus sa sellega! Valge, lahtine koht, talistamine
neid on aga sada. Võib-olla teatati pataljoni staapi ja
Logunov saadab täiendust. Peab saatma. On jäänud
kolm granaati... Kaks... Mis tuli fašiste siia ajada?
Miks nad ronivad terve rooduga? On jäänud vaid üks
granaat... Kuhu küll täiendus on jäänud, kas teie
meie omad on välja löödud ka teistest vahikäikudest?
Aga me peame ju ründama!»

Ja äkki kadus kõik.

Sätendav kevadpäev. Aiad õitsevad. Maa kohal hõljub
nagu valge pilv on puhkenud õitsele õunapuud. Igal
oksal on värskusest säravate lehekeste vahel terve kama-
lutäis õrnroosasid õisi. Taevas on sugavsinine nagu meri.
Linnud sädistavad. Õhk on soe, kristallpuhas ja tal-
aedade ning niisket päikesest soojendatud mulla hõngu.
Päikesekiired libisevad läbipaistvate kuldsete voogudena
läbi puude okste, helendavad õrnal õitevahul. Mustavad
reas rehadega läbikammitud peenrad, varsti-varsti tun-
gib neist välja idude noor roheline.

Ah, aiad! Kus nad on, need aiad? Kas tõesti Siberis?
Ja õhk heliseb, heliseb, ei tea, kas lindude sädinast või
lapsenaerust... Naine kõnnib, laps süles, õitsevate õuna-
puude all. «Tere, naine!»

Ent helin muutub väljakannatamatuks ja Hižnjak avab
tuhmuvad silmad. Õhk on tulvil lahingumüra. Suits, kibi-
ving ning veri raudlakkidel ja kiviprügil... Tapetud
lamavad ümberringi. Aiad on kadunud. Ja õuna asemel
pigistab ta käes musta granaati...

Fašistid on juba tsehhis... Kui lamada liikumatult
siis lähevad nad võib-olla mööda. Aga kuidas saab liik-
umatult lebada, kui käes on granaat? Hižnjak surub tupe-
vamini põse vastu torkivaid kilde, jälgib vaenlase liik-
umist, paneb vaevaga granaadi nagu õuna suhu, avab
pingutusega kokkusurutud hambad, sikutab nendega
külma rongast... Hetk, teine. Äkki tõuseb ta üle
verisena püsti, tema sinised silmad läigivad palavikult
sest ja ta viskab granaadi raevunud vaenlaste hulka.

«Uleni nugaodega läbi torgitud! Temas pole niigi tervet
õhka...» koneles Nataša, hoides tagasi nuuksumist
Hižnjak Artemovitš, vaadake, ta on üleni haavu täis...
«d torkisid teda šurnuna'...»

Logunov, kes oli selle päeva jooksul kohutavalt kõh-
vaks jäänud, vaikis. Ükski kaotus polnud talle nii rask-
olnud kui see.

«Oh, Denis Antonovitš!» lausis Vanja Korobov kur-
biaga. «Veel veidi aega ja me oleksime siia jõudnud»
«Fašistid korraldasid meile tugeva vasturünnaku,»
ütles Logunov. «Peaaegu keegi meie omadest ei liiku
seda tana paigast. Kes aga läbi murdis, kaotas side...
«Nii oli Koroboviga, nii oli Denis Antonovitšiga. Ent kui
sure teo ta korda saatis!»

Kas tal on ärasaalmata kirja?» küsis Nataša vaikselt,
erates marlituki lahti. Ta tahtis katta Hižnjaki nägu,
et tal oleks rahulikum kalda all augus lamada ja mat-
ust oodata.

Logunov laskus vaikides põlvili ja hakkas sorima
õbra taskutes. Ta tõmbas välja paki kirju, naise ning
laste pildid, parteipileti, avas masinlikult energilise käe-
nuga täiskirjutatud paberilehti.

«Me kirjutame teile suure heithuse möllus vaibumatu
amonaadi mürina saatel... vene jõe Volga kõrgel kal-
dal. Me töötame teile, et kaitseme Stalingradi viimse
etelgani, viimse hingetõmbeni, viimse südamelöö-
mi...»

Logunov ohkas raskelt ja kummardus ning suudles
Hižnjaki külmi, tugevasti kokkusurutud huuli.

«Sa pidasid oma töötust, Denis Antonovitš!» lausis ta
vasts.

Ja siis hakkas Nataša valjusti ja lapselikult nutma,
silma kides pisaraid marlitukiga, mida ta käes hoidis.

«Mul on kahju... et ma ei jõudnud... Ma ei jõudnud
sinuga rääkida... Ma solvasin teda... Mul oli raske ja
ma solvasin teda eile...»

«Ara nuta!» ütles Logunov tõustes. «Pole vaja nutta
siis mõtled asjata, et ta sinu sõnadest solvus. Kui sul oli
raske, siis ta sai sellest kindlasti aru.»

«Tosi!» lausis Korobov, keda samuti rõhus kaotus.

«Kui ma Denis Antonovitši kohtasin, küsis ta kohe: kas sa tead, kuidas on lood Natašaga?»

«Ta polnud minu peale pahane?»

«Noh, mis sa nüüd! Ta muretses sinu pärast nagu isa.»

«Lähmel» ütles Logunov Hižnjaki verest tühjaksjõunud, kangestunud keha üles tõstes.

Korobov ja Logunov viisid küürutades Hižnjaki valj soojendusahju alla kaevatud varjendist. Nad ei tahtnud jätta surnud sõpra sanitaride hooleks ja otsustasid otsustada talle viimast au.

Nataša vaatas, kuidas nad piki tranšeed eemaldusid. Ta ei saanud Denis Antonovitši saatma minna, tema selja taga ohkasid ning oigasid haavatud, kes ta abi vajatasid. Aga enne maa alla tagasi pöördumist libistas tütarlaps pilgu üle kallite jõevoogude. Ujuva jääga kaetud jõgi valendas. Valged olid ka saare luited. Ainult melmustas sasiste lakkadena saartel ja Volga taga... Ilu läks õhtuks täiesti sompu, tumedad lumepilved katavad kogu taeva, raputades maapinnale peent teravat lund. Purustatud tsehhide vahikäikudes ja kaldaküngastel mahakukkunud juhtmetes vilistas tuul.

32.

Pärast armee staabiohvitseride nõupidamist ei maagnud Tšuikov kogu öö. Süngena, juuksed sassis, sammus ta edasi-tagasi mööda oma maa-alust kabinetti, läks su kirjutuslaua juurde ja vaatas peopesadega lauale toetudes kaua linna plaani, mis oli märkidest kirju, ning valge asetuse skeemi. Seejärel sammus ta jälle mööda kabinetti ning mõtles ja mõtles...

Mitu korda tegi adjutant talle ettepaneku puhkamiseks, ent Tšuikov kortsutas ainult kulmu.

«Niisugusel kaitsel pidasime vastu, pealetungist aga ei tulnud midagi välja. Milles seisab asi?» mõtles ta.

Tšuikov pigistas huuled kõvasti kokku, kortsutas kulmu. Ta oli halvas tujus, isegi tige, ent erutust ta ei tundnud.

«Milles seisab asi? Tiibadel, kaugemates sektorites ja stepis kulges pealetung edukalt, aga siin, linna vareme-

tes, ei nihkunud rindejoon edasi. Mis tuleb ette võtta, et kindlustada edu?»

Blindaažis, mis oli kaevatud kaldajärsakusse ja kaetud palkidega, oli umbne. Pealegi küdes veel ahi... Need raudtunnidest tehtud ahjud annavad hästi sooja. Aina hõõguvad... Vaja öelda, et nad lõpetaksid kütmise. Armeekomandöri sõrmed olid kinni seotud: närviukseem hakkas välja lööma. Kuidas küll oleks tahtnud ära rebida selle segava sidemel Tšuikov võttis oma valgesse mähitud sõrmetompudega pliiatsi, tõmbas skeemi lähemale... Jah, pole edasi liikunud... Mõningaä ründegrupid tungisid edasi, ent püüdsid samas rindejoont õgvendada... «Taandusime,» lausus sisemine hääl neetud sõna. Jah, taandusime. Nii oli ka Korobovi grupiga. Kaitsel seisis Korobov nagu vankumatu kants, siin aga nihkus tagasi. Jaa, jaa, taganes. Samuti närviukseem! Eksisteerib ju maailmas igasugust rämpsul Pliiats murdus. Tšuikov viskas ta minema ning sirutas käe teise järele. Vaimne pinget leidis väljendust kerges külmatundes. Armeekomandör tõusis ega märganud adjutanti ja sideme, kes nii nagu alati olid tegevuses telefonidega. Seintel olid kaardid. Uks uks viis välja, teine naabertuppa. Tambuuris istusid vaikselt käskjalad. Armeekomandör kõneldis ning mõtles, surus ennast unustades kinnimähitud käsi, hõõrus neid tugevasti... Siis kutsus uuesti enda juurde armee staabiülema kindral Krõlovi.

«Näete, Nikolai Ivanovitš, te rääkisite, et me peame nüüd peale tungima ja ainult peale tungima. Ka mina rääkisin nii. Ent tegelikult ei tulnud nii välja,» lausus ta sisenenud Krõlovile.

«Pärast nõupidamist ei saanud ma silmagi kinni,» vastas Krõlov. «Mõtlesin kogu aja... Rinne pole meil tavaline ja me ei tohi juhtida šablooni järgi.»

«Just nimelt!» kostis Tšuikov kiiresti. «Nüüd on meie ülesanne peale tungida. Ent küsimuseks on, kuidas peale tungida? Meie sinuga oleme kohustatud sellele vastama, Nikolai Ivanovitš. Või muidu me pole krossigi väärt. Ka mina mõtlesin siin... Kui meie ülesanne oleks kihutada sakslased Doni taha, siis oleks meie juurde, Stalingradi, paisatud massiliselt jõude. Ent peamised löögid antakse tiibadelt. Doni ja edelarinde löökide all võib vaenlase armeed Volgasse paisata. Mitusada tuhat

relvastatud, metsikut hitlerlast... Meie peame pealetungides ja end siia, Stalingradi, istuma seadnud fašistivaremetest välja lüües muutuma vankumatuks külgakaks tollesama laviini vastu. Muidugi, nad lõigalaksid ära löökidega tiibadelt, ent osa ümberpiiratud vägesid lungib siiski siia ja nad võivad meid puruks tallata nagu metsik loomakarj stepis, kes põgeneb tulekahju eest. Kõneldakse sellest, kuidas me suudame end ümber korraldada. Peame viivitamatult muutma kogu oma pealetungitaktikat!»

Enne koidikut kogus Tšuikov kokku väeosade komandöörid. Nad tulid kätatult, tundes, et armeekomandör on äärmiselt tujust ära. Ka nad ise olid süngevõitu.

«Noh, seltsimehed,» lausus Tšuikov tähelepanelikult kogunejaid silmitsedes, «rääkige, milliste raskustega tulite eile kokku pörgata.»

Esinemiseks valmistudes kuulas ja närvises Logunov juba nüüd. Nooremate komandöride peamine kaebus, mida ta pidi edasi andma, oli side katkemine lähimurdel. Logunov ise tahtis kaevata ebakonkreetsed, keerulise juhtimise üle, pealetungimisel väikeste gruppidega.

Ta ohkas peaaegu kergendatult, kuuldes, et ka teised kaebasid sama üle. Logunov ei kartnud tõe kõnelda, ent tal oli hirm, et ta sõnad võiksid tunduda liiga kergekaalulistena. Aga võib-olla ei osanud ta juhlida.

Järjekord jõudis kiiresti temani. Ta tõusis, meenutas Hižnjakki ja ütles välja kõik, mis tal südamesel kipitas, kuni Korobovi sõnadeni kabemängust.

«Korobov ei oleks asja ees teist taga taandunud.»

«Aga miks te teda ei toetanud? Ei aidanud kindlustada pealetungi edu selles lõigus?» küsis Tšuikov.

«Sellepärast, et Korobov eraldus otsekohe meist. Tema positsiooni poole aga tormasid fašistid ja oli vaja mõelda sellele, kuidas neid takistada sinna minemast. Hea, et ta tagasi tõmbus. Muidu me oleksime selle ründegrupi kaotanud, meile oleks veelgi peale surutud ja võetud vangid kuni sada haavatut. Neid poleks lihtsalt vangid võetud vaid hävitatud. Ja kõik.»

Hižnjaki kangelasteost ja surmast ei rääkinud Logunov sõnagi — see värske haav valutab veel liialt ta hülges.

Tšuikov kuulas ja muutus süngeks, võttis aeg-ajalt

pliatsi oma kinnimähitud sõrmede vahele ja, hoides seda kohmakalt, aga tugevasti, kirjutas midagi märkmikku.

Nõupidamise lõpul Tšuikov tõusis ja lausus kindlalt: «Me oleme siin staabiülemaga palju arutanud. Seltsimeeste komandöride teated ainult kinnitavad meie järelmisi. Kaitsel on ründegruppide võitlustaktika end täielikult õigustanud. Ent ainult kaitsel. Nüüd algab meie lahinguelus uus etapp, mis pole vähem keeruline — meil tuleb purustada vaenlase kaitse. Tähendab, meil tuleb läbi vaadata oma võitlustaktika ning organiseerida otsustavates suundades sõjaline üksus, mis tuleks pealetungi olukorras toime tänavalahingutega. Niisugused üksused saaksid olla suuremad rünnaksalgad, mis on tugevdatud kerge kahurväega. Mis te arvate, seltsimees Logunov, kas nimetame teid niisuguse üksuse komandöriks?»

Logunov hüppas püsti, võttis valveseisangu.

«Püüan õigustada usaldust, seltsimees armeekomandör!»

33.

«Rünnaksalgad on pealetungi olukorras kergem tegutseda, aga meil tuleb nagunii peale suruda, et vaenlast kõhkuma lüüa.»

Logunov võttis skeemi, kus oli joonestatud lahingupositsioon, ja hakkas polgu staabi ohvitseriga nõu pidades kaalutlema, kuhu ja kuidas edasi liikuda. Ühendatud gruppide nooremad komandöörid istusid siinsamas laua ümber. Töötati välja lahinguplaan ning äsjaloodud salga allüksuste ülesanded.

«Kui me jälle toppama ei jää,» sosistas tuliselt Vostrikovi selja taga seisev Korobov. Ta suur käsi sinakate soontega, mis tungisid esile sileda noore naha alt, lebas rahulikult seltsimehe õlal, ent allakummardunud nagu kenneles ärevast murest.

Kõik mõtlesid hetke, kujutledes vaenlase dzotte, miine, traattökkeid ja tanke, mis olid maa sisse kaevatud ja tulepesadeks muudetud.

Logunov aga meenutas Hižnjakki. Ta ei suutnud kuidagi harjuda mõttega, et Hižnjakki pole enam. Mitu korda viirastus talle lahinguägeduses või blindaaži hämaruses oma sanitaarpaunaga ruttav velsker Hižnjak. Ta

jookseb, roomab, tassib kedagi, askeldab, naljatab, vee-
nab... Mitugi korda viirastus Logunovile isegi ta hää-
l.

«Ma armastasin sind väga!» mõtles Logunov. Aga
koos mõttega Hižnjakist ilmusid ta silme ette samasugu-
sed inimesed, kelle saatus täna lahingus otsustatakse.
Kuidas toimida, et kaotused oleksid väiksemad ja et
tõesti kindlustada lahingus edu?

Rünnak õnnestus ainult osaliselt, aga Tšuikovi elavne-
nud nägu, kes polgu komandopunktist pideva tahele-
panuga jälgis rünnakut, kõneles ometi ilmest rahulohu-
ga.

«Kuidas on, Nikolai Ivanovitš?» ütles ta, noogutades
heakskiitvalt Krõlovile. «Meie sinuga püüdsime alati juh-
tida lahingut nõnda, et kahurvägi saadab jalaväge tule-
ja ratastega. Näed, millist täpset koostööd kahurvägi
nõuab rünnaks! Meie otsus, paisata siia üksusse otse
sihtimiseks rohkem kahureid, oli õige. Aga et suurtükid
sõdureid tõepoolest rünnakul saadaksid, peame selle
taktika välja töötama nagu kord ja kohus.»

Vapper, lõbus ja seltsiv Krõlov oli võtnud osa Odesa
ja Sevastopoli kaitsmisest, teinud läbi ka Stalingradi
kaitsmise ja olnud seal kõikide võitlaste hinge-
kaaslane. Armastas noorust ja «noorendas» ka armee staapi. Ta
esimene abiline staabis oli kapteni aukraadis.

Armees teati, et Krõlov armastas naljatada, aga kui
ta oli milleski veendunud, siis jäi ta selle juurde kindlaks
ja teda ei suutnud ükski asi mõjutada.

Koos temaga hakkaski Tšuikov rünnaksalkade uut
taktikat välja töötama. Otsekohe osutus vajalikuks ka 6.
armee suurtükiväe juhataja kindral Požarski osavõtt sel-
lest.

Kindral Požarski oli seniittule alal ületamatu snai-
per.
«See on alles tulistaja!» rääkisid sõdurid temast arma-
stusega, kui ta kahe seniitkahuri lasuga tõi maha fašis-
tide raisakulli.

Ka kaitse kõige palavamatel päevadel, kui fašistid kul-
vasid Stalingradi üle fugass- ja süütepommidega, pöö-
rus Tšuikov seniitkahurite paugutamist kuulates tõsiselt
Požarski poole:

«Too kas või ükski alla!»

Požarski ei lasknud end kaua paluda.

Ja nüüd kogunesid nad jälle kolmekesi Tšuikovi blin-

... Praegu ei tulnud kindralitel lahendada enam
tseülesandeid, vaid tegelda pealetungitaktikaga.

Krõlov hakkas otsekohe Požarskit pinnima.

«Ainult toetusest on meile nüüd vähe. Te looge meile
nüüd tingimused pealetungiks. Seni aga tulistasite
pindala!»

«Me ei tulista üksnes pindala, vaid katame ja ka hävi-
leme.»

«Teoreetiliselt.» Krõlovi hääli kõlas karmilt, ent ta
polnud vihane mitte Požarski peale, keda staabiüle-
manuti armastas, vaid vaenlase peale. «Meie Vassili Iva-
novitšiga vaatlesime täna üht rünnakut. Suurtükitulega
töötasite vaenlase läbi maruliselt, näis, et kõik on kaetud
ja hävitatud. Ent vaevalt jõudsid poisid läbi murda vaen-
lase eesmise tranšee, kui vaenlase tulepunktid elustusid
ja avasid sellise tule, et suurtükke otsesihhtmisele välja
veeretada oli võimatu.»

«Mis te siis tahate, et me Volga tagant iga üksikut
kuulipildujapesa tabaksime?» küsis pahaselt Požarski,
kes tõeliselt ei olnudki pahane, vaid tahtis ainult sõprade
käest teada saada nende kavatsusi.

«Kas või iga üksiku kuulipilduja pihta,» lausus Tšui-
kov. «Batjukil on miinipildur snaipeer Bezdidko. Tema
tabab üle Mamai kurgaani mütsi.»

«Bezdidkot ma tunnen,» vastas Požarski. «Kuid et
minu kaugelaskepatareid võiksid täpselt tabada niisugust
punkti nagu kuulipildujapesa...»

«Kuule, Požarski,» ütles Tšuikov. «Tõepoolest, tuleb
palju muuta. Mis muudu välja tuleb? Te annate näiteks
kaheksakümmend mürsku torule iga suurtükimeeskon-
naga, need aga pörutavad kõik «mööda pindala», kuni
olete kulutanud vaguni mürske. Müra on palju, aga vaen-
lane pole loll: kui ta võetakse kahvlisse, läheb ta süga-
vasse varjendisse. Ta on ennast siin kõvasti kindlustanud
ja ehitanud tugevad kaitseehitised! Tranšeede juures asu-
vatel blindaažidel ja dzottidel on seitsmekordsed laed ja
kolm-neli rööpakihti. Kui annad niisuguse katuse pihta
raskesuurtükiväega, väriseb blindaaž ja pudeneb mulda

ja see on kõik. Meie kaevikute kohale kerkis rakeit —
signaal rünnakuks. Meie jalavägi tormas välja, aga vaen-
lane oli juba valvel ja hakkas niitma. See ei kõlba kus-
kile,» lõpetas Tšuikov juba käskivalt, tõusis, kummardus

laialilaotatud kaardi kohale ja vedas mööda seda on kinnimähitud peopesaga, mis näis lumivalgena tume, kuuekäänise kõrval. «Vaata, kindral, mida meilt nõutakse. Püüame rünnaksalkade taktikasse viia liikumise tulevalli järel. Läbitöötamiseks kulub sul nelikümmend minutit. Kümme minutit peksta kogu pindala, eriti aga vaenlaste esimest liini, siis kannab tähelepanu üle teisele liinile ja veereta sinna kogu tulevall. Selle taga läheb ilma mis tahes suguse raketisignaali jalavägi. Vaenlane on sügavalt varjendis — suurtükitali müriseb. Meie võitlejad valivad tulepesad kaevikutes. Varjenditesse viskavad granatid. Kui vaenlane välja hüppabki, on ta relvitaks loodud. Sina aga jätkad oma tegevust ja viid täpselt kümme minuti pärast tule üle kolmandale kaevikuliinile. Tulevall koondub, ta jõud kasvab. Rünnak aga kulgeb samal ajal oma rada. Kahurvälased veeretavad suurtükke jalaväe taga. Kui kuskil elustub tulepesa, pöörduvad suunda, loovad otsesihimisega puruks ja liiguvad jälle edasi. Kui on möödunud kümme minutit, viid tulevalli üle vaenlaste asetuse sügavusse, ta reservidele, kogunemisteedele, vaatluspunktile.»

«Ah sind küll!» tahes-tahtmatult kaasakistud Požarski vaatas Tšuiikovi elavnenud nägu ja muhelevat Krõlovit. «Kümme minutit — ja selle järel ilma raketitideta rünnakule, mööda palavaid jälgi tulevalli taga.»

«Suurtükiväl iga kord kooskõlastada sekundimõõtmisega,» ütles Tšuiikov, kes väga hästi sai aru Požarski rahutusest. «Selle juures on vajalik äärmine täpsus.»

Tšuiikov seisis ohvitseridega vaatluspunktil ja jälgis lahingu käiku.

Ei mürisenud võimas «hurraa» ega pahvatanud raketid, vaid kogu aeg oli kuulda lõhkevate mürskude lakkamatut mürinat ja raginat. Isegi Tšuiikovil endal jäi kinnini, kui täpselt kümme minuti pärast — ta hoidis poolteldi painutatud käe tugevat rannet kellaga enda ees — paiskusid kaevikutest välja võitlejad, kahurvälased veeretaskid välja suurtükid ja suundusid otse punakaskollakatele lõhkemisväljatustele, mille kohal, saja viiekümne meetri raadiuses, suitses musti mullakamakaid üles paisates ühtne mullafontään. Näis, nagu oleksid inimesed jooksnud otse lõhkemiste tulle.

Esimene kaevikuteliin oli võetud. Tiivalt varitsev kuulipilduja tehti suurtükivälade poolt kohe vaikseks.

«Anna aega ja sa näed, et niisugune pealetungitaktik ennast õigustab,» lausus Tšuiikov Krõlovile.

34.

«Täna võttis meie diviis tagasi mõned kaldaäärased majad,» teatas ruumi sisenedes Zlobin, kellest õhkus külma ja püssirohu lõhna.

«Viimaks ometi!» hüüatas Varvaara.

«Aga mis sa siis mõtlesid?» küsis Ivan Ivanovitš ja tundis äkki selle üle rõõmu, et Varvaara oli siin ja ta võis minna ja rääkida temaga.

Varvaara seisis Rešetovi avaras blindaažis laua ääres ja hoidis ajalehte käes.

«Kas te nägite, kui sünged näod olid eile haavatutel, kes meie juurde toodi. Täna olid aga isegi haavatud lobusamad,» ütles ta ja vaatas Ivan Ivanovitšile, kes istus ta kõrvale pingile. «Ma olin täna Kolja Oljapkini juures... Ta palus väga, et ma lubaksin tal kõndida. Ma ei lubanud ja tõin ettekäändeks, et teie ei luba. Siis ta ütles: «Ärge doktorile rääkige.» Tädi Parutšihha aga seisis kõrval, käed, näete, niimoodi, ja ütles peenikese häälega: «Kas võib siis arsti petta? Ta näeb sinu haigust läbi ja teab kõikidest kõige paremini, kuidas sa olema pead. Arst ütles, et sinu paranemine valmistab meile rõõmu ja sina ära seda ära riku. Teisi rõõme meil praegu pole.» Ta kõneles õigust. Tõsi? Teisi rõõme meil praegu pole. Ja Oljapkinil hakkas häbi. Ta tahab muidugi kiiremini terveks saada ja oma poiste juurde tagasi minna. Eile küsis ta kogu aeg: «Kuidas pealetung edeneb?» Ma vastasin: «Hästi.» — «Aga mis nad ära võtsid?» — Ma ütlesin, et võtsid ära tänava. Ta rõõmustas: «Kui tore!» Täna aga kordus sama lugu. Ma unustasin, mis ma talle eile ütlesin. Täna aga võtsid meie omad tõepoolest Spetsialistide Maja ära. Ma vastasin talle kohe: «Võtsume ära Spetsialistide Maja.» «Aga mis veel?» — «Rohkem ei midagi. Kindlasti võtsime veel midagi, aga mina ei tea.»

«Aga missuguse tänava nad eile tagasi võtsid?» Ma ei teadnud, missugust öelda. Ma pole ju sinne. Ütlesin

siis, et Lenini tänava. Kindlasti oli siin niisugune tänav!

«Muidugi,» vastas Ivan Ivanovitš naeratades.

«Aga kas te teate, mis sellest välja tuli?» küsis Varja elavalt, asetades vana harjumuse kohaselt peopesa doktorile. «Kas te teate, kuidas Oljapkin sattus ärevusse? Ta ütles mulle: «Tähendab, me võtsime südalinna tagasi? Ei? Kuidas saadi siis võtta Lenini tänavat?» Mina aga seisin ja vaikisin nagu lollike. «Tuleb välja, et ka Spetsialistide Maja pole ära võetud?» Oljapkinil ilmusid isegi higipiisad näkku. «Miks nad nii halvasti ründavad?» — «Mitte põrmugi halvasti. Teie Koroboviga andnud oma maja mitme päeva jooksul sakslastele, meil omad aga läksid ja võtsid kohe ära.» Aga tema kordas oma: «Aga tänav?» — «Kõike ei saa ometi korraga võtta, esialgu võtame äärmised majad tagasi.» Endale aga ütlesin: «Kui valetad, siis pea meeles, mida.»»

«Kas sa veelgi valetada kavatsed?» küsis Ivan Ivanovitš õrnalt, võttis Varvaara kae ja paitas seda oma sooja peopesaga. «Kui väike käkel — Milleks ja kellele sa siis kavatsed valetada?»

Varvaarale meenus peaaegu ununenud kõnelus vale üle kas Tavrõvi või Logunoviga. Vististi astus siis tema, Varvaara, otsustavalt vale vastu välja... Ent praegu käis kõik Varvaara peas ringi ja ta ei suutnud midagi vastata. See ongi rööml! Ja ta on siinsamas kõrval... Ära ainult liiguta, ära mine ära, ära lase mu kätt lahti oma tugevate käte vahelt! Tahaks toetuda tema najale. Ent ei tohi. Sa oled ju toetunud ta najale rohkem kui üks kord. Ka seekord võib ta sind paitada nagu last, võib suudeldagi, aga õhkab teise järele! Varvaara võttis tase kesi kae ära ja hakkas mehaaniliselt poliitasetäiljal saadud ajalehte rulli keerama.

«Aga mida sa praegu tahaksid, Varjake?» küsis Ivan Ivanovitš.

«Praegu?..»

Varja ohkas, ta väikesed kõvad rinnad tungisid heaks teravalt esile jämedatoimelise, kalevist sõduripluusi

alt. Ta langetas mõttlikult pea. Elu läheb oma rada ja Varvaara on juba kahekümne nelja aastane. Aga ta pole veel midagi korda saatnud. Ivan Ivanovitš on temast kolmteist aastat vanem, ent kui palju ta on juba töötanud, läbi elanud ja näinud, kui palju ta teab! Kas Varvaara suudab temavanuseks saades sellist vaimset taset saavutada? Tal oli väga palju soove, isegi liiga palju, ent kõigi nende täideminekut segas sõda.

«Ma tahaksin, et fašistid kiiremini puruks löödaks ja siit ilma peatuseta minema kihutataks.»

«Ent see on meie kõigi soov,» sul peaksid olema ka isiklikud soovid,» käis Ivan Ivanovitš visalt peale ega saanud isegi veel õieti aru, et temas on kadunud hirm tütarlapse püüdluste ees, ükskõik millised need ka oleksid.

«See ongi minu kõige suurem isiklik soov,» ütles Varvaara talle otse näkku vaadates. «Kui see pole täitunud, ei tule ka teistest midagi välja.»

Blindaažis oli soe, isegi palav. Laual põles heledasti mürsukestast valmistatud suur tahmalamp. Selle kõrval arutasid Sofja ning Zlobin haavatu haiguslugu. Sofja oli sõjakas meeleolus, vaidles, tõstis häält, pahandas. Zlobin rääkis monotoonse häälega nagu tavaliselt, ent oli tunda, et ta ei olnud eneses kindel ja hakkas alla andma. Ilmselt oli Sofja Veniaminovna otsustanud teda neuropatoloogia küsimustes tõsiselt valgustada.

Viimastel päevadel oli pommitamine lakanud ja Rešetovi blindaaž oli muutunud millekski haigla punanurga laoliseks. Siia lubati ka raadio üles panna.

«Aga kas tead, mida mina tahaksin?» ütles äkki Ivan Ivanovitš, vaadates tahmalambi tulukest. «Ma tahaksin praegu minna sümfooniakontserdile. Kuulata muusikat! Ma olen elus palju mööda lasknud — kunagi polnud aega. Häbi on öelda, aga ma ei käinud aastate kaupa teatris. Praegugi on valus seda meenutada...» Ivan Ivanovitš vaatas Varvaara poole. Ta kõrval ei istunud lihtsalt armunu, vaid sõber, kes mõistab kõike poolelt sõnalt.

«Me kavatsesime kord koos Olgaga minna vaatama balletti «Giselle» Ulanovaga. See on mõnikord lihtsalt vältimatu... Jääd eemale muusikast, teatrist, pildigaleriist, põled iga päev nagu tules ja äkki tunned rahu, millestki jääb nagu puudu. Sul puuduks nagu hap-

nik. Ja kui sa ennast ükskord lahti rebid, alles siis tun-
ned sa, kui nälginud sa oled... Vaatad, kuulad ja sul
on õnnis tunne, aga kuskil hingesügavuses kasvab, ta-
tab pead mõte: «Ei, aitab! Tuleb elada inimese kombel.
Sõita kuuortti, käia teatris...» Kui mõelda vaid, et ma
pole kordagi elus käinud ratsavõistlustel ja spordivõis-
lustel, mul pole ettekujutust, mis on nukuteater, stereo-
kino. Kas sa tead, mis see on?»

«Ei,» lausus Varja vaikselt.

«Ka mina ei tea. Aga mis ma tahtsin sulle jutu-
tada?... Me kavatsesime Olga Pavlovnaga «Giselle»
vaatama minna, Ulanova... Räägitakse, et ta on noor
imekena baleriin, nagu elav päikesekiir laval. Mul olid
nagu tavaliselt, kogu päev operatsioonid. Konsulteerisin
kuulsa professoriga haigete üle. Noh, sa tead, kuidas
see toimub. Mul seisis kogu aja mees, et õhtul on
«Giselle»... Kiirustasin koju, ent äkki hakkas haiget
halb. Pool tundi, tund. Läks paremaks. Olga helistas.
Häälest oli kuulda, et ta oli pingutatud ja närveeris vaba-
ütlesin talle: «Jooksen kohe, pane riidesse ja tule lüha-
vale.» Sõitsin. Jooksin oma maja esikusse. Majahoidja
andis sõbra kirjakese. Ta tuletas meelde, et arstide tälen-
dusinstituudis toimub Burdenko loeng... Teemaks oli
veel väga vaieldav küsimus «Aja tursete röntgenoloogilise
test uurimustest». See huvitas ka mind kohutavalt. Sa-
musin üles ja mu mõtted ei tegelnud nüüd enam ba-
ega Ulanovaga, vaid eelseisva loenguga, kuhu olid kogu-
nenud seltsimehed. Selgus, et ma olin paevad sassi aja-
nud... Mulle tuli vastu Olga Pavlovna, muidugi pa-
derdatud ja lõhnastatud. Ma jäin seisma ja ütlesin
«Olja!» Ta vaatas malle otsa, muutus tusaseks ja kü-
väriseva häälega: «Mis, kas me jälle ei lähe?» — «Ole mu-
kenä ja mine ükski,» ütlesin talle. «Mul on vaja loengule
minna.» Siis Olga Pavlovna istus otse trepiastmele ja
hakkas nutma, kallid Varjake!»

«Ja mis edasi sai?» küsis Varja, ja temagi hääle vära-
tas. Tal oli kahju, et Ivan Ivanovitš niisugusel ainukord-
sel õhtul jälle meenutas teist naist.

«Noh, mina kihutasin muidugi loengule. Olga Pav-
lovna aga oli tujust ära ja istus terve öhtu kodus.»

«Kas ta oli kaua pahane?...» küsis Varvaara, vaada-
tes silmanurgast Ivan Ivanovitši.

«Ei, siis ta ei osanud veel kaua pahane olla.» Ivan
Ivanovitš ohkas kergelt. «Aga sa mõistad, Varvaara,
rahutu elu on sama, mis korrapärase hingamine.»

Ivan Ivanovitš vaikis ja mõtles äkki: «Miks ma praegu
Olga rääkisin?» Aga samas mõtles ta: «Aasta tagasi,
läigi mõned kuud tagasi ma poleks võinud nii lihtsalt
Olga rääkida.»

Ja nagu tema mõtteid aimates lõi Varvaara nagu sä-
rama:

«Kui ta armastaks Olga Pavlovnat endiselt, siis ta
poleks mulle temast jutustanud. Ta meenutab teda järe-
likult vaid seoses sellega, et on elus palju mööda lask-
nud minna. Ratsavõistlused, nukuteater... Ah, kallid
Ivan Ivanovitš, kuidas sa ometi ilma nukuteatrit toime
oled tulnud?! Ja mina veel kadetsen, et sa oled kõike
näinud, kõike tead!» Pilklikud sädemekesed süttisid ja
kustusid Varvaara silmades. Aga mis siis? On vaja käia
ratsavõistlustel ning nukuteatris ja, kas või kordki elus,
tsirkuses. Inimesed on loonud nii palju huvitavat ja seda
kõike tuleb tundma õppida; ega asjatult ela maailmas
meeldiv loomake — uudishimu.

«Ma mõistan teid, Ivan Ivanovitš,» lausus Varvaara
ja Ivan Ivanovitš tundis, et ta mõistis kõik ega saanud
pahaseks. Ja sellepärast, et ta hingest nii kergesti kadus
hetkeline, ent terav kahetsus, muutus Varja talle veelgi
armsamaks.

«Tõesti oleks tore teatris ollal!» jätkas Varvaara. «Aga
ma tahaksin näha draamaetendust.»

Ja Varvaara kujutles nii selgesti, kuidas ta koos Ivan
Ivanovitšiga läheb teatrisse, samasuguses mustas kleidis
nagu ta oli näinud Olga. Ei, ta ei paneks selga niisu-
gust kleiti, ta ei taha millegagi meenutada kallile inime-
sele tema draamat. Ta paneks selga tumeda, kirsipunase
kleidi. Tema valge naha ja säravate mustade silmadega
sobiks see väga hästi. Ja kitsa kuldketi paneks kaela.

Tütariaps vaatas oma seelikut, mis vaevu kattis ta
imaraid põlvi, jämedaid saapaid, mille sääred oli liiga
laiad ta jalgade jaoks.

«Lollike!» muigas ta südames salaja enda üle. «Leid-
sid ka aja, millal hilpudest mõelda!»

Ta meenutas oma tagasihoidlikke kleite, oma raama-
tuid. Kõik see jäi Hižnjaki naise hoole alla. Ning kasuk-

jakk ja kalossid... Nõud aga, eelkõige suure sinise pe
kausi, mis oli seest valge nagu lumi, ja samasug
kannu oli Varvaara kinkinud enne ärasõitu Jelena Den
sovnale. Kui Varjal oleks olnud kuldketike, oleks ta ka
selle Jelena Denissovnale kinkinud. Aga Varja kleidid
olid talle väikesed... Kui aga Varvaara julges piik
tada, et ühe neist võiks Natašale ümber teha, sai Jelena
Denissovna koguni pahaseks.

«Ega sa surma vastu valmistu, tüdruk!» ütles ta su
ning, kaelustades Varvaarat oma heade, töökate käte
nuttis koos temaga.

36.

Uksele koputati ja Varvaara pöördus sinnapoole. Seda
aja jooksul, mis möödus nagu üks hetk, lahkusid bl
daažist Sofja Šefer ja Zlobin, sisse tulid asetäitja poliit
alal ja Rešetov, ning kellelegi ei paistnud imelikuna, et
haigla peakirurg ning noor operatsioonide kõrvuti pu
gil istuvad ja vestlevad. Kõik teadsid, et Aržanov ja Varja
Gromova olid kaasmaalased.

Siis tuli blindaaži Larissa. Vaatas kõiki pilguga, mille
puudus naeratus, ja Varvaara hinge valdas rahutus. Jäi
sisse astus range iluga, isegi karmi näoga naine sinde
pilotka lühikeseks lõigatud kohevatel juustel. Ja kol
nais külm tuul läbi kuumakskõetud blindaaži puhuvat
Varvaara vaatas Ivan Ivanovitšile otsa. Mehe nägu muu
tus pingsalt tõsiseks. Ivan Ivanovitš vaatas omakorda
Varjat ja märkas ta valvelolekut. Võib-olla oleks Varja
pidanud manama oma näole rahuliku ilme ja alustama
koguni lõbusat vestlust, oskas ta ju nii hästi naelda.
Aga ainult varjata ei osanud Varvaara. Ta kartis ta
võib-olla, et ta võiks olla kellelegi tülik. Eriti ei tahtnud ta
aga kallist inimest segada. Miks Ivan Ivanovitš nii järsku
muutus?

«Mul on aeg minna!» ütles ta ebaloomuliku hääleg
«Mul on vaja minna veel kipsiosakonda. Ma valmistan
seal sidemeid...»

Muidugi oleks võinud Ivan Ivanovitš tõusta ja koo
Varvaaraga minna — ka temal oli aeg puhkama hella
Ent ta istus edasi. Ning veel kord võitu saades oma sol
vatud enesearmastusest —, sest doktor Aržanov ei olnud

siia tulnud mitte tema, Varja, ega ka tolle Larissa
pärast, vaid ta pidi kõnelema asetäitjaga poliitalal või
haiglaülemaga —, veel kord tigidast kiivusest üle saa
des vaatas Varvaara Ivan Ivanovitšile otsa ning ütles
lahkelt:

«Puhake hästi, mina aga lippan nüüd.»

Larissa märkas kõike. Nii seda, kui sõbralikult nad
enne tema tulekut olid istunud, kui ka seda, kui järsku
Varvaara lahkus.

«See ongi hea!» mõtles Larissa peaaegu ükskõiksel.
«Tähendab, Varja asjad edenevad. Ent kuidas Ivan Iva
novitš siiski nii ruttu... meelt muutis!»

Rešetovi juurde minnes ja temaga rääkides mõtles
Larissa üha Aržanovist ning Varjast ja nägi blindaaži
sellesse nurka vaatamata pingil istuvat meest. Ivan Iva
novitš istus arvatavasti endistviisi küünarnukkidega põl
vedele toetudes, laiad õlad kühmus, mustajuukseline pea
kergelt langetatud. Ta mõtlikud pruunid silmad vaatasid
Larissat põgusalt. Mees oli veel täiesti noor, tugev, tark.
Kui kõik hästi läheb, saab Varja temaga õnnelikuks.

Ivan Ivanovitš istus ja vaatas Larissat, kes seisis laua
ääres ja kõneles Rešetoviga vajadusest õpetada kõigile
sanitaridele, kuidas tuleb õieti toita näost haavatuid.

«Te teate ju, et nad on kõige abitumad inimesed. Vähe
sellest, et nad ei saa neelata ega rääkida, nad on ka
hingeliselt vapustatud teadmises, et nad on moonuta
tud... Kuigi nad ei viibi meie juures kaua, aga esime
sed päevad on neile just kõige raskemad ja tihti ka otsus
tavad.»

Ivan Ivanovitš kuulas. Larissa Petrovna oli haige
hjal. Tal on väga suur mure, ent töötab päeval kui ööl
kõrvuti Rešetovi, Sofja Šeferi ning teistega. Ta on ise
rõhutatud, aga tuli haiglaülema juurde ja hoolitseb oma
haavatute eest.

Ent äkki turgatas Ivan Ivanovitšile pähe mõte: «Aga
silamaani ei mõelnud ma temast ainult nii. Oli veel
tunne. Kus see nüüd on? Miks see külmus? Kas põhjus
tas seda Larissa vaenulik külmus, mõtted Tavrovist ja
oma sissetungimisest võõrasse perekonda? Oigu kuidas
on, aga mu südames on ainult Varjake. Miks ma jään
siia? Mis Varjake praegu mõtleb? Alles ma jutustasin,
et polnud Olga vastu peenetundeline ja jälle käitun sama

taipamatult!» Ja alles nüüd meenus Ivan Ivanovitšile, milleks ta siia oli tulnud. Tuli laiendada raskelt haava tute osakonda. Meie omad alustasid pealetungi. Haava tute vool üha suurenes. Ajujää segas nende evakueerimist. Ning üldse — milleks vedada inimesi kohe pärast operatsiooni külmadesse ning tuulistesse Volga-tagurtesse steppidesse? Õigesti asetab küsimuse Larissa Petrovna! Läheb veidi aega ja Volga-tagused haiglad samuvad meist veel mööda, meie aga jääme siin tagalas. «Jah, kõnelen Rešetoviga ja lippan kas või hetkeks Varja juurde.»

37.

Isegi päev enne pealetungi põinud Kletskaja rajoon tunda mingit ettevalmistust. Endiselt kurnasid meie vaenlasega päev vaenlase jõude. Tulistasid metoodiliselt eeslinn ja tagalat, kus asus vaenlase kahurvägi. Plahvatuste mürin rullus Doni-tagustelt kaldamägedelt steppidesse ja liivastele luidetele, mis kulgesid kogu vasaku kalda ulatuses Kletskajast Serafimovitši suunas. Ent mingisugust vagede ümberpaigutamist põinud märgata. Tõsi, Olga oli juba ammu enne pealetungi märganud, kuidas õõstid ja enne koitu uued põlgud Kletskaja alla tulid. Sõdurite värsked näod ning nende riietus rõõmustas silma — tuli täiendus! Ent «täiendus» kadus jäljetult otse rindejooni lähedal. Küsida Olga ei sõandanud — siin ei tulnud see kõne alla.

Olga ohkas ja pani nahkkindais käed kindlalt mootorratta juhtkangile. Mootor tirtsatas ja jälle lendasid vastu ning tulid udust nähtavale härmas võsad, salud ja üksikud, mürskudest lõhutud puud. Seal on põlenud majad, siin maskeeritud seniitkahurite pesad. Mootorrattur kihutas mööda külmanud maapinda, ratas huples aukude, Kiivri prillide tagant vaatasid tahelepanelikult mustad, ripsmetega piiratud pilukil rohekad silmad, huuled olid tugevasti kokku sarutud. Ratsaväelase tagant sisselekkera poolkastikas oli rihmaga kõvasti kokku tõmmatud üle õla rippus välitasku. Esimesel hetkel võis jääda mulje, et see on sideohvitser, tegelikult oli aga Olga Stroganova, diviisi ajalehe kirjasaatja ja kaastöölis.

Seni oli ta kõik ajalehe poolt antud ülesanded täitnud

vaga hästi, nüüd oli ta aga millegipärast hajameelne olnud ja teelt eksinud. Tuli leida käänak ja kihutada üle veel liikuva jää viiva silla Doni vasakule kaldale, ent nahtavasti jäi tal vajalik teerist tähele panemata. Öhtu oli varsti kätte jõudmas, siin aga võis peagi fašistide otsa sattuda! Läheduses lõhkes mürsk — puhkes kollane leek, lendasid mustad mullakamakad... Mööda. Äkki toke — latt üle tee. Stopp, masin! Mööda nahka jooksis külmavärin. Tagasi! Hoides üht kätt püstolikabuuril oli Olga juba valmis oma kärarikast tormajat ümber pöörama.

Aga võsast ja maskeeritud aukudest hüppasid välja omad — seda märkas kohe viltidest ja poolkasukatest. Olgal langes nagu koorem õlgadelt.

Patrull võttis ta kohe käsile. «Kes te olete?» Olga vastates muutus ta aga järeleandlikumaks ja lahkemaks. «Kes te olete? Dokumendid! Ah nii, noh, lähme staapi!» Siin oli maapind kuidagi künklik. Sahude servadel lookit mööda lumega kaetud künatud ja künklikku maapinda madagi kraavikalda taolist. Kas mitte siin ei ole peidus uued rindele minevad diviisid? Olga meenusid ka möödud tühjad talud, kus põlnud ühki elavat hinge peale repuleerijate, ent majadele, kust rahulikud elanikud olid juba ammu lahkunud, ei lastud läheneda. Kohe kosti hüüe ja viibutati lipuga, käega, püssiga! «Mine edasi, ära seisata, liigu edasi!»

Kontrolliti dokumente. Ilustati ajalehetöimetusse, ajajarel viis saatja ta sealt minema ja näitas kätte suuna.

38.

Diviisi staap asus eeslinnist umbes viis kilomeetrit eemal, Doni vasaku kalda lühel. Kaldaküngastel seisis paljaste ja vigastatud võradega puud, värskest valendavast lumest paistsid selgesti mahapõlenud talude ahjud, tõestunud tulbad ja palgid, mis helkisid musta soomuna. Väikese järve jääs mustasid augud. Jäätanud teerajad viisid muldonnide juurde, mis olid laiali pillatud mööda nõlva, kus kunagi jalutas ja lõbutses noorus. Lõhnas suitsust. Aga see põlnud too meeldiv elamusuits, mis rõõmustab teekäijat rahuajal, vaid tulekahjude kibe suits.

Patrullid. Sõdurite tuttavad näod. Heitmata puh-
uhiselamu muldonni, läks Olga laudtalade all toimetama
avarasse blindaaži, kus «välgu» valgusel trükiti uut ajalehe-
numbrit.

«Noh, nii! Viimaks ometi!» võttis teda vastu toimetaja
hüües.

«Eksisin teelt.»

Olga läks oma lauakese juurde ja teda valdas tunne
nagu oleks ta koju saanud. Kui toredasti lõhnas talle
must! Lõhnas paberi järele. Nurgas undas ahi, mille
oli toruga raudtunn Rütmiiselt müürises trükimasin, mis
ei liikunud mitte elektrijouul nagu tavaliselt, vaid
ringi kasitsi — kõik toimetuse tootajad vantisid kogu
mööda ratast.

Olga võttis välitaskust märkmiku, paberi ja tegi seltsi
kõike niisuguse tundega, nagu oleks ta kodus. Ta hakkas
liigitama ajalehele toodud materjali. Siin oligi artikleid
kommunistlikust noorest, seersandist, kes oli tunginud
vaenlase kindlustatud dzotti ja sundinud granaadiga
lipilduja vaikima. Tore oli seejuures, et ta pärast sellist
kangelasteo sooritamist jäi ellu. Noormees oli haavatu
ent jäi elama. Ta kangelastegu aitas roodul võitu saavutada.
Olga meenus purustatud kuulipilduja vaenlase
dzotis... Just nagu mao hall kest rippus sulgurist ja
lindiots... Jah, see oli inimestele väga kallis, et need
rasket lahingulist tööd pandi tähele! Pole viga! «Kui
tuleb pidu ka meie tänavale!»

Olga kirjutas oma lühikesi sõnumeid, tõmbas naha
üleliigseid ridu, kirjutas kõik uuesti ümber, otsis puud
sallt kõige täpsemaid sõnu, läks siis trükimasina juurde.

«Täna ma tahan ületada kõik rekordid,» kõneles ta
ratta soojast käepidemest kinni võttes. «Algul hingata
ma liiga kiiresti, kuna kiirustasin, nüüd aga sain aru, et
tuleb hingata ühtlaselt ja liigutada kogu keha.»

Pööre pöörde järele... Värske number kukub välja
libiseb allapoole. Diviisi ajaleht... Ta on väikeseformaat-
iline ja tal on ainult kaks külge, ent ta kutsus inimesi
võitlema, julgustab ning innustab neid. Teda hakatakse
lugema kaevikutes. Langenu nimi äratas leina ning
uhkust, sooritatud kangelastegu erutab sõdureid. Mõn-
dugi, kui masinat paneks liikuma elektrimootor, läheks

kiiremini. Nii ei saa tunnis välja keerata üle saja nelja-
kümne numbri... Kehasse valgus väsimus. Oli palav.
Ratas muutus üha raskemaks, ent Olga keeras seda
visalt. Üks-kaks. Jälle ajaleht. Jälle ajaleht.

«Enam ei suuda! Hing on väljas!» lausus Olga väsi-
malt naeratades.

Tema asemele tuli nüüd hooratta juurde laduja.

«Tund ja kümme minutit!» lausus toimetaja imetlusega
ja pani kella tasku. «Noh, kui palju lehti ta siis välja
keeras?»

Aga keset ööd kuulis Olga võimsat kanonaadi — algas
suurtükiväe ettevalmistus pealetungiks Kletskaja ja
Serafimovitši poolt. Esimesest hetkest peale oli edu suur.
Liikuvad abistavat lööki andma ka Vertjatši diviisi pol-
gud, milles asusid Tavrov ja Olga.

39.

«Päevauudised...»

Nagu kõik teisedki blindaažis viibijad pöördus ka Olga
radiovastuvõtja poole.

«Meie vägede edukas pealetung Stalingradi piirkon-
nas.»

Võitlejate ja komandöride näod olid elavalt tähelepane-
likud, ei sõandatud isegi hingata, kartes kõrvust mööda
lasta kas või ainustki sõna.

«Neil päevil läksid meie Stalingradi lähistel asuvad
väed üle pealetungile, mis algas kahes suunas — Sta-
lingradist loodes ja lõunas...»

«Loodes oleme meil» vilksatas Olgal mõttes.

«Murdes läbi vaenlase kaitseliini kolmekümne kilo-
meetri ulatuses Stalingradist loodes ja kahekümne kilo-
meetri ulatuses lõunas, liikuvad meie väed pingsates
lahingutes kolme päeva jooksul edasi kuuskümmend-
seitsekümmend kilomeetrit, võtsid ära Kalatši, Krivo-
muzginski jaama ja Abganerovo linna. Selle tagajärjel
lõigati ära mõlemad raudteed, mis varustasid vaenlase
vägesid.»

Edasi nimetati hävitatud vaenlase jalaväe- ning tanki
diviiside numbreid, vangivõetute ning tapetute arvu ja
trofeesid.

Siis sigines blindaaži hetkeline vaikus, nagu oleks tähe-

tud mõista ja ette kujutada sündmuse suurt tähtsust. Ning äkki kärgatas plahvatusena:

«Hurraa Stalingradi kangelastele!»

«Hurra-a-a!» mõirgas kõva bassihäälega suur, tugev komandör ja tema pingutusest punetav nägu, valged hambad ning rõõmupisarais vidukil silmad särades: «Hurraa!»

«Te tegite meid kurdiks!» hõikas talle Olga õnnelikult naeratades ning hüüdis ise kõigest jõust: «Hurraa!»

Ta oli valmis oma naabreid suudlema ja, suutnud rahuneda, lausus:

«Ei, te mõtelge vaid — fašistid aeti Stalingradi minema!»

«Oigemini, neid aeti Stalingradi,» parandas teda komandör. «Nad püüati sisse ja lõigati ära»

Olga istus narile, mis asus lambile lähemal, võttes välitaskust märkmiku ja pliiatsi. Blindaazi kohal maas: saksa kangelaskekahurid tulistasid tiibadelt, kütetegutses pealetungijate külgakaitse, ent harvadele, ehkki tugevatele plahvatustele ei pööranud keegi tähelepanu. Parast teadaande ärakuulamist muutus blindaazis lobe saks. Leiti lõõtspill. Leidus ka neid, kes tõstsid klauv võidu auks.

Olga kirjutas kiiresti kiiresti, märkmik põlvedel. Ta nägu punetas veel külmiast.

«Võtke ka teie sada grammi,» tegi talle lihtsameelne ettepaneku komandör, kes nii ennastunustavalt oli «hurraa» karjunud. «Kuidas võib ära öelda? On ju selline haruldane põhjus!»

«Jah, põhjus on haruldane, ent ma sellegipärast ei võin. Mul on täna veel vaja töötada.»

Praegu kirjutas Olga Hižnjaki naisele.

24. XI 42. a.

«Kallis Jelena Denissovna, õnnitlen võidu puhul Stalingradi all. Puudutab see ju teid eriti. Ma soovin teile gest südamest, et meie vapper sõjaväevõitluse tuleks teile velt tagasi.»

Olgale meenus taas, kuidas ta esmakordselt oli Kani nuškasse saabunud: suur päikesepaisteline tuba, puna-rohelist akendel, punasejuukseline aednik Hižnjak, talle pojad, samasugused punapead, ning väike Nataša. Ta

süda läks soojaks. Hea on elada oma kodupinnal ja kui tore see on, et seda elu ähvardav surmaoht on möödunud — Stalingrad pidas vastu.

40.

Fašiste linna varemetest välja lüüa ei olnudki nii lihtne. Nad istusid majade kindlusteks muudetud varemetes ning keldrites ja võitlesid nagu surmamõistetud noovlid.

«Meil pole kerge, aga surume ometi samm-sammult fritsud koomale,» lausus Vostrikov.

«Hitler saadab neile käskkirju, et nad ei tohi linna ära anda, lubab neid välja aidata, aga neid, kes ta lubadusi ei usu, kōmmutavad selja tagant maha nende oma ohvitserid,» kostis Netšajev.

Ta oli äsja ärganud ja lebas naril, käed pea all, tusane pärast üürikest und. Unest ärgates, kui hingel elas veel lasumisiha, kurvastas Netšajev eriti armastatud tütarlapse kaotuse pärast. Ta silme ette kerkis kallis kuju ja meenus, et enam iial ei kordu jälleägemiserõõm, ning enne pole enam. Siis muutus põletav kurbus veel põletavamaks vihkamiseks.

«Poisid, ma luuletasin mõned uued värssid,» teatas Petja Rastokin. «Kuulake»

Väed võimsalt rünnakule läevad,
Lööb kõikjal vaenlast meie võit,
On tulnud sootuks teised päevad,
Ja varsti fritsul sees on sõit.»

Poisid kuulasid kas tõsiselt või üleolevalt.

«Mis luuletused need ka on,» lausus Netšajev pilkava, ent heatahtliku naeratusega. «Mis tähendab «varsti fritsul sees on sõit»? Ma, vennas, võin sulle kas või kotiläie sõnu riimi panna.»

Petja puhkis ja punastas.

«Eks katsul!»

«Siin polegi midagi katsuda.» Netšajev tõstis oma ilusa mustajuukselise pea, toetus küünarnukkidele, põsed peopesade vahel:

Nii sõit on sees,
Ei rada ees ...
Kord põlluveer,
Kord aasakeer.

Jalg lippa veel,
Kõik talli eel.
Oel memmel meel
Ja kuri keel —
Ukskama see,
Et välja tee!

Poisid vappusid naerust, Petja aga vihastas:
«Sa oled selle kuskilt vehkinud. Liiga hästi on rünnatud.»
«Riimis, aga mitte liimis. Petja, sõber, ära solva poeetide kutsumust. Mängi bajaani ja sellest aitab.»

Bajaani mängis Petja tõepoolest hästi.
«Ajame fašistid minema, siis korraldame kontserdi laususe ta Vostrikovile. «Siis ma mängin Ljoša Firsi viga kokku. Küll poiss mängib toredasti!»

Petja naeratas, aga peagi kadus naeratus ta näost ja ta vajus mõttesse.

Varvaara ei olnud üldse vastanud ta kirjale, kuhu ta pani Varvaarale pühendatud pika luuletuse. Ja oled keegi kas või kordki toonud talle tervitusi vastuseks kadele tema tervitustele.

«Kas tahad, harjutame koos,» tegi Netšajev ootamatult ettepaneku ja tõusis, võttes peatsist vatikuue alt viiuh Petja Rastokin ronis varmalt bajaani järele.

Paar laulu, mida mängiti, õnnestusid päris hästi. Kuid aga blindaažist kostsid «Amuuri lainele» võimsad valgid helid, sattusid poisid vaimustusse ja löid ukse valla:

«Las ka naabrid lõbutsevad.»

Siis tegi keegi ettepaneku:

«Lähme liikauaks tänavale, kui vaikne on. Las kuuludki kuulavad, kurat neid võtaks!»

Nii toimus stiihiliselt varemete vahel kontsert...

Õõ oli külm. Pärast rünnaku müra püsis suhteline vaikus. Isegi tähed särasid ja hitlerlaste positsioonilt kuulduda suupilli kääksumist nagu tavaliselt.

Võitlejad ja komandörid olid juba harjunud selle kaotamisega ja üllatusid, kui äkki bajaani- ja viiuhhelid sellest üle kostsid. Vene valss «Amuuri lained» kõlvas vapustavalt ilusana purustatud tsehhide kohal.

«Kes seal möllavad?» küsis Korobov, vaadates välja komandopunkti blindaažist.

«Pole midagi. Need on arvatavasti meremehed,» laus

mus Logunov mõnuga kuulates. «Las fašistid näevad, et meie poisid oskavad peale võitlemise muudki teha.»

«Me peaksime veel kedagi oma kontserdile kaasa tõmmama,» arvas Petja Rastokin, võttes viimase akordi ja surudes lõõtspilli kokku. «Kas tamburiini või taldrikud. Mis sa arvad?» küsis ta Netšajevilt ja takerdus, märgates tolle põskedel pisaraid. «Ah, Senjal!» hüüdis ta mõttes. «Sul oli nii tore tütarlaps ja ometi kaotasid sa tema!»

«Tamburiin oleks parem,» andis Vostrikov nõu, kes ei märganud midagi. «Ma lööksin nad sellega kurdiks,» lisas ta poisiliku drotsiga.

Netšajev hakkas naerma:

«Müraga ei hirmuta sa siin kedagi, vennast!»

Muusikat kuulasid sakslased aga meeeldi. Ainult rakette lasti lõputult. Pärastpoole andsid Netšajev ja Rastokin neile võimaluse kääksutada suupilli ja lammastasid selle siis uuesti.

Pärast «kontserti» muutusid lahingud selles lõigus veel vihasemaks.

Sadas lund ja kattis haavatud maapinna. See oli põhjatuisk. Uhel hommikul levis kogu kaldal rõõmustav uudis — Volga on kinni külmanud!

Kõik tulid varjenditest välja.

Tõepoolest, jõgi oli muutunud kõvaks. Jääsild, mis algul ühendas kahe saare neemi, ühines laiali laotunud valge kattega, milles paistsid veerivad. Jääl aga liikusid juba tibatillukesed valgesse riietatud inimesed, vedasid midagi kelkudega, sapöörid aga ehitasid laudadest ning palkidest teekatet rasketele veokitele.

41.

Rastokin astus blindaaži, tervitas, kõhatas ega teadnud, mida ütelda.

Varvaara vaatas noormeest ja tal hakkas temast pisut kahju. Ent ta lausus otsekoheselt:

«Halvad luuletused. Kirjutate neid asjatult, seltsimees Rastokin! Ma pole küll kriitik, aga teate, kui on tegemist tõeliste luuletustega, siis meeldivad need kõigile.»

Nende päevade jooksul oli Varvaara muutunud veelgi kaunimaks — ta näos mängles puna, silmad särasid, lii-

gutustesse oli ilmunud õrn kindlus ja ta näis olevat keegi pikemaks sirgunud. Aga karmus... Kust tuli see nii armsal ilusal tütarlapsel?

Aga Varja ei vaadanud Rastokinile otsa üksnes külmalt, vaid isegi tuseselt. Ja millestki temas võis välja lugeda, et, haaratud tundest Aržanovi vastu, ta pidas teise mehe austusavaldusi solvavaks.

Ja siiski oli tal Petjast kahju. Sest ta teadis väga hästi, kui raske see on, kui ei leita vastuarmastust.

«Kui teile nii väga meeldib kirjutada, siis kirjutage» lausus ta, viies jutu üle kirjandusele, ja talle tuli tahtmist meelde Olga. Olga Pavlovna oli tahtnud saada kirjanikuks ja saigi. Varjale meenus veel — ta oli seda Ivan Ivanovitši jutu ajal nii selgesti kujutlenud —, kuidas puuderdatud ning lõhnastatud Olga istus trepiastmel ja nuttis nagu väike tüdruk, seepärast et nad teatrisse ei saanud minna. «Aga mäletad, ka sina ise nutsid, kui kodus Kamenuškas pliiine küpsetasid ja Jelena Demšova tõi mingisuguse koera. Aga ma ei nutnud selle pärast, et tahtsin teatrisse minna... Ivan Ivanovitš ei võtnud mind taigasse kaasa. Aga ikkagi oli see rumal. Tal oli ju Olga. Olga aga ei armastanud enam Ivan Ivanovitši ja too oli muutunud «kolmandaks», üleliigseks. Aga ta armastas veel Olgat! Ja ta ei saanud sind ka võtta, nii nagu sina ei saaks sõita praegu Rastokiniga. Kui saadetak, siis sõidaks, omal tahtel aga — ei ühe hinna eest!»

Aga kõigi nende mõtete taga oli peidus üks rahutu rõõmus mõte. Alles hiljuti oli Varja jalle nutnud, kunagi ta põlgas oma nõrkust pisaraid valada. Ent polnud midagi parata. Ta oli lahkunud Rešetovi blindaažist ja nutnud, kujutledes, kuidas Larissa istub tema kohale Ivan Ivanovitši kõrval. Aga selgus, et midagi taolist ei juhtunud. Kipsiruumi ilmus äkki Ivan Ivanovitš ja hakkas väga katkendlikult jutustama kõnelusest Rešetoviga operatsiooniruumi üle, ent teda kuulates mõistis Varja kord ja uskusi teda.

Varvaara oli täielikult tegevuses oma mõtete ning asjadega. Rastokin aga ei lahkunud ikka veel. Luuletused luuletusteks, aga peamiseks põhjuseks, mille pärast ta siia tuli, oli Logunovi kiri. Ent millegipärast tal polnud tahtmist seda kirja üle anda. Kas polnud äkki seltsimees

komandör tütarlapse külmuse põhjuseks vapra kuulipilduri vastu, kelleks Petja end pidas?

«Mis seal on kirjutatud?» mõtles ta, istudes narile kokk Tamaara kõrvale, kes oli alles äsja saabunud eesliinilt. Tööst vabal ajal kandsid Tamaara ja Vovka Parutšini võitlejatele sooje lõunaid. Ka naised «rahulikust» keldrist tegelesid sellega.

Tamaara vabastas kiirustamata õlgadelt ämbrisuuruse paigatud termose rihmad, võttis vöö vahelt kulbi ja tupest pussi, pani enda kõrvale tühja leivakoti ning hakkas istudes tirima seljast pihikasukat.

«Ma väänasin täna jala välja,» kaebas ta. «Nõlvakud on libedad... Ja mu vatikuub lasti läbi. Jah, jälle kaks uut auku.»

Ta laotas vatikuue laiali, vaatas seda vastu valgust ja naeris siis, lükates laubalt tagasi higist märgi juuksekrusse. «Mul veab igast kandist — kui ma tagasi tuln, paiskas mind õhuline maha. Pealekauba visati mulle veel mingi roigas järele. Nii mind tabatigi.»

«Siiski pommitatakse viimasel ajal harva,» ütles Larissa, kes nõela ning õmblustööga laua ääres istus.

«Miks sa, Petjake, nii turris oled?» küsis Tamaara. «Kas Varjale ei meeldinud sinu luuletused? Sa loe neid parem mulle ette. Mulle vähemalt meeldib sinu nimigi, sest mul on ka endal Petjake.»

Ta võttis jalast kantud vildid, masseeris otsaesist kibrutades paistetanud jalga ning hakkas laulma:

Vuhab ahtas muldvarjendis leek,

Halud vaiku kui pisaraid täis,

Laulab lõõtspilli helisev keel

Sinu naerust ja silmadest häist

«Kuidas meie Natašake seal elab?» küsis ta Rastokinilt, katkestades laulmise. «Kui ta oleks siin, mängiks bajaani...»

«Nataša on elus ja terve, aga bajaani võin ka mina mängida,» elustus Petja.

Varvaara ei öelnud midagi, vaid võttis laulu üles ja jätkas:

Sa oled nüüd kaugel, nii kaugel —

Ka Tamaara, Larissa ja naril lamav Sofja Veniaminovna hakkasid kaasa laulma:

Meie vahel maa lumine, lai...
Sinu juurde nii raske on tee,
Neli sammu, kuid surmale vaid...

Rastokin kuulas, tema paksud huuled liikusid, nagu laulaks ta kaasa, ja tema suured, tugevate sõrmedega käed hakkasid nii elavalt põlvedel liikuma, nagu oleks ta nendega midagi püüdnud leida oma sügavates ja kurbades mõtetes. Sõbrataride laul viis teda päris segadusse.

Ja siis meenus Petjale uuesti Logunovi kiri, mille ta pidi edasi andma, nagu oli kästnud. Mis siis ikka, kui seltsimees komandör oskas tütarlapsele rohkem meeldida, elame ka selle üle.

Petja Rastokin tegi sinelihõlmad lahti ja võttis rinnast taskust Logunovi veidi kortsunud kirja... Ja alles siis läbis ta pead mõtte Denis Antonovitš Hižnjaki surmast... Oh, seda armastust küll! Nägid tütarlast, sattusid ärevusse ja kõik lendas peast minema.

Denis Antonovitš on ju Varja kaasmaalane. Nad on vanad tuttavad ja sõbrad... Ent nüüd, pärast kõnelusi luuletustest, olgu nad pealegi rohmakad, on lihtsalt võimatu teatada seda, millest oleks pidanud alustama.

Aga Varja võttis juba üllatavalt rahulikult kirja, ei punastanud, ei naeratanud kohmetult ega rõõmsalt. Võttis lihtsalt vastu. Avas selle kiirustamata, hakkas lugema ning ohkas äkki...

«Hižnjak,» mõistis Petja ja läks süüdlaslikult küüru lömbudes ukse poole.

42.

Pakane näpistas. Jaanuari algus andis ennast tunda.

«Hei, russ! Anna päts!»

«Mis te karjutel» hüüdsid punaarmeeelased.

«Russ, anna päts! Anna päts leiba! Uks päts — üks automaat.»

«Ah nii on lood! Anna vangi, anname leiba!» hüüdi Korobov end kivide taha varjates.

Vastuseks paiskas kuulipilduja kuulirahe üles lume tolmu ja torkivat prügi.

«Noh, kuidas soovid! Mida suurem suu, seda tühjem kõht.»

522

«Poisid, vaadake, kuidas lood on teistpidi pöördunud!» lausus Rastokin. «Fašistid küsivad meilt leiba!... Kui suure jõuga nad siia murdsid ja nüüd — anna leiba... Leivapätsi on vaja!» malkis Petja üha enam mõtledes. «Siis nad karjusid: «Russ, Volga, bull-bull,» ja nüüd aga on «bull» muutunud «pätsiks».»

«Mis siin imestada,» vastas Netšajev, kes pärast esimest kontserti varemeles oli sõbrunenud Rastokini ja Vostrikoviga. «Fašistid on oma tagalast ära löigatud. Nad ei saa varustust.»

«Seda tean ka mina, et fritsud on Stalingradis rõngas. Ent siiski imelik — äkki «anna päts!»»

«Õgida pole midagi, aga panevad vastu. Hitler oma lubadustega viib neid segadusse, taob pähe käskkirjadega. Saadeti lõunast täiendust. Grupeeriing murrab praegu Kotelnikovi juurest siia teed. Seal käib nüüd võitlus elu ja surma peale. Aga need,» Korobov noogutas vaenlase kaevikute poole, «need panevad siin vastu kõigest jõust. Kardavad kättemaksu ega taha seda, mis on vallutatud, käest ära anda. Teised aga kardavad selja tagant kuuli saada. Ülejooksikuid tulistatakse halastamatult.»

Sõdurid möödusid kõrgendikust ja laulsid:

Kui mühav laine üllas raev
las paiskub kõrgele,
Kui rahvasõda nõuab aeg,
on püha sõda see...

«Võimas laul!» mõtles Larissa blindaažist väljudes, seisatas ja jäi kuulama. Aga Larissa enda hinges segunes nüüd viha sügava kurbusega. Teade Hižnjaki surmast rebis lahti tema omad haavad. Mis seisab tal veel eluses? Sõda on haripunktil ja lõppu pole näha.

Siin, linnas, tuleb iga maja varemeid vallutada nagu kindlust. Sapöörid ronivad elu säästmata mööda miinivälju — neil on praegu kibe töö. Ja ikkagi ei tule nad toime...

«Võib hulluks minna!» lausus Larissa, kes oli töötanud operatsiooniruumis pool vahetust. «Praegu alustan kümnnendat amputatsiooni. Jalad... jalad! Kui toimub pealetung, siis on ka nende neetud miinidega tegemist!»

523

«Neid on igale poole topitud. Ei saa sammugi astuda,» vastas Sofja Šefer süngelt.

Kuigi nende juttu kuulis Ivan Ivanovitš, ei lausunud ta sõnagi, olles tegevuses oma tööga. Ta amputeeri, vaid siis, kui see oli möödapääsmatu, kuid ometi tegi sealati kirurgi hingele haiget.

«Nüüd osatakse juba närve õmmelda,» mõtles ta. «Kondid kasvavad ise kinni, aga kui suudaks veresoon — veene ja artereid kokku õmmelda! Verejooksu peatada on lihtne asi. Seod soone kinni, peatad elektrivooluga või õmbled musklisse, aga kuidas õmmelda kokku purustatud arterit või veeni?»

Jah, operatsiooniruumis valitses hirmus pinge. Armeelanges peale ja haavatevool suurenes. Tuli opereerida ka tähist. Polnud midagi parata. Nad olid vangid ja nad tuli talies-tahmata ravida.

Operatsioonilaul oli paljaspaine elatanud sakslane. Ta närveeris ilmselt, sest tema sõrmed tomblesid rahutult, kui ta haaras kinni lauast ning lina äärest.

Vältides ta erutatud ekslevat pilku, vaatas Ivan Ivanovitš haava, kõneles saksa keeles:

«Kõik saab korra.»

Ta teostas operatsiooni. Muslima Galijeva aitas teda. Naise näos oli teenimatult solvatud inimese trotslik ilme.

«Pole viga, Muslima. Me peame võitlema õiglaselt!» lausus talle Ivan Ivanovitš vaikselt.

Galijeva kortsutas pahaselt kulme.

«Meie vange nad näljutavad. Meie haavatuid nad tapavad, süütavad haiglad põlema. Nad...» Muslima vaiki võttis osavalt instrumendi, lükkas ettevaatlikult kirurk käe alt eemale selle, mis teda segas.

«Hižnjak oleks samuti toiminud!» mõtles Ivan Ivanovitš. «Teisiti pole võimalik.»

Mälestus Hižnjakist täitis alati arsti südame valuga. Kui palju nad koos olid läbi elanud! Tookord rasketel taandumispäevadel teisel pool Doni... Mälestustesse on jäänud püsima hirmuäratav stepiöö, must nosuninaga profiil punases tulckahjukumas ja pikad ripsmed, mil pilkusid kurvalt ning valvsalt...

Operatsioon oli lõppenud. Haavatud hitlerlane elab hingas.

«Tundub nagu hoolitseksime skorpioni eest,» lausu

Galijeva vaenulikult. «Kurat on nad siia saatnud. Purustasid terve meie elu. Ka Liina tapsid nad!» Hele pisar veeres helkides mööda naise põske, langes valgele marli-maskile...

«Ka Hižnjaki tapsid nad!» hüüdis kirurg mõttes talle vastuseks, ent küsis samas uult õelt, tädi Nastjalt, kes oli kummardunud üle haige peatsi: «Kuidas pulss on? Hea? See on tore!...»

«Doktor!» pöördus ta poole sakslane, keda sanitarid laualt maha võtsid. «Seda ma ei unusta, doktor! Täna... Proua on pahane. Ma mõistan... Ent ma sain käsu. Te teate, mis on sõjas käsk! Inimest ei ole, on sõdur... Ta kuulab ainult käskul!»

Ivan Ivanovitš vaikis. Nüüd räägivad nad kõik käsust! Sellele vangile näisid isegi pisarad silmi tulevat, kui teda ära viidi. Võib-olla kõneles ta siiralt! «Ka hitlerlikus armees on mitmesuguseid inimesi. Aga selleks, et nende inimlikkus päevavalgele tuleks, peab purustama hitlerliku sõjamasina.»

Ivan Ivanovitš vaatas Varvaara poole. Tütarlaps töötas koos Firsovaga. Nagu kõik teisedki operatsiooniruumis, pidi ka tema osa võtma paljudest amputatsioonidest. Ta nägu oli väga kahvatu. Hižnjak oli suhtunud temasse nagu lihane isa. Kui palju häid ning kibedaid sõnu oli Hižnjak Ivan Ivanovitšiga Varja pärast kõnelnud. Kui väga ta soovis, et Varvaara oleks õnnelik!

Varvaara nagu tundis Aržanovi pilku, tõstis pea, vaatas soojalt ning hellalt mehele otsa ja süvenes jälle töösse.

«Jah, Denis Antonovitšil oli õigus! Aga kas me saame õnnelikuks? Kas Varja ei jää poolele tee peatuma? Kas ei tule hiljem jälle etteheited ja arusaamatused?»

Galijeva istus laua ääres ja näis palvetavat tütre pildi ees, mis oli asetatud vastu katelokki. Ta pundunud soontega tõmmud käed rippusid lõdvalt kõrval nagu allalas- tud tiivad, aga ta keha oli sirge ja ta näis lendavat kuskile, unustades end oma unelmates.

«Tunned sa igatsust, Muslima?» küsis Larissa ja sirutas ka ise pilti vaatama.

«Jah, väga. Aga pole viga, kui ainult ellu jääksin. Küllap siis näeme.»

Galijeva heledajuukseline tütreke meenutas elavat Larissale ta hukkunud tütart. Heledahääleline tüdrukuke selgete hallikassiniste silmadega...

«Õpetatud kass on olemas, aga haldjas oksal on maa nasjutt.»

«Mu armas vaene lapsuke!»

Galijeva aga naeratas üsna pisut huultenurkadega, k mälestuste koorma all või tulevikule mõeldes.

«Saatsin Svetlana koos vanaemaga Bahtiarovkas oma tatarlaste juurde. See pole kaugel Volgast. Seal elab mu tati... Ta elab kogu aja ühe koha peal ega ole sünnimaast saadik kuskil käinud, isegi mitte lähedal asuvas Leninskis. Tatari naine on rangelt usklik. Mul oli igal tema juures... Inimene elab kogu elu sellessamas hütis ja magab iga öö samas koikus. Selle üle järele mõeldes näib see isegi kohutavana. Nagu polekski tegemist inimesega, vaid kiviga. Nüüd saadab ta Svetlanat koos vanaemaga varjendisse, ise aga ei taha kuidagi oma kodust lahkuda. Täiesti arusaamatu, kuidas ta farandžaa ära võttis. Ta räägib, et farandžaa on kurjad inimesed välja mõelnud. Asi olevat olnud nii... Jumal tahtis korda korraga soojendada. Ta tegi hiiglasuure paikese. Ja ma peal hakkas nii hirmus soe, et oli võimatu elada. See ütles jumal inimestele: «Ma annan parem teile väikse päikese, aga teile peab paistma, et igalühel on oma.» Inimesed rikkad ütlesid: «Me ei taha, et rumalatel naistel oleks samasugune päike nagu meil.» Ja nad viskasid naistele peakatte asemel žilaani: «Kõndige tänaval ainult žilaanides.» Võib ju päikest vaadata ka ülestõstetud kätega tagant. Siis lisati žilaanile veel flüür — hõredast riidest näokate. Rikastel oli see tüllist, vaestel marlist. Nii hakkas minu tädil jutustuse järgi meie juures, Alam-Volgal, kandma farandžaad,» lõpetas Galijeva tõsiselt. «Teistele paikades tatarlannad seda ei kandnud. Kaasanis ma ei näinud... Kuid ka seal heideti vanasti žilaan üle, käesid visati selja taha. Tavaliselt aga kaeti nagu meestepahtlakohtudes rätinurgaga. Niisugune kasinusenõue oli maksev tatarlastel kõikjal. Aga farandžaa on midagi kohutavat.

Vaat. Vaatan oma Svetlanakest ja rõõmustan. Lõime fašistid tagasi ja ei lase neid nüüd enam üle Volga. Aga teate, mis,» ütles Galijeva, pöördudes Varvaara ja Firsova poole. «Niipea, kui ajame sakslased Stalingradist minema, sõidame kas või nädalakski Bahtiarovkasse meie omade juurde. Puhkame seal, magame end välja, peseme tõelises saunas... Ka meie jaoks on Volga taga maad!»

«Saab!» lausus Larissa ja naeratas, algul kergelt, nagu kardaks ta seda teha, siis aga rõõmsalt. «Kuid me peame fašistid minema ajama, tüdrukud! Siis puhkame ja magame ennast välja, Aljoša aga, Muslima, jalutab koos sinu Svetlanaga tänaval. Praegu võib juba sellest unistada!»

Larissa ohkas, vaatas Varjat, märkas ta noort õitsemist ja ohkas jälle: «Õnnelik Varjakel! Tal seisab veel kogu elu ees, mind aga ootab kuristik...»

Galijeva istus narile jalgu idamaiselt risti asetades ja silmitses eemalt hellitlevalt tütre portreed ning sõnas teda nagu vestlusse lülitades:

«Mu mees on Uraalis haiglas. Ta sai Voroneži all haavata. Haav oli tal aga niisugune, et ta ööd ja päevad karjus. Kui teises toas kõnniti, oli tal nii valus nagu muhitaks nahka. Isegi õhu liikumist ei kannatanud. Teda päästis ainult see, et ta mähiti üleni märgadesse lina- desse, isegi suus hoidis ta vett.»

«Mis tal siis viga oli?» küsis Varja. Mahedat helki, mis ta silmist kiirgas, varjutasid mõttlikult vidukil ripsmed. «Need on vist mingisugused närvivalud.»

«Jah. Teda ravivad neurokirurgid Kissegetši järve äärses haiglas. Ta kirjutab, et teda ravib doktor Mihhail Grigorjevitš Ignatov. Arst oli talle operatsiooni teinud ja kõik valud olid nagu käega pühitud. Nüüd minu tatarlane paraneb. Ta kiidab haiglat. Olevat uhke hoone, kõikjal vaibad, imeilusad lilled. Toidetakse hästi. Hoolitsus on parim, mida võib soovida. Ümberringi kasvab mets. «Punase Oktoobri» korstnate kõrgused männid ja kuused.»

«See on juba liig!» nokkis Larissa.

«Miks ta peaks valetama! Ta kirjutab just niimoodi. Uraalis on ju tihe ning tume taiga. Järved vahelduvad roheline uppuvate mägedega. Pilved näivad liikuvat madalal, vesi järvedes on selge nagu klaas. Põhjas aga

kasvab sammal ja selle kohal ujuvad kalad. Värskete lahekestes on valge liiv ja kõrkjad. Korkjates elab palju metspart. Sinna oleksin ma sõitnud koos Svetlanaga. Oleksin ringi käinud. Svetlana on elav, armastab kalu õngitseda. Ta seadis igale poole üles õngi. Mina aga kartsin teda jõe äärde lasta. Ta on ju alles väike! Ei paku tähelegi, kui jõkke sulpsab. Seal aga on vesi läbipaistev liiv puhas, kõik on nähtav...»

«Kuidas su mees sind üles leidis?» küsis Larissa, kes les Galijeva vastakäiv kõne kutsus esile nii palju kujutlust, mis ängistasid südant.

«Tädi kaudu.»

«Ta paraneb, siis?»

«Paraneb.» Galijeva naeratas rõõmsalt. «Ta kirjutab et peaksime laskma Svetlanal arstiks õppida. Ta kirjutab: «Neurokirurg Mihhail Grigorjevitš jääb mulle alati seks meelde, aga enne ma polnud kuulnudki, et maailmas on olemas neurokirurgid.» Meie Aržanov on ju ka neurokirurg,» lisas Galijeva nagu muuseas, viies pilgu tüü portreelt Varvaarale.

Muslima tundis Varjale kaasa ja rõõmustas, märgates tähelepanu, mida doktor osutas tütarlapsele. Aržanov oli hea inimene. Haritud ja puhta südamega. Varja, muidugi ei saa oma haridusega veel kiidelda, aga tal on juba peaaegu kümneklassiline haridus. Et Varja oli jakuut, Aržanov aga venelane — see meeldis samuti Galijevale.

Larissa tabas Galijeva pilgu, mille too Varja poole heitis, ja tooni, millega ta kõneles Aržanovist. Ja uuesti väljendas Larissa peas kurblik mõte:

«Galijeva kohtab oma meest... Aržanov abiellub vajakesega... Aga mina? Neid ootab õnn, aga mind mitte. Neil sünnivad lapsed, mina aga jään üksi. Mul on poeg Aljoša! Ent umbes viieteistkümnepäev pärast hakkab ta elama oma elu... Viisteist aastat! Elada viisteist aastat armastuseta, helluseta! Aga ma ei ole ju viieteistkümnepäev pärast veel vana! Oh, see sõda! Meie ei ole sõda välja mõelnud ja seegi pole meie süü, et me nüüdki tahame armastada ja olla armastatud!»

«Aga mida sinu mees kirjutab?» küsis Galijeva Larissalt. «Sul on tore elukutse — kirurg. See on tore ja kõlbav uhkelt!»

Larissa vaikis, nagu poleks ta kuulnudki. Kartes nutma puhkeda, tõusis ta püsti ning läks oma kohale naril. Mõned tunnid unustust, siis aga jälle haavad, veri, õiged.

44.

Kalda äärde ilmusid esimesed partiid vange. Volga kaldal liikusid ahelikuna kortsunud, määratud sinelites ning kõrgetes lambanahksetes papaahades rumeenlased ja sinelites, kohmakates saabastes ning ersatsviltides sakslased. Punaarmeeelased vaatasid vange sünge vaenulikkusega, need aga sammusid kartlikult ringi vahtides või silmi tõstmata.

«Vangi annavad ennast visalt,» lausus Korobov, seistes, vatikuub õlgadel, blindaaži uksele. «Loodavad veel abi saada, aga kindral Manstein sai Kote'nikovo all peksta.»

«Peksti korralikult läbi!» kinnitas Logunov, kes oli samuti välja tulnud vange vaatama. «Lahing kestis ühtejärge kümme päeva.»

«Nad on nüüd täiesti ümber piiratud,» lausus Netšajev, vaadates järele fašistidele, kes olid omadest maha jäetud, aga meremeest nähes hakkasid sörki jooksmas. «Kesk-Doni piirkonnas on nende abiväed samuti tagasi löödud. Näe, kuidas kiirustab! Niikaua, kui neid palju on koos, on nad vaprad. Üksikult aga — plödi! Küll on rämpsi!»

«Plödi plödi, aga allaandmise ultimaatumi kiskusid puruks!» märkis Korobov. «Ootavad ikka veel miüagi! Lähen onni, seltsimees Logunov. Anname teile hitlerlaste kosti proovida.»

«Mida?» Logunov ei liikunud paigast.

Jaanuaripäike paistis ukse kohal väljaulatuvatele paljudele, säras katusel sulama lõõnud lumehangede hapral jääkoorikul. Taevast oli sügavsinine. Vaenlasest vabastatud tehase territooriumil oli külmunud jõepind lumega kaetud ja helkis pimestavalt. Volga-tagune mets oli nagu pruunikaks tõmbunud. Ja kõik kutsus elama. Sel hetkel meenus Logunovile Varja. Tütarlaps ei kirjuta midagi. Vastas kirjale Denis Antonovitši surmast ja vaikis jälle.

Logunov oli saanud neil päevil vastuse ka Jelena Denisovnaalt...

«Kallis Platon Artemovitš!» kirjutas Jelena Denisovna Hižnjak.

«Mul pole sõnu, et väljendada oma kurbust. Ütlen vaid üht — minu elu on nüüd lõppenud. Tean, et tuleb lapse üles kasvatada, tean, et tuleb elada ja töötada. Mõista, et sega saan kõigest aru, hinges aga on pimedusest pimedam. Ja ükski lohutus ei võta valu ära. Mida enam mõtlen, seda rohkem teed endale haiget. Võib-olla aastate jooksul harjub, ent aastate pärast tuleb ka surm. Kui püüad sellest selda, ängistab veelgi enam südant.»

«Jah, «aastatega harjub» on halb lohutus,» mõtles Logunov.

«Mis kostist te rääkisite?» küsis ta Korobovilt naeruga.

«Täna öösel kukkus meie blindaaži pomm. Ootasime plahvatust, aga seda ei järgnenud. Tuli välja, et transpordilennuk oli alla visanud täidetud kasseti. Kui see vastu maad puutus, läks lahti ja sealt tuli välja šokolaad, ajalehed, konservid...»

Mürinal lõhkes läheduses mürsk, paisates laiali kivi, manud mulda, lõhkes veel teine, kolmas...

«Ka niisugust kosti võib saada,» naljatas Netšajev süngelt. Hele talvapäev ja päikesesära tegid ta kurvaks ja kuidas ta kufbuse vastu ka võitles, kasvas see üha rohkem põletas ta südant. «Lähme alla, ma jutustan teile, kuidas mu sõbrad Tšervlenaja jõe ääres Tsõbenko asula all elavad. Ma kohtasin eile kaht sealset staabis. Fašistid saadavad piiramisrõngasse lõputult transpordilennukeid. Tuleb üks lennuk teise järel, meie omad aga tulistavad pidevalt neid alla. Doni ja Volga vahele on juba mitusada tükk alla tulistatud.»

«Mis seal Tsõbenko all siis juhtus?» tuletas blindaaži meelde Logunov, kes asja vastu huvi tundis. «See on ju edelas?»

«Täpselt... Juhtus niisugune lugu, et fašistid kindlustasid ennast järsul kaldal juba meie poolt kaevatud valla ringis ega liikunud paigast. Kui nad ultimaatumiga ei lükkasid, anti meie omadele käsk Tsõbenko ära võtta. Kümnenadal jaanuaril toimus suurtükitule ettevalmistus Kogu stepp kõmises. Kas te arvate, et nad pärast seda

alla andsid? Kurat neid võtaks! Organiseerisid ohvitseridest surmaminejate rühmad, ajasid haavatud jalule ja sundisid neid lahingust osa võtma. Ent meie võitlejad surusid peale, murdsid kaitsest läbi ja peksid neid Rano-tino, Karpovka ja Voroponovo all. Tagalas, Tsõbenko lähedal, aga olid fašistid juba magama heitnud. Neid tabati ootamatult. Poisid jutustasid, et ohvitserid hüpanud blindaažidest välja palja jalu, pidžaamades, vöödili-sed nagu tiigrid. Mõned simuleerinud surnut, visanud ennast pikali, sõrmetest aga tulnud auru nagu samovar-rist — on ju krõbe pakane.»

«Küll on helitatu!» märkis Petja Rastokin imestades. «Nad on sisse piiratud ja neil pole enam midagi õgida, aga magavad pidžaamades, just nagu oleksid kuuror-dis!»

«Kuidas siis! Teisiti pole võimalik — Euroopa! Nad veavad arvatavasti ka ööpotte endaga kaasas!» kõnelesid võitlejad nardes. «Isegi vangi püüab see rämps koos kokkuröövitud kraamiga sattuda.»

«Õige, seltsimehed!» lausus Logunov. «Fašistide kul-tuur on madal. Ent pidage silmas, et üleliigne karmus viib seleni, et nad kardavad vangi anda.»

«Ega nad ennast niigi just rohkesti vangi anna,» vastas Netšajev. «Nad on valmis igasuguseks alatuseks, et teenitud karistusest pääseda.»

«Tõsi!» katkestas Korobov sõpra. «Täna läks meil ühe maja varemete äravõtmine kalliks maksma. Jõudsime ennast just kindlustada, kui nägime kõrval valget lippu... Tähendab, tuleb alustada läbirääkimisi. Kas nii? Nad tõmbasid meie tähelepanu sinna, poole oma sõdureist aga paiskasid meie tagalasse. Tungisid äkki peale. Hea küll, meie ei sattunud segadusse. Kuidas seda nimetatakse, seltsimees komandör?»

«Just nimelt — kuidas seda nimetatakse,» haaras sel-lest kinni Netšajev. «Tuleb välja, et ei tohi isegi parla-mentääre uskuda! Mis siis teha, kas peksta neid?»

«Ei,» vastas Logunov. «Meil pole vaja võtta fašisti-delt eeskuju... käe tõstmine selle vastu, kes tahab end vangi anda, tähendab tugevdada vaenlase vastupanu.»

«Larissa Petrovna, kallist!»

Varvaara jooksis Firsova juurde, haaras tal kätt kinni, keerutas teda ja suudles huultele, põskedele ning uuesti huultele. «Kui suurepärane see on, Larissa Petrovna!»

«Mis, Varjake?» Larissa oli nõutu. Alati need tüdrukud sädistavad, naeravad, suudlevad, nutavad, ja aru ei saa neist teragil!

«Jah, naeratage natukenegi! Leningrad on võetud!» prahvatas Varvaara.

«Kuidas nii? Kes võttis?»

«Oh, mis ma räägin! Ei, mitte võetud, vaid blokaadid murti läbi. Meie omad murdsid kaheksateistkümnendal jaanuaril Leningradi blokaadist läbi. Olen harjunud ütleva: «võeti». Alles praegu anti edasi päevauudiseid. Meie vägede edukas pealetung lõuna pool Laadoga järve...» rääkis särav ja punetav Varvaara valju häälega. «Pärast seitse päeva kestnud lahinguid ühinesid Leningradi ja Volhovi rinde väed.»

«Või nii! Või nii!» kordas Larissa erutatult, haarates tema juurde jooksnud pojakese oma käte vahele ja suudeldes teda. «Me võitsime jälle, Aljoša! Meie vaprad sõdurid murdsid läbi Leningradi blokaadist.»

«Ema, kas mina olen ka sõdur? Noh, kas või õige pisut?»

Larissa vaatas poega ega vastanud kohe.

«Sina, Aljoša, oled stalingradlane. See on veel enam kui sõdur.»

«Moskvas aga alustati kolmanda metrooliini ehitamist,» ütles haavatu ülemiselt narilt nõrga häälega «Imetlemisväärnel...»

«Ivan Ivanovitš! Õnnitlen Leningradi puhul!» hüüdis äranutetud silmadega Sofja Veniaminovna Aržanovile kes nende juurde astus.

Larissa võpatas pisut. Ole poisi öla vaadates nägi ta Aržanovit. Mehe näol mängles naeratus. Kui harva oli Larissa seda naeratust näinud ja kui hästi see tal meeleis, oli!

«Jaa, jaa, jaa!» lausus Ivan Ivanovitš juubeldava häälega. «Meie võimas kaunitar pidas vastu!»

Neid sõnu lausudes vaatas Aržanov Varvaarale otsa ja naeratas talle...

Larissa surus pojakese kõvemini vastu rinda, pöördus ja, nagu põgenedes millegi hirmsa eest, ruttas end varjama vaheseina taha, kus elas Aljoša.

«Kas sa oled rõõmus, ema?» küsis poiss, võttes õrnalt emat põsed peopesade vahele ja püüdes talle silma vaadata.

«Väga rõõmus.»

«Miks sa pea norgu lased? Ivan Ivanovitš ütleb mulle alati: «Ära lase pead norgu, kangelanel! Varsti lähed õue. Hakkad poistega mängima!» Ta on hea, eks ole, ema?»

«Kes... pojake?»

«Doktor Ivan Ivanovitš. Ta on hea ja tugev. Ka mina armastan teda.»

Larissa vaatas hämmeldunult, peaaegu kartlikult poega. Keda ta veel mõtleb?

«Ljonja armastab teda väga. Ta räägib kogu päeva: «Ivan Ivanovitš» ja «Ivan Ivanovitš». Ljonja ütleb, et ta võib surnu terveks teha. On see tõsi, ema?»

«Ei, Aljoša, surnud... ei ärka ellul!»

Larissa avas silmad ja kuulatas. Haavatud oigasid ja hingasid valjusti õhukese vaheseina taga. Ta kõrval nohises oma väikese ninakesega Aljoša. Kui Larissa puhkeaeg langes kokku Motini valvekorraga, ööbis ta poja juures.

«Kas mina olen ka sõdur, ema?» Sa mu kallist poissi! Kui väga ma sooviksin, et sul ei tuleks kunagi sõdur olla, et sinu osaks ei langeks enam ühtki sõda!»

Ja jälle, nagu nende tutvuse esimestel päevadel, seisis elavana ja lähedasena Larissa ees kirurg Aržanovi kuju. Jah, ta armastas oma meest. Armastas väga, ent suhtus mehesse nagu poisikesesse, kuigi too oli kaks aastat temast vanem. Nad ei tülitse nud kordagi. Neil oli palju muret ja raskusi: kaks last, õppimine, töö — ent kõigest saadi jagu. Ainult siis, kui nad mõtlesid tulevikule, hirmutas Larissat sõjaväelase elukutse, mille mees oli vali-

nud, sest tulevikus ei pidanud tema arvates enam sõda olema.

«Siis ma hakkan mehaanikuna töötama,» oli Aleksandri tõsiselt lausunud. «Ära karda, kallid, küll ma leiad endale tööd ka kommunismi ajal.»

Ta tundis kõiki mootoreid ja võis sõita ning lennata ükskõik millel. Jah, talle oleks alati leidunud tööd.

Sõda Saksamaaga polnud veel lõppenud, ees seisid veel palju hirmsat, aga tankibrigaadi komandöri Aleksandri Firsovi pole enam...

«Ja tema naine mõtleb juba teisest!» vilksatas Larissa sale pähe kibe mõte.

«Jah, mõtlen teisest. Aga kas mina olen selles süüdi? Ma tegin kõik, mis minust olenes, et oma tunnete mitterahuldust anda. Ma püüdsin, aitasin Aržanovit endast eemal hoida. Ta poleks ometi läinud Varja juurde, kui ma ta ei poleks teda lükanud. Talle ei saa etteheiteid teha liiga kiire kiindumise pärast Varjasse. Kas oli see liiga kiire resti? Kui siin, kaitsel, iga meeter võrdub tavalisel rindel kilomeetriga, siis millega võib siin võrrelda ühte päeva? Aga me oleme siin juba viis kuud. Kas see ei võrdu rahulikus elus viie aastaga? Ent miks pidi mind veel tabama see õnnetus?» tõusis äkki tormiline protest naise hingest. «Mulle näis, nagu oleks minus kõik naisetunded, peale armastuse poja vastu, juba tapetud ja surnud, aga jälle ärkas see ellu. Ärkas, kui on juba hilja, kui pole võimalik enam midagi parandada...»

Aljoša pööras peakest ja ohkas uniselt otse kõrva ääres. Piinava hellusega meenatas Larissa poja sõnu:

«Ka mina armastan teda.»

Jah, ainult Aržanovit võiks ta armastada pärast oma Aleksandri. Mitte keegi teine ei saa asendada teda. Aleksandri seist halvemat ta ei saaks vastu võtta, aga temast paremat leida pole võimalik. Ainult Ivan Ivanovitš võiks olla temale uueks meheks ja poisile isaks.

«Me mõlemad armastame Aržanovit.» Võttes poja sooja käekese, hakkas ta vaikselt suudlema ta tihkumist sõrmi.

Tööle läks ta täiesti ärapiinatuna.

«Larissa, kallid! Me tungime peale. Tuleb rõõmustada, aga sina käid ringi nagu elutu,» ütles talle Sofja Šefer

Larissa kuulis Aržanovi samme ja häält, ajas tahtmatult end sirgu ja vastas:

«Olen väsinud, sellepärast on ka meeleolu langenud!»

«Oh, see pole see! Me kõik oleme väsinud, aga tujul! Mul on vähemalt kakssada viiskümmend protsenti tõusnud, Varja! aga — tuhat.»

Ning mõlemad — Sofja ja Larissa, vaatasid ühekorraga Varvaara poole, kelle näol õitses roosakas puna. Varvaara hoidis käes valget mütsikest ja valmistus seda oma mustadele juustele tõmbama...

«Miks ta kannab arsti mütsi?» küsis Larissa poolsõnal, ent nii, et Varvaara seda kuulis. Larissa närvilises pingutatud hääles kostis ebasõbralikkus.

«Miks sa nii ütled?» sosistas Sofja Šefer etteheitvalt. «Mis eelarvamused need on?»

Varvaara aga punastas nii, et otsaesine, terav lõuaots ning kena ninake läksid põskedega ühte värvi.

Kohmetult silmi pilgutades pani ta mütsi kõrvale, sirutas oma ahtakese käe ja võttis marlirätiku...

«Kas nende vahelt on tõesti must kass läbi jooksnud?» mõtles Sofja, mõõtes läbitungiva pilguga Larissat, ja oli valmis maa alla vajuma häbist ta inetute sõnade pärast. «On selles süüdi Aržanov?»

Sofjale meenus palav augustikuu, haigla Stalingradi lähisel ja valge majake kauges stepikülas. Oli saabumas õhtu, õuerajal seisis pooleldi riidetatud Larissa, tema kõrval pikakasvuline ja tugev Aržanov, kes oli aga arg nagu armunud poisike. «Kas tõesti on nad osad vahetanud? Jah, näib, et see on nii!»

Sofja Šefer kääriskäis üles, tõmbas kitli vöö pingule ja vaatas silmanurgast Aržanovi poole. Ivan Ivanovitš oli samuti kuulnud Larissa sõnu ja mõistis nähtavasti, milles asi seisis. Ent ta poolehoid kuulus Varjale. Ta läks tütarlapse juurde ja märkas, et Larissa nägu muutus kitlist valgemaks...

«Noh, kolleeg,» lausus doktor naljatades ja hellalt, pöördudes meditsiinilise õe poole. «Kas te olete nõus minule täna assistendiks olema?»

Varja noogutas vaikides ja vaatas talle ainult otsa, ent milline pilk see oli! Isegi Sofja Šeferil, kes hoidis Larissa poole, ei jätkunud südant tütarlast hukka mõista. «Lõppude lõpuks on nii Aržanov kui ka Varja vabad inimesed»

mesed, ja Firsova lubas endale asjatult sellist taktit. Me kõik oleme rindemeedikud ja see on täiesti ükskõik, kes millises mütsis töötab.»

47.

Keldris oli külm, suits sööbis silma. Lükates kukla härmatanud salli, mis oli tehtud poolest vil'asest naise rätikust, siirdus Kurt Hasse kaugemasse nurka, kus paistis tuluke... Taskulambi valgus langes hullunud näole. Olekuhjas olid lapsed. Kas need on tõesti lapsed? Millest sed näevad siis välja raugad?! Põiki üle voodi lebas kange gestunud laip. Oli näha, et inimene oli valmistunud tõusma, ent tal ei olnud selleks jõudu jätkunud... Need polnud tal vaja enam millegi pärast muret tunda.

«Rahulik elanikkond!» hüüdis Kurt Hasse. «Niisugane rahulik elanikkond on hullem kui katk, taud! Paar graanaati kõigile...»

«Lähme siit minema,» lausus Max Drechsel. «Nad surevad ise nälga.»

«Nad elavad meist kauem!» lõikas Kurt. «Ja neil on mida õgida.»

Nende sõnadega jäi ta seisma tibatillukese lõkke ette, mis oli tehtud keldri võlvide alla põrandale. Tule ääristus naine umbes viieaastase lapsega, ta segas lusikaga potis, milles midagi kees. See oli toosama kaunis stepilanna, kelle juures olid suvel käinud Ivan Ivanovitš. Hižnjak pärast seda, kui nad taganesid üle Doni.

Fašisti nähes tõmbus poisil läbipaistev, kannatuslik kortsunud nägu kipra, kostis kähisev, valus nutt.

Kurt lõi jalahoobiga poti ümber, valgustas sisisemist, hakanud puuhalgudele jooksnud sisu — tükk paljast sidakskraabitud härja- või hobusenahka, paar kartulit mõni nisutera... Kurt kummardus ja võttis pihku kummad pooltoored kartulilõigud.

«Neil on vilja!» pöördus ta sõdurite poole. «Lähetsida!»

Käsku polnud vaja korrata. Taskulambi kiired valgustasid kõiki nurki.

«Meilt võeti ammu kõik ära! Juba ammu,» kinnitas naine, kes oli alles äsja tule äärde istunud. Ta andis

elava rulli lapitekis üle kahele tüdrukule, kes polnud vanemad kui seitse või kaheksa aastat, ja varjas nüüd oma kehaga järeltulijaid.

Villane rätik oli libisenud ta lakkmustadelt, kuklal tugevasti sõlme seotud juustelt. Ta ei kohendanud seda, kartes võib-olla endale tähelepanu tõmmata. Ent selle eest tõmbasid endale tahtmatult Kurti tähelepanu ta määratu suured mustad silmad kõhnas, kuid ikkagi kaunis näos, mis kõnelesid hirmust, palvest ja kannatustest.

«Milline iludus!» pomises ta. «Ent olukord pole, ausalt öeldes, soodne!»

Ta lükkas naise eest ja hakkas lapsi magamiskotilt minema loopima, kus nad olid end üksteise vastu surunud nagu linnupojad pesas.

«Oh, neid venelasi!» lausus Kurt. «Kuhu sa nina ka ei pista, igal pool on kõik kohad lapsi täis... Nii see on! Umbes kaks kilot!»

Ta haaras võidurõõmsalt aseme alt kotikese teradega. Ta hüüatus segunes laste nuuksumisega, kuid naise nuti summutas kõik.

«Anna siia!» karjus naine, haarates kinni kotist, milles oli tagavara. «Anna siia! Mul on lapsed. Millega ma neid toidan?!»

Hetkeks tõusis ta silme ette valgendatud maja stepikülas, puhas õu, kasvanud lopsakatesse lillakaspunastesse põõsastesse, millest vihtu tehakse, ja kõrvitsaväädid, kõigepealt aga rõõm, mida ta tundis, enne kui sõda tungis kallisse steppi.

Stepilannale meenus veel, kuidas ta Stalingradi peatumata jäädes läks oma tütreaga elevaatori juurde ja tõi sealt kotikese vilja. Tagasiteel olid temaga kaasa tulnud lapsed, kes olid kaotanud oma vanemad. Viieaastane pois ja kena seitsmeaastane tüdruk, kallid drapp-palitus ja paksude ruugete patsidega. Siis istusid nad neljakesi vaenlase poolt vallutatud varemetes — vasakult kaldalt tulistas nõukogude kahurvägi — ja naine kaalutles piinavalt rasket küsimust: kas võtta või mitte võtta? Omagi tüdart polnud millegagi toita. Ja ta otsustas — ei võta. Aga kui ta tõusis ja oma tüdart tõukas, muutusid rahu tuks ka kaks kaitsetut, ärahirmutatud väikest inimest, tõusid ja hakkasid nende järel käima. Lapsed olid üksi.

ümberringi aga hiilisid halastamatud vaenlased nagu ahned hundid.

Emasüda ei kannatanud välja ja ta võttis kodutud väikesed enda juurde.

Ja nüüd vahtis vastu näljasurm.

«Anna siia!»

«Ma tahan su!» ütles Kurt vene keeles ja virutas naisele viltsaapaga kõhtu.

Aga stepilanna tõusis ja läks fašistile üsna lähedale. Ta silmad läikisid vihaselt fašisti ees ja äkki ilmus neist tuge, võidurõõmus naeratus.

«On näha, et Hitler toidab teid halvasti, koerapojad! Kisute näljaste lastel suust tuki ära? Laps on haige, aga tema lööb supi ümber!... Lihtne asi — tuli siia, ja loe ümber, aga mitu korda mina eluga riskisin!»

Naise hää paisus, lõi oma helinaga kõrvu. Tema vaadates puhkesid lapsed nutma, tõmbasid teda tagasi kleidist ja kätest, ent ta ründas fašisti, haaratuna raevust.

«Te pole sõdurid, vaid sõnnik! Hulleml kui sõnnik! Kui tulevad meie, nõukogude väed... Nad teid... nad teile!»

Stepilanna ei saanud lõpetada — Kurti toored sõrmed haarasid tal kõrist. Ühe käega hoidis Hasse kramplikult teradekotist kinni, teisega pigistas naise peenikest kaela ja heitis siis ta jõuga kõrvale. Kukkudes lõi naine kukla vastu katkist kasti...

Sõdurid kandsid midagi, toppisid saaki taskutesse. Ainult Max Drechsel seisis liikumatult. Orbudeks jäänud laste nutt lõi ta südamesse. Talle meenus oma perekond. Mis saab lastest? Mis saab tema kallist Elfriedest, kui venelased purustavad kogu Hitleri armee nii, nagu purustasid Pauluse Stalingradi all? Ultimaatum on tagasi lükatud, aga lootust pääsemiseks pole.

«Teie vastu ei tunta halastust,» räägiti kõikides hitlerliku väejuhatuse käskkirjades ja lendlehtedes. «Venelastelt ärge armu oodake.»

Jah, mis armu võibki oodata, kui saatust viib kokku selle naise mehega, kelle alles äsja tappis keldris Kurt Hasse. Täheleb, tasumine tuleb õiglane, ent mida lähemale ta nihkus, seda hirmsam ta näis, seda enam kõik

Maxi vaimsed ja füüsilised jõud relvastusid selle vastu. Ent ring tõmbus üha koomale.

Nõukogude tankid surusid igast küljest hitlerlikke vägesid, mis kogunesid nüüd näljastest, külmadest ja tuulistest steppidest nende poolt lõhutud linna. Ent Volga kaldal võttis veid vastu Tšuikovi armee...

Kui Max Drechsel sellele mõtles, tahtis ta viskuda maha ja karjuda täiest kõrist: «Ma ei taha enam midagi! Mul pole siin midagi vaja, laske mind ainult koju naise ja laste juurde!»

Drechsel pööras end järsult ringi ja väljus esimesena keldrist.

48.

«Nad kavatsevad meie grupeeringu linnas läbi raiuda,» lausus Kurt Hasse, võttis viili ja vaatles tahmalambi valgusel oma laikima poleeritud küüsi. Ta oli väga uhke oma küünte kujule ja temal, nagu paljudel saksa ohvitseridel, oli kombeks iga vaba minut tegelda maniküüriga. Näljased, mustad, täitanud, lotendavate põskedega ja kortsunud mundrites ohvitserid istusid ringis poolpimedas blindaazis ja tegutsesid masinlikult viili, harja või seemishaha tükiga.

«Kuulete, kuidas nõukogude kahurvägi kesklinna tulistab?» jätkas Kurt Hasse, kallutades pea õlale ning vaadeldes hajameelselt eemalt oma kätt. «Rügemendiülema ütles, et meil pole sealt midagi otsida. Jääme endise tehase rajooni, me oleme seda siiski tundma õppinud. Kuni viimse padrunini — niisugune on füüreri käsk.»

Ohvitserid vestlesid loult ja kuulatasid, kuidas katelokis podises Kurti poolt «organiseeritud» nisuterade puder. Vene tüdrukud olid vandanud ohvitseride köögis terve päeva lihamasinat... Kokad olid keetnud hobuseliha ja kartulitest püreesuppi. Ent nüüd polnud enam midagi vända — sõdurid olid kõik hobuste laibad ära tassunud. Ka sõdureid tuli millegagi toita. Kes hakkaks muidu siin võitlema?

Tõstnud tulelt valmis pudru, võttis Kurt lusika ja lausus tähelepanelikuks muutunud ohvitseridele:

«Mul on täna sünnipäev. Kodus ma oleksin muldugi

teid kõiki lauda palunud, ent nüüd... te mõistate isegi... Mul tuleb oma pidupäeva üksi pühitseda.»

Ja ta hakkas putru sööma.

Ohvitserid vaatasid teda ja vaikisid süngelt. Mis seal ikka, igaüks neist oleks samuti toiminud. Ainult Max Drechsel, kes end ikka lävel soojendas, vaatas «sünnipäevalast» vihkamisega. Huvitav, missuguse ettekäändega Kurt Hasse homme välja mõtleb.

«Ta võiks kilo vilja pärast tappa ka minu naise,» mõtles ta ja tal oli tahtmine minna nari juurde, kus istus Hasse, ja tugeva jalahoobiga lüüa tal katelok pudru käest minema, samuti oli tal tahtmine sünnipäevalapsel endale jalahoppe anda.

Kurt jõudis just oma pudruga toime tulla, kui teda kutsuti rügemendi staapi, ulatati pitseeritud ümbrik ja saadeti Orlovka asulasse, mis asus loode pool traktori tehast.

«Eraviisiline sideohvitser!» ironiseeris ta oma aadressil, väljudes automaatori saatel tuisusesse öösse.

Läbi langeva lume säras taevaskollane kuu. Lumi pudenis nii, nagu oleks keegi tõstnud kõrgele tuules liponäpava tiheda võrgu. Terveksjäänud hoonete vahel asuvad mustad majade varemehed jõllitasid tühjade aknaavadega, kust paistis kord helendav taevaskollane, kord trasseerivate kumilide säravad jooned, kord ähmjas kuuketas, mis kiirelt ujus pulbitsevas liikuvast udust. Veel mitte kunagi polnud lõhutud linn jätnud Kurtile nii jubedat muljet. Kõikjal paistsid kangestunud laibad. Öudne hauakamber.

«Küll on siia laipu kokku kuhjatud!» mõtles Kurt. «Ja kui palju rottel jooksevad kogu aeg jalgade all. Ei, meil siiski vedas. Lihtsalt ime, et suvel ei puhkenud katk. See veel puudub, et tunne oleks täielik! Me jõudisime ometi Volgani ja tundisime ennast juba võitjateks. Ning äkki tuli krahh... Miks see juhtus? Möödunud aastast venelaste edu Moskva all seletati Saksamaal kumikarmi vene talve tagajärge... Ent siin polnud veel külma, kui algas peksmine. Kust võtsid venelased nii palju tehnikat? Tungivad peale igast küljest. Nad maksavad kätte, aga põgeneda pole nende eest kuskile. On vaid üks väljapääs — võidelda. Ent kui kaua võib võidelda?»

Puhates vanas tugevas tranšees, võttis Kurt Hasse mõrsjalt saadud pildi ja süütas tiku — toosi oli ta haa-
ranud samast keldrist, kus ta naise surnuks kägistas.

Elsa istus autos juhiistmel, uks oli lahti, ta pikad valgetes kingades ja tumedates sukkades jalad rippusid asfaldil. Ta juhtis ise autot. Auto seisis pargivärava ees. Päev oli arvatavasti päikesepaisteline, sest puud, mille sakilised lopsakad lehed ulatusid üle raudaia, heitsid asfaldile musti varje. Kui tahad, lähed parki või imelussasse mugavasse majja, kui tahad, istud autosse, kihutad randa, mägiarestorani, staadionile. Kuhu süda soovib. Elstast mõtles ta külmalt. See naine ei olnud kunagi Kurti erutanud. Küsimus oli varem otsustatud. Ent nüüd hõljus kõik kaugel: nii pulmad, mõis, auto kui ka sõjaväelase karjaar.

«Jah, meie ühine mäng pole suurem asi, kallid füürer!»

Lootusetus valdas üha enam Kurti. Üksi omaenda mõttega jääda oli hirmus. Ta tõusis, ronis tranšeest välja.

«Liigume edasi!»

Viimaks jõuti Orlovkasse. Mahapõletatud külake. Blindaažide kungaste kohal keerutas samuti tuisk. Patrulli abiga jõudis Kurt staapi, kuhu tal oli vaja minna. Orlovka oli kõikjalt ümbritsetud tankide, kahurite, tohutuhulga autodega. Kraavid, muldonnid ja blindaažid olid täis saksa ja rumeenia sõdureid. Kõikide meeleolu oli langenud. Välimus oli neil haletsemisväärne — nad ei sarnanenud sugugi füürerite armee vaprate sõduritega ja saravate ohvitseridega. Täielik laostumine, mündri ei pööratud enam mingisugust tähelepanu. Ja süüa polnud samuti mitte midagi. Nähtavasti omadega läbi!

Tagasiteel sattusid Kurt Hasse ja teda saatev auto maatur miiniväljale. Varem kais Kurt ees ja automaatur jargnes talle nagu vari. Nüüd, vastupidi, sammus küürutades ja sapööride poolt pandud kepikesi silmitsedes ees automaatur. Tuul kallutas kepikesi, keeras nooled teistpidi.

«Miinid! Miinid!» löikas kõikjal silmi. Samm pisut paremale või pisut vasemale tõi surma. Ega asjatult öelda: «Minöör eksib vaid kord elus.» Plahvatus toimus ootamatult. Kurt Hasse kukkus ja tundis kohe, et ta on

elus ja nähtavasti ka terve. Automaatur oli tükkidek kistud.

Kurt Hasse vaatles hukkunu jäänuseid. Nendest tõus auru. Edasi lamada tähendas surma. Fašist tõusis ja hakkas üksi nagu hunt lonkima vasakule, põhja poole. Mida? Kas pole ükskõik, kuidas surra! Ning ometi jooksi iga kord, kui ta komistas, üle naha külmavärinad. Võib-olla suudab ta ületada mineeritud maa-ala...

Ning äkki mustasid lume all mingid ehitused, Kurt Hasse seisatas ja vaatas. Tankid! Korratult kokkukuhjunud, ilmselt surnud tankid. Ta astus lähemale. Tuttava mustad ristid vaatasid talle igast küljest vastu. Siin see oli, see võimas tehnika, hitlerliku armee au ja hiilgus. Kas võis kahelda võidus, kui vaatasid, kuidas see tuli sülitades ja õhku ning maapinda vabisema pannes edasi liikus? Mis oli siin juhtunud? Terasest hiiglaste tohutu suur kalmistu, mis laius nii kaugele, kui silm ulatus. Lumi sahisas suitsunud soomusel, tuul vihises haigutavates avastustes. Seal oli tankist, kes polnud jõudnud lahkuda, ta tõusis välja roomata, ta söestunud laip oli hangunud seljast. Siin paistis lumehangest käsi, seal jalg... Nüüd uduses kollakas taevast liikus kuu, valgustades läbi tuisa mooli ennenähtamatu purustuse pilti...

Oli võimatu peatada saksa tankide laviini. Ent see peatati ometi! Ja peatasid need venelased, keda Kurt Hasse pidas metslasteks!... Kuidas seda mõista?! Lihtsalt hütluks võib minna!

Fašist vaatas jälle ringi. Kui ometi ei pörkaks siin kokku nõukogude sõduritega. Arvatavasti oli ta juba rindejoone ületanud. Kurt Hasse katsus, kas kiri on alla kohendas maskeerimisülikonna hõlmu ja tõttas linna varemete poole, kummardudes tuulepuhangute all, mis piitsutasid teda igast küljest.

50.

Nataša töötas nüüd Mamai kurgaani nõlvakul koo Vovka Parutšiniga. Ta oli Vovkast kõigest viis aastat vanem, ent poiss suhtus temasse aupaklikult, Vovka aga meeldis Natašale oma väleduse ja uljusega.

Kui see poiss ütles «saab tehtud», siis puges ta kas voi

nahast välja, aga täitis oma lubaduse. Ja kui ta nüüd hilines, siis tähendas see, et teda pidas kinni midagi tõsist. Oma käskjalga oodates ei istunud Nataša, käed rüpes —, ta vedas kelguga haavatuid vallutatud saksa blindaaži, sidus haavu, sulges verejooksu ning asetas lahaseid.

Varsti oleks Vovkal juba aeg tagasi tulla. Minnes jälle nõlvakule haavatuid otsima, silmas Nataša teda äkki. Peale piiritusega täidetud termose oli poiss endale veel selga kinnitanud koti sidematerjaliga, aga ta roomas siiski kiiresti. Nüüd puges ta ühenduskäiku, nüüd ilmus ta ümmargune paun uuesti nähtavale. Läheduses lõhkes miin. Miinipildur muidugi ei sihtinud Vovkat. Naeruväärne oleks tulistada miinipildujast üheteistaastast poisikest, kuigi ta tirib sellist kandamit, mis on jõukohane täiskasvanule. Mis see on? Kas ta on haavatud? Nataša lebas lumel, lükkas kiivri kuklasse ja pilutas heledas päikesepaistes oma siniseid silmi nii, et pikkade härmalanud ripsmete otsad puutusid peaaegu kokku ja andsid tema roosakale näole kõrgi ilme, mis sugugi ei olnud tüdrukule omane. Nataša nõksatas paigast, valmistudes Vovkale vastu roomama. Ent sel hetkel hakkas ka too liikuma ja kadus, nagu oleks ta maa alla vajunud.

«Ah, tubli poiss! Kuhu ta end peitis? Arvatavasti hüppas kaevikusse...»

Nataša vaatas linna. Siit paistis see üheainsa tuhahunnikuna, millest lõikusid läbi Volga poole kulgevad nõod. Südalinnas, kus elas kunagi Nataša, seisis majavaremed tihedamini ja keerles suits. Seal käisid samuti metsikud lahingud...

«Varsti on fašistid kaputt,» oli Korobov eile Natašale öelnud. «Võtame ära Mamai kurgaani, lööme fašistid südalinnast ja tehase rajoonist minema ning siis võib pisut puhata.»

Nüüd meeldis Natašale Korobovi juures kõik, isegi ta poolkasukas, mis juba esimesel päeval oli muutunud valgest määrdunud halliks, kuid andis leitnandile väga vapra väljanägemise. Natašale meeldis istuda Korobovi kõrval ning vestelda temaga ja ta mõtles äkki:

«Paistab nagu armastaksin teda. Võib-olla me abiellume, kui sõda lõpeb?!»

Nataša kujutles, et Vanja Korobov on tema mees. Vanja

muidugi kallistaks ja suudleks teda... Ning tütarlaps vaatas nüüd juba mitu korda tähelepanelikumalt meest, tema huuli ja kasi, ent häbenes samas oma mõtteid. Ja kui Korobov püüdis lähemale istuda ja puudutas kergelt tütarlapse kätt, mõttis too teda nii teesklematult rang pilguga, et noor komandör võttis kohe sobiva distantse.

«Oh, Nataša!» ütles ta, oskamata varjata oma kurbust. «Kas sa mäletad, kuidas sa koos Liinaga vaksali juurde luurele läksid? Me kohtusime sinuga veski kõrval majas, mida kaitses seersant Pavlovi rühm. Sa kõnelesid too kord minuga panaralt, aga minu hing laulis. Kas ma võisin arvata, et kohtan sind? Ent kui ma sind nägin siis mõistsin kohe, et olin seda kohtumist oodanud ja sellesse uskunud. Kui ma poleks uskunud ega oodanud siis ma võib-olla polekski elanud selle hetkeni. Nii on ka praegu. Kas sa mossitad või ei mossita, mina loodan siiski kõige paremat meile mõlemale!»

Nataša ei saanud midagi vastata. Korobovi hinge puhang ning ta erutatud hää lüüsis teda.

«Hästi!» mõtles Korobov ja teda tegi õnnelikuks pisut kohmetu ning õrn pilk, mis vaatas talle vastu jälle tema poole pööratud Nataša silmadest. «Hoia mind kas võ granaadiviske kaugusel, ainult vaata mulle otsa. Muide aga olgu kõik nii, nagu sina soovid.»

«Ka mina olen siin!» hüüdis Vovka äkki kuskilt välja ilmudes. Oigemini tulid nähtavale ainult tema pea ja käed, mis olid maa-aluse käigu lakke teinud prao, mida Nataša ei teadnud. «Ma käisin ja uurisin välja... see pole tranšee, vaid ime.»

«Hea, et sa ei sattunud fritsu otsa!... Siis oleks alles ime olnud!»

«Kui ma fritsu otsa satuksin, siis tapaksin tal» hoopis Vovka.

51

«Nataša! Nataša!» karjus Vovka, libisedes kõhuli mööda kõva lund. «Meremehed läksid rünnakule. Need tapeti sanitaarinstruktor. Lähme nendega, Nataša! Nad lähevad praegu jälle edasi!»

Meremehed! Kogu hommiku seisid millegipärast Nataša meeles Semjon Netšajev ja Liina Lankova. Kui vägi

nad teineteist armastasid ja nüüd on nad igaveseks lahutatud! Hommik oli aga külm ja päikesepaisteline. Teisel pool jõge asuva eeslinna hallide majakeste kohal, mis paistsid läbi valge härmatanud metsa, tõusid sinava taeva poole soojad roosakad suitsujoad. Fašistid ei olnud Volga-taguseid külasid maha põletanud. Nad valmistasid seal talvituma. Miks te, narakad, meie juurde tulite? Lõhkusite meil kõik ja kärvate ka ise siin!

Kui hea oli talvel Volgall! Eriti päikesepaistelistel päevadel. Lähed mööda jäätanud teed ja iga su liigutus on kuidagi eriti kerge. Sa sammud ja sammud lõpmatuseni. Vastu tuleb palju inimesi. Hobused astuvad kiiresti, raputavad lakka. Poisikesed jooksevad ja kolistavad uiskudega sissesõidetud punakal teel, mis näib iseenesest jalge all edasi liikuvat. Päike särab ning varblased hüplevad ringi, otsides laialipillatud teri. Ja milline õhk! Suleks silmad ja lihtsalt hingaks ning hingaks. Aga kas võib sulgeda silmi, kui taevas on nii sinine, päike paistab ja kõik ümberringi valendab... Vaatad põhja — seal seisavad gigantsed tehased, vaatad lõunasse — teised tehased saadavad laiali sinkjashalli suitsu, aga selle sinkjashalli suitsu taga helgivad kuldselt Krasnoarmeiski kõrgendiku jäätanud künkad. Ja mööda teed jooksevad lapsed, tunnevad rõõmu elust, avarusest, inimestest, oma uutest viltidest. Kui tore on kõik maailmas!

Libistades veel kord pilgu üle kauge jõetaguse ja teede, mis asusid praegu hoopis teises kohas, meenusid Natašale alles nüüd villased sallid, mis olid tellitud Punase küla kudujatelt. Seal pidasid paljud kitsi ja kudasid rätikuid, mida turul müüdi.

Ema oli tellinud Natašale koheva valge pitssalli. «Mulle meeldiks rohkem hall ja lihtsama koega, kui see oleks aga soe ja pehme. Et ainult kare ei oleks!»

«Kui suureks saan, siis ostan sulle kaunimatest kaunimal» lubas Nataša koduteel, vaadates hellalt emale otsa. Ja ema naeris. Kuidas ta küll naerda oskas!...

Nataša pöördus tema juurde roomava Vovka poole:

«Viin selle haavatu kogumispunkti ja lähme siis mere-meeste juurde.»

Meremehed olid juba vallutanud vaenlaste eesmise kaevikuliini ja läksid tormijooksuga edasi.

«Andke neile hästi!» hüüdis Vovka ning viibutas kõvasti kokku pigistatud rusikaga ähvardavalt fašistide poole.

Nataša kandis ühe haavatu teise järel varjendisse, aga ta südant rõhus kurbus. Moõdunust polnud midagi järele jäänud — ei kodu ega Moskva tänavat. Ka ema polnud enam.

See haavatu oli väga suur ning raske ja Natašalt nõudis tohutut pingutust, et teda kahest poolikust suusast tehtud kelgule tirida. «Vovka on tubli, et mõtles välja sellise kelgu, muudu poleks kuidagi toime tulnud!» Tal hakkas isegi palav vatikuues ja selge peale tõmmatud valges maskeerimisülrikonnas. Millegipärast tuli Natašale meelde, et Platon Logunovil olid juba uued pagunid Armees seati sisse eraldusmärgid. Varsti antakse ka Natašale mingisugased pagunid. Eile oli see mõte teda lapselikult rõõmustanud, täna ei liigutanud üldse.

Kui Nataša oleks näinud Liinat, siis ta arvatavasti oleks talle öelnud:

«Mul valutab täna millegipärast süda.»

Kuid Liinat polnud. Ei olnud kellelegi kaevata, mis Nataša jätkas karmilt kuma kortsutades oma ohtlikku tööd. Vovka, — väike võrukael — ei jäänud temast maha. Tal ei jätkunud jõudu täiskasvanud mehi ümber pöörata ja ta vedas oma kelgu ainult nende haavatute juurde, kes said ise sellele ronida.

Noorte sanitaride silme all astus nore-jalavägi uuesti linnakale. Vovka austas meremehi eriti, ta lihtsalt jumaldas neid ja kui ta nägi haavatuid, kes olid lumele jaanud, tulid poisile viha pärast pisarad silmi. Esimesena ruttas ta nende juurde, kes kukkusid. Meremees ei kuku asjata. Meremees on sitke, ta võitleb ka poolsurnuna üleni verisena edasi.

Seal paremal tiival varises üks nagu mürsust läbilõigatud puu. Mis tal on? Vovka roomas tema juurde... Murdatud parani sumad imelikult tuttavas näos vaatasid talle otsa. Käed olid klammerdunud automaadi külge ja ikka veel olid huuled ähvardavalt ning vihkavalt kokku pigistatud ja kuumad kortsus.

«Nataša!» hüüdis poiss kaeblikult. «Natašakenel! See on ju Semjon Netšajev.»

Nataša, kes asetaski suusasaanile endist soomuskuto komandöri, pöördus kähku ümber.

«Semjon?»

«Semjon!»

Ta roomas samuti sinna, püüdis tõsta ning enda poole korjata madruse pead ja vaatas mehaaniliselt, kust ta on haavatud. Netšajevi talveriietus oli läbi lastud rohkem kui ühest kohast, ent verd polnud näha. Võib-olla immitseb veri läbi poolkasuka alles poole tunni pärast, kui lapetu on juba kangestunud.

«Oh, Senja, Senja!»

Ja talle meenus hiljutine kontsert varemete vahel, ülenõuetus tujus Semjon Netšajev viiuliga ja laulvate ning tervete sodurite kõlavad hääled.

Vovka abiga tiris ta madruse leetri põhja. Siin vaatas ta teda uuesti üle. Peente, ent tugevate sõrmedega avastas ta külmast kange poolkasuka, asetaski kõrva veel sooja. Tema vastu ja kuulis kohe ebauhtlast, vaevata labatavat rünnat. Võib-olla sumises tal endal pingutusest kõrvus. Nataša võttis Netšajevi käe, vabastas suure vaevaga kolva kokkupigistatud sõrmede vahelt ja katsus pulssi, et ikkagi ei saanud ta kindlaks teha, kelle veri ta näpude all tuikas.

«Võib-olla lööb minu pulss?»

Ei, see on haige inimese pulss — väga tihe ja nõrk.

«Lus!» hüüdis Nataša Vovkale, kes vaatas talle tähelepanelikult otsa. «Praegu on veel elus... Lahme, viime ta kiiresti sanitaarpataljoni Ivan Ivanovitši juurde!»

Vovka noogutas nõus olles. Kui temal oleks tulnud otsustada, kuhu Netšajev viia, siis oleks ta tema viinud ainult doktor Aržanovi juurde. Vova ei olnud asjatult nii geli külastanud haavatud Kolja Oljapkin.

52.

«Mis temaga on?» küsis Nataša.

«Süda.»

Ivan Ivanovitš kuulas veel kord madruse rinda ja vaatas ta läbi. Netšajevi seljal, vasaku abaluu all oli valke rebenenud servadega haav.

«Aga ta ju jooksis edasi!» ütles Vovka, madidest kätel nel kõrvikmutsi. Poisil oli seljas suur, kõvasti võõratatud valge maskeerimiskeep, ning seetõttu paistis ta nägu

tedretähtedest veelgi kirjum ja juuksed palju punasemat
«Teda tabas siis kild?»

«Jah, kild.»

«Ja sattus südamesse?»

«Südamesse.»

Vovka muserdas veel kõvemini oma mütsi. Ta paki-
tuultest parkunud nägu oli karm, aga silmadesse valpe-
sid pisarad.

«Ära lase pead norgu, poiss!» lausus Ivan Ivanov
hellalt, silistades peopesaga ta heledaid kiharat
«Paneme kohe oma madruse lauale. Me püüame Semjon
päästa.»

Ootamatu hellitus suurendas veelgi Vovka segadust
ja et seda varjata, pööras ta endast lugupidava, ta-
poisiliku liigutusega pea doktori käe alt eemale.

«Ma lähen nüüd,» ütles ta rangelt. Kuid ta haäl katto-
ja ta jätkas kõlatult: «Ma tulen täna veel tagasi. Kas
võib?»

«Muidugi, muidugi, tule,» vastas Ivan Ivanovitš juba
hajameelselt, valmistudes operatsiooniks.

Rešetov ja Larissa abistasid teda.

«Liina on tapetud ja Semjon sureb,» mõtles Natša
kes ootas erutatult eesruumis. «Südamehaav, selles süd-
mes ei ole ju veel hiljutisest kaotusest tekkinud haav
kinni kasvanud.»

«Ta peab vastu. Niisugased inimesed ei sure. Võitle ja
surma tankihävitaja Tšumakov!» mõtles Varja, ann-
kirurgidele vajalikke instrumente.

Ka Ivan Ivanovitšile meenus Netšajevit opereerida
Tšumakov. Ta meenatas ka teisi, kes olid olnud süd-
messe haavatud ja keda ta oli opereerinud. Nende hulgas
oli ka selliseid, kes jäid operatsioonilauale. Teised paki-
nesid. Kuulid ja killud vigastavad mitmel viisil. Semjon
nil oli kild vasaku koha seinas.

«Võib olla oli ka minu Aljošal süda läbi lastud. Ma ei
tea isegi, mis temaga juhtus. Hukkus, põles tankis.»
Larissa abistas keskendunult kirurge, ent valus molo, mis
vilksatas tal läbi pea, lõi tema otsaesisele teravalt
kortsud. Ja jälle kuulus kogu ta tähelepanu Netšajevile.

Rešetov tundis samuti muret ja narvitses operatsiooni
pärast, kuigi ta seda väliselt millegagi ei väljendanud
ainult tema puhmaskulnud vajusid veelgi madalamale

ilmade kohale ja ta kohatas sagedamini valge marlist
maski all.

Ivan Ivanovitš tõmbas kiltu välja ja pani haavale
õmblusi. Akki lakkas Netšajevi süda tuksumast. Kirurg
landis, kuidas tal rinnus külmaks muutus. Tundes kogu
oma olemusega abistajate pingsat vaikimist, hakkas ta
südant masseerima. Ta võttis selle oma laiale peopesale,
vajutas seda teise peopesaga ja laskis uuesti lahti, nagu
korrates südame äsjust elavat tuksumist.

«Tehke juga-vereülekanne!» ütles ta Rešetovile ümber
pöördumata. «Ja adrenaliini süst südamesse.»

Moodus minut, teine. Iseseisvat kokkutõmmet ei järg-
nenud.

«Veel adrenaliini!» ütles Ivan Ivanovitš, vaadates kui-
das ta sõrmede vahelt niris eserepunast verd. «Ma ei
joudnud panna viimast õmblust... Kogu aeg tilgub,»
teatas ta sinnatulnud Zlobinile, kuuldes oma selja taga
ta hingamist.

«Oleks pidanud õmblema...»

«Kuidas ma saan õmmelda, kui...»

Ja jälle pingeline vaikus. Ivan Ivanovitš jätkas mas-
seerimist, tekitades kunstlikku vereringet. Süda vibises
käte all. Nagu oleks olnud elav tukse? ... Ei, kadus. Või
nais see ainult kirurgile nii.

«Mis on?» küsis Larissa sosinal.

«Ei midagi.»

«Kas toesti läbi?» pomises Rešetov.

Ja just nagu vastuseks sellele tõmbus südame vetrud
temp kokku.

Paar korda puudutas see kirurgi peopesa, hingates
kogu oma sileda pinnaga.

«Ise tuksus! Ise!» ütles Larissa rõõmsalt.

«Noh, nii!» suutis ainult lausuda Ivan Ivanovitš ega
vaadanud tema poole.

Ivan Ivanovitš lõpetas operatsiooni. Haavatu süda jä-
tkas töötamist, ta põsed ja huuled tõmbusid roosakaks.
Sanitarid ja õed askeldasid elavalt laua ümber, valmistu-
des Netšajevit ära viima. Oksteise järel tulid arstid, kat-
susid pulssi, naeratasid, konelesid isekeskis. Netšajev
magas veel narkoosi mõjul. Ta oli suure kasvuga, mus-
tade kulmudega, tema pilk oli tume datest ripsmetest loo

ritatud, silmad poolsuletud. Käsi langes lõdvalt alla ja jäi rippuma, rind hingas vaevu-vaevu.

Ilus noor tugev inimene oli uuesti tagasi pöördunud elu murede ja rõõmude juurde.

Ivan Ivanovitš oli lõpetamas juba teist operatsiooni kui tema juurde tuli kergel sammul lennates Larissa.

«Ta ei ärganud!» ütles ta kiire sosinaga.

«Kes ei ärganud?»

«Semjon Netšajev.»

Ivan Ivanovitš vaatas mõne hetke ta kriitvalga näkku, ent ei näinud seda.

Kumbki ei märganud, et Larissa oli operatsiooniruumi tulnud ilma maskita.

«Hingamine?» küsis Ivan Ivanovitš kõlatult.

«Südant on veel kuulda, aga hingamist mitte. Gripen Gerassimovitš teeb talle kunstlikku hingamist.»

«Sofja Veniaminovna!» hüüdis Aržanov ärevusest keda seva häälega, kui too valmistus alustama operatsiooni teise laua ääres. «Olge nii kallid ja lõpetage siin! Netšajevil on halb.»

«Mis on Netšajeviga?» Sofja läks kuulekalt Aržanovi laua äärde. «Mis?» küsis ta Larissale otsa vaadates.

Too kehitas vaikides õlg... See liigutus oli banaalne, kuid arstide jaoks väljendusrikas ja hirmus.

Ivan Ivanovitš läks peaaegu joostes mööda maa all koridori Larissa ees, kes ei suutnud temaga sarastada. Oli ruum, kuhu asetati Netšajev. Seal lebas ta valgel linal, ümbritsetuna haigla lootajatest. Inimene, keda asja just toodi ellu tagasi.

«Verejooks? Omblus läks lahti? Ei, see ei ole võimalik!», Ivan Ivanovitš surus kõrva ja kogu põse madratsile jahtuva rinna vastu, siis kuulas reie arterit. «Mis tema on?»

Kirurg kobas uuesti oma tundlike sormedega haavata rinda, asetades ta huulte juurde käärlatule... kas see on väreleb. Keegi surus talle pihku ümmarguse peegli. Ivan Ivanovitš asetaski läikiva klaaspinna Semjoni suu ette... — ei läinud tuhmiks.

Rešetov ja Galijeva püüdsid madrust kunstliku hingamisega elu äratada, surudes ja masseerides kergelt tema rinda. Kõik oli asjata. Haavatu keha külmenes, pupillid mis olid vaevast eraldatavad sameimustast vikerkestast.

ei reageerinud valgusele, huuled ja põsed aga olid ikka veel kergelt roosad.

«Milles on asi?» küsis endalt Ivan Ivanovitš ja pigistas piinavalt mõeldes rusikasse temale antud peeglit. Valu, mida ta tundis, kui peegel pihku lõi, lõi ta tagasi tegelikkusesse. Tuhmunud pilguga vaatas ta kaht peaaegu ühesuurst kildu, mis sãrasid ta peopesal, ja kitsast verepiiskade ketikest nende vahel...

Netšajevi nägu oli täiesti elav, kuid pupillides polnud enam elu. Doktor tuletas meelde südame olukorda operatsioonilaua.

Kui kaua see kestis? Minuti, kaks või kolm... Samal ajal lakkas aju varustamine verega. Aju ei saanud toitu mõne minuti jooksul, kuid ta rakud vajavad pidevalt hapniku juurdevoolu. Nad ei saa elada õhuta. Tähendab, nende väheste minutite jooksul kannatas peaju koor... Ja jälle kuulas kirurg haavatut, ajendatult kustumatust lootusest.

«Jaa, jaa, jaa! Just nii see tuligi. Süda kannatas välja, ajukoor aga mitte.»

Tuli Parutšihha, jäi kurvalt seisma Netšajevi peatsisse, kohendas emalikult oma karedate sõrmedega ta hooletult laiali langenud musti juukseid.

«Oh, sa mu kullake!» ja nuuksudes kattis ta laugudega Netšajevi avatud silmade kustumatu sãra.

53.

Serafimovitši ja Kletskaja poolt murti kiiresti vaenlase kaitsest läbi. Kohe järgnesid peaešelonile läbimurdesse jalavägi, tankid ja ratsavägi, nagu tsementeerides seda ja laiendades edukat pealetungi kagu suunas.

Siis alles mõistis Olga, miks nõukogude väed hoidsid nii visalt enda käes platsdarmi Kletskaja jaama juures. Siis mõistis ta ka lakkamatute rünnakute eesmärki Doni rindel ja nende vägede ülesannet, kes liikusid vargsi öösel ning kadusid jäljetult eeslinil. Löökidega vaenlase tiibadele lõunast ning loodest lõi Punaarmee läbi hiigelsuure Stalingradi poole suunatud kiilu, kus oli enam kui kolmsada tuhat hitlerlast. Kahekümne kolmandal novembril sulgus piiramisrõngas Doni vasakul kaldal

Krivaja Muzga raudteejaama juures. Diviis, kus asus Olga, võttis osa abistava löögi andmisest Vertjatši asulale.

Unustamatu mulje jättis Olgale pisut künklike Doni steppide nägemine, mis olid kaetud põlenud tankide ning autodega ja mahajäetud, kummulikeeratud kahuritega. Tühjad kaevikud, mis kulgesid madala, sompus halli taeva all, purustatud talud, ahervared, laibad, mis vedelesid kõikjal. Tundus, nagu ei saaks siin miski pilku roo mustada, kuid sõdurid ja komandörid olid ülendatud meeleolus.

Olgale meenus puhkus peatuskohal. Külma varane hommik. Kerge lumesadu. Udust ilmusid mürisevad gigantid «KV», nad sõitsid mööda, otsustades raskelt kahuritõrjusid, ning kadusid hõljuvasse uttu.

«Sihuke lükkab kerge vaevaga isegi veduri rööbastelt maha,» kõnelesid väliköögi ümber tunglevad sõdurid hellitava pilguga möödasõitvaid tanke vaadates. ««KV» tähendab Klim Vorosilov. Vaata, kui tore soomus! Aga «kolmekümne neljased»! Need on palju kergemad, selle eest aga liiguvad kiiremini. Tankistid ei jõua neid ära kiita, aga meile, jalaväelastele, on nad ärarääkimata head abilised. Näete, mis tähendavad oma tankid, isegi nende lõhn on tore!»

«Hea, et ilm on meile soodne — kogu fašistide lennukid istub lennuväljal.»

«Kui vähegi selgemaks laheb, tõusevad meie lennukid kohe õhku. Meie oleme nüüd ka nende poolest rikkad.»

Olga istus lõkke ääres, teekatel põlvedel, ja kuulas sõdurite juttu.

«Tõepoolest, kuidas suudeti äärmiselt raske sõja ajal ennenägematu taandumise olukorras välja lasta nii palju lennukid ja tanke? Kust leidis rahvas nii palju jõudu ja vahendeid?»

Olga vaatles inimesi, kes lonkisid sõdurite lõkketule ümber. «Vabastatud rahulik elanikkond! Alatisest urgastest istumisest näost hallid naised ja lapsukesed, mähitud millesse juhtub — kõik parem on ära võetud! Millest neil hing sees seisab? Ja niisugused on nad kõikjal, kus on olnud okupandid!»

Olga võttis poolkasuka taskust käpikud ja tõstis mootorratta püsti. Kohe hakkab see turtsuma, põrisema ja

kihutab temaga edasi, aina edasi. Olga pidi nägema oma silmaga, kuidas vihatud vaenlase kaitse purustatakse.

Ent juhtus veel üks ettenägemata takistus — väikesed määratud, külmast sinisekstõmbunud käekesed klammerdusid julgelt juhtraua külge ja Olga poolkasuka hõlmasse. Laste ülespoole pööratud näokesi valgustas naeratus:

«Kes sa oled, tädi?»

«Aga miks te arvate, et ma olen tädi ja mitte onu?» naljatas Olga.

Lapsed naersid. Kas sai neid petta? Paistis ju välja, et see mootorrattur oli kaugelt üle kahekümne aasta vana, aga tal polnud vurrusid ega habet ja ta silmad ning hääl polnud mehe omad. Ta polnud ka meditsiini- line õde ega arst, sest tal puudus ristiga käsitasku. Või oli ta radist? Aga miks ei sõitnud ta siis autos koos teistega, vaid mootorrattaga? Näete, kui osav teine!

«Ei, ütle õigust, kes sa oled, tädi?» küsis ilmse aupaklikkusega teistest pikem pois.

Ning hellusest laste vastu ja ootamatult tärganud ohkusest enda üle lausus Olga juba juhtrauast kinni haarates:

«Ma töotan sõjaväe ajalehe juures, lapsed.»

Olga pidi juba jätkama teekonda, kui üks vanem pois tal tee sulges:

«Tädi!... Kirjutage ajalehes... Fašistid põletasid meil Vertjatši külas haavatuid. Nad asutasid meie juures «surmalaagri», naljutasid vange surnuks! Nad lasksid lapsi maha... Kümme inimest.»

«Aga kuidas nad veel piinasid!» kõnelesid lapsed ühest suust, ümbritsedes jälle mootorratast.

«Fašistid peksid poisse veriseks,» lausus vaikselt kaheksa-aastane tütarlaps, sarpanedes oma baikatekis tibatillukese vanaeidega. «Ütlesid, et tegid seda ühe karbi sigarettide pärast.»

«Ja lasksid nad öösel keldris maha.»

«Meid aga ajasid külast minema.»

«Trükkige see hästi ära! Saagu kõik teada, missugused nad on!»

«Vaata, missugused nad on!» ütles Olga, vaadates Doni-tagustelt kõrgendikelt alla Vertjatšile.

Fašistid, kes olid minema löödud kõrgelt paremalt kaldalt, kaevusid nüüd pikka mäeseljakusse asula taga. Külal endas kindlustusid nad purustatud aedades ja majade keldrites. Päike tõusis teiselt poolt Doni. Näimelikuna, et rünnata tuli nüüd idasuunas, kuigi küla ja kogu ümbrus, kus istusid fašistid, näis täiesti võõras. Ja Olga ei tundnud kahetsust, kui lakkamatult tulistava kahurväe tulevall lähenes terveksjäänud majadele ning aedadest hakkasid tõusma juba mullasambad.

«Kellel tõuseks käsi poisi tapmiseks karbi sigaretti pärast!»

Jah, ka sellest kirjutab Olga oma ajalehes.

Huuli kõvasti kokku surudes vaatas ta alla jõeluhale, kus mööda plahvatustest lõhutud jääpanku, mööda silla, mille nõukogude sapöörid olid teinud juba taandumisajal, jooksid pealetungijate eelsalgad, veeresid tankid koos dessandiga.

Seejärel märkas Olga juba Vertjatši taga stepsis suurt hulka relvadeta saksa sõdurid, kes jooksid ülestõstetud kätega punaarmeele vastu. Oleks võinud mõelda, et see on lõks... sest hitlerlased läksid lihti rünnakule, varjates end rahulike elanike taha, keda nad ajasid eest. Ent siin oli teisiti. Jooksjate järel tikkisid kuulipildujad, viies neid armuvalt. Kuulijooksikad hakkasid hüppama tranšeesse, kust hitlerlased olid alles äsja välja löödud, tegid punaarmeele neile ruumi. Paar sakslast olid Olgale õige lähedal... Nad vaikisid, hingasid kiiresti, nende silmad läikisid meeleheitlikult. Ainult üks umbekolmekümne-aastane kongus ninaga mees, nagu tume punane ja täis musti täppe, ahmis suuga õhku ja kinnitas hingeldades, leidmata vajalikke sõnu:

«Ruhr. Essen. Kaevandus. Mina — kaevandus,» ja ta koputas endale peopesaga rinnale. «Mina — kaevandus!»

«Selgel» lausus vaevosa komandör karmilt ning lisas Olga poole vaadates: «Kas te räägite nende keelt?»

Olga ei mäletanud koolipingist rohkem kui umbes sada saksakeelset sõna, mida naljatlevad kõnelused Ivan Ivanovišiga olid aidanud meelde jätta.

Selle asemel, et öelda «olge rahulikud», ütles ta «palun», ent edasi selgitas ta küllaltki arusaadavalt, et vangid ei tarvitse karta oma elu pärast, ja juhatas, kuhu nad peavad minema. Ent kogu aeg, kui ta ülejooksiku kõrval seisis ja vaatas ta kohutavalt pinevil ootavatesse silmadesse, piinas teda ebareaalsuse tunne. Olga oli juba näinud hiigelsuuri end vangi andnud sakslaste, rumeenlaste ja itaallaste kolonne. Ent nüüd seisis ta kõrval saksa sõdur, kellega oli vaja rääkida, ja mees vaatas talle otsa ning kuulas tõsiselt.

«Mina — kaevandus!» ja hoides kätt kühvlina, oli ta näidanud oma rinnale.

Aga haakrist määrdunud talvemütsil ja sinel ning surmavaenlase eemaletõukav väljanägemine. Kuidas saab sobitada kokku kaht sellist nähtust?

Võitlejad aga olid osanud juba neid kahte nähtust kokku sobitada ja kõnelesid lihtsalt:

«Mis seal ikka, ega nad kõik pole kaabakad. Kui palju on niisuguseid, kellel polnud pääsul Mobilisatsioon ja punkt. Kaevur ja tööline on oma inimesed.»

Ja juba surus keegi Esseni kaevurile pihku kirju tubakakoti ja paberitüki:

«Tee suitsu.»

Olga aga vaatas ja mõlles üha. Samuti oli lugu ka Vertjatši külaga. Kui see ära võeti ja sinna sisse mindi, näis see talle kohe teistsugusena kui parema kalda kõrgendikult vaadates. See muutus samasuguseks külaks nagu kõik teisedki. See oli nüüd tavaline sõjas kannatada saanud nõukogude asula. Ja seepärast, et ta lõhutud tanumad olid täis oma võitlejaid, tanke ja kahureid, muutus ta oma külaks.

Olga kõndis mööda jalgrada, mis oli tallatud lumevallide vahele, lipsas muldonni ja läks laua juurde, võttes juba käies välitaskust märkmiku. Tal oli vaja kirjutada sõnum diviisi parimast sidemehest. Ent selgus, et parim sidemee oli peaaegu kättesaamatu ja tema leidmine nõudis Olgalt üsna rohkesti vaeva.

Nüüd istus too tema ees: lihtne, pisut hämmeldunud noormees külmast telliskivipunaseks tõmbunud näoga ja hallide silmadega. Ta suured, külmavõetud käed, mis nagu poisikesel olid kaetud soolatüügastega, lebasid rahulikult lauaserval. Ümmargustel põskedel oli näha

külma jälgi, mis sarnanesid värskete põletushaavadega.

Olga küsimustele vastas ta küllaltki meelsasti, aga närveeris silmanähtavalt: silus kord üle paljakspöetud pea, kohendas siis rihma alt sõduripluusi, tõmmates krooked tahapoole, ja asetaski käed lauale. Ta ülahuulele, mis ei tundnud veel habemenuga, ilmusid äkki tihedad higipiisad.

«Meie töö on muidugi rahutu. Ent siin pole ju kellelgi rahu,» kõneles ta pisut kähiseva tenoriga. «Kui juhe on katki, siis me ei saa oodata, kuni vaiksemaks jääb. Me roomame tule all igal ajal ja igasuguse ilmaga. Mitu korda taastasime ühenduse viimases lahingus? Isegi olen arvestuses segi läinud — arvatavasti korda kolmteist. Jah, sedagi juhtus, et lamasin pool tundi juhtmel. Kuidas see tuli? Väga lihtsalt.» Sidemees ohkas. Ta külmavõetud sõrmedega käsi taks jälle tema olematute juuste juurde. «Me sammusime tagasi kaevikusse, see tähendab, ma sammusin oma pooliga tagasi. Olin kogu materjali juba ära tarvitanud. Äkki nägin — jälle katkenud. Võtsin maast otsad, venitasin kokku, aga ühendada polnud millegagi. Lülitasin sisse ja kuulsin hääli. Toimus tõsine kõnelus. Noh, jäin siis tule all juhtme otsi hoidma... Lamasin nii pool tundi, kuni poisid välja aitasid...»

«Seal teid siis külm näpistaski?» küsis Olga.

«See? Tühi asi! Naaberdiviisis tapeti sidemees ära, kui ta niiviisi lamas. Suri, juhtme otsad suus. Aga käed? Käsi ei saa kuidagi hoida. Kinnastes ei saa juhtmeid ühendada. Milles meie töö seisab? Roomad, leiad rikke, ja sul tuleb see hetke jooksul likvideerida. Teisiti pole võimalik, sest side on lahingu närvi.»

Olga tegi kiiresti märkmeid ja mõtles.

«Eile kirjutasin sõnumi kangelaslikust kuulipildurist, üleile — kahurväelasest, patarei parimast sihturist. Millise austusega räägivad nad kõik oma lahingutööst! Enne kõike püüavad nad esile tõsta relvaliigi tähtsust. Kahurvägi on lahingu jumal! Side on lahingu närvi! Ja tõepoolest, see on tõeline närvi!» Olga esitas veel sidemehele küsimusi tema sõpradest ja rännuelust, kuni noormees hakkas higistama nagu kord ja kohus. Noormehel hakkas koguni kuum, ta nägu õhetas moonina. Paistis, et tal oli kergem kangelaslegusid sooritada, kui neist rääkida.

Tärganud ja lasknud noormehel minna, vajus Olga mõttesse. Kõik oli kujunenud nii, et ta mitte kuski ei kohanud Tavrovi. Nad olid nagu kaks kõrrekest, mida oli haaranud võimas voog, mis kandis neid küll ühes suunas, kuid mõlemat eraldi. Nüüd asus idas üsna lähedal lõhutud, ent alistumatu Stalingrad, ja kõikide pealetungivate inimeste mõtted olid sinna suunatud. Ees seisis veel palju raskusi.

Olga ohkas, mõtles nendele ning hakkas kirjutama «enese jaoks».

«Peaegu seitse nädalat on möödunud sellest ajast, kui algas meie pealetung. See kulges nii kiiresti, et saksa lennukid, mis olid tund aega varem välja lennanud, maabusid tagasi lennates aerodroomil, mis oli juba meie poolt ära võetud.»

Nägu rusikale toetades vaatas Olga tahmalambi tulukest, ilma et ta seda näinud oleks. Millised muudatused on toimunud temas endas selle aja jooksul? Ta oli muutunud vanemaks ja tõsisemaks. Tema niigi tõmmu nägu oli päevitanud tundmatuse ja võtnud tumepruuni värvuse. Kulmude vahel olid sügavad kortsud, ent heledad mõtlikult juurdlevad silmad vaatasid mustast ripsme- raamist imelikult kenasti.

«Täna lükkasid fašistid tagasi allaandmise ultimatum. Kas nad tõesti ei saa aru oma olukorra lootusetusest?!»

Olga pani märkmiku välitaskusse ning, vallatud uuesti rahutusest, väljus blindaažist. Võib-olla mõtlevad hitlerlased veel ümber.

Õõ oli kuupaistene ja külm. Helendavas lumes mustasid lähedaste nõgude servad, mille taga asus vaenlane. Vaenlase kaitseliin hargnes kaugele mööda stepi. Ent hitlerlased olid nähtavasti kindlalt otsustanud relvi mitte maha panna, nad varjasid end vaenulikult ja ootasid...

Stepituule hõõguva hinguse tõttu silmi pilutades vaatas Olga ringi.

Patareid vaikisid, polnud kuulda isegi kuulide vihinat. Ent valgetes maskeerimisülikondades jalavägi roomas juba mööda lumist tranšeed fašistide positsioonidest välkrünnaku kaugusse. Sihturid suunasid suurtükke kätte näidatud märkidele. Näis, nagu oleks stepp ümberringi mõtteisse vajunud. Ainult kõikjale eesliinile paigutatud

nõukogude raadioruuporid häälitsevad teravalt ning valjusti ja agitaatorid kutsuvad saksa keeles vaenlast end mõistlikult vangi andma. Kuid nad kutsuvad asjatult...

Pearünnak algas kogupauguga tuhandetest suurtükkidest, miinipildujatest ja «Katjušadest».

Ja ägedad lahingud kestsid veel pool kuud.

Stepi kohal vihisesid tuisud, sadas lund, aga see ei saanud tasaseks teha mürsulehtreid ja matta tapetuid, kes olid jäetud lagedasse steppi. Kõikjal paistsid purustatud tankid, ulatusid lumest välja lennukiriismed. Sõjatulest põletatud stepp oli täis musti täppe. Selgetel päevadel, kui päike säras stepi kohal lõunamaiselt sinises taevas, oli seda eriti hirmus ning valus vaadata! Aga see oli siiski jälle oma Nõukogudemaa, mis oli valmis taas ellu ärkama.

Piiramisrõngas tõmbus aga üha koomale, Doni rinde kahurite paugud sulasid juba ühte Tšuiikovi armee kahuripaukudega, kes tungis peale Volga kaldalt.

Viimaks ometi toodi Olgale Tavrovi kiri.

«Elus ja terve, kallid! Paberileht nagu sisaldaks veel su käte soojust. Varsti müriseb meie võidusaluut ja me kohtume. Me kõnnime sinuga peaaegu kõrvuti, ainult sina käid ees ja mina taga. Sa tunned ju trükikoja tööd... Kirjuta artikleid ja keera masina vental Pööre ja ajaleht. Pööre ja ajaleht. Praegu tungisid meie omad lennukid linnakesse Stalingradi lääneserval. Siit paistavad lausa varemed. Raske on neid vaadata. Kui ma neid nägin, nutsin kibedaid pisaraid, siis aga mõtlesin, et fašiste pole seal enam ega tule iialgi, ja nutsin rõõmu pärast. Meie positsiooni ees on kuulus Mamai kurgaan, seal on veel käimas lahingud. Seda on kõigest näha...»

Oma kirjale Olga ei jõudnud nime alla kirjutada ega ära saata. Diviisi eelsalgad läksid rünnakule, positsioonil läks kõik liikvele ja ka Olga ruttas edasi. Tšuiikovi armee alustas nähtavasti viimast rünnakut Mamai kurgaanile. Binoklist, mille andis Olgale kõrvalseisev staabiohvitser, nägi ta tibatillukesi inimesi poolkasukates, kes jooksid automaatidega kurgaanil loodenõlval. Kõikjal tõusid õhku

granaadiplahvatused, granaatide lõhkemisest tekkinud suitsu- ja mullasambad. Inimesed jooksid, tulistasid, kukkusid ning jooksid uuesti ja siis jooksid juba Olga poolt küljest samasugused inimesed poolkasukates, kurgaanil tipus asuvas uurakus aga tõttasid midagi kandes, tulistades ja kätega vehkides ümberpiiratud hitlerlased hallikasrohelistes sinelites.

Sõduritevool, mis liikus sealtpoolt, üha tugevnes, veeres kahurvägi, miinipildujad... Liikus tankikolonn, täites külma õhu mürina ja raginaga. Tornidel vilksatasid sõnad: «Tšeljabiniski kolhoosnik». Need olid tankid, mis olid ehitatud Tšeljabiniski oblasti töötajate annetustest. Tankid liikusid vasakul pool kurgaanil, tehase asulate piirkonnas, kus avaldas veel meeleheitlikku vastupanu põhjapoolne rühmitus — Pauluse vägede riismed.

Kurgaanil aga said just nüüd kokku 62. armee ja Doni rinde võitlejad. Kuidas võis lasta mööda libiseda niisugust kohtumist? See oli ju elav materjal diviisijalehe pidulikuks võidunumbriks. Sellest võis kirjutada «Krasnaja Zvezdas» või «Izvestijas» terve olukirjelduse.

Olga andis binokli staabiohvitserile ja hüppas soomustransportööri, mis sõitis kurgaanile. Keegi ei imestanud uue inimese ootamatu ilmumise üle, mehed tõmbusid veelgi koomale, eemaldamata pilku kohalt, kus käis viimane lahing.

Ka juht vaatas enam seda, mis taamal sündis, ega pööranud tähelepanu teele. Väike kärmas masin hüppas äkki üles nagu kits, lõi ninaga vastu maad, viskas kõik reisijad välja ja vajus küljeli.

«Sattusime kaevikusel Hea seegi, et me miini otsa ei sattunud!» ütles keegi Olga selja taga.

Aga Olga raputas end, kohendas küljel välitaskut ja jooksis kurgaanil jalamile, kust kostis üha valjenev «hurraa»...

Vasakul naaberkõrgendikul, üle nõo, käis samuti lahing, seal lõhkesid granaadid, mürisid lasud.

Automaadiga sõdur tormas Olgast mööda, vehkis aga äkki kätega ja langes näoli lumme. Kukkus veel üks ja alles siis kuulis Olga katkendlikku kuulide vilinat... Ta heitis pilgu tapetutele ja jooksis veel kiiremini edasi. Aga äkki lõi talle midagi nii vastu rindu, et silmade

ees läks koguni mustaks. Tõrjudes tagasi teadvusetult vilksatas läbi pea mõte ärasaatmata kirjast, Tavrovi toimetusest, kus nii väga oodati ajalehele värsket materjali, keha aga kaotas juba pidepunkti, vajus ja kukkus kuskile... Kogu jõudu kokku võttes ajas Olga end lumelt üles, nägi helkivat, palavat taevast, ent valge kannatamatu valu lõi ta läbi, ta kukkus uuesti näoga vastu maad ja kaotas teadvuse...

Pisut hiljem toimus naaberkõrgendiku jalamil Doni rinde võitlejate kohtumine Logunovi pataljoni võitlejatega. Logunov koos teiste stalingradlastega ruttas domlastele vastu ja hüüdis naeratades:

«Hurraal Tervitusi Volgalt!» Ta kallistas ja suudles esimest ettejuhtijat.

Kõrval muljus samuti särav Korobov oma tugevate käppadega sõdurit, kes karjus: «Tervitusi Donilt!»

Aga siis ilmus kuskilt Vovka Parutšin, kärmas nagu varblane, ja tema teade tumestas sõprade rõõmu.

«Nataša?» küsis Korobov kohe, märgates kurbust poisil näos.

«Ei, Semjon Netšajev.»

«Mis?» küsis Logunov, kes aimas halba, ja ehmus. Ta võttis poisil õlgadest kinni ning tõmbas teda enda poole. «Mis on Semjoniga?»

«Tapetud,» lausus Vovka ning nuuksus valjusti. «Surin eile haiglas. Ma ei saanud varem teie juurde tulla. Nüüd aga tuln joostes siia poole ja mõtlesin: «Kõik rõõmustavad, aga Semjoni pole enam.» Ma lihtsalt ei suudal Närvide vist on korrast ära!» lisas ta peaaegu süüdlaslikult, kuivatades pintsakukäisega nägu.

«Jah, närvid!» kordas Logunov, naeratades tahtmatult läbi silmist valgivate pisarate. «Kus ta on praegu?»

«Seal, kaldal, sanitaarpataljoni kõrval, Dolgoje järskus.»

«Lähme sinna, Vanja!» kutsus Logunov.

Korobov ei vastanud, vahtides ainiti mustavat auku maja varemetes: keldrist ronisid välja fašistid.

Kõige ees tuli kongus ninaga, kõhn ja habemese kasvanud Max Drechsel. Tal oli seljas räbaldunud sinel, peas talvekiiver ja jalas katkised saapad. Ta nägu oli külma võetud, põskedel ja ninajuurel paistsid tumelillad laigud. Ta vaatas lipitsevalt ja süüdlaslikult venelasi

kõhnas näos hiigelsuurtena näivate tumesiniste silmadega, pingutas, et naeratada, kuid ei suutnud. Korobovi pilk nagu halvas teda. Kui venelane haaras revolvi järel, ei ilmutanud Max isegi tahet vastu panna. Ta hüüdis vaid lause, mille ta viimastel päevadel oli pähe õppinud:

«Venelane, ära lase pähe, lase jalga! Mul on kodus naine ja lapsed!»

«Ära lase!» hüüdis Logunov, haarates Korobovilt käest. «Kallis Vanjuša, sellega sa ei paranda midagi! Lähme!» kordas ta, vaadates, kuidas fašistid, käed üles tõstetud ja külge ees, kartlikult neist möödusid.

Ja mõlemad hakkasid kiiresti järele sammuma ees lipavale Vovkale. Mis oli siin endisest asulast järele jäänud? Vaid telliskivihunnikud ja purustatud keldrid, kus hämaruses ussikestena sagisid ellujäänud hitlerlased.

Näljased, täitanud ja räpased fašistid roomasid välja ja andsid end salkade kaupa vangi. Paljudest punaarmee laste poolt blokeeritud keldritest oli kuulda laske, kuid need polnud vastuhakukatsed: paadunud es-es-lased lasksid maha neid, kes tahtsid välja minna ja samuti ka endid. Mõned hitlerlased olid hulluks läinud.

Seal sööstis üks kaldalt tuleva tanketi kallale, haaras kinni luugist, lallutas midagi oma keeles, püüdes üles ronida. Võitlejad viisid ta ära. Ta karjus ja vehkis mõtetult kätega.

«Milleni nad on välja jõudnud oma võitlemisega! Vastik vaadata! Ole lahkel!»

Korobovi tähelepanu köitis Logunovi hüüatus ja ta pööras ringi. Keldri seina ääres istus noor eseslane. Paistis, et ta oli alles äsja varjendist välja tulnud. Ta kurnatud rohekashallis näos tungisid esile kõhnusest pungis silmad. Huuled olid vastikult punased ja paistetunud, nagu oleksid need nülitud...

Fašist istus jõuetult telliskivihunniku najal, viipas vaikides ja koputas sõrmedega endale meelekohta.

«Ta soovib, et teda maha lastaks,» mõistis Logunov. «Vaata, kus on kretiin, endal ei jätku tahtejõudu! Nüüd lasevad paljud neist, endale kuuli pähe. Ja loomulik, millega nad praegu läheksidki oma rahva ette? Vaata, Vanja, missugused huuled sellel on, viimastel päevadel on ta nähtavasti igasuguseid aspeid söönud.»

«Kurt Hassel! Mina olen Kurt Hassel!» kõneles hillelane.

«Kurat teab, kes sa oled! Küllap hiljem arutatakse!» vastas juurdetulnud võitleja. «Tõuse üles — ära pea meid kinni!»

Ta tõukas Kurt Hasset automaadi päraga, sundis teda astuma alanalikult ootavate vangide ritta ja juhtis neid üksi edasi. Ja maa alt ilmus üha uusi fašiste ja need, kes ees sammusid, hoidsid ülestõstetud käes nõukogude ülemjuhatuse lendlehte nagu lubatähte ja küsisid:

«Kus on siin vangid?»

Aga traktoritehase piirkonnas jätkas põhjapoolne rühmitus vastupanu, ja seal ei lakanud mürin.

«Küll on mõistusetä riiukuked!» lausus Logunov raske ohkega, kuulatades kaugelt kostvat paugutamist ning jooksis Korobovi järel Bannõi kõrgendikul asuvasse nõkku.

Nad ei olnud jõudnud veel nõgu läbida, kui nende teed tõkestas haavatute vool, keda kandsid ning talutasid sanitarid. Ühe rahutult kandraamil viskleva haavatu nägu köitis Logunovi tähelepanu. Talle viirastus midagi hirmus tuttavat.

«Kes see on?» küsis ta, joostes kandjatele järele.

«Rinnast haavatud naine. Oeldi, et ta tuleb kiiresti kohale toimetada.»

«Naine! Aga see on ju Olga Aržanova! Jaa, jaa. Hižnjak rääkis ju, et ta on Kletskaia all!»

«Vanja!» hüüdis Logunov sõbrale. «Mine ja korralda seal Semjoni osas mis vaja. Mul on siin tegemist!»

56.

«Küll Platon tegi mulle sõbrateene.»

Ivan Ivanovitši valdas nii suur ärevus, et ta laskis väikese kirjakese isegi käest kukkuda. Võttis selle uuesti äkki kangestunud sõrmede vahele ja luges seda veel kord:

«Olga Pavlovna on väga tõsiselt haavatud. Me saame ta teie juurde. Ma mäletan, et te sooritasite nii-suguseid operatsioone meisterlikult. Mul on meeles teie süstid — närviblokaad. Olen veendunud, et te saate

kindlasti aidata. Et Olga Pavlovnat mitte erutada, ei kõneldud ma talle teist midagi. Tal ei tohiks sellest praegu küll midagi olla, aga mine tea, kuidas talle mõjub teiega kohtumine...»

Neid sõnu lugedes vangutas Ivan Ivanovitš pead: «Tehke operatsioon, aidake, aga et kohtumine temasse ei mõjuks... Närviblokaad. Tähendab, tal on haav rinnas.»

Ja kuskilt kaugelt ilmus mälestus: Olga istub hommikumantlis voodi serval. Ornalt pruuni lauba kohal on nõeltega kinnitatud heledad patsid. Noor. Armastav. Ta seab mähkmeis last rinna juurde. Ning Ivan Ivanovitšil hakkas nii raske, et ta muutus isegi higiseks ja teda raputas külmavärin.

Ent praegu polnud aega oma elamuštele mõelda: siin oli kallid iga hetk.

«Varjake!» hüüdis Ivan Ivanovitš operatsiooniruumi lävelt vaikselt ja, kui tütarlaps tuli ja talle küsivalt otsa vaatas, läks tal kohe kergemaks. «Me hakkame praegu Olga Pavlovnat opereerima. Jaa, jaa!» kinnitas ta, vaadates erutatud Varvaara hirmunud näkku. «Olga Pavlovnat, Tavrovi naist. Ta ei tohi praegu ära tunda ei teid ega mind. Ta on väga raskesti haavatud, ent teadvuse juures — tal on lahtine pneumotoraks. Ma hoiatan ka Grigori Gerassimovitšit. Ma lähen kohe ja palun teda ennast abistada. Vaatame. Otsekohe röntgenisse — ja lauale. Tulge sinna üksnes maskis. Nime tage mind doktoriks. Kõik. Olge kindel, Varja!» lisas ta hellalt, ent ta pruunid silmad läkisid palavikuliselt, reetes erakordset hingeärevust.

«Kuidas ta suudab opereerida, kui ta on nii rahutu!» mõtles Varvaara, kes oli vapustatud ootamatust juhtumist. Sekunditki viivitamata hakkas ta operatsiooni vastu valmistuma, aga ka temas endas keerles kõik ja ta oli otse haiglaselt pingul. «Nii, kord on Larissa, kord ilmub Olga Pavlovna. Muidugi läheb operatsioon hästi ja pärast seda Olga ei saa jätta armumata oma endisesse mehesse ning pöördub kindlasti ta juurde tagasi. Aga äkki sureb ta noa all, haav on raske» Varvaara vidutas isegi hirmu pärast silmi, nii selgesti kujutles ta Olga verest tühjaksjooksnud väljasirutatud keha. Ainult

varbad on ülespoole sirutatud ja sirge nina lämbumisest üles tõstetud. Olga näojooned olid Varvaarale kogu eluks meelde jäänud. Jah, Varvaara ei armastanud teda! Midagi polnud teha, ei armastanud. Südant ei saa käs-kida. Ent ta ei soovinud sugugi Olga surma ja eriti veel Ivan Ivanovitši süü tõttu. «Võib-olla on ta haav lootusetu... Kas ta tõesti opereerib igal juhul? Hea, et siin pole niisugust Gussevit nagu Kamenuškas, ent võib-olla leidub diviisi sanitaarosakonnas mõni teine Gussev.»

Varvaara lükkas juuksed hoolikalt rätiku alla, tõm-bas selle rohkem otsmikule ja meenutas samas kibedu-sega Larissa põhjusetult tagedaid sõnu doktorimütsist. Ta vaatles end peeglist pesemisnõu kohal, võttis maski ning asetas sellele veel ühe kihi marlit.

«Nüüd ei tunne Olga mind ühelgi juhul ära! Kas rin-del on vähe neid, kes pole venelased!»

Samal ajal vaatasid Ivan Ivanovitš ja Rešetov haige üle ja uurisid röntgeniga ta rinnahaava. Ivan Ivanovitši nägu oli peaaegu kuni silmini marlirätikuga kaetud. Aga Olga poleks teda ka ilma maskita ära tundnud. Surnukahvatu, valust moonutatud näoga vaatas ta ki-rurge kauge, imelikult tühja pilguga, ning palus hingel-dades:

«Aidake! Aidake mind ometi!» Ta laskus kord pikali, katsus siis haavatud küljele heita, pigistades kätega haava, seejärel püüdis ta tõusta ja toetus kätele nii, et rangluud tungisid esile.

«Noh?» küsis Rešetov lühidalt, vaadates purivalt rindesõbrale otsa, eneses aga lisas: «Ma ei tahaks olla tema olukorras!»

Ivan Ivanovitš kehtas ainult pisut õlgu ega vastanud midagi.

«Ma ei soovitaks,» lausus Rešetov, viies ta kõrvale. «Anname morfiumi, kamprit, kergendame kannatusi niipalju kui võimalik... Niisugustel puhkudel on võõr-keha eemaldada ohtlikum, kui seda sisse jätta. Te nä-gite ju, et kuul asub otse kopsu tipus. Ning pole välja lülitatud võimalus, et ta on tunginud ka veresoone seina. Väiksemagi ettevaatamatuse puhul võib ta sat-tuda haava avausse ning vereringe viib ta südamesse. Mul juhtus kord, et kuul «kadus» ja see oli samuti auto-

maadi oma. See ulatus vasaku nimetu veeni seina, hiljem avastasin ma selle südame parema vatsakese õõnes.

«Ja mis siis?» küsis Ivan Ivanovitš hajameelselt, te-geldes mõttes Olga möödapääsmatu piinarikka surmaga. Muidugi võib kannatusi kergendada ja anda morfiumi, inimene piinleks siis vähem. Ta võib isegi uinuda ja oma elu viimastel minutitel magada. «Eil» lausus ki-rurgi hingest karm hää. «Ükskõik kuhu kuul on sattu-nud, me peame ta leidma ja eemaldama.»

«Mina ei suutnud toda haavatut päästa,» kõneles Re-šetov samal ajal. «Siin on olukord väga sarnane. Ma ei tahaks korrata toda rasket kogemust...»

«Te aitate mind,» lausus Ivan Ivanovitš vaikselt, ent otsustavalt. «Kallis sõber, teistigi pole võimalik, te näete ju ise, et on tegemist ilmse verevalanguga pleura õõnde.»

57.

Tavalise kindla sammuga läks Ivan Ivanovitš operat-sioonilaua juurde. Ta ees ei lebanud tema endine naine, kes oli ta hüljanud uue armastuse pärast, vaid lihtsalt haavatud inimene. Vasakul, väikese, pisut närtsinud rinna all, oli verdjooksev haav. Punane juga jooksis mööda nahka, millel oli näha sinakate soonte peen võrk.

Joodisse kastetud tampoon kattis operatsioonivälja ühtlase kollase värvusega... Kohalik tuimendus novo-kaiiniga. Sisselõige. Laialt avatud aken rinnakorvis. Nüüd ei meenuta enam miski kirurgile möödunut. Haa-vatu on valgete linade all. Kogenud assistendi osavad ning ettevaatlikud käed. Ja kõikide hingeliste ning füü-siliste jõudude pingutus, tavaline heitlus hirmsa vaen-lasega — surmaga.

Operatiivne juurdepääs kopsu tippu, mis asub nii ees-misest kui tagumisest rinnakorvi seinast kaugel, on väga raske. Ent kopsutippu haavasse tõmmata on või-matu. Kirurgi võib tabada niisuguse vahelesegamise puhul palju ootamatusi ja need on kõik äärmiselt eba-meeldivad. Ivan Ivanovitš sukeldus töösse, unustades kõik muu maailmas peale kuuli, mis asus salakavalalt kirurgile kõige kättesaamatumas kohas. Pidi ta just sinna sattuma, olgu ta neetud! Tuleb tegutseda kähku, aga kiirustamata. Ei tohi mööda lasta ühtki võimalust

haige päästmiseks. Seepärast teeb Ivan Ivanovitš taen-
dava ribidevahelise tuimenduse, aga pärast «akna»
avardamist ja õõnesse norgunud vere kõrvaldamist pi-
serdab ta kopsutippu novokaiiniga.

Siis hakkab ta kuuli otsima. Seda siin kombata on
samuti raske: peale hirmus suure tundlikkuse selles
piirkonnas, kus puudutus katsub esile kõha ja vererõhu
languse ning võib põhjustada südame seisumajäämist,
raskendavad kompamist bronhid ja lümfatilisised sõl-
med, takistades kuuli või killu tabamist. Ettevaatlikult
ning visalt otsimist jätkates meenub Ivan Ivanovitšile
tahtmatult, kuidas kord üks tuntud kirurg pidas suurt
bronhi kuuliks ja lõi gates, kõrvaldades oletatava vöör-
keha asemel kudet, pidi peaaegu bronhi läbi löikama.

Jälle tekkis eluähvardav verejooks ja viis Ivan Ivano-
vitši õigele järeldusele. Samas vilksatas aimdus: «Kuul
on kiilutud veresoone seina. Kombates ma puutusin pi-
sut selle külge ja see peatas verejooksu. Tähendab, ta
võib tõepoolest löigata seina läbi...»

Paljalt see mõte lõi külma higi kirurgi näkku ning ta
särk kitil all muutus nii märjaks, et sealt oleks võinud
vett väänata.

«Kulvatage mind, Muslima!» palus ta, pöörates end
ringi ja kummardudes Galijeva poole, kes istus haavatu
pea juures, mis oli kaetud lina äärega, ja lausus samas-
tasa: «Laske laua peapoolne osa pisut allapoole,» ja
abistas ise, surudes jala pedaalile.

«Tähendab, asi on väga halb,» mõtles Varvaara. «Olga
Pavlovnal on kahjustatud kas suur veen või arter. Mui-
dugi, kuul tabas ju kopsutippu. Näüd kardab Ivan Iva-
novitš soonte ummistamist õhuga. Kui õhumull satub
ajusoonde, on lõpp. Ainult mitte seda! Ainult mitte seda!
Peatsipool lastakse alla, et vältida seda võimalust, ent
haavatu hakkab nüüd kohe visklema, tal on õhupuudus.»

Nüüd unustas ka Varvaara, et laual lamas naine,
keda Ivan Ivanovitš oli armastanud. Kui kõik läheks vaid
hästi! Kui ainult saaks ta laualt ära viia elusana!

Rešetov jalgis kulmu kortsatades kirurgi iga liigu-
tust.

Siin on raske kuuli isegi kombata, kuid seda sealt
kõrvaldada on väga raske. Kopsu ülaosa, kus hargne-
vad suured bronhid, arterid ja veenid, erinevalt teistest

kopsu osadest, on väga tihe. Bronhid ja veresoones sel-
les piirkonnas ei võimalda tõmbi instrumendi liiguta-
mist, neid võib kergesti katkestada, katkestatud vere-
soones laskuvad alla ja verejooksu nendest on väga
raske peatada. Aga õhuummistus!... Vana kirurg Re-
šetov ja noor õde Varja Gromova hoiavad tahtmatult
hinge kinni.

«On aga tubli see Aržanov! Kui ääretult visa on tal
Ja milline kuratlik enesevalitsus! Opereerib oma lähedast
inimest! Ja veel sellise riski juures. Leidub vähe kirurge,
kes oleksid seda ette võtnud. Ta leidiski juba kuuli. Tun-
gib selleni. Kui haavatu ainult ei muutuks rahutuks.
Akki hakkab kõhima ja ajab end püsti!»

«Kuhu te veel tungite?» küsis Rešetov vaikselt, nähes,
et Ivan Ivanovitš hakkab laiendama käiku kuuli juurde.
Milleks tal seda vaja on? Vaata, vaata, võib tekkida
veel halbu üllatusi! Kui vaid kopsutipp püsiks liikuma-
tuna! Ent ta liigub hingamise juures ja see raskendab
veelgi kirurgi tööd. See on hea, et haavatu lamab vaik-
selt.»

Peaaegu üheaegselt vaatavad mõlemad kirurgid Gali-
jevale. Ta mõistab, noogutab virgutavalt. Tore naine
see Galijeva!

«Noh, kuidas on?» küsib Rešetov, pöördudes uuesti
operatsioonivälja poole.

«On tunginud kiiluna kopsu arteri tüvesse.»

Rešetov hingab läbi hammaste, just nagu kõrvetaks
miski maski all. Ivan Ivanovitš ei kuule midagi —, ta
haarab kuuli. Elav verejuga, mis purskub selle järel,
ümbritseb väljatõmmatud metallitükki ja kirurgi pintsetti
hoidvaid sõrmeotsi.

Ivan Ivanovitš surub viivitamatult tampooni haavatud
soone seina. Siis asetab ta suure vaevaga ja veel suu-
rema ettevaatlikkusega arterile külgõmbluse. Hirmus
verejooks on seisma pandud.

Ja uuesti kummardub ta Galijeva poole:

«Pühkige mind! Tõstke peatsit!» Ja jällegi ruttab ise
andma lauale vajalikku asendit.

«Kuidas on? Hakkame õmblema!»

Operatsioon on lõppenud. Olga Stroganova on elus
või õigemini — pooleldi elus.

«Miks te siis ei saanud kätte kuuli, kui see sattus pare-

masse vatsakesse?» küsib Ivan Ivanovitš ootamatult Rešetovilt, pöördudes ta poole sellise näoga, nagu oleks ta hirmsast lõksust välja pääsenud.

«Paremast vatsakesest?» küsib äärmiselt imestunud Rešetov. «Ah, jaa! Te räägite sellest. Muidugi, parempoolsest vatsakesest on võõrkeha kergem kätte saada kui vasakust, rääkimata juba südamekodadest, enl haavatu oli liiga nõrk. Jah, nõrk.» Rešetov vaatab oma kirurgi ja ütleb mõtlikult: «Aga teie võib-olla oleksite selle kätte saanud.»

58.

Olga ärkas kergest puudutusest oma käele. Ta oli ööd ja päevad laimanud liikumatult, mõtlemata, tundetult, mingis uduses poolteadvuses. Ning kogu aja oli Galijeva ta juures olnud, jälginud vere ning glükoosi tilk-ülekannet, vaadanud, et hapnikupadi oleks korras. Pärast kuueteisttunnist valvekorda ei läinud Galijeva puhkama. Kui Varjakesel on ebameeldiv minna selle naise juurde, siis otsustas Muslima ise valvata. Teda ei tõmmanud ainult naiselik uudishimu. Kas oli vähe haavatuid, kes olid terveks saanud tema unetute ööde arvel?

«Pole viga, kui ajame fašistid minema, siis magame end välja. Ent on siiski huvitav, miks Olga Pavlovna, diviisi ajalehe kaastööline, hülgas niisuguse mehe nagu Aržanov? Aržanov äratas ta surnust üles, aga ei andnud isegi märku, et see oli tema, kes Olgat aitas. Aga ütlema peab. Las ta mõistab, missuguse inimese ta hülgas. Kui paraneb ja saab tugevamaks, siis tuleb ütelda.»

Tuli Larissa, peatus, vaatas haavatule näkku.

«Kes opereeris? Aržanov?»

«Tss!» lipsas Galijeval tahtmatult üle huulte. «See on ta naine. Endine...» Ehmunud Muslima ei märganud Firsova ärevust. «Kuul istus kopsu tipus. Arter oli läbi lastud. Grigori Gerassimovitš ei soovitanud opereerida, aga tema võttis siiski ette.» Galijeva noogutas Olga suunas. «Ta ei tea sellest midagi.»

«Aga tema... kas ta palus Rešetovi seda operatsiooni sooritada?»

«Ei, võttis kohe ise ette.»

Larissa naeratas ootamatult, istus Olga kõrvale ja võttes ta kää, leidis vilunult pulsi. Ta ise poleks iial nõus-

tunud tegema sellist operatsiooni lähedasele inimesele. Kui teist kirurgi poleks olnud, siis muidugi. Aga nii? Ei, ta poleks seda teinud. Ja ka Aržanov poleks teinud. Oleks palunud Rešetovi või pöördunud Zlobini poole. Tähehdab, ta oli rahulik ja kindel. Larissa ei teadnud ise, miks see avastus teda rõõmustas. See ei avaldanud ju enam mingit mõju tema suhetele Aržanoviga. Ent väriseda Varja õnne eest ta ei suutnud.

Ta luges nõrku pulsilööke ja vaatles pisut allapoole kummardudes Olga nägu. Huvitav nägu. Arvatavasti ilus ning meeldiv.

Samal ajal ärkas ka häiritud Olga.

Hetke vaatasid naised teineteisele otsa.

Veel Stalingradi lähistel oli Olga rohkem kui üks kord mõelnud Aržanovile. Võimalik kohtumine temaga ei hirmutanud Olgat. Ta isegi nagu pisut soovis seda kohtumist. Las ta näeb, et ka Olga suudab töötada. Ta on nähtavasti siiani veendunud, et kõike seda põhjustas Tavrov. Olga ise aga teadis, et see ei alanud Tavrovi pärast. Ent kui juba kord nii välja tuli, siis jäägu ka nii, ta ei soovinud oma elus enam mingeid muudatusi.

Kui ta haavata sai, kadusid kõik mõtted, tunded ja mured... Jäi järele vaid väljakannatamatu füüsiline valu.

Ning tundmata midagi peale selle valu, ütles ta igaühele:

«Aidake! Aidake ometi!»

Ja valu ning lämbumistunne on nüüd kadunud. Selle asemel on nõrkus ja selline rusutud olek, et ta tunneb kõige vastu ükskõiksust. Ent kõrval on kaks naist. Üks istub üsna lähedal ja hoiab Olga kätt. Arst, nähtavasti, Olga langetab väsinult ripsmed. Aga arst küsib:

«Kuidas te end tunnete?»

«Ma teen talle kohe kofeiini süsti, Larissa Petrovna...»

«Larissa Petrovna!» Olga pingutab end ja avab silmad.

«Kas te olete Larissa Petrovna Firsova?»

«Jah, kust te mind tunnete?»

Meenub rünnak Mamai kurgaanil, Tavrovi nägu, arasaatmata kiri talle, kiri Larissa Firsovale, Larissa mehe surm ja see kõik hajutab nagu pimestav plahvatus udu Olga peast.

«Ma kirjutasin teile,» kõneleb ta vaikselt, silitades nõrgalt peopesaga Firsova külmaks muutunud kätt. «Ma olen Olga Stroganova. Tähendab, Ivan Ivanovitš on siin. Kui imelik! Eks ole tõsi, imelik?» Hetke vaatlleb Olga Larissat targa, raskesti haige lapse taltsa pilguga. «Mul on käsitaskus kiri mehele, Boris Tavrovile. Seal on väliposti number. Palun teid, saatke see ära! Haavatasamisest pole vaja kirjutada. Ei, on siiski. Kirjutage: kergelt haavatud. Paranen. Ootan teda.»

59.

«Noh nii, nüüd läks kõik nagu pidi minemal» lausus Varja endale lootusetult, väljudes operatsioonistollist «Kaks päeva on sellest möödunud, kui me opereerisime Olga Pavlovnat ja ta pole seni leidnud aega minuga kõnelemiseks. Tähendab, kõik vana ärkas temas uuesti ellu... Väljas aga paistab nii hele päike, et isegi silmadel on valus. Jaanuar hakkab juba lõppema. Päevad lendavad mööda, tööd on operatsiooniruumis aga lõputult. Imelik, milleks on vaja sellisel ajal veel hingelist lisa-koormust nagu see ei kellelegi vajalik armastus.»

Aga kuidas küll päike helkis lumel, jääl ja lahtistel veeribadel, mis sätendasid kokkukuhjunud jääpankade vahel! Ja kõikjal olid jääl teed ja teerajad. Varvaarale meenus üks varakevadine päev põhjas, kauges armsas Kamenuškas.

Päike oli vaadanud sisse laiadest, viimaks ometi sulanud akendest, soojendades hellalt Varvaara selga ning siledaks kammitud pead ja heitnud heledaid laike suure laua kalevile. See oli olnud rajooninõukogu istungil. Ivan Ivanovitš pidi varsti taigast tagasi tulema ja Varvaara hinges oli kõik laulnud nooruslikult. Ta oli istunud ja naeratanud, süvenedes mõtiskluse, kuni oli tundnud endal Logunovi tähelepanelikku pilku. Platon, kes oli tollal rajoonikomitee sekretär, oli vaadanud teda ja Varvaaral oli hakanud häbi oma kergete mõtete pärast asjalikul koosolekul ja ta oli tahtmatult kavaldanud, naeratades ka temale.

«Kallis Platon! Kui sa teaksid, kui väsinud ma olen ja kui raske mul on,» kaebas Varvaara talle nüüd oota-

570

matult, sammudes mööda kaldaäärset tänavat — tranšeed. Nüüd võis seal küürutamata käia, kuigi traktortehase juures käisid veel lahingud: põhjapoolne rühmitus ei andnud alla ja südalinnas tulistati.

«Varja!» hüüdis Galijeva blindaaži juurest.

Varvaara võpatas ootamatusest ja naeratas kurvalt.

«Miks sa niisugune oled?» küsis Galijeva talle järele minnes.

Muslima läks tütarlapsele üsna ligi, võttis tal õlgadest kinni ja raputas kergelt.

«Kui sul Olga Pavlovna meele mõlgub, siis täiesti asjatult. Ta mõtleb ainult oma uuele mehele, kuidas ta nimi nüüd oli, Tavrov vist. Ei jõudnud veel õieti silmigi avada, kui kohe mõtles temale.»

«Aga Ivan Ivanovitš?» meenutas Varja.

«Ta käis täna tema juures. Küsis tervise järele. Olga ei tea praeguseni, kes teda opereeris. Ma tahtsin öelda, aga mõtlesin ümber. Kas see pole ükskõik! Kui palju inimesi on tema käest läbi käinud! Ivan Ivanovitši kuulsust see ei suurenda, Olga aga teeks see rahutuks ja häiriks teda. Ta tunneb end nagu niid kuidagi võlglasena.»

«Midagi ta ei tunne,» lausus Varja pahameelega, suutmata ületada naiselikku kadedust. Lahti riietumata heitis ta narile, pani käed pea alla, vaikis kaua ja vaatas lakke. Siis lausus: «Tähendab, käis vaatamas. Noh?»

«Mis noh?» kostis Galijeva, tõmmates selga uue sõduripluusi. «Istus naise kõrvale. Nad vestlesid pisut. Kõik oli nagu kord ja kohus. Näib, nagu aimaks ta, kes teda opereeris. Aga võib-olla Firsova ütles talle. Tuleb välja, et nad on Firsovaga juba varem kirjavahetuses olnud!»

«Või nii?»

«Jah. Ka Rešetov käis ta juures.»

«Ka Rešetov? Temale see on võib-olla «ka», minule aga mitte sugugi.»

«Jäta, Varja! Nüüd peab rõõmustama. Lähme kas või korraks punanurka. Näitlejad sõitsid siia esinema.»

«Ma ei lähe. Mul pole tuju neid vaadata.»

Ivan Ivanovitš käis tõepoolest Olga juures. Olga suhtus temasse tagasihoidliku sõbralikkusega. Valvsast põlgusest, millega ta meest oli oma haiguse ajal Kamenuška haiglas kohelnud, polnud enam jälgegi järel. Ent oma vaiksuses rahulikkuses näis ta Ivan Ivanovitšist veelgi

571

enam võõrdununa. Ja ka Ivan Ivanovitš ei tundnud enam midagi tolle erutuspuhangu taolist, mis oli teda haaranud tol päeval, kui Olga toodi poolsurnuna haiglasse.

Siis niisugune ta on, sattus lahinguväljale! Naisele vaadates mõtles Ivan Ivanovitš ootamatult: «Tavrov aitab sul leida õige tee töös. Aga mina päästsin sinu elu! Noh, mis siis ikka, ela, tööta, ole rõõmus! Kunagi oli mul raske sind teisele anda, nüüd aga teen ma seda uhkusega.»

Haigla osakonnast väljudes lausis Ivan Ivanovitš endale: «Mul on praegu Varja. Kallis sõber!» Ja veel mõtles ta: «Olga sattus siia Kletsjakast.» Ning silme ette kerkis avar štepp Doni ja Volga vahel, kus teostati ümberpiiramise manööver. Vaenlase kõige tugevamad kindlustused ei pidanud vastu raevunud rahva üksmeelsele survele. Ivan Ivanovitš sammus mööda kitsast tranšeed oma elamu poole ja tema kõrvus helises laul:

Kui mühav laine üllas raev
las paiskub kõrgele,
Kui rahvasõda nõuab aeg,
on püha sõda see

Ivan Ivanovitšile meenus Volga teine kallas. Tume-
dast laevast sajab vahel teravat sügisrahet, siis jälle
külma uduvihma, ja raagus metsas sammuvad uute
mürgades sinelites sõdurid ning veerevad pikatorulised
kahurid.

«Meie ei teadnud midagi. Keegi ei aimanud isegi, et
algab pealetung. See oli aga juba käimas, kasvas, tuli
maa kõrgist nurkadest.»

Selle mõtte järele kadus kibedus Ivan Ivanovitši hin-
gest, kus oli Olgaga kohtumise tagajärjel kõik segi pai-
satud, ja teda valdas tõeline uhkus. Ta oli uhke oma
maale, oma rahvale, oma sõdureile ning kindralitele, ja
tema südant täitis uhkus, et ta on selle võimsa maa
kodanik.

«See on kõige suurem õnn!» ütles ta, astudes üle onni
läve, mis asus endiselt kaldanõlvakul, ja laks stoli. «See
on peamine, aga kõike muud saab korraldada. Peab
saama korraldada.»

Ivan Ivanovitši pea oli täis mõtteid ja ta ei heitnud
magama, vaid kondis mööda tibatillukest maa-alust

ruumi, istus ahju ette, segas hõõguvaid süsi ja takke. Vaa-
deldes vilkaid tuleleeki, mis haarasid lõhutud paadi tõr-
vaseid pilpaid, meenusid talle mustad suitsukerad, mis
raskelt keerlesid põlevate naftapaakide kohal, ning tuules
mänglevad tumepunased leegid. Kui palju rahva vara oli
pillulud tuulde! Kui palju muret tuli üle elada! Ivan Iva-
novitš istus lahtise ahjuukse ees. Ta silmis peegeldusid
kuldsed täpid, aga ta ei näinud oma motisklustes enam
tuld, vaid naist, kes alles hiljuti nii võimsalt oli haaranud
ta kujutlusi. Siis aga purunes äkki tunne. Ent kurbuse
ja tühjuse asemel läks hinges helgeks ja soojaks Var-
ja!

Maa-aluse toa lavelle ilmus akki Zlobini võimas kaju.

«Küll on häda!» lausis ta hingeldades. «Pommitamine
oli peaaegu täiesti lõppenud, aga praegu hüppasid välja
paar röövlit... Viskasid pomme. Lõhkusid jää peaaegu
ära, aga ka meedikute blindaaž sai pilhta.»

Ivan Ivanovitš haaras sineli, heitis selle õlgadele ja
küsis kumedit: «Varja?»

«Tal oli õnne — ainult õlavigastus ja rangluumurre.»

Ivan Ivanovitš ei kuulnudki teda enam, tormates misa-
päisa onnist välja.

60.

Varja istus operatsioonitola eesruumis taburetil, seljas
katkilõigatud sõdurisärk, mis oli kitsa seeliku vahele
topitud. Mustajuukseline pea oli longu vajunud, selg
nagu väsimusest küürus ja käed jõuetult põlvedele kokku
pandud. Veri tilkus aeglaselt ja just nagu vastumeelselt
sinakaspunasest õlast, nirises alla mööda paljastatud
õrna käsivart, kogunes põlvedele ja tilkus põrandale.
Tema kõrval askeldas Galijeva, keerutas sidemeralli ja
tegi kiirustades sidet.

«Oh, kui hea, et te tulite!» hüüdis Galijeva Ivan Iva-
novitši nahes.

«Aga miks siis Leonid Aleksejevitš... Miks ta ei abi-
nud teda?» küsis Ivan Ivanovitš, olles sõbra pärast kibe-
dalt solvunud.

«Ma saatsin ta teie järele, Sofja Veniaminovna aga
lippas Rešetovi järele. Kõik aeti järele. Sest õde kipsi-
ruumist... võib surra. Larissa Petrovna hoolitseb tema

eest. Varjake aga oleks hukkunud, kui poleks olnud Leonid Aleksejevitsi. Ta töötas just nagu ekskavaator. Ta hoidis isegi tala üleval. Muudu oleks kõik talle kaela soitnud. Algul tõmbus ta küüra, siis laskus käpukile, kael läks tal pingutusest päris mustaks. Sapööre ei leitud kohe. Ja Leonid Aleksejevits vigastas oma kae.»

Naise sõnadevool laks Ivan Ivanovitši kõrvadest mööda. Ganjeva kõneles ning tegi ajutist sidet, Ivan Ivanovitš aga tammus abitult ühe koha peal, vaadates kannatamatult kord ukse poole, kord vaikselt istuva ja nagu teadvusetu Varvaara langetatud liikumatut nägu.

«Grigori Gerassimovitš! Viimaks ometi!»

«No-noh! Mis teil siin on?» küsis Rešetov, vaadates Varvaarale ja imestades pisut Aržanovi ebatavalise abituse üle. — miks ei võta ta ise midagi ette?

«Pole midagi, see kõik on parandatav,» lausus Rešetov rahustavalt, vaadates üle Varvaara õlga. «Ranglumurre — see on hullem, see on väga valus. Aga ei oigeid ega ühtki häält. Küll meie Varja on tubli! Ja sealjuures oleme veel pörutada saanud!» lisas ta, tõstes oma suurte sooniliste kätega Varvaara valust surnukahvatu näo. «Andke talle kohe morfiumi! Ivan Ivanovitš, tehke talle morfiumi süsti! Mis teiega ometi lahti on?» küsis Rešetov rohmaka hämmeldusega, ta kulmud kerkisid kõrgele otsaesisele ja, panastades nagu poisike, lausus ta äkki leebelt: «Minge siit minema, kallid kolleegid. Oodake seal,» ning ta näitas ebamääraselt käega.

Ivan Ivanovitš tegi mõned sammud ukse poole, ent tuli kohe tagasi ja vaatas paluvalt Rešetovile otsa.

«Ärge unustage kangestuskramptõve vastast süsti, Grigori Gerassimovitš! Ma istun siin. Ootan.»

«Oodake pealegi!» lubas Rešetov poolnaljatades ja heatahtlikult naeratades. «Oh, lood, lood!»

Ivan Ivanovitš istus pesemisnõu taha toolile ja mõttis äkki imestunud pilguga operatsiooniruumi eestuba. Kus on siis arstid? Kus on sanitarid? Tambuuris seisavad kanderamid naga ennegi, tööpäev on ju siin vaheajata. Ringi vaadates meenus doktorile, et punanurgas toimub Doni rinde võitlejatega kohtumise puhul m.iting ja kontsert, ja kuna esimest korda polnud esmajärjekorra haavatuid, lubati kinfurgidele pool tundi vaheaega.

«Jah, aga kas Varjake pole esmajärjekorras? Kas tohib

teda jätta pooleks tunniks istuma, kui mina kuulan kindrali ettekannet või näitlejate esinemist?» Selline mõte tundus Ivan Ivanovitšile hirmsana. Ta pani kitli selga ja hakkas käsi pesema. Ta ei saanud kuidagi praegu puhkama minna, aga istuda siin midagi tegemata, kui eeskojas ootasid haavatud, oli võimatu...

•Minnes operatsioonilaua juurde, kus Varja õlga pandi juba kipsi, vaatas ta tema tihedalt suletud ripsmeid ja kokkusurutud huuli. Mälestus möödunust läbis teda nagu välg. Samasuguse värinaga oli ta astunud kunagi laua juurde, millel lebas Olga, kaetud linaga, millel olid veel nähtavad triikimise nelinurgad. Ent siis oli tema ees varjatud külmus, vaenulikkus, reetlikkus. Nüüd aga tarvitses nendel silmadel vaid avaneda, ja milline armastus neist talle vastu vaataks! Aga nad võivad ju ka suletuks jääda! Ainult selle mõtte juures tõmbus Ivan Ivanovitši süda nii valusalt kokku, et ta pidi toetuma operatsioonilaua vastu ja koguni tõukas seda.

«Mis siis veel, kolleeg?» küsis Rešetov pehmelt, mähkides ise laia sidemega Varvaara õlga ja rinda, mis oli pooleldi kaetud viltu asetatud kagardatud steriilse marliga.

«Lõmastatud haav. Aga äkki tekivad komplikatsioonid, Grigori Gerassimovitš? Võib-olla kasutada gangreenivastast seerumit, mis?»

«Jaa, jaa, ka seda. Muidugi. Ja sulfidiini ja streptotsiidi. Kahju, et meil pole rohkem antibiootikuid.»

«Te naljatate?»

«Miks ma ei peaks naljatama? Ma olen alati rõõmus, kui inimestel hästi läheb. Ärge vaadake mulle nii haledalt otsa. See ei sobi teile ja ka Varjakesele ei meeldiks see... See on teie õnn, et ta pärast süsti magama jäi ega kuule, kuidas te ta tervisele kallale kipute!»

«Oleksid sa näinud, kuidas ta närveeris, kui Grigori Gerassimovitš tegeles Varja õlga ja seda kipsi panega,» jutustas Sofja Šefar mõtlikult silmi vidutades Larissale. «Ma kadestasin Varjat, ausõna! Kadestasin ja mõtlesin, kas mul on nii kerge pärast sõda uut perekonda luua?»

Ma olen juba nüüd üle kolmekümne aasta vana, aga kui kaua kestab veel sõda ja kui palju selle aja jooksul tuleb veel leski juurde! Kes suudab siis meile tagasi anda kaotatud naiseõnne?»

Larissa vaikis ja vaatles keskendunult Sofjale nähtamatut puru oma sõduripluusi käisel.

«Ei, kas sa mõistad, Larissa!» Sofja Šeferi mustad silmad hiilgasid hellalt ning niiskelt. «Kas sa mõistad, kui äkki võib tulla armastus! Grigori Gerassimovitši vapustas Aržanovi enesevalitsus, kui ta opereeris oma endist naist. Varja vigastus aga oli tühi asi, võrreldes tolle haavaga. Valu muidugi on kohutav — on ju riivatud olas asuv närvikimp, kuid ohtu elule pole. Kalli Ivan Ivanovitši nägu tõmbles närviliselt ja silmad olid, vaata, sellised.» Sofja näitas sõrmedega, kui ümmargused ja suured silmad olid Aržanovil. «Ja talle viirastusid kõik komplimentsid. Tõtt öelda, oleme meie, arstid, kõige kehved patsiendid. Tarvitses vaid haigestuda arstil või ta lapsel ja hirmul pole otsa ega äärt.»

Larissa vaikis kogu aja ja nõjatuse lihtsate rindelaual, mille ääres nad mõlemad istusid. Akki puhkes ta nutma, kattes kätega näo.

«Miks sa nii? Mis sinuga on, Larissa?» küsis Sofja nõutult, emmades hellalt ning tugevasti ta kramplikult vabisevaid õlgu. «Kuule! Kas see on tõsi, mida ma praegu mõtlen?»

«Ei, ei!» lausus Larissa, lakates kohe nutmast. «Ainult mitte see,» kordas ta, kinnitades kogu oma ägeda pahameelega Sofja oletust. «Kui ma ainult oleksin seda tahtnud! Ent sa ei tea, kuidas ma käitusin.»

Ta äigas märgade kätega üle näo ja üle juuste, lükates tagasi kohevad juuksetukad. Ta huuled olid haledalt kõverdunud — ta ei suutnud ühekorraga jagu saada teda vallanud nõrkusest. Ent vaikida ta enam ei suutnud. See käis tal üle jõu.

«Sa ütlesid tõtt, Sofja — kes annab meile tagasi meie õnne,» lipsas hingevalus üle ta huulte. «Enne sõda oli mul kõik, mida inimesel vaja. Nüüd on mulle jäänud vaid minu poeg, Aljoša. Ka minul pole enam meest, Sofjakel!»

«Kas ta jättis su maha, Larissa?» hüüdis Sofja, meenutades, kui haiglasena ning armetuna kord Larissa tööle

oli tulnud. Sofja Šeferi häälest kostev põlastus pani Larissa võpatuma.

«Ei, ta langes lahingus kolm kuud tagasi.»

«Kuidas sa võisid seda meie eest varjata? Kas sul pole häbi, Larissa?» heitis Sofja talle ägedalt ette, meenutades silmatorkavat muudatust sõbratari välimuses ning oma katseid teada saada, mis temaga lahti on. «Ah sa rumal, rumal!» lausus ta kaastundlikult, pannes sellesse hüüdu kogu ootamatu avastuse halastamatu mõtte, mida ei saanud teisiti välja öelda niisuguse sirgjoonelise iseloomuga inimene, nagu oli Sofja Šefer. «Ära nuta! Ei tohi praegu nutta! Sul on poeg, sul on töö ja kui sa tahad, on sul ka õde, kõige ustavam, kõige õrnemalt hoolitsev.»

«Täna, Sofja! Ainult, ma palun, ära räägi sellest kellelegi, et minu mees on tapetud. Sa imestad, kuidas ma võisin seda teie eest varjata... Aga mul on laps. Teade isa surmast tapab ta. Hiljem, teises olukorras, kui ta on juba tugevam ja vanem, saab ta kõike teada. Nüüd aga ei tohi seda teha. Uus vapustus murrab ta. Kui sa sellest kellelegi räägid, siis saab sellest kindlasti teada ka Aljoša.»

«Ma ei räägi,» lubas Sofja tõsiselt, ent hüppas äkki püsti nagu tütarlaps. «Kukk laulab, Jumala eest, kukk laulab!» Ta jooksis kergelt läbi blindaaži ja lükkas ukse lahti.

Nüüd kuulis ka Larissa kuskilt lähedalt kukelaulu. Täheandab, keegi rahulikest elanikest varustas end juba kodulindudega. Lindude valjud hääliksused tungisid maa alla nagu päikesekiired.

«Vanarahva uskumuse järgi hukuvad ja hajuvad siis tumedad jõud, kui kukk laulab.»

«Siin tuli vastupidi välja!» lausus Larissa, naeratahes nii, nagu oleks päike tunginud läbi pilvede. «Tumedad jõud hukkusid ja kukk laulis.»

«Kuula, kuidas ta laulab.» Sofja vidutas õndsalt naeratahes silmi. «Isegi Chopini muusika ja Tšaikovski romansid pole pakkunud mulle kunagi sellist rahuldust!»

Samal ajal aga vaatas kergelt haavatute palatis äsja ärganud Varvaara rõõmsa imestusega Ivan Ivanovitšile, kes istus ta aseme-kõrval.

«Miks te minu juures valvate?» küsis ta vaikselt. «Kas

mul oli väga halb? Ja kas kellelgi teisel peale teie pole võimalik valvata?»

«Kui palju öid oled sina veetnud haavatute kõrval, keda mina olen opereerinud!»

«Võlga tasuda on hea, kas pole?» naljatas Varvaara pisut kohmetult.

«See pole võlg. Mul on praegu väga hea,» vastas Ivan Ivanovitš tõsiselt. «Te olete elus. Sina oled elus, Varjake, ja mul on hea.»

Ta võttis Varja käe ning surus selle ettevaatlikult oma huulte vastu. «Varjake! Sa armastad mind, Varjake?» küsis ta, haaratud üha enam sügavast erutusest. «Ütle, kas sa tahad, et me oleksime igavesti koos?»

«Jah, igavesti koos!» Varvaara silitas oma väikese, palava käega mehe karme siiljuukseid ning nägu ja, valu pärast pisut nägu krimpsutades, naeris võluvana siiras tundeavalduses.

62.

Esimesel veebruaril 1943. a. lakkas olemast hitlerlaste lõunapoolne rühmitus linna keskel: Paulus andis end koos kogu staabiga vangi. Järgmisel päeval aga oli põhjapoolne rühmitus sunnitud vastupanu lõpetama tehase rajoonis. Linna saabus imeväärne vaikus: ei relvade mürinat, ei lennukipommide rasket kukkumist, ei kuulipildujate vihast haukumist. Kõikjal lehvisid tuules punased lõuendid. Võitlejad ronisid eluga riskides müüri varemetele, purustatud tsehhide taladele, et võimalikult kõrgemale heisata kalleid lippe. Ja samas kostis ummistunud tänavatel ka laul, mängisid lõõtspillid, algas tants. Tantsiti hoogsat vene kükkantsu, mida saatis uljas vile, tantsiti ülilõbusat hopakki, lesginkat, mis oli kiire nagu mägikotka lend. Kõik, kes võitlesid Stalingradis, rõõmusid kogu hingest. Muidugi ei tulnud loime ka ilma napsita ning siis klobisesid veel kõvemini sõdurisaapad ja kostis trotslikke tšastuškasid. Muidugi, sõda polnud veel lõppenud. Võib-olla tuleb fašistidega veel kaua võidelda, kuid siin, Stalingradis, neid enam pole.

«Nüüd ajame fritsusid taga kuni Berliinini,» kõnelesid sõdurid.

578

«Pidutsege, vennad, aga homme asume jälle teele. Rinne sammub praegu, vaata, kus kohall!»

Löömar Volga poole tikkus,
aga Volga teel on pikkust.
Saks sai Stalingradini,
kuid ei pääs end tagasi.

Seda kordasid helisevad naistehääled. Oli kuulda ka nuuksumist — rahulikud elanikud, pambud seljas, vedasid majakraamiga koormatud kelke, uitasid kiviprügi-hunnikute vahel, kus kunagi olid nende elumajad, vaatasid blindaažidesse.

«Noh, mis seal ikka, võib elada ka muldonnis ja keldriski on võimalik end sisse seada...»

Neljandaks veebruariks oli määratud ülelinnaline miiting. Selleks puhuks palus Varja juba hommikul Rešetovilt luba haiglast välja minna. Ka tema tahtis miitingust osa võtta. Kõrvikmütsis ja meeste vöötatud poolkasukas, millel haige käe varrukas oli tühi, lahkus ta koos Ivan Ivanovitšiga stollist.

«Lähme Volga äärde!» palus Varja, kui nad pärast linna vaatamist sammusid mööda jalgrada, mis oli tallatud läbi ummistunud tänavate. «Ma tunnen end suurepäraselt, ausõnal!»

Tänavaristil eemaldusid nad inimsummast ja nägid äkki Platon Logunovi. Tal oli samuti seljas poolkasukas ja jalas vildid ning ta vaatas mõtlikult üles. Seal tiirlesid tühjade mitmekorruseliste majade kerede kohal tuvid, nad istusid suitsunud rõdudel ning aknaavadel.

«Tere, Platon Artemovitš!» lausuisid Varja ja Ivan Ivanovitš nagu ühest suust.

Logunov võpatas, vaatas neid ja ta nägu läks pilve.

«Õnnitlege meid, Platon Artemovitš!» tahtis doktor öelda, aga mõistis, kui valus peab olema Logunovil näha teda koos Varjaga, ning ei öelnud midagi. Selle asemel ta küsis:

«Mida te seal vaatate?»

«Vaadake, tuvid!» vastas Logunov ning jätkas altkulmu Varja vaatlemist, keda ta tahtmatult armastas ja kellele ta oli tahtmatult pahane. «On haavatud, põgenes

37*

579

haiglast ja hulgub nüüd mööda linnal! Mis siis, see on arusaadav! Ta näost võib näha, kui õnnelik ta on.»

«Tuvid,» kordas Logunov, pööras järsult näo kõrvale ja vaatas kas hingevalu või heleda päikesepaiste pärast silmi pilutades üles. «Tuvid lendasid siia. Ei tea, kust nad tulid? Siinsed on arvatavasti hukka saanud... Ja poisid! Mis nad ometi teevad, võllaroad!»

Poisikesed ronisidki juba mööda purustatud treppe ja talasid, mööda aurukütte patareisid ja konkse; tõusid üha kõrgemale ning haarasid lindude järele, kes kükitasid nagu ümmargused kerad telliskividest aknaavaustel ja müüride otsas, mida kattis nüüd vaid sinine taevas.

«Küll need poisid on meeletud!» ütles Logunov kumeda häälega.

«Jaa, jaa, jaa! Rahulik elanikkond tuleb juba tagasi,» jätkas Ivan Ivanovitš kõnelust.

«Meie naabrusse ilmub kukk,» teatas poolnaljatades Varja, kes samuti sai aru Platoni olukorrast.

«Aga meie juures elas kits kaasa kogu piiramise,» vastas Logunov tõsiselt. Nali oli talt kaugel, aga ta ei saanud ometi seista nagu puujumal! «Paljulapseline perekond... noh, ja lastele on piima tarvis.»

Enam polnud millestki rääkida.

Edasi kõndisid Ivan Ivanovitš ja Varja mõne aja vaikides — mõlemal oli Logunovist kahju.

Volga kohal keerles hõbedane tuis — oli tõusnud tuul. Kaugelt eemalt oli kuulda hobuste hirnumist, reejalaste kriuksumist, jalakäijate ning sõitjate hääli. Rahulikult, ennast varjamata, kõndisid inimesed päise päeva ajal mööda jäätanud teid. Paremat kaldalt tulid hitlerlastest vangide rivotud kolonnid.

Ivan Ivanovitš ja Varja läksid peaaegu jõe keskele ja pöördusid siis tagasi. Blindaažidest lõhestatud jõe kaldal ja linna varemete vahel sumises võidupidu, mis oma rõõmsate häälega hirmutas mööduvaid vange.

«Vaata, vaata! Näe, kus on tõeline fašist!» hüüdis Aljoša Firsov kõlava kõrge häälega.

«Kui see on sulle imeasi, siis vaata!» vastas Vovka Parutšin ükskõikselt. «Mina olen neid, kuradeid, küllalt näinud!»

Ivan Ivanovitš ja Varja pöördusid tuttavate laste hääle peale ümber. Nähtavasti kõitis poisse lõbus selts-

kond, kelle eesotsas käis naerdes ja vilistades, selg ees, lõõtspillimängija ja mängis hoogsalt Siberi laulu. Tema järel tantsisid naised ja sõdurid rätikutega lehvitades ja külmanud maapinnal kandu klõpsutades.

Väikesekasvuline jalaväelane, punase, tuuldunud näoga, keerles vurrina ja hüüatas üha:

Käib fašist, tal hapu lõust —
kuigi püüdis kõigest jõust.
Viie ööl ei jäänud tuttu,
kuuldes «Katjake» juttu.

Ja vaadates ta rasketesse kirsasaabastesse kängitsetud jalgade osavaid pöörded, naersid kõik. Ka Vovka naeris, astudes tantsija jälgedes, müts kuklas, näol uljas ilme, ja käed avatud pintsaku taskutesse topitud. Aleksei Firsov, kes oli tõmmanud külmast kanged rusikad talvejopi käistesse, kergitas oma punetavat ninakest, jooksis Vovka kõrval, vaatas tantsijaid ning rōkatas naerda. Seda muretut lapsenaeru oli imelik, kuid ometi nii tore varemete vahel kuulata...

Keskpäeval toimus miiting. Esimest korda poole aasta jooksul kogunes määratu inimhulk Langenud Võitlejate väljakule lahtise taeva alla. Kõik ümberringi kõneles hiljutiste lahingute kohutavast julmusest. Seal oli universaalmagasiini purustatud hoone, mille keldrites võeti vangi fašistide armee ülemjuhataja Paulus oma staabiga. Seal oli partei oblastikomitee hoone suitsunud kere, mille plahvatused olid tühjaks teinud, ja lõhutud teater, kust toimus viimane pealetung ümberpiiratud rühmitusele...

Väljak oli täis tanke ja kahureid, kõikjal vedelesid laibad. Väljakut ümbritsesid aga kiviprügimäed ja gigantised kivimüürid, kust paistsid tühjad aknaavad. Mitmekorruselised, lõhutud nurkadega, purustatud vahelageda majavaremed paistsid hallidena sinise taeva taustal. Endisel skvääril polnud ühtki puud, ainult kändud tungisid lumehangedest välja, ning sealgi vedeles igal sammul purustatud tanke, kahureid, lennukirususid ja laipu.

«Nii lõppes siis hitlerlaste sõjaline avantüür Stalin-»

gradis,» lausus Ivan Ivanovitš ringi vaadates. «Mis on nad teinud meie linnaga — kahekordse kangelasega — ja kuhu nad ise on välja jõudnud!»

«Aga Berliinis ei teata nähtavasti mitte midagi,» lausus Varja. «Kogu armee on hävitatud, keldrisse aetud ülemjuhataja nimetati feldmarssaliks. Arusaamatu, mis pärast!»

«Jaa, jaa, jaa. Paulus nimetati feldmarssaliks päeval, millal ta ennast vangi andis. Ka mina ei saa aru, mis numbri Hitler tegi, andes talle aukõrgendust lõpliku purustamise hetkel!»

Juba astusid tribüünile kindralid: diviiside komandörid, Sõjanõukogu liikmed, Nikita Sergejevitš Hruštšov, armeekomandör Tšuiikov.

«Meie Vassili Ivanovitš on tõeline džigitt!» kõneles Varvaara lähedal Doni kasakas, kes ei pööranud oma silmi Tšuiikovilt.

«Enne juba tšerkessi! Need on hobuse seljas sündinud!» hakkas kõnelema üks noor sõdur, aga ta ümber hakati sumisema, liiguti paigast ja kogu inimmass tungis tribüüni poole.

Ivan Ivanovitš kaitses Varjat, hoides tal terve käe alt kinni, ja vaatas Nikita Sergejevitš Hruštšovi, keda ta nägi esmakordselt.

Hruštšov lähenes tribüüni äärele ja lausus südamlikke tervitussõnu rahvale ja armeele. Vastuseks hakkas kogu väljak elama ja just nagu tõusis õhku — tuhat mütsi lendas õhus rõõmsalt erutatud rahvahulga kohal.

Varja viskas samuti oma läkiläki õhku, ent ei püüdnud seda kinni ja vaatas lõbusalt Ivan Ivanovitši, kes vehkis mütsiga ja karjus «hurraa». Samas rahvahulgas karjusid «hurraa» ka Nataša Vanja Koroboviga, Petja Rastokin, Vassili Vostrikov ja Platon Logunov. Siinsamas seisis, erutuspisarad silmas, ka uputatud «Gasiteli» kapten Trofim Petrovitš Tšistjakov ja kokk Tamaara Spirina. Ja kuskil siin, liitudes üldrahvaliku juubeldusega, seisis ka Rešetov, Zlobin, Galijeva, Sofja Šefer ja Larissa. Kohaletõotanud rahulik elanikkond segunes linna kaitsjatega, jättes tee äärde oma pambud, koormatud kelkude rea ja unustasid sel hetkel, et nad on kodutud. Praegu näis kõik kergesti ületatav. Poisikesed aga — nii siinsed kui ka

need, kes olid tulnud jõetagusest eeslinnast — käratsesid ning vilistasid kõige kõvemini ja viskasid oma mütsi kõige kõrgemale.

«Mis sinuga on?» hüüdis Ivan Ivanovitš Varjale, nähes ta sassis, paljastatud pead, surus siis talle suure mütsi kuni kulmudeni pähe ning vaatas ringi — kuhu Varja oli visanud oma?

«Siin ta on!» lausus ta hellalt, võttes üles Varvaara tallatud läkiläki ja raputas selle lumest puhtaks...

Oli pakane, ent veebruaritaevas sinas heledalt linna kohal. Pimestavalt helkis koirohi Volga luhal ja jäätanud kõrgendikel Krasnoarmeiski juures, nagu oleks see üle tõmmatud kuldse glasuuriga. Kui vaikne oli kõik! Stalingrad oli muutunud sügavaks tagalaks. Väed, mis olid lõõnud tagasi fašistide rünnakud Kesk-Doni piirkonnas, sammusid juba mööda Donbassi...

Komandörid ja poliitöötajad kandsid tribüünilt ette sõjaväelaslikult lühikesi kõnesid, ja näis, nagu oleks sõda lõppenud, sest surmaoht oli nihkunud nii kaugele. Igaühel oli tunne, nagu oleks koorem õlgadelt langenud. Võitsime ning jälme ellu. Muidugi tulid kõigile silmi pisarad, kui paljastati pead ja austati minutilise vaikusse langenute mälestust.

«Jah, kui kahju, et praegu pole meiega kallist Denis Antonovitši, küll ta oleks võidutsenud! Paljud on kadunud selle viie ja poole kuu jooksul,» mõtles Ivan Ivanovitš. «Ent nad saatsid korda suure kangelasteol! Ega asjatult ole kirjutatud Volga kaldal varemetele: «Siin võitlesid surmani Rodimtsevi kaardiväelased. Võideldes võitsime surma.» Kui uhked ja kui õiged sõnad.»

«Mille üle sa mõtled?» küsis Varja.

«Ma mõtlen sellest, et Stalingrad näitas kogu maailmale, kui suur on nõukogude rahvaste sõprus. Jaa, jaa, jaa! «Võideldes võitsime surma.»»

1950—1954

Stalingrad—Moskva

gr
na
ja

su
üle
pä

mi
nu
pu

ri
ar

Va
sil

ha
su
bü

ki
nä

te
vä
da

se
m
«t
V
er
Ti
ku
R
tõ
jä
ur
ke

Антонина Коптяева
ДРУЖБА

На эстонском языке
Оформление В. Тоотса

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Парнуское шоссе, 10.

Toimetaja H. Laanekõrb
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja H. Veber
Korrektorid M. Pedajas ja V. Pillas
Ladumisele antud 21. XII 1957. Trükk
misele antud 25. III 1958. Paber 54:84, 1/16.
Trükipoognaid 36,5. Formaadile 60:92
kohaldatud trükipoognaid 29,93. Arvutus
poognaid 32,45. Trüklary 10 000. Tellimise
nr. 2036. Trükikoda «Punane Täht».
Tallinn, Pikk tänav 54/58.

Hind rubl. 10.75